الا ان اولیاء اللہ لا خوف علیہم ولا ہم یحزنون

بعونہ تعالیٰ کتاب مستطاب مجموعۂ ملفوظات مسمّی بحضرت

رجسٹری کردہ شد

در احوال مشائخ سلسلۂ عالیہ چشتیہ رضوان اللہ علیہم اجمعین

سیر الاولیاء

من تصنیف مولانا سید محمد مبارک العلوی الکرمانی المدعو بامیر خورد

ماہ شعبان سنہ ۱۳۰۲ھ

شایع کردہ بندہ ذوالجلال چرنجی لال مالک مہتمم مطبع محب ہند فیض بازار دہلی

در مطبع محب ہند دہلی واقع فیض بازار طبع شد

دیباچہ

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

از مدتے آرزویم بود کہ سوانح عمری حضرت محبوب الٰہی سلطان المشائخ **نظام الحق والدین** چشتی دہلوی قدس سرہ العزیز بمعرض تحریر آیند تا ازاں ہر خاص و عام مستفید شوند۔ الحمد للہ والمنۃ کہ دریں عہد معدلت مہد حضور **ملکہ معظمہ کوئین وکٹوریا قیصرہ ہند** خلد اللہ ملکہ وسلطنتہ کہ سنہ جلوسش چہل و ہفت است بحکم "جوئندہ یابندہ" ایں ہیچمداں حیرنجی **لال** جینی رئیس قدیم درگاہ حضرت **نظام الدین** اولیا واقع غیاث پور متصل **دہلی** رایک نسخہ کہنہ و قلمی از سید **شاہ ظہور علی** صاحب قاضی زادہ درگاہ موصوف پس از تجسس بسیار بعد ادائے ما وجب قابل اعتبار بدست آمد کہ آں گوہر بے بہا را مولانا میر خورد خلیفہ حضرت **سلطان المشائخ** قدس سرہ در سنہ ہشت صد ہجری نبوی تصنیف کردہ بودند۔ ازانجا کہ محض آرزوے دلی براے دستیابی سوانح عمری آنحضرت بود۔ حالا ذخیرہ مستند مشتمل بر سوانح عمری و دیگر حالات تاریخی و ملفوظات پیراں شیخ المشائخ و پیران پیر و خلفائے و یاران و دیگر سادات عظام ہمعصر و غیرہم بدست افتاد۔ پس دریں صورت مرا لازم و واجب آمد کہ حالات چنیں بزرگان دیں با ہتمام تمام در مطبع علیحدہ طبع کنم۔ نظر براں یک مطبع مسمے بہ **محب ہند** در فیض بازار واقع **دہلی** جاری کردم و سید **عبد اللطیف** صاحب کاتب ساکن **سبزی منڈی** را بر تحریر ایں کتاب ملازم گردانیدم و براے تصحیح و مقابلہ ایں دُرِّ نایاب چند مولویاں و منشیاں را یکے بعد دیگرے مقرر کردم۔ و مزید براں بسیار وقت خود را در صحت ایں نسخہ مسطورہ

صرف نمودم اگرچہ ایں نسخہ شریفہ بسیار صحیح و دیرینہ است و از نقل دستخط مولانا شیخ فخرالدین نظامی چشتی دہلوی قدس سرہ مزین و موشح است تاہم دیگر مطالب کہ از دیگر مقامہا بعد طبع ایں نسخہ دستیاب شدہ آنہا را دریں نسخہ بر پرچہ علیحدہ طبع کنانیدہ جابجا چسپانیدم۔ و بعض سقم کہ در عبارت اصل نسخہ یافتم از جہت الزام الحاق و تحریف لعینہ بر غور مبصران گزاشتم و ہیچ تغیر و تبدل نکردم۔ بایں ہمہ سعی و کوشش و صرف کثیر چند امور ذیل برائے سہولت مضامین فہمی شایقین ایزاد کردم۔

(۱) بعض عبارت عربی کہ در اصل کتاب غیر مترجم بود دریں کتاب ترجمہ کنانیدہ شد (۲) معنی بعض الفاظ ادق کہ در اصل کتاب بلا ترجمہ نوشتہ بودند بر حاشیہ ایں کتاب درج کردم (۳) آسامی بزرگاں و مقامہا و کتب بقلم جلی نوشتہ شد تا شایقین را در مضامین فہمی سہولتے رو نماید (۴) حتی الامکان یائے معروف مدور و یائے مجہول طولانی نوشتہ شد تا ایں امر در مضامین فہمی معین و مددگار شود (۵) در شکم نون غنہ سالم نقطہ ندادہ تا در خواندن نظم سہولتے باشد (۶) فہرست مطالب ابواب و نکات صفحہ وار بمحنت و جانفشانی تیار کردہ در شروع ایں کتاب ایزاد کردم تا شایقین را ذکر ہر یک بزرگ بسہولت تمام در یک نظر دریافتہ شود علاوہ امور مذکورہ بالا کتاب ہذا بر کاغذ سرپیرامپوری قیمتی و سفید و نیز بر کاغذ ولایتی و زنی بخط نستعلیق طبع کردہ شد و بعرصہ ہشت ماہ بعد صرف کثیر باتمام رسید اگر با اینہمہ اہتمام و جد و جہد تمام در ایں نسخہ سہوے یا خطائے رفتہ باشد ایں عاصی و خاطی را بحکم قطعہ مندرجہ ذیل معذور دارند۔

قاریا بر من مکن قہر و عتاب ٭ گر خطائے رفتہ باشد در کتاب
از خطائے رفتہ را تصحیح کن ٭ از کرم و اللہ اعلم بالصواب

آنا اقل

چرنجی لال

مقام درگاہ حضرت سلطان المشایخ قدس سرہ العزیز دہلی۔ مورخہ یکم مئی ۱۹۰۵ء

فهرست کتاب مستطاب سیر الاولیاء

مضمون	صفحہ

مضمون	صفحہ

تمت تمام شد

ہوالغالب

رَبِّ یَسِّر　　　بِسمِ اللّٰہِ الرَّحمٰنِ الرَّحِیم　　　تَمِّم بِالخَیر

حمد متواتر و شکر متکاثر مر خدا اے را کہ مکرم گردانید اولیاے خود را بزہد در دنیا تا بآرایش آن التفات نمایند و مصفی گردانید از انکہ غیر حضرت او را ملاحظہ نمایند این ضعیف گوید بیت التفاتِ دلِ عُشّاق سوئے حضرت تست * جانِ مشتاق اسیرِ نظرِ رحمتِ تست * و ہدایت بخشید سوے حقایق تا بانوار معرفت او منور کردند این ضعیف گوید ابیات بخشید ہدایتے سوئے خویش * فرمود عنایتے بدرویش * پرورد دلم بنورِ عرفان * خوں کرد زِ عشقِ این دلِ ریش * و گدازش داده دلہائے ایشان را بسبب شوقِ لقاے خود تا در بوتہ غم با آتش شوق بگداختند و لہ ابیات گدازش یافت دلہائے عزیزان * ز شوق آن جمالِ لایزالی * جمال لایزالی راست پس شوق * برقص آمد دلم از شوق حالی * و سبحات وجہ کشف کرد تا بآتش محبت بسوختند این ضعیف گوید بیت عشق تو آتشے بدل و جانِ ما بزد * اینک بسوختیم ز عشقت بسوختیم * بزرگے خوش گوید بیت کرا مجالِ نظر بر جمالِ میمونت * بدین صفت کہ تو دل مے بری وراے حجاب * بزرگے خوش گوید بیت حیرت اندر حیرت است و بستگی در بستگی * گہ گماں گردد یقین و گہ یقیں گردد گماں * پس ہرگاہ کہ خواہند در صحراے عظمت و اجلال بشتابند عقل خود را مستغرق دہشت یابند این ضعیف گوید بیت جمال لم یزل و لایزال را ز جلال * ازین دو دیدہ خوں ریز احتجاب نمود *

چو دیدہ دیدۂ ما غرق خوں زشوق جمال ✤ ہزار حیرت و دہشت دگر برآں افزود ✤ وچوں خواہند کہ از غلبۂ دہشت روے بگردانند از سر اوقات جمال تداگوش ہوشش ایشاں رسانند کہ نومید نشوید وصبر را پیرایۂ خود سازید وعجلت را کار مفرمائید کہ شایاں جمال ذوالجلال ماہمیں شمائید ایں ضعیف گوید **رباعی** شایانِ جمال ماشمائید ✤ در عشق چہ کاہلی نمائید ✤ گر رویت ذوالجلال خواہید ✤ در مذہب عاشقاں درآئید ✤ پس بدیں بشارت باز بر سر حرف بایستند ومیاں ردّ وقبول ومفاقت و وصول غرق دریائے معرفت وسوختۂ آتش محبت بمانند ایں ضعیف گوید **قطعہ** غرق دریاے معرفت گشتیم ✤ چوں کنم چوں کرانہ پیدا نیست ✤ سوختن شد نصیب جان و دلم ✤ ساختن کارِ جانِ شیدا نیست ✤ وزمام اختیاری بید قدرت جلّ جلالہ دہند وسر برآستانۂ رضا نہند ایں ضعیف گوید **بیت** برآستانِ رضا سر نہادہ ام اینک ✤ کہ نزد اہل دلاں دینِ صادقاں ہنیست ✤ براہ عشق تو جاں را نجور سامیم ہم ✤ ہمیں است کارمن وکار عاشقاں اینست ✤

نعت

وصلواۃ بے پایاں وتحیات فراواں بر نبیٔ او وحبیب او محمدؐ رسُولُ اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم وصلی اللہ ومن یحف کہ سرورِ محباں وپیشواے مرسلاں وخاتم پیغامبرانست باد صلواۃ اللہ وسلامہ علیہم اجمعین بزرگے خوش گوید **شعر** صَلَّی اللّٰہُ وَمَنْ یَحُفُّ بِعَرْشِہٖ ✤ وَالْمُطَہَّرُوْنَ عَلَی النَّبِیِّ الْاَمْجَدِ ✤ مَا اِنْ مَدَحْتُ مُحَمَّدًا بِمَقَالَتِیْ ✤ لٰکِنْ مَدَحْتُ مَقَالَتِیْ بِمُحَمَّدٍ ایں ضعیف خوش گوید **نظم** قَمَرٌ مُنِیْرٌ دَائِمُ الْاِشْرَاقِ ✤ فَاَمَتْ عَلَیْہِ قِیَامَتُ الْعُشَّاقِ ✤ بَدْرٌ تَمَنَّی النَّاظِرُوْنَ لَوْ اَنَّہٗ ✤ مَا بَیْنَہُمْ یَمْشِیْ عَلَی الْاِحْرَاقِ ✤ وبر عترت ویاران او کہ پیشوایان خلق اند وراہ نمایان حق چنانکہ حضرت

لہ رحمت خداتعالی باد وانانکہ گرد عرش اویند ـ ورحمت پاکان حق باد بر نبی ہیچو نبی کہ بزرگ است نیست انکہ مدح کنم من محمد صلی اللہ علیہ وسلم را بقول خود ـ لیکن مدح میکنم من قول خود را بمدح کردن محمد علیہ السلام ـ
سلہ ماہتابے است روشن کہ دائم است روشنائی او ـ بر پا شدہ است بروے برخاست عاشقان ـ ماہ چہاردہم است کہ آرزو میکنند بینندگان کاشکے آں بدر درمیان مایاں خرام کند بر سوختن ـ

رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم درحق ایشان فرمودہ ہست اَصْحَابِیْ[51] کَالنُّجُوْمِ بِاَیِّهِمْ
اِقْتَدَیْتُمْ اِهْتَدَیْتُمْ بزرگ خوش گوید شعر هُمُ النُّجَبَاءُ[52] الْغُرُّ مِنْ اٰلِ مُحَمَّدٍ + وَهُمْ بِاَعْوُدَهْ
طَالِبِیْنَ الَّذِیْ الشَّجَرْ + عَلَیْهِمْ سَلٰوةُ اللّٰهِ مَا نَاحَ طَائِرٌ + وَمَا لَاحَ لِلسَّیَّارِیْنَ
فِی الظُّلَمِ الْقَمَرْ + علی الخصوص برامیر المومنین ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالی عنہ
کہ بعد از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فاضلترین ہمہ امت بود وخلیفہ رسول
رب العالمین وسید اہل تجرید و بادشاہ ارباب تفرید بود وکرامات او مشہور
و آیات و دلائل برآن ظاہر و مشائخ او را مقدم ارباب مشاہدہ میدارند بسبب قلت
روایات و حکایات وازکلمات اوست دَارُنَا[53] فَانِیَةٌ وَّاَمْوَالُنَا عَارِیَةٌ وَّاَنْفَاسُنَا
مَعْدُوْدَةٌ وَّکَسَلُنَا مَوْجُوْدَةٌ وزہری رحمۃ اللہ علیہ روایت میکند چون امیر المومنین
ابوبکر رضی اللہ تعالی عنہ بخلافت بیعت بکردند برمنبر شدہ خطبہ کرد دراثنا خطبہ
گفت وَاللّٰهِ[54] مَا کُنْتُ حَرِیْصًا عَلَی الْاِمَارَةِ یَوْمًا وَّلَا لَیْلَةً قَطُّ وَلَا کُنْتُ فِیْهَا
رَاغِبًا وَّلَا سَاَلْتُهَا اللّٰهَ قَطُّ فِیْ سِرَّةٍ وَعَلَانِیَةٍ وَمَا لِیْ مَعَ الْاِمَارَةِ مِنْ
رَاحَةٍ بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز نبشتہ دیدہ ام
قَالَ[55] اَعْرَابِیٌّ لِاَبِیْ بَکْرٍ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ اَنْتَ خَلِیْفَةُ رَسُوْلِ اللّٰهِ قَالَ
لَا اَنَا الْخَالِفَةُ بَعْدَهٗ در حکایت آمدہ ہست کہ امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالی
عنہ در عہد خلافت خود زنے از زنان امیر المومنین ابوبکر رضی اللہ تعالی عنہ را در حبالہ
خود آوردہ بود در خلوت ازان زن پرسید کہ از معاملہ امیر المومنین ابوبکر و مشغولیہای او چیزے بگو تا من
اتباع آن بکنم آن زن گفت کہ من اینقدر میدانم کہ بیشتر شب مشغول بحق بودے چون وقت سحر

---

۵۱ یاران من ہمچو ستارہ کانند ہرکدام کہ پیروی خواہید کرد ہدایت پذیر خواہید شد ۵۲ ایشان اند اشراف ان عزیز ترین از فرزندان محمد وایشان بیعت میکنند آنحضرت را و آنجائے کہ خواہش کنندگان و رغبت کنندگان اند زیر درخت برایشان سلام خدا باد تا وقتے کہ پرانندہ ہستند پرندہ و تا وقتیکہ روشنی کنند برائے سیر کنندگان در تاریکی ماہتاب ۵۳ خانہ ما پایان فانیست و مالہاے ما مال عاریتیست و نفسہاے ما بان شمردہ و چندے ہست و سستی ما در فرمان برداری و عبادت او موجود ہست ۵۴ قسم خدا ست نبودم من حریص برامیر بودن روزے و نہ شبی ہرگز و نبودم من ما دران امارت رغبت کنندہ و نخواستم من ان امارت را از خدائے تعالی ہرگز در باطن و نہ در ظاہر و نیز چہ ہست ما را با میر بودن از راحت آن امارت ۵۵ گفت بدوے مردی [illegible] و خدا تعالے ایشان تو خلیفہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہستی گفت ابی بکر رضی اللہ تعالے عنہ [illegible] من خلیفہ من فلان [illegible] بعد او

درآمدی از سینہ مبارک خود نفسے برآوردی از آں نفس بوے جگر سوختہ آمدے امیر المومنین عمر رضی اللہ عنہ چوں ایں سخن بشنید بگریست وگفت کہ من در ہمہ چیز اتباع او در مشغولیہا توانم کرد فاما بوے جگر سوختہ از کجا توانم آورد وہم ازینجا بود کہ امیر المومنین ابو بکر صدیق بدیں بشارت مخصوص شد اِنَّ اللّٰہَ یَتَجَلّٰی لِلْخَلْقِ عَامَّۃً وَلِاَبِیْ بَکْرٍ خَاصَّۃً وہم بدیں سبب بود کہ امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالے عنہ کرّات گفتے یَا لَیْتَنِیْ کُنْتُ شَعْرَۃً فِیْ صَدْرِ اَبِیْ بَکْرٍ کاشکے کہ عمر یک موے بودے از موہاے کہ بر سینہ مبارک امیر المومنین ابو بکر صدیق بود رضی اللہ تعالی عنہ بعد ازان امیر المومنین عمرؓ آں زن را کہ در حبالہ خود آوردہ بود طلبید وگفت کہ مقصود من از تو تفحص این معانی بودہ والا غرض دیگر درمیان نبود مہراو بدو داد وا را بگذاشت و بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز نوشتہ دیدہ ام لَقَبُ اَبُوْ بَکْرٍ بِالْعَتِیْقِ قِیْلَ بِجَمَالِہٖ وَقِیْلَ لِقَوْلِہٖ عَلَیْہِ السَّلَامُ اَنْتَ عَتِیْقُ اللّٰہِ مِنَ النَّارِ قَالَتْ عَائِشَۃُ کَانَ لِاَبِیْ قُحَافَۃَ ثَلٰثٌ وَلَدٌ عَتِیْقٌ وَمُعْتَقٌ وَمُعَتِّقٌ و در آخر عمر مدت پانزدہ روز زحمت مزاحم ذات پاک او شد و در سال ثلث عشر من الہجرۃ برحمت حق پیوستہ و بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز نبشتہ دیدہ ام لَمَّا مَاتَ اَبُوْ بَکْرٍ قَامَ عَلِیٌّ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ عَلَی الْبَابِ الَّذِیْ ھُوَ مُسَجًّی فِیْہِ فَقَالَ کُنْتَ وَاللّٰہِ لِلدِّیْنِ یَعْسُوْبًا اَوَّلًا حِیْنَ یَفِرُّ النَّاسُ عَنْہُ وَاٰخِرًا حِیْنَ فَشِلُوْا کُنْتَ کَالْجَبَلِ لَا تُحَرِّکُہُ الْعَوَاصِفُ وَلَا تُزِیْلُہُ الْقَوَاصِفُ اَلْیَعْسُوْبُ فَحْلُ النَّحْلِ لِاَنَّہٗ سَابِقٌ فِیْمَا اخْتَلَفَتْ اٰرَاءُھُمْ

ف۱ بدرستی کہ اللہ تعالی تجلی میکند مر خلق را از روے عموم و مر ابی بکر رضی اللہ تعالی عنہ را بخصوصیت ف۲ کاشکے مے بودم موے در سینۂ ابی بکر رضی اللہ تعالی عنہ ف۳ تو آزاد کردہ خداے از آتش دوزخ گفت عائشہ بود مر ابی بکر را سہ فرزند یکے عتیق نام دوم معتق نام سیوم مُعْتِق ف۴ ہرگاہ کہ وفات یافت ابوبکر استادہ شد علی راضی یاد خداے تعالے از ایشان بر دروازہ کہ خدا را بیا کی یاد مے کرد دراں دروازہ پس گفت قسم خداست بودم مر دین را سخت استوار در اوائل وقتیکہ مے گریختند مردم ازاں دین و در آخر وقتیکہ مے ترسیدند بودی تو مانند کوہے کہ ورحرکت نیارد بادتند ونہ دور کند اورا بادہاے سخت +

فی قتال مانعی الزکوٰۃ العاصف الذیح الکاسرۃ خواجہ حکیم سنائی در مدح
این خلیفہ گوید۔

قصیدہ

در سرای سرور مونس و یار
ثانی اثنین اذ هما فی الغار

از زبان صادق و ز جان صدیق
چون نبی مشفق چو کعبہ عتیق

تا ملے قصہ کافری کردہ
او نبوت پیمبری کردہ

گشتہ پشمینہ پوش روح امیں
از پئے درد او بحلقۂ دیں

صدر او نقش بند زیبِ فرش
درد او همدل و جگرش

پایش او رفتہ اند تا درگاہ
حور و غلمان زجعد و گیسو راہ

صورت و سیرتش همہ جاں بود
زاں زچشم عوام پنہاں بود *

حور صد رقیامتش خواند *
رافضی قدر او محبا داند

آنکہ ابلیس وار تن بیند
همہ را همچو خویشتن بیند

چشم بوبکر بیں زدیں خیزد
نہ ز رفض و هوا و کین خیزد

او چہ داند کہ تابش جاں چیست
چہ شناسد کہ مرد ایماں کیست

آنکہ جاں بہر خانداں خواہد
کے علی را بجاں زباں خواہد

گر بجانش لطافتے بودے
ورنہ صدقش خلافتے بودے

مصطفے کے برو سپردے ملک
باز حیدر چگونہ بردے ملک

مرتضے گو کشد ز اعدا پوست
با چنیں دشمنے نباشد دوست

مصلحت بود آنچہ کرد علی
تو چرا سال و ماہ بر جدلی

بود بوبکر با علی همراہ
تو زبانِ فضول کن کوتاہ

آفرینِ خدائے بے همتائے
بر ابوبکر باد و شیر خدائے

و بر امیر المومنین عمر خطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ امام اہل تحقیق و اندر
بحر محبت غریق بود و بکرامات و فراسات مشہور بصلابت و فراست مخصوص

وحضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ ہست اَلْحَقُّ یَنْطِقُ عَلٰی لِسَانِ عُمَرَ رَضِیَ
اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ از کلمات اوست کہ اَلْعُزْلَۃُ رَاحَۃٌ مِنْ خُلَطَاءِ السُّوْءِ ونیز گفتہ اند
اَلدُّنْیَا دَارٌ اُسِّسَتْ عَلَی الْبَلْوٰی حَیٰوۃُ الدُّنْیَا بِلَا بَلْوٰی مُحَالٌ وجبرئیل صلوات اللہ
علیہ در ابتدائے اسلام امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالی عنہ بر رسول صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم آمد وگفت یَا مُحَمَّدُ قَدِ اسْتَبْشَرَ اَہْلُ السَّمَاءِ الْیَوْمَ بِاِسْلَامِ عُمَرَ وَ اِقْتِدَاءِ
طَائِفَۃِ اَہْلِ التَّصَوُّفِ بِلُبْسِ مُرَقَّعٍ وصلابت اندر دین بدوست واز مہابت دُرّہ
عدل او کار جہاں رست بایستاد عجب دُرّہ کہ از مدینہ سر خاقان روم را در روم کہ
پانصد فرسنگ راہ باشد وبر تخت بادشاہی نشستہ وجمع خلق بانداخت وسخن مبارک
او روز جمعہ بر سر منبر در عین ادائے خطبہ کہ گفت یَا سَارِیَۃُ الْجَبَلَ الْجَبَلَ بگوش ساریہ
سرلشکر کہ در نہاوند بود در عین حرب رسید تا آں سرلشکر از خدیعت کفار کہ میخواستند
کہ از راہ درّۂ کوہ بیروں آیند وبر لشکر اسلام زنند دریافت وہوشیار شد وراہ
آں درّہ بگرفت تا کفار کہ کمیں کردہ بودند مایوس گشتند واین فتح بزرگ از کرامت
امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالی عنہ برآمد ووقتے عمر رضی اللہ تعالی عنہ در نواحے
مدینہ خشت میزد آفتاب بر پشت مبارک او سخت بتافت گرمی آفتاب اثر کرد بنظر
غضب جانب آفتاب دید بفرمان حضرت عزت نور از آفتاب بستدند جہاں تاریک
شد وغلغلہ در مدینہ افتاد کہ مگر قیامت قائم شد بعدہ امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالی
عنہ بنظر رضا جانب آفتاب دید آں نور ید وباز بخشیدند ومدت خلافت او دہ سال
وشش ماہ وپنج روز بود وبخطاب امیر المومنین مخاطب او شد ودر سنہ ۲۳ ثلث وعشرین
بردست ابن لولو شہادت یافت رضی اللہ عنہ خواجہ سنائی در حق مدح ایں خلیفہ گوید

مثنوی

آنکہ طٰہٰ طہارتش دادہ	وآنکہ یاسین امارتش دادہ	دیدہ از طٰہٰ ہمہ طہارتہا

سلہ حقتعالی گویائی کند بر زبان عمر رضی یاد خدائے تعالے از ورےہ گوشہ گرفتن راحت است
از آمیزندگان بد سلہ دنیا خانہ ایست کہ بنیاد نہادہ شدہ ہست بر سختی ہا ورنجہا زندگانی دنیا بے رنج
وسختی نایافتہ شدہ ہست سلہ ای محمد تحقیق شاد شدند باشندگان آسمان امروز مسلمان شدن عمر۔

کرده از ما همه امارتها
از پی دیو در زبانهٔ او
سر ابلیس در آستانهٔ او
ز احتسابش در اعتدال بها
کُل چو مُل پای در رکاب آرد

شاهد حق روانش در خفتن
سایهٔ او سلاح خانهٔ او
روح کرده ز راح سر مستیش
کل پیاده نماند و باد سوار
از پی حکم نافذش بشتاب

نایب حق زبانش در گفتن
بهتر از هر زمان زمانهٔ او
امر حق داده دِرّه بر دستش
روی چون سوی خنسا کرد
نامهٔ او بخوانده داد جواب

و بر امیر المومنین عثمان بن عفان رضی الله عنه که گنج حیا و اعبد اهل صفا و متعلق درگاه رضا بود و به نسبت حضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم منسوب بدو دختر داماد پیغمبر و بدین اتصال بخطاب ذی النورین مشرف گشت و جامع قران و مشیع جیشان سیر کننده عسرسکان و مرتب جیش اهل ایمان بود و بانواع کرم و بفرط نعم مخصوص و بلباس حلم و بوفور علم موصوف و از غایت حلم و شرم و مهابت پیغمبر بود که بر منبر سخن مبارک او بسته شد و فضائل او پیداست و مناقب او ظاهر عبد الله ابی رباحه و ابی قتاده رضی الله عنهما روایت کرده اند که روز جمعه حرب الدار ما نزدیک امیر المومنین عثمان رضی الله عنه بودیم چون غوغا بدرگاه او رسید غلامان او سلاح بر داشتند امیر المومنین گفت هر که سلاح بر نگیرد از مال من آزاد و ما از پیش او از ترس جان خود بیرون آمدیم امیر المومنین امام حسن رضی الله عنه یار سرای آمد با او باز گشتیم و نزدیک امیر المومنین عثمان آمدیم امیر المومنین حسن علی رضی الله عنه سلام کرد و گفت یا امیر المومنین من بی فرمان تو با مسلمانان شمشیر نتوانم کشید تو امام بر حقی مرا فرمان ده تا بلای این قوم از تو دفع کنم امیر المومنین عثمان گفت یا ابن اخی ارجع واجلس فی بیتك حتی یاتی الله بامره فلا حاجة لنا فی اهراق الدماء[1] و سیاه اهل سلوک این مقام رضاست آن را رعایت کرد و مدت خلافت او ده سال کم ده روز بود و مدت عمر او هشتاد و هشت سال و بعضی گفته اند نود سال و بوقت شهادت مصحف بر کنار او بود روز چهارشنبه بر دست سنان عیاض شهید شد رضی الله عنه

---

[1] ای فرزند برادر من باز گرد و بنشین در خانهٔ خود تا آنکه بیاید حق تعالی با حکم خود پس نیست حاجت ما را در ریختن خون -

چنانچہ حکیم سنائی در مدح ایں خلیفہ راست گوید +

قصیدہ

آنکہ بر جاے مصطفیٰ بنشست | بر لبش سہم راہ خطبہ ببست
آں ز لکنت نبود بود از شرم | زانکہ دانست جانش را آزرم
عین ایمان کہ بود جز عثمان | حجت ایں کہ الحیاء من الایمان
دست مشاطۂ پسندیدہ | کحل شرمش کشیدہ در دیدہ
ہم ز اسلاف بہتر آمد او | در کنار شرف بر آمد او
دل او با نبی موافق بود | نور جانش چو صبح صادق بود
فتنہ را کہ خاست در قصبش | ذوالارحام بود در عصبش
آں نہ زو بود فتنہ و کینہ | زشت زنگی بود نہ آئینہ
خلق و عالم ہر آنکہ نیک و بد اند | ہمہ در جستن ہواے خود اند
او ہمہ نیک بود نیکی یافت | سوے یاران خویشتن بشتافت
زانچناں چونکہ خصمش از وے باخت | فسیکفیکھم خلوتے ساخت

و بر امیر المومنین اسد اللہ الغالب علی ابن ابیطالب کرم اللہ وجہہ کہ برادر مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم غریق بحر بلا و حریق نار ولا و مقتداے اولیا پیشواے اصفیا بود و باوصاف بزل و عطا و رزم و دعا و فقر و صفا میان صحابہ کرام ممتاز شد بقوت و شوکت از حضرت عزت بخطاب اسد اللہ الغالب مخاطب گشتہ و بکثرت علم از جملہ صحابہ رضوان اللہ علیہم اجمعین بقول رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اَنَا مَدِیْنَۃُ الْعِلْمِ وَعَلِیٌّ بَابُہَا مخصوص گشت وَلِہٰذَا قَالَ عُمَرُ لَوْلَا عَلِیٌّ لَہَلَکَ عُمَرُ و بخلعتِ خرقہ فقر کہ از حضرت عزت بحضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در شب معراج رسیدہ بود میان خلفاء اربع مشرف او گشت لاجرم تا روز قیامت نسبت سنۃ الباس خرقہ مشائخ قدس اللہ سرہم العزیز از وماندہ و ایں کار رفتنی

۹۱ پس نزدیک است کہ کفایت کند ایشاں را اللہ تعالیٰ ۹۲ منم شہر علم و علی در آں است ۹۳ اگر نبودے علی ہر آینہ ہلاک شدے عمر۔

استقامت از و گرفت و او را تصرف مقامے رفیع است و نشانے عظیم جنید رحمۃ اللہ علیہ گوید شَیْخُنَا فِی الْاُصُوْلِ وَالْبَدَاِ عَلِیُّ الْمُرْتَضٰی و از و سوال کردند کہ بہترین کار ہا چیست فرمود غِنَاءُ الْقَلْبِ بِاللّٰہِ یعنی ہر کرا بخدا تعالے توانگری باشد نیستی دنیا او را درویش نکند و بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز نبشتہ دیدہ ام قَالَ عَلِیٌّ یَوْمَ خَیْبَرَ اَنَا الَّذِیْ سَمَّتْنِیْ اُمِّیْ حَیْدَرَہْ کَلَیْثِ غَابَاتٍ کَرِیْہُ الْمَنْظَرَہْ اُوْفِیْہِمْ بِالصَّاعِ کَیْلَ السَّنْدَرَہْ سَمَّتْہُ اُمُّہٗ اَسَدًا بِاسْمِ اَبِیْہَا وَہِیَ فَاطِمَۃُ بِنْتُ اَسَدٍ وَاَبُوْ طَالِبٍ غَائِبٌ فَلَمَّا قَدِمَ کَرِہَہٗ وَسَمَّاہُ عَلِیًّا اَلْحَیْدَرُ مِنْ اَسْمَاءِ الْاَسَدِ اَلسَّنْدَرَۃُ مِکْیَالٌ کَبِیْرٌ اَیْ اَقْتُلُہُمْ قَتْلًا وَاسِعًا قَالَتْ عَائِشَۃُ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہَا یَوْمَ الْجَمَلِ حِیْنَ اَدْنٰی مِنْ ہَوْدَجِہَا ثُمَّ کَلَّمَہَا بِکَلَامٍ مَلَکْتَ فَاَسْجِحْ فَبَعَثَ مَعَہَا اَرْبَعِیْنَ اِمْرَاَۃً حَتّٰی قَدِمَتِ الْمَدِیْنَۃَ شعر فَدَیٰ اَوْ اَبِیْ نَوَابَہٗ فَقَدْ یَمْلِکُ الْمَرْءُ الْکَرِیْمُ فَیُسْجِحُ و مدت عمر او شصت و سہ سال بود و عبد الرحمٰن ملجم کہ جانب معاویہ شدہ بود فدائی فرستادند تا در نماز امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ را بہ تیغ زہر آلود زخمے زد سہ روز زیست روز آدینہ ہفدہم ماہ رمضان سنہ ثلثین من الہجرہ شہادت یافت خواجہ سنائی در مدح ایں خلیفہ برحق گوید۔

قصیدہ

اے سنائی بقوت ایماں	مدح حیدر بگو پس از عثماں	با مدیحش مدائح مطلق

ل ۱ شیخ مادر اصل و ابتدا علی مرتضی است کرم اللہ وجہہ علیہ السلام ل ۲ من آنم کہ نام نہادہ ہست مرا مادر من حیدر مانند شیرکیہ در رفتن بسبب تندی و شجاعت راہ را در نظر نیارد غلبہ میکند آں شیر بر سپر گیرندگان تمام بکشم بر من حق ایشاں را بہ پیمانہ بزرگے نام نہاد علی را مادر او باسم پدر خود و مادر آں علی فاطمہ دختر اسد ست و ابوطالب حاضر نبود پس ہر گاہ کہ آمد مکروہ پندا شت ایں نام را و خود نام نہاد علی حیدر یکے از نامہائے شیر ست و نام پدر فاطمہ مادر علیست و سندرہ پیمانہ بزرگ را گویند یعنی بکشم من کافراں را کشتن بسیار گفت عائشہ رضی اللہ عنہا خدائے تعالے زاں روز جمل وقتیکہ قریب شد علی بکجاوہ عائشہ پس تر کلام کرد علی با عائشہ کلام بسیار یا تو بادشاہ کشتہ پس علیہ کرد آں علی پس فرستاد علی با عائشہ چہل زن را تا آنکہ تحقیق سکونت گرفت آں عائشہ در مدینہ۔

زهق الباطل است جا الحق
هم نبی را وصی و هم داماد
لافتی کرد مر ورا تلقین
آل یاسین شرف بدو دیده
که خداوند وال من والاه
کاتب نقش نامهٔ تنزیل
خویشتن جلوه کرد در پیشش
که خدای زمانه چاکر او
سورهٔ هل اتی وراتشریف
هر دو یک کعبه و خروشان دو
هر دو پیرایه شرف بودند
دل او عالم معانی بود
بود در زیر سایهٔ طوبی

آن فضل آفت سرای فضول
چشم پیغمبر از جمالش شاد
شرف ملک دایهٔ دین او
ایزد او را بعلم بگزیده
راز دار خدا و پیغمبر
خازن گنج نامهٔ تاویل
عشق را بحر بود و دل را کان
خواجهٔ روزگار قنبر او
مرتضائی که کرده یزدانش
هر دو یکی روح و کالبد شان دو
دو رونده چو اختر گردون
لفظ او آب زندگانی بود

آن علم دار و علم دار رسول
آمد از سدره جبرئیل امین
صدف دُرّ آل یاسین او
بهر او گفت مصطفی به اله
راز دار پیمبر آن حیدر
لفظ قران چو دید در پیشش
شرع را دیده بود و دین را جان
از پی سائلی بیک تعیف دور
همرهٔ جان مصطفی جانش
هر دو یک دُرّ و یک صدف بودند
دو برادر چو موسی و هارون
عقد او یا بتول ما سلوی

و برامیر المومنین حسن ابن علی ابن طالب رضی الله تعالی عنه که جگر گوشه مصطفی و فرزند زهرا بود و از همه خلق بمصطفی مانندہ تر بود از فرق تا ناف و امیر المومنین حسین رضی الله تعالی عنه که از ناف تا قدم مانا یان کان کرم و محض لطف و شفقت و لینت بود و امیر المومنین حسن دو سال و ده ماه از امیر المومنین حسین مهتر بود و در کشف محجوب آورده است که وقتی اعرابی از بادیه در آمد و امیر المومنین حسن در گوشهٔ پیش در خانهٔ خود نشسته بودند آن اعرابی دشنام مادر و پدر امیر المومنین حسن را دادن گرفت امیر المومنین حسن گفت یا اعرابی مگر گرسنه شده و یا تشنه گشته ترا چه شده است و او همچنان دشنامها میداد امیر المومنین حسن غلام را فرمود که درون خانه برو و آن بدره دینارها زر بیار و بدین اعرابی بده چون اعرابی این سخن بشنید گفت اشهد انک ابن رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم و ثناها و دعاها گفتن گرفت بعده گفت که من ابتجربه

حلم تو آمدہ ام الغرض این معنی صفت محققاں باشد کہ مدح وذم نزدیک ایشاں یکساں باشد وبجفا گفتن متغیر نشوند وبدبنا ر ودرم مکافات واجب بینند واز کلمات اوست فِی حَالِ الوَصِیَّۃِ عَلَیْکُمْ بِحِفْظِ السِّرِّ فَاِنَّ اللّٰہَ مُطَّلِعٌ عَلَی الضَّمَائِرِ ودر علم حقایق واصول بدرجتے بود کہ حسن بصری با کلمات دریں علم توجہ بردو اشت ومدت خلافت او ہشت ماہ و پانزدہ روز بود ومدت عمرش چہل وہفت سال زن امیر المومنین حسن رضی جعدہ بنت الاشعث الکندی بانگیختۂ معاویہ بطریقے کہ دست داد امیر المومنین حسن را زہر داد در ماہ ربیع الاول سنہ سبع واربعین بدار البقا خرامید رضی اللہ تعالیٰ عنہ حکیم سنائی

قصیدہ

بوعلی آنکہ در شام ولی *	آید از گیسوانش بوے علی
در سیادت ولی موید اوست	در رسالت رسول و سیّد اوست
نامۂ دوست پاکی دل اوست	دوست را چیست بہ ز نامۂ دوست
قرۃ العین مصطفےٰ او بود	سیّد قوم اولیاء او بود
جگر و جان علی و زہرا را	دیدہ و دل حبیب مولےٰ را
منہج صدق در دلائل او	بہتری رہست در مخائل او
بود مانند جد بخلق عظیم	پاک عرق و نفیس و خلق کریم

ورا امیر المومنین حسین بن علی ابن ابیطالب رضی اللہ عنہما کہ شمع آل محمد واز جملۂ علایق مجرد وشہید دشت کربلا و بادشاہ عالم ولا بود رضی اللہ عنہ واتفاق ہمہ خلائق است تاحق ظاہر بود او متابع حق بود چوں حق پوشیدہ شدہ او شمشیر برکشید وتا جان عزیز فدائے حقتعالے نکرد نیارامید واز کلمات اوست اَشْفَقُ الْاِخْوَانِ دِیْنُکَ عَلَیْکَ در کشف المحجوب آوردہ است کہ روزے مردے نزدیک او آمد وگفت اے فرزند رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من مردے درویشم واطفال دارم مرا از تو امروز قوت امشب باید امیر المومنین حسین رضی اللہ تعالےٰ عنہ او را گفت

سلہ مے ترسا نم برادراں لازم بگیرید دین خود را سلہ درحال وصیت لازم بگیرید بہ نگاہ داشتن رازہا ں حقیقی خدا تعالےٰ کہ خبردار بر حقیقت ہا و نہانہا است۔

بنشین مارا رزق در راه است تا برسد یا سے برنیامد که پنج صرهٔ دینارها زر فرستادهٔ
معاویه آوردند امیرالمومنین حسین رضی الله تعالیٰ عنه از هر پنج صرهٔ زر بدان درویش
داد و از وے عذر خواست که دیر ماندی و اگر میدانستم که اینقدر است من ترا منتظر
نمیداشتم مارا معذور دار که ما اهل بلائیم و از همه راحتهای دنیا باز مانده و مرادها کم کرده و بر
مرادهاے دیگران زندگانی باید کرد و چون امیرالمومنین حسین رضی الله تعالیٰ عنه
بزمین کربلا رسید بموضعے که آنرا غاضریه گویند منزل کرده آنروز پنجشنبه بود دوم روز سنه احدی و ستین بود و در
آدینه عبدالله زیاد با چهار هزار سوار بدو رسید تا آدینه دیگر چنانکه در میان ایشان
جنگ قایم بود و در مدت آب از اهل بیت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم باز
گرفتند و با امیرالمومنین حسین رضی الله عنه نوزده تن اهل بیت مصطفیٰ بودند روز
آدینه دهم ماه محرم سنه احدی و ستین با هفت کس از فرزندان امیرالمومنین علی
و سه تن از فرزندان حضرت امام حسین رضی الله تعالیٰ عنهما و از یاران او هشتاد
و هشت تن شهادت یافتند مدت عمر او پنجاه و هشت سال بود رضی الله عنه خواجه
حکیم سنائی در مدح گوید۔

قصیده

پسر مرتضیٰ امیر حسین	همچو او مے نبود در کونین	مصطفیٰ مر ورا کشید بدوش
مرتضیٰ پروریده در آغوش	در سرای فنا و کشور دین	بود در صدر ملک کونین دین
شاخ او بیخ و شاخ مصطفوی	دُرّ او عقد حقهٔ نبوی +	دشمنان قصد جان او کردند
تا دمار از تنش برآورند	عمر عاص از فساد رای زد	شرع را زو و پشت باز زد
با یزید پلید بیعت کرد	تا که از خاندان برآرد گرد	کربلا چون مقام و منزل ساخت
تا که آل زیاد در ری باخت	حبذا کربلا و آن تعظیم	کز بهشت آورد بخلق نسیم
وان تن سر بریده در گل خاک	وآن عزیزان به تیغ دلها چاک	وان گزین همه جهان کشته
در گل و خون تنش بیاغشته	حرمت دین و خاندان رسول	جمله بر داشتند ز جهل فضول
تیغها لعلگون ز خون حسین	چه بود در جهان بتر زین شین	زخم شمشیر و نیزه و پیکان

بر سر سبزه سبز جاے بستان ٭ همه را برد ل از علی صد داغ ٭ شده یکسر قرین و طاعی و باغ
لیکن دل باز خواسته رخصتین نشد و مانع برین شماتت و شین نکته عرض میدارد کاتب
حروف محمد مبارک محمد علوی الکرمانی المدعو بامیر خورد برآنجمله که چون عمر این
بنده در خانهٔ پنجاه رسید و هیچ عملے آنچنان در وجود نیامد که شایان درگاه بے
نیازی باشد و این ابیات شیخ سعدی رحمة الله علیه بنبهٔ غفلت از گوشش بکشید

ابیات

هر دم از عمر میرود نفسی ٭ چون نگه میکنم نمانده بسی
ایکه پنجاه رفت و در خوابی ٭ مگر این پنج روز دریابی
خجل آنکس که رفت و کار نساخت ٭ کوس رحلت زدند و بار نساخت

در عالم تحیر افتادم که این چه واقعهٔ ضعیف افتاد که هیچ دست آویزے آنچنان ندارم
که دلیل راه این گمراه شود در اثناے آنکه در دریاے تحیر غرق بودم عنایت
ازلی قرین حال این بیچاره شد و توفیق ایزدی رفیق این شکسته گشت محبت
حضرت سلطان المشایخ دستگیری کرد **بیت** دست من گیر که بیچارگی از حد بگذشت ٭
سر من دار که دریاے تو بزیرم جان را ٭ از عالم غیب در دل این بیچاره القا
کردند که اے سرگشتهٔ عالم تحیر پاے در دامن قرار کش اگرچه این جاے قرار نیست
این ضعیف گوید **بیت** قرار میطلبی در جهان زہے غافل ٭ ترا قرار نباشد مگر
بدار قرار ٭ و به یدِ پیران خویش بدل پیران خود بخشا و اوقات منبرکه ایشان
شفیع حال پریشانِ خویش ساز تا مگر به مدد محبت سلطان المشایخ در دل و جان
تو چشمهٔ از دریاے محبت رب العالمین بگشاید تا مدان نجات نفس بدکردار تو
باشد و اسباب حصول این دولت همین پیش نیست که مناقب مشایخ شجرهٔ
معظم خواجگان چشت که عاشقان درگاه بے نیاز و شناخان عالم محبت
خداے بودند و خلق خداے را از مهلکهٔ نفس و غوغاے هوا خلاص داده شدند بزرگے
خوش گوید **بیت** وَكَانُوا الَّذِيْنَ اللّٰهِ حِصْنًا مُؤَيَّدًا ٭ وَسُنَّةً مَنْ سَمَّيْتَهٗ

خَیرِ مُرْسَلٍ ﴿ فَبَارِکْ اَکْرِمْهُمْ بِرُوْحٍ وَّرَحْمَةٍ ﴿ وَاَنْزِلْهُمْ بِالْفَضْلِ فِیْ خَیْرِ مَنْزِلٍ ﴿ از فضائل وکرامات ایشاں واز کلمات روح افزاے وملفوظات دلکشاے وراہ وروش ومولد ومنشا ایشاں وبیان ارادت خویش بحضرت سلطان المشائخ واتصالِ آباء واجدادِ خودبداں درگاہِ معظم مشرح بنویسی بیت ہر لحظہ رازِ دل بجہد بر سر زباں ﴿ دل مے طپد کہ عمر بشد ناگہاں بگوے ﴿ تا بمطالعہ آں چشم را نورے وسینہ را سرورے حاصل شود وخاطر پریشاں جمع گردد ونجاتِ آخرت دریابی ایں ضعیف گوید بیت نجاتِ آخرت حاصل تواں کرد ﴿ اگر در دامن مرداں زنی دست ﴿ شیخ سعدی خوش گوید بیت ست در دامن مرداں زن واندیشہ مکن ﴿ ہر کہ با نوح نشیند چہ غم از طوفانش ﴿ بنا بریں مقدمہ اوقات شریفہ خواجگان چشت استشفیع حال خویش آوردم وبعجز وزاری از حضرت سلطان المشائخ درخواست نمودم تا ایں مجموعہ کہ مسمّٰی بسیر الاولیا فی محبت الحق جل وعلاست بکرم اللہ وعونہ باتمام برسد چوں ایں بندہ بمعونت پیراں درکتابت ایں کتاب شروع کرد وبمدد محبت سلطان المشائخ توفیق اتمام یافت امیر حسن شاعر گوید بیت مور مسکین ہوسے داشت کہ در کعبہ رسد ﴿ دست بر پاے کبوتر زد وناگہ برسید ﴿ حق علّام وعلیم است کہ باعث کتابت ایں کتاب محبت سلطان المشائخ است ایں ضعیف خوش گوید بیت وگرنہ من کیام آنکہ جاں را ﴿ دہم از دیدہٴ دل نیکواں را ﴿ بعشق روے شاں کردم ہوسناک ﴿ کنم دل را زغمہا چاک در چاک ﴿ ونام ہر یکے ازیں مشائخ کبار کہ مناقب ایشاں مذکور است بعلامت منہم معلم است ودریں علامت اتباع شیخ ابو القاسم قشیری رحمۃ اللہ علیہ کہ در رسالہ خود وشیخ علی ہجویری رحمۃ اللہ علیہ در کشف المحجوب ذکر کردہ اند کردم وبالہام ربّانی بخطاب سلطان المشائخ یعنی شیخ شیوخ العالم نظام الحق والشرع والدین علم گشتم وایں خطاب معظم را

ﻟﮧ بودند آنہمہ مردین خدا را قاعدہ استوار بودند آنہمہ مرتفعہ استوار است کسی راکہ نہادہ تو بہتر بپیغمبران اے پروردگار من بنواز ایشاں را بہ بوی خوش ورحمت خویش وجاے دہ ایشاں را بفضل خویش در بہترین جاے ایشاں

دریں کتاب رعایت کردم وبیشتر نقل روایات وحکایات ولطائف وغرائب
از سلطان المشائخ آوردم از فوائدے کہ یاران اعلیٰ از ملفوظات جہانبخش
سلطان المشائخ روایت کردہ اند جمع کردم وانچہ از عزیزانی کہ بر قول وقلم
ودیانت وصیانت ایشان اعتماد کلی ہست شنیدہ ام وانچہ از والد مخدوم خود
وعثمان بزرگوار کہ مقربان سلطان المشائخ بودہ اند ودر نظر مبارک او پرورش
یافتہ شنیدہ روایت کردم خواجہ سنائی حکیم خوش گوید **مثنوی** لطف او ہرچہ در عقول
نہاد ✤ روح بر دیدۂ قبول نہاد ✤ واز ہر جا کہ نظمے وبیتے وقطعۂ در نظر آمد مناسب
کلام افتاد دریں کتاب آوردم کوس محبت سلطان المشائخ میزند وشعلہ آتش
محبت از چقمق دلہاے عاشقان بیرون مے آرد واصحاب شوق را آتش
در میزند چنانکہ بزرگے خوش گوید **بیت** آتش عشق تو از ہر جا بخاست ✤ آخر ایں
آتش ز جائے خاستست ✤ ونام شعراے کہ ایں لطایف غیبی کہ سبب مزید
محبت وعشق ہست از ایشاں زادہ ہست بر سر آں نظم ثبت کردم وانجا کہ نام
شعرا معلوم نیست بلفظ بزرگی نبشتم وانچہ از سلطان المشائخ مرویست ہم از سلطان
المشائخ روایت کردم ونظمے کہ از آسانی شعرا خاییست واز معانی ایشاں بر
ایں خاصیۂ کاتب صروف ہست کہ از قعر دریاے محبت سلطان المشائخ دُرر
وگوہرے نفیس بیروں آوردم وبنوک قلم بر روے کاغذ در سلک سطور
منسلک کردانیدم **شیخ سعدی** گوید **بیت** نالیدن دردناک سعدی ✤ بر
دعوی دوستی بیان ہست ✤ آتش بہ نئے قلم در انداخت ✤ واین چیز کہ میرود
دُخان ہست ✤ واول ومیان وآخر این کتاب بذکر سلطان المشائخ زیب
وزینت داد تا بر دلہا، اہل دلاں عالم جلوہ گری وقبول تمام یابد زیرا چہ
سلطان المشائخ مے فرماید ذِکْرُ الشَّیْخِ فِی الْکَلَامِ کَالْمِلْحِ فِی الطَّعَامِ اَوْ
کَالرُّوْحِ فِی الْاَجْسَامِ بزرگے خوش گوید **بیت** گر ہیچ نماند کے نشانم ✤

---

۱ ذکر شیخ در کلام مانند نمک در طعام ہست یا مانند روح در بدن ہاست۔

ناتمام توے گوید من مے شنوم + وایں کتاب منسوب است بدہ باب وہر بابی
ازاں ابواب کتابیست علیحدہ وموشحت بنکتہ دلکشای ولطائف دلربا کہ تحت
ہر نکتہ رموز عالم حقیقت مکشوف میگردد چنانچہ در فہرست ایں کتاب مسطور
است ملتمس آنکہ کاتب حروف را بدعاء ایمان بخیر نمایند وبفاتحہ فراموش نگردانند ایں
ضعیف گوید رباعی از خاطر حق پذیر یاراں + یک فاتحہ التماس دارم + تا کار شکستہ
برآید + آں دامن شاں نمیگذارم + نکتہ عرض میدارد کاتب حروف برراے
مریدان خوب اعتقاد بر انجملہ کہ مشائخ شجرۂ معظم بندگی خواجگان چشت قدس اللہ
سرہم العزیز ہر یکے در محبت حق جل وعلیٰ آفتابہا بودہ اند تاباں وباتباع حضرت
رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از مقام محبت ترقی کردہ اند وبدرجۂ محبوبیت
رسیدہ فَاتَّبِعُوْنِیْ یُحْبِبْکُمُ اللّٰہُ[1] وہر کس در عصر خویش در عبادت باریتعالے
ودر ترک دنیا، غدار ہم بیکبار مساوی مشائخ کبار گشتہ فاما در عالم محبت از
ہمہ ممتاز ایں ضعیف گوید مثنوی در عبادات یافتہ توفیق + بادشاہاں عالم
تحقیق + ہر یکے در زمان خود ممتاز + در محبت میان اہل نیاز + علی الخصوص
خواجہ بندہ نواز سلطان المشائخ دار الملک را از نظام الحق والشرع والدین ایں
ضعیف گوید بیت زعشق حق مجسم بود ذاتش + جہانے بندہ آں ذات پاکش
نکتہ ہر دم از انفاس متبرکہ او محبت رب العالمین فائح میگشت وازاں بوئے
بمشام جان طالبان حق تو اے میرسید وجہان را معطر میگردانید شیخ سعدی
خوش گوید بیت عالم معطر مے شود چون ناف آہوئے ختن + گویا کہ
نوروز از برش بوئے بصحرا میزند + وعارفان وعاشقان بریں بوے
روے بخاک بوس آنحضرت مے نہادند خواجہ حکیم سنائی خوش گوید بیت
عاشقان سوئے حضرتش سرمست + عقل در آستین وجاں بر دست + سر گشتہ
روان ومدہوش وحیراں مے آمدند وسر بر آستانۂ محبت آں سرور عاشقاں

---

[1] بیعت کنید مارا تا دوست دارد شمارا خدا تعالے۔

مے نہادند و روے بر خاک آں درگاہ مے مالیدند امیر حسن خوش گوید
بیت نمیرفتیم پیدا شد بوئے زلفش ✤ خراب اندر پیٔ آں بوئے رفتیم ✤ و بوے
محبت حقتعالے بواسطہ محبت ایں بادشاہ اہل محبت در مشام جان خود حساس
میکردند ایں ضعیف گوید رباعی از بوئے تو بوئے یار خود می یابم ✤ از روے
تو سر کار خود می یابم ✤ تا جاں ندہم فدا نیابم جاناں ✤ جاں میدہم و نگار
خود می یابم ✤ و حقتعالے ایں بوئے را از بوستان محبت خویش در ذات محبوبان
خود نہادہ ہست تا مشام جان ہر بیچارہ و سوختہ کہ آں بوئے رسد شایان
محبت باریتعالے گردد و جاں بریں بوئے دہد ایں ضعیف گوید قطعہ
اے عارفان عاشقاں جاں میدہم جاں میدہم ✤ بر آستان دوستاں
جاں میدہم جاں میدہم ✤ گفتی اگر خواہی بقا جاں را بدہ بر بوئے ما ✤ اینک
ببوئے دلستاں جاں میدہم جاں میدہم ✤ سلطان المشائخ میفرمودند در
مقامے کہ اصحاب قلوب جمع شدہ باشند بعد برخاستن ایشاں زمانے
بوئے خوش دراں مقام باقی مے باشد آں بوئے خارجی نیست در ہر
ذاتی نافہ ہست اما بوئے بعضے ظاہر میباشد و بوئے بعضے پوشیدہ و
در ہر ذاتے بوئے دیگر مے باشد در کسی بوئے کافور و در کسی بوئے
عنبر و از مولانا ظہیر الدین کوتوال مندہ کہ حافظ کلام ربانی بود روایت
میکنند کہ وقتے بخدمت سلطان المشائخ نشستہ بودم آنجا بوئے عود می
آمد نظر چپ و راست کردن گرفت مگر جائے عود میسوزند جائے ندیدا
مگر درون حجرہ عود مے سوزند خادم بمصلحتے در حجرہ باز کرد درون حجرہ ہم
نگاہ کرد دید کہ نیست بعدہ سلطان المشائخ او را جواب گفت کہ مولانا ایں
بوئے عود نیست ایں بوئے دیگر چیزیست امیر حسن گوید بیت عطار گو
بہ بند دکان کہ من زدوست ✤ بوئے کشیدہ ام کہ بمشک و عبیر نیست ✤ و
روایت مے آرند کہ وقتے سلطان المشائخ گلیمے کہ بمساس قدم مبارک

آں بادشاہ دین مشرف گشتہ بود بقاضی محی الدین کاشانی رحمۃ اللہ علیہ بخشید
وازیں گلیم بوئے مے آمد کہ رشک بوئے بہشت بود حضرت قاضی بتعظیم وتکریم
آں گلیم را بر سر دیدہ کردہ در خانہ آوردہ وبجاے جاں نگاہداشت وبعد چند گاہ
بیروں مے آورد و تقبیل میکرد وازاں برکت ہا وسعادت ہا میگرفت وازبوئے
آں گلیم مشام جان خود معطر یافت وشیخ سعدی گوید بیت ایں بوے عبیر
آشنائی ٭ ازساختۂ یار مہربان است ٭ گمان خدمت قاضی آنکہ ایں بوئے
عارضی است چوں مدتے بریں بگذشتہ وذرہ ازآں بوئے خوش کم نشد وایں
دولت رانبظر تجارب معائنہ کرد آں گلیم رابدست مبارک خود تمام بشست آں
بوئے ازآں گلیم بیشتر آمدن گرفت حیرت قاضی زیادہ ترشد خدمت قاضی کیفیت
بوئے گلیم بخدمت آں خوشبوئے عالم عرضداشت وماجرا تمامی بازگفت سلطان
المشائخ بمجرد شنیدن حکایت بوئے گلیم بگریست مناسب مقام ایں ضعیف
گوید بیت بگریست چو ابر در بہاراں ٭ خندید چو گل بروئے یاراں ٭ وفرمود کہ
قاضی ایں بوئے محبت است کہ در ذات محبان باریتعالے تعبیہ کردہ اند شیخ
سعدی خوش گوید ؎ ایں بوے نہ بوے بوستاں است ٭ ایں بوئے
زکوے دوستان است نکتہ ودرونہ او کہ دریائے محبت
رب العالمین بود موج میزد وتو دار ازگریۂ بسیار براہ چشم کہ چشمۂ محبت
بود بیروں میریخت وازمیان آب آتش مے انگیخت بیت چشم توکہ ازچشمۂ دریاے

متعلق صفحہ ۱۸ بعد سطر ۱۸ ترجمہ عربی

اگر بنا شد اشکہاے عشاق وسوختگیہاے ایشاں ہر آئینہ ظاہر مے شد در مردم
برقیدگیہاے آب وآتش بس برآتش کہ ہست پس از نفسہاے ایشاں پیدا
مے شود وبرآبے کہ ہست پس ازچشمہاے ایشان جاریست۔

وتشنگان عالم محبت راازشراب شوق خود سیراب ومست مے گردانید ایں ضعیف گوید

کسی کز جوے عشقت جرعۂ یافت ٭ بماند تا قیامت مست و مدہوش ٭ درآں مجلس کہ بخشی
جام عشقت ٭ نگردانی محمد را فراموش ٭ باز ایں دل مشتاق گوید بیت ز دریائے
جمالت چوں شوم سیراب اے ساقی ٭ کہ ہر چہ بیشتر بینم تمنا بیشتر باشد ٭ و سر گشتگاں
بیاباں عشق حقیقت را براہ نمونے محبت باریتعالے راہبری میکرد بمنزل مقصود
میرسانید ایں ضعیف گوید بیت میرساند بمقصود و منازل ہمہ را ٭ لطف او ورنہ
کہ باشم کہ نہم دل بر دوست نکنند وازجناب عالیجاہ او آفتاب معرفت لائح میشد و دلہاء
ظلمت گرفتہ بیچارگان و گرفتاران ہوا را نورے بخشید و قابل منظور نظر حق جل و علی
میکردانید ایں ضعیف گوید بیت ز درگہ تو بداں آفتاب عشق بتافت ٭ برآں دلے
کہ ز دنیا و دیں مبرا یافت ٭ ز روشنائی عشقت جہاں منور شد ٭ مگر رقیب
کزاں روشنی نصیب نیافت ٭ و گرباز دگان معاصی و سوختگان ہوا نفس امارہ را
در سایۂ مرحمت خویش پرورش میداد شیخ سعدی گوید بیت خدایا برحمت نظر کردہ
کہ ایں سایہ بر خلق گستردہ ٭ ایں ضعیف گوید قطعہ آلودہ داماناں کہ نظر بر تو افگنند ٭
صافی شوند و پاک چو صوفی با صفا ٭ اے آفتاب حسن ازاں چشمۂ حیات ٭ آبی بخش
تا نشوم بعد ازیں فنا ٭ ایں ضعیف گوید قطعہ اے مایۂ حسن و کان نعمت ٭ اینک
بدرت امیدواراں ٭ جاں برکف دست کردہ از دل ٭ بر شکل خوش تو جاں نثاراں نکتہ
و ذات مبارک حضرت سلطان المشائخ متابع دل دریا وش او شد و دل حق پذیر او
متابع روح مطہر او گشت و روح مطہر او از کمالیت خویش قلب را جذب کرد و قلب
بحکم اتحاد روح قالب را جذب کرد پس بریں قضیہ ذات مبارک سلطان المشائخ ہمہ روح
باشد امیر خسرو خوش گوید بیت وجود خواجہ نہ از آب و گل گشتہ مرتب ٭ کہ جان خضر و مسیحا
بہم شدہ است مرکب ٭ پس حکم موت خواست و روحانی شدہ ایچنیں ذات کہ مجسم از ارواح است
لایق تماشاء ہر چشمے آلودہ نباشد مگر آنکہ بچشم معرفت از دریچۂ جاں نظر کند خواجہ سنائی
گوید بیت از در دل بمنظر جاں آی ٭ بتماشائی باغ جاناں آی ٭ بزرگے را از بندگان دیں
سوال کردند خواہی تا دوست را بہ بینی گفت نہ پرسیدند چرا گفت اُنَزِّهُ ذَاكَ الْجَمَالَ عَنْ نَظَرِ مِثْلِي

۲۰ اِنّی لاَھُدّ ناظِرِی عَلَیکَا حتّی یَغُضّ اِذا نظرتُ اِلَیکَا + وَاَرَاکَ تخطُرُ فی شَمائِلِکَ الّتی ، فِی فِتنتی فَاَغَارُ مِنکَ عَلَیکَا + فہرست ابواب کتاب سیر الاولیا فی محبت الحق جل وعلیٰ باب اول در بیان مناقب و فضائل و کرامات مشائخ شجرۂ طبقہ خواجگان چشت از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تا آخر عہد دولت حضرت سلطان المشائخ نظام الحق والشرع والدین قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ در بیان نعت سید المرسلین رسول رب العالمین محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و پوشیدہ آمدن خرقۂ فقر از جناب نبوت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جناب امیر المومنین علی ابن ابی طالب کرم اللہ وجہہ و از خدمت او بمشائخ کبار و اولیا نامدار با عظمت قدس اللہ سرہم العزیز نکتہ منہم خواجہ حسن بصری قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ عبدالواحد ابن زید قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ فضیل بن عیاض قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ ابراہیم بن ادہم قدس روحہ نکتہ منہم خواجہ حذیفۃ المرعشی قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ ہبیرۃ البصری قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ ممشاد علو دینوری قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ ابو اسحاق شامی چشتی قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ ابو احمد چشتی قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم خواجہ ابو محمد چشتی قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم خواجہ ابو یوسف چشتی قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم حضرت خواجۂ خواجگان خواجہ مودود چشتی قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم خواجہ حاجی شریف زندنی چشتی قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم حضرت خواجہ عثمان ہارونی قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم حضرت خواجۂ خواجگان سردار اہل عرفان نائب رسول اللہ صلعم فی الہند حضرت خواجہ معین الدین حسن چشتی سنجری قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم خواجہ قطب الاقطاب سرور عشاق حضرت خواجہ

فهرست ابواب

است یازده نکته نکته در بیان سماع نکته در بیان آداب سماع نکته در بیان
تحمیل الفاظی که میان شعرا مصطلح شده نکته در بیان وجد اہل سماع نکته در بیان
احوالے که در سماع پیدا میشود نکته در بیان رقص و تخریق ثوب نکته در بیان استماع
سماع و بکا و رقص سلطان المشائخ نکته در بیان بعضے مجالس که سلطان المشائخ
سماع شنیده است نکته در بیان فوائد که در بعضے مجالس سلطان المشائخ در باب
سماع فرموده است نکته در بیان محضر سماع و بحث آں که بر سلطان المشائخ واقع
شده نکته در بیان استماع سماع اہل زمانه باب دوم در بیان بعضے ملفوظات
و مکتوبات سلطان المشائخ که در ابواب ما تقدم تحریر یافته و این باب
مشتمل بیست و هشت نکته است نکته در بیان علم و علما نکته در بیان شب
معراج نکته در بیان وفات حضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم نکته در بیان
عقل نکته در بیان دنیا و ترک آں نکته در بیان فقر و غنا نکته در بیان طبقات
نکته در بیان نیت حضرت سلطان المشائخ نکته در بیان صبر و رضا نکته در بیان
خوف و رجا نکته در بیان ریا نکته در بیان توکل سلطان المشائخ نکته در بیان
حلم و عفو نکته در بیان صحبت نکته در بیان محاسن اخلاق نکته در بیان قبول فتوح
و رد آں نکته در بیان همت نکته در بیان عدل و ظلم نکته در بیان روح و نفس
نکته در بیان الهام و وسوسه نکته در بیان فضیلت مکان بر مکان نکته در بیان
لطائف شیخ نکته در بیان بزرگی حیدر زاویه نکته در بیان بزرگی بی بی فاطمه
سام نکته در بیان شفقت و نیت نکته در بیان امراء و خلفاے نکته در بیان
تغیر مزاج ملوک نکته در بیان مردانیکه مستغرق وحدت شده اند باب اول
در بیان مناقب فضائل و کرامات و شجرهٔ طبقه معظمه مکرمه حضرات خواجگان
چشت از حضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم تا آخر عهد دولت حضرت
سلطان المشائخ نظام الحق والدین قدس الله سره العزیز نکته
در بیان نعت حضرت سید المرسلین رسول رب العالمین محمد رسول الله

صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم و رسیدن خرقہ فقر از حضرت نبوت با میر المومنین علی ابن ابی طالب کرم اللہ وجہہ از خدمت او بمشائخ کبار و اولیاء نامدار قدس اللہ اسرارہم آن بادشاہ عالم فتوت آن مالک ملک مروت آن خورشید سپہر رسالت آن ماہ فلک جلالت آن صاحب قوسین آن پیشوای کونین آن صدر جریدہ اصفیا آن شمع جمع انبیا بزرگے خوش گوید قطعہ سند انبیا و صدر رسل ❁ مقصد ہشت و ہفت و پنج و چہار ❁ آن رسولے کہ جان عقل و خرد ❁ کرد پیشش بہ بندگی اقرار ❁ این ضعیف گوید۔

نظم

شاہ رسل شہنشہ شاہان روزگار	عالم برائے دوستی تو شد آشکار
گردون ندید و نیز نہ بیند بچشم خویش	شاہے چو تو میان رسل شاہ نامدار
جاہت بلند و مرتبۂ عالی بہ نزد حق	نامت بنام خویش قرین کرد کردگار
از نور روے تست کہ روشن شدہ است روز	از رنگ زلف تست کہ شبہا چنین است تار
تو پادشاہ ہر دو جہان من گدای تو	چارہ ہمین بود کہ کنم جان خود نثار
شاہا براہ تست فتادہ میان خاک	بیچارۂ ضعیف فتادہ محمد امیدوار
گر قطرۂ ز بحر وصالت بدو رسد	شادی کنان بحشر بر آید بروے یار

این بادشاہ مرسلان در باب عظمت و کرامات اولیا بزبان نبوت بیان میفرماید عَنْ عُمَرَ بْنِ خَطَّابٍ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَآلِہٖ وَسَلَّمَ اِنَّ مِنْ عِبَادِ اللّٰہِ اُنَاسًا مَا ھُمْ بِاَنْبِیَاءَ وَلَا شُھَدَاءَ یَغْبِطُھُمُ الْاَنْبِیَاءُ وَالشُّھَدَاءُ یَوْمَ الْقِیَامَۃِ بِمَکَانِھِمْ مِنَ اللّٰہِ تَعَالٰی فَقَالَ رَجُلٌ مِنْھُمْ مَا اَعْمَالُھُمْ لَعَلَّنَا نُحِبُّھُمْ قَالَ قَوْمٌ تَحَابُّوْنَ بِرُوْحِ اللّٰہِ مِنْ غَیْرِ اَرْحَامٍ بَیْنَھُمْ وَلَا مَالٍ یَتَعَاطَوْنَھَا بَیْنَھُمْ وَاللّٰہِ اِنَّ وُجُوْھَھُمْ لَنُوْرٌ

[1] ترجمہ حدیث گفت عمر رضی اللہ عنہ کہ گفت پیغمبر صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم بدرستی کہ مردمانند از بندہاے خدا کہ نیستند ایشان انبیا و نیستند ایشان شہدا اما غبطہ میکنند ایشان را از انبیا و شہدا بسبب مرتبۂ کہ نزد حقتعالے است ایشان را در روز قیامت پس گوید مردے از ایشان چہ بود عملہاے ایشان کہ بسبب آن عملہا بدین مرتبہ رسیدہ اند بدرستی کہ مایان میدانستیم دوست میداشتیم ایشان را گفت پیغمبر خدا ایشان قومے اند کہ دوستی میداشتند در دنیا براے خدا از غیر آنکہ خویشان یکدیگر باشند و نہ درمیان ایشان معاملت داد و ستد باشند کہ بسبب آن داد و ستد محبت باشد قسم خداست بدرستی کہ رویہا ایشان روشن۔

فَاِنَّهُمْ لَعَلٰی مَنَابِرَ مِنْ نُوْرٍ وَّلَا یَخَافُوْنَ اِذَا خَافَ النَّاسُ وَلَا یَحْزَنُوْنَ اِذَا حَزِنَ ثُمَّ
ثُمَّ قَرَاءَ اَلَا اِنَّ اَوْلِیَاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَلَا هُمْ یَحْزَنُوْنَ هُمْ مَصَابِیْحُ الدُّجٰی
وَیَنَابِیْعُ الرُّشْدِ وَالْحُجٰی خُصُّوْا بِخَفِیِّ الْاِخْتِصَاصِ وَالتَّقُوْا مِنَ التَّصَنُّعِ بِالْاِخْلَاصِ
لِجُنَیْدِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَدَّسَ اللّٰهُ سِرَّهُ الْعَزِیْزَ شِعْرٌ سَرَتْ بِاُنَاسٍ فِی الْغُیُوْبِ قُلُوْبُهُمْ ✣
وَجَالُوْا بِقُرْبِ الْمَسَاجِدِ الْمُتَفَضِّلِ ✣ وَنَالُوْا مِنَ الْجَبَّارِ عَطْفًا وَرَأْفَةً وَقَصْدًا ا
وَاَحْسَانًا وَبِرًّا مُعَجَّلَ ✣ اُولٰئِكَ نَحْوَ الْعَرْشِ هَامَتْ قُلُوْبُهُمْ ✣ وَفِیْ مَلَكُوْتِ
الْعِزِّ مَاوٰی وَمَنْزِلٍ ✣ واین مدح وثنا درباب اولیاے از برکت آں بود سرور انبیا
در شب معراج بخلعت خرقۂ فقر مشرف گشت وآں خرقہ از پیش تخت فرق فرسائی
معلے وفر کے سلطان الانبیا بختم الخلفاء الراشدین ووصی رسول رب العالمین امیر المومنین
قطب الاولیا منبع بحقایق توحید ومن لوامع تقرراس اللہ الغالب علی ابن ابی طالب
کرم اللہ وجہہ رسید چنانچہ کیفیت او مشرح منقول است از سلطان المشائخ در باب
ارادت در نکتہ اصل خرقہ وبخشش آں تحریر یافتہ است بزرگے خوش گوید شعر
جَعَلَ الْاِلٰهُ مُحَمَّدًا شَمْسَ الْهُدٰی ✣ بِضِیَائِهٖ یَهْدِیْ جَمِیْعَ عِبَادِهٖ ✣ مِنْهُ اِسْتِضَاءَ
وَصِیُّهٗ وَوَلِیُّهٗ ✣ فَاَزَارَ مِثْلَ الْبَدْرِ كُلَّ بِلَادِهٖ ✣ اَعْنِیْ عَلِیًّا سَیِّدَ النَّهَادِیْ اَلَا
بِذٰلِكَ ✣ اَلْاَبْدَالُ وَالْاَوْتَادُ مِنْ عِبَادِهٖ ✣ واز حضرت امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ

ص ترخواہد بود پس بدرستی کہ ایشاں ہر آئینہ بر بلندی خواہند بود از نور نخواہند ترسید ایشاں وقتیکہ خواہند ترسید
مردماں و نہ غمگین خواہند بود ایشاں وقتیکہ غمگین خواہند بود مردماں پس ترخواند رسول خدا ایں ایت را آگاہ باشید بدرستی
کہ دوستان خدا نیست ترس ایشاں را ونیستن ایشاں را غمگینی ایشاں چراغ تاریکی اند وچشمہ رشد اند وخاص کردہ شدہ اند
از ایشاں از جہت باریکی اختصاص واز جہت آنکہ پرہیز مے کنند از ریا در اخلاص ۱۲ ط سیر کردم من مردماں در عالم
غیب دلہاے ایشاں وجولاں کردہ اند بہ قرب مسجد ہاے بزرگ ورسید مارا آنہا از جبار حقیقی مہربانی را ومقصود
را ونیکو کاری ونیکو کارے را بزودی آں جماعت بسوے عرش حیراں شدند دلہاے ایشاں ودر ملکوت
بزرگ جاے ماندن وفرود آمدن ۱۲ ط گردانید اللہ تعالے محمد را خورشید ہدایت بروشنی آں آفتاب ہدایت
مے کند جمیع بندگان خود را از اں محمد گرفت روشنی ووصی آں محمد وولی آں محمد پس گردانید مانند بدر در تمام
شہرہاے خداے تعالے مراد مے دارم علی را بہتر بن زاہدان خبردار باش باہیں وابدال واوتاد بندہ
ہاے خدا۔

عنقا با اولیاء نامدار و مشایخ کبار رسید و اصلا منو اصلا شد چنانچه تحریر می یابد
ان شاء الله العزیز منهم آن پروردهٔ نبوت آن کان فتوت آن بحر علم آن گنج عمل
و حلم آن رئیس التابعین آن امام المتقین آن متفق علیه اصحاب صدری
خواجه حسن بصری رضی الله عنه منقول است که این بزرگ خرقه ارادت از امیر المومنین
علی کرم الله وجهه پوشیده و این بزرگ را فضائل بسیار و مناقب بیشمار است
و مادر خواجه حسن بصری از موالی ام سلمه حرم محترم حضرت رسالت صلی الله علیه
و آله و سلم بود خواجه حسن شیرخوار بود که مادر او بکار مشغول بودی خواجه بگریستی ام
سلمه رضی الله عنها سینه مبارک خود در دهن او نهادی قطرهٔ چند شیر پدید آمدی این همه
برکات و کرامات از آن بود و ام سلمه پیوسته دعا کردی خداوندا این را مقتدای خلق گردان تا صد و سی تن صحابه را
دریافت رضوان الله علیهم اجمعین منقول است روزی امیر المومنین علی کرم الله وجهه در بصره
آمد و مذکران را منع کرد و فرمود تا جمله منبرها را بشکنند بمجلس خواجه حسن بصری آمد
سوال کرد که تو عالمی یا متعلم گفت من هیچ نیم سخنی از پیغامبر صلی الله علیه و آله و سلم
بمن رسیده است آن را بخلق میرسانم مرتضی علی رضی الله عنه گفت این جوان
شایستهٔ سخن است چون خواجه از منبر فرود آمد در پی امیر المومنین روان شده
و دامنش گرفت و گفت از بهر خدای مرا وضو ساختن بیاموز در مقامی که
آن را باب الطشت گویند طشت آوردند خواجه حسن را وضو ساختن بیاموخت
منقول است که خوف و بکا از حق تعالی خواجه حسن را بسیار بود قدس الله
سره و کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشایخ نبشته دیده است آوازی
آمده شب وفات خواجه حسن بصری رضی الله عنه اِنَّ اللهَ اصْطَفٰی آدَمَ وَنُوحًا
وَآلَ اِبْرَاهِیْمَ وَآلَ الْحَسَنِ و بزرگی آن شب که وفات خواجه حسن بود در خواب
دید که درهای آسمان کشاده بوده و منادی میکردند که خواجه بخدای خویش
رسیده و از و خدا خوشنود است رحمة الله علیه منهم آن شیخ شیوخ
العصر آن علامة الدهر قطب العالم خواجه عبد الواحد زید که صاحب کرامات عالیه و مقامات

۱ ... برگزید آدم را و نوح و آل ابراهیم را و فرزندان حسن را

خرقهٔ ارادت از خواجه حسن بصری پوشیده شَرَّفَهُ اللّٰهُ بِالرَّوْحِ وَالرَّاحَةِ منقول
است که وقتے جماعتے درویشان بخدمت او نشسته بودند و گرسنگی بغایت اثر کرده
و چیزے موجود نبود که بخورند از خواجه عبدالواحد زید طَیَّبَ اللّٰهُ مَضْجَعَهٗ درخواست
کردند که ما را حلوا مطلوب است چون الحاح درویشان بسیار شده خواجه عبدالواحد زید
روے مبارک جانب آسمان کرده بجهت درویشان درخواست نمود فی الحال دینار
هاے زر باریدن گرفت فرمود که همان مقدار از زمین بستانند که حلواے بقدر کفاف
موجود شود همچنان کردند خواجه ازان حلوا هیچ نخورد منقول است که در آخر عمر خواجه
عبدالواحد زید مفلوج شده روزے وقت نماز درآمد و کسی نبود که خدمت ایشان را
وضو کناند و خوف زوال وقت نماز شد خواجه عبدالواحد زید قدس الله سره العزیز
مناجات کرد الهی مرا آن مقدار قوت بخش که وضو بسازم چون وضو ساخته باتمم حکم
حکم تست خواجه صحت یافت و نماز برادا کرد چون بفراغت بازگشت باز همچنان
مفلوج شد رحمة الله علیه شیخ آن [illegible] و اهل حضرت آن پادشاه درگاه وصلت
آن ملک الولایت آن شمس الهدایت آن کثیر الفضائل ابوعلی الفضیل ابن عیاض
قدس الله سره العزیز که از مشایخ کبار و سرور روزگار بود و سریع البکاء و دائم
الحزن و [illegible] بود و خرقهٔ ارادت از خواجه عبدالواحد زید پوشیده و از کلمات
اوست لَا یَکْمُلُ اِیْمَانُ الْعَبْدِ حَتّٰی یُؤَدِّیَ مَا افْتَرَضَ اللّٰهُ عَلَیْهِ وَیَجْتَنِبَ مَا حَرَّمَ
اللّٰهُ عَلَیْهِ وَیَرْضٰی بِمَا قَسَمَ اللّٰهُ لَهٗ ثُمَّ خَافَ مَعَ ذٰلِكَ اَنْ لَا یَتَقَبَّلَ الْاِیْمَانَ
[illegible] مِنْهُ و قول اوست اِذَا اَحَبَّ اللّٰهُ عَبْدًا اَکْثَرَ غَمَّهٗ فَاِذَا اَبْغَضَ عَبْدًا
[illegible] دُنْیَاهُ و نیز قول اوست لَوْ عُرِضَتْ عَلَیَّ الدُّنْیَا بِحَذَافِیْرِهَا وَلَا

نشود کامل [illegible] ایمان بنده تا آنکه ادا کند چیزے را که فرض کرده است الله تعالی بر آن بنده تا آنکه پرهیز کند
چیزے را که حرام کرده است الله تعالی بر آن بنده تا آنکه راضی شود بچیزیکه قسمت کرده است حقتعالے براے او پس
ازان بترسد باوجود اداے فرائض [illegible] کامل [illegible] را که قبول نکند خداتعالی این
همه اعمال را ازو [illegible] وقتیکه دوست میدارد خداتعالی بنده را زیاده میکند غم او را پس وقتیکه دشمن میدارد
بنده را زیاده مے کند بر آن دنیا را ۱۳ اگر عرض کرده شود بر من دنیا بصورت دریاے [illegible]
حساب گرفته نشوم مال دنیا [illegible] که [illegible] پندارم من آن را [illegible] دیگر از شما مردار را

أُحَاسَبُ بِهَا لَكُنْتُ أَتَقَدَّ لَهَا لَمَا يَتَقَدَّرُ أَحَدُكُمُ الْجِيفَةَ وایں نیز قول است
تَرْكُ الْعَمَلِ لِأَجْلِ النَّاسِ هُوَ الرِّيَاءُ الْعَمَلُ لِأَجْلِ النَّاسِ الشِّرْكُ وابوعلی رازی
روایت میکند که سی سال با خواجہ فضیل عیاض صحبت کردم ہیچوقت در تبسم ندیدم مگر
در روزے که پسر او علی ابن الفضیل که مرتبہ ولیا بود نقل کرد ازو پرسید ندکہ ہیچ اوقات
تبسم نکردہ امروز چیست که تبسم میکنی فرمود باد و سنی که خدا تعالی کارے را دوست
میدارد من نیز آں کار را دوست میدارم منقول است که در ابتداے حال
راہ زنی کردے وقتے راہ بازرگاں فرو گرفتہ بود قاری دراں قافلہ ایں آیت خواند
أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللهِ فَقَالَ الْفُضَيْلُ يَا رَبِّ قَدْ
آنَ فضیل را رقتے پیدا شد ازاں حرفت توبہ کرد و خصما نرا خشنود گردانید ازانجا بکوفہ
آمد با امام ابوحنیفہ صحبت کرد و اولیا را بسیار دریافت فضیل ربیع وزیر ہارون
رشید روایت میکند که من با ہارون رشید در مکہ رفتم چوں حج بجا آوردیم ہارون
پرسید که اینجا مردے باشد از مردان خداے که سعادت قدمبوس او دریابم گفتم
عبدالرزاق صنعانی رحمۃ اللہ علیہ ہست بخدمت او رسیدیم بعد مکالمہ ہارون مرا
اشارت کرد که او را بپرس که ہیچ وام دادنی داری او قبول کرد آرے ہارون گفت
تا وام بگذارند باز ہارون گفت اے فضیل ہنوز دلم تقاضاے مردے دیگر مے
کند گفتم سفیان بن عتبہ اینجاست چوں بخدمت او رسیدیم بعد مکالمہ بسیار ہمار
سخن گفت که مرد چیزے وام دادنی دارد سفیان گفت آرے ہارون گفت
تا وامش بگذارند باز گفت اے فضیل دلم را تقاضاے مرد دیگر است فضیل را
یاد آمد فضیل عیاض رحمۃ اللہ علیہ اینجاست بنزدیک او رفتند او در حجرہ بود مشغول
بتلاوت قرآن ایں ایۃ میخواند أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ

---

۵۱ ترک کردن عمل نیک برائے مردم ہمیں ریاست کار نیک کردن برائے نمودن مردم ہمیں
شرک است ۵۲ آیا نرسیدہ است برای آں کسانیکہ ایمان آوردہ اند اینکه بترسد لہا ایشان از جہت
ذکر خدا تعالے پس گفت فضیل اے پروردگار من تحقیق رسیدہ است آنوقت ۵۳ آیا پندا شتند آنانکہ
کسب میکنند بدیہا را اینکه بگردانیم ما انہا را مانند آں کسانیکہ ایمان آوردہ اند و عمل نیک میکنند۔

کالَّذِیْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ چون این آیة در گوش هارون رسید گفت ای
فضیل همین آیت بس است فضیل در حجره بزد گفت کیست گفتم امیر المومنین است
مَالِیْ وَلِاَمِیْرِ الْمُؤْمِنِیْنَ گفتم بجهت شفاعت نفس خود آمده ام و اطاعت او
واجبست انگاه چراغ بکشت و در بکشاد و در زاویه بایستاد هارون در آمد و او را
میطلبید تا دستش بر فضیل آمد فضیل فرمود که آه دستے ازین نرم ندیده ام اگر از آتش
دوزخ خلاص یابد هارون درگریه شد چندان بگریست که بیهوش شد چون بهوش
باز آمد هارون گفت اے خواجه مرا پندے بده گفت اے امیر المومنین پدرت
که عم مصطفی بود از پیغامبر صلے الله علیه وآله وسلم امارت قومی درخواست کرد مصطفی
فرمود صلے الله علیه وآله وسلم که اے عم یکنفس تو در طاعت خدا بهتر از هزار ساله
طاعت خلق مرترا الاَنَّ الْاِمَارَۃَ یَوْمَ الْقِیَامَۃِ نَدَامَۃٌ هارون گفت در نصیحت
زیاده کن فضیل قدس الله سره العزیز گفت مے ترسم یا امیر المومنین که این روے
خوب تو با آتش دوزخ گرفتار شود از خدا بترس و حق او بهتر ازین بگذار بعده هارون
گفت که چیزے وام داری گفت که آرے وام خداوندست که در ادای
آں مشغولم حقتعالی دوخته گرد انا دانگاه هارون صرّه هزار دینار زیر پیش فضیل
نهاد فضیل رحمة الله علیه گفت اے امیر المومنین این پند هاے من ترا هیچ
سود نداشت که من ترا بنجات میخوانم و تو مرا در بلا مے اندازی هارون گریان از پیش
او بیرون آمد فضیل این ربع را گفت که ملک بحقیقت خواجه فضیل عیاض است
منقولست که هم در مکه وفات یافت در ماه محرم سنه سبع وثمانین منهم آں سلطان
السالکین آں مقرب حضرت رب العالمین آں تارک مملکت الدنیا آں صاحب
سلطنت العقبے ظل الله فی العالم خواجه ابراهیم ادهم قدس الله سره العزیز که
در انواع معاملات و اصناف حقایق مشاهدات حظے تمام داشت و مقبول
همه عالم بود و بشترے مشایخ کبار را دریافته بود و خرقه ارادت از خدمت خواجه

سله چیست مراد امیر المومنین را۔

فضیل عیاض پوشید بود بزرگے خوش گوید ترک ابن ادهم ملکه وعیشا لها فانیا
لفضیل متابعا لمعاده ترک الخزائن والجنود واهله فاقام ساعد مقامه
وسادہ وبا امام ابوحنیفه صحبت کرد وقول امام اعظم ست سیدنا ابراهیم ادهم
قدس الله سره اصحاب گفتند او سیادت بچه یافت ابوحنیفه رحمة الله علیه گفت
او دایما در خدمت خداوند تعالی مشغولست و ما بکارهاے دیگر مشغولیم و خواجه
جنید قدس سره که سر قوم اولیا است مے فرماید مفاتیح العلوم ابراهیم بن
ادهم یعنی کلید علما این طایفه ابراهیم ادهم ست وسبب تقدیم او بحدیست که منه
محتاج کتابت این محل نیست وقول اوست انّ التصوّف التکلّف
والتطرّق والتلطّف ونیز قول اوست واتّخذ الله صاحبا ودع النّاس جانبا
ونیز قول اوست کثرت النظر الی الباطل یذهب معرفة الحق من القلب
قول اوست قلّة الحرص والطمع یورث الصدق والورع وکثرة الحرص والطمع
یکثر الغمّ والجزع ونیز قول اوست قد رضینا من اعمالنا بالمعانی ومن طلب الله
بالتوانی ومن العیش الباقی بالعیش الفانی وقول اوست اطب مطعمک ولا
علیک ان تقوم اللیل وتصوم النهار منقولست که خواجه ابراهیم ادهم مردے را
در بادیه دید اسم اعظم او را تعلیم کرد از برکت خواندن آن اسم مهتر خضر را دریافت مهتر
خضر فرمود که برادرم مهتر الیاس اسم اعظم ترا تعلیم کرده ست اینهمه برکات ازوست
وبیشتر دعا خواجه ابراهیم ادهم این بوده اللهمّ انقلنی من ذلّ معصیتک الی عزّ طاعتک
منقولست که خواجه ابراهیم ادهم قدس الله سره العزیز بر جعفر منصور که دوم خلیفه
بود از آل عباس رضی الله عنه در آمد خلیفه پرسید که چگونه ست کار شما یا ابا اسحاق

---

۵۱ گذاشت ابن ادهم ملک و منزل خود را پس آمد آن ابن ادهم فضیل را بجائے که پس روست هم فضیل را
از جهت فاضلکردن میعاد ترک کرد خزاین را و لشکر را و فرزندان را پس قائم ساخت بازوے خود را مقام و
ساده ۵۲ سردار ما ابراهیم بن ادهم ست ۵۳ بدرستی که تصوف بزرگ داشتن ست همه مخلوقات را و حواله کردن خود را
بخدا هر لحظه نظر داشتن بسوئے خدا مهربانی کردن بنده ها ۵۴ بگیر خدا را صاحب و بگذار مردمان را در یک کنار ۵۵
بسیار دیدن بسوئے باطل معرفت حق را از دل ۵۶ اندک کردن حرص طمع میرساند صدق را و پرهیزگاری را و زیاده
حرص و طمع زیاده میکند غم و جزع را ۵۷ اے بار خدایا نقل کن مرا از خواری گناه خود بسوئے عزت طاعت خود

خواجہ ابراہیم ادہم گفت یا امیر المومنین شعر نرقع دنیانا بتمزیق دیننا فلا دیننا یبقی
ولا ما نرقع منقول است کہ لباس او در زمستان پلاس بودے کہ در زیر او
پیراہن نبودے و در تابستان دو شقہ کہ بہاے آں چہار درم باشد یکے ازاں
فوطہ بجاے ازار بستے دوم ردا ساختے و در سفر و حضر صایم بودے و شب ہا بیدار
و دایم الفکر بودے و قوت از اجرہ حصاد کردے چوں از مزدوری حصاد فارغ
آمدے یارے را بر صاحب کشت فرستادے تا بعد حساب اجر حصاد آوردے آں
اجر را بدست خود نگرفتے و اصحاب خود را دادے کہ انچہ مطلوب شما باشد بیارید و بکار
برید و اگر اجر حصاد نیفتادی اجر حفظ البساتین قبول کردے منقول است کہ روزے
بر کوہ قبیس نشستہ بود و با اصحاب خود مے فرمود اگر ولیے از اولیاے خدا کوہ را
بگوید کہ رواں شو در حال رواں شود بمجرد گفتن این سخن کوہ بجنبید بعدہ
پاے مبارک خود بر کوہ زد و فرمود کہ ساکن باش کہ من تمثیلے میکنم بخدمت
یاران خویش منقول است کہ خواجہ ابراہیم ادہم در سفر دریا در جہاز سوار
بود و خود را در گلیمے پیچیدہ و سر در مراقبہ آوردہ در اثناے آں حال بادے سخت
برخاست چنانکہ خوف غرق جہاز شد اہل جہاز ہمہ بخدمت او آمدند و گفتند چگونہ
است ما در معرض تلف افتادیم و تو در خوابی خواجہ ابراہیم سر از گلیم مراقبہ برآوردہ
گفت خداوندا قدرت کاملہ ترا دیدیم اکنوں بکرم خویش عفو بنما فی الحال باد بایستاد
و جہاز قرار گرفت منقول است کہ مے فرمود من باذن اللہ در بادیہ میرفتم
چوں بذات العرق رسیدم ہفتاد مرقع پوش را دیدم جاں دادہ و خون از ایشاں
رواں شدہ گرد آں قوم برآمدم یکے را دیدم کہ رمقے ماندہ بود پرسیدم کہ اے جواں
مرداں چہ حال است گفت یا ابن ادہم علیک بالماء والمحراب دور دور مرو کہ مہجور
گردی و نزدیک نزدیکے میا کہ رنجور گردی مبادا کسے بر بساط سلاطین گستاخی
کند و بترس از دوستے کہ حاجیاں را چوں کافران روم میکشد و با حاجیان

ﻟﮯ بلند کردیم دنیاے خود را بنقصان کردن دین خود پس دین ما باقی نماند و نماند چیزے کہ ما بلند کردیم اُرا

غز امیکنند بدانکہ قومے بودیم صوفی و قدم بر توکل در بادیہ نہادیم و عزم کردیم کہ سخن نگوئیم و بجز از خداے تعالیٰ اندیشہ نکنیم و بغیر او التفات ننمائیم چوں باحرام گاہ رسیدیم خضر بمارسید سلام کردیم او سلام را علیک داد شاد شدیم گفتیم الحمد للہ کہ سعیہاے ما مشکور آمد و طالب بمطلوب پیوست کہ خضر باستقبال آمد ما تفے بجانب ہاے ما ندا کرد اے کذابان و اے مدعیان قولہاے و عہد ہاے شمایاں ایں بود کہ ما فراموش کردید بغیر ما مشغول گشتید بروید بغرامت جان شما بغارت بریم و تا خون شما نریزیم با شما صلح نکنیم ایں جوانمرداں کہ مے بینی ہمہ شہیدان حضرت اند اے ابراہیم اگر تو نیز سر آں داری پاے درنہ والا از میاں دور شو بزرگے خوش گوید **مثنوی** خونریز بود ہمیشہ در کشور ما ٭ جاں عود بود ہمیشہ در مجمر ما ٭ داری سر ما و گرنہ دور از بر ما ٭ ما دوست کشیم تو نداری سر ما ٭ خواجہ ابراہیم متحیر شد و گفت ترا چرا رہا کردند گفت ایشاں پختہ بودند مرا گفتند تو ہنوز خامی جان میکن تا تو نیز پختہ شوی آنگاہ از پے درآئی ایں بگفت و جاں داد **منقول است** کہ آخر عمر خواجہ ابراہیم ادہم ناپیدا شد چنانکہ کسے نداند کہ کجا خفتہ ہست از خوف شہرت بعضے گویند در بغداد ہست و بعضے گویند در شام ہست بسیار خلق راوی اند کہ زنجیۃ است آنجا کہ خاک مطہر لوط علیہ السلام است غاریست وفات کردہ ہست چوں وفات او رسید آواز آمد الا ان امان الارض قد مات ہمہ خلق متحیر شد کہ ایں چہ آواز است تا خبر آمد کہ ابراہیم ادھم رحمۃ اللہ علیہ وفات یافتہ است **منہم** آں وافر الفضل والاحسان آں اکرم اہل ایمان آں ملک الاولیاے امام الفقرا آں شیخ العصر آں علامۃ الدہر آں سرمست جام بے عشقی **خواجہ حذیفہ المرعشی** خصہ اللہ بالعفو والرضوان کہ از کبار مشائخ روزگار و سر زنامدار بود و خرقہ ارادت از خدمت خواجہ ابراہیم ادہم پوشید و سالہا بخدمت در سفر و حضر ملازم حضرت او بود و اعمال خیر او در نظر مبارک آں بزرگ ہیچ وزنے نداشت و قول اوست

سلہ آگاہ باشند بدرستی کہ پناہ زمین کہ بود بتحقیق مرد۔

لَوْ جَآءَنِیْ رَجُلٌ وَقَالَ وَاللّٰہِ الَّذِیْ لَآ اِلٰہَ اِلَّا ھُوَ یَا حُذَیْفَۃُ مَا عَمَلُكَ عَمَلَ مَنْ
یُّؤْمِنُ بِیَوْمِ الْحِسَابِ فَاَقُوْلُ لَہٗ یَا ھٰذَا لَا تُكَفِّرْ عَنْ یَمِیْنِكَ فَاِنَّكَ لَا تَحْنَثُ
وقول اوست اِیَّاكُمْ وَھٰذَا بِالْفُجَّارِ وَالسُّفَھَآءِ فَاِنَّكُمْ اِذَا قَتَلْتُمُوْھَا ظَنُّوْا بِاَنَّكُمْ
رَضِیْتُمْ بِفِعْلِھِمْ منہم آں امام الائمہ آں مقتداے الامۃ آں ناصر الشریعہ
آں استاد الطریقہ آں تاج العارفین آں منہاج السالکین **خواجہ ہبیرۃ
البصری** کہ خرقۂ ارادت از خدمت خواجہ حذیفۃ المرعشی پوشیدہ بود ایں بزرگ
مقتداے علما و اولیاے وقت بود در معرفت حق جل و علی میان مشائخ
کبار معروف و مشہور درجات رفیع و مقامات عالی داشت قدس اللّٰہ سرہ العزیز
منہم آں شمس الفقرا آں بدر الاتقیا آں شیخ الاصفیاے الوقت آں صاحب
الکشف والکرامت آں پسندیدہ در ذات و صفات آں یافتہ خلعت سروری
حضرت **خواجہ ممشاد علو دینوری** نور اللّٰہ مرقدہ بانوار القدس و آں بزرگ
خرقۂ ارادت از خواجہ ہبیرۃ البصری پوشیدہ و در مجاہدات محلی رفیع و در مشاہدات
مقامات عالی داشت و ایں بزرگ در دور حیوٰۃ خود در روز چیزے نخورد و دنیا
شامید چوں ایں بزرگ تولد شد شب شیر نخوردے و چوں صبح بدمیدی تا شب
شیر در دہن مبارک نگرفتے یعنی در مدت عمر عزیز خود صائم بود تا افطار بہ لقاء
رب العالمین کند شعر ھُوَ الَّذِیْ قَدْ صَامَ فِیْ اَیَّامِہٖ مِنْ مَھْدِہٖ   اِلٰی زَمَانِ رُقَادِہٖ
منہم آں تاج الاولیا آں سراج الاصفیا آں ملک المشائخ آں عاشق آں
مقتداے الوقت **خواجہ ابو اسحٰق چشتی** کہ بادشاہ عالم نیاز بود و سلطان
دار الملک راز و ایں بزرگ خرقۂ ارادت از خواجہ ممشاد علو دینوری پوشیدہ

---

۵۱ اگر بیاید مرا مردے بگوید آں مرد قسم آں خدائی کہ نیست سزاوار پرستش مگر
او اے حذیفہ نیست عمل تو مانند عمل کسے کہ ایمان مے آرد آں کس و زحساب پس خواہم گفت ۵۲ دور دارید نفس
ہاے خود را از بدکاراں و از بے عقلاں پس بدرستی کہ شمایان وقتیکہ روآوردید شما بایشاں بدکاراں
و بے عقلاں گمان خواہند برد آنہا بایں کہ شمایان راضی شدید مکر دار آں بدکاراں و بے عقلاں
۵۳ آں کسے ست کہ تحقیق روزہ داشت او در تمامی عمر خود از ایام گہوارہ تا زمان خوابیدن در قبر خود

و بزرگے درباب او گوید شعر قَدْ بِهِ اِقْتَدٰی تَحَارَتْ اَهْلِ چِشْتِ شُیُوخُهُمْ کُلُّ وَلِیِّ اللّٰهِ فِیْ مِیْلَادِهٖ ۞ مِنْهُمْ اَبُوْ اِسْحٰقَ اَکْبَرُ شَیْخِهِمْ ۞ طَوْدٌ سَمَاءٌ مِنْ شَیْخٍ اَطْوَادِهٖ ۞ اَعْنِیْ هُدَاةَ الَّذِیْنَ یَتَّبِعُوْنَهٗ ۞ لَا یَعْدِلُوْنَ اللّٰهَ فِیْ مِعْتَادِهٖ ۞ و ایں بزرگ در غایت ستر عالم مکاشفات کوشیده و صورت صحرا پیرایه خود ساخت منهم آں عمدة الابرار آں قدوة الاخیار آں ملک الاولیا آں سلطان الاصفیا آں برهان الاتقیا آں در عزم سعد اسعد خواجه ابو احمد چشتی طاب ثراه و ایں بزرگ خرقهٔ ارادت از خدمت خواجهٔ ابو اسحٰق چشتی پوشیده بود قدس الله سره العزیز و ایں بزرگ بادشاه ممالک ملک مکاشفات و سلطان دار الملک مشاهدات بود هیچ سرے از اسرار دوست بیروں نداده و در عالم ذوق در وائی پادشاهی ماند ه رحمة الله علیه منهم آں قطب المشائخ والفقرا آں ملک الائمه والعلما آں الحیار الاوتاد آں مفخر العُبّاد خواجه محمد چشتی طیب الله مرقده و نور الله مشهده که بانواع کرامات و اصناف درجات مشاهدات آراسته بود و ایں بزرگ خرقه ارادت از خدمت ابو احمد چشتی پوشیده بود منقول است که خواجه ابو محمد چشتی اغلب حال در عالم تحیر بودے و سالها پهلوے مبارک ایشاں بزمین نرسیده بود و در غایت مجاهده و در غلبات شوق نماز معکوس گذاردے در خانهٔ خود چاهے داشت در آنچاه خود را سرنگوں آویخته خداے تعالے را عبادت کردے منقول است که روزے بر سر دجله نشسته بود و خرقه مبارک خود را بخیه میزد در اثناے ایں حال پسر خلیفه بخدمت او رسید باکوکبه خلافت از اسپ فرود آمد و روے بر زمین آورد بنشست خدمت خواجه فرمود که حضرت رسالت صلے الله علیه و آله و سلم میفرماید اگر پیرزنے در بلاد مملکت شبے بفاقه بخسپد روز قیامت امنا و صدقنا دامن والی خود بگیرد بعده پسر خلیفه خدمتها از جنس

ـه و باو اقتدا کرده اند از اهل چشت همه شیخان همه نزدیکان خدا در میلاد او هستند از ان شیوخ ابو اسحاق کلانتر ایشان است روشن است راه نمایان در بست آ پیروی میکنند آں ابو اسحاق را

پیش آورد خواجه تبسم فرمود و گفت از خواجگان ما از ینها کسے قبول نکرده است
ویداں حاجتے نداریم بعده روے مبارک خود سوے آسمان کرد و گفت الٰہی
آنچه بندگان خود را مے نمائی ایں را نیز ہماں بنما ے در حال ماہیان و جلیه
دینارہاے زر در دہن کرده بالا آمدند بعده خواجه فرمود که حق جل و علے بر بندگان
خود در خزینه غیب کشاده است و دست تصرف داده بدیں آورده شما احتیاجے
نداریم منتہم آں اعلم علما آں سید الاولیا آں سید الازکیا آں پیشواے اہل
تصوف ناصر الملة والدین خواجه ابو یوسف چشتی که جمال طریقت و کمال
حقیقت بود و ایں بزرگ را کرامات ظاہر و براہین پیداست، نور الله روضته
و بر ذریته و خرقه ارادت از خدمت خواجه ابو محمد چشتی قدس الله سره العزیز
داشت منقول است که وقتے خواجه ابو یوسف چشتی در راہے میرفت
دید که مسجدے عمارت میکنند و تیرے بجہت سقف مسجد بالا میبرند و آں تیر
از موازنه عمارت کوته مے آید دریں حیرت بودند که چه کنند در اثناے ایں
خدمت خواجه بر سر وقت ایشاں رسید و ازاں حال استطلاع نمود چوں
قصه ایں حال خواجه را روشن شد از اسپ فرود آمد و بالاے دیوار مسجد
برآمد و یک سر چوب بدست مبارک خویش گرفت و گفت بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّ
حِیْمِ چوں آں تیر بالاے عمارت آوردند از عمارت مسجد یک گز از جانبے
که خواجه گرفته بود زیاده آمد تا ایں غایت آں تیر کرامت بداں عمارت مسجد یک
گز بیروں آمده و برقرار است کاتب حروف از والد خود سید مبارک محمد
کرمانی رحمة الله علیه سماع دارد که مے فرمود آں مسجد را دیده ام در میان
چشت و ہر یو در کنارهٔ ہر یو الرود است منقول است که خواجه یوسف
چشتی را قدس الله سره کلام الله یاد نبود بدیں سبب متردد بود تا شبے
دراں تردد پیر خود خواجه محمد چشتی را قدس الله سره العزیز در خواب دید که میفرمود
چه حال است که در غایت تردد مے بینم خواجه یوسف گفت که بسبب کلام الله

کہ یاد ندارم فرمود کہ صد بار سورۂ فاتحہ بخواں از برکت آں کلام اللہ محفوظ خواجہ شد خواجہ یوسف چشتی چوں بیدار شد ہمچناں کرد بفضل و کرم حق سبحانہ تعالیٰ از برکت سورۂ فاتحہ تمامی کلام اللہ خواجہ یوسف را محفوظ شد چنانکہ ہر روز پنج ختم کردن گرفت منقم آں سرور مشائخ کبار آں بادشاہ اولیاے نامدار آں ظل اللہ فی الخلق ان سیف اللہ الناطق بالحق خواجہ قطب الحق والدین المخصوص بعنایت رب العالمین خاتم الفقرا والمساکین ملک الاولیا سلطان الاصفیا خواجہ مودود چشتی کہ جملہ مشائخ کبار وقت محکوم و منقاد حکم او بودند در غایت تعظیم و نہایت تکریم او میکوشیدند و ایں بزرگ خرقۂ ارادت از خدمت خواجہ ناصر الدین یوسف چشتی پوشید کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ بنشتہ دیدہ ام شیخ ابو العباس قصاب چہار صد اولیا را بنظر فنا کردہ بود چوں خواجہ مودود چشتی شیخ عثمان استاد مردان را بہ نیشاپور روایت داد نظر او بدل کرد چو از خانہ علیہ منقول ست ہر وقت کہ خواجہ مودود چشتی را اشتیاق زیارت خانہ کعبہ غالب شدے فرشتگاں را حکم شدے تا خانہ کعبہ را مے آوردند و در نظر خواجہ میداشتند خواجہ طواف کردے و نمازے کہ آنجا آمدہ ست بگذاردے بعدہٗ خانہ کعبہ را باز مے بردند منقول ست بزرگ زادۂ بدخشاں بخدمت خواجہ مودود چشتی آمد و ارادت آورد و کلاہ درخواست کرد خدمت خواجہ بنور باطن دریافتہ بود کہ در جریدۂ معصیت لوث دنیا باقی ست التماس او قبول نمیکرد تا بیشترے بزرگاں را آں بزرگ زادہ شفیع آورد خواجہ او را کلاہ فرمود و گفت اے جوان چو کلاہ ستدی فاما نگاہداشت آں بکنی و الا پشیمان شوی چوں آں بزرگ زادہ کلاہ بستد و در بدخشاں آمد بعد چند گاہ بدنیا و بدانچہ مطلوب نفس او بود مشغول شد ایں خبر بخدمت خواجہ رسانیدند خواجہ فرمود چگونہ ست کہ آں کلاہ کار او نمیکند بعدہ بسے بر نیامد کہ او را با تہامے بگرفتند و چشمہاے جہاں بین او کشیدند منقول ست کہ چند روز ذات ملک صفات خواجہ مودود

چشتی را قدس الله سره العزیز زحمت مزاحم شد در اثناے آن زحمت مردی
باهیبت بیامد و حریر پارهٔ نبشته بدست مبارک خواجه داد خواجه مطالعه کرد آن
حریر پاره بر چشم مبارک خود نهاد و جان عزیز بحق تسلیم کرد هراهز در عالم افتاد که
خواجه مودود چشتی از دنیا نماند بعد تجهیز و تکفین خواستند که جنازهٔ خواجه بردارند
هیچکس نتوانستند که برگیرند همه در حیرت ماندند بعد زمانے آواز صعب آمد خلق
دور شد مردان غیب بیامدند و نماز جنازهٔ خواجه بگذاردند بعده خلق بگذاردند
و پس بفرمان خداے تعالیٰ جنازهٔ خواجه در هوا شده میرفت و خلق دنبال
جنازه میرفتند تا بموضع که حضرت قبول کرده بودند چوں ایں کرامت معاینه شد
چندیں هزار کافراں درآں روز مسلماں شدند منهم آں اعلم علما آں قدوهٔ
اولیا خواجه حاجی شریف زندنی که بکلمات حقایق حقیقت میاں مشائخ
کبار زمانه عدیم المثال بود و توجه علما و فضلا و اهل حقیقت بدو بود و خرقهٔ ارادت
از خدمت خواجه قطب الملة والدین مودود چشتی پوشیده بود قدس الله
سره العزیز منقول است که خواجه حاجی شریف زندنی چهل سال از خلق
عزلت گرفت و خرابه اختیار کرد و برگ درختان و میوه که از جنگل خیزد قوت ساخت
و اگر کسے بخدمت او آمدے خادم گفتے زینهار ذکر دنیا و حکایت آں نکنی که از
سعادت زیارت محروم گردی منقول است روزے مردے بخدمت
خواجه چیزے نقدانه آورد خواجه فرمود که با درویشاں چه عداوت
داشتی که دشمن گرفته خداے را بیاوردی ایں سخن گفت و فرمود که بجانب
صحرا به بیں آں مردے بدید که جوئے زر در صحرا رواں شده است بعده
خواجه فرمود کسے را که در خزانهٔ غیب اینچنیں تصرفے باشد او نظر بمال شما نکند
منقول است که سلطان سنجر را در خواب دیدند ازو پرسیدند که خداے
تعالیٰ با تو چه کرد گفت معاملهٔ مرا که در عالم کرده بودم از نیک و بد در نظر من
داشتند و فرشتگان عذاب را فرمان شد که ایں را جانب دوزخ بریدیم در

اثنائے ایں فرمان رسید کہ فلاں روز در مسجد دمشق سعادت قدمبوس
خواجہ حاجی شریف زندنی حاصل کردہ بود از برکت آں بیا مزید یم
منہم آں صاحب کشف وکرامات آں بادشاہ عالم مشاہدات آں خلیفہ
حاجی شریف زندنی خواجہ عثمان ہارونی کہ در علم شریعت و طریقت
وحقیقت اعلم وقت بود و مقتدائے اوتاد و ابدال وخرقۂ ارادت از خدمت
خواجہ حاجی شریف زندنی پوشیدہ قدس اللہ سرہ العزیز منقولست کہ
شیخ الاسلام خواجہ معین الدین حسن سنجری طیب اللہ مضجعہ میفرمود کہ وقتے
من برابر خواجہ عثمان ہارونی درسفر بودم در کنارۂ دجلہ رسیدم کشتی نبود
خواجہ عثمان قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ چشم پیش کن چشم پیش کردم خواجہ
را وخود را در گذارائے دجلہ دیدم از خواجہ عثمان قدس اللہ سرہ العزیز پرسیدم
کہ شما ایں چہ کردید فرمود کہ پنج بار سورۂ فاتحہ بخواندم منقول است وقتے
پیرے بخدمت خواجہ عثمان قدس اللہ سرہ العزیز بغایت پریشان خاطر آمد
خواجہ از و پرسید کہ چہ حال است کہ خاطر بر جا نداری گفت مدت چہل سال
باشد کہ پسرے از من غایب شدہ است از حیوات وموت او خبر ندارم بخدمت
خواجہ آمدہ ام تا فاتحۂ درخواست کنم مگر پسر بمن رسد خواجہ در مراقبہ شد چوں
زمانے بگذشت حاضران مجلس را فرمود کہ فاتحۂ بخوانیم بہ نیت آنکہ پسر ایں پیر
بدو رسد چوں فاتحۂ خواندند فرمود بر و پسرت در خانہ آمدہ باشد چوں پیر در خانہ
آمد آیندہ بیامد و گفت مبارکباد پسرت آمد چوں پیر را با پسر ملاقات شد پدر و پسر
بخدمت خواجہ آمدند و ہر دو سعادت پابوس حاصل کردند خواجہ از و پرسید
کہ کجا بودی گفت در جزیرۂ از جزائر دریا دیواں گرفتہ بودند و زنجیر کردہ امروز
دراں مقام بودم درویشے ہم بر طریق شما دست در زنجیر کرد و مرا نزدیک خویش
بایستانید زنجیر از من بیفتاد بعدہ گفت پائے بر پائے من نہ ہمچناں کردم
فرمود چشم پیش کن چوں چشم پیش کردم خود را بر در خویش دیدم منقول است

که شیخ الاسلام معین الدین سنجری قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود که مرا ہمسایہ
بود از مریدان خواجه عثمان ہارونی او نقل کرد من برابر جنازهٔ او رفتم چوں اورا
در گور نہادند خلق باز گشت من ساعتے بر سر قبر آں دوست مشغول بودم دیدم
فرشتگانِ عذاب حاضر شدند دریں میاں خواجه عثمان ہارونی رسید
وگفت زنہار ایں را عذاب مکنید که ایں از مریدانِ من است فرشتگاں را فرمان
شد او را بگوئید ایں برخلاف تو بود خواجه قدس اللہ سرہ العزیز فرمود که آرے
ایں برخلاف من بود فاما خود را در پایه من بسته بود فرمان شد که اے فرشتگان
دست از مرید خواجه عثمان بدارید که ما او را بدو بخشیدیم منهم آں شیخ شیوخ طریقت
آں اصل الاصول بحقیقت آں صاحب اسرار الٰہی و آں باوصاف صحو صاحی
وارث الانبیاے والمرسلین نایب رسول اللہ فی الہند حضرت خواجه معین الحق
والشرع والدین خواجه معین الدین حسن سنجری قدس اللہ سرہ العزیز که
بجمیع اوصاف مشائخ موصوف بود و بانواع کرامات و علو درجات مشهور و ایں
بادشاه اہل اسلام خلیفهٔ خواجه عثمانِ ہارونی بود منقولست که شیخ الاسلام
معین الدین قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود که چوں من بخدمت خواجه
عثمان ہارونی پیوستم وبشرف ارادت آں بزرگ مشرف شدم بیست سال
ملازم خدمت ایشاں بودم چنانکه یک ساعت نفس را از خدمت آں بزرگ
راحت ندادم و در سفر و حضر جامهٔ خواب خواجه من مے بردم چوں رسوخ
خدمت من باعتقاد تمام معائنه کرد آنگاه نعمتے که از کمال خواجه اقتضا کرد
در حق من کرم فرمود و خواجه معین الدین والحق میفرمود که علامت شناختن
حق تعالیٰ گریختن از خلق است و خاموش بودن در معرفت و میفرمود که چوں
ما از پوست بیروں آمدیم ونگاه کردیم عاشق و معشوق و عشق یکے دیدیم یعنی
در عالم توحید ہمه یکیست و مے فرمود که حاجیاں بقالب گرد خانه کعبه طواف
کنند فاما عارفاں بقلوب گرد عرش و حجاب عظمت طواف کنند و لقا خواہند

ومیفرمود مدتے گرد خانۂ کعبہ طواف کردم فاما این زمان خانۂ کعبہ گرد من طواف
مے کند و میفرمود مرید مستحق اسم فقر وقتے گردد که در عالم فانی باقی بماند پرسیدند مرید ثابت
کے گردد فرمود آن زمانکه فرشتۂ ذلت بیست سال بر وے هیچ گناهے نتویسد ومیفرمود
که نشان اهل محبت چیست آنکه مطیع باشی و ترسے نباید که برانند ومیفرمود که علامت
شقاوت چیست آنکه معصیت کنی و امیداری که مقبول خواهم شد ومیفرمود چون
روز قیامت در رسد حق تعالی فرشتگان را فرمان دهد تا دوزخ را از دهان مار
بیرون آرند آنگاه دوزخ را بتابند چنانکه یک دم بزند جملۂ حشر قیامت پرّ دود کند
هرکه خواهد از عقبات آن روز ایمن گردد طاعتے کند که نزدیک خداے تعالی بهتر
از آن طاعتے نباشد پرسیدند که آن طاعت چیست فرمود که درماندگان را
فریاد رسیدن و حاجت بیچارگان روان کردن و گرسنگان را سیر گردانیدن
ومیفرمود در هرکه این ۳ خصلت باشد درحقیقت بدان که خداے تعالی او را دوست
میدارد اوّل سخاوتے چون سخاوت دریا دوم شفقتے چون شفقت آفتاب سیوم
تواضعے چون تواضع زمین ومیفرمود هرکه نعمت یافت از سخاوت یافت و هرکه از
متقدمان باشد از صفا باشد و مے فرمود که متوکل بحقیقت آن است که رنج و
محنت خود از خلق برگیرد ومیفرمود که قرار گرفتن درین راه دو چیز است یکے ادب
عبودیت دوم تعظیم حق تعالی حضرت سلطان المشائخ مے فرمود چون حضرت
شیخ معین الدین طاب الله مضجعه در اجمیر آمد پتهورا رائے مملکت هند در
اجمیر بود چون شیخ در اجمیر سکونت ساخت پتهورا را و مقربان او را دشوار مے
آمد چون عظمت و کرامت شیخ معاینه مے کردند مجال دم زدن نبود الغرض مسلمانے
از پیوستگان شیخ معین الدین قدس الله سره العزیز بر پتهورا مے بود پتهورا
آن مسلمان را بسے مضرت رسانیدن گرفت آن مسلمان التجا بخدمت شیخ
معین الدین کرد شیخ درباب او بر پتهورا بشفاعت سخنے گفت پتهورا از زبان شیخ
قبول نکرد و گفت این مرد اینجا آمده است و نشسته سخنان غیب میگوید چون این

سخن بسمع مبارک آں بادشاہ اسلام رسانیدند بر لفظ مبارک اور رفت کہ پتھورا
را زندہ گرفتیم و دادیم بلشکر اسلام ہمدراں ایام لشکر سلطان معز الدین
سام انار اللہ برہانہ از غزنی رسید و پتھورا مقابل لشکر اسلام شد و بدست سلطان
زندہ افتاد و عرض میدارد کاتب حروف برآنجملہ کہ کدام کرامات و علو درجات بالاتر
ازیں تواند بود کہ از بزرگانے کہ بدیں بادشاہ دیں پیوستند شاہانے خاستند
کہ بندگان خداے تعالیٰ وتقدس را دستگیری کردند و از غرور دنیا بیروں آوردند
بسراے سرور عقبےٰ منزلگاہ دادند و تا روز قیامت کوس غلغلہ عظمت ایں
بادشاہان دین در گوش ہوش فلک و ملک فرو خواہد کوفت و خلق بمحبت ایشاں
در مقعد صدق جاے خواہند یافت و کرامت دیگر آنکہ مملکت ہندوستان
تا حد برآمدن آفتاب ہمہ دیار کفر و کافری و بت وبت پرستی بود و متمردان ہند
ہر یکے دعوی أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَىٰ مے کردند و خداے راجل وعلی شریک می گفتند
و سنگ و کلوخ و دار و درخت وستور و گاو و سرگین ایشاں را سجدہ میکردند و
بظلمت کفر قفل دل ایشاں مظلم و محکم بود قطعہ ہمہ غافل از حکم دین و شریعت*
ہمہ بیخبر از خدا و پیمبر * نہ ہرگز کسے دیدہ ہنجار قبلہ * نہ ہرگز شنیدہ کس اللہ اکبر*
بوصول قدم مبارک آں آفتاب اہل یقین کہ بحقیقت معین الدین بود ظلمت
ایں دیار بنور اسلام روشن و منور گشت قطعہ از تیغ او بجاے صلیب و کلیسیا
در دار کفر مسجد و محراب و منبر است * آنجا کہ بود نعرہ و فریاد مشرکان * اکنوں
خروش نعرۂ اللہ اکبر است * و ہر کہ ازیں دیار مسلماں شد و تا دو رقیامت
مسلماں خواہد شد و فرزندان ایشاں تا تو الد و تناسل است مسلماں
خواہند بود و آں طائفہ را کہ بہ تیغ اسلام از دار حرب در دیار اسلام خواہند آورد
الی یوم القیامتہ مثوبات آں بہ بارگاہ باجاہ شیخ الاسلام معین الدین حسن
سنجری قدس اللہ سرہ العزیز بمتابعت حضرت او واصل و متواصل خواہند بود
انشا اللہ العزیز منقول است دراں شب کہ شیخ الاسلام معین الدین

سنجری قدس اللہ سرہ العزیز نقل خواہند کرد چند بزرگ حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را در خواب دیدند کہ میفرمود دوست خدا معین الدین سنجری خواہد آمد باستقبال او آمدہ ایم چوں خواجہ نقل کرد در پیشانی مبارک خواجہ نبشتہ پیدا آمد کہ حَبِیْبُ اللّٰہِ مَاتَ فِیْ حُبِّ اللّٰہِ و نقل خواجہ و روضۂ متبرکہ ہم در اجمیر است و خاک پاک مزار ایں بزرگ دوائے دل دردمندان سعادت زیارت میسر باد

منہم آں شیخ علی الاطلاق آں قطب باتفاق آں منبع اسرار آں مطلع انوار آں شمع عالم آں پادشاہ بنی آدم آں شیخ الاسلام نامدار قطب الحق والدین بختیار اوشی قدس اللہ سرہ العزیز خلیفہ شیخ الاسلام معین الدین حسن سنجری بود و از اکابر اولیا و اجلۂ اصفیا بود و در عصر او ہمہ منقاد و معتقد او بودند و قبولے عظیم داشت و نفسے گیرا و الشغل لِیْ مَعَ اللّٰہِ مخصوص تبرک و تجرید موصوف و ایں بزرگ در ماہ مبارک رجب رَجَبْ قدرہ شہور سنہ ۵۲۲ اثنی و عشرین و خمسمایۃ در شہر بغداد در مسجد امام ابو اللیث سمرقندی بحضور شیخ شہاب الدین سہروردی و شیخ اوحد کرمانی و شیخ برہان الدین چشتی و شیخ محمد صفاہانی بشرف ارادت شیخ الاسلام شیخ معین الدین سنجری مشرف گشتند نکتۂ اول

ذکر ایں بزرگ مشتمل بر چہار نکتہ است

در بیان مجاہدہ شیخ الاسلام قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشائخ مے فرمود یارے از شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز پرسید کہ شیخ الاسلام قطب الدین کانسہ و کندوری داشت فرمودند نداشت عیش ایشاں در عسرت بودے بقالے مسلمانے ہمسایۂ خواجہ بود خواجہ در اوائل ازو وام کردے و او را گفتہ کہ وام تو چوں سہ صد درم شود زیادہ ازاں ندہی چوں فتوح رسیدے ہم ازاں ادا کردے بعدہ خواجہ با خود جزم کرد کہ بعد ازیں وام نکنم بعدہ از فضل خدائے عز و جل یک قرص زیر مصلے پیدا شدے ہمہ خانہ را بسندہ بودے بقال دانست مگر خدمت شیخ از من ناخوش ہست کہ وام نمے ستاند بخوابہ خود را بر حرم شیخ فرستاد بجہت تفحص حال حرم شیخ خواب داد

هر روز یک قرص زیر مصلے شیخ پیدا مے شود ہماں اہل خانہ را کافیست بعد
ازاں کاک پیدا نشد خدمت شیخ از حرم خود پرسید کہ حکایت پیدا شدن کاک
پیش کسے گفتۂ حرم خواجہ گفت آرے پیش زن بقال گفتہ ام سلطان المشایخ
میفرمود کہ شیخ معین الدین حسن سنجری تا پانصد درم شیخ قطب الدین
را اذن دادہ بود قرض کند چوں کار بکمال رسید ازاں نیز دست داشت قدس
اللہ سرہ العزیز نکتہ دوم در بیان مشغولی شیخ الاسلام قطب الدین بختیار
قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشایخ مے فرمود کہ شیخ قطب الدین بختیار را از بدایت
مشغولی ترک خفتن بظہور آمدہ بود چنانکہ ہیچگہ بستر راست نکردے در اول عہد بعد
غلبۂ خواب قدرے بخفتے و در آخر عمر آنہم بہ بیداری بدل شدہ بود و بر زبان مبارک
ایشان چناں رفتہ بود اگر وقتے مے خسپیم زحمت مے بنیم حال شغل بحق بجائے
رسیدہ بود چوں کسے بزیارت ایشاں آمدے زمانے بایستے تا بخود باز آمدے انگاہ
با آیندہ مشغول شدے یا از حال خود و یا حال آیندہ چیزے بگفتندے بعدہ گفتے
مرا معذور دارید باز بحق مشغول شدے سلطان المشایخ میفرمود کہ شیخ الاسلام
قطب الدین را پسرے بود خورد رحمۃ اللہ علیہ برحمت حق پیوست چوں خدمت
شیخ قطب الدین از دفن او بازگشت آواز گریۂ مادر خوردک بسمع مبارک
شیخ رسید شیخ تاسف کردن گرفت شیخ بدرالدین غزنوی پرسید کہ ایں تاسف
چیست شیخ فرمود مرا ایں زماں یاد مے آید کہ من چرا از حق بقا پسر نخواستم
اگر مے خواستم مے یافتم سلطان المشایخ میفرمود بنگرید استغراق ایشاں در یاد
دوست بچہ غایت بود کہ از حیات و ممات پسر یاد نیامد نکتہ سیوم در بیان عظمت
و کرامات شیخ الاسلام قطب الدین نور اللہ مرقدہ سلطان المشایخ میفرمود کہ مردے
بود رئیس نام شبے در خواب دید قبہ و خلقے انبوہ در حوالی آں قبہ مردے کوتاہ
بالائے دید کہ ہر بار در آں قبۂ درون میرود و بیرون مے آید و پیغام خلق را جواب
مے گوید آں رئیس پرسید کہ دریں قبہ کیست و آں مرد کوتاہ بالا کہ بیروں مے آید

ومیرود کدام است گفتند دریں قبّہ حضرت رسالت است صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم
وآں مرد عبد اللہ مسعود است رئیس میگوید نزدیک عبد اللہ رفتم وگفتم کہ بخدمت
رسول صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم عرض دار کہ من میخواہم کہ ترا ببینم عبد اللہ مسعود رفت درون
رفت وبیرون آمد وگفت رسول خدا مے فرماید کہ ترا ہنوز اہلیت آں نشدہ است
کہ مرا بتوانی دید اما برو سلام من بختیار کاکی را برساں وبگو ہر شب تحفہ کہ برمن
میفرستی میرسد سہ شب است کہ نمیرسد مانع آں بخیر باد ایں رئیس میگوید من
بیدار شدم وبخدمت شیخ قطب الدین بختیار آمدم نور اللہ مضجعہٗ وگفتم کہ
حضرت رسالت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم شمارا سلام رسانیدہ است بایستاد
وگفت پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم چہ گفتہ است گفتم ہمچنیں فرمودہ است تحفہ کہ ہر شب
برمن مے فرستی میرسید مگر سہ شب است کہ نرسیدہ است شیخ قطب الدین
ہماں زماں زنے کہ خواستہ بود پیش طلبیدہ وبہر او برو تسلیم کرد واو را بگذاشت
وآنچناں بود مگر سہ شب در تزویج مشغول بود کہ آں تحفہ نرسیدہ بود بعد ازاں
سلطان المشایخ فرمود قدس اللہ سرہ العزیز تحفہ ایں بود کہ ہر شب سہ ہزار بار
صلواۃ گفتے آنگاہ خفتے سلطان المشایخ میفرمود کہ وقتے شیخ قطب الدین بختیار
وشیخ بہاء الدین زکریا وشیخ جلال الدین تبریزی قدس اللہ سرہم العزیز
در ملتان بودند لشکر کافر زیر پائے حصار ملتان آمد والی ملتان قباچہ بود
بجہت دفع ملاعین بخدمت ایں بزرگاں آمد وعرض داشت کرد شیخ قطب الدین
بختیار تیرے بدست قباچہ داد وفرمود ایں را عمیا جانب لشکر کافر فرست
قباچہ ہمچناں کرد چوں روز شد ہیچ کس از کافر نماندہ بود سلطان المشایخ میفرمود
کہ من بزیارت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ العزیز رفتہ
بودم در خاطر من گذشت ایں کس کہ بزیارت بزرگاں مے آید ایشاں را
از آمدن ایں کس خبرے مے باشد یا نہ ایمعنی در خاطر گذرانیدم ونزدیک روضہ
مشغول شدم در اثنائے ایں مشغولی از روضہ متبرکہ ایں بیت شنیدم

بیت مرا زندہ پندار چوں خویشتن * من آیم بجاں گر تو آئی بہ تن * سلطان المشایخ میفرمود کہ شیخ **قطب الدین بختیار** در مبداء حال در اوش بود و در آں شہر مسجد ہست خراب در آں یک مسجد منارہ ہست کہ آنرا ہفت منارہ میگویند مگر بخدمت ایشاں دعائے رسیدہ بود کہ آں یک دعا بود آں را ہفت دعا گفتندے ہر کہ آں دعا بالاے آں منارہ بخواند با مہتر خضر او را ملاقات شود الغرض شیخ **قطب الدین** را اشتیاق غالب شدہ کہ با مہتر خضر ملاقات کند شبے از شبہا ماہ رمضان در آں مسجد برفت و دوگانہ بگذارد و بر آں منارہ بر آمد و ایں دعا بخواند و فرود آمد چوں قدم از مسجد بیروں نہاد مردے را دید ایستادہ بانگ بر شیخ **قطب الدین** زد کہ دریں بیگاہان تو اینجا چکنی شیخ گفت من اینجا آمدہ بودم تا ملاقات مہتر خضر حاصل کنم ایں دولت میسر نشد باز بخانہ میروم آں مرد گفت خضر را چہ خواہی کرد او یکے سرگردان است ہمچو تو از دیدن آں چہ شود درمیان پرسید دنیامے طلبی شیخ گفت خیر گفت وامے دادنی داری شیخ گفت خیر بعد ازاں آں مرد گفت خضر را چہ مے بینی بعد ازاں گفت دریں شہر یک مردیست کہ خضر دوازدہ بار برد را و رفتہ است و بار نیافتہ ایشاں دریں محاورہ بودند کہ مردے نورانی جامہا پاکیزہ پوشیدہ پیدا شد ایں مرد بتعظیم تمام پیش او باز رفت و در دست و پاے او افتاد شیخ **قطب الدین** قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ آں مرد چوں نزدیک من رسید روے سوے آں مرد پیشینہ کرد و گفت کہ ایں درویش وامے دادنی ندارد و دنیا نمے طلبد آرزوے ملاقات تو دارد شیخ فرمود ہم درمیاں بانگ نماز بر آمد از ہر طرف درویشاں و صوفیاں پیدا شدند جماعتے شد تکبیر گفتند یکے پیش رفت و نماز بگذارد و در تراویح دوازدہ سیپارہ بخواند در دل من گذشت اگر پیشتر خواند بہتر باشد چوں نماز تمام شد ہر کسے طرفے گرفت من بجاے خود آمدم سلطان المشایخ میفرمود کہ وقتے **جلال الدین تبریزی** در خانہ شیخ

قطب الدین قدس الله سره العزیز خواست آمد شیخ قطب الدین نور الله مرقده
او را استقبال کرد از خانهٔ خود بیرون آمد خانه بر سر چند و گهر بود از انجا که بیرون آمد
در کوچهٔ شارع نرفت در کوچهٔ باریک رفت شیخ جلال الدین که مے آمد در شارع
نیامد هم درین کوچهٔ باریک مے آمد هر دو با همدیگر ملاقی شدند قدس الله سرهما کرت
دیگر در مسجد ملک عزّ الدین که هم پیش گرمابه اوست آن هر دو بزرگ یکجا شده اند
سلطان المشایخ میفرمود وقتے بخدمت شیخ قطب الدین قدس الله سره
العزیز مردے از بینوائی شکایت کرد شیخ فرمود اگر بگویم نظر من در عرش
خدا مے افتد استوار داری گفت آرے بلکه بیشتر هم گفت نیکوست چون
اینمقدار میدانی بارے آن هشتاد تنکه نقره که در خانه نهادهٔ بخور بعد ازان
شکایت کن آنمرد شرمنده شد روے برزمین آورد و بازگشت منقول است
که شیخ قطب الاسلام قطب الدین بختیار قدس الله سره العزیز میفرمود
که وقتے من و قاضی حمید الدین ناگوری مسافر بودیم چو کرانه دریا رسیدیم گرسنگی
درمن اثر کرد یکزمان بگذشت گوسفندے دو نان جوین در دهن کرده پیدا
شد بیامد پیش ما نهاد و بازگشت ما آنرا تناول کردیم و با خود گفتیم که این گوسفند
از غیب بود هم در اثناء این حال یک کژدمے تیز نزدیک دریا رسید خود را
در آب انداخت گذارا شد تا در تامل شدیم و گفتیم درین زیر حکمتے هست بیا ما نیز
دنبال او برویم دست بدعا بردیم بفرمان خداے تعالی دریا دو شق شد و زمین
خشک پیدا شد ما بگذشتیم زیر درختے مردے راه خفته دیدیم و مارے درآمده
تا او را هلاک گرداند این کژدم از جاے برجست آن مار را هلاک کرد و از پیش
ما ناپیدا شد ما نزدیک شدیم که آنمرد را دریابیم که بزرگے کسے خواهد بود دیدیم
مستے خراب قے کرده افتاده است ما شرمنده شدیم که این مرد اینچنین بی
فرمان و از خداے تعالی اینچنین نگاهداشت هاتفے آواز داد اے عزیزان
اگر ما همین مصلحان و پارسایان را نگاهداریم مفسدان و گناه گاران را که نگاهدارد

همدریں بودیم آنمرد بیدار شد کیفیت برو گفتیم شرمنده گشت ازاں فعل توبه کرد
و یکے از واصلاں گشت انگاه شیخ الاسلام قطب الدین بر لفظ مبارک
راند که اے درویش چوں وقت درآید و نسیم لطف وزیدن گیرد صد هزار خراباتی
را صاحب سجاده گرداند و اگر معاذ الله نسیم قهری وزد صد هزار سجاده نشین را
براند و بخرابات افگند منقول است که ملک اختیار الدین ایبک
حاجب چیزے نقدانه باسم خدمتی بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین
آورد شیخ الاسلام قبول نکرد بعد ازاں برآں بوریائے که نشسته بودند آنرا
برداشت و ملک اختیار الدین را نمود که زیر بوریا جوے تنگهاے زر میرود
و فرموده براین آورده شما حاجت ندارم باز بر منقول است که فرزندان
شیخ الاسلام شیخ معین الدین سنجری را در حدود اجمیر دیهے احیائی بود
مقطعان بجهت مقرر داشت مزاحمت مینمودند فرزندان شیخ را برآں آوردند
که در شهر بروند و از بادشاه مقرر داشت بیارد و بضرورت خواجه از اجمیر در
دهلی آمد و بر شیخ قطب الدین قدس الله سره العزیز فرود آمد شیخ قطب الدین
گفت شمارا حاجت نیست که بروید شما بدولت در خانه باشید من بروم و مقرر
داشت بیارم شیخ الاسلام قطب الدین قدس سره العزیز بر سلطان
شمس الدین رفت سلطان شمس الدین در تعجب شد چوں وقتے بر سلطان
نرفته بود و کرات سلطان بجهت ملاقات التماس میکرد اجازت نمے یافت
چوں ملاقات شد هم در مجلس فرمان مقرر داشت با صره تنگهاء زر پیش آوردند
و در آنمجلس رکن الدین حلوائی حاکم خطه اوده بالاء شیخ بنشست سلطان را همیں موافق نیفتاد
شیخ قطب الدین تغیر مزاج سلطان بنور باطن دریافت و کشف گردید و فرمود چوں حلوا دکان عوجوگرد و حلوا بالاء کاک
نهند اگر حلوائی بالاء کاکی نشیند چه نقصان است و لکن الغرض چوں شیخ قطب الدین فرمان مقرر داشت با فتوح بخدمت
شیخ معین الدین آورد و شیخ معین الدین شهرت و اعتقاد خلق در حق شیخ قطب الدین معاینه کرد فرمود
که ایں چه کرده پنهاں بعزلت بودن بهتر شیخ قطب الدین عرضداشت کرد که از طرف بنده چیزے نیست

وازسلطان المشایخ روایت میکنند چون شیخ معین الدین از اجمیر در دهلی
آمد و شیخ نجم الدین صغرا شیخ الاسلام حضرت دهلی بود میان شیخ معین الدین
و شیخ نجم الدین محبت بود شیخ معین الدین بدیدن شیخ نجم الدین رفت آں شیخ در صحن خانه
چبوتره عمارت مے کنانید چون نظر مبارک شیخ معین الدین برو افتاد بطریق
سهو گرم پیش نیامد شیخ فرمود شاید شیخ الاسلامی دماغ ترا برهم ساخته است
شیخ نجم الدین در جواب گفت که من همان مخلص و معتقدم اما شما مریدے را
در شهر گذاشته اید که شیخ الاسلامی مرا کسے بجوے نمی‌شمارد خدمت شیخ معین الدین
تبسم کرد فرمود که بابا قطب الدین را من همراه خود مے برم تو مشوش مباش و در آں
ایام حیثیت کمالات شیخ قطب الدین بسیار قوی شده بود و همه اهل شهر رخ
بخدمت او آورده چون شیخ معین الدین در خانه آمدند فرمود که بابا بختیار
هم یک بار چنین مشهور شدی که خلق از دست تو شکایت کردن گرفت ازینجا برخیز
و در اجمیر بیا و بنشین من پیش تو بایستم شیخ قطب الدین فرمود که مخدوم مرا
چه محل آں باشد که پیش مخدوم توانم ایستاد فکیف که بنشینم پس در آنمرتبه شیخ
قطب الدین همراه شیخ روانه اجمیر گردید ازین مقدمه در تمام شهر دهلی شور افتاد همه
اهل شهر مع سلطان شمس الدین دنبال برآمدند و هر جا شیخ قطب الدین قدم
میگذاشت خلایق خاک آں زمین به تبرک برمیداشت و نهایت اضطراب
وزاری مینمودند شیخ معین الدین اینحال را معاینه کرد فرمود بابا بختیار همدرین

نسخه داوری بگردانید خدمت شیخ طرف دیگر رفت و دست او بگرفت شیخ نجم الدین آغاز کرد
بختیار را بر ما چه گماشته او را منع نکنی شیخ معین الدین فرمود که منع خواهم کرد و در آں وقت حیثیت شهرت
شیخ قطب الدین قدس الله سره العزیز در شهر قوی شده بود و همه شهر رخ بخدمت او آورده شیخ معین الدین چون
در خانه آمد فرمود که بختیار هم یکبار اینچنین مشهور شدی که خلق از دست تو شکایت کردن گرفت ازینجا
برخیز در اجمیر بیا بنشین من پیش تو بایستم شیخ قطب الدین فرمود که مخدوم مرا چه محل آں باشد که پیش
خواجه بنشینم ایستاد بباید در پاے مخدوم بغلطم و بیفتم فکیف که بنشینم الغرض همچنین روایت کرده اند که
شیخ معین الدین قدس الله سره العزیز در سوے اجمیر روان شد هنوز شیخ معین الدین در اجمیر
نرسیده بود که شیخ قطب الدین بختیار در شهر برحمت حق پیوست ۱۲

مقام باش که خلایق از بیرون آمدن تو در اضطراب وخراب است روا ندارم که
چندین دلها خراب و کباب باشند بروا این شهر را در پناه تو گذاشتیم پس سلطان
شمس الدین سعادت قدم بوس شیخ را دریافته همراه شیخ قطب الدین بشادی
تمام متوجه شهر گردید و شیخ معین الدین بطرف اجمیر روانه گشتند نکته چهارم
در بیان نقل شیخ الاسلام قطب الدین بختیار از دار دنیا بدار عقبی طیب الله
مضجعه سلطان المشایخ میفرمودند روز عید بود شیخ قطب الدین از نمازگاه بازگشت
آنجا آمد که این زمان روضه متبرکه اوست آنجا زمینے صحرا بود هیچ گورے و گنبدے
نبود شیخ آنجا بیامد و بایستاد و تامل شد عزیزانے که برابر بودند عرضداشت کردند
که امروز روز عید است و خلق منتظر آنکه مخدوم در خانه بیاید و طعامے بخورد شما
اینجا درنگ چه می کنید شیخ فرمود که مرا ازین زمین بوے دلهامے آید در زمان خصم
آں زمین را طلبید و از خاصه مال خود بها خرید خود را دفن هم آنجا فرمود بعد حرف
سلطان المشایخ چشم پر آب کرد و فرمود خاصیت شیخ آنکه مے فرمود اینجا بوے
دلهامے آید به بینید که اینجا کیاں خفته اند و میفرمود که شیخ الاسلام قطب الدین قدس
الله سره العزیز را چهار شبانروز تحیر بود در وقت نقل و آنچناں بود که در خانقاه
شیخ علی سکزی رحمة الله علیه سماع بود شیخ قطب الدین نور الله مرقده در آں جمع
حاضر بودند قوال این قصیده میخواندند ۵ کشتگان خنجر تسلیم را * هر زمان از
غیب جانِ دیگر است * شیخ قطب الدین را قدس الله سره العزیز این بیت
در گرفت از آں مقام بخانه آمد مدهوش و متحیر بودند و میفرمودند که همیں بیت بگویند
همیں میگفتند و همچناں در تحیر بود الا آنکه چوں وقت نماز در مے آمد نماز میگذاردند
و باز همیں بیت میگویانید و همیں میگفتند و همچناں در تحیر بود و حالے و حیرتے
پیدا مے شد چهار شبانه روز همیں حال بود شب پنجم رحلت فرمود شیخ بدر الدین
غزنوی رحمة الله علیه میگوید که من آں شب حاضر بودم چوں وقت نقل شیخ
نزدیک شد مرا اندک غنودگی بود در آں خواب دیدم شیخ گویی از مقام خود برآمده

است و جانب بالا میرود و مرا نے گوید بدرالدین دوستان خدا بے را مرگ
نباشد چوں بیدار شدم شیخ بدار البقا رحلت فرموده بود در آں مجلس که واقعه
شیخ بود شیخ احمد نهروالی حاضر بود رحمة الله علیهما و کاتب حروف در رساله سماع
که تالیف مولانا فخر الدین زرّادی دیده است ترجمهٔ آں اینست[۱] که شیخ
قطب الدین نور الله مرقده در آں سماع در عالم تحیر شد طبیبے بود در آں ایام
حاذق که لقب او شمس الدین بود دلیل شیخ قطب الدین را برا و بردند تا او
مادهٔ زحمت را دریابد چوں آں شمس الدین دلیل بدید گفت ایں دلیل مردی
است که سوخته است بآتش محبت و جگر او بگداخته است و طبیب مذکور دریں
قول صادق بود و دریں استدلال مصیبت چه خوب است دریں معنے که انشاء
کرده اند در مجلس مصطفی صلی الله علیه وآله وسلم شعر قَدْ لَسَعَتْ حَيَّةُ الْهَوٰى كَبِدِيْ
فَلَا طَبِيْبَ لَهٗ وَلَا رَاقِ اِلَّا الْحَبِيْبَ الَّذِيْ قَدْ شُغِفْتُ بِهٖ فَعِنْدَهٗ رُقْيَتِيْ
وَتِرْيَاقِيْ الغرض قاضی محی الدین کاشانی رحمة الله علیه بخدمت سلطان
المشایخ میگفت همدراں سال که نقل سلطان شمس الدین التمش
بود نقل شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس الله سره العزیز و نقل
مولانا قطب الدین کاشانی هم دراں سال بود ازیں حرف سلطان المشایخ
تاریخ نقل سلطان شمس الدین یاد فرمود و ایں بیت گفت بیت بسال
ششصد و سی و سه بود که از هجرت ✤ تمام شاهجهاں شمس دین عالمگیر ✤ فات ما
نقل شیخ الاسلام قطب الدین چهاردهم ماه ربیع الاول بود در سنه المذکوره
و کاتب حروف از بزرگے سماع دارد که بعد نقل شیخ الاسلام قطب الدین
بختیار نور الله مرقده ده سال قاضی حمید الدین ناگوری رحمة الله علیه
در صد حیوٰة بود چوں وقت نقل خدمت ایشاں شد وصیت کرد که در
پایان شیخ قطب الدین دفن کنند فرزندان قاضی حمید الدین ناگوری

---

[۱] تحقیق هر آئینه گزیده است مار دوستی جگر مرا پس نیست طبیب مرآں گزیدگی مرا دنیست افسوں
مگر دوست آنکه تحقیق فریفته شدم بآں دوست پس نزد او افسوں من هست و دوا کن من است۔

نمیخواستند کہ ہمچناں کنند چوں وصیت قاضی بود بضرورت دفن کردند فاما چوترہ
بلند تراز روضۂ متبرکہ شیخ الاسلام قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز عمارت کنانیدند
بعدہ قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ علیہ فرزندان خود را درخواب نمود و
گفت کہ شما چوترہ چرا بلند کردید و مرا از روے مبارک شیخ الاسلام قطب الدین
قدس اللہ سرہ العزیز بدیں سبب بغایت شرمندہ گردانید ید سلطان المشائخ مے
فرمود کہ من بارہا درمیان ایں دو تربت درپایان شیخ الاسلام قطب الدین و سر
آں قاضی حمید الدین ناگوری قدس اللہ سرہ العزیز نماز کردہ ام و ذوق و راحت
بسیار یافتہ ام بعدہ فرمود کہ مکاں را چہ اثر ہست اما اثر آں دو بزرگ است
کہ یکطرف شاہے خفتہ است و طرف دیگر شاہے قدس سرہما العزیز منہم آں سلطان
العارفین آں برہان العاشقین و المحققین آں پیشواے اصحاب دین آں
مقتداے ارباب یقین آں کنج عالم عزلت آں گنجینۂ سراے دولت آں سرور
اقلیم اعظم آں قطب اقطاب عالم یعنے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین ملجا الفقرا
والمساکین مسعود بن سلیمان کہ بسعادت ابدی دید دولت سرمدی رسیدہ بود
و در علم و تقوے و ورع و ترک و تجرید و عشق و بکا و ذوق کلام محبت و اشارات
و رموزات بے نظیر زمانہ و در عہد دولت خود یگانہ بود و گوے سبقت از
میدان کرامت و از سروران عالم دیں بردہ و ایں بادشاہ خلیفۂ شیخ الاسلام
قطب الدین بختیار اوشی بود و از حضرت با عظمت او مجاز مطلق گشتہ زہے علو
ہمت و رفعت درجت کہ ہیچ چیز از نعم دنیوی و اخروی جز عشق ذات باری
تعالیٰ میل نکرد در اینچناں عہدے کہ بوجود ذات مبارک او کہ عالم ہمچو بوستان
ارم آراستہ بود و در اینچنیں شہرے یعنے شہر دہلی کہ قبۃ الاسلام گیتی است
و بندگان خداے تعالیٰ از مشائخ در مقامات و کرامات مے زدند و میکشادند
و علما در غوامض معانی باریک استنباط مے کردند و او ساط خلق بترفیہ حال
و ترحیب مآل خوش مے گشتند چنانکہ ہیچ نوع ہیچ ضعیفے را از خلایق در آں زمانہ

راحت جز خوش خوئی و خوشدلی هیچ کارے نبود ایں بادشاہ عالم حقیقت در اختیار
روزگار با ختیار از ہمہ انقطاع کرد و بکلی روے بدوست آوردہ و ترک انچنیں شہر
گرفتہ و بیابان و جنگل را ہمچو شیران دیں بیشہ ساختہ و بنانِ درویشانہ و جامہ فقیرانہ
قانع گشتہ ہر چند کہ خود را مستور میداشت لاجرم چشت حُسنِ معاملہ آں بادشاہ
در کونین میرسانیدند و تا روز قیامت غلغلہ آں صیت چنانکہ درمیان ملاء اعلا است
دریں جہان خواہد بود و عالم بنام او و بوجود فرزندانِ او کہ ہر یک در دریاے کرامت
و از دودمان رحمت اند و بندگانِ او کہ بشرف اتصالِ آنحضرت متصل اند تا قیام
قیامت روشن و منور خواہد بود بزرگے خوش گوید شعر اَلبَدْرُ یَطْلَعُ مِنْ فَرِیْدِ جَبِیْنِہٖ
وَالشَّمْسُ تَغْرُبُ فِیْ شَقَائِقِ خَدِّہٖ ٭ مَلَکُ الْجَمَالِ بِاَسْرِہٖ فَکَاَنَّمَا حُسْنُ الْبَرِیَّۃِ کُلِّہٖ مِنْ
عِنْدِہٖ مثنوی اے سرور اولیاے عالم ٭ اے قبلہ اصفیاے اکرم ٭ روے تو
کہ آفتاب حسن است ٭ پیدا شد از و ضیاء عالم ٭ ہر چند ایں بیچارہ در دریاے
اوصاف او غوطہ میخورد پایان نمے یابد بزرگے خوش گوید مصرع بدریائے
در افتادم کہ پایانش نمے بینم ٭ ایں گدا را چہ محل آں باشد کہ بیانِ اوصاف جمال
ولایت ایں بادشاہ اہل یقین کند ۵ وصف جمال چوں تو ئی نیست حد
بیان من ٭ من چہ صفت کنم ترا اے تو چنانکہ ہم توئی ٭ چارہ جز ایں نیست
کہ دعائے بکنم و بگذرم ایں ضعیف گوید رباعی جہان تا قیامت بنام تو باد ٭
فلک با مہ و خور غلام تو باد ٭ بکام دل و جان عشاق تو ٭ شراب محبت ز جام
تو باد نکتہ † اول دربیان حسب نسب شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
قدس اللہ سرہ العزیز مستقر صاحب دلانِ عالم باد ایں بادشاہِ اہل دین از دودمان
شاہ کابل فرخ شاہ عادل بود و در آں عہد زمام مملکت دنیا بر دست فرخ شاہ
بود و جملہ بادشاہان اقالیم مطیع حضرت او بودند و مملکت کابل بیش از مملکت
غزنی بود چوں مملکت کابل بحوادث روزگار خلل پذیرفت بدست بادشاہان
غزنین افتاد و فرزندان فرخ شاہ ہم در دیار کابل باملاک و اسباب خویش مشغول

† ذکر ایں بزرگ یعنے حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والملۃ والشرع والدین حضرت فرید الدین شکر بار مسعود گنجشکر اجودہنی چشتی قدس اللہ سرہ العزیز مشتمل بر ہشت نکتہ۔

۵ ماہ چہار دہم نمایاں نمے شود از یگانہ پیشانی او و آفتاب پنہاں میشود در روشنی رخسارہ او بادشاہ حسن است

ماندند تا غایتے کہ چنگیز خاں خروج کرد و ملک ایران و توران بزیر تیغ آورد و تاراج نہاد و لشکر بجانب مملکت غزنین کشید چوں در کابل رسید آں دیار را نیز بگرفت و خراب کرد و جد بزرگوار شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز در حرب کفار شہادت یافت بعدہ جد بزرگوار شیخ شیوخ العالم قاضی شعیب با سہ پسر اتباع و خیل و تبار در دیار لاہور تشریف آوردند و در قصبۂ قسور نزول فرمودند قاضی قسور کہ در عدل و انصاف و مروت و مردمے فخر قضات عصر بود ذکر بزرگی و عظمت خاندان شیخ شیوخ العالم پیش ازیں شنیدہ بود چوں ایں بزرگاں را بدید صد چنداں کہ شنیدہ بود مشاہدہ کرد سنائی خوش گوید بیت انچہ گوشش از کمال خواجہ شنید * چشم ازو صد ہزار چنداں دید * قدوم ایں آیندگاں را سعادتے دانست و تعظیم بسیار پیش آمد و ضیافتہائے شگرف کرد و ذکر رسیدن ایں بزرگاں کہ بکمال علم و جمال حلم آراستہ بودند و عظمت و کرامت خاندان ایشاں بر پادشاہ عہد بنوشت پادشاہ فرمانے بتعظیم و تکریم بسیار بخدمت ایں بزرگاں فرستاد مضمون آنکہ بدانچہ آں بزرگاں را اختیار افتد از ہر عملے دنیاوی و دینی از جہت من رضا است مصرع رضائے دوست مقدم بر اختیار من است * بعدہ جد شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین فرمود کہ مارا از عمل دنیا ہیچ مطلوب نیست چیزے کہ از مارفت دنبال آں نشویم بعدہ قضائی کہتوال کہ از ملتان نزدیک است بقاضی شعیب جد شیخ شیوخ العالم مفوض شد و آنجا سکونت کرد حق تعالی ازو دو بال ایں بزرگ پادشاہے را پدید آورد یعنے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والشرع والدین قدس اللہ سرہ العزیز تا خلائق ممالکت ہندوستان را کہ در دریائے ظلمت و معاصی غرق بودند دستگیری کرد و بیروں آورد نکتۂ دوم در بیان عزلت گرفتن و انزوا گزیدن و بحق مشغول گشتن شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین و پیوستن ایں بزرگ بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار

قدس الله سرهما العزیز منقول است که شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
طیب الله مضجعه هم از عنفوان جوانی که قوت کامرانیست بعبادت و محبت
باری تعالی مشغول گشت و ترکی بیکباری پیش گرفت و از خویش و پیوند جدا شد
بیت هر کسی را بجهان خویشی و پیوندی هست * غم تو خویش من و عشق تو پیوند
من است * امیر خسرو نیز گوید بیت اگر تو با غم لیلی سر غبت خویشی داری *
چو مجنون فرد باید شد هم از خویش و هم از بیگانگان * چون نیت صادق بود حق
تعالی تقدیر کرده جهانی تا قیامت در سایه دولت او بیاسایند و در آخرت نجات
ابدی یابند سعادت ملاقات و دولت دست بوس شیخ الاسلام قطب الدین
بختیار قدس الله سره العزیز ورزقنا شفاعتهما[۱] روزی کرد چنانکه شیخ
نصیر الدین محمود رحمة الله علیه می فرمود در آنچه شیخ شیوخ العالم والدین طیب الله
مضجعه بتعلیم مشغول بود و صیت تعلم و تجرد و تعبد شیخ شیوخ العالم در عالم منتشر شد
و این آوازه بسمع مبارک شیخ الاسلام بهاء الدین زکریا نور الله مرقده و
روضته رسیده و شیخ الاسلام بهاء الدین را مطلوب آن بود که با شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز ملاقات کند همدرینحال شیخ شیوخ العالم
فرید الدین بجهته تعلیم در ملتان رفت و درین ایام ملتان قبة الاسلام عالم بود
فحول علما آنجا حاضر بودند شیخ شیوخ العالم فرید الدین در مسجدی فرود آمد روزی
در آن مسجد مستقبل قبله سبق کتاب نافع بر دست کرده مشغول نشسته بود در
اثنای اینحال شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس الله سره العزیز از
اوش در ملتان رسیده و همدرین مسجد که شیخ شیوخ العالم کبیر بود در آمد شیخ شیوخ
العالم کبیر در سیمای شیخ قطب الدین نظر کرد تا چه دید تعظیم بسیار کرد و بهیئت
ادب بنشسته چون شیخ الاسلام قطب الدین دوگانه تحیت مسجد بگذارد جانب
شیخ شیوخ العالم دید فرمود که مسعود توچه میخوانی گفت کتاب نافع گفت میدانی
که نفع تو ازین نافع خواهد بود شیخ شیوخ العالم گفت نفع من از کیمیاء سعادت

[۱] و روزی کند الله تعالی ما را شفاعت آن هر دو بزرگ ـ

بخش شما خواہد شد و شیخ شیوخ العالم بر فور برخاست و سعادت قدم بوس شیخ
الاسلام قطب الدین دریافت و سر در قدم شیخ الاسلام قطب الدین آورد و
بخدمت ایشان پیوست ہمدرینحال شیخ الاسلام بہاؤالدین برائے دیدن
شیخ الاسلام قطب الدین بر حکم اَلْقَادِمُ یُزَارُ ہمدرین مسجد کہ شیخ الاسلام قطب الدین
و شیخ شیوخ العالم فریدالدین بودند آمد قدس اللہ سرہما و باہمدیگر ملاقات کردند
بوقت برخاستن شیخ الاسلام بہاؤالدین قدس اللہ سرہ نعلین شیخ الاسلام
قطب الدین بدست مبارک خود راست کرد و ایں تعریف ہست میان مشائخ
کبار اگر کسے را خواہند کہ معذرت کنند نعلین آنکس را راست کنند ہماں ساعت
شیخ الاسلام قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز عزیمت شہر دہلی کرد شیخ شیوخ
العالم فریدالدین برابر شیخ الاسلام قطب الدین در شہر آمد و بدولت بیعت شیخ
قطب الدین بختیار مشرف گشت قدس اللہ سرہما العزیز منقول است
در آنمجلس کہ شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز بخدمت
شیخ الاسلام قطب الدین بختیار بیعت کردہ است ایں بزرگاں حاضر
بودند قاضی حمیدالدین ناگوری و مولانا علاءالدین کرمانی و سیّد
نورالدین مبارک غزنوی و شیخ نظام الدین ابوالمؤید و مولانا شمس ترک
و خواجہ محمود موئنہ دوز و عزیزان دیگر کہ ہریک از عرش تا تحت الثریٰ در نظر
مبارک ایشان بود قدس اللہ ارواحہم شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس
اللہ سرہ العزیز بعد آوردن ارادت ہم بخدمت شیخ قطب الدین در شہر ماند و بحق
مشغول شد چنانکہ سلطان المشائخ میفرمود کہ شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین
طیّب اللہ مرقدہ بخدمت پیر خود شیخ الاسلام قطب الدین بعد دو ہفتہ میرفتے بخلاف
شیخ بدرالدین غزنوی و عزیزان دیگر کہ ملازم آنحضرت مے بودند و خلاصہ
ایں سخن ایں مصراع است کہ درینباب بر زبان مبارک سلطان المشائخ
گذشتہ ہست مصرع بیرونِ درونِ بہ کہ درونِ بیرون نکتہ سیوم دربیان

مجاهده و روش شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین از ابتدا تا انتها عمر عزیز
این پادشاه دین قدس الله سره العزیز سلطان المشایخ میفرمود آنچه شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز در شهر بود در تذکیر شیخ
بدر الدین غزنوی حاضر شدے یکروز بر سر منبر شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
را مدح کرد حاضران ندانستند که کرا مدح میکند زیرا چه جامه شیخ شیوخ العالم
نیک پاره بود بعد فراغ تذکیر بیرون آمد مردے پیراهن پیش آورد شیخ شیوخ
العالم آن را پوشیده در حال بکشید و شیخ نجیب الدین متوکل را داده
فرمود من ذوقے که در آنجامهٔ پاره داشتم در ینجامهٔ نو نیافتم الغرض بعد آنکه خلافت
شیخ الاسلام قطب الدین مخصوص شد و خلق هجوم کرد و مطلوب ستر بود از
شهر بیرون آمد و در هانسی رفت آنجا ساکن شد و مجاهده و مشغولی ظاهر و باطن
مشغول گشت و خود را مستور میداشت و نمیخواست که هیچ آفریده بر حال و مطلع
شود تا روزے مولانا نور ترک و علماء حضرت او را بتعصب ناصبے و مرجے
میگفت و او از آن پاک بود و در غایت تقوے و بزرگ چنانچه سلطان المشایخ
در باب بزرگی او کرات سخن رانده و امیر حسن آنرا در فواید الفواد آورده الغرض
این بزرگ در هانسی رسید و تذکیر کرد شیخ شیوخ العالم در مجلس او حاضر شد و جامهای شیخ شیوخ العالم همگین پاره
بود همینکه نظر مولانا نور ترک بر جمال و لایت شیخ شیوخ العالم افتاد گفت اے مسلمانان صراف سخن رسید
بعده مدحی کرد چنانکه پادشاهان را کنند چون در هانسی عظمت و کرامت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر
خلق را روشن شد از ینجا نیز طرف کتهوال رفت که وطن قدیم آبا و اجداد این پادشاه
دین بود و مدتے آنجا مشغول بود سلطان المشایخ مے فرمود در آن ایام
که شیخ جلال الدین تبریزی قدس الله سره العزیز از ملتان در شهر مے آمد
چون در کتهوال رسید پرسید که اینجا کسے هست از درویشان که او را ببینیم گفتند
قاضی بچه هست از مریدان شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس الله سره العزیز
پس پشت نمازگاه کتهوال مشغول میباشد شیخ جلال الدین قصد ملاقات شیخ

شیوخ العالم فریدالدین کرد در اثنائے راہ مردے یک انار بخدمت شیخ جلال
الدین آورد شیخ جلال الدین ہماں را دست کردہ بخدمت شیخ شیوخ العالم
فریدالدین آمد بعد ملاقات بنشستند شیخ جلال الدین تبریزی آں انار پارہ کرد
وخوردن گرفت شیخ شیوخ العالم فریدالدین صائم بود افطار نکرد وسرا ویل
شیخ شیوخ العالم پارہ بود در اثنائے ایں حال ومکالمہ احوال ہر بار باد
میزد و شیخ شیوخ العالم فریدالدین بدامن محل از ار پارہ مے پوشید شیخ
جلال الدین دریافت فرمود کہ درویشے بود در بخارا بتعلیم مشغول ہفت سال
ازار در تہ نداشت وفوطہ داشت خاطر مبارک جمعدار چہ اشود سلطان المشایخ
میفرمودند شیخ جلال الدین را ازیں درویشی مراد نفس خود داشت الغرض
چون شیخ جلال الدین آں انار بخورد و شیخ فریدالدین افطار نکرد شیخ جلال الدین
برخاست و برفت شیخ فریدالدین در تاسف شد کہ من چرا افطار نکردم یکدانۂ انار
از بقیہ آں انار در زمیں افتادہ بود بستد و در گرہ دستار چہ لبست بہ نیت آنکہ
شب بداں افطار کند چوں شب شد بداں افطار کرد یک روشنائی در دل
پیدا شد در خاطر کرد کہ چرا زیادہ نخوردم چوں شیخ شیوخ العالم فریدالدین
قدس اللہ سرہ العزیز در شہر آمد بخدمت شیخ قطب الدین پیوست فرمود کہ مسعود
آں دانہ انار کہ مقصود بود بتو رسید خاطر جمعدار الغرض چوں نام وآوازۂ
شیخ شیوخ العالم فریدالدین جہانگیر شد ووضیع وشریف روے بخاکبوس
حضرت شیخ شیوخ العالم نہادند وموضع کھتوال کہ از ملتان نزدیک بود خلق
ملتان توجہ بدانحضرت کرد از انجا در اجودھن آمد کہ مقامے مجہول بود بروایتے
شانزدہ سال وبروایتے بیست و چہار سال تا آخر عمر در اجودھن ماندہ وآنمقام
بوجود مبارک او قبلۂ ہندوستان وخراساں شد وتا روز قیامت
ملجاء بیچارگاں ومسکیناں وملوک وبادشاہاں گشت سلطان المشایخ میفرمود
کہ شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز یک چندے

در ہانسی بود چوں علم دا فرد اشت بعمل مقرون گردانید امثال آں بداں زیادت شد انجا مشہور گشت از انجا نقل کرد در کہتوال کہ معاش کمتر باشد و مقامے مجہول است ساکن گشت چوں آں مقام از ملتان نزدیک است انجا مستور نماند بارہا خواستے کہ از انجا ہم برود در لاہور کہ خراب است و آبے رواں دارد سکونت سازد فی الجملہ آخر عمر در اجودہن گذرانید مقصود ازیں حکایت آں است کہ خود را مستور داشت و در اشتہار نکوشید و بارہا بر زبان مبارک شیخ شیوخ العالم فریدالدین طیب اللہ مضجعہ ایں بیت رفتے بیت ہر کہ در بند نام و آوازہ است خانۂ او بروں دروازہ ست ❊ سلطان المشایخ میفرمود **شیخ علی** در خطہ **میرت** بود و خاک او ہم انجاست او در ہانسی برسید و دراں ایام شیخ شیوخ العالم فریدالدین قدس اللہ سرہ العزیز را روزہ داؤدی بود در روز افطار خود شیخ علی را مہماں داشت در اثناے آں ہر دو بزرگ ہملقمہ شدند بخاطر شیخ علی گذشت کہ چہ نیکو بودے کہ شیخ شیوخ العالم را صوم دوام بودے شیخ شیوخ العالم باشراق باطن دانست بفور دست از طعام داشت و گفت انچہ بر خاطر خاصگان حق گذشت تکفل کردم صوم دہر از پیش او برداشت از سلطان المشایخ پرسیدند کہ شیخ الاسلام قطب الدین را صوم دہر بود فرمودند تحقیق نیست اگر بودے شیخ شیوخ العالم فریدالدین صوم دہر بر متابعت ایشاں کردے و سلطان المشایخ فرمود در محلے کہ ذکر شیخ بدرالدین غزنوی افتادہ بود کہ کار شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز دیگر بود او ترک خلق گرفت و دشت و بیاباں اختیار کرد یعنے در اجودہن ساکن گشت بیاں درویشانہ بچیزہاے کہ دراں دیار خیزد چوں پیلو و مانند آں قانع گشت با آنہمہ از آمد و شد خلق حد نبود در خانہ بقیاس نیمشب کم و بیش ببستندے یعنی پیوستہ در باز بودی و طعام و نعمت موجود از کرم خداے تعالیٰ و آیندہ و روندہ را ازاں نصیب شدے ہیچکس بخدمت ایشاں نیامدے کہ او را

صوم دہر

چیزے نصیب نگردی عجب قوتے و عجب زندگانی کہ ہیچ کس را از بنی آدم میسّر
نشود اگر کسے بخدمت او بیامدے کہ ہرگز نیامدہ بودے و دیگر کسیکہ نیز حاضر بودے
و آشنائے چندیں سالہ بودے در محاورہ باو برابر بودے و در توجہ باہر دو متساوی
بعد ازاں فرمود کہ من از مولانا بدرالدین اسحٰق شنیدہ ام کہ من خادم بودم و
مخدوم ہرچہ بودے با من گفتے و مرا بکاریکہ برراہ کردے در خلا و ملا یک سخن بودے
ہیچگاہ در خلا سخن نگفتے و کارے نفرمودے کہ در ملا عین آں نگفتی یعنی ظاہر و باطن
یک روش داشت و ایں از عجایب روزگار ست و سلطان المشایخ میفرمود
کہ بیشتر افطار شیخ شیوخ العالم فریدالدین قدس اللہ سرہ العزیز بشربت بودے
یکقدحے در انجا شربت بیاوردندے و قدرے مویز گاہے در آں کردہ ازاں شربت
بمقدار نصفے بلکہ ثلثانے بر جملۂ حاضرانے کہ مے بودند قسمت کردندے و مقدار
ثلثے کہ ماندے خود بکار بردے و از بقیۂ آں ہمہ کس را کہ خواستے نصیب کردے تا آں
دولت کرا بودے بعدہ پیش از نماز دو نان بروغن چرب کردے و بیاوردندے آں
دو نان کم از یک آثار بودے یک نان پارہ کردے بحاضران رسانیدے و یک
نان دیگر خود خوردے و ازیں نان خاص ہم کسے را کہ خواستی ہم نصیب کردے
بعد از ادائے نماز شام مشغول شدے مشغولی شدنی تمام بعد ازاں مائدہ پیش
او آوردندے و طعام از ہر لون بودے چوں طعام خرچ شدے بیش طعام دیگر نخوردے
مگر باز بوقت افطار روز دیگر بعد ازاں فرمود کہ یک شب بوقت استراحت من
بخدمت حاضر بودم کہٹے جنگلی راست کردند ہماں گلیم کہ برآں روز نشستی ہماں
بالائے کہٹ انداختندے چنانچہ آں گلیم تا پایاں نمیرسید آنجا کہ موضع پائے
مبارک ایشاں بود شقہ آوردندے و نہادندے کہ اگر آں شقہ بالا کشیدے آں موضع
از بستر خالی ماندے و یک عصائے بود کہ از شیخ قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز
یافتہ بود آں را می آوردند و جانب سر آں کہٹ میداشتند شیخ شیوخ العالم
بداں متکا کردے و استراحت فرمودے و بداں دست فرود آوردی و تقبیل کردے

سلطان المشایخ میفرمود که شیخ شیوخ العالم فرید الدین نور الله مرقده بیشتر نان
زنبیل خوردے البته وقت افطار یک دو پر کاله نان زنبیل بیش بودے، وقتے که در خانه
خواجه دو بار زنبیل گشتی بیشتر یاران را در روز نان زنبیل بودے شب در مائده خواجه
کشیده نمے منقول است وقتے برائے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
قدس الله سره العزیز خادم یک دانگ را نمک وام کرد چون بوقت افطار طعام پیش برد
شیخ شیوخ العالم بنور باطن دریافت فرمود درین طعام بوے تصرف می آید
خادم عرضداشت کرد در خانه نمک نبود وام کرده شد فرمود تصرف کردی هم برآن
اسراف میکردی روا نباشد که من این طعام بخورم سلطان المشایخ میفرمود شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز را در آخر عمر عیش تنگ شده بود
و در آن نزدیکی باز بقرار رحلت خواهند کرد تا حدے که ماه رمضان من آنجا بودم
اندک طعام آوردندے چنانکه حاضران بس نکردے هیچ شے من در آن ایام طعام
سیر نخورده بودم و آنچه اسباب معاش منتظم بود معاینه افتاده است که هم سهل چیزے
بوده است و میفرمود در آنچه از اجودهن مرا وداع شد شیخ شیوخ العالم یک سلطانی
مرا خرج فرمود هم در آن روز مولانا بدر الدین اسحاق فرمان شیخ شیوخ العالم
رسانید که امروز بباشید فردا روان شوید چون وقت افطار شد در خانه خدمت
شیخ چیزے موجود نبود که از آن افطار شود چون اینحال معاینه کردم همان سلطانی
را که من خرج یافته بودم در نظر شیخ شیوخ العالم بردم و عرضداشت کردم از صدقه
شیخ شیوخ العالم یک سلطانی مرا خرج رسیده است فرمان شود تا ازین چیزے
بیارند شیخ شیوخ العالم ازین حکایت معنی بغایت خوش شد و دعا ها کرد چنانکه بقیه
این حکایت در ذکر سلطان المشایخ در نکته فتح فتوح تحریر یافته است شیخ نصیر الدین
محمود رحمة الله علیه از سلطان المشایخ روایت می کند که شیخ شیوخ العالم فرید الحق
والدین قدس الله سره العزیز را حرم بسیار بود خادم حرم ایشان بیامدے و گفتے
خواجه امروز فلان پسر را یک فاقه است یا فلان دختر را دو فاقه خواجه چنان مستغرق

حق بودے کہ سخنان ایشان ہیچ باد بودے یعنی گفتہ ایشاں را بخود راہ ندادے
وقتے نیز حرم ایشاں بخدمت شیخ آمد و گفت خواجہ امروز فلاں پسر از سبب
گرسنگی در معرض ہلاکت شدہ است شیخ شیوخ العالم سر از مشغولی برآورد و
فرمودند مسعود بندہ چہ کند اگر تقدیر حق در آید واز جہاں سفر کند رسنے در پاے
او بندی و بیروں بیفگنی و بیائی بعدہ سلطان المشائخ فرمودند خواجہ کہ خوش غم زد
و خوش خسید و دعوئی محبت خدا کند دروغ گفتہ باشد منقول است چوں
شیخ شیوخ العالم فریدالدین خواست کہ مجاہدہ پیش گیرد دریں باب بخدمت
شیخ قطب الدین بختیار نور اللہ مرقدہ عرضداشت کرد شیخ فرمود کہ طے
بکن شیخ شیوخ العالم طے کرد وسہ روز چیزے نخورد سیوم روز وقت افطار مردے
چند ناں آورد شیخ شیوخ العالم دانست کہ از غیب است بداں افطار کرد
بعد ازاں دید کہ زاغ برکالہ رودہا ے مردارے در دہن کردہ بالاے درخت
نشستہ است ہمیں کہ نظر شیخ شیوخ العالم برآں افتاد در درونہ مبارک او را کراہتے
حاصل شد درونہ بجوشید آں ناں ہا کہ وقت افطار تناول کردہ بود تمام بیروں انداخت
و معدہ پاک ایشاں خالی شد ایں معنی بخدمت شیخ قطب الدین قدس اللہ
سرہ العزیز گزرانیدہ شیخ فرمود کہ مسعود بعد سیوم روز از طعام خماری افطار کردی
فاما عنایت باری تعالیٰ درباب تو بود کہ ایں طعام در معدۂ تو جاے نیافت
ہلا برو ۳ روز دیگر طے کن و آنچہ از غیب رسد ازاں افطار کنی سہ روز دیگر
طے کرد چنانچہ شش روز بودے طعام بدیشاں نرسید ضعف بنہایت غلبہ کرد
چوں وقت افطار شد ہیچ طعامے پیدا نشد تا یکپاس شب گذشت ضعف
غالب تر شد و نفس از حرارتِ گرسنگی سوختن گرفت دست مبارک جانب
زمین فراز کرد و چند سنگ ریزہ کہ از زمین برداشت در دہان مبارک خود
انداخت آں سنگ ریزہ از برکت دہن مبارک او شکر شد حکیم سنائی
خوش گوید بیت سنگ در دست تو گہر گردد ✤ زہر در کام تو شکر گردد ✤

چوں ایں کرامت معاینہ کرد باخویش گفت کہ ایں معنی نباید کہ از مکر باشد آں سنگریزہ
کہ در کام مبارک شکر گشتہ بود بیروں انداخت باز ہمچناں مشغول حق شد تا نیم
شب گذشت ضعف غالب تر گشت باز شیخ شیوخ العالم چند سنگریزۂ دیگر
از زمیں برداشت و در دہن انداخت آں سنگریزہ نیز شکر شد ہماں معنی
مکر در خاطر مبارک ایشاں گذشت ایں شکر نیز از دہن بیروں انداخت
ہمچناں مشغول حق بود تا آخر شب شد باخویش گفت نباید کہ از غایت ضعف
از طاعت باز مانم باز چند سنگریزہ بستد در دہن انداخت شکر شد ایں بار در
خاطر مبارک گذرانید کہ ایں از حق است کہ سیوم بار روزی می شود و آنکہ
شیخ فرمودہ بود کہ آنچہ از غیب رسد بداں افطار کنی ہمیں خواہد بود بعدہ آں سنگریزہ
شکر بخورد چوں روز شد بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین رفت شیخ فرمود کہ نیکو کردی
بداں افطار کردی ہرچہ از غیب است نیکوست برو ہمچو شکر شیریں خواہی بود شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز را ازینجا پیر شکربار و گنجشکر
خوانند بعدہ شیخ شیوخ العالم بجہت ازدیاد مجاہدہ باز بخدمت شیخ قطب الدین
نور اللہ مرقدہ عرضداشت کرد کہ اگر فرمان شیخ باشد چلہ بدارم یعنی موافق
مزاج شیخ نیفتاد فرمود کہ حاجت نیست ازیں چیزہا شہرت حاصل آید شیخ
شیوخ العالم جواب گفت وقت شیخ حاضر است کہ بندہ را مطلوب شہرت
نیست بعدہ شیخ شیوخ العالم فرمود کہ من در بقیہ عمر خود ازیں سخن پشیمانیہا
خوردم کہ چرا جوابے دادم کہ نہ موافق مزاج ایشاں بودہ است الغرض بعدہ
شیخ الاسلام قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ ہلا برو چلہ معکوس بردار
و شیخ شیوخ العالم را معلوم نبود کہ چلہ معکوس چہ باشد شیخ شیوخ العالم شیخ
بدر الدین غزنوی را گفت کہ خدمت شیخ مرا چلہ معکوس فرمودہ است و
من از ہیبت شیخ نپرسیدم کہ چلہ معکوس چہ باشد شما تربیت کنید یعنی
از خدمت شیخ استکشاف نمائید شیخ بدر الدین از خدمت شیخ قطب الدین

کیفیت چهلهٔ معکوس پرسید شیخ فرمود که چهلهٔ معکوس آن باشد که چهل روز یا چهل
شب پای خود بر رشته به بندند و در چاهی سرنگون خدای تعالی را عبادت
کند چون این معنی شیخ شیوخ العالم را تحقیق شد عزیمت چهلهٔ معکوس مصمم فرمود لیکن
بنوعی که این معنی مستور ماند بعده در طلب مقامی شد که آنجا مسجدی باشد
و درون آن مسجد چاهی و نزدیک آن چاه درختی که شاخ آن درخت بر
آن چاه رسیده باشد و در آن مسجد موذنی باشد متدین لایق صحبت درویشان
باشد و صاحب سر ایشان شیخ شیوخ العالم اینچنین مقامی در شهر تفحص کردند
نیافت در هانسی رفت و مدتی آنجا بود هم این معنی میسر نشد چنانکه در هر قصبه و خطهٔ اینچنین
خلوت می طلبید تا آنکه در خطهٔ اُچه رسید آنجا مسجدی یافت بغایت مروح
که آنرا مسجد حاج گویند و دران مسجد چاهی و نزدیک آن چاه درختی و موذنی
که نام او خواجه رشید الدین مینائی گفتندی و او از هانسی بود و بخدمت
شیخ شیوخ العالم صدق ارادتی داشت شیخ شیوخ العالم چند روز در آن
مسجد بماند چون تجدید بر صدق محبت و محافظت اسرار او وثوقی یافت سر او این
بگشاد بشرطیکه کشف نگردد الغرض آن موذن را فرمود تا بعد اداے نماز خفتن
چون خلق باز گردد رسنی بیارد چون موذن رسن بیاورد و شیخ شیوخ العالم
شیخ کبیر قدس الله سره العزیز بعد وضو تمام بیک سر رشته پاے مبارک
خود را که تاج سر اولیاست بست دوم سر رشته بدان شاخ درخت که بر سر چاه
بود بر بست نظامی خوش گوید بیت دارد دو سر این رشته یکی عجز و دگر ناز *
زین سو همه عجز آمد و زان سو همه ناز * بعده سرنگون خود را در چاه آویخت و مشغول
شد امیر حسن خوش گوید ؎ هر دل که در رو مهر تو آویخته شد * آویخته شد
عاقبت از کنگرهٔ عشق * و آن موذن را فرمود که شما پیش از طلوع صبح بیائید شیخ
شیوخ العالم قدس الله سره العزیز همچنان در چاه بنماز معکوس مشغول شد چون پیش
از صبح موذن بیامد دید که شیخ شیوخ العالم همچنان مشغولست گفت مخدوم اشارت

چیست فرمود که صبح دمیده است موذن گفت نزدیک است که بدمد فرمود که این
رشته را بالا کش شیخ شیوخ العالم از چاه بیرون آمد و در مسجد مستقبل قبله بنشست
مشغول شد هم برین جمله چهل شب چهله معکوس داشت و فرمان پیر را بنوعے
نفاذ رسانید که تا ایشے را ازین سر معلوم نشد و آں مسجد هنوز در اوچه برقرار است
و آں مقام متبرکه حاجت روائے خلق گشته است همچنیں گویند رشید الدین
مینائی که موذن بود بخدمت شیخ شیوخ العالم عرضداشت کرد که من مردے
درویشم و ابو البنات درحق من خواجه کرم کن نفسے همراه من کند تا بداں وسعتے
حاصل شود شیخ شیوخ العالم فرمود که برو تذکیر کن موذن گفت من چیزے نخوانده ام شیخ
شیوخ العالم فرمود که پائے بر منبر نهادن از تو و کرم از حق تعالی جل علاه او را کرے کرد و بعلم کرامت فرمود
که تا کرے گیرائے سخن شد و سعتی و منالے او را حاصل گشت سلطان المشائخ فرمود شیخ
ابو سعید ابو الخیر رحمة الله علیه گفتے آنچه من رسیدم از مصطفی صلی الله علیه و آله وسلم همه بکردم
تا آنگاه که معلوم کردم وقتے حضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم نماز معکوس گذارده است
برفتم پائے خود برشته بربستم و خود را سرنگوں در چاہے انداختم نکته چهارم در بیان
علم و تبحر شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز سلطان
المشائخ می فرمود که دانشمندے بود ضیاء الدین لقب در زیر مناره درس
کردے ازو شنیدم که وقتے من بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین نور الله
مرقده رفتم و من از فقه و نحو و علوم دیگر هیچ چیزے نداشتم همیں علم خلافی آموخته
بودم و در خاطر من بود اگر شیخ شیوخ العالم از فقه و علوم دیگر پرسد چه جواب گویم
این اندیشه در دل من بود تا بخدمت شیخ رفتم و بنشستم روے سوے من کرد و
گفت تنقیح مناط چه باشد من خوش شدم در بیان آں شروع کردم و نفی و اثباتے
که در آں معنی آمده است بمراد گفتم بعده سلطان المشائخ فرمود از کمال کشفے که
شیخ را بود هم از علم او پرسید و میفرمود بخدمت شیخ شیوخ العالم عرضداشت کردم
که من میخواهم کلام الله پیش شما بخوانم فرمود بخواں بعد ازاں روز جمعه دیار و ز دیگر

که فرصت بودے چیزے میخواندم چنانکه شش سیپاره پیش شیخ شیوخ العالم
خواندم چوں من خواندن آغاز کردم مرا فرمود که الحمد بخواں چوں بخواندم و در ولا الضا
لین رسیدم فرمود ضاد ہمچنیں بخواں که من میخوانم ہرچند که خواستم ہمچناں نیامد
انگاه سلطان المشائخ فرمود که آں چه فصاحت و بلاغت بود شیخ شیوخ العالم
ضاد بنوعے خواندے که ہیچکس را میسر نشود بعده فرمود رسول صلے الله علیه وآله
وسلم را رسول الضاد گویند انگاه ایں لفظ یاد کرد رَسُوْلُ الضَّادِ اَیْ اُنْزِلَ عَلَیْهِ
الضَّادُ و میفرمود که مولانا بدرالدین اسحاق را و مرا درسخنی نشسته شد
چوں بخدمت شیخ شیوخ العالم رفتیم بایستادیم فرمود که چرا ایستاده اید گفتیم
نمیدانیم در شرعه زرک است یا نه آں شیخ شیوخ العالم فرمود و نظیر آورد واستغفر
سِرَّكَ مِنْ زِرِّكَ اے نگاه دار سر خود را از گوے گریباں خود یعنی او را
ہم مگوے و میفرمود که شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز
می فرمود فقیر صابر بر غنی شاکر رجحان دارد زیراکه غنی شاکر بر شکر را وعده
چیست مزید نعمت لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ و فقیر را در صبر بشارت چیست
نعمت معیت اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصّٰبِرِیْنَ میان ایں مرتبه و آں به بیں فرق از
کجا تا کجاست دریں حال قاضی محی الدین کاشانی از سلطان المشائخ
سوال کرد که وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَمَا كُنْتُمْ عام است وَاِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصّٰبِرِیْنَ خاص
است میان عام و خاص دریں صورت تفاوت چیست جواب فرمودند
عام را مجرد معیت است یعنی بعلم و یری و خاص را معیت با عنایت است
یعنی یُحِبُّ وَیَرْضٰی شیخ نصیر الدین محمود رحمة الله علیه می فرمود که بخدمت
شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین مردے عرضداشت کرد که بجانب
سلطان غیاث الدین بلبن رقعه در قلم آرید شیخ شیوخ العالم بدیں طریق

۱؎ اے نازل کرده شد بر آں حضرت ضاد یعنی آں ضاد ہم ادا کرده است ۲؎ ہرآئینه اگر شکر کنید شما ہرآئینه زیاده کنم رحمت را بر شما ۳؎ بدرستی که الله تعالی با صابرانست ۴؎ حق تعالی با شماست ہرجا باشید ۵؎ و بدرستی که الله تعالی است با صابران ۶؎ دوست میدارد و راضیست۔

در قلم آورد رفعت قصۃ الی اللہ ثم الیک فان اعطیتہ شیئا فالمعطی ھو اللہ وانت المشکور وان لم تعطہ شیئا فالمانع ھو اللہ وانت المعذور ۱ نکتہ پنجم در بیان نعمت یافتن شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین از شیخ الاسلام معین الدین سنجری واز شیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی قدس اللہ سرہما العزیز سلطان المشایخ می فرمود کہ شیخ الاسلام معین الدین سنجری و شیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی قدس اللہ سرہما العزیز و شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ ارواحہم در یک حجرہ حاضر بودند شیخ معین الدین شیخ قطب الدین را گفت کہ بختیار ایں جوان را چند از مجاہدہ خواہی سوخت چیزے بخشش کن شیخ قطب الدین عرض کرد مرا چہ محل ایں باشد کہ در نظر مبارک شما بخششے کنم شیخ معین الدین فرمود کہ جہت تو داد انگاہ شیخ معین الدین بایستاد و گفت بیا تا ہر دو بخشش کنیم راستا شیخ معین الدین بایستاد و چپا شیخ قطب الدین میان شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین را بایستانیدند و بخشش کردند ایں ضعیف گوید قطعہ بخشش کونین از شیخین شد درباب تو ✽ بادشاہی یافتی زیں بادشاہاں زماں ✽ مملکت دنیا و دیں گشتہ مسلم مرترا ✽ عالمی گشتہ اقطاع تواے شاہ جہاں ✽ سلطان المشایخ میفرمود چوں وقت نقل شیخ قطب الدین نزدیک شد بزرگے را نام گرفتن کہ او در پایان شیخ قطب الدین خفتہ است او را تمناء آں بود کہ بعد از شیخ در مقام شیخ بنشیند و شیخ بدر الدین غزنوی را ہم اما در آں سماع کہ شیخ قطب الدین نقل خواہد کرد فرمود ایں جامہ من و عصاء من و نعلین چوبین من شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز بدہید سلطان المشایخ می فرمود کہ من آں جامہ را دیدہ بودم دو تاے بود سوزنی آں شب کہ نقل شیخ قطب الدین بود شیخ شیوخ العالم فرید الدین در ہانسی بود ہماں شب شیخ شیوخ العالم پیر خود را در خواب دید

---

۱ پیش کردم من احوال خود را بسوئے خدا باز بسوئے تو پس اگر عطا کنی او را چیزے پس بخشش کنندہ حق تعالیٰ است و تو شکر کردہ شدہ و اگر نہ بخشیدی تو او را چیزے پس بازدارندہ اللہ تعالیٰ ہست و تو معاف ہستی۔

کہ او را بحضرت میخوانند چوں روز شد شیخ از ہانسی رواں شد چہارم روز در شہر رسید
قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ علیہ آں جامہ بخدمت شیخ شیوخ العالم
فرید الدین آوردند قدس اللہ سرہما العزیز و آں جامہ را شیخ شیوخ العالم بعد دوگانہ
گذاردن بپوشید و در خانہ کہ شیخ قطب الدین بودی بیامد و بنشست بر در آں خانہ
بود کہ سرہنگا نام یکے بود از ہانسی آمدہ مگر دو سہ بار در آں خانہ آمدہ بود و دربان
درون رہا نکرد یکے روز شیخ شیوخ از خانہ بیروں آمد ایں سرہنگا کہ منتظر بود در پای
شیخ شیوخ العالم افتاد و گریستن گرفت و گفت کہ شما در ہانسی بودید من شما را آسان
میدیدم ایں ساعت دیدن شما دشوار شدہ است شیخ ہماں ساعت یاران را
گفت کہ من در ہانسی خواہم رفت حاضراں گفتند کہ شیخ قطب الدین شما را
اینمقام دادہ است شما چرا جاے دیگر میروید فرمود کہ نعمتے مرا پیر رواں کردہ
است در شہر ہماں است و در بیابان ہماں منقول است کہ شیخ شیوخ العالم
فرید الدین میفرمود وقتے بخدمت شیخ قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز
نشستہ بودم برخاستم بر نیت آنکہ جانب ہانسی رواں شوم نظر مبارک
شیخ قطب الدین بر من افتاد چشم پر آب کرد و فرمود کہ مولانا فرید الدین دانم
رواں خواہی شد گفتم ہر چہ فرمان شود فرمود برو و تقدیر بریں رفتہ است
کہ در وقت سفر آخرت تو بر ما نباشی بعدہ روے سوے حاضراں کرد و فرمود
براے مزید نعمت دین و دنیا و فقر ایں درویش فاتحہ و سورۂ اخلاص بخوانیم
ہر ہمہ بخواندند و دعاے نیز کرم کردند آنگاہ مصلّے خاص دعاگو را بعصا بہم عطا
فرمود و گفت من امانت شما را یعنی سجادہ و خرقہ و دستار و نعلین بقاضی
حمید الدین ناگوری خواہم داد بعد از پنجم روز بشما خواہد رسانید آنرا گرد آرید
مقام مامقام شماست ہمینکہ شیخ قطب الدین ایں سخن بگفت نعرۂ از
مجلس بخاست و ہر ہمہ دعا کردند و حضرت سلطان المشائخ میفرمود شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز در دیشے ہما حیدل

دید بشناخت برفور در خانہ آمد در خانہ بجز قدرے جوارے چیزے دیگر نبود
آنرا خود آس کرد در بر ویزن زد و نانے خود بخت در مسجد جمعہ کہ آں درویش
فرود آمدہ بود آورد آں درویش گفت از حال آنکہ در خانہ بجز ایں چیزے دیگر
نبود و توبچہ نوع ایں را آس کردی و بختی معاینہ می کردم ملا چہ میخواہی بخواہ شیخ
شیوخ العالم مطلوبے کہ داشت بخواست بعنایت اللہ تعالی از بخشش آں
درویش بداں مطلوب رسیدند بعد تقریر اینحکایت سلطان المشائخ می فرمود
آں فتحیاب شیخ کبیر را بعد تحمل مشقت و تنگی حال بسیار بود بعدہ سلطان
المشائخ فرمود چوں درویشے از سر صفا مر درویشے را چیزے بدہد طریق
درویشانست کہ آں درویش ہم بر سبیل مکافات بقدر وسع خود خدمتے
کند نکتہ پنجم در بیان بعضے ملفوظات شیخ شیوخ العالم فرید الحق قدس اللہ
سرہ العزیز سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز بخط مبارک خود در قلم آوردہ
کہ شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر فرمودہ است چہار چیز از ہفت صد پیر طبقات سوال
کردند ہمہ یک جواب فرمودند [۱] مَنْ اَعْقَلُ النَّاسِ تَارِكُ الدُّنْيَا وَمَنْ اَكْيَسُ النَّاسِ
الَّذِيْ لَا يَتَغَيَّرُ بِشَيْءٍ وَمَنْ اَغْنَى النَّاسِ الْقَانِعُ وَمَنْ اَفْقَرُ النَّاسِ تَارِكُ الْقَنَاعَةِ
وفرمود [۲] اللّٰهُ يَسْتَحْيِيْ مِنَ الْعَبْدِ اَنْ يَرْفَعَ اِلَيْهِ يَدَيْهِ وَيَرُدَّهُمَا خَائِبَيْنِ وفرمود
اگر ہست غم نیست و اگر نیست غم نیست و فرمود روز نامرادی شب معراج
مرداست و فرمود امام شافعی گفتہ است دہ سال شاگردی صوفیاں
کردم تا معلوم شد کہ وقت چہ باشد و فرمود کار کردم خود را سخن سر مرداں
نباید گذاشت و فرمود بیت بقدر رنج یابی سروری را * بشب بیدار
بودن مہتری را * و فرمود [۳] الصُّوْفِيُّ يَصْفُوْا بِهٖ كُلُّ شَيْءٍ وَلَا يُكَدِّرُهٗ شَيْءٌ وفرمود

---

۱ کیست داناترین مرداں آنکہ تارک دنیاست وکیست بزرگ ترین مرداں آنکہ متغیر نشود بچیزے وکیست
بے نیاز ترین مرداں آنکہ قناعت کند وکیست محتاج ترین مرداں آنکہ ترک کند قناعت را ۲ حق تعالی حیا
مے کند از بندہ خود ازیں کہ بلند کند آں بندہ بسوے خدا ہر دو دست خود را در کند حق تعالے ہر دو دست
بندہ را نا امید ۳ صوفی آنست کہ صفا پذیرد بہ برکت آں ہمہ اشیا و تیرہ نسازد آں صوفی را ہیچ شے۔

قَالَ شیخ الاسلام جلال الدین نوّر اللہ مرقدہ اَلْکَلَامُ مُسْکِرُ الْقُلُوْبِ اِنَّ اَوَّلَ الْکَلَامِ وَاٰخِرَہٗ اِنْ کَانَ لِلّٰہِ فَتَکَلَّمْ وَاِلَّا فَاسْکُتْ وفرمود چون فقیر جامہ نو پوشد چنان پندارد کہ گفت نمی پوشد وفرمود اَلْاَنْبِیَاءُ اَحْیَاءٌ فِی الْقُبُوْرِ وفرمود شعر لَوْ کَانَ هٰذَا الْعِلْمُ یُدْرِکُ بِالْمُنٰی ✤ مَا کَانَ یَبْقٰی فِی الْبَرِیَّۃِ جَاهِلٌ ✤ فَاجْهَدْ وَلَا تَکْسَلْ وَلَا تَکُ غَافِلًا ✤ فَنَدَامَۃُ الْعُقْبٰی لِمَنْ یَتَکَاسَلُ ✤ وفرمود حکایۃً عَنِ اللّٰہِ کُنْتُ کَنْزًا مَخْفِیًّا فَاَحْبَبْتُ اَنْ اُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِاُعْرَفَ وفرمود آں نما کہ باشی ورنہ باز نما پندت چنانکہ باشی وفرمود جَذْبَۃٌ مِنْ جَذَبَاتِ الْحَقِّ خَیْرٌ مِنْ عِبَادَۃِ الثَّقَلَیْنِ وفرمود قَالَ عَلَیْہِ السَّلَامُ طُوْبٰی لِمَنْ شَغَلَہٗ عَیْبُہٗ عَنْ عُیُوْبِ النَّاسِ وفرمود شعر رَضِیْنَا قِسْمَۃَ الْجَبَّارِ فِیْنَا لَنَا عِلْمٌ وَلِلْجُهَّالِ مَالٌ وفرمود اَلصُّوْفِیُّ یَصْفُوْ بِہٖ کُلُّ شَیْءٍ وَلَا یُکَدِّرُہٗ شَیْءٌ لَوْ اَرَدْتُمْ بُلُوْغَ دَرَجَۃِ الْکِبَارِ ✤ فَعَلَیْکُمْ بِعَدَمِ الْاِلْتِفَاتِ اِلٰی اَبْنَاءِ الْمُلُوْکِ رباعی دوشینہ شبنم دل خرمیم بگرفت ✤ واندیشۂ یار نازنینم بگرفت ✤ گفتم بسر دیدہ روم بردر تو ✤ اشکم بدوید و آستینم بگرفت وفرمود اَلْمُبَاحَثَۃُ بَیْنَ الْاِثْنَیْنِ ✤ خَیْرٌ مِنْ تَکْرَارِ السَّنَتَیْنِ بیت اے مدعی بدعوی چندیں مکن دلیری ✤ یک حرف را ز معنی سہ صد جواب باشد ✤ وفرمود اَلْاٰفَۃُ فِی

ل بسیاری کلام غافل میکند دل ہا را بدرستی اول کلام و آخر کلام اگر باشد برائے خدا پس سخن گو ورنہ خاموش شو ۲ انبیاء زندہ اند در قبرہا ۳ اگر بودی ایں علم کہ دریافت کردہ میشد بخواہش نبودے اینکہ باقی ماند در خلق نادانی پس کوشش بکن و کاہلی مورز و مشو غافل پس پشیمانی در آخرت کسے را خواہم بود کہ کاہلی خواہد کرد دریافت حق ۴ حکایت کنندہ ہست از خدا بودم من گنج پنہاں پس دوست داشتم این را کہ شناختہ شوم پس پیدا کردم من خلق را تا شناختہ شوم من ۵ ربودنی از ربودنیہائے خدا بہتر است از پرستیدن جن و انس مر حق را ۶ گفت پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم خوشی مرکسے راست کہ باز دارد او را عیب او را دیدن عیب مردمان ۷ راضی شدیم قسمت پروردگار را کہ درمیان کردہ است برائے ما علم ہست و برائے جاہلاں مال ہست ۸ صوفی آنکست کہ صفا پذیرد بہ ہرکت او ہمہ اشیاء و تیرہ نہ سازد آں صوفی را ہیچ شے اگر بخواہید شمار سیدن مرتبۂ بزرگاں را پس لازم است شمارا کردن التفات بسئے فرزندان بادشاہان ۹ بحث کردن در کسے با یکدیگر بہتر است از تکرار کردن تنہا دو سال ۱۰ آفت

اَلتَّدْبِیْرُ وَالسَّلَامُ فِی التَّسْلِیْمِ و فرمود اَلْعُلَمَاءُ اَشْرَفُ النَّاسِ ؛ وَالْفُقَرَاءُ اَشْرَفُ الْاَشْرَافِ و فرمود اَلْفَقِیْرُ بَیْنَ الْعُلَمَاءِ کَالْبَدْرِ بَیْنَ کَوَاکِبِ السَّمَاءِ و فرمود اِنَّ اَرْذَلَ النَّاسِ مَنِ اشْتَغَلَ بِالْاَکْلِ وَاللِّبَاسِ منقول است بزرگے از ملفوظات شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سره العزیز پانصد کلمہ جمع کرده است ازاں چند کلمہ ہا آورده شد و آں اینست ؛ با خدای تعالیٰ باید ساخت ۔ که ہمه بستانند ۔ او بدہد ۔ چوں او بدہد ۔ کس نستاند ؛ گنجینت از خود رسیدن بحق شمر ؛ تن را مراد مده ۔ که بسیار خواہد ؛ ناداں را زنده مداں ؛ از ناداں داناں نما حذر کن ؛ راستی که بد روغ ماند مگو ؛ مفرش آنچه نخرند ؛ از برای جاه و مال مخاطره مکن ؛ نان ہر کس مخور ؛ ولیکن نان ہمه بده ؛ اجل را در ہیچ جا فراموش مکن ؛ سخن را در قیاس مگوی ؛ بلا را نتیجه ہوا داں ؛ از گناه لاف مزن ؛ دل را بازیچه دیو مساز ؛ پنہان خویش بہتر از آشکار ادار ؛ در آرایش مکوش ؛ نفس را از برای جاه بیقدر مکن ؛ از عاجز و نوکیسه وام مکن ؛ حرمت خاندان قدیم نگاه دار ؛ ہر روز در طلب دولت نو مباش ؛ تا توانی مستوراں را از خوی کردن بدشنام باز دار ؛ عاقبت مزاج و خشم شمر ؛ منت پندار ؛ و منت بر کس منه ؛ بجای ہر یکے ہر که نیکی کرده ہمچو خویش داں ؛ ہر چه که دل بدی آں گواہی دہد زود از سر آں برخیز ؛ بنده که فروختن خواہد مدار ؛ بر نیکی کردن بہانه جوی ؛ جنگ تمام مکن ؛ بعضے صلح بگذار ؛ سبکساری و درستی ضعیفی شمر ؛ از ہیچ دشمن اگرچه از تو خورشند باشد ایمن مباش ؛ ہر که از تو ترسد ازو بترس ؛ بر توانائی تکیه مکن ؛ بوقت شہوت خویشتن داری از ہمه وقت زیاده کن ؛ چوں با اہل دولت نشینی دیں را فراموش

ا تدبیر است و محفوظ ماندن از نقصان در سپردن کار و بار خود است به خدای عز و جل ۵۱ عالمان بہترین مرد مانند و درویشاں بہترین بہتراں ۵۲ ترجمہ ایں قول اینست که درویش در میان دانایاں مانند ماه چہار دہم است در میان ستارگان آسمان ۵۳ بدرستی که حقیر ترین مردماں کسے است که مشغول باشد بخوردن و پوشیدن ۔

مکن ٭ عزت و حشمت در عدل و انصاف دان ٭ بوقت تونگری بزرگ همت باش ٭ دین را بهیچ بدل مدان ٭ وقت را بهیچ بدل مشناس ٭ سخاوت را برات تولے بده ٭ بر گردن کشان تکبر واجب بین ٭ با مهمانان طریق تکلف مرو ٭ توشه از دانش و تجربه بدست ساز ٭ چون رحمت خداے عز وجل روے بتو دارد از و مگریز ٭ درویش که بامید تونگری باشد حریص دان ٭ ملک بوزیر خدا ترس ضبط کن ٭ دشمن را بمشورت برانداز ٭ دوست را بتواضع بند کن ٭ بلاے ناگهان جهان پرستی دان ٭ بعیب خویش بینا باش ٭ تونگری بدام خرسندی گیر تا بماند ٭ هنر بخواری بدست آر ٭ سخن تلخ دشمن از جاے مشنو از خصم سپر میفگن ٭ اگر خواهی که رسوا نشوی لجاج مکن اگر همه خلق را دشمن خواهی متکبر باش ٭ نیک و بد خویش را پنهان دار ٭ دین بعلم نگاه دار ٭ بلندی خواهی با شکستگان نشین ٭ آسودگی خواهی حسد مکن ٭ آزار بهدیه برگیر ٭ در آن کوش که بمرگ زنده شوی ٭ سلطان المشائخ می فرمود یکے بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الدین آمد و گفت که من چند دانه پیش گنجشکان انداختم روز دیگر بقیمت گندم دیک تنکه را بهیچ بمن رسید شیخ شیوخ العالم قدس الله سره العزیز فرمود بیت خورشش ده بگنجشک و کبک و همام ٭ که ناگه همائے درافتد بدام ٭ از ثقات منقول است وقتے از خدمت شیخ الاسلام بهاؤ الدین زکریا بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الدین قدس الله سره العزیز سخنے رسانیده بودند که موافق مجلس شیخ شیوخ العالم نبود معذرت آن سخن شیخ الاسلام بهاؤ الدین بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الدین کاغذے نوشت سخن این بود که میانِ ما و شما عشقبازی است جواب این معذرت شیخ شیوخ العالم بنبشت میانِ ما و شما عشق هست و بازی نیست والله اعلم نکته ششم در بیان بعضے کرامات شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین و والده بزرگوار او قدس الله سرهما العزیز سلطان المشائخ قدس الله

سرہ العزیز می فرمود کہ وقتے بخدمت شیخ شیوخ العالم عرضداشت کردم درخواستے ہست اگر خدمت شیخ بخشش فرماید فرمود کہ چیست گفتم تارے از محاسن مبارک جدا شدہ است اگر فرمان باشد من بجاے تعویذ نگاہ دارم فرمود کہ ہمچناں کن من آن تار را باعزاز بگرفتم در جامۂ پیچیدم برابر خود در شہر آوردم سلطان المشائخ در ینحکایت چشم پر آب کرد فرمود تا چہ اثرہا دیدم از آن یک موے بعد ازاں فرمود کہ ہر دردمندے ورنجورے کہ بیامدی از من تعویذ خواستے من آن موے را بیدادم آن زحمت زائل بیشد تا مرا دوستے بود او را تاج الدین مینائی نام بود خودک او را زحمت شد بر من آمد آن تعویذ بخواست جائیکہ نہادہ بودم ہر چند طلبیدم نیافتم چنانکہ پسرک آن دوست دراں زحمت نقل کرد ہم دران طاق کہ نہادہ بودم در نظر آمد یعنی چون پسرک آن دوست رفتنی بود آن تعویذ غایب شدہ بود سلطان المشائخ می فرمود بزرگے بود در دہلی انجم نام مسجدے عمارت کرد وامامت آن مسجد شیخ نجیب الدین متوکل را داد آن بزرگ دختر خود را شادی عروس کرد یک لک جیتل در کار خیر او خرچ کرد وقتے شیخ نجیب الدین متوکل در محاورہ با او گفت کہ مومن تمام آنکس باشد کہ او را دوستی حق بر دوستی اولاد غالب آید اگر دو چند آن کہ در حق فرزند خود خرچ کردۂ در راہ حق خرچ کنی آنگاہ تو ہمچناں باشی ترک ازیں سخن برنجید امامت شیخ نجیب الدین بستد شیخ نجیب الدین در اجودہن رفت وبخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الدین قدس اللہ سرہ العزیز صورت حال باز نمود خدمت شیخ شیوخ العالم قدس سرہ العزیز فرمود مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰیَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَاْتِ بِخَیْرٍ مِّنْهَآ اَوْ مِثْلِهَا[۱] بعدہ بر لفظ مبارک راند اگر ایتمری رفت ایتکری را پیدا آرد ہم دران روزگار ایتگر نام ملکے دران دیار رسید آن خانوادہ کریم را خدمتہا کرد وبخدمت گاری

۱۵ [۱] منسوخ نمیکنیم آیتے را یا فراموش میکنیم از دل مسلمانان مگر آنکہ مے آریم بہتر ازاں آیت را یا مانند آن آیت۔

آں خاندان منسوب شد سلطان المشائخ می فرمود در آنچہ سلطان ناصر الدین
جانب اوچہ و ملتان رفت جملہ لشکر روے بزیارت شیخ شیوخ العالم
فرید الدین قدس اللہ سرہ العزیز نہادند تا آں مقام بود کہ از انبوہے خلق خراب
شد انگاہ آستین شیخ شیوخ العالم را از بامے جانب کوچہ بیاویختند خلق می آمدند
و می بوسیدند و می رفتند تا آنہم پارہ پارہ شد انگاہ در مسجد درآمد مریدا نرا
فرمود شما گرد بر گرد من باشید تا خلق درون حلقہ نیاید ہم از دور سلامے کنند
و باز گردند مریداں ہمچناں کردند تا یکے فراشے پیرے بیامد و از دائرہ مریداں
بگذشت و در پاے شیخ افتاد و پاے شیخ بگرفت و بکشید و بوسید و بگفت
شیخ فرید تنگ می آئی شکر نعمت خداے تعالیٰ بہ از یں بگذار چوں ایں شیخ
شیوخ العالم بشنید نعرہ بزد انگاہ فراش را بنواخت و معذرت بسیار کرد و کاتب
حروف از والد خود سید محمد مبارک کرمانی رحمتہ اللہ علیہ سماع دارد کہ می
فرمود ہم دریں لشکر کہ چوں سلطان ناصر الدین نزدیک نہر والہ رسید خواست
کہ میان اجودھن برود و سعادت قدم بوس شیخ شیوخ العالم حاصل کند سلطان
غیاث الدین کہ دراں ایام الغخان بود و نائب مملکت و خسرو سلطان گفت
کہ لشکر بسیار است و در راہ اجودھن بے آبیست اگر فرمان شود بخدمت
شیخ شیوخ العالم من بروم و ہدیہ و فتوح ببرم و از جہت خداوند عالم معذرت
کنم و سلطان غیاث الدین را دراں ایام در خاطر ہوس سلطنت جہانگیری
بود و با خاطر اندیشید اگر ایں کار نصیب منست و تخت سلطنت بمن خواہد
رسید نفسے دیہ تیاب از شیخ شیوخ العالم بمن خواہد ماند ایں معنی در خاطر گرفت
و بفرمان سلطان با مبلغے سیم و مثال چہار دیہ بخدمت شیخ شیوخ العالم آورد
و سعادت قدم بوس حاصل کرد و آں سیم با مثال چہار دیہ پیش شیخ شیوخ العالم
نہاد شیخ شیوخ العالم فرمود کہ ایں چیست الغخان گفت کہ ایں سیم است و ایں مثال
چہار دیہ خاص براے شما شیخ شیوخ العالم تبسم کرد و گفت کہ نقد را بادہ بادرویشاں

خرج خواهم کرد و مثال دیہ ہا بردار کہ طالبان ایں بیشتر اند بعدہ کشف المعنی کہ الغخاں را در خاطر بود از حضرت شیخ شیوخ العالم در دل خلید ن گرفت بر فور شیخ شیوخ العالم بر لفظ مبارک راندہ فریدون فرخ فرشتہ نبود * ز عود و زعنبر سرشتہ نبود * زداد و دہش یافت آں نیکوئی * تو داد و دہش کن فریدو توئی * ہمینکہ ایں نفس بسمع مبارک الغخاں رسید درگرہ دستار چہ بست و زمیں بوس کرد و خوشدل برخاست بعدہ ہم دراں چند گاہ الغخاں بادشاہ شد و امور مملکۃ ہندوستان در ضبط سلطنت او آمد بزرگے خوش گوید بیت سرے کہ سودہ شود بر زمیں بخدمت تو * زیک قبول تو تا حشر تاجدار شود * سلطان المشائخ میفرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز نماز بامداد کردہ بود و مشغول شدہ و سر بر زمیں نہادہ و مستغرق شغل بریں ہیائت بسیار بودے الغرض ہمدراں شکل سر بر زمیں نہادہ و مشغول شدہ و ہواے زمستان بود پوستینے بیاوردند بر وجود مبارک او انداختند ہیچ خدمتگارے انجا نبود ہمیں من بودم و بس درینمیاں یکے بیامد و باواز بلند سلام گفت چنانکہ شیخ شیوخ العالم را از وقت برد شیخ ہمچناں سر بر زمین نہادہ بود و پوستینے در وی پوشانیدہ گفت اینجا کسے ہست گفتم منم بعدہ فرمود ایں کس کہ آمدہ است تنگکے ہست میانہ بالا زردگوں من دراں مرد دیدم ہماں ہیئت بود جواب دادم آرے بعد ازاں فرمود زنجیر در میان دارد درو دیدم ہمچناں بود گفتم آرے دارد باز فرمود کہ در گوش چیزے دارد من درو دیدم ہمچناں بود گفتم آرے دارد در انچہ در میں دیدم و جواب باز میدادم او متغیر میشد ایں بار گفتم آرے حلقہ در گوش دارد شیخ فرمود او را بگو کہ برو پیش ازانکہ فضیحت نشدہ چوں ایں بار جانب او دیدم او خود رفتہ بود منقول است وقتے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز را برانگشت مسبحہ باری بود ہیچ علاجے نکردند و بحق مشغول گشتند در غلبہ مشغولی عرق از اندام مبارک

ایشان روان شد زهر اثر نکرد سلطان المشایخ میفرمود که ما در اجودهن میرفتیم
در صحرا اسیری (نام دیہہ) مرا مار گزید مردے که در صحبت او میرفتیم آنجا ببست زهر فرو نشست
و نیکو شد چون در اجودهن رسیدیم بیگاه بود دروازه ها بسته بودند یاران گفتند
حصار جهیم و برویم دیدیم در حصار هر طرفے راهے شد القصه یاران همه بالا رفتند
و من مے ترسیدم دست من گرفتند و بالا بردند چون بامداد شد بخدمت شیخ
شیوخ العالم رفتیم همه را پرسید و مرا هیچ نگفت یکزمان شد فرمود که مار گزیدن بابے
است حصار جستن کجا آمده است فاما از خدمت شیخ نصیر الدین محمود
رحمة الله علیه روایت میکنند که بعد گزیدن مار در حد و دیهه اسیری بنور باطن شیخ
شیوخ العالم را روشن شد شیخ شیوخ العالم بر سبیل تعجیل کردن فرستاد تا سلطان
المشایخ را سوار کنند و بیارند همچنان کردند یعنی در گردون سوار کردند و آوردند
سلطان المشایخ فرمود شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز
را مرضے حادث شد خواست که گامے چند برود عصاے بگرفت و روان شد چند گام برفت عصا را از دست
بانداخت چنانچه اثر پشیمانی در پیشانی مبارک ایشان معاینه شد پرسیدند چه بود که خواجه
عصاے از دست بانداخت فرمودند که مارا عتاب کردند که تکیه بر غیر ما کردی سلطان المشایخ
مے فرمود که یوسف هانسوی از یاران سابق بود وقتے او از اوچه آمد شیخ شیوخ العالم
پرسید کیان را دیدی گفت فلان کس چنین چنین مشغول است و فلان کس
چنین متعبد است شیخ شیوخ العالم را رغبت شد که ایشانرا ببیند بهانه وضو
ساختن برخاست دیر تر آمد درون مسجد بالا و فرود تفحص کردند شیخ شیوخ العالم
را نیافتند بعد از زمانے خواجه پیدا شد یوسف پرسید که خدمت خواجه
کجا بود فرمود که چندان خلق اوچه را صفت کردے که مارا رغبت
شد بملاقات ایشان در اوچه بودم همه را دیدم دوکانها کرده اند
نشسته گنده بزی میکنند منقول است در مجلس سلطان المشایخ
بارے آغاز کرد که بهاء والدین خالد میگفت که در اجودهن بخدمت

شیخ شیوخ العالم رفتم و در مسجد جامع پیش محراب بنشستم بخدمت خواجہ مرا رہا نمے کردند در محراب شگافے بود پارۂ کاغذے آنجا افتاد چوں آں کاغذ را بکشادم دراں کاغذ نبشتہ اند کہ خالدا از فرید سلام خواند ایں کہتر حیراں ماندہ بعدہ بندگی شیخ شیوخ العالم رفتم و ایں معنی تقریر کردم یارے از سلطان المشائخ پرسید کہ ایں کاغذ کسے مے نویسد و یا از طرف حضرت عزت صادر میشود سلطان المشائخ فرمود ملکے است ملہم نام آں نقش در دل او مے نویسد الہام پیدا مے شود و آں مرد گفت مگر کاغذ ہموں مے نویسد سلطان المشائخ تبسم کردند بعدہ فرمود کہ ایں را ملہمے گویند آں سہ چیز است کہ ازاں جانب پیدا مے شود یکے آنکہ در دل چیزے میافگند را ندیگر ہاتف آواز میدہد دیگر آنکہ کاغذ نوشتہ پیدا مے شود اولیا نقش مے بینند نقاش نہ بینند انبیا نقش ہمبینند و نقاش راہم بینند ایں زماں کہ نقش پیدا میشود اگر در دل نورے پیدا شد آں رحمانی است کہ آں ملک مینویسد و اگر ظلمت پیدا شد آں شیطانیست کہ شیطان در دل القا مے کند بعدہ فرمود ملک بیچارہ دریں ملک چکار دارد و شیطان چکند ہر چہ پیدا شود از انطرف پیدا مے شود کاتب حروف از خدمت سید السادات سید حسین عم خود رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد کہ وقتے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز مے خواست کہ کاغذے بجانب شیخ الاسلام بہا والدین زکریا رحمۃ اللہ علیہ بنویسد کاغذ و قلم بر دست مبارک گرفت و در تامل شد کہ خطاب شیخ الاسلام بہا والدین چہ نویسد در خاطر مبارک گذرانیدہ خطابے کہ خدمت ایشاں از لوح محفوظ بنشتہ اند آں بنویسم درینخیال سر مبارک خود بالا کرد جانب آسمان دید نظر در لوح محفوظ کرد دید کہ نوشتہ اند شیخ الاسلام بہا والدین زکریا بعد ہمیں خطاب مکرم در آں کاغذ کتابت فرمود قال واحد من الاولیا شعر قُلُوبُ العَارِفِینَ لَہَا عُیُونٌ[1]

---

[1] دلہاے عارفان را پس براے انہا چشم ہاست۔

تری ما لا یراہ الناظر اینا + ما جنجسۃ نظیر بغیر ریش + الی ملکوت
رب العالمینا سلطان المشائخ میفرمود محمد نام یارے بود آں یار بر بعضے
اسرار شیخ شیوخ العالم فرید الدین قدس اللہ سرہ العزیز واقف بود تا در روز
جمعہ در مسجد آں یار در عقب شیخ شیوخ العالم نشستہ بود زمانے ، ہوش گشت
شیخ از وے پرسید کہ حال تو چہ بود باز بر لفظ شیخ شیوخ العالم رفت آنہ حال در
نماز معراج بود ترا ہم از نعمت درویشاں نصیب شد غرض میدارد کاتب
حروف بر آنجملہ کہ حالے وتحیرے کہ سلطان المشائخ را بعد تحریمہ نماز جمعہ
پیدا شدہ بود تا روز نقل ہم برآں حال بود چنانکہ در ذکر سلطان المشائخ در
نکتہ مرض موت تحریر یافتہ است بمعراجے ماند کہ شیخ شیوخ العالم را در نماز
جمعہ پیدا شدہ بود چنانکہ در صدر ایں حکایت مسطور است سلطان المشائخ
میفرمود کہ چوں من محلوق شدہ از خدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
قدس اللہ سرہ العزیز در دہلی آمدم خرقہ سپیدے کلیمے کہ از شیخ شیوخ العالم یافتہ بودم
پوشیدہ در مسجد جامع میرفتم شرف الدین قیامی مرا طلبید من کیفیت بیعت
و یافتن خلعت با او گفتم با استماع حال من شیخ شیوخ العالم را دو کرت
چنانچہ نہ لائق حال باشد ذکر کرد و مرا بدی گفت با آنکہ قوت جواب داشتم
تحمل کردم شیخ سعدی خوش گوید بیت بخدا و بسر و پاے تو کز دوستیت + خبر
از دشمن واندیشہ دشنامم نیست + چوں باز بخدمت شیخ شیوخ العالم رفتم
آں ماجرا باز نمودم شیخ شیوخ العالم ہاے ہاے بگریست و مرا بداں تحمل تحسین
فرمود در غلبہ آنحال چناں بر زبان مبارک راند کہ من دانستم شیخ شرف الدین
رفت چوں باز بدہلی رسیدم شرف الدین قیامی نماندہ بود از شیخ نصیر الدین
محمود روایت میکنند کہ مردے بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الدین قدس
اللہ سرہ العزیز آمد شیخ فرمود طعام بیش او آرند او گفت چندیں گاہ باشد

سلے کہ بے بیند از آں چشم ہا چہ را کہ نے بیند آں چنیں بینندہ ہاے طیران مے کنندہ بباز وہا
از غیر پر بسوے عالم ملکوت پروردگار عالمیان ۔

که طعام گذاشته ام شیخ شیوخ العالم فرمود چرا گذاشته گفت من در دیهے
ساکن بودم مسلمانان را بسبب متمردان دیه تاختند اتفاق افتاد فرزندان من
اقربائے دیگر را اسیر کردند عورتے داشتم که دل و جان من متعلق او بود او نیز درمیان
اسیر شد بسبب او دل من نمے آرمید دل بر مردن نهادم شیخ شیوخ العالم فرمود
که طعام بخور درمیان مردے رسید از اهل کتبه با تخت بند او را پیش خواجه آوردند
شیخ شیوخ العالم فرمود که ترا تخلیص خواهد شد اما آں مرد را کنیزکے بدهی او قبول
کرد آنمرد گفت کنیزک چه خواهم کرد برابر او نمیرفت آں نویسنده گفت تخلیص من
متعلق بشرط دادن کنیزک است ضرورت کسانرا بر و گماشت تا او را برابر کرده
بر اسپ سوار کرده مے بردند چوں ایں نویسنده بر ملکے که او را بنده کرده بود رسید بمجرد
ملاقات او تخلیص فرمود و کنیزکے که او را ز تاخت پیدا شده بود فرمود بدو بدهند
چوں کنیزک بدو دادند نویسنده آں کنیزک را بداں مرد داد آنمرد بدو دید بتقدیر الله
همان عورت او بود خاطر او جمع گشت سلطان المشائخ مے فرمود در مسجد جامع اجودهن کسے از جهت قاضی خطیب بود
در نماز جمعه خطبه خواند یکے از زبان شیخ شیوخ العالم او را گفت نماز اعادت کن همه خلق نماز باز گردانیدند قاضی
عبد الله که قاضی اجودهن بود ها گفتن گرفت آں قاضی عبد الله را قاضی محمد ابو الفضل گفتندے
او نیک مبنگ جو بود گفت که مشتے کاراز گرسنگان از جا بجا اینجا آمده اند بعد ه چوں
شیخ شیوخ العالم در خانه آمد یاران گفت اگر کسے برکسے تهور راند و آنکس تحمل
کند و اگر او هم از آں خود براند روا باشد همچنانکه ایں سخن بر زبان مبارک رفت قاضی
عبد الله را فالج زد روی کثر شد قاضی عبد الله بخدمت شیخ شیوخ العالم یک سبد
شکر و آرد و گوسپند آورد در پائے شیخ شیوخ العالم فرید الدین قدس الله سره
العزیز افتاد شیخ شیوخ العالم فرمود عبد الله در مدت هژده سال هر کسے از تو چیزے
بمن میرسانید اکنوں هرچه در فال مصحف بیروں آید حکم همان باشد چوں مصحف
بکشادند قصه پیغمبر نوح علی نبینا و علیه الصلوٰة والسلام بیروں آمد قال[1] یا نوح

[1] گفت پروردگار اے نوح۔

†اِنَّهٗ لَیْسَ مِنْ اَهْلِكَ اِنَّهٗ عَمَلٌ غَیْرُ صَالِحٍ شیخ شیوخ العالم فرمود ہمیں حکم باشد
ہرچند قاضی عبد اللہ جہد کرد میسر نشد. و آوردہ اند کہ قاضی در خانہ رفت انقلکرد
سلطان المشائخ مے فرمود وقتے دراجودہن مردے بخدمت شیخ شیوخ العالم
آمد آں مرد در گوش باہستگی گفت کہ در دہلی من و تو ہر دو ہمسبق بودیم تا آں غایت
کہ در شہر قاضی و مفتی میشدی شیخ شیوخ العالم یعنی نور باطن دریافت و کشف کرد
کہ اے بیچارہ اگر خواندن برائے جدل است مخواں و بخلق ایذائے مرساں
و اگر برائے عمل است ہمینقدر کافی است کہ میخوانند و عمل میکنند مقصود از
خواندن علم شریعت برائے عملست نہ از برائے ایذائے خلق سلطان المشائخ
میفرمود مردے از دہلی رواں شد تا در اجودہن بخدمت شیخ شیوخ العالم
تائب شود در اثنائے راہ مطربہ پریشاں قدمے چند با او ہمراہ شد و ایں مطربہ
بسیار خواست و در بند آں مے بود کہ باآں مرد تعلقے کند ایں مرد نیت صادق
داشت ہیچ بداں زانیہ میلے نکرد تا در منزلے در یک گردوں سوار شد ندانیمطربہ
بیامد نزدیک آں نشست چنانکہ میان ایشاں حجابے نماند مگر دریں حال
اندک مایہ دل آںمرد میل کرد تا سخنے گفت یا دستے دراز کرد در آنحال آںمرد مردے
را دید کہ بیامد و طبانچہ بر روئے آںمرد زد و گفت بخدمت فلاں بزرگے میروی
بر نیت توبہ ایں چیست آںمرد بر فور متنبہ شد القصہ چوں بخدمت شیخ شیوخ العالم
رسید اول سخن شیخ شیوخ العالم با آںمرد ایں بود کہ خدائے تعالیٰ ترا آں روز
نگاہداشت سلطان المشائخ مے فرمود کہ یارے بود از مریدان شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز او را محمد شہ غوری گفتندے
مریدے صادق و معتقد راسخ بود بخدمت شیخ شیوخ العالم آمد مضطرب حیران
فرمود کہ چہ حال است گفت برادرے دارم رنجور و درہم چنانکہ رمقے بیش
نماندہ است ایں ساعت کہ من بخدمت آمدہ ام چہ عجب کہ تمام شدہ باشد

† بدرستی کہ آں نیست از فرزندان تو بدرستی کہ آں فرزند عمل غیر صالح است۔

بسبب آن درهم و زیر و زبرکم شیخ شیوخ العالم فرمود همچنانکه تو این ساعت هستی
من همه عمر همچنین ام و لیکن با کسے نمیگویم آنگاه او را گفت برو برادر تو صحت خواهد
یافت محمد شه چون در خانه آمد دید که برادر نشسته است و طعام میخورد سلطان
المشائخ میفرمود که وقتے پنج درویش بخدمت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر رسیدند
درویشانے درشت مزاج فراخ سخن از پیش شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر برخاستند
و گفتند ما چندین گشتیم درویشے نیافتیم شیخ شیوخ العالم فریدالدین قدس الله سره
العزیز فرمود که نشنید شما را درویشے نمائیم ایشان استبداد کردند و روان شدند
شیخ فرمود چون میروید باید که براه بیابان مروید ایشان سخن شیخ شیوخ العالم
را خلاف کردند راه پیش گرفتند شیخ شیوخ العالم کسے را در عقب دوانید تا تفحص
کردند که کدام راه رفتند خبر آوردند که راه بیابان رفتند شیخ شیوخ العالم چون
اینخبر بشنید هاے هاے بگریست چنانکه بر ماتم کسے بگریند بعده خبر آوردند آن
هر پنج تن را باد سموم زد چهار بر جائے هلاک شدند یکے بر سر آب رسید و آب بسیار
خورد همانجا بمرد عرض میدارد کاتب حروف بر آنجمله که خواجه احمد سیوستانی
از مریدان سابق شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس الله سره العزیز بود او
میفرمود که من آبے بجهت توضی و غسل شیخ شیوخ العالم میرسانیدم روزے
پشت من درد کردن گرفت بجهت آب آوردن مرا طلب شد گفتم که پشت من
درد میکند مشک نمیتوانم آورد شیخ شیوخ العالم فرمود که او را پیش من آرند
چون بخدمت شیخ رفتم بشفقت نزدیک طلبید و فرمود پشت خم کن من بتواضع
پشت خم کردم شیخ شیوخ العالم دست مبارک خویش بر پشت من فرود آورد
و فرمود که برو آب بیار آنوقت باز که ایام جوانی بود تا این غایت که قریب
بصد سال رسیده است هرگز پشت من درد نکرد و مشکهاے آب باز
مے آوردم و همین خواجه احمد میفرمود که وقتے شیخ شیوخ العالم مرا جامهاے مبارک
خود شستن فرمود من آن جامها کناره آب آوردم و شستم و بخدمت شیخ

شیوخ العالم بردم فرمود که برو یکبار دیگر بشو من با خود گفتم درین فرمان مقصودی
خواهد بود واز من تقصیری درین باب جامه شستن رفته باشد اندیشیدم یاد آمد
که من اول جامه شستم بعده وضو ساختم ادب آن بودی که اول وضو میکردم
بعده جامه می شستم این بار اول وضو کردم و دوگانه بگذاردم و جامه باحتیاط
تمام شستم و بخدمت شیخ شیوخ العالم بردم درین کرت نیز شیخ فرمود یک کرت دیگر
بشو این بار حیرت من زیاده تر شد اگرچه احتیاطی که در جامه شستن باشد
من بجا آورده بودم فاما چون فرمان شیخ کبیر به تجمله شده است البته این
بار نیز تقصیری رفته باشد چون فکر کردم یاد آمد درین کرت جامه شستم و
برای خشک شدن بر شاخهای درختی انداخته بودم که بالای آن
شاخهای دیگر بود و طیور بالای آن نشسته احتمال دارد که از آن طیور
چیزی جدا شده باشد و بران جامه ها افتاده درین کرت که بشستم بجهت
خشک کردن در صحرا انداختم چون این بار بخدمت شیخ بردم قبول افتاد
و کاتب حروف آن خواجه احمد را یافته بود و بسعادت قدمبوس او مشرف
گشته و در عهد سلطان تغلق از اجودهن در غیاثپور آمده و بخدمت
سلطان المشایخ مدتی بود پیری عزیزی که قریب صد سال عمر او رسیده
بود هیچ انحنائی در قامت مبارک او پیدا نشده و هم در آن ایام والد کاتب
حروف سید مبارک محمد کرمانی رحمة الله علیه خواجه احمد را در خانه طلبیده
بود و برادرم امیر داود شش ماهه بود او را زحمتی حادث شد و چند روز شیر
نخورده چون او را در نظر مبارک آن بزرگ آوردند و کیفیت زحمت او
که شیر نمیخورد گفت این بزرگ انگشت مبارک خود بلعاب خویش تر کرده
بر لبهای برادرم امیر داود مالید فی الحال لبها جنبانید خواجه احمد دایه را
فرمود که شیر بده چون دایه جای شیر در دهن او نهاد مکیدن گرفت و مراد خود

نکته هفتم در بیان کرامات والده مکرمه شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین

قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشایخ می فرمود شیخ کبیر را والدہ بود بس بزرگ
تا شبے دزدے در خانہ درآمد اہل خانہ خفتہ بودند و والدہ شیخ شیوخ العالم بیدار بود
بحق مشغول چوں دزد درآمد کور شد آواز داد اگر دریں خانہ مرد است پدر و برادر
منست و اگر عورت است مادر و خواہر منست ہر کہ ہست من از ہیبت او
کور شدم باید کہ مرا دعا کند تا بینا شوم و توبہ کنم والدہ شیخ کبیر دعا کرد و او بینا شد
و برفت والدہ شیخ شیوخ العالم ایں حکایت پیش ہیچکس نکشاد ساعتے گذشتہ
مردے را دیدند سبوے جغرات بر سر کردہ بیامد و اہل بیت او برا او پرسیدند
تو کیستی گفت من امشب بدزدی دریں خانہ آمدہ بودم عورتے بزرگ اینجا بیدار
بود من از ہیبت او کور شدم و بدعاے او چشم یافتم و من عہد کردم کہ بعد ازیں
دزدی نکنم اینک ایں ساعت آمدہ ام با اہل بیت خود تا مسلمان شوم الغرض
برکت آں ولیہ ہمہ مسلمان شدند سلطان المشایخ مے فرمود در انچہ شیخ شیوخ العالم
در اجودہن سکونت ساخت شیخ نجیب الدین متوکل را فرستاد تا والدہ را
بیارد شیخ نجیب الدین والدہ ماجدہ را از انجا رواں کرد و در اثناے راہ
زیر درخت فرود آمد دریں میان آب حاجت شد شیخ نجیب الدین بطلب
آب رفت چوں باز آمد والدہ را ندید حیران و متحیر ماند ازاں سیب چپ و
راست دوید و طلب کرد ہیچ اثر والدہ نیافت بخدمت شیخ شیوخ العالم قصہ
باز گفت شیخ فرمود طعام ساختند و صدقہ کہ آمدہ است بدادند بعد از مدتے
شیخ نجیب الدین را در آنجا و دگذر افتاد چوں در زیر آں درخت آمد در دل
او گذشت کہ در چپ و راست ایں موضع بروم کہ نشانے از والدہ بیابم
ہمچناں کرد استخوانے چند یافت از استخوان آدمی با خود گفت باشد کہ
استخوان ہاے والدہ ما است شیرے و دوے ہلاک کردہ باشد آں
استخوانہا را جمع کردہ در خریطہ انداخت و بخدمت شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین آمد و قصہ باز گفت شیخ فرمود کہ آں خریطہ پیش من بیارد

چوں خریطه بیاورد و بیفشاند یک استخوان هم پیدا نشد سلطان المشایخ
بر نیجرف چشم پر آب کرد و فرمود که این از عجائب روزگار است **نکته هشتم**
در بیان مرض و رحلت کردن شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله
سره العزیز از دار فنا بدار البقا سلطان المشایخ میفرمود که شیخ شیوخ العالم
فرید الدین را زحمت خلله شد بدان زحمت رحلت کرد ندار سلطان المشایخ
سوال کردند که شما در وقت نقل حاضر بودید چشم پر آب کرد و فرمود که خیر در ماه
شوال مرا بدهلی روان کرد نقل ایشان پنجم ماه محرم بود وقت رحلت از من یاد
کرد و گفت فلاں در دهلی است این سخن هم گفت که وقت رحلت شیخ
قطب الدین من نیز حاضر نبودم در هانسی بودم سلطان المشایخ این حکایت
میفرمود و گریه میکرد چنانکه در همه حاضران اثر کرد و فرمود شب پنجم ماه محرم
زحمت شیخ شیوخ العالم غالب شد نماز خفتن بجماعت بگذارد بعد ازاں
بیهوش گشت ساعتے شد بهوش باز آمد پرسید که نماز خفتن گذارده ام گفتند
آرے گفت یکبار دیگر بگذارم که داند چه شود دوم کرت نماز بگذارد باز بیهوش
شد این بار بیهوشی بیشتر شد باز بهوش آمد پرسید که من نماز خفتن گذارده ام
گفتند دو بار گذارده اید فرمود که یکبار دیگر بگذارم که داند چه شود سیوم کرت
هم گذارد بعد ازاں برحمت حق پیوست کاتب حروف از والد خود شنیده
کرمانی رحمة الله علیه سماع دارد چوں شیخ شیوخ العالم برحمت حق پیوست
و در مقام مقصد صدق قرار گرفت غسل دادند برائے لحد چادرے
خواستند تا بالائے جنازه شیخ شیوخ العالم بیندازند والد این بنده
میگفت که مرا یاد است که میر یعنی سید محمد کرمانی جد کاتب حروف
بتعجیل در خانه آمد از والدهٔ والد که جدهٔ کاتب حروف باشد چادرے طلبید
چادرے نو سپید بسید محمد کرمانی داد و آں چادر بالائے جنازه شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز انداختند و اتفاق فرزندان شیخ شیوخ العالم

این بود که بیرون حصار اجودهن در مقامے که شهدا خفته اند آنجا دفن کنند بدین
نیت بیرون حصار آوردند همدرین میان خواجه نظام الدین که پسر محبوب
شیخ شیوخ العالم بود برسید و او چاکر بود برابر سلطان غیاث الدین بلبن
در قصبه پٹیالی بود شیخ شیوخ العالم را در خواب دید که بخدمت خود میخواند خواجه
نظام الدین اجازت بستد و جانب اجودهن روان شد در آن شب که نقل
شیخ شیوخ العالم بود در اجودهن رسید فاما دروازه هاے حصار بسته بودند
شب بیرون حصار ماند و در آن شب که شیخ شیوخ العالم رحلت میفرمود
میگفت نظام الدین آمد ولیکن چه سود که ملاقات نشد چون بامداد شد خواست
که درون در آید نزدیک دروازه رسیده بود که جنازهٔ شیخ شیوخ العالم بیرون
آوردند الغرض از برادران پرسید که کجا دفن خواهند کرد گفتند بیرون حصار
نزدیک شهداے که شیخ شیوخ العالم بیشتر آنجا مشغول بودندے و مقامے مروح
است خواجه نظام الدین گفت اگر شما شیخ شیوخ العالم را بیرون حصار دفن
کردید شمارا هیچکس اعتبار نکند هرکه بزیارت شیخ شیوخ العالم بیاید هم از بیرون
زیارت کند و بگذرد بعده نماز جنازه هم بیرون کردند و باتفاق آن شاهزاده
باز درون حصار آوردند و درین مقام که مدفونست دفن کردند سلطان المشائخ
میفرمودے بخدمت شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس الله سره العزیز
آمد و گفت اگر فرمان باشد حجرهٔ براے مسکینان که از بیرون آب و هیمه
آرند از خشت بنا کنم شیخ شیوخ العالم فرمود که مدت هفت سال است که مسعود
نیت کرده است که خشت بر خشت ننهد القصه آن مرد اولاد شیخ را
[illegible] عمارت شود همچنان شد فاما بعد نقل شیخ شیوخ العالم
[illegible] روضه متبرکه شیخ شیوخ العالم هم آنجا شد سلطان
[illegible] شیخ شیوخ العالم خشت خام حاجت شد چون
[illegible] شیخ شیوخ العالم که بخشت خام برآورده بودند از آن

درخشت فرود آوردند تا در لحد خرچ شد طیب اللہ مرقدہ وجعل حظیرۃ القدس مثواہ
پوشیدہ نماند که تولد حضرت شیخ الشیوخ فرید الحق والدین مسعود گنجشکر در ۵۶۹ھ پانصد و
شصت و نہ بود و وفات حضرت ایشاں در ششصد و شصت و چہار بود
عمر حضرت ایشاں نود و پنج باشد واللہ اعلم و ارادت آوردن حضرت گنجشکر
بحضرت خواجہ قطب الدین قدس اللہ سرہما العزیز در پانصد و ہشتاد و چہار بود
بعد ازارادت آوردن ہشتاد سال در عقد حیات بود طیب اللہ مرقدہ وجعل
حظیرۃ القدس مثواہ از حضرت سلطان المشائخ پرسیدند که عمر شریف
حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز چند سال
بود فرمودند که نود و پنج سال در وقت نقل ایں سخن میگفت یا حی یا قیوم
سلطان المشائخ فرمود که اول شیخ سعد الدین حمویہ نقل کرد بعد از و بسہ سال
شیخ سیف الدین باخرزی بعد از و بسہ سال شیخ بہاؤ الدین زکریا بعد از و بسہ
سال شیخ شیوخ العالم فرید الدین قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشائخ مے فرمود که خوش
عہدے بود که پنج بزرگوار در حیات بودند شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
و شیخ ابو الغیث یمنی و شیخ سیف الدین باخرزی و شیخ سعد الدین
حمویہ و شیخ بہاؤ الدین زکریا قدس اللہ سرہم العزیز ایں ضعیف گوید قطعہ شیخ اعظم
فرید ملت و دین + شیخ ابو الغیث و شیخ سیف الدین + شیخ سعدی حمویہ شیخ الوقت +
شیخ صاحب نفس بہاؤ الدین + بود ہر پنج پیر در یک عصر + ہر یکے پادشاہ دنیا
و دیں + منہم آں سلطان المشائخ + آں برہان الحقائق + آں سرور اولیاے
دیں + آں پیشواے اصفیاے عالم الیقین + آں عالم علوم ربانی + آں
کاشف اسرار رحمانی + آں بظاہر و باطن آراستہ + و بوجود مبارک خود امور
عالم پیراستہ + آں والہ صفات حق جل و علی + آں عاشق ذات باری تعالے
+ آں معدن کان کرامت + آں صورت لطافت + آں بکثرت بکامیاں
اولیا معروف + آں بہمہ اوصاف گزیدہ + میان اصفیا موصوف + ...

سلطان المشایخ نظام الحق والحقیقۃ والشرع والدین وارث الانبیاء والمرسلین
سید سلطان الاولیا نظام الدین محمد محبوب آلہی بن سید احمد بن سید
علی البخاری الچشتی الدہلوی قدس اللہ تعالےٰ اسرارہم العزیز ابن ضعیف
گوید بیت ذاتے کہ در لطافت طبع وکرامتش * مثلش نبود ونیز نباشد در جہاں
امیر خسرو در مدح سلطان المشایخ چہ خوش گوید **قطعہ** قطب عالم نظام
ملت ودیں * کافتاب کمال شد رخ او * وز جنید وز شبلی ومعروف *
یادگارے است ذات فرخ او * شیخ ایشاں اگرچنیں بودند * ورنہ بودند
اینچنیں شیخ او * زہے درونہ دریاوش او کہ قدح ہاے مالامال ہر لحظہ و
ہر لمحہ از عالم غیب از ساقی وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا در میکشید بزرگے
خوش گوید بیت دریا کشم از کف تو ساقی * نگذارم ہیچ جرعہ باقی * ذرہ اسرار
دوست بیروں نمیداد چنانچہ بارہا ایں مصرعہ برزبان مبارک او میرفت
مصرع مرداں ہزار دریا خوردند وتشنہ رفتند * ایں چہ قوت وحوصلہ بود
کہ تا نفس آخر ہم بر قاعدہ صحو بود ایں ضعیف گوید قطعہ جنید را کہ زاصحاب
صحو میگیرند * بجنب قدرش او را نبود ایں مقدار * برفت راہ پیمبر دام پے
برپے * چہار یار نبی را بگشت ہیچ یار * واکثر درونہ مبارک او از تمایہ عشق
موج زدے بقوت صحو رموز اسرار دوست نگاہداشتے فانعم البالے دم سرد
از سینہ المصفیٰ برآوردے وآب دیدہ خون آلودہ گرم از راہ چشم چوں جوے آب
بیروں میراندے خواجہ شمس الدین دبیر خوش گوید بیت آں درسربستہ من
اشک مرا در دل گفت * خیز یارے تو بیروں رہ کہ نیافتۂ * شیخ
سعدی در ہمیں معنی چہ خوش گوید بیت گفتم آتش دل در نظر نمے آید * نگاہ
مے نکنی آب چشم پیدا را * شیخ عطار نیز خوش فرمودہ رباعی عاشقی چیست
ترک جاں گفتن * پست کوشیدن بے زباں گفتن * رازہاے کہ در دل پر خون نہفت
جملہ از چشم خوں فشاں گفتن * اگرچہ ایں پادشاہ از اہل محبت و از یاران متاخر

شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز بزرگے خوش گوید قطعه
نما قالی بعد از سه مراتب آدمی زاد * بعد از سه کتب رسید فرقان * گل
با همه خوبی که دارد * از بعد گیاه رسد بستان * ولیکن محبت و عشق باری تعالی
کار خود ایاران اعلے پیش برد و بر مشائخ کبار سبقت گرفت این ضعیف گوید
بیت زمین را با سما نسبت نباشد * فلک با عرش کے دارد مساواة * و
کوے محبت از میدان شهسواران دین همچو بادشاهان مردان در ربود این
ضعیف گوید بیت تو بادشاهی و بیچارگان اسیر کمند * تو شه سواری و عشاق
خاک پاے سمند * نکته بنده کمینه را چه زهره و یارا ے آن باشد که وصف این چنین
بادشاهے بدین زبان ملوث کند این ضعیف گوید بیت بدین زبان ملوث
مرا چه زهره بود * که وصف ذات تو گویم من شکسته گدا * در تنعمی بزرگے خوش
گوید بیت آسمان را چه ثنا گوید بیچاره زمین * مدح خورشید چه داند بسزا گفت تا سها *
حق علیم است و علام است آن زمان که خیال جمال ولایت این بادشاه در دل
میگذرد متحیر و مدهوش میگردم که چه نویسم و همچو چه او صاف ذات عدیم المثال
در تحت عبارت و حیز استعاره نمیگنجد بزرگے خوش گوید قطعه دل خواست
که آرد به عبارت * وصف رخ او باستعارت * شمع رخ او زبانه زد *
هم عقل بسوخت هم عبارت * شیخ سعدی خوش گوید بیت نشان پیکر
خوبت کسے تواند داد * که از تامل آن خیره میشود بصرم * و بعجز خویش معترف
میشوم این ضعیف گوید بیت ترا صفت دل بیچاره کے تواند کرد * بعجز خویشتن
اقرار میکند اینک * بزرگے خوش گوید در تمثیلی بیت ماکه در شکل یار حیرانیم *
سر او صاف او کجا دانیم * و یا چون آتش محبت این سلطان المشائخ
شعلها میزد و آئینه دل را که کدورت بشریت آلوده است با نوار محبت روشن
میگرداند طاقت نے ماند که [illegible] این ضعیف است نعره
شوق [illegible] زخم تازه [illegible] است در تنم * امید از

فضل ذوالجلال لایزال متعال آنست که از دریاے محبت این سرور عشاقان درگاه بے نیازی جرعهٔ درکام این بیچاره که بوے ازاں بدو رسیده است بحکم مصرع امیر خوباں آخر گداے کوے توام * این ضعیف گوید بیت
زدردِ عشق مے میرد محمد پُرده اے ساقی * ازاں دریاے عشق آمیز تا او بجنبر گردد * بعشق جمال آں بادشاه دین تا لب گور رقص کناں برود شیخ سعدی گوید قطعه گر رسد از تو بگوشم که بمیر اے سعدی * تا لب گور باعزاز و کرامت بروم * در بدانم بدر مرگ که چشمم با تست * از لحد رقص کناں تا بقیامت بروم * فاما اعتقاد و محبت آں حضرت صادقست و یقین واثق که این شکستہ اسباب بندگان سلطان المشائخ حشر خواهد بود زیر علم محبت آنحضرت جاے خواهد یافت گفته اند جوینده یابنده باشد مَنْ طَلَبَ شَیْئًا وَجَدَّ وَجَدَ[1] و ذکر این بادشاه دین مشتمل بر پانزده نکته است نکته اول در بیان نسب و حسب سلطان المشائخ قدس الله سره العزیز مقرر صاحبدلان عالم باد آبا و اجداد بزرگوار سلطان المشائخ از شهر بخاری بودند گنج علم و کان تقوی است جد پدری سلطان المشائخ را خواجه علی بخاری میگفتند و جد مادری را خواجه عرب و این هر دو بزرگ مصاحب برادر یکدیگر بوده اند و از بخارا یکجا در لاهور آمدند و از لاهور یکجا در بداؤن آمدند چون در آں ایام قبة الاسلام شهر بداؤن بود همانجا سکونت ساختند و خواجه عرب خواجه ممکن بود و مال بسیار و بندگان بیشمار داشت و بندگان او بعضے بکسب و بعضے بمال او تجارت میکردند الغرض خواجه عرب دو فرزند داشت یک دختر و یک پسر خواجه عبدالله ابنهٔ خواجه سعید ابنهٔ خواجه عبدالعزیز ابنهٔ خواجه حسن بر چهار پشت حضور خواجه مذکور بودند میان این دو بزرگ اتفاق قرابتے شد خواجه عرب دختر خود آں ولیه خداے آں رابعه عصر بی بی زلیخا را رحمة الله علیها که خاک پاک روضهٔ متبرکهٔ او امروز در شهر دهلی درمان اهل درد و کعبهٔ حاجات درماندگا

[1] کسے که طلبید چیزے را و کوشش بکند بیابد —

است بخواجه احمد بن علی پدر سلطان المشایخ تسلیم کرد و اسباب دنیاوی
باسم جهیز چنانکه رسم بزرگان است بدان شفیعهٔ اهل محمدی داد و حق تعالی ازان
صدف پاک این دُرّ کان کرامت و سرمایهٔ عشق و محبت یعنی سلطان المشایخ
را پیدا آورد و روشنائی در عالم ازان آفتاب جهانگیر باز گشت تا بواسطه
او جهانیان در دنیا پرورش و در آخرت خلاص یابند شیخ سعدی گوید
بیت آفرین خدای بر پدرے * که ازو ماند اینچنین پسرے * بزرگے خوش
گوید نظم پدرے را که آنچنان خلف است * مادرے را که اینچنین پسر است *
آفتابش گر آستین قباست * ماهتابش بر آستان درست * الغرض سلطان
المشایخ در عالم صغر بوده که پدر سلطان المشایخ خواجه احمد علی الحسینی البخاری
را رحمت شد شبے آن شفیعهٔ اهل محمدی والدهٔ سلطان المشایخ خواب دید که او را
میگویند از دو کس یکے را اختیار کن یا خواجه احمد را و یا پسر را یعنی سلطان
المشایخ را آن پاکدامن سلطان المشایخ را اختیار کرد چون روز شد آن
خواب با هیچکس نگفت و در رحمت خواجه احمد ترک اعتمادی کرد و آنچه مطلوب
و مطبوع آن بزرگ بود از ماکولات و مشروبات بدو رسانیدن گرفت
تا بعد چندگاه خواجه احمد برحمت حق پیوست و آن بزرگ هم در سواد بداؤن
مدفن یافت چنانکه تا این غایت روضهٔ متبرکهٔ او همانجاست ظاهر و مقصود و سلطان
المشایخ قدرے بزرگ شد والده در مکتب پیش استاد بکلام الله مجید داد
و تمام کرد کتابها خواندن گرفت کتابے بزرگ نزدیک بود که تمام کند استاد
سلطان المشایخ گفت که تو کتابے متبرک تمام میکنی ترا دستار دانشمندی
بر سر مبارک خود مے باید بست سلطان المشایخ این حکایت پیش والده
خود گفت و آن مخدومهٔ جهان که جهانے در کنف حمایت او ست بهر دستار
مبارک خود ریسمانے برشت و دستارے ازان بافانید چون سلطان
المشایخ آن کتاب تمام کرد والدهٔ بزرگوار ترتیب طعامها ساخت و جمعی دانشمندان

از بزرگان دین و علماے اہل یقین را طلب کرد دراں مجلس خواجہ علی مرید شیخ جلال الدین تبریزی بود کہ نعمت دینی ازو یافت و دراں زمان بکرامت مشہور گشتہ بود چوں طعام خرج شد سلطان المشائخ آں دستار بر کف دست مبارک کردہ بمجلس درآمد تا در نظر ایں بزرگاں در سر بند د شیخ علی مذکور یک سر دستار بدست مبارک خود گرفت و دوم سر دستار بدست سلطان المشائخ داد سلطان المشائخ آں دستار کرامت بر سر بست اول سر در قدم خواجہ علی آورد و خواجہ دعا کرد حق تعالے ترا از علماے دیں گرداناد و بمنتہای ہمت رساناد بعدہ سر در قدم اہل مجلس مے آورد و دعا ہاے آں صادقاں را عز پذیری میکرد الغرض[†] چوں فقیر نعمت اللہ نوری در کتاب سیر الاولیا دید کہ ذکر شجرہ طیبہ اجداد بزرگوار حضرت سلطان المشائخ خواجہ علی الحسینی البخاری وجد مادرے سلطان المشائخ خواجہ عرب الحسینی البخاری کاتب حروف کتاب سیر الاولیا سید محمد بن سید مبارک، بن سید محمد علوی الحسینی الکرمانی مندرج ساختہ بود بنا براں ایں شجرۂ طیبۂ اجداد بزرگوار خود خواجہ عرب و خواجہ علی جد حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہم العزیز معنعن الی رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم کہ از بزرگان خود بسند صحیح رسیدہ است دریں نکتہ در سیر الاولیا ربا بشارت حضرت سلطان المشائخ تحریر یافتہ است در نظم صاحبدلان عالم خواہد ان شاء اللہ تعالے ابیات در شجرہ طیبہ

ابیات

بعد حمد خدا و نعت رسول — میکنم ذکرے از اولاد بتول
از امام الحق حسین شاہ دیں — یادگارے بود زین العابدیں
در جہاں من بعد او قایم مقام — بود باقر نور چشم آں امام
او چوں محمل جانب فردوس راند — زد بعالم جعفر الصادق بماند
میوہ ماند از شاخ آں عالی درخت — موسی الکاظم امام نیک بخت

[†] سوائے عبارت سیر الاولیا کہ شجرہ طیبہ اجداد بزرگوار حضرت سلطان المشائخ حضرت نعمت اللہ نوری نوشتہ اند و حضرت نعمت اللہ نوری نیز ہم جد حضرت سلطان المشائخ اند چوں مناسب ایں مقام بود در مذکور حسب نسب آنحضرت بتحریر آمد و سوائے ذکر شجرۂ طیبہ نیز سطرے از احوال اولاد آنحضرت صلعم ہم نوشتہ بودند چوں خالی از فائدہ نبود نیز سطرے رشد انما سوائے از نوشتہ مصنف سیر الاولیا لیکن بسبب اینکہ حسب الارشاد حضرت سلطان المشائخ بود باہم بقلم آمد

زاں فروغ مشتعل راہ ہدے ۔ بود امام المسلمین علی الرضا
کرد او رحلت سوے دار السلام ۔ ماند فرزندش محمد نیک نام
چوں فروغ حق بفردوسش رساند ۔ زو علی الہادی اندر دہر ماند
آسماں سوئے بہشتش رہ نمود ۔ آمد آنگہ جعفر از وے در وجود
سرور عالم علی الاصغر است ۔ گوہر روشن زکان جعفر است
گشت عالم خورم و آفاق شاد ۔ از علی اصغر چو عبد اللہ زاد
ہم ز عبد اللہ احمد شد پدید ۔ زو علی آمد دو عالم را سعید
وز علی آمد حسن شمع تتار ۔ وز حسن آمد محمد یادگار
ماند از و خواجہ عرب فرخندہ راے ۔ بود او سید حسینی البخاری با خداے
آخر از وے خواجہ عبد اللہ زاد ۔ سوے باغ خلد او ہم رہ نہاد
ماند از و خواجہ سعید اندر جہاں ۔ اہل جنت را شدے او میہماں
ماند زاں صاحب دل اہل تمیز ۔ سالک راہ ہدے عبد العزیز
زو حسن ماند از حسن عبد الکریم ۔ احمد از وے بود با خلقی عظیم
ماند فرزندش بود طاہاش نام ۔ داشت او شغل بزرگ از حق مدام
ماند عبد القاہر از وے یادگار ۔ بود دانا و فقیہ روزگار
روشنی بخش چراغ کاخ او ۔ بود صدر الدین ثمر از شاخ او
در صلاح و نسب چوں او کس نبود ۔ صالح آمد زاں نکو فر و وجود
ماند فضل اللہ زاں عالی مقام ۔ نعمت اللہ نوری از وے والسلام

ذکر نسب اطہر شجرۂ طیبہ حضرت قطب الاقطاب محبوب العالمین سلطان المشائخ نظام الحق والشرع والدین سید محمد نظام الدین اولیا قدس اللہ سرہ العزیز بن سید خواجہ احمد و جدّ حضرت ایشاں سید خواجہ علی الحسینی البخاری بن سید عبد اللہ بن سیّد حسن بن سیّد میر علی وجدّ مادری حضرت سلطان المشائخ سید محمد نظام الدین بن سید خواجہ

عرب الحسینی البخاری بن سید محمد بن سید حسن بن سید میر علی بن میر احمد بن میر علی
عبد اللہ بن میر علی اصغر بن سید جعفر بن سید علی الامام بن سید علی الہادی
النقی بن الامام سید محمد بن الجواد بن الامام سلطان الشہدا حضرت امام
علی موسیٰ الرضا بن الامام حضرت موسیٰ الکاظم الغیظ بن الامام الہمام حضرت
امام جعفر الصادق بن الامام حضرت محمد الباقر بن الامام علی حضرت
امام زین العابدین بن الامام فی الارض والسما سلطان الشہدا حضرت امام
حسین الشہید فی الکربلا ابن الامام فی المغارب و المشارق حضرت امیر المومنین
علی المرتضیٰ علیہم السلام والاکرام و ام امام الہمام السعید الشہید حضرت امام
حسین حضرت فاطمۃ الزہرا علیہا السلام بنت حضرت افضل الانبیاء اکرم المرسلین
رسول الثقلین سرور الکائنات مفخر الموجودات رحمۃ للعالمین حضرت محمد رسول صلی اللہ
تعالیٰ علیہ و علی آلہ و ایمۃ الاطہار و جمیع اصحابہ الاخیار و الابرار و الاولیاء المحبوبین المقربین
حضرت الغفار برحمتک یا ارحم الراحمین و یا اکرم الاکرمین † ذکر فرزندان حضرت رسول
علیہ السلام آنحضرت صلی اللہ علیہ و سلم را چہار فرزند بود طیب طاہر قاسم
ابراہیم و چہار دختر خوردترین دختران آں سرور کائنات صلی اللہ علیہ و
سلم فاطمۃ الزہرا رضی اللہ تعالیٰ عنہا و بزرگ ترین بنات آنسرور صلی اللہ علیہ و سلم
زینب و ویرا با پسر خالہ اش ابو العباس بن الربیع بن عبد العزیز بن
عبد المناف عقد فرمودند و دویم رقیہ حضرت علیہ السلام با عتبہ بن ابی لہب
نکاح بستہ بود بعد از موت او رقیہ را بحضرت عثمان بن عفان رضی اللہ
عنہ داد حضرت ایشاں بجانب حبشہ ہجرت کردند سیوم ام کلثوم و نام او آمنہ
بود و ویرا اول عتیبہ بن ابی لہب نکاح کرد و پیش از رسم دنیوی ویرا طلاق
داد بعد از وفات رقیہ بعثمان دادند بقول صحیح است بی بی فاطمہ قوم حضرت
شاہ مردان علی بی بی زینب قوم ابو العباس بی بی رقیہ قوم حضرت
عثمان چوں بی بی رقیہ فوت شدند بعدہ بی بی ام کلثوم را بحضرت عثمان

† ذکر فرزندان آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نیز حضرت نعمت اللہ نوری رضی اللہ تعالیٰ عنہ حسب الاشارہ حضرت سلطان المشائخ رضی اللہ تعالیٰ عنہ نوشتہ اند و سوای عبارت سیر الاولیا بسبب نوشتن حضرت نعمت اللہ نوری داخل این کتاب نمودہ شدہ

داد تدازاں سبب حضرت عثمان را ذوالنورین میگویند ذکر ازواج مطہرات آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم بہ ترتیب نکاح ایشاں اول حضرت خدیجہ بنت خویلد دوم سودہ بنت زمعہ سوم حضرت عائشہ صدیقہ بنت ام رومان مہر عائشہ متاعی بود کہ بہ پنجاہ درم ارزیدی برادایتے آنکہ مہر او پانصد درہم بود و رسول علیہ السلام آنرا قرض کردہ تسلیم نمود چہارم حفصہ دختر حضرت عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ مادر زینب پنجم خزیمہ بنت زینب ششم ام سلمہ بنت امیہ ہفتم زینب بنت جحش ہشتم جویریہ بنت حارث نہم میمونہ بنت الحارث دہم حبیبہ بنت ابی اخطب و پیغمبر علیہ السلام سہ زن دیگر بودند کہ بعضے از ایشاں نکاح کردہ و زفاف واقع نشدہ و بعضے ازینہارا خواستگاری کردند نکاح با ایشاں اتفاق نیفتاد فاما سراری سہ بودند اول ماریہ بنت شمعہ بنت قطبیہ دوم ریحان بنت زید عمر سوم کنیزک کہ زینب بنت جحش باں سرور بخشیدہ بود اما دختران وے زینب بزرگترین بنات آں سرور علیہ السلام ولادت او در جاہلیہ در سال سی ام از واقعہ فیل و یرا با پسر خالہ اش ابوالعباس عقد فرمودہ بودند و در روز بدر چوں ابو قریش گفت من گواہی میدہم خدا یکے است و محمد رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم بندہ و رسول اوست پس آنکہ بیروں آمد خود را بہ پیغمبر علیہ السلام رسانید آنسرور زینب را بہماں نکاح اول بوے باز گردانید و روایتے آنکہ تجدید نکاح کرد مجمع الفتاوے عینہ۔

سَاَلْتُ الشَّیْخَ الْاِمَامَ حَمِیْدَ الدِّیْنَ رَحْمَۃُ اللّٰہِ عَلَیْہِ عَنْ مَنْ لَہٗ اُمٌّ سَیِّدَۃٌ وَّاَبٌ لَیْسَ بِسَیِّدٍ ھَلْ ھُوَ سَیِّدٌ فَقَالَ اُسْتَاذِیْ شَمْسُ الْاَئِمَّۃِ الْکَرْدَرِیْ رَحْمَۃُ اللّٰہِ عَلَیْہِ ھُوَ سَیِّدٌ وَاسْتَدَلَّ بِاَنَّ اللّٰہَ تَعَالٰی جَعَلَ عِیْسٰی مِنْ ذُرِّیَّۃِ نُوْحٍ وَاِبْرَاھِیْمَ عَلَیْھِمَا السَّلَامُ مُحَجَّۃُ الْاِمَامِ وَتِلْکَ حُجَّتُنَا اٰتَیْنٰھَا الْاٰیَۃَ وَرُوِیَتْ فِیْ تَاوِیْلَاتٍ عَنْ عِیْسٰی مِنْ اَوْلَادِ اِسْحَاقَ عَلَیْہِ السَّلَامُ مَثَلُ اَوْلَادِیْ کَمَثَلِ سَفِیْنَۃِ نُوْحٍ عَلَیْہِ السَّلَامُ مَنْ رَکِبَھَا نَجٰی وَمَنْ تَخَلَّفَ عَنْھَا ھَلَکَ فِیْ

تکتہ دوم دربیان پیدا آمدن محبت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ

سره العزیز سلطان المشائخ را آمدن از ابتدا اول در شهر دهلی بجهت تعلم سلطان المشائخ میفرمود آنچه خورد بودم بقدر دوازده ساله کم یا بیش لغت میخواندم مردے که او را ابوبکر خراط و ابوبکر قوال هم گفتندے بخدمت استاد من آمد مگر از طرف ملتان آمده بود او حکایت کرد که من پیش شیخ بهاء الدین زکریا قدس الله سره العزیز سماع گفته ام واین قول میگفتم لقد لسعت حیة الهوی کبدی مصراع دوم یاد نیامد شیخ یاد داد بعده مناقب شیخ بهاء الدین زکریا گفتن گرفت که اتخاذ ذکر چنیں و تعبد چنیں تا کنیز کانے که آس میکنند همه ذکر میگویند ایں و مانند ایں بسیار گفت ازمعنی هیچ در دل من ننشست بعد ازاں حکایت کرد که از انجا در اجودهن آمدم شاهے دیدم چنیں و چنیں الغرض چوں مناقب شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز در گوش من افتاد محبتے و ارادتے بصدق در دل من درآمد تا بحدے شد که بعد هر نمازے ده ده بار میگفتم شیخ فرید و ده ده بار میگفتم مولانا فرید آنگاه میگفتم پس ایں محبت بغایتے رسید که جمله یاران مرا ازیں معنی خبر شد چنانکه اگر از من سخنے پرسیدندے و خواستندے که سوگند دهند بگفتندے سوگند شیخ فرید بخور بعد ازاں چوں شانزده ساله شدم غربت دهلی شد پیرے عزیزی عوض نام همراه شد در اثنائے راه اگر جائے خوف شیر دیا دزد بودے گفتے اے پیر حاضر باش و اے پیر ماد ر پناه تو سپردم من از و پرسیدم که ایں پیر کرا میگوئی گفت شیخ شیوخ العالم فرید الدین را در من قلق و اضطراب محبت شیخ شیوخ العالم زیاده ترگشت تا در شهر آمده شد قضارا هم در جوار شیخ نجیب الدین متوکل برادر شیخ شیوخ العالم فرود آمدیم نکته سیوم در بیان علم و تبحر سلطان المشائخ نظام الحق والدین قدس الله سره العزیز سلطان المشائخ میفرمود چوں در شهر درآمدم سه چهار سال تعلم و تجهد کردم و هم دراں ایام که تعلم میکردم اگرچه در صحبت متعلمان و دانایان بودمے و با مکررات گفتمے که من میان شما نخواهم ماند و چند روز بیش میان شما نه ام چنانکه بتحقیق ایں حکایت

در نکتهٔ سکونت سلطان المشائخ تحریر یافته است مقصود ازین سخن اینست چون
حق تعالی محبت خود نصیب سلطان المشائخ کرده هم از ابتداے خاطر مبارک او برآن
بود که از همه قطع کند و با دوست بسازد مصرع که در یکدل نمی‌گنجد غم جان و غم جانان منقول
است که تعلم و علم سلطان المشائخ بحدے رسید که پیش متعلمان تیز طبع و دانشمندان
کامل مشهور گشت و بخطاب مولانا نظام الدین بحاث و محفل شکن مخاطب گشت
و از هر علمے حظے تمام و نصیبے کامل بگرفت چون در علم فقه و اصول فقه استحضارے
تمام حاصل کرد شروع در علم فضل کرد و بواسطهٔ مولانا شمس الملة والدین دامغانی
که یار و هم‌سبق سلطان المشائخ بود و جد مادرین کاتب حروف پیش شمس الملة والدین
که [illegible] ل در عصر خود مستثنے بود و بیشترے اوستادان شهر شاگردان او بود در این
علم بحث کرد و چهل مقام حریری یاد گرفت چون این علم بکمال رسید شروع در علم
احادیث نبوی صلے اللہ علیہ وسلم نمود و کفارت آنکه چهل مقام حریری یاد کرده بود مشارق
الانوار یاد گرفت پیش مولانا کمال الدین زاهد که عالم و زاهد زمانه بود و در علم حدیث و روایات
احادیث بے نظیر و یگانهٔ عصر بود مشارق الانوار بحث کرد و غوامض این علم و درایت
و تصحیح سند و قصه و روایات احادیث باقصی الغایات تحقیق کرد نکتهٔ چهارم در بیان بعضے
دقائق احادیث که سلطان المشائخ قدس الله سره العزیز تقریر کرده است سلطان
المشائخ میفرمود که من از مولانا وجیه الدین پائلی پرسیدم که در حدیث است
اِصْنَعُوا کُلَّ شَيْءٍ اِلَّا النِّکَاحَ[1] ظاهر این حدیث می آگاهاند که نکاح حرام است پس
معنے این چه باشد ساعتے تأمل کرد و گفت شما بیان فرمائید گفتم صحابه در بندگی
حضرت رسالت صلے اللہ علیہ و آله وسلم عرضداشت کردند چون زنان حائض
میشوند بستر علیحده میکنند ما را چه میفرمائید حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود اِصْنَعُوا
کُلَّ شَيْءٍ اِلَّا النِّکَاحَ یعنی فرود غم میائید و بالا تصرف کنید و میفرمود که پیغمبر علیه السلام
فرموده است صُومُوا صَوْمَ السِّرِّ[2] قاضی محی الدین کاشانی رحمة الله علیه

---

[1] بکنید هر چیز را الا نکاح را - [2] روزه دارید روز اول ماه را و در روز آخر ماه را -

گفت این حدیث از غرائب مینماید و معنی آں از غوامض بیان حدیث استعارت
مے نمود و میفرمود اَلشَّهرُ[۱] فِی اَصلِ الوَضعِ اِسمُ الیَومِ الاَوَّلِ مِنَ الشَّهرِ الَّذِی
هُوَ الغُرَّةُ سُمِّیَ بِهٖ لِشُهرَتِهٖ ثُمَّ اشتُهِرَ الشَّهرُ کُلُّهٗ بِحُکمِ غَلَبَةِ الاِستِعمَالِ وَقَد اُرِیدَ
هٰهُنَا الیَومُ الاَوَّلُ بِدَلَالَةِ عَطفِ الشَّهرِ عَلَیهِ وَهُوَ اِسمُ الیَومِ الاٰخِرِ مِنَ الشَّهرِ
وَمِنهُ یُقَالُ سِرَارُ الشَّهرِ وَاٰخِرُهٗ و میفرمود که حدیث حضرت رسالت صلی الله علیه
وآله وسلم منجمله است مَن قَتَلَ مُعَاهِدًا[۲] لَم یَرِح رَائِحَةَ الجَنَّةِ فَاِنَّ رِیحَهَا یُوجَدُ
مِن مَسِیرَةِ خَمسِمِائَةِ عَامٍ ظاهر این حدیث مخالف مذهب اهل سنت وجماعت
است اما اینجا حدیث را تاویلے است که کرده اند وآں اینست که پیش از دخول جنت
در مقام حساب بعنایت الله تعالی بوے بهشت خواهد وزید تا حساب مومناں آساں
شود پس کسیکه معاهد را کشته باشد بوے آں بوے نخواهد آمد از براے شدت
حساب این بیت بر زبان مبارک راند بیت یادے که سحرگه ز سر کوے تو آید *
جانها همه اش فدا باد که ز بوے تو آید * بعده در گریه بغایت مغلوب شدند واین سخن
بر لفظ مبارک راندند نعمت شیخ که آں بوے درین زماں در مجلس موجود است و
درین مجلس قاضی محی الدین کاشانی وعزیزان دیگر حاضر بودند واین حدیث نیز
فرمود اِذَا اَکَلَ اَحَدُکُم طَعَامًا فَلَا یَمسَح یَدَهٗ حَتّٰی یَلعَقَهَا اَو یُلعِقَهَا[۳] فرمود
در قول حَتّٰی یَلعَقَهَا اَو یُلعِقَهَا بعضے شارحاں همچنیں نبشته اند یلعقها غیره واین معنی
خطا است بگماں آنکه العاق متعدیست و همچنیں نیست که افعال همیں متعدی است
فقط بلکه لازم هم آمده است چنانکه اُولٰئِکَ هُمُ المُفلِحُونَ وَاَشرَقَتِ الاَرضُ بِنُورِ رَبِّهَا[۴]

---

۱ لفظ شهر در اصل وضع نام روز اول از ماه است که آنرا غره میگویند نام نهاده شد باین روز اول از براے شهرت آں روز اول پس تر ازین مشهور شد ماه تمامه آں ماه باسم شهر بسبب غلبه استعمال و تحقیق اراده کرده شده است اینجا از لفظ شهر روز اول از ماه بواسطه دلالت کردن عطف شهر براں شهر آنکه عطف کرده مے شود براں لفظ وآں نام روز آخر است از شهر و گفته مے شود سرار الشهر آخر شد۔ ۲ کسیکه بکشد شخصے معاهد را بیوجه شرع بوے نکند بوے بهشت را پس تحقیق بوے آں بهشت یافته مے شود از مسافت پانصد ساله را۔ ۳ وقتیکه بخورد یکے از شما طعام را پس نه مالد هر دو دست خود را تا آنکه لیسد دست خود را۔ ۴ آں جماعت رستگارانند و روشن شد زمین بنور پروردگار خود۔

واین شک از راوی است هردو لفظ را معنی واحد است ازینجاست که در حدیث
سماع شرط داشته اند و پیغامبر مود رسول صلی الله علیه وآله وسلم فرموده است حُبِّبَ
اِلَیَّ مِن دُنیَاکُم ثَلَاثٌ اَلطِّیبُ وَالنِّسَاءُ وَقُرَّةُ عَینِی فِی الصَّلٰوةِ بعده فرمود
مقصود ازین نسا عائشه است سبب آنکه از همه حرمها میل رسول صلی الله علیه
وآله وسلم جانب او بیشتر بود و مقصود از قُرَّةُ العَینِی فِی الصَّلٰوةِ فاطمه است رضی الله
عنها آن ساعت او در نماز بودی. ازان فرمود بعضے گویند مقصود ازین نماز
است اگر مقصود ازین صلوٰة بودے صلوٰة را مقدم داشتے برین دو چیز انگاه
فرمود خلفاے راشدین نیز چون ابوبکر صدیق و عمر خطاب و عثمان و
علی رضی الله عنهم بر وفق لفظ رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم سه گان چیز گفتند
انگاه جبرئیل از حضرت عزت فرمان رسانید که من نیز سه چیز دوست میدارم
شَابٌّ تَائِبٌ وَعَینٌ بَاکِیَۃٌ وَقَلبٌ خَاشِعٌ و پیغامبر مود که رسول صلی الله علیه وسلم
بسیار جاے فرموده است کسیکه چنین کند او فردا با من در بهشت یکجا باشد
و در بیان این حدیث اشارت بدو انگشت کرده انگشت شهادت و انگشت میانه
و فرمود کهاتین بعده سلطان المشایخ فرمود یعنے همچنین درجه که مرا باشد همچنین
(مانند این هردو انگشت)
درجه او را دهند زیرا که انگشتان خلق که هستند انگشت میانه بلندتر از مسبحه اند
اما انگشت میانه و شهادت ازان رسول صلی الله علیه وآله وسلم هردو برابر بودند
و پیغامبر مود که مرا خواهرزاده بود و او را بشوئے دادند آنمرد در خانه نیکو نبود والده
ماجده من مرا گفت میخواهم میان ایشان خلع کنم گفتم فرمان شماراست شب آن در
خواب دیدم که میگویند شیخ نجیب الدین متوکل رحمة الله علیه می آید والده را
گفتم قدرے طعام براے شیخ موجود کنند والده فرمود در خانه ما طعام کجاست
همدرین میان شنیدم که پیغمبر صلے الله علیه وسلم با جماعتے می آید رفتم پاے بوس
کردم و گفتم یا رسول الله در خانه من بیائید فرمودند چه خواهی کرد گفتم طعامے پیش آرم

۵۱ دوست داشته شده است بطرف من از دنیا سه چیز یکے خوشبو دوم عورت خوب سیوم روشنی
چشم من در نماز ۵۲ یکے جوان توبه کننده دوم چشم گریان سیوم دل فروتنی کننده۔

فرمود تد در خانهٔ تو طعام کجاست همیں زماں با والده براے طعام چیزے سگفتی
شهر صند ه شنام گفتم یا رسول الله میخواهم حدیثے از زبان پاک سید کائنات بشنوم
پیغمبر فرمود صلی الله علیه وسلم کُلُّ امْرَأَةٍ تَزَوَّجَتْ بِزَوْجٍ وَطَلَبَتِ الْفُرْقَةَ مِنْهُ
قَبْلَ مُضِيِّ سَنَتَيْنِ وَنِصْفِ سَنَةٍ فَهِيَ مَلْعُوْنَةٌ چوں بیدار شدم تامل کردم واقع
خواهرزاده بود بامداد ایں قصه با والده گفتم و گفتم چند گاه صبر می باید کرد تا از مدت نکاح
ایشاں دو نیم سال بگذرد بعده صبر کردیم آں داماد نیک موافق طبع شد الغرض اجازت
نامه سبق گفتن علم حدیث که مولانا کمال الدین زاهد بخط مبارک خود در ذیل مشارقی
که سلطان المشائخ ازیں بزرگ سماع دارد نبشته است کاتب حروف نسخهٔ آں
دریں کتاب کتابت کرده است واینست بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اَلْحَمْدُ
لِمَنْ لَهُ الْاِهْدَاءُ وَالْاِعْطَاءُ وَالصَّبَاحُ وَالرَّوَاحُ وَالْمَدْحُ لِمَنْ لَهُ الْاٰلَاءُ وَالنَّعْمَاءُ
وَالصَّبَاحُ وَالْمَدَائِحُ وَالصَّلٰوةُ الْفِصَاحُ عَلٰی ذِی الْفَضَائِلِ السَّمَاءِ وَالْکَلِمَةِ
وَالْکَلَامِ الْمِفْتَاحِ وَالْمَنَاقِبِ الْعُلْیَا وَالْاَحَادِیْثِ الصِّحَاحِ صَلٰوةً تَدُوْمُ
دَوَامَ الصَّبَاحِ وَالرَّوَاحِ وَبَعْدُ فَاِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰی وَفَّقَ الشَّیْخَ الْاِمَامَ الْعَالِمَ
النَّاسِکَ السَّالِکَ نِظَامَ الدِّیْنِ مُحَمَّدَ بْنَ اَحْمَدَ بْنِ عَلِیٍّ مَعَ وُفُوْرِ فَضْلِهٖ
فِی الْعِلْمِ وَبُلُوْغِ قُدْرَةِ ذِرْوَةِ الْحِلْمِ مَقْبُوْلُ الْمَشَائِخِ الْکِبَارِ مَنْظُوْرُ الْعُلَمَاءِ
الْاَخْیَارِ وَالْاَبْرَارِ بِاَنْ قَرَأَ هٰذَا الْاَصْلَ الْمُسْتَخْرَجَ مِنَ الصَّحِیْحَیْنِ عَلٰی سَاطِعِ

---

۵۱ هر زنے که بزنی بد به شوهر را بمردی وطلد کنی همان زن جدای را از آں هر دو پیش از گذشتن دو نیم سال پس آں ملعون است یعنی رانده شده است از رحمت خدا **۵۲** ترجمه اجازت نامه سبق گفتن علم حدیث که مولا کمال الدین زاهد بخط مبارک خود در ذیل مشارقے که سلطان المشائخ ازیں بزرگ سماع دارد نبشته است کاتب حروف نسخهٔ آں دریں کتاب بعبارت عربی اما کرده ترجمهٔ آن بعبارت فارسی بقلم آمد بسم الله الرحمن الرحیم جمیع ثنا وستایش مختص است مر کسے را که همه بخشش هسفانی ست صبح وشام در حکم اوست وستودگی مختص است مر کسے را که در دست تصرف اوست همه نعمتها وصبح وثنا ها ورحمتهاے بے نهایت بر صاحب بزرگیهاے کلاں تر وبر صاحب نکته ها وسخنها که کلید بستگی هاست وبر صاحب منقبت هاے بزرگتر وبر صاحب حدیث هاے صحیح تر صلواتے که پایدار است پایداری صبح وشام وبعد ثناے وصلوات پس بدرستیکه الله تعالی توفیق داد بزرگ امام ودانا وبسیار پرستنده خدا و رونده راه حق نظام الدین محمد پسر احمد پسر علی بخاری را با وجود بسیار فضل او در علم وکمال بلاغت قدرت او در مرتبه علم پذیرفته شده شیخان بزرگ خوش کرده شده عالمان نیک ونکوکار بآنکه خواند ایں اصل را یعنی ایں کتاب را که برآورده شده است از

هٰذِهِ السُّطُوْرِ فِي زَمَنِ الزَّمَنِ الْحَارِّ وَدُرُوْرِ الْاَمْطَارِ مِنْ اَوَّلِهِ اِلٰى آخِرِهٖ قِرَاءَةً
بَحْثٍ وَاِتْقَانٍ وَتَنْقِيْحِ مَعَانِيْهِ وَتَنْقِيْرِ مَبَانِيْهِ وَكَاتِبُ السُّطُوْرِ يَرْوِيْهِ قِرَاءَةً
وَسَمَاعًا عَنِ الشَّيْخَيْنِ الْاِمَامَيْنِ الْعَالِمَيْنِ الْكَامِلَيْنِ اَحَدُ الشَّيْخَيْنِ مُؤَلِّفُ
شَرْحِ آثَارِ النَّيِّرَيْنِ فِي اَخْبَارِ الصَّحِيْحَيْنِ وَالْآخَرُ صَاحِبُ الدَّرْسَيْنِ الْمُنِيْرَيْنِ
الْاِمَامُ الْاَجَلُّ الْكَامِلُ مَالِكُ رِقَابِ النَّظْمِ وَالنَّثْرِ بُرْهَانُ الْمِلَّةِ وَالدِّيْنِ مَحْمُوْدُ
بْنُ اَبِي الْحَسَنِ اَسْعَدُ الْبَلْخِيُّ رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِمَا رَحْمَةً وَاسِعَةً كِتَابَةً
وَشِفَاهَةً وَهُمَا يَرْوِيَانِهِ عَنْ مُؤَلِّفِهٖ وَاَجَزْتُ لَهُ اَنْ يَرْوِيَ عَنِّيْ كَمَا هُوَ
الْمَشْرُوْطُ فِي هٰذَا الْبَابِ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالصَّوَابِ وَاُوْصِيْهِ اَنْ لَا يَنْسَانِيْ
وَاَوْلَادِيْ فِي دَعَوَاتِهٖ فِيْ خَلَوَاتِهٖ وَصَحَّ لَهُ الْقِرَاءَةُ وَالسَّمَاعُ فِي الْمَسْجِدِ
الْمَنْسُوْبِ اِلٰى نَجْمِ الدِّيْنِ اَبِيْ بَكْرِ نِ التُّوْسِيْ رَحْمَةُ اللّٰهِ فِيْ بَلْدَةِ دِهْلِيْ
صَانَهَا اللّٰهُ عَنِ الْآفَاتِ وَالْعَاهَاتِ وَهٰذَا خَطُّ اَضْعَفِ الْعِبَادِ اللّٰهِ وَاَحْقَرِ
خَلْقِهٖ مُحَمَّدِ بْنِ اَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ الْمَارِيْكَلِيْ الْمُلَقَّبُ بِجَمَالِ الزَّاهِدِ وَالْفَرَاغُ
مِنَ الْقِرَاءَةِ وَالسَّمَاعِ وَكَتَبَ هٰذِهِ السُّطُوْرِ فِي الثَّانِيْ وَالْعِشْرِيْنَ مِنْ
رَبِيْعِ الْاَوَّلِ سَنَةِ تِسْعٍ وَسَبْعِيْنَ وَسِتِّمِائَةٍ حَامِدَ اللّٰهِ تَعَالٰى وَمُصَلِّيًا عَلٰى
رَسُوْلِهٖ سلطان المشائخ می فرمود کہ ایں مولانا کمال الدین زاہد بوفور علم

و دو صحیح صحیح مسلم و صحیح بخاری بر نویسندہ ایں سطرہا از اول آں کتاب تا آخر آں کتاب خواند بجد و کوشش و استواری
صفا و بے شک کردن معانی آں کتاب و تحقیق کردن درباہائے آں کتاب و نویسندہ ایں سطور روایت میکند ایں کتاب را
از روئے خواندن و شنیدن از دو شیخ پیشوا و دانا و کامل یکے از آں دو شیخ جمع کنندہ شرح آثار نیرین در خبرہائے دو صحیح و شیخ دیگر
صاحب دو درس یعنی صاحب علم ظاہر و صاحب علم باطن و صاحب دو منبر یعنی واعظ علم شریعت و علم طریقت پیشوای بزرگ تر
و کامل تر قادر و توانا بر نظم و نثر دلیل ملت و دین محمود ابی الحسن و سعد بلخی است رحمت خدا باد بر آں ہر دو شیخ رحمت بسیار
از روئے نوشتن و از روی زبانی و آں ہر دو روایت می کنند ایں کتاب را از جمع کنندہ ایں کتاب و اجازت دادم من مر آں سلطان
المشائخ را اینکہ روایت کند از ما چنانکہ آں شرط کردہ شدہ است در علم حدیث خدا داناتر است بانجام کار وصیت کردم من آں
سلطان المشائخ را اینکہ فراموش نکند مرا و اولاد مرا در دعاہائے خویش در خلوت خود و درست شد مر او را خواندن و شنیدن ایں
کتاب در مسجدی کہ منسوب است بسوئے نجم الدین ابی بکر التلواسی رحمت کند خدای تعالیٰ او را در شہر دہلی نگاہ دارد اللہ تعالیٰ
ایں شہر را از آفات و گزندگی و ایں خط ضعیف ترین بندہ ہائے اللہ تعالیٰ و حقیر ترین خلق آں خدا محمد پسر احمد پسر محمد المارکلی
لقب کردہ شدہ است بکمال زاہد فارغ شدن از خواندن و شنیدن و نوشتن ایں سطر حاصل گشت در تاریخ بیست و دوم از ماہ ربیع الاول در سنہ
ہفتاد و نہ و ششصد در آں حال کہ حمد کنندہ ام اللہ تعالیٰ را و درود فرستادہ ام بر رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم برحمتک یا ارحم الراحمین فقط

وکمال تقوے وورع موصوف ومشہور بود از دیانت وصلاحیت وعلم وعمل اوسلطان غیاث الدین بلبن انار اللہ برہانہ رسید سلطان را آرزوے آں شد کہ خدمت مولانا زاہد کمال الدین را امامت خود فرماید بدیں سبب خدمت مولانا کمال الدین را پیش خود طلبید چوں مولانا پیش سلطان رفت سلطان فرمود کہ مارا در کمال علم و دیانت وصیانت شما اعتقاد تمام است اگر با ما موافقت کنید وامامت من قبول کنید محض کرم باشد و مارا بر قبول نماز خویش بحضرت ذوالجلال وثوقی تمام حاصل شود خدمت مولانا فرمود کہ در ما جز نماز چیزے دیگر نماندہ است اکنوں بادشاہ چہ میخواہد کہ ایں ہم از ما بر د چوں خدمت مولانا ایں جوابے صلابت دیں گفت سلطان ساکت شد و دانست کہ ایں بزرگ قبول کردنی نیست بمعذرت بسیار باز گردانید سلطان المشایخ می فرمود کہ من شش سپارہ کلام اللہ وسہ کتاب دیگر قاری بودم و دو سماع دانستم و شش بابے عوارف پیش شیخ شیوخ العالم گذرانیدم وتمہید ابو شکور سالمی تمام پیش شیخ شیوخ العالم خواندہ ام چنانکہ نسخہ اجازت سبق گفتن تمہید ابو شکور سالمی ملتان مبارک شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین با خلافت نامہ سلطان المشایخ کہ مولانا بدر الدین اسحاق کتابت کردہ است در نکتہ بیان خلافت سلطان المشایخ دریں کتاب تحریر یافتہ است در نظر صاحب دلان عالم خواہد بود انشاء اللہ تعالیٰ نکتہ پنجم در بیان رفتن سلطان المشایخ در اجودہن دارادت آوردن بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشایخ می فرمود کہ در اثناے تعلم آرزوے پاے بوس شیخ شیوخ العالم فرید الدین نور اللہ مرقدہٗ غالب شد در اجودہن رفتم روز چہار شنبہ بود کہ سعادت پاے بوس شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر حاصل کردم نخستین سخن کہ از شیخ شنیدم ایں بود بیت

اے آتش فراقت دلہا کباب کردہ ✤ سیلاب اشتیاقت جانہا خراب کردہ ✤

بعد ازاں خواستم کہ شرح اشتیاق خدمت ایشاں باز رانم دہشت حضور حضرت شیخ غلبہ کرد ہمیں قدر گفتم کہ اشتیاق پاے بوس عظیم غالب بود چوں اثر

دہشت درمن دید ایں لفظ بر زبان مبارک راند لِکُلِّ دَاخِلٍ دَہْشَۃٌ ہمدرین روز
بخدمت شیخ شیوخ العالم بیعت کردم قامانیت حلق نداشتم زیراچہ حلوق شدہ میان
متعلمان بودن مراشرم آمدے دوم روز آں مے بینم یکے بخدمت شیخ شیوخ
العالم ارادت آورد مولانا بدرالدین اسحاق او را حلق کرد دیدم در دنورے پیدا
شد بعدہ دو سہ کس دیگر را دیدم حلق کردہ از دروں بیروں آورد انوارے در ایشاں
ظاہر شد خاطر میل کرد کہ من نیز محلوق شوم بخدمت مولانا بدرالدین گفتم کہ من
میخواہم حلق کنم خدمت مولانا بدرالدین بخدمت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر عرضداشت
من گذرانید ہمانزماں فرماں شد کہ حلق بکن فی الحال حلق کردم بعدہ شیخ شیوخ
العالم فرمود کہ بجہت ایں متعلم غریب جماعتخانہ کہٹ راست کنید چو در جماعت خانہ
کہٹ راست کردند من باخود گفتم من بارے ہرگز بر کہٹ نخواہم خفت زیراچہ
چندیں مسافران عزیزاں وحافظان کلام ربانی وعاشقان درگاہ رحمانی مے بینم
کہ بر خاک مے غلطند من چگونہ در کہٹ بغلطم ایں خبر بمولانا بدرالدین اسحاق
رسانیدند مولانا فرمود کہ او را گوئید کہ تو گفتۂ خویش خواہی کرد و یا فرمان شیخ بجا
خواہی آورد گفتم فرمان شیخ بعدہ گفت کہ برو بر کہٹ بخسپ از سلطان المشائخ
پرسیدند کہ شما چند سالہ بودید کہ بدولت ارادت شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین
طیب اللہ مرقدہ مشرف شدید فرمود کہ بیست سالہ بعد ازان بخدمت شیخ شیوخ العالم
عرضداشت کردم فرمان شیخ چیست ترک تعلم گیرم و باورادو نوافل مشغول شوم شیخ
شیوخ العالم فرمود کہ من کسے را از تعلم منع نکنم آنہم کن اینہم کن تا غالب کہ آید
درویشے را قدرے علم باید و میفرمود سہ کرت بخدمت شیخ شیوخ العالم کبیر
رفتہ ام ہر سال یکبار بعد ازاں کہ نقل فرمود ہفت بار دیگر رفتہ شدہ است یا شش بار
اما غلب گماں اینست کہ ہفت بار رفتہ ام چنانکہ در خاطر ہمچنین مقرر است کہ
در حیات و ممات دہ بار رفتہ شدہ است بعد ازاں فرمود کہ شیخ جمال الدین
ہانسوی ہفت بار رفتہ است از ہانسی و شیخ نجیب الدین متوکل نوزدہ بار

رفته است چنانکه در ذکر شیخ نجیب الدین متوکل تحریر یافته است نکتهٔ ششم
در بیان آنکه چون سلطان المشائخ بعد آوردن ارادت از شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز در شهر دهلی آمد کجاها سکونت داشت
و از شهر در غیاث پور چگونه آمد کاتب حروف از والد خود سید مبارک محمد کرمانی
سماع دارد چند سال که سلطان المشائخ در شهر مے بود هیچ خانه ملک نداشت
و مدت تمامی عمر خود مقامے باختیار خود نگرفت چون ابتداء اول آمد در سرائے میان بازار
که آنرا سرائے نمک هم گفتندے فرود آمد و والده و همشیره را همانجا داشت و خود در بارگاه
فلان قواس که پیش در سرائے مذکور بود ساکن شد و امیر خسرو هم دران محله خانه
داشت بعد چند گاه خانهٔ راوت عرض خالی شد پسران او در اقطاع رفتند بوسیله
امیر خسرو که راوت عرض جد مادرین امیر خسرو بود سلطان المشائخ درآن
خانه رفت قریب دو سال درآنخانه بود و این خانه متصل برج حصار دهلی نزدیک دروازه
منده وپل بود چنانکه برج حصار داخل عمارت خانهٔ مذکور آمده بود و عمارتها و رواقها
بس رفیع داشت و سید محمد کرمانی جد کاتب حروف از اجودهن ماتباع هم درآنخانه
بخدمت سلطان المشائخ آمد و آنخانه سه پوشش داشت در پوشش فرود سید محمد
کرمانی با اتباع می بود و در پوشش میانه سلطان المشائخ میبود و در پوشش بالا
یاران مے بودند و طعام همانجا خرج شدے و خدمت والدهٔ مفرمود درآن ایام جز
مبشر و من که خود بودیم از خدمتگاران دیگر کسے نبود ترتیب طعام افطار سلطان المشائخ
جدهٔ کاتب حروف که به بیعت بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الدین مشرف بود
کردے و طعام بوقت افطار سید محمد کرمانی جد کاتب حروف که هم خرقه سلطان
المشائخ بود پیش بردی فاما خدمت خاص از وضو سازانیدن و کلوخ و مستراح
بردن و جز آن والده مفرمود که من میکردم الغرض در اثناء این حال پسران راوت
عرض از اقطاع برسیدند و خانه خالی کنانیدن گرفتند و سلطان المشائخ را آنقدر
فرصت ندادند که مقامے دیگر بگیرد مراتب ملکی خود را در آوردند سلطان المشائخ

بضرورت از انخانه برخاست و کتابہاے سلطان المشایخ کہ جز آں رخت دیگر
نبود بر سر کردیم و در مسجد چھپر دار پیش خانہ سراج بقال آوردیم یکشب سلطان المشایخ
دراں مسجد بماند و سید محمد کرمانی جد کاتب حروف اتباع را در دہلیز چھپر دار فرود آورد
دوم روز آں سعد کاغذی کہ از مریدان شیخ صدر الدین بود ایں ماجرا شنید
بخدمت سلطان المشایخ آمد و بتعظیم و الحاح بسیار سلطان المشایخ را
در خانہ خود برد و بالاے بام بارگاہے داشت سلطان المشایخ را انجا فرود آورد
و بجہت سید محمد کرمانی مقامے دیگر ترتیب کرد سلطان المشایخ یکماہ دراں بارگاہ
بود بعد از مدتے سلطان المشایخ از انجا برخاست در سراے رکابدار کہ متصل
پل قیصر بود و درمیان آں سراے خانہ بود دراں ساکن شد و سید محمد کرمانی
در سراے مذکور حجرہ بود اتباع را در آنجاے فرود آورد بعد از مدتے سلطان
المشایخ از انجا برخاست و در خانہ شادی گلابی میان نیسال دوکانہاے
محمد میوہ فروش مقامے بود انجا بودن گرفت درمیاں فرزنداں و اقرباے
شمس الدین شہرابدار معتقدان سلطان المشایخ بودند سلطان المشایخ
را بتعظیم تمام در خانہ شمس الدین شہرابدار آوردند سالہا سلطان المشایخ در انخانہ
بودند و راحت و جمعیت بیشتر در آنخانہ روے داد و بیشترے یاران از اجودہن
کہ رسیدند خدمت سلطان المشایخ را در آں خانہ یافتند و در انمحلت عزیزے
بود صاحب نعمت کہ او را خواجہ محمد نعلین دوز گفتندے پوست انگشتان
مبارک او از رنگ نعلین رنگین مے بودند و او را باہتر خضر ملاقات بود الغرض
ایں بزرگ سلطان المشایخ را در خانہ خود مہماں طلبید و توسعہ یاراں عزیزاں دیگر بودند
قدرے کھچری در صحنک کردہ پیش آورد چوں آں را خوردند آغاز کردند کہ دراں
کھچری نمک بسیار بود از یاراں ہر کسے بدیں عزیز سخنے طیبت آمیز آغاز
کرد سلطان المشایخ فرمود کہ اے یاراں چیزے مگوئید ایں عزیز قدری نمک
در خانہ داشت ہماں پخت و پیش شما آورد الغرض بعد ازاں کہ سلطان المشایخ

از خانه راوت عرض در مسجد جهیر دار در آمد همدران شب در خانه راوت عرض آتش
گرفت تمامی عمارتهای رفیع در واقعات بی نظیر با زمین پست شد الغرض در هر خانه
که سلطان المشایخ ساکن میشد سید محمد کرمانی جد کاتب حروف با اتباع برابر می‌بود
و سلطان المشایخ را در آن ایام اتفاق ماندن شهر نبود چنانکه سلطان المشایخ
می‌فرمود که در ایام قدیم مرا دل بودن درین شهر نبود در روزی بر سر حوض قتلغ خان
بودم در آن ایام قرآن یاد می‌گرفتم درویشی دیدم بحق مشغول نزدیک او رفتم از و
پرسیدم که شما ساکن این شهرید گفت آری گفتم بطبع خود ساکن بیباشید گفت خیر
بعد از آن آن درویش حکایت کرد که من وقتی درویش عزیزی را دیدم از دروازه
کمال بیرون بر لب خندق هم نزدیک دروازه کمال زمینی است بلند در آن
حظیره شهیدان اند الغرض آن درویش مرا گفت که اگر میخواهی ایمان سلامت بری
ازین شهر بیرون شو همان زمان من عزیمت کردم که ازین شهر بروم ولی بموانع مانده
شد مدت بیست و پنج سال باشد که عزیمت من مقدار است ولی رفته نمی‌شود سلطان
المشایخ می‌فرمود چون من این سخن از آن درویش شنیدم با خود مقرر کردم
که درین شهر نباشم چند جای دل من شد که بروم لختی دل کردم که در قصبه پتیالی
بروم در آن ایام ترک آنجا بود مقصود ازین ترک امیر خسرو بود باز فرمود که یک
دل کردم که در بسناله بروم که موضع نزدیک است الغرض در بسناله رفتم
سه روز آنجا بودم هیچ خانه نیافتم نه کرای در این سه روز مهمان یکی بودم
چون از آنجا بازگشتم این اندیشه در خاطر می‌بود تا وقتی جانب حوض رانی در
باغی که آن را باغ جسرت گویند با خدای مناجات کردم وقتی خوش بود گفتم
خداوندا مرا می‌باید که ازین شهر بروم جای باختیار خود نمیخواهم آنجا که خواست تست
آنجا باشم درین میان آواز آمد که غیاث پور و من هیچ وقتی غیاث پور را ندیده بودم
و نمیدانستم که غیاث پور کجاست چون این آواز شنیدم بر دوستی رفتم اندر و
نقیبی بود نیشاپوری چون در خانهٔ او رفتم مرا گفت که در غیاث پور رفته است

من با دل خود گفتم که این آن غیاث پور است الغرض با او تده در غیاث پور آمدم آنروز آنمقام همچنین آبادان نبود موضعی مجهول بود بیامدم سکونت کردم تا آنگاه که کیقباد در کیلوکهری ساکن شد در آن عهد اینجا خلق انبوه شد از ملوک و امرا و غیر آن آمد و شد خلق و مزاحمت ایشان بسیار شد با خود گفتم ازینجا هم باید رفت درین اندیشه بودم هما نروز نماز دیگر جوانے در آمد صاحب حسنے اما نزار گشته واللہ اعلم از مردان غیب بود یا که بود الغرض چون بیامد اول سخن با من این گفت

آنروز که مه شدی نمیدانستی ✻ کانگشت نمائے عالمے خواهی شد ✻ امروز که زلفت دل خلقے بربود ✻ در گوشه نشستنت نمیدارد سود ✻ بعد ازان این سخن گفت که اول بارے مشهور نباید شد چون این کس مشهور شد باید که چنان مشهور شود که فردائے قیامت از روئے رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شرمندہ نشود انگاه این سخن گفت آن چه قوت و چه حوصله باشد که از خلق گوشه گیرند و بحق مشغول باشند یعنی قوت و حوصله آن باشد که با وجود خلق مشغول حق باشند چون این سخنها تمام کرد من قدرے طعام پیش آوردم نخورد من همان زمان نیت کردم همین جائے خواهم بود چون این نیت کردم قدرے ازان طعام بخورد و برفت و پیشتر ازین او را ندیدم عرض میدارد کاتب حروف بر آنجمله که همت و نهمت سلطان المشائخ پیوسته بر آن بودے که هیچ آفریده را اطلاع بر مشغولیهائے من نباشد و از خلق بکلی اعراض کند و بحق مشغول باشد و دلیل برین سخن آنست که می فرمود در ایام جوانی که مرا با خلق نشست و برخاست بوده است پیوسته در دل گران می آمد که کے باشد از میان اینها بروں آیم اگرچه مردمان متعلمان بودندے و مشغولے در بحث هم بارها نفرت گرفت چنانچه کرات با یاران میگفتم که در میان شما نخواهم بود من چند روزے مهمان شما ام بعده سوال کردند که پیش ازانکه بخدمت شیخ شیوخ العالم پیوند شود فرموده آرے و دیگر تبدیل مکانها بود که در یکجا استقامت نگرفت تا آن غایت که از غیب اذن نشنید و دستر سلوک این راه بجدے

کوشید کہ میفرمود من در اوائل از آیندگان می شنیدم کہ شیخ خضر پارہ دوزور بہار خانقاہے دارد درویشاں را خدمت میکند نیت جزم کردم کہ بروم و غلام بچگان او را تعلیم بکنم بعد چند گاہ آیندگان آمدند او بدست ایشاں مکتوبے بمن فرستاد و در آں اخلاق و مردمیہا بسیار پیدا کرد دانستم کہ او ہم مرا بشناخت انجا نروم و مے فرمود کہ من در حظیرہ میروم در اثناے راہ برین چہیر بہاے خورد نظر من مے افتد آرزوے برم اگر ایں کسے را ہمیں مقدار چہپری باشد بہتر باشد و میفرمود کہ در اوائل مرا گاہ گاہ در دل بودے مخالطت مردان غیب میسر گردد باز اندیشیدم کہ ایں چہ تمناست دنبال مصلحتے بہتر باید کرد میفرمود کہ مردان غیب اول آواز میدہند و سخن مے شنوانند بعد ازان ملاقات کنند. بعد ازاں میفرمایند در آخر ایں حکایت بر لفظ مبارک راندند تا مقام یا راحت است آنجا کہ ایں کس را مے برند نکتہ ہفتم در بیان مجاہدہ ہاے سلطان المشائخ کہ در اوائل حال بود قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشائخ میفرمود کہ من برابر شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز در کشتی نشستہ بودم ہمہ یاراں حاضر و ایام تموز بود و یاراں ہر زماں برمے خاستند و سایہ میکردند ہمچناں وقت قیلولہ شد ہمہ خفتند و ایں دعاگو نشستہ مگس میراند شیخ شیوخ العالم بیدار شد فرمود کہ یاراں کجا اند گفتم قیلولہ کردہ اند فرمود بیا ترا چیزے بگویم آغاز کرد چوں در دلی بروی در مجاہدہ باشی بیکار بودن ہیچ نیست روزہ داشتن نیمہ راہ است و اعمال دیگر چوں نماز و حج نیمے راہ مولانا بدرالدین اسحاق گفت کہ شیخ شیوخ را ایں سفر براے تو بود یعنے دریں سفر از بخشش شیخ شیوخ العالم نعمت ہا بردی بعدہ سلطان المشائخ میفرمود در آنحال چناں در ذوق ایں فرماں بودم کہ فراہم نیامد کہ بپرسم کدام مجاہدہ پیش گیرم بعد ازاں یاراں پرسیدم و مشورت کردم و بارشاد ایشاں صوم دہر پیش گرفتم فاما چوں از پیش شیخ برنگرفتم از انجا ست کہ گاہ گاہے در آں خلل میشود سلطان المشائخ میفرمود

درعهد غیاثی که درآنوقت دو جیتل منے خربزه بود بیشتر از فصل گذشته بود که من خربزه نچشیده بودم و برآں خوش مے بودم و آرزو مے بردم اگر باقی فصل هم خربزه خورده نشود نیکو باشد تا در آخر فصل مردے چند خربزه و چند ناں پیش من آورد چوں از غیب بود هم از روز دراں فصل خورده شد بعده فرمود یک شبانروز گذشته بود و شب دیگر آمده نصفے هم گذشته که چیزے نخورده بودم دراں ایام بیک جیتل دو سیر ناں میسر میشد مرا یک دانگ هم نبودے تا ناں هم بخورم و والده و همشیرهٔ من و دیگر آدمیان خانه که در موونت من مے بودند ایشاں را هم همیں حال بود و اگر در چنیں حالے کسے نباتے و یا شکری و یا جامه چنیں بیاوردے اگرچه از فروختن آں غرض حاصل شدے غلامان من چنیں نظر مے هم برآں ساختمے که از غیب رسیدے و پیداست که ازاں گرسنگی نزد و شیخ نصیر الدین محمود رحمة الله روایت می کند که من از سلطان المشائخ شنیدم دراں ایام که من در شهر که نزدیک دروازهٔ منده ایست مے بودم سه روز گذشته بود بر من چیزے نرسید مردے بیامد تختهٔ در بزد یکے را گفتم بروبه بیں بر در کیست آنکس رفت در باز کرد مردے کاسهٔ پر کهچری آنکس را داد و رفت من گفتم آنکس را مے شناسی گفت نمے شناسم آں کهچری خوردیم آں ذوق و آں حلاوت که دراں کهچری خشک یافتم تا ایں زماں در هیچ طعامے نمے یابم و هر نعمتے که بدیں ضعیف میرسد طفیل آینده خورده مے شود و مے فرمود والده مرا با من چناں معهود بود در روزے که در خانهٔ ما غله نبودے مرا گفتے که امروز ما مهمان خدائیم در ذوق ایں سخن میبودم قضارا مردے یک تنکه را غله در خانهٔ ما آورد چند روز متواتر ازاں ناں مے کردند من تنگ آمدم که والده کے خواهند گفت که ما مهمان خدائیم تا آں غله کم شد والده مرا گفت امروز ما مهمان خدائیم یک ذوقے و راحتے در من پیدا شد که آنرا صفت نتواں کرد کاتب حروف اسعد الله خود سید مبارک محمد کرمانی رحمة الله علیه سماع دارد که مے فرمود پیش ازیں در غیاث پور در خانهٔ سلطان المشائخ زنبیل میگردانیدند بوقت افطار پرکاله هاے ناں که دراں زنبیل

افتادے پیش ایشاں مے آوردند افطار سلطان المشایخ وقوت چند نفرے کہ ملازم الحضرت مے بودند ازاں بودے و کاتب حروف از سید السادات سید حسین محمد کرمانی عم کاتب حروف سماع دارد مے فرمود درویشے بوقت افطار سلطان المشایخ درآمد وہم ازاں پرکالہاے نان زنبیل مائدہ کشیدہ میخواستند کہ افطار کنند ایں درویش دانست طعام خرج کردہ اند ایں پرکالہا بقیۂ طعام ماندہ است تمامی آں پرکالہا پیچید و برداشت گرفت و رواں شد سلطان المشایخ تبسم کرد و فرمود کہ ہنوز در کار ما خیریت بسیار است کہ گرسنہ مے دارند ایں حال بعد دو فاقہ بود کہ آں درویش را از غیب سائید ندو کاتب حروف از والد خود رحمتہ اللہ علیہ سماع دارد کہ مے فرمود ہمدراں ایام عسرت و فقر و فاقہ کہ سلطان المشایخ را بود و بعضے خدمتگاراں بغایت تنگ آمدہ و یاران اعلیٰ کہ مریدان شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین بودہ اند ایشاں را نیز احوال سخت بیگذشتہ و فاقہا مے کشیدند ہم در اثناے ایں حال سلطان جلال الدین خلجی چیزے فتوح فرستاد و گفت اگر فرمانِ سلطان المشایخ باشد من دیہے بجہت خدمتگاران سلطان المشایخ بدہم تا بدل فارغ خدمت توانند کرد سلطان المشایخ امتناع فرمود و خدمتگاران و بعضے معتقداں کہ بعذاب گرسنگی مبتلا بودند ایں معنی شنیدند بخدمت سلطان المشایخ بیک اتفاق ہجوم آوردند و گفتند ہمیں باشد کہ سلطان المشایخ از بہر خود آں دیہ بخورد فاما منے توانیم حال ما دشوار است سلطان المشایخ در خاطر مبارک گذرانید کہ از خدمتگاراں و بعضے یاراں کہ ایں سخن میگویند التفاتے ندارم اگر ہمہ بروند غمے نباشد فاما ایں چند یار اعلیٰ کہ ہم خرقۂ من اند ایشاں را درین واقعہ بباز ما نیم کہ ایشاں نیز طالب ایں ہستند یا نہ بنا بریں قضیہ سید محمد کرمانی جد کاتب حروف و بعضے یارانِ اعلیٰ دیگر را طلبید و در باب ستدن دیہ بمصلحت مشاورت کرد ایشاں گفتند کہ مولانا نظام الدین کہ ما وقت و قتے درخانۂ تو نان مے خوردیم اگر بعد ازیں دیہے معین شود ما آب ہم نخوریم سلطان المشایخ ازیں جواب ایشاں بغایت خوش شد و فرمود کہ از دیگراں التفاتے ندارم مقصود من شما ئید خاطرم را بغایت

خوش گردانید الحمد للہ کہ در کار دین مدد فرمایند یاران ہمچنیں بیاید و از ثقات منقول
است در آنچہ سلطان المشائخ بخدمت شیخ شیوخ العالم در اجودھن بود
جامہاے سلطان المشائخ بغایت رنگیں شدہ بود سبب آنکہ جدہ صابون نبود
کہ سپید کنند روزے بی بی رانی جدہ کاتب حروف سلطان المشائخ را گفت
کہ اے برادر جامہاے تو بغایت رنگیں شدہ و پارہ ہم گشتہ اگر بدہی من بشویم و
پیوند بر آں زنم سلطان المشائخ بزبان کرم معذرت میکرد جدہ علیہا الرحمۃ
معذور نداشت چادر خود داد کہ ایں را بپوشید تا آں غایت کہ جامہا بشویم
سلطان المشائخ ہمچناں کرد جدہ کاتب حروف بجامہا شستن مشغول شدہ
و سلطان المشائخ کتابے بر دست داشت و گوشۂ رفت و بمطالعۂ آں مشغول
گشت چوں جامہ ہا شستہ شد و خشک گشت بعدہ جدۂ ام دستارچہ از
سید محمد کرمانی جد کاتب حروف طلبید و بشست و بر پیراہن سلطان المشائخ
کہ از نزدیک گریباں رفتہ بود پیوند کرد و جامہا بسلطان المشائخ داد سلطان
المشائخ بصد معذرت آں جامہا پوشیدہ و تا آخر عمر رعایت ایں یعنی با سید محمد
کرمانی و فرزندان او کرد و الی یومنا از صدقہ سلطان المشائخ پرورش مے یابند
و گرد بر گرد روضہ جانسپاری مے کنند ایں ضعیف گوید قطعہ آں بخت کو کہ یک
قدم آئیم سوے تو * آں دولت از کجا کہ ببینیم روے تو * بوے گل رخت بمشام
دلم رسید * جاں میدہیم بر سر کویت بہ بوے تو سلطان المشائخ مے فرمود
وقتے من از بداؤں در دہلی مے آمدم مردے زندہ پوشے گلیمے سیاہ در بر
و سربندے رنگیں بر سر او ہمچنیں بطریق مستاں در اثناء راہ آمد سلام کرد
گوئی مستے است بیامد مرا در کنار گرفت و سینۂ من بوے کرد و سینہ خود بر سینہ
من نہاد و چشم فراز کرد سوے من دید و گفت اینجا بوے مسلمانی مے آید
من در نیافتم کہ کیست گرت دیگر در جماعت خانہ کند وری کشیدہ بودند او
آمد سلام کرد در مائدہ نشست و ہمچناں برفت بعد فراغ طعام ادراندیدم انایشاں

پرسیدم کہ ایں درویش چیزے خورد گفتند چہار ناں وقدرے شوربا در کاسۂ چوبیں انداختند و پیش خانقاہ مقابل بلندی بودنشست و ناں بخورد و رفت و مارا درآنوقت از عسرت سہ گاں فاقہ مے شد کرت سیوم یاراں کلاکہرے آمدند و یارے کہ اورا مولانا عمر گفتندے اور آں درویش در سیرے پیش آمد پرسید کہ کجا میروی مولانا گفت بخدمت فلاں فرمود کہ آں مسکیں چہ دارد ایں دوازدہ جتیل اورا بدہید ازاں روز باز فتحے و فتوحے پیدا شدن گرفت روشن شد کہ ہماں مرد بود و او خود را پیدا نکرد مگر در حالت عسرت نکتۂ ہشتم در بیان یافتن سلطان المشائخ نظام الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز خلافت و نعمتہاے دینی و دنیاوی از حضرت باعظمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود در اوائل کہ بتعلم مشغول بودم و استغراق تمام داشتم شیخ شیوخ العالم فرمود کہ نظام الدین ایں دعا یاد داری یَا دَائِمَ الْفَضْلِ عَلَی الْبَرِیَّۃِ یَا بَاسِطَ الْیَدَیْنِ بِالْعَطِیَّۃِ وَیَا صَاحِبَ الْمَوَاھِبِ السَّنِیَّۃِ یَا دَافِعَ الْبَلَاءِ وَالْبَلِیَّۃِ صَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَّعَلٰی اٰلِہِ الْبَرَرَۃِ النَّقِیَّۃِ وَاغْفِرْ لَنَا بِالْعِشَاءِ وَالْعَشِیَّۃِ رَبَّنَا تَوَفَّنَا مُسْلِمِیْنَ وَالْحِقْنَا بِالصَّالِحِیْنَ وَصَلِّ عَلٰی جَمِیْعِ الْاَنْبِیَاءِ وَالْمُرْسَلِیْنَ وَعَلٰی مَلٰئِکَتِہِ الْمُقَرَّبِیْنَ وَسَلِّمْ تَسْلِیْمًا کَثِیْرًا کَبِیْرًا بِرَحْمَتِکَ یَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِیْنَ گفتم خیر شیخ شیوخ العالم فرمود کہ ایں دعا را یاد گیر و مواظبت تمامے تا ترا خلیفہ خود گردانم و بموجب فرمودہ دعا گو در شہر آمد سنہ کرت از دہلی بخدمت شیخ شیوخ العالم رفتم بعدہ یکروز خواجہ طلبید سیزدہم ماہ رمضان سنہ تسع وستین وستمائۃ بود و فرمود کہ نظام یاد داری آنکہ گفتہ بودم گفتم آرے فرمود کہ کاغذ بیارید اجازت نامہ بنویسند کاغذ آوردند اجازت نامہ بنشتند بعدہ فرمود مولانا جمال الدین را در ہانسی و قاضی منتجب را از دہلی بنمائی ذکر شیخ نجیب الدین تکرد داشتم مگر بخاطر مبارک ایشاں کوفتہ کرد باشد چوں در دہلی آمدم گفتند نہم ماہ رمضان شیخ نجیب الدین نقل کردہ است

وے فرمود آں روز کہ شیخ شیوخ العالم رحمۃ اللہ علیہ مرا خلافت داد روے سوے
ایں دعا گو کرد و فرمود خداے تعالیٰ ترا نیکبخت گرداناد اَسْعَدَكَ اللّٰهُ فِي الدَّارَيْنِ
وَرَزَقَكَ عِلْمًا نَافِعًا وَعَمَلًا مَقْبُولًا ازآں علم ہائیکہ خداے راست و فرمود کہ تو
درختے شوی کہ در سایۂ تو خلقے بیاساید و فرمود مجاہدہ مے باید کرد برائے استعداد
وچوں بازگشتم از حضرت شیخ شیوخ العالم در ہانسی رسیدم شیخ جمال الدین
را خلافت نامہ نمودم بشاشت و ملاطفت بسیار کرد و ایں بیت بر زبان
مبارک راند بیت خداے جہاں را ہزاراں سپاس * کہ گوہر سپردہ بگوہر
شناس * ونسخۂ خلافت نامہ و اجازت نامہ و سبق گفتن تمہید
ابوشکور سالمی کہ سلطان المشائخ از حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
یافتہ است دریں کتاب تحریر یافتہ و آں اینست بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ
الَّذِيْ قَدَّمَ اِحْسَانَهٗ عِنْدَ مِنَّتِهٖ وَاَخَّرَ شُكْرَهٗ عَلٰى نِعْمَتِهٖ هُوَ الْاَوَّلُ هُوَ الْاٰخِرُ
وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ لَا مُؤَخِّرَ لِمَا قَدَّمَ وَلَا مُقَدِّمَ لِمَا اَخَّرَ وَلَا مُعْلِنَ لِمَا
اَبْطَنَ وَلَا مُخْفِيَ لِمَا اَظْهَرَ وَلَا يَكَادُ نُطْقُ الْاَوَائِلِ وَالْاَوَاخِرِ عَلٰى دَيْمُوْمِيَّتِهٖ اِعْتِنَاءً
اَوْ تَقَابُلًا وَالصَّلٰوةُ عَلٰى رَسُوْلِهِ الْمُصْطَفٰى مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ وَاَهْلِ الْوُدِّ وَالْاِرْتِضَاءِ
وَبَعْدُ فَاِنَّ الشُّرُوْعَ فِي الْاُصُوْلِ يُوَسِّعُ دُعَاءَ الشُّهُوْدِ وَيُبَشِّرُ لِمَنْ يَكْرَعُ
مِنْهَا مَشَارِقَ الْوُرُوْدِ عَلٰى اَنَّ الطَّرِيْقَ مَخُوْفٌ وَالْعَقَبَةَ كَؤُوْدٌ وَنِعْمَ الْكِتَابُ
فِيْ هٰذَا الْفَنِّ تَمْهِيْدُ الْمُهْتَدِيْ اَبِيْ شُكُوْرٍ بَرَّدَ اللّٰهُ مَضْجَعَهٗ وَقَدْ
قَرَاَ عِنْدِيَ الْوَلَدُ الرَّشِيْدُ الْاِمَامُ النَّقِيُّ الْعَالِمُ الرَّضِيُّ نِظَامُ الْمِلَّةِ وَالدِّيْنِ
مُحَمَّدُ بْنُ اَحْمَدَ زَيْنُ الْاَئِمَّةِ وَالْعُلَمَاءِ فَخْرُ الْاَجِلَّةِ وَالْاَتْقِيَاءِ اَعَانَهُ اللّٰهُ عَلٰى
اِبْتِغَاءِ مَرْضَاتِهٖ وَاَنَالَهٗ مُنْتَهٰى رَحْمَتِهٖ وَاَعْلٰى دَرَجَاتِهٖ سَبَقًا بَعْدَ سَبَقٍ
مِنْ اَوَّلِهٖ اِلٰى اٰخِرِهٖ قِرَاءَةَ تَدَبُّرٍ وَاِيْقَانٍ وَتَيَقُّظٍ وَاِتْقَانٍ مُسْتَجْمِعٍ رِعَايَتَهٗ
سَمْعٍ وَدِرَايَتَهٗ جَنَانٍ وَلَمَّا حَصَلَ الْوُقُوْفُ عَلٰى حُسْنِ اِسْتِعْدَادِهٖ كَذٰلِكَ وَفَوْزِهٖ

سلہ نیک بخت گرداند ترا خداے تعالیٰ در ہر دو جہان و روزی کند ترا علم نفع کنندہ و روزی کند

تهيأ له اجزته ان يدرس فيه للمتعلمين بشرط المحافظة عن التصحيف والغلط
والتحريف وبذل الجهد والاجتهاد في التصحيح والتنقيح عن الزلل وعليه المعول
والله العالم وكان ذلك يوم الاربعاء من الشهر المبارك رمضان عظمه الله
بركته بالاشارة العالية ادام الله علاها وعن الخلل حماها تحررت هذه
الاوسط بعون الله على يد اضعف الفقير الى الله الغني اسحاق بن علي بن
اسحاق الدهلوي بمشافهته حامدا ومصليا فاجزت له ايضا
بان يروي عني جميع ما استفاده وعوى وسمع ذلك مني ودعى والسلام على من
اتبع الهدى واجزت له ايضا ان يلازم الخلوة في مسجد اقيمت فيه الجماعة
ولا يخل بشرائطها التي بها حصول الزيادة وبرفضها تكون الاوقات عاطلة نامية
وذلك تجريد المقاصد عن مفاسدها وتفريق الهمة عما تغفلها وبيان
ذلك ما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كن في الدنيا كانك غريب او
كعابر سبيل وعد نفسك من اصحاب القبور الحديث فعند ذلك صفى قصده
واجتمع همته وصارت الهمم المختلفة همة واحدة فليدخل الخلوة مفترا نفسه
معتزلا عن الخلق عالما بعجزهم تاركا الدنيا وشهواتها واقفا على مضارها
وامنيتها ولتكن خلوته معمورة بانواع العبادات اذا سئمت نفسه
عن احتمال الاعلى ينزلها الى الادنى وان جمحت فلينزلها اما بعمل يسير او
بالنوم فان فيه احترازا عن هواجس النفس وليحترز البطالة فانها تقسي
القلوب والله تعالى على ذلك اعانه ويحفظه عما شانه ورحمته وهو
ارحم الراحمين صلى الله على محمد وآله وايضا اذا استوفر حظه من الخلوة
وانفتحت بها عين الحكمة واجتمعت خلواته بمنا ديانه وصل اليه من لم
تفق للوصول الينا يستوفي اليه اياه فيده العزيزة نائبة عن يدنا وهو
من جملة خلفائنا والتزام حكمه في امر الدين والدنيا من جملة تعظيمنا
فرحم الله من اكرمه وعظم من اكرمناه واهان من لم يحفظ حق من حفظنا

صَحَّ ذٰلِكَ كُلُّهٗ مِنَ الْفَقِيْرِ الْمَسْعُوْدِ ثُمَّ بِعَوْنِ اللّٰهِ وَحُسْنِ تَوْفِيْقِهٖ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بسم الله الرحمن الرحیم سپاس وستایش ثابت است مر الله را آں الله که مقدم کرد احسان خود را بر منت خود و موخر کرد شکر خود را بر نعمت خود اوست اول اوست آخر اوست ظاہر اوست باطن نیست پست کننده کسے مر چیز یرا که بالا کرد خدا ے تعالیٰ و نیست بالا کننده کسے مر چیز یرا که پست کرد خدا ے تعالیٰ و نیست ظاہر کننده مر چیزے را که پوشیده کرده است خدا ے تعالیٰ و نیست نہاں کننده کسے مر چیزے را که پیدا کرد خدا ے تعالیٰ و نزدیک نمے شود گویائی اولین و آخرین بر ہمیشگی خدا ے تعالیٰ نه از روے اعتبار نه از روے مقابله و رحمت کامله نازل باد بر رسول آں خدا ہیچو رسولے که برگزیده شده است و نام پاک او محمد است و رحمت کامله نازل باد بر آں محمدؐ و بر آل آں محمدؐ و بر اصحاب آں محمدؐ و رحمت کامله نازل باد بر اہل دوستی و بر اہل برگزیدگی و بعد حمد کردن و صلوٰۃ فرستادن پس میگویم من پس بدرستے که ابتدا کردن در علم اصول حدیث کشاده میکند دعا حاضر از او بینا میکند مر کسے را که آب میدہد از آں علم اصول جائہا سوختن کل را بنا بریں که بدرستی راه ترسناک است و عاقبت کار بد دشوار و بہترین کتاب در علم اصول تمہید المہتدی ابو شکور است سر دو خوش کند الله تعالیٰ خوابگاه او را و تحقیق خواند نزد من فرزند رشید امام پاک دین و پاک راے دانا و برگزیده آراستگی کرده محمدی و دین محمدی محمد پسر احمد زیب آوری امامان و عالمان جاے فخر بزرگان و متقیان مدد کند او را الله تعالیٰ بر طلب کردن و جستن رضامندی ہاے خود و برساند او را بنہایت رحمت خود و بالاتریں مرتبہ ہا عنایت کرده خود خواند تمہید را سبق بعد سبق از اول آں کتاب تا آخر آں کتاب خواندن با فکر و اندیشه با بے شکے و بے گمانے خواندن بہشیاری و استواری کرد آرنده نگاه داشت شنیدن بگوش و دانستن بدل چنانچه حاصل گشت اطلاع بر خوبی استعداد آں نظام الحق ہمچنیں حاصل گشت اطلاع بر بسیاری آراستگی و شایستگی

نسخه خلافت نامه و اجازت نامه سبق گفتن تمہید ابو شکور سالمی که حضرت سلطان المشائخ از حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین یافته اند و درین کتاب بعبارت عربی مسطور است ترجمه آں ہر سه متقدمه بعبارت پارسی بعد از نوشتن آں ہر سه بعربی بقلم می آید که براے خواندن فارسی خواناں بکار آید

او را اجازت دادم او را اینکه سبق این کتاب گوید مرخواندگان را بشرط احتراز کردن از خطا در گفتن و از خطا در نوشتن و گردانیدن سخن از محل آں بشرط خرج کردن دستی در سخن و خرج کردن قوت در درست کردن نسخ و پاکیزه کردن سخن الله تعالی است نگهبان از لغزشہا در سخن و از بیماری تباہی در کارہاے دین کردن و بوده است کتابت این مثال در روز چهارشنبه از ماه مبارک رمضان بزرگ گرداند حق تعالے برکت آں ماه را بوده است کتابت این مثال باشاره جناب شیخ شیوخ العالم ہمیشه دارد حق تعالی قدر و منزلت آں اشاره عالیه را و نگاہدارد آنرا از خلل نوشته شد این سطرہا بیارے دادن الله تعالی بر دست ناتوان محتاج بسوے الله توانای بے نیاز اسحاق پسر علی پسر اسحاق متوطن دہلی نوشته بحضور آں شیخ شیوخ العالم در حالیکه حمد کننده است و درود فرستنده است و نیز اجازت دادم من مرآں نظام الملۃ والدین را باینکه روایت کند از من ہمه آں چیز که استفاده کرده است آنرا و گرد آورده است و شنیده است آنرا از من و نگاہداشته است و سلام باد برکسے که پیروی کند راه راست را و نیز اجازت دادم من او را اینکه لازم گیرد خلوت را در مسجدے که برپا کرده مے شود در روے جماعت و رغبت کند در شرطہاے آنخلوت ہمچو شرطہا که بآں حصول زیادت است و ترقی و به ترک آں خلوت میکردند نقدہا به بدی شتابنده و بدی کننده و آں شرایط مجرد کردن است مقصدہا را از تباہی ہاے آں مقاصد و یکسو کردن ہمت است از چیزیکه غافل کند آں چیز از آں مقاصد و بیان این خلوت چیزیست که گفت رسول صلی الله علیه وسلم باش در دنیا مانند مسافر یا مانند گذرنده راه و شمار کن نفس خود را از اصحاب قبور تا آخر حدیث پس نزدیک ادا کردن شرایط خلوت درست شود قصد خلوت آنخلوت نشین و جمع گردد ہمت آں خلوت نشین و گرد ہمتہاے مختلف یک ہمت پس گو که داخل شود خلوت را در حالے که شکسته کننده است نفس خود را در حالیکه معدوم داننده است مر خلق را

داناست بنا توانی ایشاں در حالے کہ ترک کنندہ است مرد نیار او شہوت ہائے
آں دنیا را در حالے کہ داناست بر مضرت ہائے آں دنیا و بر آرزوے ہائے آں
دنیا گو کہ شود خلوت آں خلوت نشیں آباداں باقسام عبادات وقتیکہ عاجز شود نفس
آنصاحب خلوت از برداشت کردن شغلہائے برتر و کلاں تر فرود آرد آں
نفس را بسوے عبادتہائے خورد تر و سبک تر و اگر غلبہ کند بدلیل پس خوش و
راضی دار آں نفس را یا بعمل اندک یا بخواب اندک پس بدرستی کہ درین خوش داشتن
پرہیز است از شورش ہائے نفس گو کہ پرہیز کند آنصاحب خلوت بیکاری را پس
بدرستی کہ آں بطالت سخت غافل مے کند دلہا را خدا تعالے براین کار اعانت
کند آں نظام الحق والدین را و نگاہدار د و یرا حقتعالے از چیزیکہ بدرستی کہ مہربانی
کند او را حق تعالے در آں حالے کہ اللہ تعالے مہربان تر است از ہمہ مہربانان
رحمت کامل تر نازل باد بر محمد و آل محمد نیز وقتے کہ بسیار شود بہرۂ آں نظام الحق
از خلوت جاری شود بسبب آں خلوتہا چشمۂ دانائی و علم و وقتے کہ جمع کنندہ شود
خلوت او عبادات نافلہ برسد بسوے او کسے کہ قادر نشود رسیدن را بسوے ما
تمام بکند بسوے آنکس آں نعمت را پس دست بزرگ آں نظام الحق نائب
دست ماست و آں نظام الملتہ از جملۂ خلیفہ ہائے ماست و لازم گرفتن حکم آں
نظام الحق در کار دین و در کار دنیا از جملہ تعظیم ماست پس رحم کند حقتعالے
کسے را کہ اکرام کند آں نظام الحق را و با بزرگی دارد کسے را کہ من بزرگ داشتم
او را و مہان و خوار دارد کسے را کہ نگاہ ندارد آنکس حق کسے را کہ من نگاہ داشتم حق
آں را صحیح و ثابت است تمامی ایں مثال از فقیر مسعود تمام شد ایں مثال بیاری
اللہ تعالے و بخوبی توفیق دادن آں خدا تعالے اللہ دانا تر است بسر انجام کار
کاتب حروف از والد خود سید مبارک محمد کرمانی رحمتہ اللہ علیہ سماع دارد و
در انچہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ رحمت داشت کہ مدد
زحمت اند از دنیا بدار عقبے خواہد خرامید سید محمد کرمانی جد کاتب حروف از

شهر دهلی در اجودهن رسید دید که شیخ شیوخ العالم درون حجره بالاے کهت
غلطیده است و فرزندان و یاران پیش در حجره نشسته در مشورت آنکه بجهت مقام وسجاده
التماس کنند بهمدرین میان سید محمد کرمانی علیه الرحمة خواست که بجهت پایبوس درون حجره
برود فرزندان مانع شدند که وقت نیست سید محمد کرمانی علیه الرحمة را طاقت نماند در حجره
بکشاد و درون رفت و در پاے شیخ شیوخ العالم افتاد شیخ کبیر چشم مبارک باز کرد
و پرسید که سید چگونه و کے رسیدی سید محمد کرمانی گفت این بنده همین ساعت رسیده
است بعده خواست که قدم بوس سلطان المشایخ برساند اندیشید که درین محل اگر
ابتدا از ذکر سلطان المشایخ خواهم کرد شیخ شیوخ العالم تحقیق در باب او مرحمت خواهند
کرد و ایمعنی بر مزاج فرزندان شیخ کبیر خوش نخواهد بود اول سلام و پرسش از مشایخ
که درآن ایام در شهر بودند رسانیدن گرفت و شیخ شیوخ العالم بگوش رضا استماع
میفرمود چون ذکر سلطان المشایخ خواست گفت که مولانا نظام الدین بنده
مخدوم بندگی و پایبوس رسانیده است و اوقات بیاد وے شیخ شیوخ العالم صرف
میکند شیخ شیوخ العالم بے حرف در باب سلطان المشایخ مرحمت فرمود و پرسید که او
چگونه است خوش هست بعده گفت که این جامه و مصلے و عصاے بدو دهید
چون این سخن بسمع فرزندان شیخ کبیر رسید برآشفتند و هریکے بخصومت و عربده پیش
آمدند که این چه کردی مطلوب ما را بدیگرے دهانیدی سید محمد کرمانی گفت من چکنم
مخصوص ذکر ایشان نکردم امانت سلام هریکے را از مشایخ دهلی میرسانیدم در اثناء
آن ذکر ایشان نیز کرده شد چون حقتعالی عزوجل بکرم خویش یکے را بدهاند از من
باشد که مانع آن دولت باشم چون خبر نقل شیخ کبیر بسلطان المشایخ رسید سلطان
المشایخ عزیمت اجودهن کرد چون بزیارت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر مشرف شد
مولانا بدرالدین اسحاق آن جامه و مصلے و عصا بخدمت شیخ المشایخ حضرت سلطان
المشایخ رسانید و ذکر سید محمد کرمانی کرد که خدمت سید رعایت حقوق
محبت شما در غیبت بواجبی کرد سلطان المشایخ سید محمد را در کنار

گرفت وعقد محبت میان این دو بزرگ محکم تر شد الحمد للہ علے ذلک وسلطان
المشایخ بقلم مبارک خود نبشتہ است کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس
اللہ سرہ العزیز کہ کاتب حروف را بخواند در روز آدینہ بعد از فراغ نماز بیست وپنجم ماہ
جمادی الاول سنہ تسع وستین وستمایۃ لعاب از دہن مبارک در دہن کاتب
کرد وصیت فرمود بحفظ کلام اللہ المجید رزقہ اللہ تعالے وشیخ شیوخ العالم فرید الحق
والدین فرمود نظام گفتم لبیک خواجہ گفت دین و دنیا ترا دادہ اند اینجا ہمتہ آنست برو ملک ہند گیر
نَظْرَةٌ مِنْكَ يَكْفِينِي بزرگے خوش گوید بیت بسعی لطف تو بتواں ز آتش آب
انگیخت * بعون جاہ تو بر چرخ بر تواں آمد * در غرہ مبارک شعبان سنہ تسع
وستین وستمایۃ از حضرت شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز التماس نمودہ
آمد شیخ شیوخ العالم باجابت ومدد فاتحہ مقرون فرمود از برائے آنکہ کاتب
در بدر خلق نگردد سلطان المشایخ میفرمود دانچہ شیخ شیوخ العالم بَرَّدَ اللہُ
مَضْجَعَهُ زحمت داشت مرا با چند یار بزیارت شہدا اے کہ آنجا بودند فرستادہ بود
چوں ما بخدمت پیوستم فرمود کہ دعاے شما ہیچ اثر نکرد مرا ہیچ جواب فراہم نیامد یارے
بود او را علی بہاری گفتندے او دور تر ایستادہ بود او گفت ما ناقصانیم وذات
مبارک شیخ کامل دعاے ناقصاں در حق کاملاں کے مستجاب شود ایں سخن
بسمع مبارک شیخ شیوخ العالم ترسیدہ من عین آں بسمع مبارک رسانیدم مرا
فرمود کہ من از خدا خواستہ ام کہ ہرچہ تو از خداے بخواہی بیابی بعد ازاں آں
روز عصا بمن داد ومیفرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ
سرہ العزیز در حجرہ سر برہنہ کردہ وبشرہ متغیر کردہ میگشت وایں بیت میگفت
بیت خواہم کہ ہمیشہ در وفاے تو زیم * خاکے شوم وبزیر پاے تو زیم * مقصود
من خستہ ز کونین توئی * از بہر تو میرم از براۓ تو زیم چوں بیت تمام کرد سر بسجدہ
نہادے چند کرت من مثل ایں دیدم در حجرہ در رفتم وسر در قدم شیخ شیوخ العالم
نہادم شیخ کبیر فرمود بخواہ چہ میخواہی من چیزے دینی خواستم شیخ مرا بخشید بعدہ

در طلب...

پشیمان شدم کہ چرا خواستم کہ در سماع بمیرم بعدہ قاضی محی الدین کاشانی پرسید
آں چہ بود سلطان المشایخ فرمود استقامت خواستم شیخ مرا بخشید و میفرمود کہ روزے
نظام الدین پسر شیخ شیوخ العالم و ایں ضعیف ہر دو پیش شیخ شیوخ العالم
بودہ ایم بر لفظ مبارک راند شما ہر دو فرزندانید سوے او اشارت کرد کہ تو نانی و سوی
بندہ اشارت کرد کہ تو جانی و میفرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین میفرمود
کہ یکے بود با من پیوند کردہ بود چوں از من برفت چند گاہ مزاج او برقرار بود باز
ازاں قرار بگشت و یکے دیگر بود کہ از من دور تر رفت و دیرے ہمانجا بود تا دیرے
مزاج برقرار بود بعد از دیرے او ہم بگشت اگاہ روے سوے با من کرد کہ ایں
مرد تا بمن پیوستہ است ہم برآں مزاج است و ہیچ نگشتہ است سلطان المشایخ
چوں بریں حرف رسید بگریست و ہم در گریہ بر لفظ مبارک راند تا امروز محبت ایشاں
برقرار است بلکہ بر مزید الحمد للہ علی ذلک نکتہ نہم در بیان مجاہدہ ہاے سلطان
المشایخ در آخر عمر و روش آں بادشاہ دیں قدس اللہ سرہ العزیز کاتب حروف
از والد خود سید مبارک محمد کرمانی سماع دارد کہ مدت سی سال در ایام جوانی
سلطان المشایخ را مجاہدات سخت بود چنانکہ شمہ ازاں ہم دریں کتاب تحریر یافتہ
است و مدت سی سال دیگر تا آخر عمر مجاہدہ ہا سخت تر ازاں بر ذات ملک صفات
خود نہاد با وجود فتوحات و اقبال دنیا بہ بندگی بندگان او و از الجملہ مبرا بود
الغرض چوں عمر عزیز سلطان المشایخ بہشتاد سال کشید پنجوقت نماز بجہت
جماعت از بالاے بام جماعت خانہ کہ عمارتے بس رفیع است فرود آمدے و
با درویشاں و عزیزاں کہ دراں جمع ملکوت حاضر میشدند نماز گذاردے ایشاں
بواسطۂ سلطان المشایخ مستوجب بہشت میگشتند و با ایں کبر سن صوم
دوام بود و روزہ افطار کم میکردند و بوقت افطار سہل چیزے از طعام میخوردند یک
نانے و یا نیم نانے برابر سبزی و یا تلخ کریلہ و یا قدرے برنج ایں ہم بسبب
موافقت عزیزاں و درویشاں و مسافراں و تا آں غایت کہ بدولت در مایدہ

مے بودند هم در ایثار مے بودند در باب هر که شفقت بودے بصحنک خاص و منواله اختصار مخصوص میگردانیدند تا آں سعادت کرا روزی بودے از مولانا شمس الدین یحییٰ روایت میکنند که فرمود که من وقتے در مائده سلطان المشائخ حاضر بودم بوقت افطار نظر من جانب سلطان المشائخ بود دیدم که آغاز طعام خوردن سلطان المشائخ که دست مبارک در کاسه بجهت لقمه دراز کرد همچناں دراز کرده در کاسه بودند که وقت برداشتن مائده شد الغرض بعد از افطار بالا که مقام سکونت بودے میرفتند یاران و عزیزان که از شهر و اطراف آمده مے بودند میان نماز شام و نماز خفتن بالا طلب شدے تا ساعتے بسعادت مجالست و بشرف جمال ولایت سلطان المشائخ مشرف و منور گردند بزرگے خوش گوید شعر طُوْبىٰ لِاَعْيُنِ قَوْمٍ اَنْتَ بَيْنَهُمْ ✤ فَهُنَّ مِنْ نِعْمَةٍ مِنْ وَجْهِكَ الْحَسَنِ ✤ بعده از هر جنس میوهاے تر و خشک و ماکولات و مشروبات لطیف و لذیذ پیش مے آوردند و آں عزیزاں تناول میکردند و ایشاں را دلداری میفرمود و از عالم هر یکے پرسش میکرد تا کسے گمان آں نبرد که سلطان المشائخ ازاں نعمتهاے دنیا حظے میگرفت فاما این الوان نعم از براے آں مے آوردند تا آں عزیزان غریب و شهر برادل دریابد و چوں سلطان المشائخ بدولت نماز خفتن بجماعت مگذاردے باز بالا رفتے ساعتے نیکو مشغول بودے بعده چوں بجهت استراحت در کهٹ نشستے دراں وقت تسبیح مے آوردند و بر دست مبارک او میدادند و بداں وقت هیچکس را از یاراں محل آں نبودے که پیش برود جز امیر خسرو که حکایت هاے هر جنس پیش نشسته کردے سلطان المشائخ براے خاطر امیر خسرو سر مبارک برضا جنبانیدے و وقت از وقت فرمودے که ترک خبرها چیست امیر خسرو بر حکم ایں فرماں میداں فراخ یافتے اگر نکته پرسیدندے فصلے فرو دخواندے دریں محل از خوردگاں قرابتیاں و بعضے مولازادگاں که محل داشتند پیش میرفتند قدمهاے مبارک بسر و دیده میمالیدند امیر خسرو گوید بیت نخفت خسرو مسکیں ازیں هوس شبها ✤ که دیده برکف

پاے تو نهد

له خوشی هست مر چشم هاے قومے را که تو درمیان ایشان هستی پس ایشان بانعمت اند از دیدن روے نیکوی تو

پایت نہد بخواب شود + بعدہ چوں امیر خسرو و خوردگان از پیش تخت فرق سائی سلطان المشائخ بیروں آمدے اقبال خادم بیامدے و چند آفتابہ پر آب بجہت توضی سلطان المشائخ داشتے و خود بیروں آمدے بعدہ سلطان المشائخ خود برخاستے و در را زنجیر کردے و دراں محل جز حق کسے دیگر نبودے خدا داند کہ تمام شب چہ رازہا و چہ نیازہا و چہ ذوقہا و چہ شوقہا با خدائے تعالے بودے چنانکہ درایں معنے ایں بیت بارہا بر زبان مبارک سلطان المشائخ گذشتہ است بیت عشقے کہ ز تو دارم اے شمع چگل + دل داند و من دانم و من دانم و دل + و بخط سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام قطعہ تنہا منم و شب وچراغے + مونس شدہ تا پگاہ روزم + کاہش زآہ سر دکشم + گاہ از تف سینہ برفروزم + و نیز ایں بیت بر زبان مبارک برگذشتہ است بیت یارے بتماشائے من و شمع بیا + کز من د کے نماند و از وے دودے + شیخ سعدی خوش گوید بیت شبہا من و شمع میگدازیم + اینست کہ سوز من نہان است + وقتے مولانا بہرام کہ از نبیرگان شیخ نجیب الدین متوکل بود و بصلاحیت و دیانت و مردمی موصوف او میگفت کہ وقتے سلطان المشائخ را بزیارت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ العزیز دریافتم فاما در غایت مشغولی دیدم بعد ملاقات سلطان الاولیا سلطان المشائخ فرمود کہ مرا امشب نمودہ اند کہ نظام ہر کہ ترا دیدہ است از موس من اورا بیامرزیدم و کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ است کہ اِنِّیْ بَلَغْتُ ھٰذِہِ اللَّیْلَۃَ اَرْبَعِیْنَ سَنَۃً فَاسْتَحْیَیْتُ مِنْ سِنِّ ذِکْرِیْ ذُنُوْبًا[1] و گمان کاتب حروف اینست کہ آں شب کہ سلطان المشائخ را بداں کرامت مخصوص گردانیدہ اند چنانکہ ذکر رفتہ است ہمیں شب است کہ سلطان المشائخ بقلم مبارک خود قصۂ آں شب در تحت عبارت عربی آوردہ است دراں شب سلطان المشائخ

[1] بدیں حق کہ رسیدم من دریں شب چہل سال را پس شرم کردم از مدت چہل سالگی خود و قلیلہ یاد کردہ آمد دکنہ حق تعالے مرا بقدر پرسش -

بدین کرامت مشرف گشته بود و بدین درجه اعلی که بدیدن او آمرزیده شوند مکرم شده از جهت
سلطان المشایخ ہمیں جواب آید که من شرم دارم ازین عمر خویش که در آن حضرت به بزرگیے
یاد کنند اگرچه هر شبے از آن سلطان المشایخ شب قدرے بود چنانکه روایت مے کنند
شبے سلطان المشایخ بمطالعهٔ کتب اسرار الٰہی مشغول بود و بقلم مبارک خود
آن معانی که از عالم غیب ملہم میشد قید میکرد در اثنائے این مطالعه کتاب موزات
غیبی قلم از دست مبارک سلطان المشایخ بجست و سر نوک خود بر زمین نہاد
و بایستاد و خدا تعالیٰ و تقدس را سجده کرد سلطان المشایخ بدین علامت
شب قدر دریافت بزرگے گوید بیت امشب شب قدرست بشتاب + قدر
شب قدر خویش دریاب + از خواجه سالار نہین که ذکر او در نکته مناقب یاران
تحریر یافته ہست روایت میکنند که سلطان المشایخ مے فرمود ہمچنانکه آخر
شب مے شود بیتے از عالم غیب در دل من فرود مے آید بر آن خوش ہیباشم
شیخ سعدی خوش گوید بیت چندان بنشینم که بر آید نفس صبح + کانوقت بدل
میرسد از دوست پیامے + امیر خسرو در مدح این بادشاه خوش گوید قطعه
نے زابرار دیده کس علتش + نے زابدال یافته بدلش + ہر شبش زاوج عالم اسرار +
صبح دولت دمیده در شب تار + چنانکه امشب در دل من این بیت فرود خوانده
بیت ور نمانیم عذر ما بپذیر + اے بسا آرزو که خاک شده ہست + گر بمانیم زنده
بر دوزیم + دامنے کز فراق چاک شده است + چون دوم بار این بیت آغاز کردم
ناگاه عورتے را دیدم که بر من آمد بعجلتمام آغاز کرد که شما را نشاید که این بیت
بخوانید سلطان المشایخ روے سوئے حاضران کردند که تعبیر این چه باشد
قاضی شرف الدین یار که او را فیروز گہے ہم گفتندے عرضداشت کرد
مخدوم انیمعنی در واقعه بود و یا در خواب سلطان المشایخ فرمود که خیر چنانکه
من و تو نشسته ایم یعنی در بیداری بود بعده قاضی شرف الدین عرضداشت
کرد که این دنیا است نمیخواهد که از شما برود سلطان المشایخ قول او را تحسین

گرد آمدیم بر سر حضرت چوں وقت سحر شدے خادم بیامدے واز جانب بیروں تختہ در بزدے سلطان المشائخ در باز کردے طعام سحر از ہر جنس پیش بیاوردند سہیلے ازاں تناول کردے باقی فرمودے بجہت خوردگاں نگاہدارید واز خواجہ عبد الرحیم کہ سحری بردن عہدہ او بود روایت میکنند کہ بیشتر حال آں بودے کہ سلطان المشائخ سحر نخوردے عبد الرحیم میگفت من عرضداشت میکردم کہ مخدوم وقت افطار طعام کمتر میخورد اگر طعام سحر ہم اندکے تناول نکند حال چہ شود وضعف قوت گیرد دریں محل بگریستے گفتے کہ چندیں مسکیناں و درویشاں در کنجہائے مساجد و دوکانہا گرسنہ و فاقہ زدہ افتادہ اند ایں طعام در حلق من چگونہ فرو رود ہمچناں طعام از پیش بر میداشتند چوں روز شدے ہر کرا نظر بر جمال مبارک سلطان المشائخ افتادے تصور کردے مگر مستے طالع است وچشمہائے مبارک سرخ بودے از بیداری شب ایں ضعیف گوید مثنوی شکار چشم تو جانہا بیکبار ٭ اسیر زلف تو دلہا بہر تار ٭ خیال زلف تو خواب از سرم برد ٭ دو چشم مست تو خون دلم خورد ٭ وچندیں مجاہدہا کہ سلطان المشائخ اختیار کردہ ہرگز ضعیفی بر وجود مبارک او ظاہر نشد واز بیتے کہ داشت نگشت و ہرگز کسے نگفت کہ سلطان المشائخ چہار صد یا پانصد رکعت نماز مے گذارد و یا چندیں تسبیح میگوید مگر آنکہ عمر عزیز او بمشغولی ہائے باطن کہ جز حق تعالے بر آں مطلع نبود و دریافت دلہا مصروف شد چنانچہ میفرمود کہ مراد رواقعہ کتابے دادند دراں مسطور بود تا توانی راحتے بدلے مے رساں کہ دل مومن محل اسرار ربوبیت است بزرگے خوش گوید بیت میکوش کہ راحتے بجانے برسد ٭ یا دست شکستہ بنانے برسد ٭ ومیفرمود در بازار قیامت ہیچ کالائے را آنچناں رواج نخواہد بود کہ دریافت دلہا را الغرض چوں روز شدے تمام روز آں پادشاہ دیں بر سجادہ مشائخ کبار مستقبل قبلہ مشغول باطن متوجہا الی اللہ کانہ ینظر الیہ نشستہ بودے وازآیندگاں ہر کہ آمدے از طوایف مختلف از علما و مشائخ و صدور و اکابر و وضیع و شریف بر اندازۂ علم و مرتبہ ہر یکے آں شخص دراں فن بودے

حاشیہ: رو بسوے خدا گویا کہ مے بیند بسوے خدا۔

بمرحمت بہ پرسیدے وخاطر او دریافتے وظاہر اندیشاں مشغول بودے وباطناً
من کل الوجوہ بحق مشغول بودے بمعنی آں ولیۂ وقت رابعہ عدویہ نظمے خوش گوید شعر
اِنِّیْ جَعَلْتُکَ فِی الْفُؤَادِ مُحَدِّثِیْ ❊ وَاُبِیْحُ جِسْمِیْ مَنْ اَرَادَ جُلُوْسِیْ ❊ فَالْجِسْمُ
مِنِّیْ لِلْجَلِیْسِ مُؤَانِسٌ ❊ وَحَبِیْبُ قَلْبِیْ فِی الْفُؤَادِ اَنِیْسِیْ ❊ شیخ سعدی خوش
گوید بیت ہر گز وجود حاضر و غایب شنیدہ ❊ من در میان جمع و دلم جاے دیگر
است ❊ وآیندہ وروندہ از غریب وشہرے ہر کہ بیامدے وسعادت پائے بوس
حاصل کردے ہیچکس را محروم نگذاشتے از جامہ وجیتل وتحف وہدایا کہ از عالم غیب
رسیدے ہمہ بمصرف رسانیدے وہر کہ آمدے وبہر وقت کہ آمدے توقف نبودے
درحال پیش میبردند منقولست کہ وقتے سلطان المشایخ درون حجرہ قیلولہ
کردہ بود درویشے رسید چوں چیزے موجود نبود اخی مبارک آں درویش را باز گردانید
فی الحال سلطان المشایخ در قیلولہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین را
در خواب دید سلطان المشایخ خواست کہ خدمت کند شیخ شیوخ العالم
فرمود اگر در خانہ چیزے نیست بقدر وسع حسن رعایت آیندہ واجب است
این از کجا آمدہ است کہ ہمچنین خستہ دل باز گردانند چوں از قیلولہ برخاست
اخی مبارک خادم را طلبیدہ وازینجا تفحص کرد کہ کسے آمدہ بود چوں تحقیق شد سلطان
المشایخ بروتفت کرد کہ خدمت شیخ شیوخ العالم را در غضب دیدہ ام مرا
عتاب میکرد بعد ازیں اگرچہ در قیلولہ باشم مرا خبر کنی بعدہ سلطان المشایخ را
معہود شد چوں در قیلولہ مے بودند ہمینکہ بیدار میشدند دو سخن پرسیدندے یکے
آنکہ سایہ گشتہ است دوم آنکہ آیندہ آمدہ است نباید کہ منتظر باشد وچوں وقت
نماز پیشیں شدے بعد اداے نماز پیشیں عزیزانے کہ بجہت پائے بوس رسیدہ
بودندے پیش سلطان المشایخ طلب شدے وبمحاورہ ودلداری ایشاں

ترجمہ بدرستی کہ گردانیدم من ترا در دل حدیث کردہ شدۂ من ودوست میدارد جسم من کسے را کہ ارادہ
میکند ہمنشینی من پس جسم من خاص ہمنشین را الفت کنندہ است ودوست دل من [illegible]

مشغول گشتے و در عبادات و سلوک این راه در محبت حق جل و علی راه نمونی کردے
و فحول علما و زهاد و عباد که بخدمت در آن مجلس حاضر مے بودند کسے را مجال آن
نبودے که سر بالا کند در روئے مبارک سلطان المشایخ بہ بیند از هیبت آنکه
کبریائے حق تعالی بر سلطان المشایخ تافته بود و هرچه سلطان المشایخ فرمودے
سر بر زمین مینهادند و قبول میکردند مولانا شمس الدین یحیٰی رحمة الله علیه
مے فرمود آن زمان که ما در مجلس سلطان المشایخ مے بودیم ما را مجال نبودے
که سر بالا کنیم در روئے سلطان المشایخ بہ بینیم سر فرو انداخته بدانچه فرمان شدے
روئے بر زمین مے آوردیم امیر خسرو گوید بیت خوبان بباده خوردن من
جرعه خوار ایشان * هر جرعه که خورده سر بر زمین نهاده * و اگر در علم سخنے افتادے
و یا مشکلے بودے حاضران مجلس را بنور باطن از علم من لدنی جوابهاے شافی فرمودے
بحسن تقریرے که ایشان متحیر مے ماندند و با خود میگفتند که این جوابهائے کتابی
نیست و این بجز علم الهام ربّانی و من لدنی نباشد هم ازین سبب فحول علمائ
شهر که بتعصب تعند اهل تصوف مشهور بودند بندهٔ این حضرت گشتند و رعونت
و سروری از سر دور کردند و سر برین آستانه نهادند نکته دهم در بیان فتح و
فتوح و اسباب آن و آمدن بادشاهان وقت بگدائی بر در سلطان المشائخ
نظام الحق والدین قدس الله سره العزیز امیر خسرو در مدح این بادشاه
دین گوید مثنوی در حجره فقر بادشاهی * در عالم دل جهان پناهی * شاهنشه
بے سریر و بے تاج * شاهانش بخاکپاے محتاج * و بزرگے خوش گوید بیت
شده بیش درگاهش اندر زمینش * مغاک از لب تاجداران کشور * کاتب حروف
از والد خود سید مبارک محمد کرمانی رحمة الله علیه سماع دارد چون در فتوح
از عالم غیب بر سلطان المشایخ بکشادند و دنیا از هر چهار طرف رخ به بندگان

سلطان المشایخ نهاد و سلطان المشایخ از آنجمله مبرا بود و درونه مبارک
او را محبت باری تعالی چنان فرود گرفته که پروای هیچ چیز نداشت شیخ سعدی
رحمة الله علیه خوش گوید بیت چنان بروی تو آشفته ام به بوی تو مست *
که نیستم خبر از هر که در دو عالم هست * و از جهة اقبال دنیا که خاطر حق پذیر او از آن
بکلی متنفر بود در گریه بودی و اگر وقتی فتوحی گران رسیدی گریه بیشتر کردی
و جهد بیشتر فرمودی که زودتر تفرقه کنید و ساعةً فساعةً کسان میفرستاد
که تفرقه کردند چون میشنید که در حال قسمت کردند و بمحتاجان رسانیدند
خاطر مبارک قرار گرفتی و در هر جمعه تجرید فرمودی و حجره ها و انبار خانها خالی
کنانیدی چنانکه جاروب میدادند بعده در مسجد جمعه رفتی و اگر از پادشاهان
و بادشاهزادگان بر در سلطان المشایخ می آمدند و فتوحات می آوردند
و آواز دبدبه آمدن ایشان ناگاه بگوش مبارک او رسیدی نفسی سرد از
سینهٔ مصفا بر آوردی که آه کجا می آیند وقت درویشی غارت کردند امیر
خسرو خوش گوید بیت تو که بر در تو کم شد سر تاج پادشاهان * چه خیال
فاسد است اینکه من گدات جویم * و وقتی چشم مبارک پر آب کرده بود و میفرمود
که اینهمه از انجاست در آنچه خواستم از حضرت شیخ شیوخ العالم باز کردم
بوقت وداع شیخ کبیر مرا یکدو کانی عیانی خرچ راه فرمود باز فرمان رسانید
که امروز بباش فردا روان شوی چون وقت افطار شیخ کبیر نزدیک شد
هیچ موجود نبود من عرضداشت کردم صدقه مخدوم یکدو کانی مرا خرچ راه
رسیده است اگر فرمان باشد از آن وجه طعامی بکنم. شیخ شیوخ العالم
بغایت خوش شد و دعاهای خیر ارزانی داشت چنانکه این حکایت مشرح
در نکته مجاهده شیخ شیوخ العالم تحریر یافته است الغرض بعده شیخ شیوخ العالم

العالم فرمود که من برای تو قدرے دنیا از خدا خواسته ام همینکه شیخ شیوخ
العالم فرمود بلرزیدم که آه چندین بزرگان بسبب دنیا در فتنه افتاده اند حال
من چه خواهد شد بجهت آنکه اینمعنی در خاطر گذشت شیخ شیوخ العالم بر فور فرمود
که ترا فتنه نخواهد شد خاطر خود جمعدار بدین نفس مبارک خوش شدم وے فرمود
شبے بوقت آخر شب مے بینم عورتے در صحن جماعت خانه جاروب میدهد
پرسیدم تو کیستی گفت من دنیا ام جاروب زنی خانه مخدوم میکنم گفتم اے
فتانه ترا در خانه من چکار از خانه من بیرون رو هرچند که مے گفتم بیرون
نمیرفت بعده انگشت بر قفاے او نهادم واز در خانه بیرون کردم و درمیان
کوچه رها نمودم الغرض هم بمقدار آنکه انگشت بر قفاے او رسید آن زار مانده
روے داد و میفرمود در آنچه خورد بودم پیش مولانا علاؤالدین اصولی
در بدایت اول میخواندم روزے در مسجد خلوت بود تکرار میکردم در اثناے
آن دیدم که مارهاے زرین بانگ کنان میروند من بنظر تجارب دیدن
گرفتم آخرین همه ماران مارے خورد دیدم میرفت گفتم بارے دریابم که این
چیست دستارچه بر آن مار خورد انداختم دیدم که در زیر آن دستارچه توده
تنکهاے زر است من دستارچه برداشتم تنکهاے زر همانجا افتاده گذاشتم

نکته یازدهم در بیان آنکه در باب سلطان المشایخ نظام الحق والدین
قدس الله سره العزیز حاسدان بخدمت سلطان علاؤالدین خلجی
انار الله برهانه سخنانے رسانیده اند که لایق مجلس حضرت سلطان المشایخ
نباشد. والقا کردن ومقهور گشتن دشمنان وال کاتب حروف سید
مبارک محمد کرمانی رحمته الله علیه میفرمود در آن ایام که حق تعالے سلطان
المشایخ را جمهور عالمیان جلوه گری داد وکوس عظمت وکرامت او در

گوش فلک و ملک رسید و خلقے از علماء و مشایخ و امرا و ملوک بنده آنحضرت گشتند
این ضعیف گوید مثنوی قبلۂ خسرواں روے زمیں ✦ هفت کشور همیشه زیر نگیں ✦
تاج شاهاں ز خاک درگه تو ✦ سروراں خاک گشته در رهِ تو ✦ درگه تست آسمان
دگر ✦ ماه و خورشید پاسبانش نگر ✦ حاسدان را خار حسد در دل خلیدن گرفت
بگوش پادشاه عهد سلطان علاؤالدین رسانیدند که سلطان المشایخ
مقتداے عالم شده است و هیچ خلقے از خلق نیست که خاک در او را تاج سر
نمیدارند حکیم سنائی چه خوش بیت هر که او خاک نیست بر در او ✦ گر فرشته
است خاک بر سر او ✦ و الوان نعم مائده سلطان المشایخ رشک الوان
بهشت است مثل این کیفیت ها بر پادشاه عهد گفتند و در ضمیر او نشاندند
شاید که خلل مملکت پادشاه از آنحضرت زاید زیراچه خلل ملک بعضے پادشاهان
سلف ازیں طایفه شده است چوں این معنی بسیار رسانیدند و این پادشاه
غیور بود به یک خیال ملکی جهانے را زیر تیغ مے آورد و خلخانه ها بر مے انداخت
الغرض این پادشاه غیور در خاطر گذرانید که احتمال دارد این معنی راست
باشد زیراچه مقربان و لوازم و جوانب تخت من و سایر خلق بنده و مرید
او شده اند بزرگے خوش گوید بیت متابعند ترا چوں سپهر خورد و بزرگ ✦
مسخر اند ترا چوں زمانه پیر و جواں ✦ حیله باید انگیخت تا از ضمیر مبارک او چیزے
ما را روشن شود که میل بدیں چیز ها دارد یا ✦ پادشاه دانا بود تذکره در پرداخت
امور پادشاهی متضمن بچند حدیث نویسانید یک حکایت بدیں مضمون بود چوں
سلطان المشایخ مخدوم عالمیان است و در دین و دنیا هر کرا حاجتیست
از آنحضرت بر مے آید و حق تعالے زمام مملکت دنیا بدست این بنده
داده است بنده را شاید که هر کارے و مصلحتے که در مملکت پیش آید به بندگی

سلطان المشائخ عرضداشت تا بدانچہ از آنحضرت خیریت مملکت وخلاص جاں ایں بندہ باشد فرمان شود تا ایں بندہ بامتثال آں بکوشد وخلاص جاں و مملکت خویش ازاں داند وبزرگے خوش گوید بیت تا کمر خدمت تو بر نہ بست * چرخ بجز رشید نشد تاجور * بنا بریں مقدمہ چند حدیثے دریں باب مت عرض افتادہ است بقلم مبارک خویش آنچہ خیریت کار مملکت دراں باشد زیر ہر حدیثے نبشتن فرمایند تا بندہ آنرا پیرداخت رساند بزرگے خوش گوید شعر وَاِذَا الْاُمُوْرُ الْمُشْكِلَاتُ تَمَرَّقَتْ * ظُلُمَاتُهَا عَنْ رَّائِهِ الْمُسْتَوْقَدِ * وبزرگے خوش گوید بیت آسائش خلائق وآرائش جہاں * در طلعت مبارک ورائے متین تست * چوں ایں تذکرہ مرتب کنانید خضر خاں راکہ از پسران محبوب او و مرید سلطان المشائخ بود طلبید وآں تذکرہ بدست او داد واو را گفت کہ ایں کاغذ بسر زمیں بوس برساں وبدست سلطان المشائخ بدہ خضر خان راقصۂ ایں حال معلوم نبود چوں خضر خاں بخدمت سلطان المشائخ رسید بعد قدم بوس آں کاغذ را بدست مبارک سلطان المشائخ داد سلطان المشائخ آں کاغذ را بدست کرد ومطالعہ نفرمود وحاضراں مجلس را گفت کہ فاتحہ بخوانیم بعدہ فرمود کہ درویشاں را با کار پادشاہاں چہ کار من درویشم از شہر گوشہ گرفتہ ام وبدعاگوئی بادشاہ ومسلمانان مشغولم اگر بسبب ایں معنی بادشاہ بعد ازیں چیزے مرا گوید من ازینجا ہم بروم اَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةٌ چوں جواب خضر خاں بسلطان علاء الدین رسانید بادشاہ بغایت خوش شد وگفت من میدانستم کہ ایں معنی بحضرت سلطان المشائخ نسبتے ندارد فاما دشمنان میخواستند کہ مرا با مردان خدا در اندازند وایں معنی سبب خرابی ملک گردد بعدہ بادشاہ بندگان جناب قدس سلطان المشائخ را معذرتہا کرد وگفتہ فرستاد کہ

لہ مے بینیم من کارہائے مشکلات را دور مے شود تاریکیہائے آں مشکلات از عقل روشن اں ۱۲ زمین خدا کشادہ است۔

من از معتقدان مخدوم جرأتے کرده ام بخشیده باشند واجازت
کنند تا من بیایم وسعادت پاے بوس حاصل کنم سلطان المشایخ گفت
آمدن حاجت نیست من بدعاے غیبت مشغولم و دعاے غیبت را اثرها ست
سلطان علاء الدین باز بجهة ملاقات الحاح بسیار کرد سلطان المشایخ
فرمود که خانهٔ این ضعیف دو در دارد اگر از یک در درآید من از در دیگر بیرون
روم و نیز والد کاتب حروف رحمة الله علیه مے فرمود که سلطان جلال الدین
انار الله برهانه در عهد دولت خود خواست که بخدمت سلطان المشایخ بیاید
هرچند درین باب التماس میکرد میسر نمیشد تا غایتے که با امیر خسرو شاعر که
مصحف دار او بود اتفاق کرد که بغیر اجازت بخدمت سلطان المشایخ بروم
امیر خسرو مناسب همین دانست که این معنی بخدمت مرشد خود عرض بباید داشت
واگر بخدمت سلطان المشایخ عرض ندارم تحقیق از من برنجد که ترا معلوم
بود مرا خبر نکردی اگرچه بادشاه با امیر خسرو سرے گفته بود فاما از سر جان خود
برخاست و بخدمت سلطان المشایخ عرض داشت کرد که فردا سلطان بخدمت
خواهد آمد بمجرد یکه سلطان المشایخ این معنی شنید همان ساعت عزیمت
اجودهن کرد و بزیارت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله
سره العزیز روان شد چون این معنی بادشاه شنید از امیر خسرو برنجید که تو
سر ما کشف کردی و از سعادت پاے بوس سلطان المشایخ محروم گردانیدی
امیر خسرو گفت از رنجش بادشاه همین خوف جان باشد فاما از رنجش سلطان
المشایخ خوف سلب ایمان باشد بادشاه دانا بود این جواب را استحسان فرمود
نکتهٔ دوازدهم دربیان ملاقات سلطان المشایخ نظام الحق والدین با شیخ
الاسلام رکن الحق والدین بن شیخ الاسلام بهاء الدین زکریا قدس الله

سرہ العزیز کاتب حروف از سید مبارک محمد کرمانی رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد
کہ کرات سلطان المشایخ را با شیخ رکن الدین قدس اللہ سرہما ملاقات
شدہ است کرات اول در عہد سلطان قطب الدین پسر سلطان
علاؤ الدین شیخ رکن الدین رحمۃ اللہ علیہ از ملتان در شہر دہلی مے آمد
چوں نزدیک رسید سلطان المشایخ استقبال کرد و شیخ رکن الدین
را برگذر حوض خاص علائی سرائے است بوقت فرض بامداد آنجا دریافت
بتعظیم بسیار ملاقات کرد فاما ملاقاتے سبکے وفی الحال بازگشت چوں شیخ
رکن الدین بسلطان قطب الدین پیوست سلطان پرسید کہ از بزرگان
ایں شہر اول شمارا کہ برسید شیخ گفت آنکہ بہترین اہل شہر بود یعنے سلطان
المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز کرت دوم شیخ رکن الدین چوں شنید کہ
سلطان المشایخ نماز جمعہ در مسجد کیلوکھری میگذارد روز جمعہ در مسجد
کیلوکھری بجہت نماز جمعہ حاضر شد و نزدیک در شمال کہ سمت آب است
بنشست و سلطان المشایخ ہم در مقام معہود نزدیک در جنوب بوقت
در آمدن چیانشستہ بود سلطان المشایخ را خبر کردند کہ شیخ رکن الدین
دریں مسجد حاضر شدہ است ومیاں ایں دو در مسجد صحنے وسیع ومسافتے
بعید است چوں سلطان المشایخ از ادائے نماز جمعہ فارغ شد برخاست
در مقامے کہ شیخ رکن الدین نشستہ بود بیامد و شیخ رکن الدین بنماز
مشغول بود سلطان المشایخ پس پشت شیخ رکن الدین بنشست
تاآں غایت کہ شیخ رکن الدین از مشغولی خود فارغ شد بعدہ ہر دو بزرگ
ملاقات کردند و مصافحہ ومعانقہ بجا آوردند و از ہر دو جانب ہیچ تقصیر از مردمیہا
نبود شیخ رکن الدین ازانجا کہ کمال او بود مسابقت کرد حضرت سلطان المشایخ

گرفت حکایت کناں سمت درجنوب که مقام معهود سلطان المشائخ بود روان
شد و ڈوله شیخ رکن الدین نیز برین در آوردند چون هر دو بزرگ بر آستانه این در
رسیدند شیخ رکن الدین تعظیم سلطان المشائخ را گفت که اول شما در ڈوله سوار
شوید و سلطان المشائخ نیز به تعظیم شیخ رکن الدین را می فرمود که اول شما سوار
شوید تا بریں اسلوب که اول شیخ رکن الدین سوار شد کرت سیوم ملک السادات سید
کمال الدین احمد محمد کرمانی عم کاتب حروف در در سرای بادشاه بود چون
از آنجا بازگشت دید که شیخ رکن الدین سمت غیاثپور می آید بغرا است دریافت
که بخدمت سلطان المشائخ میرود اسپ را تعجیل براند در حظیره سلطان المشائخ
رسید تا خبر کند سلطان المشائخ در آں روز در حظیره بود در مقام معهود بارگاهے
بود بالاے حوض خانه و صفه که منسوب بعمارت خواجه جهاں احمد ایاز است
در محلے که درینوقت شیخ حسن سربرهنه عمارت کنانیده است در آں بارگاه نشسته
بود چون خبر آمدن شیخ رکن الدین شنید ایمعنی بخود راه نداد و فرمود که ایں سمت
اندرپت هم هست احتمال دارد که در زیارت بزرگان ایں حوالے برود فاما
اقبال خادم استعداد مائده دهه و هدایاے شگرف گردآرد چون شیخ
رکن الدین از راه اندرپت منحرف شده جانب در حظیره سلطان المشائخ
میل کرد چنانکه ڈوله شیخ رکن الدین در گنبد دهلیز میانگی که نزدیک چوتره مقابر
یاران است رسید سلطان المشائخ از بالاے بام بسعادت فرود آمد در میان
صفه ستون ایں هر دو بزرگ را ملاقات شد ڈوله شیخ رکن الدین هم درون
صفه ستون مذکور فرود آوردند و شیخ رکن الدین را در آں ایام در پائے مبارک
آزارے رسیده بود بداں سبب نمیتوانست که از ڈوله فرود آید هرچند جهد کرد و فرمود
که مرا فرود آرید از آنجا که تواضع و اخلاق سلطان المشائخ بود بهیچ وجه فرود آمدن
نداد و شیخ رکن الدین هم در ڈوله نشست و متصل ڈوله شیخ رکن الدین
مقابل روے جانب قبله سلطان المشائخ بنشست و ساعتے بمکالمه و محاوره

یکدیگر مشغول شدند درین میان مولانا عماد الملة والدین اسمٰعیل که برادر
صوری و معنوی شیخ رکن الدین بود قدس الله سرهما العزیز گفت که امروز بوجود
این دو بزرگ مجلسے با برکت است و خیر المجالس مجلسے است که درآں بحث علمی
باشد این سخن بگفت بعده توجه بسلطان المشایخ کرد سلطان المشایخ ساکت
بود و شیخ رکن الدین نیز سخنے نگفت بعده مولانا عماد الدین سوال کرد که حضرت
رسالت صلی الله علیه وسلم که از مکه در مدینه هجرت فرمود حکمت چه بود شیخ رکن الدین
توجه بسلطان المشایخ کرد و جواب التماس کرد و سلطان المشایخ توجه بشیخ
رکن الدین کرد و گفت شما بیان فرمائید بعده شیخ رکن الدین جواب فرمود درجات
و کمالات نبوت که بجهت حضرت رسالت صلی الله علیه وآله وسلم تقدیر کرده بودند
موقوف برآں داشته چوں حضرت رسالت صلعم باصحاب صفه که در مدینه بودند برسید
کمالات و درجات مکمل گردد چوں شیخ رکن الدین این جواب فرمود سلطان المشایخ
گفت که این ضعیف را نیز وجهے در خاطر مے گذرد فاما در هیچ تفسیرے و کتابے ندیده
ام و آں اینست که دعوت و ارشاد حضرت رسالت صلی الله علیه وسلم بهمگیاں رسیده
بود و ایشاں بداں دولت مشرف گشته فاما جماعت ناقصان که در مدینه بودند بحضرت
رسالت صلی الله علیه وسلم نمیتوانستند رسید حضرت رسالت را صلی الله علیه
وسلم فرماں شد که از مکه در مدینه هجرت کن تا از کمالات تو بدین ناقصاں چیزے
برسد و ایشاں از دولت تو مکمل گردند عرض میدارد کاتب حروف بر آنچه که در
جوابهائے که این دو بزرگ دین فرمودند در تحت هر جوابے عظمت و کمال هر دو
بزرگ معلوم مے شود که یکدیگر را بدین عبارات لطیف تعظیم کرده اند الغرض چوں
خواستند که مائده پیش آرند رخ جانب والد کاتب حروف رحمة الله علیه آوردند که
این کار شماست که از میان ما کسے را زهره آں نباشد که پیش این دو بزرگ
مائده تواند کشید والد بیفرمود رحمة الله علیه چوں سن کند و روی پیش بردم
دیدم که بالائے ڈولۂ شیخ رکن الدین کاغذهائے عرائض محتاجاں بسیار است

آں کاغذہا بجانب میکردم تا جاے نہادن نان باشد دریں محل شیخ رکن الدین قدس اللہ سرہ العزیز روے سوے سلطان المشائخ کرد و گفت شما میدانید که ایں کاغذ چیست بعدہ فرمود ایں عرایض مسکینان ایں زماں که من بر بادشاہ میروم خلق محتاج عرایض میدہند تا مہمات ایشاں بکفایت رسد و امروز ایشاں را معلوم نبود که من بر بادشاہ دیں میروم سلطان المشائخ بحسن عبارت و الطاف و اخلاق بسیار معذرت کرد چوں طعام ترتیب کردہ شد و سکورہ سرکه انگور دور تر بود شیخ رکن الدین جانب من اشارت کرد که ایں سکورہ پیش من بیار دریں محل سلطان المشائخ فرمود که ہم شہریست شیخ رکن الدین رحمۃ اللہ علیہ فرمود ترش ہم ازاں است سلطان المشائخ فرمود که عزیز ہم ازاں است الغرض چو طعام بر داشتند اقبال خادم چند قطعہ جامہ نہین از جہرتلی و شاہ باف و یک گرہ صد تنکہ زر در جامہ باریک بستہ چنانکه شعاع لعلی تنکہا ازاں گرہ بیروں میزد بپیش شیخ رکن الدین آوردند چوں نظر شیخ رکن الدین برآں گرہ تنکہاے زر افتاد فرمود که اُستُر ذہبک سلطان المشائخ فرمود اُستُر ذَہَبَکَ وَذِہَابَکَ وَمَذْہَبَکَ وازیں حرف مستنبط غوامض سلوک کریم الدین بیانہ داماد خواجہ محمد بدر الدین اسحٰق که نبیرہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ معنی استنباط کردہ اینست که آنچہ شیخ الاسلام شیخ رکن الدین رحمۃ اللہ علیہ فرمود که استر ذہبک مفہوم ایں معلوم و ظاہر است و آنچہ سلطان المشائخ فرمود که اُستُرْ ذَہَبَکَ وَذِہَابَکَ وَمَذْہَبَکَ مراد ایں دو لفظ دیگر ذِہَابَکَ وَمَذْہَبَکَ دریں محل چیست مقرر باد که ستر معاملۂ سلوک ایں راہ واجب است بلکه فرض تا ایں معاملۂ دینی منظور نظر خلق نگردد که نظر خلق آفتے قویست و دفع ایں آفت ہمیں است که خداے تعالےٰ درباب یکے کرم کند از مقام محبت بدرجۂ محبوبیت رساند و نخواہد که بر معاملۂ محبوب خدا کسے را اطلاع دہد پس نامرد حال او چیزے گرداند که خلق

ظاہر بیں را نظر بر آں چیز افتد و خلق در گفت و گوے آں چیز بمانند و معاملۂ آں محبوب
در پردہ ستر باشد چنانکہ دوستے از دوستان خدائے تعالے را دنیا اقبال کند و او از انجملہ
مبرا باشد و باطن مبارک او بمحبت باری تعالے چناں مستغرق کہ پروائے ہیچ چیزے
نباشد و میل بکونین نکند و نظر خلق بر آں اقبال دنیا باشد و او بخاطر جمع بر سجادۂ محبت
باری تعالے راسخ و مستقیم **بیت** تا ذوق درونم خبرے میدہد از دوست * از طعنۂ دشمن
بخدا گر خبر ستم * بسبب معاملۂ اینچنیں و ولیے بدیں سبب از نظر اغیار مصئون و محروس بماند
و در عالم مشاہدہ و قرب ہر روز بلکہ ہر ساعت بر مزید پس ایں دو لفظ ذِهَابُكَ وَ
مَذْهَبُكَ در جواب اُسْتُرْ ذَهَبَكَ درست آید باز آیم بر سر حرف آں جامہ ہا
و تنکہ ہائے زر شیخ رکن الدین قبول نمیکرد ند بعدہ آں جامہ ہا با گرہ تنکہ ہا پیش
مولانا عماد الدین اسمٰعیل کہ برادر شیخ رکن الدین بود بردند و خدمت مولانا
عماد الدین نیز بسبب موافقت شیخ رکن الدین قبول نمیکرد دریں محل شیخ
رکن الدین جانب مولانا عماد الدین اشارت کرد کہ تو بستاں بعدہ مولانا
عماد الدین کہ بوفور علم و فضل و تقوے آراستہ بود بحکم اشارت شیخ خود قبول کرد کرت
چہارم سلطان المشائخ را زحمت بود شیخ رکن الدین قدس اللہ سرہ العزیز بعیادت
سلطان المشائخ آمد و عشرہ ذی الحجہ بود چوں ملاقات شد شیخ رکن الدین
فرمود کہ عشرہ ذی الحجہ است و ہر کسے بجہت دریافت سعادت حج سعی مے کند فاما من
سعی کردہ ام تا زیارت سلطان المشائخ دریابم تا ثواب حج حاصل آید سلطان
المشائخ قدس سرہ العزیز چشم پر آب کرد و بانواع کرم معذرت میفرمود کرت پنجم
چوں زحمت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز غالب شد عجب زحمتے کہ از
غلبۂ محبت و عشق چند کرت ہر روز غایب میشد و چند کرت حاضر در ایں چنیں حالے
شیخ رکن الدین بعیادت آمد شیخ سعدی خوش گوید **بیت** خنک آں رنج کہ یارم
بعیادت بسر آید * دردمنداں بخبر ایں دوست ندارید دوا را * و سلطان المشائخ
بر کھٹے نشستہ بود قدرت فرود آمدن از کھٹ ممکن نبود بعد ملاقات سلطان المشائخ

شیخ رکن الدین را بر کھٹ مے نشاندند مے نشست ہمچناں کرسی آوردند شیخ
رکن الدین بر کرسی نشستہ و یاران متحیر بودند کہ سلطان المشائخ در عالم تحیر است
مکالمہ و محاورہ چگونہ خواہد بود فاما سلطان المشائخ از کمالے کہ داشتند بحال خود
باز آمدند و با شیخ رکن الدین مشغول شد بعدہ شیخ رکن الدین فرمود رحمۃ اللہ
علیہ اَلْاَنْبِیَاءُ یُخَیَّرُوْنَ عِنْدَ الْمَوْتِ چنانچہ در حدیث است مَا مِنْ نَبِیٍّ یَمُوْتُ
اِلَّا وَیُخَیَّرُوْنَ اولیا خلف ایشان اند اولیا را نیز تخیر است خواہ بباشند خواہ بروند چون
قصہ بر ینجا رسید سلطان المشائخ را حیات خود کہ حیات عالمیان متضمن آنست
از حضرت رب العالمین چند گاہے بایدخواست تا ناقصان از کمالے حاصل شود
سلطان المشائخ چشم پر آب کرد و فرمود کہ من حضرت رسالت را صلی اللہ علیہ
وسلم را در خواب دیدہ ام کہ میفرمود نظام اشتیاق تو ما را بسیار است شیخ رکن الدین
رحمۃ اللہ علیہ و حاضراں بریں حرف در گریہ شدند بعد زمانے شیخ رکن الدین
بازگشت عرض میدارد کاتب حروف برا لجملہ کہ ایں بندہ سعادت قدم بوس شیخ
رکن الدین رحمۃ اللہ علیہ در عہد تغلق در شہر دہلی برابر جد مادریں خود مولانا
شمس الدین دامغانی دریافتہ بود و حق نمک مائدہ ایشاں در زمرۂ ایں بندہ ثابت
شد نکتہ سیزدہم در بیان بعضے کرامات سلطان المشائخ نظام الحق والشرع
والدین قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشائخ رحمۃ اللہ تعالے علیہ در جمعی
حاضر بود و خواجہ محمود ٹیوہ کہ از مریداں شیخ شیوخ العالم فرید الدین بود او نیز در آں
مجلس حاضر میگفت کہ من اول حال در خواب صورتہائے لطیف و صاحب
جمال میدیدم ازیں جنس بسیار میگفت بعدہ سلطان المشائخ فرمود ایں معنے
بسیار میباشد وقتے من در کھٹ نشستہ بودم فرشتہ بصورت ماہ بیامد نزدیک
کھٹ من بایستاد و مرا گفت درویشے پیش در ایستادہ است بعدہ فرمود نور دریں
روز چہارشنبہ وقت استوا افزود مے آید تا روز شنبہ مے باشد ہمیں کہ آفتاب
بر مے آید آں نور بالا مے رود وقتے مردے بخدمت سلطان المشائخ طعامے

ے انبیا اختیار دادہ مے شوند نزد موت خواہند ہمیشہ در دنیا بمانند خواہند نزد مولے روند نیست ہیچ
نبی کہ بمیرد آں نبی مگر اینکہ اختیار دادہ مے شود آں نبی ۱۲

مے برد در اثناے راہ در خاطر او گذشت اگر سلطان المشائخ بدست مبارک
خود نوالہ در کام من نہد کامرانی کنم چوں بخدمت رسیدم مائدہ برداشت کردہ بودند
سلطان المشائخ تنبول میخورد تنبول از دہن مبارک خود بکشید و بدست مبارک
خود کردہ در کام من نہاد و فرمود کہ بستاں از آں بہتر وقتے چند یار عزیز را اتفاق
آں شد کہ بخدمت سلطان المشائخ بروند و میان ایشاں یکے دانشمند بود
ہر کسے ازیں یاراں بوجہ خدمتے شیرینی مختلف بہا خریدند ایں دانشمند گفت کہ ایں
ہدایاے مختلف یکجا پیش سلطان المشائخ خواہید نہاد خادم برخواہد داشت
و او قدرے خاک از راہ برداشت و در کاغذے بپیچید چوں بخدمت سلطان
المشائخ رسیدند ہر کسے چیزے پیش نہاد دانشمند آں پُڑی کاغذ پیش نہاد
خادم آں ہدایا برداشتن گرفت خواست کہ آں پُڑی کاغذ ہم بردارد سلطان
المشائخ فرمود کہ ایں را ہمیں جا بگذار کہ ایں سرمہ تشریف خاص چشم ماست آں
دانشمند تائب شد سلطان المشائخ او را بتشریف خاص مشرف گردانید و او را
مستظہر کرد اگر دارے و یا نانے ترا حاجت باشد مارا بگوئی از قاضی محی الدین
کاشانی رحمۃ اللہ علیہ روایت میکنند کہ او میفرمود کہ من از خانہ وضو کردہ بودم و بخدمت
سلطان المشائخ آمدم و خاطر مشوش بود کہ تجدید وضو نگرفت سلطان المشائخ
بنور باطن دریافت و فرمود کہ وقتے پسر سید اجل بر من آمدہ بود ہر چند کہ با او من
سخن میگفتم او را حاضر نے یافتم گفتم سید چہ حال است کہ ترا غایب مے بینم گفت مخدوم
من وضو در خانہ ساختہ بودم باز تجدید وضو نکردہ ام خاطر من مشوش است
من گفتم سید برو وضو بکن و خوش بیا فارغ و جمع بنشیں خواجہ بریں حروف رسید
من برخاستم خدمت کردم کہ مخدوم مرا نیز ہمیں واقعہ است تبسم کردہ فرمود کہ
برو وضو کن و بیا روزے دو یار بخدمت سلطان المشائخ یکجا آمدند یکے
در وضو چنداں احتیاطے نکردہ چوں بخدمت سلطان المشائخ آمدند اول سخن سلطان المشائخ
ایں بود کہ در وضو احتیاط باید کرد کہ الوُضُوْءُ سِہٌ[۱] مِنْ اَسْیِ اللہ از قاضی محی الدین کاشانی

[۱] وضو ترسے است از ترسہائے خدائے تعالیٰ ۱۲

رحمة الله علیہ روایت مے کند کہ در عہد علائی بسببے موقوف شدہ بودم آں حبس دراز
کشید کسے را بخدمت سلطان المشایخ فرستادم کہ بیگناہے موقوف ماندہ ام
وکسے از من یاد نمیکند حال من چگونہ خواہد شد سلطان المشایخ سہ کندورہ
برمن فرستاد کہ ہر روز یکے ازیں بخور ہمچناں کردم سیوم روز خلاص یافتم از مولانا
وجیہ الدین پائلی علیہ الرحمة روایت میکند کہ او مے فرمود مرا زحمت دق آغاز
شدہ بود طبیباں گفتند در باغے بر سر آبے سکونت کن گفتم در باغ سکونت دشوار
است وخانۂ سلطان المشایخ بر سر آب است آنجا باشم دارو ہائیکہ طبیب فرمودہ
بود حاصل کردم چوں بخدمت سلطان المشایخ رسیدم دیدم افطار کردہ بود تا ایام
زمستاں بود کسے مندیہا آوردہ بود سلطان المشایخ تناول میکرد مرا فرمود
بسم الله الرحمن الرحیم درآے با آنکہ زحمت دق بود ومندیے گرم باشد بحکم فرمان
سلطان المشایخ خوردہ شد چوں از پیش سلطان المشایخ برخاستم صحت کامل
یافتم محتاج بعلاج نشدم مولانا بدرالدین یار کہ او رفیق ہم گفتندے مردے
صادق القول بود روایت مے کند کہ من شبے در دہلیز سلطان المشایخ
شترے را دیدم از دریچہ بیروں در زیر دریچہ بایستاد سلطان المشایخ برآں
شتر سوار شد وشتر در ہوا میرفت من بیخود شدم چوں زمانے گذشتہ بخود باز آمدم
خواب از سر رفت تا آخر شب شد باز دیدم آں شتر آمد زیر آں دریچہ بایستاد
سلطان المشایخ دریچہ باز کرد ودروں رفت شتر بازگشت وکاتب حروف
از ثقہ سماع دارد کہ شیخ نجم الدین صفاہانی شصت سال مجاور خانۂ کعبہ
بود وخانۂ ساختہ بود کہ پیوستہ نظر او از آنجا نشستہ بر خانۂ کعبہ افتادے وشیخ
کامل حال بود روزے مجاوران مکہ او را پرسیدند حکمت چیست کہ سلطان
المشایخ امروز مقتدائے عالم است وبندگان خدائے را بمقصد میرساند
چگونہ است زیارت خانہ کعبہ نمے کند ودولت حج در نمے یابد شیخ نجم الدین رحمة الله
علیہ فرمود کہ بیشتر حال نماز بامداد در خانہ کعبہ حاضر مے شود ودر جماعت با ما موافقت

میلن احتمال دارد که این شتر فرشته بود که از غیب مے آمده باشد و سلطان
المشائخ را در خانهٔ کعبه مے برد و خواجه ابو بکر وزاق که بشرف قربت و مصلّے داری
سلطان المشائخ مشرف بود مے فرمود که وقتے سلطان المشائخ جبهٔ خاص
بمن بخشید من ترتیب شکرانه کردن گرفتم یکے گفت که این جبّه را به بها خواهد افتاد
من ازین سخن منغص شدم چون شکرانه بخدمت سلطان المشائخ بردم
خادم را فرمود که یک سیر روغن ازین بستان فحسب من عرض داشت کردم که
این سهل چیز است قبول فرمایند بعده تبسم فرمود که ترا این جبّه به بها خواهد افتاد
سلطان المشائخ مے فرمود پیش ازین که من از غیاث پور در مسجد کیلوکهری
به نماز جمعه پیاده میرفتم هواے تابستان بود مقدار یک کروه راه و من صایم مرا
دوران سر آمده در دوکانے نشستم در خاطر من گذشت که اگر مرا مرکبے بودے
در آن سوار میرفتم بعده این بیت شیخ سعدی در دل گذشت بیت ما قدم
از سر کنیم در طلب دوستان * راه بجاے برد هر که باقدام رفت * ازان خطره
توبه کردم بعد از سه روز خلیفه ملک یار پران رحمة الله علیه مادیانے بر من
آورد که این را قبول کنید من او را گفتم تو مرد درویشے از تو چگونه قبول کنم او
گفت سیوم شب است که شیخ ملک یار پران رحمة الله علیه مرا در خواب مے فرماید
مادیان پیش فلان ببر الغرض من او را جواب گفتم که شیخ تو فرمود اگر شیخ من
فرماید آنگاه قبول کنم چون شب شد در خواب دیدم که شیخ شیوخ العالم قدس سره
مرا مے فرمایند که بخاطر ملک یار پران آن را قبول کن روز دیگر آورد دانستم که فرستادهٔ
حق است قبول کردم بعد ازان اسپ از خانهٔ من کم نشد بعد از مدتے آن
مادیان را بخواجه محمد خواهر زاده دادم بعده قاضی محی الدین کاشانی
درین محل گفت که پیغمبر صلے الله علیه وسلم فرموده است مَنْ عَمِلَ اللّٰهَ فِي الْحَرَاتِ
قَضَى اللّٰهُ حَوَائِجَهُ بِالْخَطَرَاتِ و نیز وقتے یارے بوقت افطار در خاطر گذرانید
اگر سلطان المشائخ بقیهٔ آب که بدان افطار خواهد کرد بمن دهد محض کرامت

ا۵ کسیکه پرستد حقتعالے را در تابستان برآرد خداے تعالے حاجتهاے او را بخطرات۔

باشد ہم در اثنائے ایں خطرہ سلطان المشائخ فرمود کہ ایں آیہ آں یار را ہاید
آں یار مستغفر شد چوں سلطان المشائخ بعد از مائدہ بالا آمد و در مقام معہود
بنشست آں یار را با یاران دیگر طلب شد چوں بنشستند بعدہ فرمود کہ خدائے
تعالیٰ را بندہ باشد کہ چہل سال است نہ طعام سیر خوردہ است و نہ آب سلطان
المشائخ مے فرمود کہ در ابتداء حال با خود جزم کردہ بودم نہ کتابے بنویسانم
و نہ بہا بستانم ہمدراں ایام مردے اربعین امام غزالی برمن آورد مرا خوش
آمد با خود گفتم کہ من با خود جزم کردہ ام کتاب بہا نستانم از آں نتواں گذشت باز دام
دل خود را متعلق آن کتاب یافتم چند روز گذشتہ ہماں کتاب پیش من بطریق
ہدیہ آوردند من قبول کردم وقتے مردے بخدمت سلطان المشائخ آمد
دید کہ احوال درویشاں و خدمتگاراں بنامرادی میگذرد بخدمت سلطان
المشائخ عرض داشت کرد کہ ساختن زر شمارا بیاموزم تا بار تنگی از پیش
برخیزد سلطان المشائخ فرمود رنگ آمیزی کار ترسایان است و زند
کردن صفت جہوداں است نزد یک محمدیاں زر کردن زرد روئی
است نہ مارا بمال میل است و نہ سوے ذہب ذاہبے و نہ حاجت من
بدنیاست و نہ اقتراح من بعقبیٰ حاجت از قاضی الحاجات میخواہم مصرع
دنیا بچہ کار آید فردوس چہ باشد ٭ عزیزے صادق القول سلطان المشائخ
را دید در خواب کہ گوئی در بہشت بر تختے نشستہ است مر خواب بنیندہ را فرمود
کہ حق تعالیٰ مرا ہر روز وظیفہ میدہد ایں مرد از ہیبت سلطان المشائخ
ر انتوانست پرسید ایں چہ وظیفہ است سلطان المشائخ خود آغاز کرد کہ حقتعالیٰ
در دنیا از من خلق را وظیفہ میدہانید آں را قبول فرمود و بکرم خویش عوض
آں وظیفہ چندیں ہزار دوزخی وظیفہ من کردہ است کہ بمن ہر روز مے بخشند
عزیزے حکایت کرد کہ من از قصبۂ خود قصد زیارت سلطان المشائخ
رواں گردیدم گذر من میان قصبہ بوندی افتاد در دل گذشت اینجا درویشے

است که او را شیخ موہن گویند با او ملاقات کنم بر و رفتم پرسید کجا خواہی رفت گفتم
بخدمت سلطان المشائخ گفت سلطان المشائخ را سلام من برسانی
و بگوئی که شب جمعه در کعبه ملاقات میکنم چون من بخدمت سلطان المشائخ پیوستم
عرض داشت کردم در قصبه بوندی درویشے است سلام رسانیده است این
سخن گفته شیخ منغص شد و فرمود که او درویشے عزیز است ولیکن زبان خود بر خود
نه دارد خواجه منهاج شقدار که یکے از مریدان خوب اعتقاد بود میگفت که مرا اتفاق
شد که سماع کنم که پیش سلطان المشائخ عرض داشت کردم فرمود نیکو باشد
خوش خواہد بود نبیرگان شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز
و یاران دیگر از غیاث پور طلبیدم پیش از آنکه یاران شہر برسند ہر کسے گفتند
قوالان حاضر اند بفرمایے تا سماع بگویند باز گفتم بیشتر یاران نرسیده اند و طعام موجود
نشده گفتند سماع بفرمایے والا میرویم در بازار فرستادیم طعام آوردیم و خرج
کردند و سماع آغاز کردند ہیچ ذوق پیدا نشد من مشوش شدم که مجلس بے ترتیب شد
ہمدرین ناخوشی سر فرو کرده بودم ناگاه سر بر کردم سلطان المشائخ را دیدم
کلاه بسر کرده بر در حوض خانه ایستاده است از دست بیخود شدم چون
بحال باز آمدم سماع سخت اثر کرده بود و یاران شہر ہم رسیده چون بخدمت
سلطان المشائخ آمدم و این کیفیت باز نمودم تصدیق داشتند و گفتند جاے
که یاران این ضعیف باشند این ضعیف را حاضر تصور باید کرد ہمین خواجه منهاج
مذکور میگفت که وقتے شبے در خانهٔ سلطان المشائخ بودم کہٹ سلطان
المشائخ بیرون راست کرده بودند بر بام جماعتخانه و بالاے کہٹ جامۂ نم گیر
گرفته بیشترے شب گذشته بود که از بالاے کہٹ سلطان المشائخ عمودے
از نور طالع شد تا آسمان گرفت و صحن جماعت خانه و لب آب ہم روشن شد مرا ہیبت
زد گوشه گرفتم و خود را خفته ساختم وقتے شیخ نور الدین فردوسی سه بار خود را بخدمت
سلطان المشائخ فرستاد که من بروح شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین

راجائے ساختہ ام شفقت کنید بیائید یکے ازاں سہ نفر گفت اگر سلطان المشائخ شیخ است مرا چیزے بدہد آں خوردنی و دیگرے گفت کہ مرا جامہ بدہد سیوم گفت بزرگان را امتحان نباید کرد ہیچ نا اندیشید چوں بخدمت سلطان المشائخ آمدند فرمود ما نیز طعامے ترتیب کردہ ایم تو انیم آمد ولیکن دل من بسوی شما خواہد بود ہمدریں بودند مردے یک دیگچہ جغرات و چہار تنکہ آورد سلطان المشائخ خادم را فرمود آں مرد را بدہ جانب آں مرد اشارت کرد کہ چیزے خوردنی وسیم اندیشیدہ بودی بعدہ فرمود جامہ بیار آں دوم را بدہ وسیوم را فرمود ہمچنیں باید آمد کہ تو آمدۂ دو تنکہ او را ہم فرمود عرض میدارد کاتب حروف برآنجملہ کہ شیخ رکن الدین فردوسی را بخدمت سلطان المشائخ چنداں اخلاص نبود و او از شہر آمدہ بود ہم در کنارہ آب جون در حد کیلوکہری مقامے ساختہ ست و شیخی بنیاد نہادہ و پسران او راکہ جوان نوخاستہ بودند و مریدان او را با بندگان سلطان المشائخ نقارے بود کرات در کشتی سوار و سماع گویاں و رقص کناں زیر خانۂ سلطان المشائخ می گذشتند روزے بطریق بعد از نماز پیشیں در کشتی سوار با جمعیت و سماع و رقص کناں از پیش خانۂ سلطان المشائخ میگذشتند سلطان المشائخ بدولت بربام جماعت خانہ مشغول نشستہ و والد کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ دراں مجلس پیش ایستادہ بود چوں با غلبۂ شور و سماع کہ در کشتی میکردند در نظر مبارک سلطان المشائخ درآمدند فرمود سبحان اللہ سالہا یکے دریں کار خون میخورد و جان خود فدائے ایں راہ میکند و دیگراں نوخاستہ اند و میگویند تو کیستی کہ ما نہ ایم دست مبارک خویشتن باستیں مبارک برآورد و جانب ایشاں اشارت کرد کہ حالا بروید ہمیں کہ کشتی پسران شیخ رکن الدین باآں غوغا زیر خانہ خود رسید از کشتی فرود آمدند خواستند غسلے کنند ہمینکہ برلب آب درآمدند در حال غرق شدند بندہ ایں حکایت از خدمت سید السادات سید حسین عم خود سماع دارد خدمت ایشاں

نیز روایت ہم از والد کاتب حروف میکردند رحمۃ اللہ علیہما پسر مصلح بقال طبیبی کردے او مرید سلطان المشائخ بود او بزیارت سلطان المشائخ رفتے سلطان المشائخ او را در روز باز گردانیدے و شب نداشتے او از رفتن خانۂ سلطان المشائخ ترک گرفت مولانا علی شاہ جاندار میگوید کہ من او را گفتم نیکو نمے کنی ہر ماہے یکبار بروپاے بوس کن شب در خانۂ کسے بباش در بشرۂ او اثرے رضائی دیدم بعد از چندگاہ پاے او ورم کرد از درد بیقرار شد مولانا علی شاہ گفت باز او را گفتم کہ این ازآں سلطان المشائخ است گفت آرے و عجز کردن گرفت مبلغے لاچین مرا داد کہ بخدمت سلطان المشائخ برساں و از حال من عرض داشت کن چوں بخدمت سلطان المشائخ عرض داشت کردم سلطان المشائخ منغص شد چوں من از خدمت سلطان المشائخ باز گشتم آں طبیب نقل کردہ بود کاتب حروف از خواجہ مبارک گوپموی کہ یکے از یاراں اعلے بود سماع دارد کہ من ہر بار از قصبہ گوپموبر سلطان علاء الدین مے آمدم جامہ مکلف چنانکہ کسوت ملوک باشد مرا عطا میفرمود و ایں خلعت معہود من شدہ بود تا وقتے بر سلطان آمدہ شد دریں کرت یکتاے سپید فرمود من بدین سبب منغص گشتم و بخدمت سلطان المشائخ آمدم بعد پائے بوس روے مبارک بجانب من کرد و فرمود بیت تحفۂ شاہ بس عزیز بود * گرچہ دینار یا پشیز بود * بندہ را باستماع ایں بیت فرحتے افزود و التفات خاطر بکلی رفت الحمد للہ علی ذلک وقتے دانشمندے بخدمت سلطان المشائخ آمد و گفت کہ من بیعت خواہم کرد سلطان المشائخ بنور باطن دریافت کہ بچہ سبب آمدہ است ہر چند بجہت بیعت الحاح کرد سلطان المشائخ فرمود کہ راست بگو کہ بچہ نیت آمدۂ بعدہ گفت در ناگور زمینے دارم مقطع آں موضع مرا مزاحمت میکند سلطان المشائخ فرمود اگر من رقعہ بنویسم ترا بدہم تو ترک ارادہ بیعت گیری گفت نیک باشد ہمانساعت بجانب مقطع رقعہ نوشتند و غرض او حاصل شد

سلطان المشائخ مے فرمود کہ وقتے من از زیارت مولانا رشید بغری
بازگشتہ بودم و نزدیک حظیرہ ایشاں کوچہ بود حالے مردے را دیدم مشکل
شکراں و بے ضبط مے آید مرا در دل گذشت کہ واندایں مردم مرا آسیبے رساند
من بطرف دیگر رفتم او ہم گشت و ہماں طرف شد کہ من گشتم بسوے من آمد
بحق گریختم مرا سلام کرد کنار گرفت و سینہ مرا بوسید و گفت الحمد للہ اینچنیں
سینہ ہنوز درمیان مسلماناں ہست ایں گفت و گذشت چوں سر پس کردم
ہیچ کسے را ندیدم ناپیدا شد فاما از شیخ نصیر الدین محمود روایت مے کنند کہ
سلطان المشائخ مے فرمود وقتے من نزدیک دروازہ پل مے بودم و بغایت
برخود مایوس بودمے و باخود گفتمے کہ نظام تو کجا و محبت حق کجا بدیں نیت در
روضہ شیخ رساں چہلہ گرفتم چہلہ تمام کردم و در روضہ شیخ رساں درختے
بود خشک ہم دریں چہل روز معائنہ کردم آں درخت تر و تازہ گشت پیش روضہ
ایشاں ایستادم عرض داشت کردم کہ شیخ ایں درخت خشک دریں چہل روز
از حال خود بگشت من چہل روز آمدم ہیچ حال من نہ گشت ایں سخن گفتم جانب
خانہ رواں شدم در اثناے راہ مردے را دیدم کہ غلطاں مے آید مرا ایں ظن
شد آں مرد شکر انست از و منحرف شدم آں مرد میل جانب من کرد باز از و منحرف
شدم آں مرد جانب من شد باخود گفتم نظام پس باشد بخداے گریز قصد جانب
او کردم نزدیک او رسیدم من ہر دو دست فراز کردم معانقہ کردم از دہن و از سینہ
او بوے عطرے آمد تا اینچنیں گفت اے صوفی از سینہ تو بوے محبت حق
مے آید اینقدر گفت و غایب شد نکتہ چہار دہم منجملہ پانزدہ نکتہ ذکر حضرت
سلطان المشائخ در بیان بعضے کرامات آں فخر النساء فی العالمین
رابعۃ العصر بی بی زلیخا صاحبہ والدہ ماجدہ حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ
اسرار ہما حضرت سلطان نظام الحق والدین سلطان المشائخ
مے فرمود کہ والدہ مرا با خداے تعالے رسائی بود اگر او را کارے پیش آمدے

اتمام آں کار در خواب بدیدے اختیار بدست او میداد ند و بارها والده من
با من بدیدے و گفتے که در تو علامت نیکبختی و سعادت مے بینم بزرگے خوش
گوید بیت و ے آیتے که آمد در شان کبریا * اندر جبیں ناصیهٔ او مبین است
تا تنگ عیشے سخت شد با والده گفتم نفس شما بر نیکبختی و سعادت رفته است هیچ
اثر آں نمے بینم گفت اثر آں ظاهر خواهد شد اما وقتے که من از جهاں رفته باشم
و همچناں بود و هر حاجتے که مرا باشد پیش خاک والدهٔ خود عرض دارم غالب
آں باشد که هم در هفته کفایت شود و کم باشد تا ماهے بکفایت برسد و میفرمود
اگر والده مرا حاجتے بودے پانصد بار صلوٰة گفتے و دامنے مبارک خود پیش داشتے
و حاجت خواستے همچناں شدے که خواستے سلطان المشائخ مے فرمود وقتے
کنیزکے از آں والده بگریخت چوں خدمتگارے دیگر نبود ملتفت گونه شد بالائے
مصلے بنشست و دامنے مبارک خویش پیش نهاد و باحقتعالے مناجات کردن
گرفت در اثنائے ایں حال والده را دیدم فرمود که کنیزک گریخته است و من
وام کرده ام و ستدد تا کنیزک نیارند من دامنے بر سر نکنم من ازیں سخن
در تامل شدم همدریں حال شخصے بر دروازه آمد و گفت کنیزک از آں شما
گریخته است بیائید بستانید و در آں ایام که سلطان قطب الدین پسر سلطان علاؤالدین
خلجی خواست که با سلطان المشائخ منازعت کند و سبب منازعت
یکے آں بود که سلطان قطب الدین مسجد جامع میری عمارت کرد و در اول
جمعه همه مشائخ را و علما را طلب کرد که دریں جمعه نماز دریں مسجد نو بگذارید سلطان
المشائخ جواب فرمود که ما مسجد نزدیک داریم و ایں احق است همیں جا خواهم
گذارد در مسجد میری نرفت و سبب دیگر در غرّه ماه رسم شده بود که تمامی ائمه و مشائخ
و صدور و اکابر به تهنیت ماه نو بخدمت بادشاه مے رفتند سلطان
المشائخ نمیرفت فاما اقبال خادم میرفت مدعیاں و حاسداں را جائے
در آمدن و القائے عداوت شد سلطان قطب الدین را گفتند که

سلطان المشائخ روز جمعه چنانکه فرمان بود در مسجد میری حاضر شده و تهنیت
ماه نو چنانکه مشائخ دیگر مے آیند او نمے آید یک غلامے میفرستد سلطان قطب الدین
را غرور پادشاهی و نخوت سلطنت و بهابتانی در کار آمد گفت اگر در غره ماه آینده نیاید
بیاریم چنانکه دانیم چون مخلصان سلطان المشائخ که بر آن پادشاه مقرب بودند
بخدمت سلطان المشائخ این سخن رسانیدند سلطان المشائخ هیچ نگفت
و بزیارت والده خود در برفت و گفت که این پادشاه در خاطر ایذا من دار د اگر تا ماه
آینده که با خود ایذا من ساخته گرفته است کار او بکفایت نرساد من بزیارت شما نیایم
از راه نازے و نیازے که بخدمت والده خود داشت همچنین بوالده خود گذرانید
و بسعادت در خانه آمد و یاران و خدمتگاران از ان سخن پادشاه متغص میبودند
هرچند که ماه نزدیک میرسید التفات مخلصان را بیشتر روے میداد و سلطان
المشائخ خاطر جمع براعتماد آنکه بخدمت والده گذرانیده است بر سجاده کرامت
نشسته تا از غیب چه پیدا مے شود چون شب ماه شد و خلق منتظر آنکه فردا غره است
سلطان المشائخ را طلب از طرف پادشاه خواهد شد الغرض همدرین شب ماه
بلائے از آسمان بر جان پادشاه بد اندیش نازل شد و خسرو خان بلغاک
کرد و سر از تن سلطان بدخواه سلطان المشائخ به تیغ تیز جدا کرد و تن او را
از بالاے قصر بیرون انداخت و سر او را بالاے نیزه کرد و بخلق نمود و شیخ
سعدی خوش گوید بیت اے روبهک چرا نه نشستی بجاے خویش + با شیر پنجه
کردی و دیدی سزاے خویش + و کاتب حروف از عورتے که بر صدق قول
و دیانت او اعتقاد تمام هست سماع دارد که میگفت که من خواب دیده ام گوئی
قیامت قائم شده است و خلق حیران و مدهوش شده چپ و راست میدوند
این عورت میگوید در میان من هم متحیر گشته میردم در اثناے این حال مے بینم
مردے علم بر دست کرده ایستاده است و مرا میگوید که این علم بی بی زلیخا است
والده ماجده سلطان المشائخ تو در زیر این علم بیا من در آن هجوم و غوغا

زیرآں علم جاے یافتم عرض میدارد کاتب حروف ایں عورت خواب بیننده دختر
عم کاتب حروف ست سید احمد محمد کرمانی که در حبالهٔ کاتب حروف است
و در نظر سلطان المشایخ بواسطهٔ شفقت سید السادات سید حسین گذشته
و نعمتهاے دینی و دنیاوی از آنحضرت یافته و سلطان المشایخ میفرمود غرهٔ ماه
جمادی الآخر روز نقل والدهٔ من بود شب آں چوں ماه نو دیده شده سر در قدم ایشاں
نهادم و تهنیت ماه نو بر وفق معهود بجا آوردم درآں حال بر زبان مبارک ایشاں رفت
که غرهٔ ماه آینده سر بر قدم که خواهی نهاد دریافتم که نقل ایشاں نزدیک است
حال من متغیر شد گریه در من گرفت گفتم اے مخدومهٔ من غریب بیچاره را بکه مے
سپاری فرمود جواب ایں بامداد خواهم گفت گفتم چیست در حال جواب نمے گوئید
هم در اثناے ایں حال مرا فرمود برو شب در خانهٔ شیخ نجیب الدین باش بحکم
فرمان ایشاں آنجا رفتم آخر شب قریب صبح جاریه دواں آمد که مخدومه شما را میطلبد
ترسیدم و پرسیدم در حیات هستند گفت آرے چوں بخدمت ایشاں پیوستم
فرمود دوش سخنے پرسیدهٔ جواب آں وعده کرده بودم ایں زماں بگویم اکنوں
بشنو فرمود دست راست تو کدام است پیش داشتم گفتم اینست بگرفت و گفت
خداوندا ایں را بتو سپارم ایں بگفت و جاں بحق تسلیم کرد شکر و سپاس بیقیاس
بر خود واجب دیدم و با خود گفتم اگر ایں مخدومه یک خانه پر از زر و گوهر پیش خود
میراث گذاشتے من اینچنیں خوش نمیشدم دریں حال نفس آخریں ایں کلمه مایهٔ
من گذاشت رحمة الله علیها نکتهٔ پانزدهم دربیاں حالے که سلطان المشایخ
را پیدا شده و بداں حال ازیں دار فنا بدار بقا رحلت فرمود و وصیت که حاضراں را
کرد عرض میدارد کاتب حروف بر آنجمله که روز جمعه بود و سلطان المشایخ
را حالے پیدا شد و بنور تجلی درونهٔ مبارک او منور گشت و حق تعالے را در
اثناے نماز سجده ها کرد همچناں در عالم تحیر در خانه آمد و گریه که پیش ازیں بود
ازاں غالب تر شد هر روز چند کرت غایب میشد و چند کرت حاضر و همیں میفرمود

نکتهٔ پانزدهم

که امروز روز جمعه است هر آئینه دوست موعد دوست یاد آرد و غرق آں حالت باشد
و دیگر در آں حال مے فرمود وقت نماز شده است و نماز گذارده ام و اگر گفتندے که شما نماز
گذارده اید مے فرمود که بار دیگر بگذارم هر نمازے را مکرر ادا مے کرد تا سے چند روز
که درین عالم بودند همیں دو سخن را مکرر مے کرد تا که امروز روز جمعه است و ما نماز گذارده
ایم و ایں سخن هم مے فرمود **مصرعه** میرویم و میرویم و میرویم * هم دراثنائے ایں حال
جمله اقربا و خدمتگاران و مریدان حاضر را پیش طلبیده و روئے مبارک خویش بسوئے
ایشاں کرد و فرمود که شما گواه باشید و اشارت بجانب **اقبال** خادم کرد که اگر ایں
چیزے در خانه از هیچ جنسے نگاهدارد فردائے قیامت عهده جواب با حضرت عزت
باشد **اقبال** خادم قبول کرد که هیچ نگذارم همه گرد سر سلطان المشائخ صدقه
دهم آں سر مرد همچناں کرد جز غله که چند روزه علوفه درویشاں بود همه بداد و
سید السادات سید حسین عم کاتب حروف رحمة الله علیه بسلطان المشائخ
رسانید که جز غله هر چه بود صدقه سلطان المشائخ بمحتاجان رسانید سلطان
المشائخ ازیں حرکت بر اقبال منغص شد و طلب فرمود و گفت ایں مرده ریگ را
چه داشته **اقبال** گفت هر چه موجود بود جز غله که چند روز علوفه باشد نمانده است
که چندیں هزار خلق بخورند چیزے نداشته ام فرمود که خلق را بطلبید چوں خلق
حاضر شد فرمود که درهائے انبار خانه هائے غله بشکنید و تمامی غله را بے باک
بدبرید و آنجا جاروبے بدهید ساعتے جهانے جمع شدند غله را غارت کردند
و هم درین زحمت یاراں و خدمتگاراں حاضر شدند از سلطان المشائخ پرسیدند
که حال ما مسکیناں بعد مخدوم چه خواهد شد فرمودند که شما را در روضه من چنداں
برسد که کفاف باشد. فاما کاتب حروف نیز ایں قدر از پیران صادق القول
سماع دارد که اصحاب گفتند میاں ما قسمت حاصل که کند فرمودند کسیکه از نصیب
خود بخیزد هم درین زحمت بعضے یاراں و خدمتگاراں خدمت مولانا شمس الدین
دامغانی جد مادرین کاتب حروف را مزاحم شدند که شما از سلطان المشائخ بپرسید

که هر کسے بحسب اعتقاد خویش در حظیرهٔ سلطان المشائخ که حظیرة القدس است عمارتهائے
رفیع متکلف کرده بنیت ازانکه بزیر یکے ازان عمارتها باشد اگر سلطان المشائخ
را قصه‌ها در [illegible] در زیر کدام عمارت دفن کنند این عرض داشت بکنید تا این بندگان
بحسن رائے خود کار [illegible] کرده باشند چون مولانا شمس الدین بخدمت سلطان
المشائخ این عرض داشت کرد فرمود که مولانا من زیر عمارت کسے خفتنے نه ام
من در صحرا خواهم خفت همچنان کردند آنجا که روضهٔ متبرکهٔ سلطان المشائخ
است صحرا بود بعد نقل سلطان المشائخ سلطان محمد بن تغلق بر روضهٔ
متبرکهٔ سلطان المشائخ گنبد عمارت کنانید وحق جل و علی برائے سلطان
المشائخ حظیرهٔ با عمارتهائے رفیع بے نظیر و گنبدهائے فلک رفعت که در
لطافت و صفائی آن در اقصائے عالم کسے نشان نداده از غیب مرتب گردانید
در صفت اینچنین حظیرهٔ متبرکه که رشک حظیرة القدس است بزرگے خوش گوید
رباعی از بس من و صحرائے صحن او که دلم * زین بره هائے بسیط جهان بجان آمد
ز سینه دل بتماشا برآمده بدهان * چو ذکر نزهت آن بقعه در زبان آمد * بزرگے
نیز خوش گوید بیت ز روشنائی صحن هوائے او در دل * همی نماید اسرار غیب

متعلق صفحه ۱۵۴ - بعد سطر ۱۴

پوشیده نماند که حضرت سلطان المشائخ قدس سره پانزدهم رجب المرجب سنه خمس و خمسین
و ستمایة بشرف ارادت شیخ شیوخ العالم مشرف شده اند و در آن وقت بیست ساله
بوده اند پس ولادت حضرت سلطان المشائخ در ششصد و سی و شش باشد و هرگاه که نقل
ایشان در هفتصد و بیست و پنج باشد سن شریف ایشان هشتاد و نه باشد والله اعلم -

در آب روان اندازند و ازان هیچ نخورد بعده سید حسین عم کاتب حروف
عرض داشت کرد که روزهاست که مخدوم طعام گذاشته است حال چه خواهد شد فرمود
سید کسیکه مشتاق حضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم باشد او طعام دنیا چگونه

چنانکہ این حکایت و نکتہ ملاقات شیخ رکن الدین تحریر یافتہ است العرض در مدت
چہل روز چنانکہ طعام نمے خورد و سخن ہم کمتر مے گفت تا روز چہارشنبہ کہ وفات
سلطان المشائخ بود این حال بود کہ در صدر تحریر افتاد ہیژدہم ماہ ربیع الاخر
سنہ ۷۲۵ خمس و عشرین و سبعمایۃ بعد طلوع آفتاب سلطان المشائخ بجوار رحمت
رب العالمین پیوست و در مقام صدق و صفا و دیدار تجلی حق جل و علی قرار
گرفت این ضعیف گوید رباعی مہ بزیرا را حجاب نمود + عاشقان را بدین عذاب
نمود + پردہ از زلف بست بر رخ خود + در دو حیرت بدین خراب نمود + و امیر خسرو
رحمۃ اللہ علیہ در مرثیہ سلطان المشائخ تاریخ نقل در بیت آوردہ است بیت
ربیع دوم و ہژدہ ز مہ در اسیر رفت آن مہ + زمانہ چون شمار بیست و ادو پنج و ہفتصد را +
و در نماز جنازہ سلطان المشائخ شیخ الاسلام رکن الدین نبیرہ شیخ الاسلام
بہاء الدین زکریا قدس اللہ سرہ العزیز امامت کرد بعد امامت نماز جنازہ شیخ الاسلام
رکن الدین بر زبان مبارک راند کہ امروز مرا تحقیق شد کہ چہار سال کہ مرا در شہر
دہلی داشتند مقصود این بود کہ بشرف امامت نماز جنازہ سلطان المشائخ
مشرف شوم و بوقت نماز پیشین حضرت سلطان المشائخ را ہم در حظیرہ سلطان
المشائخ کہ نسخہ خلد برینست دفن کردند بزرگے گوید بیت گویا جگر زمین کشادند +
آن دوست خدا درو نہادند + روضہ متبرکہ سلطان المشائخ امروز قبلہ اقالیم
عالم است خاک پایان روضہ او تریاک اعظم است این ضعیف گوید قطعہ خاک
درت کہ سرمہ اہل نظر شدہ است + ہم شفاے دلہا تریاک اعظم است + ہر ذرہ
ز خاک درت نزد عاشقان + جانیست بلکہ در جہان سرے معظم است + و این
ضعیف گوید قطعہ مسلمان و ہندو و ترسا و گبر + ز خاک درت جملہ افسر کنند +
چو کافور و صندل ازان خاک پاک + بچشم اندر آرند و دائم کنند + باب دوم
در بیان مناقب فضائل و کرامات خلفاے شیخ الاسلام معین الدین حسن
سنجزی و خلفاے شیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی و خلفاے شیخ

شیخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سرهم العزیز مقرر ساخت تا آن عالم با
ذکر شیخ الاسلام قطب الدین که خلیفه شیخ الاسلام معین الدین بود و
ذکر شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین که خلیفه شیخ الاسلام قطب الدین
بود و ذکر سلطان المشایخ نظام الحق والدین که خلیفه شیخ شیوخ العالم
فرید الدین بود در باب اول میان شجره خواجگان چشت علیهم الرضوان تحریر یافته
است اما ذکر خلفای دیگر ازین مشایخ کبار درین باب تحریر می یابد منجمله
آن شاه اهل تصوف آن مجرد از آفت تکلف آن عالم باعمل آن عابد بی کسل آن
قایم اللیل آن صایم النهار آن والی حضرت متعالی یعنی شیخ الاسلام حمید الملة
والدین سوالی وارث الانبیا والمرسلین احمد السعیدی الصوفی
قدس الله سره العزیز این بزرگ خلیفه شیخ الاسلام معین الدین سنجری بود و بخرقه
شیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی قدس الله سره العزیز و او ساکن خطه
ناگور بود سلطان المشایخ میفرمود چون این بزرگ بخدمت شیخ معین الدین
سنجری رحمة الله علیه پیوست و بدولت توبه نصوح رسید چرا او قهرا ادرار آن و لایت
تا باز بر سر آن کار شود شیخ حمید الدین رحمة الله علیه جواب داد که برو ید شیبید منکه
از رمند خود را چنان محکم بسته ام فردا حوران بهشت هم باز نکنم و سلطان
المشایخ می فرمود که شیخ حمید الدین سوالی را سوال کردند که بعضی اولیا
جهان میروند صیت ایشان در اقصای عالم میرسد و بعضی که میروند نام ایشان
کسی نمی گیرد حکمت چیست جواب فرمود که هر که در حیات خویش خود را مستور
داشته است بعد رفتن آن حق تعالی او را مشهور میگرداند و آنکه در حیوة خود
در شهرت کوشیده است بعد رفتن او نام او هیچکس نمی گیرد و ذکر این بزرگ
مشتمل بر سه نکته است نکته اول در بیان مجاهده و روش شیخ حمید الدین
سوالی قدس الله سره العزیز منقولست که شیخ حمید الدین در خطه ناگور
یک بیگه زمین ملک داشت روزگار خود بدان گذرانیدی نیم بیگه ازان بدست

نکته اول

مبارک خود بکلند راست کردے و چیزے بکاشتے تا این غایت که آں رسیدے
نیم بگه دیگر راست کردے و چیزے بکاشتے وآنچه ازیں بیگهه حاصل شدے آنرا بقوت
لا یموت و ضرورت ضروری بمصرف رسانیدے چنانکه یک فوطه چادر بکمر مبارک
بستے و چادر دیگر بر سر وجود مبارک انداختے بدیں طریق دریں دنیاے غدار عمر
عزیز بسر بردے حکیم سنائی گوید بیت این دو روزه حیات نزد خرد * چه خوش و
ناخوش چه نیک و چه بد * چوں ازیں حال مقطع ناگور را خبر شد چیزے نقدانه بخدمت
شیخ حمید الدین قدس الله سره العزیز برد و عرض داشت کرد که اگر خدمت شیخ قدرے
زمین دیگر قبول کند من تدبیر تخم و عوامل آں بکنم حال را بهتر فراغے باشد شیخ حمید الدین
فرمود که از خواجگان ما کسے ازیں بابت قبول نکرده است و این یک بیگهه که ملک منست
مرا کافی است مقطع را معذرت کرد و از آورده او هیچ قبول نکرد مقطع از بزرگی شیخ
حمید الدین قدس الله سره العزیز و درویشی او بخدمت بادشاه عهد اعلام داد بادشاه
عهد پانصد تنگه نقره و فرمان یک دیه بنام شیخ برآں مقطع فرستاد که این بخدمت
شیخ حمید الدین قبول کن از جهت مسکنت بسیار عرض داشت کن تا قبول کند مقطع بیچاره
کرد چوں آں تنگه و فرمان بخدمت شیخ حمید الدین برد شیخ حالے هیچ نگفت مقطع را نشسته
بگذاشت و بر حرم محترم خود رفت و حرم ایشاں درآں حال دامنے بر سر نداشت و دامن
پیراهن مبارک خود بر سر انداخته بود و شیخ را نیز فوطه که در کمر مبارک داشت کهنه و پاره
گشته الغرض شیخ خواست تا آں شاه زناں را در درویشی بیازماید بخدمت آں شیر
زنان گفت که بادشاه عهد پانصد تنگه نقره و فرمان یک دیه فرستاده است تو چه
میگوئی بستانم آں شاه زناں گفت که اے خواجه تو میخواهی که فقر چندین
ساله خود را باطل کنی تو خاطر جمع دار من دو سیر ریسمان بدست خود رشته ام ازانمقدار
جامه خواهد شد که ترا فوطه و مرا دامنے مرتب خواهد شد چوں این سخن شیخ حمید الدین
ازاں فخر زناں شنید بغایت خوش شد و بیروں آمد و مقطع را گفت که اے خواجه این
آورده تو حاجت نیست من قبول کردنی نه ام نکته دوم در بیان بعضے کرامات

شیخ حمید الدین سوالی و مراسلاتے کہ میان شیخ حمید الدین و شیخ الاسلام
بہاؤ الدین زکریا بود قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود ہندوے بود در ناگور چون او
در نظر مبارک شیخ حمید الدین بیامدے شیخ فرمودے کہ این ولیے خداست و گفتے
بوقت مردن او با ایمان خواہد رفت و ختم کار او بخیر خواہد بود و واقع ہم برآنجملہ شد کہ ایشان
میفرمودند واین نفس دلیل بر علو درجت و کرامت شیخ حمید الدین سوالی است
کہ او را نظر بر عواقب امور بود منقول است درآن عصر کہ نام و آوازہ شیخ حمید الدین
سوالی در جہان منتشر شد سوداگرے بود در ناگور کہ پنبہ از ناگور در ملتان بردے و از
ملتان پنبہ در ناگور آوردے مراسلاتے کہ میان شیخ حمید الدین و شیخ الاسلام
بہاؤ الدین بود برسانیدے شیخ حمید الدین بخدمت شیخ بہاؤ الدین بنوشت
کہ من تحقیق میدانم کہ خدمت شیخ از واصلان خداست و اینہم تحقیق است کہ دنیا
مبغوض باری تعالے است چگونہ است کہ آن بزرگ این دشمن خدا را دور نمے کند
و شیخ بہاؤ الدین درین باب جوابہاے نوشت کہ معلوم است ہم دنیا چیست و از ان
چہ مقدار بمن خواہد بود و تمثیلے کہ در قلت و حقارت دنیا کردہ اند جوابے مے نوشت
و شیخ حمید الدین را دلا سا نمیشد کرات درین باب شیخ حمید الدین مے بنوشت
و بدین سبب ملتفت خاطر مے بود کہ این بر چہ محمل شود کہ ضَلَّ اِبْتَاهُ اجْتِمَاعَانِ
الغرض تا این غایت کہ شیخ حمید الدین درین باب غلو کرد کہ او را سر آن معنی از عالم
غیب روشن شد فاما این سر بر کسے نکشاد منقول است ہم دران ایام فرزندے
از فرزندان شیخ الاسلام بہاؤ الدین زکریا قدس اللہ سرہ العزیز در ناگور رسید
شنید کہ شیخ حمید الدین در نماز جمعہ حاضر نمے شود غوغائے انگیخت و چند نفر
دانشمندان ظاہر بین را با خود یار کرد و در خصومت کشاد و با جمعیت ہم بر در شیخ
حمید الدین قدس اللہ سرہ العزیز آمدہ امر معروف کردن گرفت شیخ ساکت بود
چون غلبۂ او زیادت شد فرمود کہ غلبہ مکن کہ ناگور حکم مصر ندارد و حجت شرعی او را
ملزم کرد فاما چون شیخ حمید الدین را رنجانیدہ بود و اوقات معمورۂ او را بغوغا منغص

گردانیده شیخ حمید الدین بر زبان مبارک راند و فرمود که آنمقدار که وقت ما را
متفرق گردانیدی ما ترا حبس درویشانه فرمودیم العرض بعد نقل شیخ حمید الدین
و شیخ بهاؤ الدین قدس الله سرهما العزیز آن فرزند شیخ بهاؤ الدین جایے
سفر کرده بود در اثنائے راه متمردے او را بگرفت و گفت که چندین مال از میراث شیخ
بهاؤ الدین ترا رسیده است بیار تا من ترا رها کنم فرزند شیخ بهاؤ الدین را حبس
کرد او بجانب شیخ صدر الدین قدس الله سره العزیز ماجرا حبس خود بنشت و حصهٔ
مال خود از مال مقسوم طلبید چون شیخ صدر الدین آنمال برو فرستاد آن متمرد
مال بستد و گفت حصهٔ تو آمد بر شیخ صدر الدین بنویس تا او نیز از نصیب خود
مالے بر تو بفرستد آنگاه ترا بگذارم او بضرورت مکتوبے درین باب بخدمت شیخ
صدر الدین قدس الله سره العزیز در قلم آورد شیخ صدر الدین مبلغے از مال خود
بر آن متمرد فرستاد تا آن برادر را بعد مدتے از حبس خلاص دهانید عرض میدارد
کاتب حروف بر آنجمله که حق تعالے را درین حکمتے بود و آن آنست والله اعلم یعنی
شیخ الاسلام بهاؤ الدین را قدس الله سره العزیز قوت آن بود که مال نگاهدارد
لاجرم اوقات معمورهٔ ایشان را متفرق نمیگردانید فاما چون آن مال بفرزندان
رسید تحقیق است که مال دنیا فتنه است و ایشان را آن قوت کجا که گرد آوردن
توانند هر آئینه در حق فرزندان او باری تعالے کرم کرد تا بنفس شیخ حمید الدین
سوالی قدس الله سره العزیز آن مال از دست فرزندان شیخ الاسلام
بهاؤ الدین نور الله مرقده متفرق شد و ایشان را در بلا نینداخت اینهمه دلیل
بر علو درجت و کرامت شیخ حمید الدین بود قدس الله سره العزیز فی الجمله
مناقب و فضائل این بزرگوار بسیار است بر همه اختصار افتاد نکتهٔ سیوم
در بیان اسوله که اصحاب سلوک را از مشکلات راه حق است از شیخ حمید الدین
کرده اند و آن بزرگ جوابها داده درین کتاب مے آید عرض میدارد کاتب حروف
بر آنجمله هر مسئله که در طریقت و حقیقت اصحاب سلوک را مشکل شدے از خدمت

شیخ حمیدالدین سوالی رحمۃ اللہ علیہ سوال میکردند و این بزرگ جوابہائے شافی میفرمود و بعضے اسولہ کہ از خدمت آں بزرگ کردہ اند و خدمت ایشاں جواب فرمودہ اند این بندہ در کتابے کہ بنظر مبارک سلطان المشایخ گذشتہ است دیدہ بعضے ازاں اسولہ و اجوبہ آں سلطان المشایخ بقلم مبارک خود بعلامت صح در حاشیہ اختیار کردہ است آں اسولہ و اجوبہ این بندہ درین کتاب آوردہ تا سالکان راہ حق از مطالعۂ آں ذوقے و نویسندہ امیدوار را مغفرتے حاصل شود انشاء اللہ تعالے

سوال پرسیدند کہ وسوسۂ شیطانی و اندیشۂ نفسانی و القاء ملکے و وحی ربانی در عالم انسانی یک رنگ و یک صفت مے آید بچہ تواں شناخت کہ شیطانی کدام است و نفسانی کدام و ملکے بچہ صفت و رحمانی بچہ صفت

جواب فرمودند طالبان سہ گروہ اند گروہے طالبان مولے و گروہے ابناے عقبے و گروہے ابناے دنیا طالبان دنیا را معرفت خواطر محال است کہ ایشاں را جملہ خواطر یکرنگ نماید لِکَثْرَۃِ اِشْتِغَالِھِمْ بِالْمَالِ وَالْاٰمَالِ و ابناے عقبے فرق توانند کردمیان خواطر دنیوی و اُخروی لِاَنَّ الْخَاطِرَ الَّذِیْ مُلَوَّثٌ بِنَصِیْبٍ حَالِیٍّ مُکَدَّرٌ بِکَدُوْرَۃِ الْحَظِّ الْوَقْتِیِّ وَ الْخَاطِرُ الْاُخْرَوِیُّ مُجَرَّدٌ مِنَ الْحَظِّ الْحَالِیِّ وَمُصَفًّی مِنَ النَّصِیْبِ الْوَقْتِیِّ و طالبان مولے تعالے و تقدس جدا کنندہ خاطر عقبوی و مولوی لِاَنَّ الْخَاطِرَ الْعُقْبَوِیَّ کَانَ صَافِیًا مِنَ الْحُظُوْظِ الْحَالِیَۃِ وَمُجَرَّدٌ مِنَ النَّصَائِبِ الْمَالِیَۃِ و خاطر مولوی مقدس بود از حظوظ حالی و مطہر بود از نصائب مالی یعنے ابناے دنیا را خاطر متفرق بود و ابناے عقبے را خاطر جمع بود و طالبان مولے را خاطر

۵۱ از برائے بسیاری مشغولی ایشاں بتحصیل مال و بایدہاے دنیاوی۔ ۵۲ از برائے اینکہ خطرہ ہاے دنیوی آلودہ است بہ بہرۂ حال تیرہ کردہ شدہ است بکدورت بہرہ دنیوی و اندیشہ آخروی کہ خالی کردہ شدہ است از بہرہ حالے و صاف کردہ شدہ است از نصیب دنیاوی ۵۳ و برائے اینکہ اندیشہ عقبے ہست صاف از بہرۂ دنیاوی و خالی کردہ شدہ است از بہرہ ہاے مالی۔

نبود زیرا کہ خاطر تصور اقتضا کند حق سبحانہ و تعالے از تصور منزہ است
و آنچہ در خاطر در آید مُقَیَّد شد تعالے اللّٰہُ عَنْ ذٰلِکَ عُلُوًّا کَبِیْرًا از یں معنی
است اَلْفَقْرُ لَا خَیْر گفتہ اند عِبَادَۃُ الْفَقْرِ نَفْیُ الْخَوَاطِرِ ایں معنی دلیل و ارفع
است بر ترقی فقر از مقام تصوف اگر اصحاب تصوف مترقی مے بودند از ارباب
فقر عبادت ایشاں از عبادت فقرا برتر بودے و نیست اگر کسے گوید صوفی بالاتر از فقیر است
کہ فقیر در مقام عبادات است و صوفی از مقام عبادت ترقی کردہ است گوئیم اَیْنَ مَقَامُ الصُّوفِیِّ
اِذَا تَمَّ الْفَقْرُ است نہ مقام الصوفی این الوقت **سوال** میان فتوت و مروت
فرق چیست **جواب** مَا قَالَ اَہْلُ الْمَعْرِفَۃِ اَلْمُرُوَّۃُ شُعْبَۃٌ مِنَ الْفُتُوَّۃِ وَہُوَ الْاِعْرَاضُ
عَنِ الْکَوْنَیْنِ وَالْاَرْبَعَۃِ مِنْہُمَا مروت شاخ شجرہ فتوت ست کہ در بوستان دل
دوستاں بر آید و ثمرۂ او آنکہ بستاند و بدہد و خود را در آں منزلتے ننہد و ثمرۂ فتوت
آنکہ ترک دادہ دوست گوید و اندیشۂ کونین از دل بشوید و در آں خود را حظے و نصیبے نجوید
سوال بندہ خاص حق کدام است **جواب** بندہ خاص حق آنست کہ او را از آفت
صحبت عام نگاہدارد و در دام قبول خاص و عام نمے گذارد ہر کہ را دیدی کہ روئے
دل او بسوے خلق بود و یا روے دل خلق بسوے او او را از حلقۂ خصوصیت بیروں
برد دنیا دام شیطان است و ہوا دام نفس ہر کہ خواہد کہ گرفتار نیاید بر و دست از دنیا بدار
و ترک دانہ بیارد خلق را کہ ہواج آں دام است بجاے بگذار۔ در ویش ایں سخن بریک
است در عبارت نمیگنجد **قطعہ** با خلق نشستہ خدا میطلبی ٭ در شیوۂ ناسزا سزا میطلبی ٭
اینجا کہ توئی ہوا خدا میطلبی ٭ نیکو بنگر کئی کرا میطلبی ٭ **سوال** اصحاب دل در اصطلاحات
خود خرابات و صومعہ بسیار مے گویند و معنے آں بفہم ما نمیرسد بیاں فرمایند
جواب مارا از خرابات خانہ آورند ایں و امثال ایں شنیدہ باشی بشنو کہ از یں
روشن تر شنیدہ باشی خرابات آنست کہ تو نبودی بے تو با تو میساختند بلکہ بے تو
با خود شطرنج عیش مے باختند از خرابات عدم ترا بصومعۂ وجود فرستادند و ترا
چیزے دادند کہ کس را ندادند و چوں تو بصومعۂ وجود در آمدی از خرابات عدم پدید آمدی

ویا خود چنین گویم که چون از خرابات عدم بدر آمدی در صومعهٔ وجود در آمدی و در صومعهٔ وجود شراب عهود نوش کردی و چون مست شدی عهد خرابات أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ[٥١] فراموش کردی محبوب اول که ترا از فنای ابد در وجود آورده است تقاضای متقاضیان فرستاد و داعیان را نصب کرد تا ترا از صومعهٔ وجود بخرابات عدم دعوت کنند و ندای وفای عهد که وَاللّٰهُ يَدْعُوْا إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ[٥٢] رسانند یکی گوید سَارِعُوْا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ[٥٣] و دیگری گوید وَأَنِيْبُوْا إِلَىٰ رَبِّكُمْ[٥٤] و سیومی ندا کند تُوْبُوْا إِلَى اللّٰهِ[٥٥] و چهارمی آواز دهد که يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ[٥٦] و پنجمی گوید وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيْلًا[٥٧] إلی آخر الصدا این همه چیست گلخن و صومعهٔ وجود را مرد خود گلشن گردانند اکنون وقت آنست که برخیزید و روی دل بخرابات عدم آرید و خرابات عدم را بآثار قدم و انوار دم منور کنید و شراب محبت نوش کنید و محبوب روز نخست را فراموش نکنید شعر نَقِّلْ فُؤَادَكَ حَيْثُ شِئْتَ مِنَ الْهَوَىٰ ۞ مَا الْحُبُّ إِلَّا لِلْحَبِيْبِ الْأَوَّلِ[٥٨] ۞ **سوال** درد چیست و صافی کدام است **جواب** درد جگر است و صافی دل و دل و جگر در پهلوی یکدیگر نهاده اند امروز مرا بدرد داران آورده اند تا درد همون خورد که صافی خورد است مرید طالب است لاجرم در جگر است و درد نصیب اوست و مراد مطلوب است لاجرم با دل است و صافی نصیب او است **سوال** درد کدام و دوا کدام **جواب** با درد بیا تا بدوای برسی یعنی با درد نایافت بیا تا دوای یافت ببری با درد شوق بیا تا دوای ذوق بری با درد فراق بیا تا دوای وصال بری با عدد نیستی بیا تا دوا هستی بری با درد فنا بیا تا دوای بقا بری با درد نیاز بیا تا دوای بی نیازی بری **سوال** معرفت چیست **جواب** معرفت آنست که حق تعالی را بحق تعالی مُجَرَّدًا عَنْ إِدْرَاكِ الْعُقُوْلِ وَإِحْسَاسِ الْأَوْهَامِ[٥٩] بشناسی که اورا

---

٥١ آیا نیستم پروردگار شما ٥٢ خدای تعالی می خواند شما را به سوی خانه سلامتی یعنی بهشت ٥٣ جلدی کنید بسوی آمرزش ٥٤ و رجوع کنید بسوی پروردگار خود ها ٥٥ توبه بکنید سوی خدا تعالی ٥٦ ای هر کدام نفس آرام گیرنده بعبادت حق ٥٧ ببر از دنیا بسوی خدا گذاشتنی و بریدنی ٥٨ آیا دل تو از روی دوستی به دوست نمی ارد مگر دوست اول را ٥٩ در حالیکه او خالی کرده شده است از دریافتن عقل ها و از دیدن وهم ها و خیال ها ۞

کسے تواند شناخت زیراکہ کسے باید کہ تا او را بشناسد و دریابد وَلَیْسَ فِی الْوُجُوْدِ غَیْرُ اللّٰہِ[1]
سوال پس معرفت چیست جواب معرفت خود را شناختن است چنانکہ مہتر موجودات
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در عبارت خود بدیں معنی اشارت فرمودہ ست مَنْ عَرَفَ نَفْسَہٗ[2]
فَقَدْ عَرَفَ رَبَّہٗ سوال خود را شناختن چہ بود جواب آنکہ مجموع خود را شناسی
واجزاے خود را شناسی و اجزاء خود را از کلیات باز دانی و مقصود ہر جزوے معلوم
کنی و مراد ہر کلی ادراک کنی و خاصیت ہر جزوے بدانی چیست و طبائع کلیات
قبل الترکیب و بعد الترکیب بشناسی کہ چہ بود و چہ خواہد بود و در عالم گذر کنی و خود را
باز شناسی و آنکہ اصل تست باز یابی بہ تعلم بلکہ بعمل کہ عمل تو چیز دیگر ست و راے آنکہ
میکنی و علم چیز دیگر ست و راے آنکہ میدانی و فرع خود را و اضافت روح خود را معلوم
کنی نہ بعلم بلکہ بعمل و اگر بوصل بہشت راضی باشی و طالبان بہشت و جویندگان درجات
نیز دریں ایام و دریں روزگار اندک نہ بسیار صفات ذمیمہ فرع دل و اضافات نفس
محو کنی کہ وصول بہشت را اینقدر کفایت ست و ایں نیز اگرت میسر مے شود از محض
عنایت است مرد بختیار باید تا ایں او را اختیار آید و اگر ہمت عالی ست سر بدیں فرود
نمے آید و سر ہمت متعالی سر بدیں فرود نمے آرد و اوصاف باسرہا ذمیمۃ کانت[3]
او حمیدۃ مع اضافات الروح در دریاے عدم اندازی شناختن اگر با وصاف
بشناسی باز خود چہ چیز اندازی و با چہ چیز در سازی بدانکہ اوصاف بر انواع است اوصاف
حسی و اوصاف نفسانی و اوصاف قلبی و اوصاف روحی کہ بحکم مجاورت اضافات
باری معتبر شدہ ست اگر بندہ را سعادت مساعدۃ کند دولت وصلت معلوم کند
و ہمت سلوک در وے ظاہر گردد پیر پختہ و راہ رفتہ و شناختہ طلب کند اگر دوست
دہد سر بر قدم او باید نہاد و جان بشکرانہ او باید داد اگر دست ندہد ایں فصول را مقتداے
خود باید ساخت **بیت** از بخت بدام گر فروشد خورشید * از نور رخت ہما چراغے
گیرم * و ہیچ چیز دیگر نباید پرداخت کہ روزگارش بمشغولئی آں مشوش شود کہ

---

[1] نیست در وجود غیر خداے تعالی ۔ [2] کسیکہ شناخت ذات خود را پس تحقیق شناخت پروردگار خود را ۔ [3] یعنی صفات بد باشند آں صفات یا نیکو نسبت با روح ۔

ہر چہ در راہ دل مے آید دریں رسالہ بیاید سوال اینہمہ گفتی و نگفتی کہ معرفت چیست
جواب معرفت آنست کہ بدانی کہ مرکب ازحسوس و نفوس و قلوب و ارواح ہر یکے
از ایشاں اصفات کنم بر ضد یکدیگرست صفات بشناسی ہم بعلم و ہم بعمل کہ اگر بعلم
بشناسی و بعمل نشناسی ہیچ سود نکند و اگر بعلم شناسی و نہ بعمل تو عالم باشی بعمل عارف
نباشی تا اوصاف محو نکنی و یا خود چنیں گویم کہ تا چوں صفائی کامل بدست آوردی
آنگاہ ترا عارف تواں گفت سوال محو اوصاف را طریق چیست جواب آنکہ
اوصاف حسّی محو کنی کہ اوصاف نفسانی محو شود تا اوصاف حسّی برپاست اوصاف
نفسانی را از اوصاف حسّی مدد است و تا مدد برپاست ولایت برپاست و چوں
حسّی محو شد روئے باوصاف نفسانی آرد و آنرا بدست محو سپارد کہ اگر با وجود اوصاف
نفسانی روئے بمحو اوصاف قلبی آرد نتواند کہ اوصاف نفسانی را مدد است و تا
مدد محو نشود او یکسوئے نشود تا صفات قلبی بود اسقاط اضافات محال بود و
بوحدت رسیدن خیال بیت بدریاے عصمت فرو رفتہ بہ + کز انجا بدریاے
وحدت رسی + ابتداے ایں کار خلوت ہست و عزلت و فراموشی خود با ستغراق
یاد مولے تعالیٰ

قصیدہ

با یاد خودت یاد خدا شرک بود	تا تو نشوی ز خود جدا شرک بود
آنجا کہ فنا ے مطلقت مے باید	تا ہست وجود تو ھدا شرک بود
آزاد کسیست کو ز خود آزاد است	ہر غم کہ بدو رسید از غم شاد است
محصول دو کونین کہ در ہمت او	چوں آب نگویم کہ ہمہ چوں باد است

منہم آں بدر السالکین + آں شمس العارفین + آں شیر بیشۂ محبت + آں
سرمایۂ مودت + شیخ بدرالدین غزنوی + کہ افعال پسندیدہ و احوال
گزیدہ داشت و در وقت خود میان اہل سماع و عشق محتشم بود و خلیفہ شیخ الاسلام
قطب الدین بختیار اوشی بود و مشائخ روزگار بہ بزرگی او معترف و معتقد

بودہ اند واو تذکیر گفتے و سخن گیرا داشت و خلق خدا ے را سخن دلپذیر غبطہ کردے و سوز راحتے
بدلہا رسانیدے و بیشتر در اداے محبت بودے و ایں بزرگوار را دیوانی ہست کہ دستور
عاشقاں خدمت و ذکر ایں بزرگ مشتمل بر دو نکتہ ہست **نکتۂ اول** در بیان آمدن
شیخ بدر الدین غزنوی از غزنیں در لاہور و از لاہور در دہلی و آوردن ارادت
بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہما العزیز حضرت سلطان
المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ شیخ بدر الدین غزنوی میگفت من
اول از غزنیں در لاہور آمدم و در آں ایام لاہور بغایت آباداں بود چند گاہے
آنجا بودم بعد ازاں عزیمت سفر کردم یکدل آں شد کہ بطرف غزنیں بروم و یکدل
آں شد کہ در شہر دہلی بیایم و کشش خاطر من جانب غزنیں بسیار بود چہ مادر و پدر
و اقرباے و دوستان آنجا بداشتم و در دہلی داماد ے بیش نبود دریں تردد فال
مصحف دیدم اول آیت غزنیں دیدم آیت عذاب آمد بعدہ بہ نیت دہلی دیدم آیت
رحمت آمد و ذکر بہشت و جوے ہاے آں بحکم فال جانب دہلی آمدم و تفحص داماد
کہ در دہلی چاکر بود در سراے سلطان رفتم ایں داماد میزی پر از تنکہاے زر بدست
کردہ بیروں مے آید چوں مرا دید کنار گرفت و خوش شد و آں سیم در نظر من آورد بعدہ
ہم در آں چند گاہ از غزنیں خبر آوردند کہ مغل در آں دیار رسید مادر و پدر و کل اقربا
را شہید کردند از سلطان المشائخ پرسیدند کہ شیخ بدر الدین بعد از آنکہ در دہلی
رسیدہ بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین ارادت آوردہ و محلوق شدہ فرمود آرے
و مے فرمود چوں شیخ بدر الدین بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین ارادت آوردہ
و محلوق شدہ تا آں غایت کہ شیخ الاسلام قطب الدین در صدر حیات بود
شیخ بدر الدین ملازم خدمت پیر بود **نکتۂ دوم** در بیان کرامت شیخ بدر الدین
غزنوی رحمۃ اللہ علیہ سلطان المشائخ مے فرمود کہ شیخ بدر الدین را با خواجہ
خضر ملاقات بود و پیدر شیخ بدر الدین گفت اگر مرا بنمائی نیکو باشد روزے در مسجدے
در تذکیر حاضر بود جائے بلند نشستہ کہ کسے آنجا نتوانستے نشست شیخ بدر الدین

پدر را نمود که آں خواجه خضر است پدر شیخ بدر الدین دید در خاطر کرد ایں زماں او را
چه زحمت دہم بعد از تذکیر خواہم دید چوں تذکیر تمام شد خواجه خضر از انجا غایب شد
سلطان المشایخ مے فرمود که شیخ بدر الدین سخت بزرگ بود فاما ہر گاہ که
در شهر در آمد و بخلق مشغول شد کار او چگونه پیش رود و نیز مے فرمود اگر کسے بزرگے
را بیند و باز غایب شود از نظر ایں قوت جهت خضر را باشد و مے فرمود از شیخ بدر الدین
غزنوی شنیدم که من در خانهٔ قاضی حمید الدین ناگوری در آمدم دیدم جامه شستن
داده است و ہوا سرماست میرزی در ته داشت من جلیجه داشتم تو پیش آوردم در حال
قبول کرد و بپوشید و گفت پدر ترا بر من منت ہاست دریں محل سلطان المشایخ
فرمود اگر کسے در محل شکنجه لطفے و اخلاقے کند اندر ہمه عمر او را بنده باشد و کاتب حروف
از خدمت سید السادات سید حسین عم خود سماع دارد که مردے محقر مے بخدمت
سلطان المشایخ بیامدے پیش او قیام تمام آوردے و دلداری کردے بخلاف
یاراں اعلے که ایشاں را بداں حد تعظیم نمے کند و ایں مرد شایاں آں نمے نماید فرمود
که ایں مرد وقتے مرا در حالت اضطرار یک گز جامه یاری کرده است مے پیش من
آورده حق آں نگاه میدارم سلطان المشایخ مے فرمود در آخر رجب نمازی
آمده است بجهت درازی عمر که شیخ بدر الدین غزنوی بپیوسته آں نماز بگذاردے
بعد ازاں فرمود که از نظام الدین پسر شیخ ضیاء الدین پانی پتی علیه الرحمه شنیده
ام که دراں سال که فوت شیخ بدر الدین غزنوی بود نماز نگذارده بود او را گفتند
چرا امسال آں نماز نگذارده اید فرمود مرا از عمر چیزے نمانده است ہماں سال نقل
او بود و مدفن شیخ بدر الدین غزنوی در پایان پیر او شیخ الاسلام قطب الدین
بختیار است قدس الله سره العزیز و سلطان المشایخ مے فرمود من از شیخ
بدر الدین غزنوی شنیدم میگفت که شیخ قطب الدین بختیار قدس الله سره العزیز
ایں دو بیت بسیار گفتے رباعی سودائے تو اندر دل دیوانهٔ ماست ✤ ہر چند نه حدیث است
افسانهٔ ماست ✤ بیگانه که از تو گفت او خویش من است ✤ خویشے که نه از تو گفت بیگانهٔ ماست ✤

منہم آں پیشواے اہل شریعت آں مقتداے اہل طریقت آں مشہور متوکل
آں میان اولیاء عرب چوں گل آں از سر تا قدم ہمہ دل اعنی شیخ نجیب الدین
متوکل قدس اللہ سرہ العزیز برادر و خلیفہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
بود وایں بزرگ عجب معاملۂ داشت و عجب روشے داشت سلطان المشایخ مے فرمود
شیخ نجیب الدین متوکل مدت ہفتاد سال در شہر بود دیہے و ادرارے نداشت
با اتباع و فرزنداں متوکل بودے و عیش خوش داشت و مے فرمود من ہمتاے
وے دریں شہر ندیدم و مے فرمود کہ او ندانستے کہ امروز کدام روز است و ایں ماہ
کدام ماہ است و ایں درم چہ درم است و مے فرمود روز عید بود شیخ نجیب الدین
آنچہ در خانہ داشت انفاق کردہ در نماز عید رفت چوں از انجا باز گشت برابر چند
نفر یار در خانہ آمدہ پرسیدہ چیزے طعام موجود ہست گفتند کہ شما آنچہ در خانہ موجود
بود پیش از نماز تمام بخرچ رسانید و در نماز رفتید ایں زماں چیزے نماندہ است
طرف یاراں ملتفت شد و یاراں را معذرتے کرد و خود بالاے بام رفت و بحق
مشغول شد ہم دریں میاں مے بیند مردے بالاے بام مے آید و ایں بیت
میگوید بیت با دل گفتم دلا خضر را بینی * دل گفت اگر مرا نماید بینم * و ایں مرد
بیلغے طعام پیش آورد و گفت کہ کوس توکل تو در عرش میان ملاء اعلی مے زنند
و تو بہت اینقدر ملتفت گشتہ شیخ فرمود حق میداند سبب خود ملتفت نگشتہ ام
سبب یاراں التفاتے روے دادہ بود بعدہ ایں مرد گفت کہ ایں طعام بر فرزنداں
خود برساں خدمت شیخ نجیب الدین دامن مبارک خود بداں طعام غیبی پر کرد از
بام فرود آمد و بفرزنداں خود رسانید چوں از بالاے بام آمد آں مرد را ندید
و آں مرد مہتر خضر بود سلطان المشایخ مے فرمود کہ شیخ نجیب الدین متوکل
را برادرے بود در بداؤں ہر سال بدیدن او آنجا رفتے تا وقتے ہر دو برادر
بدیدن شیخ علی بزرگ کہ صاحب نعمت بود در بداؤں رفتند شیخ نجیب الدین
دو سہ گام پیش از انکہ بوے یار سد براے رعایت ادب پا فراز کشید چنانکہ نخست

پاے برزمین نہادہ پس ازاں پاے خود بر بوریا کہ مصلے ست نہاد شیخ برنجید و
گفت کہ ایں بوریا مصلے ست و ہر دو برادر نشستند و کتابے بیش شیخ علی بود
شیخ نجیب الدین پرسید کہ ایں کدام کتاب ست چوں آں رنجش باقی بود جواب
نیافت شیخ نجیب الدین گفت اگر فرمان باشد ایں کتاب را ببینیم اجازت یافت
بمجرد آنکہ کتاب بکشاد دید کہ در آخر زماں اینچنیں مشایخ باشند کہ در خلا معصیت کنند
و در ملا چوں بر بوریاے ایشاں کسے پاے نہد قیامت قایم کنند عین آں در
نظر شیخ علی داشت و گفت کہ کتاب شما ست و بے قصد در نظر آمدہ است شیخ علی
پشیمان شد و معذرت بسیار کرد سلطان المشایخ مے فرمود شیخ نجیب الدین
را در آں شب کہ فاقہ بود بی بی فاطمہ سام را کہ در حوالے قصبہ اندرپت خفتہ
است و روضۂ او قبلۂ حاجات خلق گشتہ نور باطن روشن شدے یک نیم یا نیم
منے قرص پختے و بخدمت شیخ نجیب الدین متوکل فرستادے و میان بی بی فاطمہ
سام و شیخ نجیب الدین متوکل برادر خواندگی و خواہر خواندگی بود چوں آں قرص
بر سیدے شیخ نجیب الدین فرمودے چنانکہ بی بی فاطمہ را از حال درویشاں
آگاہی میشود اگر پادشاہ وقت را شود چیزے با برکت فرستد بعدہ تبسم کردے
و گفتے بادشاہاں را ایں کشف از کجا سلطان المشایخ مے فرمود پیش ازانکہ
من بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین قدس اللہ سرہ العزیز پیوندکنم
مجعد بودم روزے در مجلس شیخ نجیب الدین متوکل قدس اللہ سرہ العزیز بر خاستم
و گفتم یکبار سورۂ فاتحہ و اخلاص بخوانید بہ نیت آنکہ من قاضی جاے شوم شیخ
نجیب الدین اغماض کرد من دانستم کہ ایں التماس بسمع مبارک او نرسید باز
گفتم کہ یک بار سورۂ فاتحہ و اخلاص بخوانید بہ نیت آنکہ من جائے قاضی شوم
دریں کرت تبسم کرد و فرمود کہ تو قاضی مشو چیزے دیگر شو بریں حرف سلطان
المشایخ مے فرمود کہ ایں چہ خدا ستغفار بود ازیں کار کہ فاتحہ ہم نخواند و میفرمود
کہ شیخ نجیب الدین متوکل در باب خرچ کردن دنیا بدیں عبارت فرمودے

که چوں مے آید بده که لم نیاید و چوں میروی نگاه مدار که نیاید و مے فرمود شیخ نجیب الدین
از خدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز پرسید که
که مرداں همچنیں مے گویند ایں زماں که شما در مناجات یارب مے گوئید جواب مے شنوید
که لَبَّيْكَ عَبْدِيْ فرمود که خیر بعده فرمود الا ارتجاف مقدمة الکون باز
پرسید همچنیں مے گویند که مهتر خضر بر شما مے آید فرمود که خیر باز پرسید همچنیں گویند
که ابدالاں بر شما آمد و شد دارند دریں باب حکمے نفرمود و گفت تو هم ابدالے
مے فرمود که شیخ نجیب الدین متوکل هر سال بخدمت شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز در اجودهن برفتے چوں خواستے که باز
گردد بوقت وداع فاتحه التماس کردے نیت آنکه چنانکه ایں بار آمده ام بار دیگر
نیز بیایم شیخ شیوخ العالم بعد فاتحه خواندن فرمودے که بارها خواهی آمد تا نوزده
کرت بخدمت شیخ شیوخ العالم پیوست چوں نوزدهم کرت خواست که باز
گردد بخدمت شیخ شیوخ العالم عرضداشت کرد که بنده هر کرت که بخدمت آیده
التماس فاتحه کرده نیت آنکه چنانکه ایں بار آمده ام کرت دیگر هم بیایم و بر لفظ
مبارک شیخ شیوخ العالم رفته بود که بارها خواهی آمد اکنوں تا ایں غایت
نوزده کرت شد که بخدمت رسیده ام باز التماس میکنم و فاتحه درخواست مے نمایم
که یکبار دیگر بیایم تا بیست بار راست شود شیخ شیوخ العالم فاتحه نه خواند دریں
کرت که در شهر آمد نقل شیخ نجیب الدین بود رحمة الله علیه و روضه متبرکه او بیرون
شهر دروازه منده است قدس الله سره العزیز منهم آں باسط علوم ربانی آں کاشف
غوامض معانی اعنی مولانا بدر الحق والدین اسحاق بن علی بن اسحاق
الدهلوی و ایں بزرگ در زهد و ورع و عشق و درد و بکا بے نظیر و داماد و خادم
و خلیفه شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین بود قدس الله سره العزیز و ذکر
ایں بزرگ مشتمل بر دو نکته است نکته اول در بیان پیوستن مولانا بدر الدین
اسحاق بخدمت شیخ شیوخ العالم و آوردن ارادت و کثرت بکا و تجرد او در

علوم دینی قدس اللہ سرہ العزیز منقول ہست کہ ایں بزرگ ہم از شہر دہلی بود و تعلم ہم
در شہر کردہ بود و از دانشمنداں و خوب طبعاں شہر در علم و فضل فائق گشتہ چوں دانشمندی
بکمال در شہر حاصل کرد و ہمت بلند داشت خواست تا جمیع علوم را باقصی الغایۃ حاوی شود
و چند مشکلے نیز در ہر علمے برو ماندہ بود کہ از فحول علمائے شہر حل نشد بدیں سبب باکتب
بسیار عزیمت بخارا کرد چوں در اجودھن رسید و در آں ایام صیت کرامات و تبحر
شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز در عالم منتشر شدہ بود و خلق
خدائے تعالے از اقالیم روئے بخاک بوس آنحضرت با عظمت نہادہ الغرض خدمت مولانا
بدر الدین اسحاق یارے داشت عزیز او خدمت مولانا را بر آں آورد کہ با خدمت
شیخ شیوخ العالم ملاقات کند چوں خدمت مولانا بدولت پائے بوس شیخ شیوخ
العالم رسید شاہے دید کہ سینہ مصفے و تقریر دلکشائے او از ضمیر آئیدہ حکایت میکند و دل
از دست مے برد چنانکہ سلطان المشائخ مے فرمود کہ حسن عبارت و لطافت تقریر
شیخ شیوخ العالم بحدے بود چوں بسمع اینکس رسیدے خواستے کہ اینکس از غایت ذوق
ہماں ساعت بمیرد نیکو باشد الغرض چند مشکلے کہ خدمت مولانا را بود از خدمت شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز در عین بحث علمی و تقریر حکایات
دینی حل میشد خدمت مولانا متحیر ماند با خود گفت کہ ایں بزرگ کتابے نزدیک خود
ندارد و حجابہائے چادر پوشیدہ از علم من لدنی خبر میدہد ایں علم کسبی نیست بجہت
چیزے کہ در بخارا میرفتم صد چنداں ہمیں جا یافتم نیت بخارا رفتن از خاطر مبارک
دور کرد و با عتقاد صادق بخدمت شیخ شیوخ العالم پیوست و مرید آنحضرت شد
شیخ سعدی گوید بیت من کہ در ہیچ مقامے نزدم خیمہ عشق ✤ پیش تو رخت بیفگندم
و سر بنہادم ✤ شیخ شیوخ العالم نیز چوں خدمت مولانا را قابل دید مرحمت فرمود
و بخادمی و دامادی خویش مشرف گردانید و بحریت مخصوص کرد تا بحدے کشید کہ
یکے از واصلان درگاہ بے نیازی گشت و بنعمت خلافت شیخ شیوخ العالم
رسید و ہم بخدمت شیخ شیوخ العالم مستقیم ماند و از اقربا و خویش و پیوند کہ در شہر

داشت بکلی برید و باد وست یکے شد مصرع دل و جان و تن با خیالت یکے شد * کاتب
حروف از والد خود سید مبارک محمد کرمانی رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد کہ خدمت مولانا
بدر الدین اسحاق رحمۃ اللہ علیہ بحدے سریع البکا بود کہ یک ساعت چشم مبارک
او از آب دیدہ خالی نبودے این ضعیف گوید بیت اے ز عشقت خانہ عقلم خراب
مردم چشمم ز گریہ غرق آب * چنانکہ از کثرت گریہ در ہر دو چشم مبارک او گل افتادہ بود
بزرگے خوش گوید بیت فرو خواہد زدن سقف دو چشمم * بتہ آغاز کردہ است این چکیدن
وقتے جدہ پدریں کاتب حروف کہ بیعت بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
داشت خدمت مولانا بدر الدین اسحاق را گفت اے برادر اگر شما ساعتے آب دیدہ خود
نگاہدارید من علاج آں بسرمہ بکنم خدمت مولانا بدر الدین بگریست و فرمود کہ اے
خواہر من چکنم کہ آب دیدہ بر دست من نیست بزرگے خوش گوید بیت از آب دیدہ
خانہ چشمم خراب شد * بس نادیم دیدۂ خانہ خراب * والد کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ
مے فرمود کہ خدمت مولانا بدر الدین اسحاق بعد نقل شیخ شیوخ العالم فرید الحق
والدین قدس اللہ سرہ العزیز در مسجد جمعہ قدیم اجودھن نشستے و سبب آں بود
چوں بعد از نقل شیخ شیوخ العالم از فرزندان او شیخ بدر الدین سلیمان
بر سجادۂ شیخ شیوخ العالم نشست خدمت مولانا بدر الدین اسحاق چنانکہ
پیش شیخ شیوخ العالم خادمی میکرد پیش مخدوم زادہ خود کمر خدمت بستہ ایستادہ
بزرگے خوش گوید بیت در خدمت تو اے ز دل و جاں عزیز تر * جاں بر میاں
ببندم و صد بندگی کنم * چوں چندگاہے بریں بگذشتہ البتہ حاسداں میان شیخ
بدر الدین سلیمان و میان خدمت مولانا بدر الدین اسحاق القاء عداوت
کردند و خواستند کہ منصب امامی خود فرو دگیرند خاطر مبارک خدمت مولانا بدر الدین
اسحاق [illegible] منغص شد درین باب با سید محمد کرمانی جد کاتب حروف
مشورت کرد سید محمد کرمانی عزت و احترام مولانا بدر الدین کہ بخدمت
شیخ شیوخ العالم داشت دیدہ بود فرمود کہ مولانا مصرع صحبت کہ بعزت نبود

دوری بہ + خدمت مولانا چوں این سخن بشنید در مسجد جمعہ آمد و نشست الغرض خدمت
والد رحمۃ اللہ علیہ مے فرمود من و خواجہ یعقوب پسر خورد شیخ شیوخ العالم فریدالحق والد
و شیخ علاؤ الدین نبیرہ شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز و چند خورد کے دیگر
مسجد جمعہ پیش مولانا بدرالدین اسحاق کلام اللہ میخواندیم و اخی مبارک کہ غلام شیخ
شیوخ العالم بود و خدمت شیخ قدس اللہ سرہ العزیز با سم جہازی دختر خود بی بی
فاطمہ را کہ در حبالۂ مولانا بدرالدین اسحاق بود داد و او خلیفہ ما بود الغرض خدمت
والد مے فرمود آں زماں کہ خدمت مولانا در نماز چاشت مشغول شدے چنداں
بگریستے کہ بوقت سجود سجدہ جاے ایشاں تمام از آب دیدۂ مبارک تر گشتے و
والد مے فرمود کہ مولانا بدرالدین اسحاق قدس اللہ سرہ العزیز مشعلہ سوز ال
بود و زود تر بکمالات مرداں خداے رسیدہ غرض از آمدن ایں جہاں مردم
کمالات است چوں بکمال رسید بیش ازیں جہت ندارند چہ زود بہ شیخ شیوخ ا
رسید قدس اللہ سرہ العزیز منقول است کہ وقتے در حیات شیخ شیوخ الع
مولانا بدرالدین اسحاق قدس اللہ سرہ العزیز ایں بیت بر زبان مبارک راندید
پیش سیاست غمش روح چہ نطق نمیزند + اے زہزار صعوہ کم بیں تو نوا چہ میزنی +
روز در ذوق ایں بیت در عالم تحیر بود و بسیار کہ بر زبان مبارک مے آمد بکائے و
پیدا مے شد چوں وقت نماز شام در آمد شیخ شیوخ العالم خدمت مولانا بدرالد
اسحاق رحمۃ اللہ علیہ را امامت فرمود و خدمت مولانا در نماز شروع کرد و تحریمہ بس
و بجاے قرات ہمیں بیت بر زباں مبارک ایشاں گذشت بعدہ بیہوش ش
چوں بخود باز آمد شیخ شیوخ العالم فرمود کہ باز در امامت شروع کن و حاضر با
دریں کرت نماز تمام کرد و سلطان المشائخ مے فرمود کہ مرا با مولانا بدرالدین
اسحاق محبت سخت بود و در کل امور کہ مرا پیش آمدے خدمت مولانا پیش ش
شیوخ العالم مددہا کردے و خود نیز تربیت ہا فرمودے تا آں غایت کہ م
مولانا در صدد حیات بود بسبب عظمت و احترام او سلطان المشائخ بکسے د

بیعت نداد و چوں خدمت مولانا در پردہ شدہ بعد ازاں دست بیعت دادن گرفت
و سید محمد کرمانی جد کاتب حروف کہ محرم آں خاندان کرامت بود در اجودہن فرستاد
تا پسران مولانا بدر الدین خواجہ محمد و خواجہ موسیٰ و والدہ ایشاں را کہ دختر شیخ
شیوخ العالم و حرم محترم خدمت مولانا بود در شہر آورد و بانواع رعایت کردہ در باب
ایشاں تربیت ہا فرمود چنانکہ ایں کیفیت مشرح در ذکر بی بی فاطمہ در نکتہ مناقب
دختران شیخ شیوخ العالم تحریر یافتہ است و خدمت مولانا بدر الدین در علم تصریف
کتابے منظوم تالیف کردہ است کہ بر بلاغت و تبحر و فصاحت ایشاں دلیلے واضح است
واں را تصریف بدری گویند و در آخر آں کتاب ایں شعر نبشتہ است **شعر**

إِنِّي بَسَطْتُ يَدَيَّ إِلَيْكَ إِلٰهِي — وَيَسِيلُ سَيْلُ الدَّمْعِ مِنْ مَآقِي
يَا رَبِّ ارْحَمْ بُكَائِي وَاعْفُ عَمَّا قَدْ حَوَى — مِنْ غَفْلَةٍ فِي هٰذِهِ الْأَوْرَاقِ
وَاسْدُدْ بِفَضْلِكَ ثُلْمَةً فِي نَظْمِهِ — وَاجْعَلْهُ بَعْدَ الْمَوْتِ مِنِّي الْبَاقِي
وَاصْبُبْ عَلَيْهِ مِنْ قَبُولِكَ جُرْعَةً — تَهْوِي إِلَيْهِ أَفْئِدَةُ الْعُشَّاقِ
وَانْظُرْ شَوَاغِلَ خَاطِرِي وَشَدَائِدِي — يَا مَنْ سَتَرْتَ مَعَائِبَ الْآفَاقِ
فَلَقَدِ ابْتُلِيتُ بَلِيَّةً لَمْ أَرْجُهَا — فَرَجًا مِنَ الطَّيْسِ لَا مِنْ رَاقِ
اَلدِّينُ فِيهَا رَاحِلٌ أَوْ نَادِرٌ — وَأَرَى النِّفَاقَ مَوَاضِعَ الْأَخْلَاقِ
وَالْخِلُّ فِيهَا كَالشَّيْءِ مُتَنَا بِسٌ — وَعَلَيْهِ قِسْ حَالَ الْعَدُوِّ وَالْعَاقِي

ترجمہ اشعار تصریف کہ حضرت بدر الدین اسحاق تصنیف فرمودہ اند

پس بدرستی کہ من کشادہ کردم ہر دو دست خود را بسوے تو اے معبود
پس رحم کن بر گریستن من و ببخش از چیزے کہ گرد آوردہ است
و دور کن بفضل خود عیبے کہ دریں نظم واقع شود
و بریز بر آں نظم از قبول خود جرعہ
و ببیں شغلہاے خاطر مرا و سختی ہاے مرا
پس تحقیق آزمودہ شدم من بسختی کہ امید نداشتم من آں سختی را
دین دریں ایام رفتہ است یا کم است
و فرود آمدن عہد یا دریں ایام دشمنی پنہان بجاے خصومت آشکار است

رواں مے شود اشک از گوشہ چشم من
از غفلت دریں ورقہا + + + +
و بگرداں ایں نظم را بعد موت از من باقی یادگارے
تا فرود آید بسوے نظم گردن ہاے عاشقاں
اے کسیکہ پوشیدہ عیب ہاے عالم را
بدہ تو نجات از بسیاری ہلاکت نیست نزدیک من دوائی و علاجے
مے بینم من نفاق را در جاہاے اخلاق
و بریں قیاس کن حال دشمناں و دوستان ایں ملک را

والعیشُ فیہ لمن تزندقَ عاملًا — والیومُ یومُ الفسقِ والفسّاقِ

العادلینَ الآکلینَ لحومَہم — یتمازعونَ تمازعَ الاوراقِ

واری الزمانَ عزیزَ الوفاقِ منّی — ادہی البلاءِ والروحِ الاحراقِ

وارحم لمن یتلو ویدعو عبدَکَ — الاسحاقَ ابنَ علیِ الاسحاقِ

ونیز مولانا بدر الدین اسحاق رحمۃ اللہ علیہ در تتمہ تصنیف مذکور بقلم مبارک خود بالتماس سلطان المشائخ نبشتہ بود سَمِعَ مِنّی وقرأ اہلُ النظمِ العزیزِ الامامُ المجاہدُ العالمُ نظامُ الملّۃِ والدینِ محمدُ بنُ احمدَ ذو الخصائلِ الرضیّۃِ والشمائلِ السنیّۃِ شَمَلَتْ شمائلُہ وآثارُہ وعَمَّتْ فضائلُہ وانوارُہ وانّی وان کنتُ قلیلَ البضاعۃِ فی ہذہ الصناعۃِ ولکنْ اتّفاقُ ہذا النظمِ کانَ لامرِ مَنْ ہو واجبُ الایتمارِ کسعیِ النملۃِ بینَ یدیْ سلیمانَ وہو دامَ فضلُہ التمسَ منّی ہذہِ الاسطرَ معَ کثرۃِ قدرِہ فکتبَ ذلکَ امتثالًا لامرِہ وانا اضعفُ الفقراءِ الی اللہِ الغنیِّ اسحاقُ بنُ علیٍّ الدہلویُّ بخطّی رجاءَ ان یذکرَنی بصالحِ دعائہِ حامدًا ومصلّیًا

و براحت بودن درینوقت حاصل است مر کسے را کہ بدینی اختیار — امروز روز بدکاری و بدکاران است

عادلان این زمانہ خورندگان گوشت مردمانند — پارہ پارہ کردہ میخورند مانند پارہ کردہ خوردن مرغان

می بینم من زمانہ را کمیافت زیرکان انرا — سختی ہاے بلا و از ترس ہاے سوزانندہ

رحم کن مر کسے را کہ بخواند این قصیدہ را و دعا کند بندہ — اسحاق ابن علی ابن اسحاق

شنید از من و خواند این نظم را ارجمند و پیشواے خلق بسیار کوشش کنندہ در کار دین دانا بحقائق آراستگی کردہ و دین محمدی محمد پسر احمد صاحب خصلتہاے پسندیدہ صاحب عادتہاے استوار فراست وہست خصلتہاے نیکوی او ہمہ اد دیگر بودہ ست ہمہ نشان ہاے خوبے او بسیار ہست بزرگیہاے دانوار وے بدرستی کہ من واگرچہ بودم من کم [illegible] در کار اشعار ولیکن اتفاق گفتن این نظم بودہ ہست از جہت فرمودن کسے کہ آنکس لازم است قبول کردن فرمان نظم کردن مانند دویدن وشتاب کردن مور چہ ہست در حضور سلیمان آں نظام الحق ہمیشہ باد بزرگی او درخواست کرد از من این چند سطر نوشتن را با بسیارے بزرگی و منزلت خود پس نوشتم من این چند سطر را براے فرمان برداری فرمان او و من ناتوان ترین محتاجان بسوے اللہ توانا و بے نیاز اسحق پسر علی باشندہ دہلی نوشتم چند سطر را بخط خود باامید آنکہ یاد کند آں نظام الحق بہ [illegible] دعاے خود در وقت عزیز خود در حالیکہ ثنا کنندہ خدایم و درود فرستندہ بر مصطفٰے ام برحمتک یا ارحم الراحمین ؛

تکملہ دوم در بیان عظمت و کرامات مولانا بدر الملۃ والدین اسحاق قدس اللہ سرہ العزیز و رفتن او از دار دنیا بدار عقبیٰ منقول است کہ ملک شرف الدین کبرا مقطع دیپالپور بود او را اتفاق آں شد کہ بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز ارادت آرد بدیں نیت دولت قدمبوس شیخ شیوخ العالم حاصل کرد و بیعت التماس نمود شیخ شیوخ العالم اشارت بجانب مولانا بدر الدین اسحٰق کرد کہ ایں را تو دست بیعت بدہ خدمت مولانا بدر الدین بحکم فرمان شیخ شیوخ العالم او را دست بیعت داد بعد چندگاہ بحکم فرمان بادشاہ عہد او را بند کردہ از دیپالپور بجانب شہر رواں کردند ملک شرف الدین عرض داشتے دریں باب بخدمت مولانا بدر الدین اسحٰق نوشت و کسان خود را گفت چوں در اجودھن برسید فصل خربوزہ ہست قدرے خوربزہ بخرید و برابر عرض داشت بخدمت مولانا بدر الدین کہ مخدوم منست ببرید چوں کسان ایں عرض داشت با خوربزہ بخدمت مولانا بدر الدین رحمۃ اللہ علیہ آوردند جمعے از عزیزان بخدمت آں بزرگ نشستہ بودند قاضی صدر الدین حاکم اجودھن خادمی مولانا مے کرد او را فرمود کہ صدر الدین ایں را قسمت کن قاضی صدر الدین خوربزہ قسمت کرد چوں بخدمت مولانا رسید نصیب خدمت مولانا بدر الدین پیش نہادہ خدمت مولانا بدر الدین فرمود نصیب شرف الدین کبرے ہم نزدیک من بنہ چوں خربوزہ قسمت شد خدمت مولانا دستار مبارک خود از سر فرود آورد و نزدیک خربوزہ کہ نصیب شرف الدین کبرا بود نہاد و فرمود کہ ما ایں خوربزہ را نمے خوریم و ایں دستار بر سر نمے بندیم تا آں زماں کہ شرف الدین کبریٰ نیاید چوں او برسد با او ایں خوربزہ بخوریم ایں چوں بگفت و بحکایات مشائخ و مناقب بزرگان با حاضران مجلس مشغول شد ساعتے گذشت شرف الدین کبریٰ رسید خدمت مولانا بدر الدین رحمۃ اللہ علیہ دستار مبارک بر سر خود نہاد و بخوربزہ خوردن مشغول شدند دریں میاں شرف الدین کبرے حکایت تخلیص خود بخدمت

مولانا بدرالدین اسحق رحمۃ اللہ علیہ گفتن گرفت کہ عماز ساعتے پیش بادشاہ در باب من نوعدیگر کیفیتے باز نمودہ بود چوں بادشاہ راکذب آں تحقیق شد فرمانے دیگر فرستاد کہ او را مخلص کنید وہر جاکہ رسیدہ باشد ہم ازانجا او را باز گردانید من بندہ در قصبہ نہرواله رسیدم کہ ایں فرماں رسید از برکت مخدوم با مرحمت تمام بخدمت پیوستم منقول است کہ یاران شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ بنوبت بجہت ہیزم در سواد اجودھن میرفتند چوں نوبت بمولانا بدرالدین رسید خدمت مولانا نیز بجہت ہیزم رفت و دو پسر شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز را برخدمت مولانا بدرالدین بیروں آمدند در اثناء راہ بخدمت مولانا مے گفتند کہ مریداں بابا را آنچناں کرامت نیست کہ مریداں سیدی احمد را زیرا چہ مریدان سیدی احمد بر شیر سوار مے شوند و مار بدست میگیرند مولانا بدرالدین فرمود کہ مخدوم زادگاں اینچنین نباید گفت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین بغایت بزرگ اند کسے بکرامات وعظمت ایشاں ومتعلقاں ایشاں نرسد الغرض چوں پیشتر رسیدند شیرے از جنگل بیروں آمد وہر دو پسر شیخ شیوخ العالم بر درخت سوار شدند وخدمت مولانا پیشتر شد و آستین مبارک بر سر آں شیر میزد و مے گفت کہ اے سگ تراچہ محل کہ در نظر مخدوم زادگان من در آئی بعدہ پسران شیخ شیوخ العالم را گفت از درخت فرود آئید ایشاں گفتند تا آں شیر نرود ما فرود نیائیم خدمت مولانا رحمۃ اللہ علیہ آں شیر را گفت اے سگ برو شیر سر بر زمیں نہاد و باز گشت پسران شیخ شیوخ العالم از درخت فرود آمدند وازاں سخن کہ مے گفتند پشیماں شدند سلطان المشائخ مے فرمود کہ مولانا بدرالدین اسحق چیزے مے نوشت وقت نماز دیگر تنگ بود کسے گفت خواجہ وقت نماز دیگر تنگ مے شود یکے را فرمود کہ برو آفتاب را بہ بیں او رفت دید وگفت کہ تنگ وقت است و آفتاب فرود مے شود دیگرے را فرمود کہ برو بہ بیں او ہم گفت آفتاب نزدیک است کہ فرود شود مرا فرستاد من رفتم گفتم کہ خواجہ آفتاب نزدیک

است که فرو دشود بعده خدمت مولانا فرمود تا امروز آفتاب را بگوییم تا صفحهٔ تمام نشود
فرو دنرود چون صفحه تمام شد خواجه فرمود که آفتاب را ببینید چون یک کس بالا رفت دید
که آفتاب بر قرار است خواجه حکیم سنائی در مدح امیر المومنین کرم الله وجهه
خوش گوید شعر قوت حسرتش ز فوت نماز * داشته چرخ را ز گشتن باز * سلطان
المشائخ مے فرمود که مولانا بدر الدین اسحاق چنان خادمی شیخ شیوخ العالم
قدس الله سره العزیز کردے که از وقت چنان خدمت نیاید با آن بهم مستغرق
و مشغول حق بودے تا بحدے که بخدمت شیخ شیوخ العالم نشسته مستغرق
حق تعالے بودے که از خود خبر نداشتے و خدمت مولانا سخت بزرگ بود صاحب
نعمت تا روزے من با ایشان گفتم که من در حالت تنگیها اول شیخ شیوخ العالم
را یاد میکنم پس از آن شما را بحضرت عزت شفیع مے آرم جواب گفت که من نعمتے
داشتم از من سلب شده است و در تعزیت آنم بعده سلطان المشائخ فرمود سبحان
الله پیش از آن خود چه نعمت بوده است که این زمان که بدین حد است و آنچنان
بود که روزے شیخ شیوخ العالم مولانا بدر الدین اسحاق را عتاب کرد بسبب
آنکه وقتے خدمت شیخ شیوخ العالم مولانا بدر الدین را آواز داده بود همانا مولانا
بدر الدین اسحاق از غلبهٔ کار جوابے نگفت شیخ شیوخ العالم از وے رنجید و بر
نفس شیخ رفت کار از سر گیر پیشینه رفت و حبط شد سلطان المشائخ مے فرمود
بزرگے بود از خلفاے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز
وقت نقل او بر سر وقت او حاضر شدم چون من بخدمت شیخ کبیر شیخ شیوخ العالم
رسیدم و از حال نقل آن بزرگ بخدمت شیخ شیوخ العالم باز نمودم شیخ
شیوخ العالم چشم مبارک پر آب کرد و فرمود که حال نماز چه بود گفتم سه روز نماز
فوت شد شیخ شیوخ العالم هیچ نگفت مولانا بدر الدین اسحاق درین
محل گفت که این نیکو نرفت من با خود گفتم شیخ شیوخ العالم درین باب هیچ نفرمود
چرا شاید که مولانا بدر الدین رحمة الله علیه از ین ها گوید تا وقتیکه نقل مولانا بدر الدین اسحق

بود رحمة الله علیه نماز بامداد بجماعت بگذارد و اوراد تمام کرد در رسید وقت اشراق شده است اشراق نیز بگذارد و باوراد مشغول شد باز در رسید وقت چاشت شده است چاشت نیز بگذارد سر بسجده نهاد و برحمت حق تعالے پیوست رحمة الله علیه بعده سلطان المشایخ فرمود من با خود گفتم کرا در رسد که این سخن بگوید و مدفن این بزرگ هم در مسجد جمعهٔ قدیم اجودهن کرانچه مدت حال اجودهن مشغول بودے بنده عرض داشت میدارد کاتب حروف بر آنجمله ایک مریدان ایشان تعالے تا لب گور بر عبادت باری تعالے توفیق استقامت یافتند و بمشایخ خود بدین حسن معامله رسیدند هر آئینه نام و آوازهٔ ایشان تا دور قیامت باقی ماند مصرع باییم که در هیچ حسابے نائیم * و بزرگے خوش گوید بیت مردان جهان گوے ز میدان بردند * اے ننگ زنان حدیث مردان چکنی منهم آن شیخ با کرامت و خاطر عاطر او از غیر حق سلامت آن از رسوم و تکلف بری اعنی آن شیخ جمال الملة والدین هانسوی الخطیب که جمال اهل حقیقت و قدوهٔ اهل طریقت بود بعلم و تقوے و لطافت طبع و درویشی مخصوص و نظم او که دستور عاشقان خداست دلیل بر کمال عشق او مے کند و این بزرگ خلیفه شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز بود و بمرتبه مشایخ کبار رسیده و شیخ شیوخ العالم دوازده سال بصحبت او در هانسوی ساکن بود و در باب او شیخ شیوخ العالم کرات فرمودے که جمال جمال ماست و گاهے فرموده است که جمال میخواهم که گرد سر تو بگردم و این سخن دلیل واضح است بر عظمت آن بزرگ و قرب منزلت آن بزرگ نزدیک شیخ شیوخ العالم شخصے را خلافت نامه داده بود و او را فرموده که چون در هانسی برسی جمال مارا بنمائی چون آن شخص در هانسی آمد و خلافت نامه که از شیخ شیوخ العالم یافته بود بخدمت شیخ جمال الملة والدین نمود شیخ جمال الدین آن خلافت نامه را پاره کرده فرمود تو شایان خلافت نه ما تا که آن شخص بالتماس و مزاحمت از شیخ شیوخ العالم خلافت نامه یافته بود والغرض آن شخص از هانسی در اجودهن باز آمد و خلافت نامه که شیخ جمال الدین پاره کرده بود بخدمت شیخ شیوخ العالم نمود شیخ شیوخ العالم

فرمود که پاره کرده جمال را ما نتوانیم دوخت و نیز عظمت وی بحدے بود که **سلطان المشایخ**
قدس الله سره العزیز مے فرمود که آن زمان که شیخ شیوخ العالم **فرید الحق والدین**
قدس الله سره العزیز مرا دولت خلافت خود رسانیده فرمود که ایں خلافت نامه در
ہانسی بمولانا **جمال الدین** را بنمائی چنانکه ایں کیفیت مشرح در ذکر سلطان
المشایخ تحریر یافته است **سلطان المشایخ** مے فرمود که پیش از خلافت وقتیکه
من بخدمت شیخ **جمال الدین** میرفتم مرا تعظیم کردے و قیام آوردے چوں بعد از
خلافت یکروز بوے رفته شد نشسته ماند مرا در خاطر گذشت مگر اینمعنی موافق ایشان
نیست بر فور فرمود مولانا **نظام الدین** تا تو بدانی که من پیش تو نه ایستاده ام
بسبب چیزے دیگر است ظاهر گاه که محبت درمیان آمد من و تو یکے شدیم پیش خود
برخاستن چگونه روا باشد شیخ **سعدی گوید بیت** قیام خواستمت کرد عقل
مے گوید * مکن که شرط ادب نیست پیش سرو قیام * **سلطان المشایخ** مے فرمود
مرا شیخ جمال الدین ہانسوی و خواجه **شمس الدین** دبیر و جماعتے از یاران و
عزیزان را یکجا اتفاق مراجعت شد از حضرت شیخ شیوخ العالم **فرید الحق والدین**
قدس الله سره العزیز در وقت وداع شیخ **جمال الدین** وصیتے درخواست کرد
و آداب اہل ارادت ایں است چوں بر عزم سفرے شیخ را وداع کنند وصیتے خواہند
اگر شیخ پیش از سوال وصیتے کرد فهو المراد والا مریدان درخواست کنند **شیخ شیوخ
العالم** نور الله مرقده فرمود که وصیت ما همین است که فلاں را و اشارت بجانب
من کرد دریں مصاحبت مے باید که خوش دار **مصرع** مقصود توئی دگر بہانه ست *
شیخ **جمال الدین** بحکم وصیت لطفها مے فرمود و خواجه **شمس الدین** دبیر که معدن
لطافت و کان ظرافت بود نیز تعظیم و تکریم مے نمود تا نزدیک اگروه رسیدیم از
دوستداران شیخ **جمال الدین** عزیزے میراں نام فرمانده آں موضع بود قدوم
یاران بسعادتے دانست استقبال کرد و شیخ **جمال الدین** را با جمیع یاران در منزل
خود برد و نزلها گراں پیش آورد شیخ **جمال الدین** فرمود که میزبانی نشگرف کردی

اکنون مارا کسے اجازت میکنی تا رواں شویم گفت انگاہ اجازت کنم کہ باراں بہ بارد در آں ایام امساک باراں بود و خلق بہ بلائے قحط مبتلا شیخ جمال الدین نگراں گشت و ہیچ نگفت بمعاملہ از باطن توجہ نمود و شب ہنوز نگذشتہ بود کہ باراں سخت بارید و حوالئے آں ولایت سیراب کرد بامداداں ہر یک شاداں پیش آمدند و برائے شیخ جمال الدین و یاراں دیگر اسپاں بارگیر آوردند چنانچہ ازانجا تا ہانسی سوار آمدند اسپے کہ بارگیر من بود بدلگام و سرکش فتاد و یاراں پیش رفتند و من تنہا ماندم مشقت بسیار کشیدم بے طاقت شدم از اسپ فرود آمدم صفرا غالب شد بیہوش شدم دریں حال یاد شیخ شیوخ العالم بزبان من مے گذشت چوں بخود باز آمدم مرا برخود وثوقے شد کہ در آخر نفس نیز بر یاد ایشاں خواہم رفت مصرع خوش آں رفتن کہ بر یادت رود جانم ❊ سلطان المشائخ مے فرمود من دراجودھن میرفتم در ہانسی رسیدم شیخ جمال الدین مرا گفت از من بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز عرض داشت بکنی کہ در خرج عسرتے مے باشد شیخ شیوخ العالم دعائے در حق من کند چوں بخدمت شیخ شیوخ العالم رسیدم پیغام ایشاں گفتم فرمود اورا بگوے چوں ولایت بکسے دادہ شود اورا واجب است استمالت آں ولایت از شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ سوال کردند کہ استمالت ولایت ملوک دنیا معلوم ہست فاما استمالت ملوک آخرت چیست فرمود کہ استمالت ملوک آخرت توجہ القلب الے اللہ من کل الوجوہ سائل زیادت کرد کہ مشغولی و کرامت شیخ جمال الدین مشہور ست فرمود کہ آرے ہمچنیں ست فاما معصوم ہمیں انبیا بیش نہ اند و الا ہمیں پیغام آں بزرگ و جواب شیخ شیوخ العالم دلیل مے کند منقول ست شیخ جمال الدین ہانسوی را رحمۃ اللہ علیہ کنیزکے بود خادمہ بغایت صالحہ عرایض شیخ جمال الدین از ہانسی بخدمت شیخ شیوخ العالم او بردے و شیخ شیوخ العالم او را مادر مومناں خواندے روزے شیخ شیوخ العالم فرمود کہ مادر مومناں جمال ما چہ مے کند مادر

مومناں عرض داشت کرد که خواجه ازاں روز باز که بندگی شیخ شیوخ العالم پیوند کرده است دیه ها و اسباب و شغل خطابت بکلی ترک داده و گرسنگی ها و بلا ها سخت میکشد شیخ شیوخ العالم از شنیدن ایں حکایت خوش شد و فرمود که الحمد لله خوش مے باشد سلطان المشائخ مے فرمود وقتے در هواے زمستان من بخدمت شیخ جمال الدین هانسوی نشسته بودم دریں میان شیخ جمال الدین ایں نظم بر زبان مبارک راند بیت بار وغن گاو اندریں روز خنک * نیکو باشد هریسه و نان تنک * من گفتم ذکر الغایب غیبته بعده تبسم کرد و فرمود که اول آں را موجود کرده ام انگاه مے گویم بعده آنچه فرموده بود در مجلس حاضر آورد منقول است که شیخ جمال الدین هانسوی را با شیخ ابوبکر طوسی حیدری که در کناره آب جون متصل اندرپت خانقاهے چوں بهشت دارد و هم انجا آسوده است و او درویشے عزیز بود و معامله او بحیدریان نسبتے نداشت الغرض میان شیخ جمال الدین و میان شیخ ابوبکر طوسی رحمة الله علیهما محبت بوده و اسطه محبت مولانا حسام الدین اندرپتی شیخ القضاة والخطبا بود و ایں مولانا حسام الدین ارادت بخدمت شیخ جمال الدین رحمة الله علیه داشت و در آں ایام که شیخ جمال الدین بزیارت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس الله سره در شهر آمدے با شیخ ابوبکر طوسی ملاقات کردے و مولانا حسام الدین قدوم شیخ جمال الدین را غنیمت شمردے و ضیافت هاے شگرف کردے سلطان المشائخ در آں ضیافت ها حاضر بودے الغرض وقتے شیخ جمال الدین از هانسی مے آمد مولانا حسام الدین استقبال کرد و بوقت استقبال کردن شیخ ابوبکر طوسی مولانا حسام الدین را گفت که شیخ جمال الدین را بگوے که سن درجه میروم الغرض چوں مولانا حسام الدین در کناره آب جون موضع کلوکهری رسید بر آں کناره شیخ جمال الدین رسیده بود و بریں کناره مولانا حسام الدین و آب جون درمیان بود شیخ جمال الدین از مولانا حسام الدین بآواز بلند

پرسید کہ آں یار سید ما چگونہ است یعنی شیخ ابوبکر طوسی مولانا حسام الدین گفت
کہ او در حجرہ میرد شیخ جمال الدین ہم از کنار آب مولانا حسام الدین را گفت کہ
تو ہم از اینجا بر ایشاں برو و ایں بیت بگو متعاقب ما ہم میرسیم بیت ایں است
بیت مرپائے ترا سرم نثار اولے تر * یک سر چہ بود ہزار سر اولے تر * در غار
وطن ساز چو بوبکر ازانکہ * بوبکر محمدی بغار اولے تر * از شیخ قطب الدین
منور نبیرہ پسرین شیخ جمال الدین ہانسوی رحمۃ اللہ علیہ منقول است کہ مے
فرمودند از اں روز باز کہ ایں حدیث قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم اَلْقَبْرُ
رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ اَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفَرِ النِّيْرَانِ بسمع مبارک شیخ
جمال الدین رسید بغایت ملتفت مے بود و از ہیبت ایں وعید بیقرار چوں
خدمت ایشاں بجوار رحمت رب پیوست یاراں و عزیزاں نیز سبب ہمیں معنی
در قلق و اضطراب مے بودند کہ حال ایشاں در گور چگونہ خواہد بود الغرض بعد
چند گاہ خواستند تا بر قبر مبارک ایشاں گنبدے عمارت کنند بنیاد گنبد کاویدن
گرفتند چوں نزدیک لحد رسیدند دیدند غرفہ پیش روے مبارک ایشاں جانب
قبلہ پیدا شد کہ ازاں بوئے بہشت مے آمد ہماں ساعت از انجا دور شدند و آں
موضع را مسمار کردند سلطان المشائخ مے فرمود مولانا جمال الدین ہانسوی
را بعد نقل در خواب دیدند فرمود چوں مرا در گور فرود آوردند دو فرشتہ عذاب فرود
آمدند باز فرشتہ دیگرے در پے ایشاں آمد و فرماں رسانید کہ ما او را بدو رکعت
صلوٰۃ البروج کہ متصل سنت نماز شام میگذارد و بآیۃ الکرسی کہ متصل ہر فرض
میخواند بخشیدم منقول است چوں شیخ جمال الدین نقل کرد مادر مومناں
کہ خادمہ شیخ جمال الدین بود رحمۃ اللہ علیہا مصلے و عصاے شیخ جمال الدین
کہ از شیخ شیوخ العالم یافتہ بود مولانا برہان الدین صوفی پسر خورد شیخ
جمال الدین کہ برادر شیخ قطب الدین منور بود در عالم صغر بود بخدمت شیخ
شیوخ العالم برد شیخ شیوخ العالم برحمت مولانا برہان الدین مذکور را تعظیم و

گور باغیست از باغہاے بہشت یا چاہیست از چاہہاے دوزخ ۱۲

و تکریم نمود و بشرف ارادت و بیعت خود مشرف گردانید و چند روز بر خود داشت و بوقت مراجعت خلافت نامہ و آں مصلے و عصا و نعمتے کہ مولانا شیخ جمال الدین رواں کردہ بود بمولانا برہان الدین صوفی بخشید و فرمود چنانچہ جمال الدین از جہت ما مجازی بود تو ہم مجازی و ایں ہم فرمود باید کہ چندگے در صحبت مولانا نظام الدین باشی یعنے سلطان المشائخ دریں محل ما در مومناں بخدمت شیخ الشیوخ العالم عرض داشت کرد بزبان ہندی کہ خوجا برہان الدین بالاہے یعنے خورد است ایں بار گراں را طاقت نتواند آورد شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز فرمود بزبان ہندی کہ ما در مومناں (پونوں کا چاند بھی بالا ہوتا ہے) یعنے ماہ شب چہاردہم در اول شب خورد مے باشد کہ بتدریج بہ کمال مے رسد خواجہ سنائی گوید مصرع برگ توت است کہ گشتہ است بتدریج اطلس۔ و شیخ شیوخ العالم مولانا برہان الدین را وداع کرد و مولانا برہان الدین بر حکم فرمان شیخ شیوخ العالم بخدمت حضرت سلطان المشائخ ہر سال آمدے و ترتیب یافتے الغرض چوں مولانا برہان الدین بمرتبہ کمال رسید و اوصاف مشائخ کبار از برکت نظر شیخ شیوخ العالم و صحبت سلطان المشائخ در وجمع شد یک مرید ہم نگرفت و اگر کسی از جہت ارادت آمدے و بدو توجہ کردے و مزاحم شدے فرمودے کہ باوجود بندگی سلطان المشائخ شیخ زمانہ حضرت سید نظام الدین محمد ہمچو منے را کلاہ ارادت دادن و بیعت گرفتن روا نیست و ایں معنی بسمع مبارک سلطان المشائخ رسیدہ بود چوں مولانا برہان الدین بخدمت سلطان المشائخ آمد سلطان المشائخ فرمود کہ مولانا چنانچہ ایں ضعیف از شیخ شیوخ العالم مجاز است شما ہم مجازید چرا کلاہ ارادت نمے دہید مولانا ہماں سخن گفت کہ باوجود ہمچو شمائی ہمچو منے را روا نیست کہ کلاہ ارادت بدہد و مولانا برہان الدین باعتقاد صافی از دل صحبت سلطان المشائخ آغاز ید و ہر سال

کہ بخدمت سلطان المشائخ از ہانسی در شہرے آمد سلطان المشائخ
مے فرمود بجہت او در جماعت خانہ کہٹ راست کنید چوں او صاف تواضع وانکسار
خاصۂ او بود بسبب ترک ادب در جماعت خانہ در کہٹ نہ غلطید و ہر وقت کہ خواستے
بخدمت سلطان المشائخ برود اول جامہ ہائے پاکیزہ خود را بعود و عطریات دیگر
معطر مے گردانید انگاہ بخدمت سلطان المشائخ میرفت اگرچہ کرات در یک روز
طلب شدے وحکمت اینمعنی ازاں بزرگ پرسیدند فرمود چوں بخدمت بزرگے
بروند خوشبو شدہ باید رفت وایں بزرگ را جمال با کمال بود وظاہری آراستہ وباطنی
معمور داشت وسلطان المشائخ مے فرمود جمال الدین ہانسوی را پسرے
بود بزرگ دانشمند دیوانہ شدہ بود گاہ گاہ بہوش آمدے وہوشیارانہ سخن گفتے
اگرچہ دیوانہ شدہ بود فاما از ہزار ہوشیار نشنیدم کہ او و شنیدم میگفت العلم حجاب اللہ
الاکبر دانستم کہ ایں دیوانہ معنوی ہست بیان ایں سخن ازو پرسیدم جواب گفت
علم دون حق است وہرچہ دون حق ہست حجاب حق ہست منہم آں عارف ربانی
آں زاہد سبحانی شیخ عارف کہ خلیفہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس
اللہ سرہ العزیز بود سلطان المشائخ مے فرمود کہ ایں عارف را شیخ شیوخ العالم
قدس اللہ سرہ العزیز جانب سیوستان آنحدود فرستادہ بود واو را اجازت بیعت
دادہ بود آنچناں بود کہ ملکے بود طرف اُچہ وملتان وایں عارف برآں ملک
امامت داشت و با تعلقے باہم دیگر الغرض وقتے آں ملک صد تنکہ بدست ایں عارف
بخدمت شیخ شیوخ العالم فرستاد او ازاں پنجاہ تنکہ برخود نگاہداشت و پنجاہ تنکہ
بخدمت شیخ شیوخ العالم آورد شیخ شیوخ العالم تبسم کرد و گفت عارف قسمت
برادروار کردی ایں عارف شرمندہ شد برفور آں پنجاہ تنکہ آوردہ پیش داشت
واز آں خود ہم چیزے آورد وعجز بسیار کرد وارادت التماس نمود شیخ شیوخ العالم
دست بیعت بدو داد واو محلوق شد بعد ازاں چناں در خدمت راسخ شد کہ استقامتے
حاصل کرد تا آنکہ آخر الامر شیخ شیوخ العالم او را اجازت بیعت داد وہم طرف سیوستان

فرستادخاما ہمچنیں ہم گویند کہ مولانا عارف خلافت نامہ خود بخدمت شیخ شیوخ العالم آورد و عرض داشت کرد ایں کار نازک است اندازۂ من بیچارہ نیست و من عہدہ دار ایں کار و شغل مشائخ کبار نتوانم شد ہم بر شفقت و مرحمت مخدوم عالمیاں کہ در نظر مبارک خود در آوردہ است بہ بندہ کردہ ام بعد رسانیدن خلافت نامہ بحکم اجازت شیخ شیوخ العالم در کعبہ رفت و پیش از انجا باز نگشت رحمۃ اللہ علیہ عرض میدارد کاتب حروف محمد مبارک علوی المدعو بامیر خورد برآنجملہ ایں بندہ از خدمت والد خود رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد کہ درویشے بود بزرگ صاحب نعمت کہ اورا شیخ علی صابر گفتندے در درویشی قدمے ثابت و نفسے گیرا داشت و ساکن قصبہ ڈیکری بودے و پیوند بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز داشت و اورا از حضرت شیخ شیوخ العالم اجازت بیعت بود الغرض در آنچہ بعضے یاراں بزرگ کہ بدولت خلافت شیخ شیوخ العالم مشرف شدہ بودند ہر یکے را وداع مے شد و بوصیتے مخصوص مے گردانید و نفسے ہمراہ او میکرد دریں میاں شیخ علی صابر عرض داشت کرد کہ درباب بندہ چہ فرماں مے شود شیخ شیوخ العالم درباب او فرمود کہ اے صابر برو بہو کہا خواہی کرد یعنے ترا عیش خوش خواہد گذشت الغرض تا آخر عمر شیخ علی صابر را عیشے خوش گذشت و او مردے خوش باش و کشادہ ابرو بود علیہ الرحمۃ باب سیوم در بیان مناقب و فضائل و کرامات و اولاد بعضے نبسگان و نبیرگان شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز و اقربائے سلطان المشائخ نظام الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز و سادات کرام کہ مخصوص بودہ اند باختصاص شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین و سلطان المشائخ نظام الحق والدین قدس اللہ سرہما العزیز عرض میدارد کاتب حروف محمد مبارک علوی المدعو بامیر خورد برائے مریدان خوب اعتقاد پوشیدہ نماند برآنجملہ کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین را پنج پسر و سہ دختر بودہ اند خاما نبسگان و نبیرگان شیخ شیوخ العالم از کثرت شرق و غرب عالم

گرفته اند و هر طرفے را از اطراف گیتی بقدوم مبارک خود منور گردانیده اند و در حمایت
خویش داشته فاما بعضے فرزندان و نبسگان و نبیرگان که مناقب و کرامات ایشان
مشهور ست و بعضے که در نظر مبارک **سلطان المشایخ** پرورش یافته اند و کاتب
حروف خدمت ایشان را دریافته دریں کتاب تحریر یافته تا از برکت ایشان ایں
کتاب در دلهاے اهل دلان عالم جاے گیرد و نویسنده امیدوار را دستور مغفرت
باشد ان شاء الله تعالے **نکته** دربیان مناقب و فضائل و کرامات پسران شیخ شیوخ العالم

نکته

فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز منهم آں شیخ زاده معظم آں فخر بنی آدم که از
همه پسران **شیخ شیوخ العالم** مهتر بود خواجه **نظیر الدین** نصره الله که باوصاف سنیّه
و اخلاق مرضیّه موصوف بود در روزگار بعبادت باری تعالے و بزراعت و حراثت
که لقمهٔ حلال است گذرانیده و خداے تعالے را در خلا و ملا طاعت کرد و عمر عزیز
در رضاے باری تعالے بسر برد رحمة الله علیه منهم آں بحر علم آں کان حلم آں
بتقوے آراسته و بورع پیراسته اعنی مولانا **شهاب الملة والدین** که بوفور علم
و فضائل بسیار مشهور بود و بیشتر حال بخدمت شیخ شیوخ العالم **فرید الحق والدین**
حاضر بودے و اگر در مجلس **شیخ شیوخ العالم** بحثے در علم افتادے دراں باب
شروع کردے و آں بحث را بتقریر خوب تمام کردے چنانکه دلاساے **شیخ شیوخ**
العالم بودے **سلطان المشایخ** نے فرمود که میان من و میان مولانا **شهاب الدین**
طریقه محبت مسلوک بودے مے فرمود که وقتے مرا جراتے رفت بخدمت **شیخ شیوخ العالم**
بے قصد من و آنچناں بود که روزے نسخهٔ **عوارف** بخدمت **شیخ شیوخ العالم** بوده است
ازاں فوائد مے فرمود همانا نسخهٔ بود بخط باریک نبشته و یا سقیم گونه **شیخ شیوخ العالم**
را دربیان آں اندکے تکسے بوده است و من نسخهٔ دیگر بخدمت شیخ **نجیب الدین** متوکل
رحمة الله علیه دیده بودم مرا ازاں یاد آمد گفتم شیخ **نجیب الدین** نسخه صحیح دارد مگر آں سخن
بر خاطر گرامی ایشاں گراں نمود ساعتے شد بر لفظ مبارک راندند یعنے درویش را قوت تصحیح
نسخهٔ سقیم نیست یکے و بار ایں لفظ بر زبان مبارک راندند و مرا هیچ بر دل نیست که در معنی بکه

مے فرماید اگر من قاصداً و عامداً گفته باشم انگاه بر خود گمان برم چوں دو سه بار ایں بگفت مولانا بدر الدین اسحاق رحمة الله علیه مرا گفت که شیخ ایں سخن در باب تو مے گوید من برخاستم سر برہنه کردم در پاے شیخ افتادم گفتم نعوذ بالله که مرا مقصود ازیں سخن نسخهٔ کتاب خانهٔ مخدوم باشد من نسخهٔ دیده بودم ازاں حکایت کردم مرا اصلا چیزے در خاطر چیزے دیگر نبود هر چند معذرت کردم اثرے رضاے ہمچناں در شیخ شیوخ العالم میدیدم چوں ازانجا خاستم ندانستم که چکنم مبادا ہیچکس را آنچناں غم که مرا آں روز بود و گریه در من افتاد مضطر و حیراں بیروں آمدم تا بر سیدم بر سر چاہے خواستم که خود را در آں چاه اندازم باز تامل کردم و با خود گفتم گدائے مرده گیر اما ایں بدنامی مبادا یکه باز گردد در حضرت و حیرت سراسیمه میگشتم و با خود گریه و زاری میکردم خداے داند تا ایں کس را در آں ساعت چه احوال بود الغرض شیخ شیوخ العالم را پسرے بود که او را مولانا شهاب الدین گفتندے میان من و میان او طریق مودت مسلوک بود او را ازیں حال خبر شد بخدمت شیخ شیوخ العالم رفت و از حال من بطریقے بہتر باز گفت شیخ شیوخ العالم محمد خورد را بطلب من فرستاد بیامدم و سر در قدوم آوردم انگاه خوشنود شد دوم روز آں مرا پیش طلبید و مرحمت و شفقت بسیار فرمود و گفت ایں همه براے کمال حال تو کردم ایں لفظ آں روز از خدمت ایشاں شنیدم که پیر مشاطهٔ مرید است انگاه مرا خلعت فرمود و بکسوت خاص مشرف گردانید سلطان المشائخ مے فرمود که وقتے پیرے بخدمت شیخ شیوخ العالم آمد و گفت من بخدمت شیخ قطب الدین طیب الله ثراه بودم و شما را آنجا دیده ام شیخ او را نه شناخت چوں تعریف کرد بشناخت الغرض نیکے جوانکے برابر خود آورده بود و آں پسر او بود سخن در علم افتاد آں پسرک بے ادبانه در بحث در آمد و گستاخ وار با شیخ بحث کردن گرفت چنانکه سخن بلند شد شیخ هم سخن بلند کرد من و مولانا شهاب الدین بیروں در نشسته بودیم چوں غلغله کوته شد در دل در آمدیم آں پسرک ہمچناں بے ادبانه سخن مے گفت مولانا شهاب الدین در آمد آں پسرک را سیلی ها زدن گرفت تیره شد

خواست کہ بر مولانا بسفاہت در افتد من دست آن پسرک گرفتم درین میان
شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ صفا کنید مولانا شہاب الدین
یک جامے نغز و مبلغے سیم بیاورد و بدان پدر و پسر داد ہر دو بازگشتند و رسم شیخ
شیوخ العالم این بود کہ ہر شب بعد از افطار مرا پیش طلبیدے و مولانا رکن الدین
سمرقندی را ہم مولانا شہاب الدین گہے بودے و گہے نبودے الغرض مارا
بطلبیدے حکایت آن روز باز پرسید حکایت آمدن آن پیر و ادب کردن مولانا
شہاب الدین آن پسرک را تقریر افتاد شیخ شیوخ العالم مے خندید درین میان
من عرض داشت کردم کہ در انچہ آن جوان خواست کہ با مولانا شہاب الدین
در افتد من این قدر کردم کہ دست او بگرفتم شیخ شیوخ العالم بخندید و فرمود کہ نیکو
کردی شیخ سعدی خوش گوید بیت اے دیدنت آسایش و خندیدنت آفت ✤
گوے از ہمہ خوبان بربودی بلطافت منہم آن شیخ المشائخ طریقت و آن آفتاب عالم
حقیقت اعنی شیخ بدر الملۃ والدین سلیمان کہ بعلم و تقوے مشہور بود و باوصاف مشائخ
کبار موصوف بود و بعد وفات شیخ شیوخ العالم بر سجادۂ شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین پدر خود باتفاق برادران و اہل ارادت کہ حاضر بودند بنشست
و آن مقام را بنور حضور بر جادۂ طریقت منور گردانید کہ الولد سر لابیہ و کاتب حروف
از والد خود سید محمد مبارک کرمانی رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد کہ شیخ بدر الدین سلیمان
مخلوق نبود فرق کردے بر طریقہ مشائخ چشت قدس سرہ العزیز زیرا چہ دست خلافت
از خلفاے چشت داشت آنچنان بود کہ چون خواستند کہ خواجہ قطب الدین
چشتی را قدس اللہ سرہ العزیز بر سجادۂ پدر در چشت بنشانند و خواجہ قطب الدین
در عالم صغر بود بزرگان چشت و اقربائے دیگر رضا نمیدادند و خواجہ علی چشتی
عم او در عہد سلطان غیاث الدین بلبن در شہر دہلی آمدہ بود بزرگان چشت
دو خلیفہ بزرگ صاحب نعمت را از خلفاے خاندان چشت یکے خواجہ زور کہ بوقت شنیدن
نام مبارک او تکبیر گویند اللہ اکبر اللہ اکبر لا الہ الا اللہ واللہ اکبر وللہ الحمد و دوم خواجہ عزیز

کہ بوقت شنیدن نام مبارک او تسمیہ گویند بسم اللہ الرحمن الرحیم بجہت این مصلحت
و باز نمودن کیفیت سجادہ خاندان چشت کہ بخواجہ قطب الدین میرسند بخدمت
خواجہ علی روان کردند چنانچہ این حکایت مشرح در نکتہ سادات در ذکر والد کاتب
حروف تحریر یافتہ است الغرض این دو خلیفہ صاحب نعمت چون نزدیک اجودہن
رسیدند شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز را خبر شد کہ این
دو بزرگ از خاندان چشت میرسند شیخ شیوخ العالم استقبال کرد و این دو
بزرگ را بتعظیم در اجودہن فرود آورد و ضیافتہاے تشگرف کرد بعدہ مولانا
شہاب الدین و شیخ بدرالدین سلیمان را در نظر مبارک ایشان آورد و گفت
کہ اینہا را شما کلاہ ارادت بپوشانید آن بزرگان گفتند مارا چہ مجال آن باشد
کہ در نظر چون تو شاہے کلاہ بدہیم شیخ شیوخ العالم فرمود کہ ما این نعمت ہم از
خاندان شما داریم مطلوب من این ست کہ کلاہ ارادت از دست شما بپوشند بعدہ
آن بزرگان گفتند چون مخدوم معذور نمیدارد اشارت شود کہ کلاہ از جامہ دار خانہ
مخدوم بیارند و مخدوم بدست مبارک خود کلاہ راست کند مارا دہد انگاہ ما کلاہ
بپوشانیم مولانا بدرالدین اسحاق بحکم اشارت شیخ شیوخ العالم دو کلاہ آورد شیخ
شیوخ العالم بدست مبارک راست کردہ بدان بزرگان داد آن بزرگان در
نظر مبارک شیخ شیوخ العالم مولانا شہاب الدین و شیخ بدرالدین سلیمان
را کلاہ بپوشانیدند تا از برکت آن میان ہمہ فرزندان یکے عالم باعمل و دوم وارث
سجادہ شیخ شیوخ العالم گشت الغرض چون بیشتر مشائخ چشت را قدس اللہ
سرہ العزیز فرق بود شیخ بدرالدین نیز ہمان معنی رعایت کرد چون شیخ بدرالدین
سلیمان وفات یافت درون گنبد شیخ شیوخ العالم مدفن یافت قدس اللہ
سرہما العزیز منہم آن موصوف باوصاف مردان دین آن مشہور بتقوے و یقین
اعنی خواجہ نظام الملۃ والدین سلطان المشائخ مے فرمود کہ خواجہ نظام الدین
را شیخ شیوخ العالم از جملۂ پسران دوست تر داشتے و او لشکری بود بغایت مست

شیخ شیوخ العالم عظیم گستاخ بودے ہرچہ گفتے شیخ شیوخ العالم از غایت آں کہ اورا دوست داشتے بسمع رضا بشنیدے و تبسم کردے و از آنچہ او گفتے نرنجیدے منقولست کہ در مردی و جوانمردی حیدر ثانی بود و کیاستے ظاہر داشت و فراستے صادق چنانکہ ذکر کراست و فراست او در نکتہ وفات شیخ شیوخ العالم تحریر یافتہ است الغرض چوں بعد نقل شیخ شیوخ العالم کفار در دیار اجودہن رسیدند خواجہ نظام الدین از جہت مردی و غایت دلاوری بحرب کفار پیوست بعد قتال بسیار شہادت یافت چوں درمیاں کشتگان تفحص کردند ہیچ اثر آں بزرگ زادۂ عالم نیافتند رحمۃ اللہ علیہ منہم آں سیرت خوب و نزد اہل دلان محبوب اعنی خواجہ یعقوب کہ از ہمہ پسران کہتر بود در بذل و ایثار مشہور و نفسے گیرا داشت و کراماتے ہویدا و طریقۂ اہل ملامت رفتے و بعکس آنکہ بخلق نمودے باحق بودے و طبعی فیاض و لطافتے تمام داشت کاتب حروف از والد خود سید محمد مبارک کرمانی سماع دارد کہ مے فرمود بیشترے حال در سفر و حضر مصاحب شیخزادہ عالم صاحب زادہ داریں خواجہ یعقوب مے بودم وقتے برابر او در خطہ اودہ رفتم چوں در اودہ رسیدیم در سرائے فرود آمدیم شیخ زادہ مرا در وثاق گذاشت و خود بتماشائے شہر بیروں آمد چنانکہ یکپاس شب بگذشت در وثاق نیامد و جائے بعیش مشغول شد ہم دراں شب مقطع اودہ کہ خانے معظم بود اورا درد شکم گرفت بحدے کہ یکساعت از درد سخت قرار نبود ہرچند کہ علاج کردند شفا میسر نشد کار بتعویذ و ادعیہ کشید دریں میاں مردے گفت شیخ زادہ خواجہ یعقوب فرزند حضرت شیخ شیوخ العالم را دیدم بوقت نماز دیگر در شہر اودہ درآمدہ اگر اورا دریابند امید باشد کہ از برکت دعائے آں شیخ زادہ عالم ایں زحمت بصحت بدل شود فی الحال مقطع دراں نیم شب ہر طرف کساں بطلب شیخ زادہ فرستاد طلبکناں در سرائے آمدند کہ فرود آمدہ بودیم گفتند شیخ زادہ کجا است کہ خان مے طلبد گفتم بوقت نماز دیگر از من جدا شدہ درمیان شہر جائے خواہد بود تفحص و تتبع کردند در مقامے یافتند کہ بعشرت مشغول بود دیدند کہ در خواب است آہستہ

بیدار کردند از خواب ژولیدہ برخاست گفتند شما را خان مے طلبد تبسم کرد و گفت
خرج مالم شدہ بود و من در آں تفکر خفتہ بودم کہ شما بسر وقت من رسیدید ہمچناں
برخاست و رواں شد چوں بخان رسید دید کہ از غایت درد شکم از کھٹ بر زمین و از زمین
بر کھٹ مے غلطد و نزدیک بہلاک رسیدہ است نزدیک کھٹ خان بنشست
و دو انگشت مبارک خود بر شکم خان نہاد و چیزے بخواند فی الحال درد شکم موقوف
ماند خان برخاست و در پائے شیخ زادہ عالم افتاد و فرمود تا یک بدرہ سیم و جامہائے
ہمین بخدمت شیخ زادہ آوردند و شیخ زادہ باآں سیم و جامہ باز گشت و مبلغے از آں
سیم بحاجبان و پردہ داران خان عطا فرمود و در سرائے کہ فرود آمدہ بودیم در آں
نیم شب آمد آخر الامر در اثنائے راہ قصبۂ انبر وہہ آں بزرگ زادہ را مرداں غیب
بربودند و غایب کردند رحمۃ اللہ علیہ نکتہ در بیان فضائل و صلاحیت و کرامات
دختران شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز کاتب حروف
از والد خود سید مبارک محمد کرمانی رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد کہ شیخ شیوخ العالم را
سہ دختر بود مہتر ایشان بی بی مستورہ کہ تا نفس آخر در پردۂ ستر و صلاح و عفت و کرامت
بود دوم بی بی شریفہ کہ بشرف عبادت و طاعت مشرف بود رحمۃ اللہ علیہا و
ایں بزرگ زادی در عنفوان جوانی بیوہ شدہ بود تا لب گور بشوہرے مشغول
نگشتہ ہمینکہ بیوہ شد چناں بحق مشغول شد کہ شیخ شیوخ العالم فرمود اگر
عورات را خلافت و سجادۂ مشائخ دادن روا بودے من بی بی شریفہ میدادم
ولو کان النساء کمثل ہذا لفضلت النساء علی الرجال شیخ سعدی خوش گوید
بیت در سرا پردۂ عصمت بعبادت مشغول + نام در عالم و خود کنف ستر خدائے +
سیوم بی بی فاطمہ کہ در حبالۂ مولانا بدر الدین اسحاق رحمۃ اللہ علیہا بود چوں
مولانا بدر الدین اسحاق در اجودھن برحمت حق پیوست فرزندان صغیر
گذاشت چنانچہ خواجہ محمد امام و خواجہ موسیٰ سلطان المشائخ را بدیں
سبب تعلقے سخت پیش آمد زیرا چہ سلطان المشائخ را با بدر الدین اسحاق

فرط محبت بود چنانچه در ذکر مولانا بدر الدین اسحٰق تحریر یافته است سلطان المشایخ
درین اندیشه می بود اگر خرجی پیدا شود بی بی فاطمه را با فرزندان از اجودهن بیارند
تا حق محبت مولانا بدر الدین اسحٰق بنوعی ادا کرده باشد الغرض درین باب بخدمت
سید محمد کرمانی جد کاتب حروف مشورت کرد سید گفت ما همه را واجبست که رعایت
فرزندان مولانا بدر الدین اسحٰق بکنیم که در باب هر یکی از ما خدمت شیخ شیوخ العالم
مددها کرده است هم در اثنای این حال که مشورت کردند مردی بود سوداگر ملتانی
همسایه سلطان المشایخ مگر از جائی سودا آورده بود دو تنکۀ زر پیش خدمت
سلطان المشایخ فتوح آورد سلطان المشایخ آن دو تنکۀ زر پیش سید محمد
کرمانی نهاد و فرمود که یک تنکۀ زر شما در خانه خود خرج بدهید و دوم تنکۀ زر بجهت آوردن
اتباع و فرزندان مولانا بدر الدین اسحٰق با خود در اجودهن خرج ببرید زیرا چه
شما محرم آن خاندان با کرامت اید خدمت سید محمد آن قبول کرد و دوم روز طرف
اجودهن روان شد بی بی فاطمه رحمة الله علیها را با فرزندان در شهر آورد
الغرض چون چند گاهی از رسیدن بی بی فاطمه و فرزندان عزیز او در شهر گذشت
از خویش و بیگانه هر کسی گمانی بردند مگر سلطان المشایخ در خاطر دارد که بی بی
فاطمه را در حبالۀ خود آرد چنانکه این سخن که نه لایق حال سلطان المشایخ بود
در گوش خاص و عام افتاد شبی خلوتی بود سید محمد کرمانی این حکایت بخدمت
سلطان المشایخ گفت که خلق در باب آوردن بی بی فاطمه سخنی میگویند
بگمان آنکه خدمت شما بی بی فاطمه را آرانیده اید مقصودی دیگرست چنانکه در صدد
کتابت رفته است سلطان المشایخ بشنیدن این معنی انگشت تحیر بدندان
تفکر گرفت و دست مبارک خود بر روی و محاسن مصفا خود فرود آورد و گفت
که استعداد عزیمت اجودهن کنید دوم روز آن بزیارت شیخ شیوخ العالم روان شد
چون از اجودهن باز گشت پیش از آنکه در شهر برسد سه روز بی بی فاطمه در
غیبت سلطان المشایخ نقل کرده بود و در روضۀ شیخ نجیب الدین متوکل رحمة الله

علیہ بیرون دروازۂ مندہ مدفن شدہ چون روز سیوم بود خلق حاضر گشت سلطان المشایخ از اجودھن ہمدرآن روز در روضۂ شیخ نجیب الدین متوکل رسید بزیارت سیوم روز بی بی فاطمہ دریافت خواجہ محمد و خواجہ موسی کہ در عالم صغر بودند ایشان را در نظر مبارک خویش پرورش داد و خواجہ احمد نشاوری را کہ مرید شیخ شیوخ العالم بود اتفاق او تا یکی ایشان فرمود رحمۃ اللہ علیہم اجمعین نکتہ در بیان فضائل و کرامات نبیرگان شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین قدس اللہ سرہم العزیز منہم آن افضل مشایخ طریقت آن اکرم اولیاء حقیقت کہ در علو درجات و رفعت مقامات و شدت مجاہدات و ذوق مشاہدات در عصر خویش مثل نداشت و در بذل ایثار بے نظیر بود و در مبالغت طہارت ظاہر و باطن در میان مشایخ وقت بے مثل بود اعنی شیخ علاء الملۃ و الدین ابن شیخ بدر الدین سلیمان و این بزرگ شانزدہ سالہ بود کہ بر سر سجادہ شیخ شیوخ العالم بجاے پدر نشست و پنجاہ و چہار سال حق آن سجادہ کما ہو حقہ بگذارد چنانکہ صیت عظمت و کرامت او ہم در حیات عزّ او میان عالم منتشر شد و اسم مبارک او میان آسامی اولیاء مذکور و مشہور گشت چنانکہ در دیار اجودھن و دیپالپور و جبالی کہ سمت کشمیر است خلق آن دیار از غایت محبت و اعتقاد مقامہا ساختہ اند و قبرہا کردہ و بنام روضۂ متبرکۂ او تیمن و تبرک مے گیرند و در آن موضع صدقات و ختمات مے کنند و کاتب حروف از والد خود سید مبارک محمد کرمانی رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد کہ میفرمود شیخ علاؤ الدین قدس اللہ سرہ العزیز ہم شیر من بود و میان من و شیخ علاؤ الدین حق رضاع ثابت گشتہ و شیر مادر من خوردہ و پیش مولانا بدر الدین اسحٰق کلام اللہ یکجا خواندہ چنانکہ کیفیت مشرح در ذکر مولانا بدر الدین اسحٰق تحریر یافتہ است و خدمت والدے فرمود روزے در عالم صغر من و شیخ علاؤ الدین بخدمت شیخ شیوخ العالم حاضر بودیم شیخ شیوخ العالم بدولت بر کہٹ نشستہ بود و ما ہر دو پیش کہٹ گرفتہ ایستادہ بودیم درین

محل شیخ شیوخ العالم تنبول در دہن مبارک داشت از راه شفقت فرزند پروری تنبول از دہن مبارک خود بدست مبارک در کام شیخ علاؤ الدین نہاده و بقیۂ آن تنبول در کام من نہاده بعده از کہٹ بجہت توضی فرود آمد و بر کرسی بنشست عیسی نام درویشے بود که در خلوت خدمت کردے و حجرے را که نوبت او بودے بخدمت شیخ شیوخ العالم فرستادے و نوبت این شغل نگاہداشتے تا عدلی درین کار مرعی ماند الغرض این خواجه عیسی شیخ شیوخ عالم را وضو ساختید و سجاده راست کرده بودند تا بعد از وضو شیخ شیوخ العالم بر سجاده بنشستند هم درانثنائے این شیخ شیوخ العالم بوضو مشغول بود و شیخ علاؤ الدین بازی کنان رفت و بر سجاده بنشست خواجه عیسی جانب شیخ علاؤ الدین دید و انگشت بدندان گرفت درین حال شیخ شیوخ العالم جانب خواجه عیسی دید بعده نظر بجانب شیخ علاؤ الدین کرد که بر سجاده نشسته است شیخ شیوخ العالم تبسم کرد و گفت عیسی منبح ته بہی بزبان آن دیار یعنی بگذار تا بنشیند از برکت نفس مبارک شیخ شیوخ العالم قریب با قرن شیخ علاؤ الدین بر سجاده شیخ شیوخ العالم بنشست چنانکه ہیچ وجه پاے مبارک بجز در جمعه جمعه جاے دیگر نرفت اگر پادشاهان وقت مے آمدند از مقام خود ہیچ وجه بجنبیدے و خلق را ہمچو پشک شتر دانستے و اگر کسے بجہت ارادت آمدے حواله بر روضۂ شیخ شیوخ العالم کردے و فرمودے که این را در پایان پا ببرید و کلاه بپوشید و عموم تمام خاصه آن بزرگ بود ہمچنین آن بزرگ را در روز طعام خوردن ندیدند تا آنکه در جمیع ایام الا ایام تشریق ہیچ وجه بجز این پنج روز افطار نکرد و افطار خدمت ایشان بوقت یکپاس شب بودے چند نان بروغن مے پختند چنانکه از سیرے ہشت نان از آن دو نان بہم حیل باقرے شیر موازنه یک سیر یکبار بردے و بوقت افطار جز این طعام حلواے بسیار با نانہا پیش مے بردند از آن ہیچ تناول نکردے صحتک ہاے حلوا بدان وقت که خلق خفته مے بودند برسانیک خاطر مبارک او اقتضا کردے بفرستادے حاجتمند و بر درویشان که دو وقت در جماعت خانه مے کشیدند و خاص و عام را از آنجا

نصیب شیخ ... است و اگر از محل خلوت در روضه شیخ شیوخ العالم آمدی از درویشان
و محتاجان جهت بدل ایثار شیخ صف زده ایستاده می بودند از سر صف که ایثار
آغاز کردی هر یکی را مبلغی سیم فرمودی و می گذشتی و اگر کسی یکبار چیزی رسیده بودی
از مقام خود جدا شدی و در محل دیگر هم درمیان صف بایستادی و ازان حال خدمت
شیخ را خبر می کردند که این مرد یکبار رسیده است او را دو چندان دهانیدی
که پیش ازان رسیده بودی اگر چه کرات این حرکت کردی بروی نگرفتی و زجری نفرمودی
مقصود شیخ این بودی تا کسی مَنّاعٌ لِلْخَیْرِ نشود و کسانیکه بخدمت خاص شیخ مشغول
می بودند طایفه که آب وضو می رسانیدند و قومی که جامهای مبارک شیخ میدوختند
و می شستند شیخ فرید را مجال نبودی که آسیب خویش بدیشان رساند و اگر بریشان
دستی و یا آسیبی کسی رسانیدی او را از خانقاه بیرون میکردند در طهارت نفقات
یعنی ... جد کوشیدی منقولست در آنچه شیخ رکن الدین نبیره شیخ الاسلام بهاء الدین
زکریا رحمة الله علیه از شهر دهلی در ملتان میرفت بزیارت شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز رفت چون از روضه متبرکه بیرون آمد
با شیخ علاء الدین قدس الله سره العزیز ملاقات کرد شیخ رکن الدین بجهت
مصافحه و معانقه بیشتر شد و شیخ علاء الدین را در کنار گرفت و گفت که خدای
تعالی شما را استقامتی بخشیده است هر آئینه کسی نمیتواند که از جا بجنباند فاما آسیب
چند نفر قرابت که تعلق بدینها دارند کشان می برند این سخن فرمود و یک دیگر را وداع
کردند چون با شیخ علاء الدین رحمة الله علیه در مقام خود آمد فی الحال آن جامه ها
بکشید و غسل تازه کرد و جامهای دیگر پوشید و بر سجاده نشست همانا این معنی
بخدمت شیخ رکن الدین رسانیدند و گفتند که این چه بزرگی و تکبرست که بسبب
معانقه همچو شما پاک و پاک زاده اینچنین کند شیخ رکن الدین رحمة الله علیه فرمود که
شما قدر مولانا علاء الدین چه دانید او را می رسد که اینچنین کند زیرا چه از ما
بوی ... دنیا ... آید و او ازان مبرا شده زندگانی می کند آمدیم بر سر حرف و اگر

کسے از دست ظلم ظالمان و متعدیان در جماعت خانه روضه متبرکه شیخ شیوخ العالم
در آمدے مجال نبودے که کسے آن مظلوم را بزند و تعدی از حرم روضه متبرکه
بیرون آرد اگرچه پادشاه وقت بودے از مهابت این پادشاه دین و دنیا ترسیدے
وچون شیخ علاء الدین برحمت حق پیوست هم در جوار روضه شیخ شیوخ العالم
قدس الله سره العزیز مدفن این بزرگ شد و بر روضه متبرکه او گنبد عالی سلطان
محمد تغلق که مرید و معتقد خدمت شیخ علاء الدین بود عمارت کنانیده است
از خدمت شیخ علاء الدین رحمة الله علیه دو پسر ماندند صاحب عظمت و کرامت
یکے شیخ زاده معظم و مبجل و مکرم در علم و کرامت و مهابت مستثنی بود هر که در سیماے
مبارک او بدیدارے تحقیق دانستے که از دودمان کرامت و بزرگیست اعنی شیخ
معز الحق والدین که در علم تلمذ پیش مولانا وجیهه الدین پائلی کرده بود و در دین
و دیانت حظے کامل داشت و بجاے پدر در مقام شیخ شیوخ العالم فرید الحق
والدین بنشست و در بذل و ایثار بر بندگان خدا بکشاد بعد چندگاه سلطان
محمد تغلق در شهر دهلی طلب فرمود و تعظیم و تکریم او بواجبی نگاه داشت و فرمود تا در نظر
مبارک او امور مملکت را پرداخت رسانند که الدین والملک توامان بعده راے
آن پادشاه این اقتضا کرد که دیار گجرات حواله بندگان او کرد شیخ معز الدین
رحمة الله علیه در گجرات رفت تا آخر کار بتقدیر الله از دست ظالمان و
باغیان بدرجه شهادت رسید امروز آن دیار از برکت روضه متبرکه او منور است
و خاک پایان او دواے درد حاجتمندان آن دیار است و دوم شیخ زاده
علی الاطلاق و آن مقبول اهل عالم باتفاق که در جمیع اوصاف سنیه مثل نداشت
اعنی شیخ علم الحق والدین که ظاهراً و باطناً آراسته بود و در سماع ذوقے تمام
داشت و گریه جگرسوز و حافظ کلام ربانی بود و سلطان محمد در غایت احترام
و اکرام او کوشیده و شیخ الاسلام مملکت هندوستان گردانید و لکهها به بندگان
او داد و جمیع مشایخ روزگار منقاد و محکوم او گشتند و در دین و دنیا بغایت مبجل و مکرم

۷ دین و ملک هر دو از یک

بود چون این شیخ شیوخ الاسلام برحمت حق پیوست درون گنبد روضهٔ شیخ
علاء الدین متصل پدر مدفن یافت و این دو بزرگ دو پسر گذاشتند هر کدام بزرگوار
پسر شیخ معز الدین رحمة الله علیه شیخ زادهٔ معظم افضل الدین فضیل که امروز
بجای پدر و جدان خویش در مقام شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین بر سجادهٔ
کرامت نشسته است و بصورت و سیرت آبا و اجداد در غایت آن سجادهٔ معظم بر
طریق سلف خود میکند و در غایت مشغولی و نهایت ترک و تجرید کوشیده و مقبول
دلها گشته و در بذل و ایثار کشاده و معتقدان آن خاندان کرامت امیدوارند
تا حق تعالے آن شیخ زادهٔ عالم را بر سجادهٔ کرامت مستقیم دارد و شیخ شیوخ الاسلام
علم الحق والدین رحمة الله علیه شیخ زادهٔ خوبصورت و پسندیده سیرت که
مستحضر علوم دینی است اعنی شیخ زادهٔ راستین مظهر الحق والدین که بعد از پدر
شغل شیخ الاسلامی سلطان محمد تغلق انار الله برهانه باعزاز و اکرام تمام بدو مفوض
گردانید و در تعظیم و تکریم این شیخ زاده باقصے الغایت کوشید و تا این غایت همچنان
معظم و مکرم است و اوقات او معمور حق تعالے ذات ملک صفات او را در کامرانی
دین و دنیا دایم دارد منهم آن شیخ زاده با بذل و ایثار که در مروت و مردمی درستی
مشار الیه بود اعنی شیخ زادهٔ عالم خواجه عزیز الملة والدین ابن خواجه یعقوب
نفسے گیرا داشت و صاحب فتوح بود و نعل بازگونه زدے دیار دیوگیر و تلنگ همه
معتقدان و بندهٔ او بودند کاتب حروف این بزرگ زاده را در دیوگیر دریافته
بود هیئتے زیبا و فرے وافر داشت و برادر حقیقی او خواجه قاضی بغایت خوب
اخلاق و ساده باطن بود و این هر دو برادر که شیخ زادگان عالم بودند در نظر
مبارک سلطان المشایخ بسیار بودند و از آنحضرت پرورش یافته شیخ زادهٔ
عزیز الدین هم در دیوگیر شهادت یافت مدفن او آنجا شد و خواجه قاضی هم
در حظیرهٔ سلطان المشایخ در سر چبوترهٔ یاران مدفن یافت رحمة الله علیهما
منهم آن کمال طریقت آن جمال حقیقت اعنی شیخ زاده کمال الحق والدین

ابن شیخ زاده بایزید ابن شیخ زاده نصرالله از لباس تکلف بکلی عاری بود در بذل و ایثار
بے نظیر و نانہا پخته بخلق دادے و از طعامہاے لذیذ احتراز نمودے و اگر عزیمت سفر کردے
گردونہاے پرتاں برابر بودے و در آنچه این بزرگ در عهد دولت سلطان محمد تغلق
در شہر دہلی از دیار که مقام سکونت او بود آمد کاتب حروف بخدمت این بزرگ
بسبب رعایت حقوق خاندان معظم ایشان که با آبا و اجداد کاتب حروف داشتند
رفته بود و شیخ درون حجره بالاے کہت نشسته چون کاتب حروف را دید از درون
حجره دیگے بر دست مبارک کرده بیرون آمد و چنگلے کلیں بخدمت او آوردند دست
مبارک ہریسه ازاں دیگ بیرون آورد و بجاے روغن ستور روغن کنجد انداخت
و قدرے حلوا نیز بر آں ہریسه افزود و فرمود برغبت بخور که من نان ہاے دست
پخته جدهٔ پدری این بزرگوار تو بسیار خورده ام کاتب حروف آں ہریسه تناول میکرد
و لذت فراوان مے یافت و این شیخ زاده صاحب کرامت در اوائل در مطبخ
حضرت سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز دیگ شوئی کردے این همه
نعمت و کرامت ازاں بود و در آنچه شیخ زاده کمال الدین و شیخ زاده عزیز الدین
یعقوب خواستند که ہر دو جاے سفر کنند بوقت وداع سلطان المشایخ یک
جلاے بدست شیخ کمال الدین و یک جلاے بدست شیخزاده عزیز الدین داد
و شیخ زاده کمال الدین را فرمان شد که تو در مالوه باش و شیخ زاده عزیز الدین
را فرمان شد که تو در ولایت دیوگیر باش چون از خدمت سلطان المشایخ
بیرون آمدند و شیخ زاده عزیز الدین گفت ازین یکان جلالی چه غرض حاصل
خواهد شد شیخ زاده کمال الدین گفت خاطر جمع دار سلطان المشایخ
ما را جلاے داده است یعنی بزرگی و آخر الامر ہر دو بزرگ زاده صاحب نفس متبرک
و با کرامات بسیار تا آخر عمر یافتند و روضهٔ متبرکه این بزرگ زاده کمال الدین
در دارالملک ہاست و حاجت رواے خلق گشته رحمة الله علیه و منهم
آں بصورت و سیرت سلف و خلف اعنی خواجه عزیز الملة والدین ابن شیخ احمد ابن

این خواجه نظام الدین مادر بزرگوار او سیده بود عمهٔ کاتب حروف و گمان کاتب حروف و اکثر اهل ارادت که این شیخ زاده را دریافته بودند آنست که هیچ صغیره ازان شیخ زادهٔ عالم در وجود نیامده باشد و باطن معمور و ظاهری بتشرع و اخلاق پاکیزه آراسته داشت و درون مبارک او با حق تعالی بمراقبه و ذکر خفی منور اینهمه از برکت آن بود که در نظر مبارک سلطان المشایخ پرورش یافت و بوقت مائده پیوسته حاضر بودی و اگر وقتی خواجه محمد و خواجه موسی که خواندن دعای مائده بعهدهٔ ایشان بود حاضر نبودندی این بزرگ زاده دعای مائده خواندی و تا آن غایت که این شیخ زاده را دیدیم در دعا خواندن مشغول بودی سلطان المشایخ فرمودی رحمت باد رحمت باد این مرحمت مخصوص در حق او بودی و این شیخ زاده سلطان المشایخ را در مشغولی و عالم مشاهده دریافته بود چنانکه در باب اوراد در نکتهٔ مشغولی تحریر یافته است این شیخ زادهٔ معظم می فرمود که وقتی من در قصبهٔ کهریه کار خیر خواهر زاده رفته بودم چون از آنجا باز گشتم اول بخدمت سلطان المشایخ آمدم و سعادت قدم بوس حاصل کردم مرحمت و شفقت فرمودن گرفت که کار خیر چگونه گذشت و سماعها چگونه بود تبسم می فرمود و باز پرسش می کرد بعده فرمود که والدهٔ خود را دیدی عرض داشت کردم که خیر اول سعادت پای بوس مخدوم حاصل کردم بعده بدان سعادت برسم دعای خیر ارزانی داشت و فرمود که برو آن سعادت را هم دریاب آخر الامر چند روز ذات مبارک این شیخ زادهٔ صاحب کرامت را زحمت مزاحم شد و در دو سه روز که زحمت بود یک ساعت لب مبارک از تلاوت کلام الله بیکار نمانده بعد ازین برحمت حق پیوست و در پایان سلطان المشایخ مقابل روضهٔ متبرکهٔ سلطان المشایخ مدفن یافت رحمة الله علیه تکملهٔ در بیان فضایل و مناقب و بزرگی و کرامات نبیرگان حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین قدس الله سره العزیز یکی از ایشان دختر نبیرگان شیخ شیوخ العالم شیخ زادهٔ معظم

ومنہم خواجہ محمد ابن مولانا بدرالدین اسحٰق کہ مادر او دختر شیخ شیوخ العالم
بود این شیخ زادۂ معظم بہمہ صفات سنیہ موصوف بود و در علوم دینی و تقوے و لطافت
طبع موزون و ذوق سماع و گریۂ جگرسوز و بذل و ایثار مشہور و مذکور و از عالم صغر
تا کبر سن ہم در نظر مبارک سلطان المشایخ پرورش یافتہ و حافظ کلام ربانی
گشتہ و علوم وافر و عشقے کامل حاصل کردہ چنانکہ ہم در حیات سلطان المشایخ
بمرتبۂ خلافت سلطان المشایخ رسید و خلق خدا را ہم در حیات سلطان
المشایخ دست بیعت دادن گرفت و این شیخ زادۂ معظم بامامت سلطان
المشایخ مخصوص بود و اسے یومنا او را خواجہ محمد امام گویند و در امامت او
سلطان المشایخ را رقتے و ذوقے حاصل میشد و بعد امامت یکسو تہائے خاص
مخصوص مے گشت و در مجالس بالاتر از و نزدیک سلطان المشایخ کسے
نشستے و در رقص با سلطان المشایخ موافقت نمودے و در مجلس سلطان
المشایخ بحکم اشارت سلطان المشایخ صاحب سماع شدے و ہیچکسے را
از بندگان و یاران اعلی را این محل نبود و از ملفوظات جان بخش سلطان
المشایخ کتابے نبشتہ است و انوار المجالس نام کردہ است و بیشتر عمر عزیز او
در عبادت باری تعالے و ذوق سماع کہ در آن باب غلو تمام داشت مصروف
گشتہ از ہر جنس قوالان کامل از پارسی و ہندی گوے بخدمت او حاضر مے بودند
و علم موسیقی را واضعی بود کہ مثل آن نشان نتوان داد و در بیان معانی آن
علم و رمز و اشارت نغمات و تکمیل آن بر حقیقت آیتے بود و کاتب حروف کرات
این بزرگ زادۂ عالم را چہ در سماع و چہ در غیر سماع دیدہ است چشم ہائے مبارک
ایشان مدام از کمال ذوق در میان آب غلطان بودے و گریہ و نعرہ او در
سماع جگرہائے اہل دلان را سوراخ کردے وقتے سلطان المشایخ
را در خانقاہ شیخ ابوبکر طوسی کہ حوالی اندرپت است استدعا کردند و در آن
مجلس ایشان صاحبت حاضر بودند ہر چند کہ سماع میگفتند ہیچ اثر پیدا نمے شد

سلطان المشایخ فرمود که سماع را بدارند و بحکایات و ماثر بزرگان مشغول شدند در اثناے
این حال ذوقے پیدا شد دریں معرض شیخ علی زنبیلی روے بجانب شیخ نظام الدین
پانی پتی که خلیفه شیخ بدرالدین غزنوی بود کرد منظرے خوب حالے وافر والحانے
خوش داشت و گفت که ما از شما سماعے مطلوب داریم که بشنویم الغرض شیخ
نظام الدین پانی پتی میان مجلس بجاے قوالان بنشست چون او تنها نو
سلطان المشایخ بجانب خواجه محمد که ذکرش بخیر باد اشارت کرد که شما یاری
دهید خواجه محمد از مقام خویش برخاست برابر شیخ نظام الدین پانی پتی
بنشست این هر دو بزرگ اول غزلے آغاز کردند بعده صوتے برگرفتند چون
بدین بیت رسیدند بیت هر بیخودی که بینی امشب آ + از من همه در گذار
تا روز + سلطان المشایخ را بگرفت و در جمله جمع اثر کرد الغرض بآن
فضائل که حق تعالے ایشانرا داده بود انکسار و تواضع تمام هم بخشیده تا در میان
جمع پیش آمد و نشست و سماع گفت آرے چون از مقبولان حضرت اله بوده
اند از ایشان همه حرکات و سکنات پسندیدگان آنحضرت مے آمد و این شاهزاده
در علم حکمت نصیبے وافر داشت این ضعیف گوید بیت بعلم حکمت جائے
رسیده که ز رشک + میان گور کند شور بوعلی سینا + منهم آن مشهور بعلم
آن مذکور بحلم که بزهد و تقوے موصوف بود اعنی خواجه موسیٰ ابن مولانا
بدرالدین سلطان اسحٰق که برادر حقیقی خواجه محمد امام بود و این بزرگ زاده نیز در نظر
مبارک سلطان المشایخ پرورش یافته و در جمیع علوم کمالے داشت و
ذوفنون روزگار گشته و در علم اصول فقه بزودی پیش مولانا وجیه الدین
پائلی گذرانده و حافظ کلام ربانی بود و در تحقیق سخن کوشیدے و طبعے فیاض
و لطافتے بسیار داشت و در نظم و اشعار عربی و پارسی کامل بود و غزلے پر سوز
گفتے و در علم موسیقی طایفه که مهارت داشتند لطائف دلربائی آن علم از نغمات
روح افزاے این بزرگ مے بردند و در جمیع علوم دستے داشت و در علم

حکمت کمالے یافتہ بود آں را بتجارب مقرون گردانیدہ و در غیبت خواجہ محمد امام بزرگ خود امامت سلطان المشایخ کردے و بغایت خوش خواندے و بخلعتہائے فاخراز حضرت سلطان المشایخ مشرف گشتے آخر الامر ہر دو بزرگ و بزرگ زادہ در حظیرۂ سلطان المشایخ مدفن یافتند رحمۃ اللہ علیہما منہم آں شیخ زادہ دلکشائے والیئے ولایات والا اعنی خواجہ عزیز الملۃ والدین صوفی کہ والدۂ بزرگوار او بی بی مستورہ دختر شیخ شیوخ العالم فرید الدین بود قدس اللہ سرہ العزیز و ایں شیخ زادہ فضائل بسیار داشت و معانی و لطایف بیشمار و از ملفوظات روح افزائے حضرت سلطان المشایخ کتابے نبشتہ ہست مسمے بتحفۃ الابرار کرامت الاخیار و ازیں نسخہ بیشترے در نظر مبارک حضرت سلطان المشایخ گذرانیدہ وقتے در مائدہ سلطان المشایخ مولانا وجیہ الدین پائلی بالاتر ایں شیخ زادہ نشست چوں سلطان المشایخ دید فرمود کہ مولانا چنانکہ من نخواہم کہ ہیچ مجعدے بالا تر متعممے بنشیند ایں ہم نخواہم کہ ہیچ متعممے بالاتر مخدوم زادگان من بنشیند اگرچہ مخدوم زادہ مجعد باشد و مولانا وجیہ الدین شیخ عزیز الدین را در نیافت کہ نبیرۂ شیخ شیوخ العالم ہست چوں مجعد دید دانست کہ شخصے دیگر ست فی الحال مولانا وجیہ الدین روے بزمین آورد و بمعذرت بایستاد کہ من ندانستم کہ ایں شیخ زادۂ عالم ہست و الا ہرگز ایں جرات نمے کردم و ایں بزرگ زادہ بحکم فرمان سلطان المشایخ بخدمت قاضی محی الدین کاشانی تلمذ کردہ بود و در کتابت خط بہتر و باریک بیمثل زمانہ بود و در جہاں نظیر در نیافتہ کہ ہیچکس در عالم بداں لطافت نتواند نبشت کتابت کردے وقتے آں شیخ زادۂ معظم در خانۂ کاتب حروف بوسیلۂ محبت آبا و اجداد آمدہ بود و ایں شکستہ را بزرگی دادہ در اثناے فوایدے کہ مے فرمود در وقے مبارک جانب کاتب حروف کرد و ایں بیت گفت بیت گر وقت خوشت ہست غنیمت میدار + کاں را چو نماند قضا نتواں کرد + و ازیں بزرگ خلفے ماندہ بصورت و سیرت سلف اعنی شیخ زادۂ معظم قطب الملۃ والدین حسن

حسّن الله تعالیٰ اُمور دینه وبلّغه مبلغ الرجال که در زہد و ورع و تقوے
وبذل و ایثار و تحمل گوے سبقت از ہمسران خود ربوده ہست و بشرف خلافت
شیخ نصیر الدین محمود مشرف گشت و بخط مبارک شیخ نصیر الدین محمود اجازت
نامه بردست دارد و خلق خدا را دست بیعت میدہد و دلہا از وے آساید حق تعالیٰ
بر جادۂ طریقت مستقیم دارد نکتۂ دربیان فضائل و مناقب و بزرگی اقربائے سلطان
المشائخ نظام الحق والدین قدس الله سره العزیز منہم آں بمکارم اخلاق موصوف
[illegible] مخصوص و معروف اعنی خواجه رفیع

متعلق صفحہ ۲۰۳ وسطر پنجم

نکتہ دربیان فضائل شیخ زاده دمے باصفا آئینۂ محبت ووفا اعنی شیخ کبیر الملة والدین برادر
کہتر شیخ عزیز الدین که از اوان جوانی تالب گور بنظر مبارک حضرت سلطان المشائخ
پرورش یافته و مقام سکونت در دیوار خانقاه تعیین شد و اگر آں بزرگوار بوقت مائده خاص بودے
بحکم فرمان عبد الرحیم سحر پخش بزرگوار در خانه میرسانید روزے آں بزرگوار پیش
سلطان المشائخ نشسته بود مردے چند قرص کاک پیش آورد سلطان المشائخ
اقبال خادم را طلبید و فرمود قسمت کن اقبال ہریکے را قسمت کرد و ہریکے بخوردند آں بزرگوار
حصه خود نگہداشت فرمان شد بخورید بجہت تمیز چیزے که درخاطر تست دریں کاک نیست
حضرت سلطان المشائخ برزبان دربارۂ سه کرت فرمودند اگر صوفی ست در زہد و تقویٰ
مخدوم زاده کبیر الدین عنایت محبت سلطان المشائخ صحبت عزیز الدین برادر مہتر ترک
کرده بود و ہم در مقام معین عمر عزیز خویش بمصرف رسانید چوں وفات یافت در سرآں چبوتره
یاراں مدفن یافت رحمة الله علیه

ایں ہنر ہا تلقین فرمودے با خاطر مبارک ایں بزرگ خوش شودے حق تعالیٰ
ایں بزرگ را که یادگار سلطان المشائخ است بر جادۂ طریقت مستقیم دارد
و بر اصحاب روضه مقیم باشد آمین منہم آں موصوف بعلم آں منسوب بحلم آں

فرشته صفات آں پسندیده ذات اعنی خواجه تقی الملة والدین نوح که بشرف
قرابت حضرت سلطان المشایخ مشرف و برادر کهتر خواجه رفیع الدین هارون
بود و بنظر خاص سلطان المشایخ مخصوص گشته و هم در اوان جوانی باوصاف بزرگان
رسیده کاتب حروف مناقب و مآثر او چه تواند نوشت جائے که سلطان المشایخ
در باب ایں بزرگ فرموده که یاراں ایں را عزیز دارید که ایں نیکو کسے است قرآن
یاد دارد و هر شب آدینه ختم مے کند و در تعلم هوسے تمام دارد و حاصل بسیار و با هیچ
کسے کارے ندارد نه بدوستے و نه بدشمنے بغایت صالح است تا روزے من از و
پرسیدم که چندیں طاعت و عبادت که مے کنی مقصود تو چیست گفت
مقصود من حیات شماست سلطان المشایخ مے فرمود که ایں سخن او را که
آموخت یعنی ایں سخن دلیل سعادت اوست و منقول است آں روز که محمدت
سلطان المشایخ را زحمت بود پیش از زحمت موت خواجه نوح را پیش خود
طلبید و چند نفر درویش عزیز رسیده بودند ایشاں را نیز طلبید و بحضور یاراں و درویشاں
خواجه نوح را خلافت داد پس وصیت فرمود باید که هر چه بر تو رسد نگاه نداری و
آں را بخرج رسانی اگر بر تو چیزے نباشد هیچ دل خود را نگراں نداری که خدا ترا خواهد
داد و هیچکے را بد نخواهی و از خدا هم یکے را بد نخواهی و جفا را بعطا بدل کنی و دیه و ادرار و بستان
که درویش قرار دار و اداره خوار نباشد اگر تو چنیں باشی پادشاهان بر در تو آیند الغرض
خواجه نوح را هم در حیات سلطان المشایخ و در عنفوان جوانی زحمت دق فراهم
ذات مبارک او شد و هم در آں زحمت برحمت حق پیوست و هم در حظیره سلطان
المشایخ در سر آں چبوتره یاراں مدفن یافت رحمة الله علیه منهم آں زاهد یگانه
آں عابد زمانه آں مخصوص گردانیده حق آں بشرف اختصاص مطلق اعنی
خواجه ابوبکر مصلی دار خاص که بشرف قرابت سلطان المشایخ مشرف بود
و در خلا و ملا خدمت سلطان المشایخ کردے و با چندیں خدمت ایشاں را
صوم دوام بودے بلکه روزها گذشتے افطار نکردے چنانکه شکم مبارک او تو با تشت

منقول است

منهم

چنشیده بودے و در غایت مشغولی و در نہایت مجاہده بودے روز جمعه مصلے
سلطان المشایخ بعد ادائے نماز بامداد در مسجد جمعه کیلوکہری بردے جمعه بود
سلطان المشایخ مے فرمود که خواجه ابوبکر مصلے مرا در مسجد جمعه برده است
و مشغول شده و در سماع ذوق وافر و غلو تمام داشت وقتے بود که در سماع از
غایت ذوق و ایثار دستار و پیرہن بقوال دادے و میزرے برکتف مبارک
او حمائل بستے الہی او را آں میزر در رقص چه زیب دادے و از غایت شوق
نعرهٔ دل دوز و جگر سوز زدے و قوالاں را بگرفتے و بجنبانیدے و از ذوق
او حاضراں از ذوق تمام حاصل شدے و اینہمه از برکت نفس سلطان المشایخ
بود که خواجه ابوبکر را فرموده بود که در حال سماع بوقت اہتزاز و رقص نزدیک من
شده محافظت کناں بردے و بعد از نقل سلطان المشایخ بعضے یاراں
بوظیفهٔ و دیہے و زمینے مشغول شدند اما ایں بزرگ ہیچ چیز تعلق نکرد و از برکت
سلطان المشایخ با اتباع انبوه حیاتے خوش گذرانید تا آخر الامر چند روز
زحمت ملازم ذات پاک او شد از دار فنا بدار بقا رحلت کرد و در پایان سلطان
المشایخ مدفن یافت منہم مولانا قاسم یکے از خواہرزادگان سلطان المشایخ
قدس سره العزیز خواجه قاسم ابن عم برادرزادهٔ خواجه ابوبکر است که صاحب
لطایف التفسیر است در دیباچهٔ تفسیر مے فرماید که بنده امیدوار بحضرت و رحمت
پروردگار قاسم بن خواہرزاده حقیقی سید السالکین برہان العاشقین نظام
الحق والدین طیب الله ثراه و جعل الجنة مثواه چوں ایں عنایت سابقه کرد
ایں بیچاره را از کتم عدم در عالم وجود آورد بانواع کرم ہا مخصوص گردانید بعضے

ہر نکته داناں و سخن فہماں پوشیده نماند که در سیر الاولیا لفظ خواہرزاده چند جا واقع شده است
بمعنی مختلف در نکته اقربا در مناقب خواجه رفیع الدین ہارون مے نویسد که پسر خواہرزاده
حقیقی و در نکته بعضے کرامات حضرت سلطان المشایخ مے نویسد اسپ مادیاں را بعد از مدتے
بخواجه محمد صالح خواہرزادهٔ ام و در نکته بیان بعضے دقایق و احادیث مے نویسد که مرا خواہرزادهٔ
بود او را بشوہر دادند آں مرد در خانه نیکو نبود و در نکته اقربا در مناقب مولانا ابو القاسم مے نویسد مولانا

کہ موجب سعادت داریت ہست آنست کہ بنظر ایں سلطان المشایخ قطب الاقطاب عالم ملحوظ گردانید و بانواع انفاس از باطن خویش کہ معدن غیب سفر علوم لاریب است بزبانے کہ ناطق ہست بحق ارزانی داشت اعلیٰ ازاں ایں بود کہ ایں شکستہ چہار سالہ و چہار ماہ و چہار روزہ شد والد ایں مسکیں تغمدہ اللہ بالرحمۃ والرضوان بحضرت آں سرور عاشقان و پیشوائے مشتاقان بردتا بامر ایشاں بمکتب فرستد آنحضرت از راہ تلطف و بندہ نوازی تختہ او بقلمے کہ آں حاکی ہست از قلم وحی بدستے کہ آں موصل ہست بدست حضرت رسالت پناہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کابراً عن کابر نوشت ایں ضعیف را کہ درحالت نوشتن تختہ ایستادہ کردہ بودند بنشست اقبال کہ خادم ایں بادشاہ معنی بود ایستادہ کرد باز ایں ضعیف بنشست باز اقبال خواست کہ ایستادہ کند آں مخدوم عالمیاں و ملجاء جہانیاں بنفسے کہ حکم متین ہست گفت کہ بگذار ایں نشستہ خواہد خواند بعدہ نوشتن ہمچناں نشستہ بزبان مبارک خود از کمال شفقت یکدو کرت تلقین کرد بعدہ بلفظ مبارک فرمود حق جل وعلے ایں کودک را کبرسن رساند و بکمال علم مشرف گرداند چوں ایں ضعیف دوازدہ سالہ شد حق جل وعلے بحفظ کلام مجید و فرقان حمید مشرف گردانید بعدہ حق جل وعلیٰ سُلْطَانُ الْاَئِمَّۃِ وَالْعُلَمَاءِ الْاَجِلَّۃِ وَالْفُضَلَاءِ جَلَالُ الْمِلَّۃِ وَالدِّیْنِ عَالِمِ اَعْلَیٰ اَدَامَ اللّٰہُ لِوَاءَ جَلَالِہٖ وَرَزَقْنَا ظِلَّ لِوَاءِہٖ رسانید ایں بزرگوار دیں پرور

---

[۵] بادشاہ امام ہا و عالمان کلاں و بادشاہ فضلا بزرگی کردۂ مسلماناں و بزرگے دین دیں دراں عالم برقرار دارکند حق تعالے نشان بزرگی او را و نصیب کند سایہ نیزۂ او۔

[۶] قاسم ابن عمر برادر زادہ خواجہ ابا بکر و درہمیں نکتہ عبارت لطایف التفسیر کہ تصنیف ہمیں مولانا ابو القاسم است نقل کردہ قاسم بن خواہر زادۂ حقیقی آزیں عبارت ہا فہمیدہ مے شود کہ لفظ خواہر زادہ عام ہست پسر خواہر زادہ را و پسر دختر خواہر را ہم مے گویند و دختر خواہر و دختر دختر خواہر را ہم مے گویند و ازیں عبارت ہا ایں ہم معلوم مے شود کہ خواجہ محمد پسر خواہر حضرت سلطان المشایخ و نام پدر ایشاں صالح است و خواجہ ابا بکر و خواجہ عمر ہر دو پسران خواہر حقیقی حضرت سلطان المشایخ اند فقط

[۵] بہو شد او را خدائے تعالیٰ بہ رحمت و آمرزش ۱۲

بنظر خویش مشرف گردانید و قریب پنجاه سال در خدمت این سرور علماے زیور صفیا
تلمذ کرد از مبادی علوم تا نہایت آں بقرات خویش تمام کرد و بشرف اجازت کفتہ ہدایہ
و بزدوی و کشاف و مشارق و مصابیح مشرف کرد پس ازاں این ضعیف در تفاسیر
عربی و پارسی نظر کرد و ہر یکے را مخصوص یافت بعبارتے لطیف و معانی و الفاظ
غریب خوب است تا مجموعہ نویسد کہ متضمن معانی غریب شامل لطائف عامہ تفاسیر باشد
تا منافع بخاص و عام رسد و بمطالع آں بر اسرار قرآں و دقایق فرقاں مطلع گردند
و نام این تفسیر لطایف تفسیر کردہ منہم آں فخر زہاد و آں جمال عبّاد کہ در علم و تقوے
و ورع در ایام خود مثل ندارد اعنی خواجہ عزیز الملۃ والدین ابن خواجہ ابوبکر مصلے
دار خاص کہ بشرف قرابت سلطان المشایخ مشرف بود و این بزرگ چند
ملفوظات سلطان المشایخ رایکجا ترتیب بدیوان جمع کردہ است و آنرا
مجموع الفواید نام نہادہ و نام خود عبد العزیز ابن ابوبکر خواہرزادہ سلطان
المشایخ نبشتہ است (سبحان) اللہ سالہا باشد کہ این عزیز الوجود بر جادۂ طریقت
مستقیم میرود و از عالم صغر تا کبر سن تکبیر اولے در ہیچ فرصے از و فوت نشد در مساجد
بگشتے تا تکبیر اولے دریافتے تحریمہ نبستے چوں بعنوان جوانی رسید و در تعلم غلو کرد ہرچہ
تعلم میکرد بعمل مقروں مے گردانید و ہر شب جمعہ ختم مے کند و در جماعت خانہ
سلطان المشایخ سالہا باشد کہ پنجوقت دراں مقام قبرکہ امامت مے کند
و خلق خداے را دست توبہ میدہد و بد انچہ دست میداہد آیندہ و روندہ را بخیرے
پیش مے آید و ہیچ معینے ندارد و بر ہیچ کس آمد و شد نہ با اتباع انبوہ خوش مے گذارند
حق تعالے او را صبر جمیل بخشیدہ است گفتے این بزرگ بوقت قیلولہ بخدمت
سلطان المشایخ رفت خادم بخدمت سلطان المشایخ ذکر کرد خواجہ عزیز
ہر شبے جمعہ ختم مے کند سلطان المشایخ فرمود کہ بلند مے خواند یا ساکن این
بزرگ گفت ساکن این جواب بر مزاج سلطان المشایخ موافق افتاد تحسین
فرمود و کرت دیگر نور الدین پسر خواجہ ملک شہر کہ مخصوص بشفقت سلطان المشایخ

بود این بزرگ را پیش برد و گفت مخدوم عزیز مرید شماست فرمود که آرے مرید من است
و مرا باین فرزند فخر است متّع الله المسلمین بطول بقائه نکته در بیان فضائل
و مناقب سادات کرام جد و پدر و اعمام کاتب حروف که مخصوص بقربت و صحبت و
شفقت و مرحمت سلطان المشایخ نظام الحق والدین قدس الله سره العزیز
بوده اند و اتصال ایشان بحضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین و بحضرت
سلطان المشایخ قدس الله سرهما العزیز بدرجه اقصی منتهی آن سید آل رسول
آن افضل اولاد بتول آن جگر گوشه مصطفی آن نور دیده مرتضی و زهرا
اعنی سید محمد محمود کرمانی جد پدرین کاتب حروف که سرور سادات کرمان بوده
آبا و اجداد این سید پاک را در کرمان اسباب دنیاوی از قریات و باغات و اراضی
بسیار بوده و یک عم این سید بزرگوار سید احمد کرمانی در ملتان عهده سکّه
دار الضرب داشت القصه سید محمد کرمانی بتجارت از کرمان به لاهور در شهر
آمدے چون باز گشتے میان اجودهن شدے و سعادت قدمبوس شیخ شیوخ
العالم فرید الحق والدین حاصل کردے و در ملتان بخدمت عم خود آمدے
و از آنجا بکرمان رفتے در اثنائے این آمد و شد و دریافت سعادت پاے بوس
شیخ شیوخ العالم دولت محبت و اعتقاد شیخ شیوخ العالم در سویدائے دل
سید محمد کرمانی جاے داد تا بخدمت شیخ شیوخ العالم ارادت آورد و این
محبت بحدے کشید که اسباب املاک کرمان بکلی ترک داد و در ملتان بخدمت
سید احمد عم خود آمد سید احمد دختر خود بی بی رانی جدّه کاتب حروف را بنکاح
تسلیم سید محمد کرمانی برادر زاده خود کرد به نیت آنکه سید محمد را هم در ملتان بدارد
هر چند سید احمد اسباب دنیاوی عرض کرد و ترغیب دل شغل خود نمود چون محبت
شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز دامن گیر دل و دیده
شده بود سکونت در ملتان متیسّر نشد تا آنکه سید احمد گفت که صحبت شیخ الاسلام
بهاء الدین زکریا قدس الله سره العزیز هم عزیز است سید محمد کرمانی گفت محبت

۱ بهره مند گرداناد الله تعالی مسلمانان را بدرازی بقای آن عزیز الملة ۱۲
۲ بتول زن قطع کننده از مردان یعنی بطلب حق یکسو شونده از غیر حق ۱۲

از نہالہائے شود شیخ سعدی گوید بیت خار سودائے تو آویختہ در دامن دل + ننگ
یعنی باشد کہ باطراف گلستان نگرم + بعدہ بی بی رانی اتباع خود را در اجودھن
آورد و باختیار ترک اسباب و املاک و وطن قدیم داد و بفقر و فاقہ در اجودھن
قناعت کرد و بمرحمت شفقت بنظر لطف شیخ شیوخ العالم مخصوص شد بی بی
رانی و اتباع او نیز بشرف بیعت شیخ شیوخ العالم مشرف گشت اگر وقتے یاران
اعلے بجہت مطبخ شیخ شیوخ العالم گل کریل چیدن در صحرا مے رفتند سید محمد
نیز بر فقتے ہر کسے گل کریل بیشتر مے آوردند سید محمد اندک آورد بے سبب آنکہ
دستہائے مبارک او نازک بود خارہائے کریل مجروح مے گردانید چوں ایں
قصۂ شیخ شیوخ العالم را روشن شد فرمود کہ سید را حاجت نیست کہ برود ما نا
قبول کردیم الغرض ہژدہ سال در نظر مبارک شیخ شیوخ العالم بود دوازدہ
سال در ارادت از سلطان المشایخ سابق و سید محمد کرمانی را با سلطان
المشایخ بواسطہ آنکہ در اجودھن ہر دو غریب بودند فرط محبت بود چوں محبت
ایں دو بزرگ شیخ شیوخ العالم را تحقیق شد فرمود کہ در صحبت یکدیگر باشید
و میان شما مواخات باشد تا بداں محبت سید محمد با فرزنداں بخدمت سلطان
المشایخ آمد و عمر گذرانید و ایں روایت مشہور ست کہ وقتے سید محمد کرمانی
را با سلطان المشایخ سببے تغیر مزاج شد سید محمد در مائدہ حاضر نمے شد تا شبے
سلطان المشایخ در خواب دید کہ حضرت رسالت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم
در قبۂ نشستہ است و سید محمد کرمانی رحمۃ اللہ علیہ بر دراں قبۂ ایستادہ و سلطان
المشایخ مے فرماید کہ من ازیں حال معائینہ مے کنم و در خاطر مے گذرد کہ
خدمت سید محمد را با من تغیر مزاج است کہ دانم مرا درون قبہ بہ بر دیا نہ من
دراثنا ایں خطرہ سید محمد رحمۃ اللہ مرا آواز داد کہ اے مولانا نظام الدین
بیا چوں من رفتم دست من گرفت و درون قبۂ بحضرت رسالت صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم برد و پائے بوس دہانید حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

فرمود کہ مولانا نظام الدین محمدؒ تو از فرزندان مائی بانسب صحیح و سید محمد نیز
از فرزندان من است چوں روز شد سلطان المشایخ در خانۂ سید محمد آمد سید محمد
را خبر کردند فرمودتا سلطان المشایخ را نفرستادند بر پا نیامد سید محمد استقبال
کرد در صحن خانہ کرم کناں و بشارت گویاں در پاے یکدیگر افتادند نشستن شیخ
سعدی خوش گوید بیت چہ خوش بود دلارام دست در گردن ٭ بہم نشستن و
حلوائے آشتی خوردن ٭ آخر الامر چند روز سید محمد را زحمت مزاحم شد از دار فنا
بدار بقا شب جمعہ سنہ احدے و عشر و سبعمایۃ رحلت کرد در حظیرہ سلطان
المشایخ در سراں چبوترہ یاراں مدفن یافت ایں سید بزرگوار چہار پسر گذاشت
سید نور الدین مبارک و سید کمال الدین احمد و سید قطب الدین حسین
و سید خاموش چنانکہ مناقب ایشاں تحریر می‌شود اما آں سید مبارک میاں
باختیار روان باوصاف ستودہ کمال عام و تقوی تمام آں مقبول اولیا آں
محبوب اصفیا آں مشہور بانعام طعام آں بزرگوار کہ نام اصلی سید السادات
نور الملۃ والدین مبارک است آں سید محمد کرمانی را ... کہ از ہمہ
فرزندان سید محمد مہتر بود و در طفلی ایں سید پاک ہم در حیات شیخ شیوخ العالم
در اجودہن بود و کنیت او ابو القاسم تعین کرد مرید شیخ شیوخ العالم فرید الحق
والدین قدس اللہ سرہ العزیز فاما سلطان المشایخ ایں سید پاک را سید
گفتے و اغلب خلق ہم بدیں اسم خواندے و ایں بزرگ بفضایل بسیار و لطافت طبع
آراستہ و صحبت درویشاں بسیار دریافتہ و راہ و روش ایشاں نیکو دانستہ سبحان
اللہ در مدت نود سال کہ عمر عزیز آں سید پاک بود ہیچ نوع میل بدنیا و ابنائے
دنیا نکرد و بہیچ معنے مشغول نگشت بفضل حق جل و علےٰ ایام حیات با اتباع انبود
خوش گذرانید و ہمت بر آں داشت کہ با جہاناں مراعات بسیار کند و طعامہائے
مکلف پیش آرد و اہل دنیا را آرزوے لذت طعام ایں سید پاک بودندے
و علما و فقرا راسخت دوست داشتے و در تعلیم و خدمت کردن درویشاں

و صحبت اهل عشق فرزندان خود را ترغیب نمودے علی الخصوص کاتب حروف
را در تعلیم کاتب حروف بسیار مبالغت نمود و زر و مال ایثار استادان کاتب
حروف کرد چنانچه این کیفیت در ذکر مولانا و استاد نا فخر الملة والدین
زرادی که خلیفه سلطان المشایخ بود تحریر یافته است و عمر عزیز این سید پاک
در نظر مبارک مرحمت سلطان المشایخ گذشت با آنکه ارادت بخانوادهٔ چشتیه
بخواجه قطب الدین چشتی داشت و دو کرت در چشت رفته بود چون کرت دوم
بخواجه قطب الدین چشتی رسید چند گاه آن خانوادهٔ کریم را خدمت کرد
و خواجه قطب الدین را تحقیق شد که این سید پاک خاص برای زیارت
خواجگان چشت مے آید مشرف بخلافت خود گردانید و بخرقه خلافت و اجازت
نامه نبشتن مبارک مخصوص کرد و یک اسپ کمیت مغلی که خاصه سواری
خواجه بود بخشید و وصیت فرمود که با وضو باشی و طعام تنها نخوری و باعزاز تمام
باز گردانید و این همه از برکت آن بود که سید پاک در نظر شیخ شیوخ العالم
گذشته بود و مشغول از دهن مبارک خود در کام این سید پاک نهاده و کلام
الله برابر شیخ علاء الدین قدس سره پیش مولانا بدر الدین اسحٰق خوانده
چنانکه در ذکر شیخ علاء الدین تحریر یافته الغرض این سید پاک مے فرمود در آن
سال که من از چشت باز گشتم بر اسپے که خواجه قطب الدین داده بود سوار
مے آمدم و آن اسپ داغ پایگاه خاصه خواجه داشت و لشکرهای کفار در آن
سال از لشکر منصور شهر دهلی در عهد دولت سلطان علاء الدین خلجی انار الله
برهانه شکسته باز گشته بودند هزارگان و دو هزارگان متفرق میرفتند در اثنای
راه خراسان چند کرت مرا پیش آمدند و خواستند که اسپ و بقیه جامه ها که در آن
خرقه خواجه بود از من ببرند همین که داغ پایگاه خاص خواجه در آن اسپ
مے دیدند هم آن اسپ بوسیدند و مے گفتند که از برکت خواجه قطب الدین
چشتی سلامت خواهید رفت و خدمت والدے فرمود رحمة الله علیه خواجه قطب الدین

چشتی در عالم صغر بود خواستند کہ بر سجادہ چشت بجاے پدر بنشانند بزرگان چشت
و اقربائے دیگر گفتند کہ ایں صغیر ہست و خواجہ علی چشتی عم خواجہ قطب الدین کہ
در دہلی ست وارث سجادہ اوست اور علم دہیم تا او چہ فرمایند بجہت ایں
مصلحت دو خلیفہ بزرگ صاحب نعمت از خلفائے خاندان چشت بخدمت خواجہ علی چشتی
در شہر دہلی رواں کردند چنانکہ شمہ ازیں حکایت در ذکر شیخ بدرالدین سلیمان
پسر شیخ شیوخ العالم تحریر یافتہ ہست الغرض چوں ایں دو خلیفہ در شہر دہلی
بخدمت خواجہ علی چشتی رسیدند و عرایض بزرگان چشت رسانیدند و عہد
دولت سلطان غیاث الدین بلبن بود شیخ علی خواست کہ عزیمت چشت
کند سلطان غیاث الدین شنید در پاے خواجہ علی افتاد و سوگند خورد
اگر خواجہ عزیمت چشت کند من ترک مملکت گیرم و در رکاب خواجہ در چشت بیایم
خواجہ فرمود تو عہد رعایت بندگان خداے تعالےٰ تکفل کردہ و عالمے در
کنف حمایت تو آسودہ اند اگر تو بیائی آشوب در عالم افتد و تو مواخذ باشی
سلطان گفت ہرچہ میشود گو میشو من از رکاب خواجہ دور شدنی نہ ام چوں خواجہ
علی در صدق اعتقاد و ثوق یافت بضرورت در شہر دہلی ماند و مکتوبات بجانب
اقربائے و بزرگان چشت و ملک شمس الدین کتہ ملک ہریو کہ مرید و بندہ
آں خانداں بود در قلم آورد کہ من ہر نعمتے کہ از مشایخ چشت و والد و عمان
خود یافتہ بودم بخواجہ قطب الدین برادر زادہ خود بخشیدم و مقام سجادہ چشت
حوالۂ او کردم باید کہ ہمہ التجا بدو کنند چوں ایں دو خلیفہ در چشت رسیدند و مکتوبات
بزرگان چشت و ملک شمس الدین را رسانیدند اقربا باز منازعت آغاز کردند
دریں معرض ملک شمس الدین کتہ گفت کہ شما ہر ہمہ از دودمان گرامی
ایدمرا یک سخن فراہم مے آید اگر قبول کنید بگویم ہمہ بداں رضا دادند ملک شمس
الدین گفت کہ سجادہ و عصائے پیران چشت درون حجرہ ایست کہ پیشتر
درآں نشستہ اید در ایں حجرہ مقفل ہست ہر کہ از شما دست بداں قفل زند و

بے کلید آں قفل از برکت دست او بکشاید ایں سجادہ و مقام او را باشد ہمہ قبول
کردند بعدہ ہر یکے دست برآں قفل نہادہ مے خواندند و مے جنبانیدند قفل باز
نمے شد چوں نوبت بخواجہ قطب الدین چشتی رسید خادم خواجہ را در کنار گرفت و
نزدیک درِ آں حجرہ آورد بجرد ے کہ دست خواجہ برآں قفل نہادہ قفل بکشاد
و طبقہائے در حجرہ باز شد و غلغلہ درمیان چشت و خراسان ازیں کرامت
افتاد بعدہ خادم خواجہ را در کنار کردہ درون حجرہ برد و بر سجادہ مشائخ چشت
بنشاند خواجہ ابی محمد چشتی پسر خواجہ ابی احمد چشتیست و خرقہ ارادت و خلافت از پدر
خود یافتہ و در سنہ بست و چہار سالگی بر جادۂ پدر خود بفرمودۂ او بنشست و
خواجہ ابی یوسف چشتی پسر خواجہ ابو محمد چشتی است و مرید و تربیت یافتہ پدر است
و خرقہ خلافت ہم از پدر بزرگوار خود پوشیدہ حضرت خواجہ قطب الدین مودود چشتی
پسر خواجہ ابی یوسف چشتی است و خرقہ ارادت و خلافت از پدر بزرگوار خود یافتہ
الغرض مناقب و کرامت خواجہ قطب الدین چشتی بحدیست کہ قلم از رقم آں
عاجز آید و خواجہ یوسف پسر خواجہ محمد چشتی نبیرۂ پسریں خواجہ قطب الدین
امروز بر سجادہ چشت است و در غایت کرامت و عظمت الغرض چوں خدمت والد
رحمۃ اللہ علیہ از چشت باآں اعزاز و اکرام در شہر دہلی رسید تا آخر عمر ہیچ مریدے
نگرفت و ہیچ وقت نگفت کہ من خلیفہ ام و ہمہ مسافران لنگر دار وقت ایں سید
پاک را بخدمت خواجہ قطب الدین در چشت دیدہ بودند و نظر رحمت و شفقت
خواجہ درباب ایں سید پاک معاینہ کردہ ہر کسے ازاں مسافران درویشاں
در شہر دہلی بلنگرے و دیہے تعلق کردہ مگر خدمت والد رحمۃ اللہ علیہ کہ ہمہ بر خدمت
و محبت سلطان المشائخ بندہ کردہ و تا آخر عمر ازاں قاعدہ نگشت و
بیشتر حکایات و نقل و روایات کہ دریں کتاب تحریر یافتہ ست منقول از
خدمت والد است رحمۃ اللہ علیہ کہ راہ و روش ایں خاندان باعظمت و کرامت
بہتر از خدمت ایشاں کسے ندانستے و ہر کہ را در تحقیق راہ و روش ایں خاندان

یا کرامت سخنے و یا شبہ بودے از خدمت ایشاں مے پرسید ند آخر الامر ذات ملک صفات را چند روز زحمت مزاحم شد روز پنجشنبہ بوقت چاشت پانزدہم ماہ صفر سنہ تسع و اربعین و سبعمانہ برحمت حق بپیوست و در حظیرۂ سلطان المشایخ نزدیک سید محمد کرمانی در سر آں چوترہ یاراں مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ و ازیں سید پاک سہ پسر ماندند یکے کاتب حروف دوم سید لقمان و سیوم سید داؤد وجد مادری کاتب حروف مولانا شمس الدین دامغانی در باب سید داؤد خوش گفتہ است بیت میر داؤد گو سلیمانیست * بر دل دوستاں بہ از جاں نیست * منہم آں سید باوقار آں سرور سادات روزگار اعنی سید کمال الدین امیر احمد ابن سید محمد کرمانی کہ عم بزرگ کاتب حروف بود و در مردی و جوانمردی حیدر ثانی و صدقے وافر و فراستے کامل داشت و درویشاں و دستگیراں فقیر را تنگہ زر و نقرہ دادے اگرچہ ایں بزرگ صاحب اقطاع و طبل و علم بود فاما بہمہ اوصاف تصوف موصوف بود و عقلے کامل داشت و کار ہا بمقتضاے عقل تمام کردے امیر خسرو خوش گو یدبیت کاسے نکرد جز بکمالات علم و عقل * گوئی کہ صد عمامہ بزیر کلاہ داشت * عجب قوتے داشت کہ جز صدق بر زباں مبارک او سخنے نرفتے و ایں ہمہ فضایل ثمرۂ آں بود کہ در نظر سلطان المشایخ پرورش یافتہ بود و مادر و پدر ایں سید پاک از و راضی بودند و بہمہ حال در رضاے ایشاں کوشیدے و انچہ حاصل او بودے در نظر ایشاں آوردے و باز پرس آں نکردے و کاتب حروف از والد خود رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد کہ برادرم امیر احمد در رحم بود و من برابر پدر یعنے سید محمد کرمانی از بیروں در خانہ مے آمدیم دیوانہ صاحب نعمت پیش آمد و گفت سید محمد در خانہ تو پسرے خواہد آمد او را امیر احمد نام نہی ہمیں کہ در خانہ آمدیم برادرم امیر احمد تولد شد و وقتے ایں سید پاک را سلطان محمد تغلق در عہد خانے در لشکر تلنگ بسبب سعی ساعتے در بند خانہ بجائیسی کہ نزدیک عیوگیر است بفرستاد و بند سخت فرمود و آں بندی خانہ تا ایں غایت

منہم

بعنی ۱۷

مشہور بدیں است ہر کہ را در آں بندی خانہ بند کنند او زندہ نماند بسبب ماراں و موراں و موشان گربہ صفت چند گاہ کہ ایں سید پاک در آں بندی خانہ بود موذیان مذکور ہیچ ایذائے نتوانستند رسانید و شبہا بندہائے ایں سید پاک بعنایت اللہ از یکدیگر جدا مے شدند و مے افتادند ایں سید پاک طایفۂ بندی واناں را مے طلبیدے و بندہا باز شدہ نمودے و گفتے کہ من چیزے ایں بندہا را دور نکردہ ام بکرم اللہ تعالیٰ خود جدا مے شوند چوں چند روز ایں حال معاینہ کردند بخدمت سلطان عرض داشت نبشتند سلطان فرمان فرستاد کہ او را مخلص کنید و بر من فرستید و ایں سید بزرگوار در آں ایام یک جعد کردے و قبا پوشیدے چوں خواست کہ پیش سلطان رود دو جعد کرد و خرقۂ صوفیانہ پوشید پیش رفت سلطان گفت کہ ایں چہ کردی جواب گفت کہ در ما ہمیں اتباع صوری ماندہ بود بفر زندان حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم چوں آں را ہم ترک دادیم سزائے خود دیدم سلطان گفت تو ازیں بہانہ مے خواہی گریز کنی و ما مے خواہیم کہ پرداخت امور مملکت بمشورت شما کنیم بعدہ ہم برآں لباس گذاشت و ملکے معظم گردانید محل مشورت داد وقتے ایں سید پاک را زحمت بود در مقامے بالائے کہٹ غلطیدہ و کسے نزدیک نہ مردمے را مے بیند از غرفہ کہ در آں مقام بود از جانب بیروں سر درون غرفہ کردہ سوے ایں سید پاک مے بیند ایں سید بزرگوار پرسید کہ تو کیستی آں مرد گفت کہ من امیرالمومنین علی ام رضی اللہ عنہ ایں سخن گفت و غایب شد ہماں ساعت ایں سید پاک از زحمت نیکو شد و در آخر کار در لشکر لاہور شہور سنہ ثمان و عشرین و سبعمائۃ بزحمت بواسیر در غرہ ماہ جمادی الآخر برحمت حق پیوست از آنجا تابوت کردہ آوردند در حظیرۂ سلطان المشایخ نزدیک پدر در سر آں چوترۂ یاراں مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ و ایں سید بزرگوار دو پسر گذاشت یکے سید السادات منبع السعادات عماد الحق والدین

امیر صالح در علم و ورع و تقوے بے مثل بود ظاہری آراستہ بجمال محمدی و باطنی پیراستہ بذکر خفی دوم سید نورالدین نور اللہ قلبہ بنور المعرفت منہم آں سید باصفا آں جگر گوشۂ مصطفے آں کان حسن و ملاحت آں مایۂ لطافت معدان ظرافت آں دُر دریائے پیغامبری و آں گوہر شب چراغ حیدری سید السادات نبیرۂ سید المرسلین قطب الحق والدین سید حسین ابن سید محمد کرمانی کہ عم میانگی کاتب حروف بود در علم و فضل و بذل و ایثار و طہارت ظاہر و باطن و لطافت طبع بے نظیر زمانہ بود و عقل کامل داشت و فراست تمام و دریں دنیائے غدار مجردانہ زیست و از تزویج و تعلق اتباع مبرا بود و علوم دینی بخدمت مولانا فخرالدین زرادی خلیفہ سلطان المشایخ بحث کردہ و دے باز داشت ہر کہ خواستے در خانۂ او در آید ہیچ مانعے نبودے از غریب و شہرے و حاجتمندیک سر در خانۂ او و جائے کہ مقام خلوت ایں سید پاک بودے میرفتند و بدانچہ مطلوب ایشاں بودے بو فا رسانیدے و مسرور القلب باز گردانیدے اینچنیں ہیچ کس را از وضیع و شریف میسر نشد مگر ایں سید پاک و پاک زادہ و پاک باز را و ایں فضایل ثمرۂ آں بود کہ از عالم صغر تا کبر سن در نظر مبارک حضرت سلطان المشایخ پرورش یافتہ بود و بشرف پسر خواندگی سلطان المشایخ مشرف و مشہور گشتہ چنانکہ ملک المذکرین کریم الدین نبیرۂ کہ مالک نظم و نثر بود در مدح ایں سید پاک نے نوید بیت صفات ذات وے اندر جہاں ہمیں نہ بس است * کہ شیخ خواندش فرزند و خواجہ رانبسۂ است * و ایں سید پاک را جمال باکمال بود ہر کہ را نظر بر جمال او افتادے اگر چہ مغموم بودے بالخاصیت مسرور القلب گشتے شیخ سعدی خوش گوید بیت اے روئے تو راحت دل من * چشم تو چراغ منزل من * ایں ضعیف گوید نظم اے سید پاک و پاک زادہ * در عالم حسن داد دادہ * در حسن و لطافت و ظرافت * خوباں ہمہ پیش تو پیادہ *

منہم

در پیش قدِ لطافت تو * سرو چمن است ایستاده * از روے تو کافتاب حسن است
شوریست دریں جہاں فتادہ * آرے سرِ زلف گیسوانت * بوئے بہ نسیم
صبح دادہ * وقتے سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز را قبضے بود غسلے
تازہ کرد و جامہ ہاے مبارک گردانید و خواست کہ طرف باغے رود دریں حال
آں سید پاک باصفا را طلب کرد چوں سید السادات بخدمت سلطان المشایخ
آمد سلطان المشایخ تبسم کرد و فرمود کہ ما را قبضے بود مے خواستم در باغے رویم در
سِرّ ما فرو خواندند کہ سید حسین را بطلب و بعد از نماز پیشیں معہود بود کہ ہر روز بخدمت
سلطان المشایخ طلب شدے تا نماز دیگر بخدمت سلطان المشایخ بودے
و بدولت مجالست و مکالمت و اسرار و انوار مشرف گشتے و رموز و لطائف بسیار
در میان بودے و از علما و مشایخ و امرا و ملوک و خاناں بعد آنکہ پای بوس
سلطان المشایخ کردے در خانۂ آں سید پاک بواسطۂ شفقت سلطان
المشایخ کہ مشاہدہ مے کردندے آمدند کہ فرِ مہتری بر جبیں مبارک او لامع بود
و جمال یوسفی از برکت نظر سلطان المشایخ بر روے جہاں آراے او پیدا
شیخ سعدی گوید بیت دیباچۂ صورت بدیعت * عنوان کمالِ حسنِ ذات
است * و ایں ضعیف گوید رباعی راحت و لہاست دیدن سوے تو * فرحتِ
جاں ہاست جاناں روے تو * بند زلفیں از دو گیسو باز کن * تا جہاں
خوشبو شود از بوے تو * گرد کوئے اہل دل گرداں مدام * خانۂ اہل دلاں شد کوئے تو *
و ہمچنیں گویند کہ کمال لطافت مرد ایں چیز است کہ نادرہ در کسے باشد قبول عامہ
و زیب جامہ و نوک خامہ ایں ہر سہ خاصۂ ایں سید پاک بود ایں ضعیف گوید قطعہ

زیب جامہ چنانکہ مے باید	نوک خامہ ترا مسلم شد
در لطافت قبول عامہ شدی	ذات پاکت بدیں مکرم شد *

و بیشتر کسوت ایں سید پاک صوفیانہ صوف ہاے رنگا رنگ کمخاب چینی و مقطع
ہمیں بود ہر بار کہ از جنس جامہ ہاے چیزے پوشیدے آں را کرت دیگر

نیوشیدے و ہر کہ خاطر مبارک او اقتضا کردے عطا فرمودے و طعامہائے
تکلف گرم در رعایت لطافت یاران و عزیزان را خوراندے و یک ساعت از
تنبول دہن مبارک خالی نبودے یعنی متواتر تنبول خوردے اگرچہ یک برگ بدہ
تنکہ رسیدے و خلفائے سلطان المشائخ بعد نقل سلطان المشائخ در غایت احترام
ایں سید پاک مے کوشیدند و بجہت ملاقات ایں سید پاک بر قانون قدیم در خانۂ او
مے آمدند زیرا چہ محل مرتبۂ او بخدمت سلطان المشائخ مدہا فرمودہ بود چنانکہ
درباب خلافت خلفائے سلطان المشائخ تحریر یافتہ ہست آخر الامر در عہد سلطان محمد
انار اللہ برہانہ در شہور سنۂ اثنے و ثلثین و سبعمائۃ کہ مسند وزارت مملکت ہندوستان بجمال
جہان آرائے خواجہ جہان احمد ایاز مرحوم زیب و زینت گرفت و طرف دیوگیر رفت
در آں ایام بواسطۂ محبت قدر کہ ایں سید پاک را خواجہ جہان مرحوم در نظر
مبارک سلطان المشائخ معظم و مکرم دیدہ بود خواست کہ برخود آرد ایں اقتراح
را آں سید پاک قبول نمے کرد فاما چوں دید کہ نباید کہ بحکم فرمان سلطان محمد
برخود بار دہا خواجہ جہان مرحوم گفت کہ بدو شرط در صحبت شما بباشیم اول آنکہ لباس
سیادت و اہل تصوف بر من مقرر باشد دوم آنکہ بہیچ شغلے معین مشغول نکردانی
زیرا چہ سلطان محمد ایں ہر دو صفت از سادات و اہل تصوف مے گردانید و در کار
دنیا مشغول مے کرد ایں ہر دو صفت خواجہ جہان مرحوم قبول کرد و تا لب
گور بوفا رسانید و در تعظیم و تکریم ایں سید پاک باقصے الغایت کوشید فاما آں
عظمت و جاہ و راحت و شوق و ذوق کہ پیش از تعلق خواجہ جہان داشت
در حیات سلطان المشائخ بعدہ آں طریقہ میسر نشد تا در آخر عمر برحمت
فالج کہ بیشتر ایں زحمت دوستان خدائے تعالے را شود مبتلا شد و کرات
شیخ نصیر الدین محمود قدس اللہ سرہ العزیز و یک کرت خواجہ جہان مرحوم
بعیادت در خانۂ ایں سید پاک بیامدند بعدہ در بست و یکم ماہ شعبان سنہ اثنے
و خمسین و سبعمائۃ برحمت حق پیوست روز پنجشنبہ بوقت نماز بامداد بزرگی خوش گوید

[margin note: ...بازگشت سفر ۱۲]

بیت سروے زبوستاں معانی فرو شکست ✤ برجے ز آسمان معانی خراب شد ✤ منہم آں شرف سادات کرام آں خلاصہ زبدۂ انام آں مقبول خاص و عام اعنی سید السادات منبع البرکات شمس الملۃ والدین سید خاموش ابن سید محمد کرمانی عم خورد کاتب حروف کہ در علم و فضل و بذل و لطافت طبع و اعطاے طعام بخاص و عام بے مثل زمانہ بود و پرورش نظر سلطان المشائخ یافتہ و در مجلس خلوت خمسۂ نظامی بخدمت سلطان المشائخ خوانده و بنظر خاص سلطان المشائخ مخصوص گشتے جمال بے اندازہ لطافتے بے حد داشت ایں ضعیف گوید قطعہ

در ذات مبارک تو پیداست	ہر جا کہ لطافتے است اے جاں
وصف تو حد بیان من نیست	حسن تو بس است دلیل و برہاں

و یاران و عزیزاں کہ از شہر بخدمت سلطان المشائخ مے آمدند شبہا در خانۂ ایں سید پاک مے بودند چنانکہ قاضی محی الدین کاشانی کہ ایں سید پاک تلمذ پیش او کردہ بود و مجمع البحرین و ہدایہ فقہ بخدمت او بحث کردہ و مولانا فخر الدین ملتانی و مولانا بدر الدین یار و مولانا شرف الدین یار و مولانا شمس الدین یحییٰ و مولانا حسام الدین و یاران او و خدمت شیخ نصیر الدین محمود و مولانا علاؤ الدین نیلی و عزیزان دیگر و طعام از ہر جنس بوجود و قوالان بجہت ایں عزیزاں جا گرفتہ بود و حاضر میداشت و پیوستہ در خانۂ او باز بودے و اہل دنیا از امرا و ملوک و اہل کتب و شغل داران دیگر بواسطۂ لطافت طبع او راہ و روش پاکیزہ او اسیر محبت او مے بودند و مہمات مسلمانان بیک اشارت او با تمام میرسانیدند و دو بست نفر آدمی از درویشان و غریباں و زندہ پوشاں خارج او میان خانہ و یاران خاص و در خانۂ او طعام میخوردندے ایں سید پاک در دیوگیر بوقت آخر شب کاتب حروف را طلبید فرستاد چوں بخدمت او رسیدم دیدم تسبیح بر دست کردہ و مستقبل قبلہ مشغول است کاتب حروف را گفت کہ دیروز شیخ کمال کبلی در مجلسے با من معارض شدہ است

وازراہ حسد وفضول ہر اگفت کہ تو سیدنا النون من مشغول شدہ ام وبرادر زادگان دیگر راہم گفتہ ام کہ مشغول شوند و تو ہم مشغول شو اگر نسب ما بحضرت رسالت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم درست ست حق تعالے ایں حاسد را مقہور گرداند چوں نماز بامداد بگذاردیم یکے گفت شیخ کمال کئی دستار در گردن کردہ با دو سہ نفر دیگر پیش در ایستادہ ست چوں دروں طلبیدم ہمچناں دستار در گردن کردہ آمد و در پائے آں سید پاک افتاد و گفت دی روز سخنے گفتہ ام آں نہ لایق حال بندگان خانداں باشد ازاں پشیمان شدم و مستغفر گشتہ بخدمت آمدہ ام آں سید پاک بعد تامل بسیار سر او از پائے خود برداشت و فرمود اگر تو زود بزیر سر حرف نمے شدی سزائے خود در دین و دنیا مے دیدی آخر عمر چند گاہ در عنفوان جوانی در عین کامرانی مبطون گشت و بیست و پنجم ماہ در شب یکشنبہ سنہ اثنے وثلثین وسبعمائۃ در جوار رحمت رب العلمین پیوست وہم در دیوگیر زیر مقام خواجہ خضر مدفن یافت روضہ متبرکہ او حاجت روائے خلق آں دیار ست رحمۃ اللہ علیہ

بمعنی صاحب اسہال

باب چہارم

باب چہارم در بیان مناقب و فضائل و کرامات خلفائے سلطان المشائخ نظام الحق والشرع والدین قدس اللہ سرہ العزیز و در بیان یافتن خلافت خلفائے

مذکور از حضرت باعظمت سلطان المشائخ طیب اللہ ثراہ وجعل الجنۃ مثواہ وایں باب مشتمل ست بر ذکر منہم و بیست و پنج نکتہ عرض مے دارد کاتب حروف محمد مبارک علوی کرمانی المدعو بامیر خورد برانجملہ کہ ایں بندہ سماع دارد واز والد و عمان خود رحمۃ اللہ علیہم کہ باختصاص سلطان المشائخ مخصوص بودہ اند چوں در آخر عمر عنصر ہمایوں و ذات خدا نموں سلطان المشائخ را زحمت مزاحم شد بعضے یاران اعلے وخدمتگاراں کہ ملازم حضرت سلطان المشائخ بودہ اند چنانکہ سید السادات سید حسین و شیخ نصیر الدین محمود کہ در آں ایام بخدمت سلطان المشائخ بود و مولانا فخر الدین زرادی و خواجہ مبشر کہ خدمتگار قدیم بود و خواجہ اقبال خادم ایں عزیزاں اتفاق کردند و بجہت

خلافت سلطان المشایخ سی و دو نفر از یاران اعلیٰ کہ بہ علم و زہد و ورع
و بذل و عشق و ذوق و شغل باطنی مشہور بودہ اند بخط امیر خسرو تذکرہ کنانیدند و بخدمت
سلطان المشایخ گذرانیدند سلطان المشایخ فرمود چندیں چہ نوشتہ اید چوں
اثر بے رضائی بدیں سبب مشاہدہ کردند ازاں تذکرۃ الاولیا چند نفر را اختیار
کردند چوں در دوم تذکرہ منتخب کردہ پیش بردند بشرف مطالعہ سلطان المشایخ
مشرف شد در باب یکے ازیں بزرگاں اعنی مولانا اخی سراج الدین فرمود
کہ اول درجہ دریں کار علم است چنانکہ ایں کیفیت مشرح در ذکر ایں بزرگ
تحریر یافتہ است الغرض چوں ایں بزرگاں در خاطر مبارک سلطان المشایخ
جائے دادند سید السادات سید حسین را فرمان شد کہ بجہت ایں عزیزاں
خلافت نامہا بنویس مولانا فخر الدین زرّادی از کمال علم و فصاحت و بلاغت
کہ در وبود خلافت نامہ ہاے ایں عزیزاں سواد کرد و سید السادات سید حسین
مرحوم بخط مبارک خود بیاض کرد چوں خلافت نامہاے مبارک کتابت شد بخدمت
سلطان المشایخ گذرانیدند باز سید حسین را فرمان شد کہ تو کتبہ خود دریں
کاغذہا بکن و دریں محل سلطان المشایخ سبب کتابت فرمودن کتبہ مذکور
حکایت فرمود کہ در آنچہ بجہت خلافت شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین
قدس اللہ سرہ العزیز بعضے عزیزاں را اختیار کردند مولانا بدر الدین اسحاق
را فرمان شد کہ بجہت ایں عزیزاں خلافت نامہا بنویس دریں محل یارے
بود قدیم او گفت و شنود آغاز کرد کہ سالہا من دریں کار خون خوردہ ام و در
ارادت ازیں عزیزاں سابقم چرا شاید کہ بمن خلافت نرسد چہ شود اگر
شیخ مرا خلافت خود ندہد من مے توانم کہ انچنیں کاغذے بہ پردازم و
بدیں کار مشغول شوم چوں ایں سخن بسمع مبارک شیخ شیوخ العالم
رسید مولانا بدر الدین اسحٰق را فرمان شد کہ در خلافت نامہاے ایں
عزیزاں کہ کتابت کردہ کتبہ خود بکن تا ہیچ حریفے را دریں کار تداخل نشود

بعدہ سید حسین بفرمان سلطان المشائخ در خلافت نامہ ہائے ایں بزرگاں لفظ خود بدیں عبارت کردحُرِّرَتْ هٰذِهِ الْأَسْطُرُ بِالْإِشَارَةِ الْعَالِيَةِ أَدَامَ اللّٰهُ عَلَاهَا وَصَانَ عَنْ كُلِّ آفَةٍ وَحَمَاهَا بِخَطِّ الْعَبْدِ الضَّعِيفِ الرَّاجِي بِالْفَضْلِ الرَّحْمَانِي حُسَيْنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ مَحْمُودٍ الْعَلَوِيِّ الْحُسَيْنِيِّ الْكِرْمَانِي بعدہ سلطان المشائخ بخدمت مبارک خویش مزین گردانیدند بدیں عبارت مِنَ الْفَقِيرِ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ عَلِيٍّ الْبَدَاؤُنِي الْبُخَارِي وازیں بزرگاں ہرجا کہ حاضر بود در مجالس مختلفہ خلافت نامہ ہائے ایشاں با خلعت خلافت در نظر سعادت بخش سلطان المشائخ بدست مبارک ایشاں دادند و سلطان المشائخ ہریک را ازیں بزرگاں بنعمت وصیت مکرم گردانید چنانکہ در ذکر ہریکے ازیں بزرگاں تحریر خواہد یافت انشاء اللہ تعالیٰ خدمت مولانا شمس الدین یحییٰ و مولانا علاؤ الدین نیلی ہم درآں ایام در خطۂ اودہ بودند بحکم فرمان سلطان المشائخ خلافت نامہ ہائے ایں ہر دو بزرگ با خلعت خلافت بدست مبارک شیخ نصیر الدین محمود دادند تا ایں امانت دینی بدیشاں برساند و کتابت ایں خلافت نامہ ہا مؤرخ بود بتاریخ فِي الْيَوْمِ الْعِشْرِينَ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ سَنَةَ أَرْبَعٍ وَعِشْرِينَ وَسَبْعِمِائَةٍ و نقل سلطان المشائخ مؤرخ ہست بتاریخ ہژدہم ماہ ربیع الآخر سنہ خَمْسٍ وَعِشْرِينَ وَسَبْعِمِائَةٍ و آنکہ بعضے مے گویند و یا در کتابت خود خود مے نویسند کہ از کتابت خلافت نامہ ہائے ایں بزرگاں کہ دست مبارک سلطان المشائخ را غلبۂ زحمت بود خبر نداشت دست سلطان المشائخ مے گرفتند و نشان مے کنانیدند اینمعنی ہیچنیں نبود سلطان المشائخ را غلبۂ تحیر پیش از نقل سلطان المشائخ

---

۱ نوشتہ شد ایں سطرہا بہ اشارۂ برتر ہمیشہ دارد خدا تعالیٰ بزرگی او را و نگاہ دارد خدا تعالیٰ از ہر آفتے و محفوظ دارد آں اشارت عالیہ را نوشتہ شد بخط بندۂ ناتواں امیدوار بہ عنایت اللہ تعالیٰ حسین پسر محمد پسر محمود فرزند علی فرزند حسین متوطن کرمان ۲ از فقیر حضرت سلطان نظام الدین کہ اسم مبارک محمد پسر احمد پسر علی متوطن شہر بداؤں متوطن اولی بخارا شریف ۳ در روز بیستم از ماہ ذی الحجہ سال چہار و بیست و ہفت صد۔

چہل روز بیش نبود محتسب خاکتابت خلافت نامہ ہاے ایں بندگان و بدولت وصیت مخصوص شدن بیش از نقل سلطان المشائخ سہ ماہ و بست و هفت روز بود قدس اللہ سرہ العزیز آمدیم بر سر ذکر مناقب و فضائل خلفاے مذکور قدس اللہ سرہ العزیز منہم آں دُر دریاے علم و زہادت آں پیشواے اہل محبت کرامت اعنی مولانا شمس الدین محمد بن یحیےٰ برّد اللہ مضجعہ ایں ضعیف گہ یک بیت در باب علم و گنج زہادت باتفاق + اعنی کہ شمس ملت و دین در علوم طاق ذکر ایں بزرگ مشتمل بر چہار نکتہ است نکتہ اول در بیان آوردن ارادت مولانا شمس الدین یحیےٰ بحضرت سلطان المشائخ نظام الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز منقول است کہ خدمت مولانا شمس الملۃ والدین و مولانا صدر الدین نادلی ہر دو برادر خالتین بودند در اوان تعلم در ایام تعطیل براے جامہ شستن حوالیٔ غیاث پور لب آب جون آمدند و صیت عظمت و کرامات سلطان المشائخ بسمع مبارک ایشاں رسیدہ بود کہ علما و صدور شہر بخدمت سلطان المشائخ مے آیند و روے زمین مے آرند و خاکبوس ایں حضرت مے کنند چوں ایں دو بزرگ را در اوائل چنداں اعتقاد بر اہل تصوف نبود ملاقات سلطان المشائخ را بخود راہ نمے دادند روزے در حوالیٔ غیاث پور آمدہ بودند خدمت مولانا شمس الدین مولانا صدر الدین را گفت کہ شاہ نظام الدین سلطان المشائخ اینجا مے باشند و خلق شہر معتقد او شدہ اند معلوم نیست کہ حال علم ایشاں چیست بیائید تا بخدمت او برویم ہمیں باشد کہ تواضع بافراط کنیم و طریق خلق روے بر زمین نیاریم سلام بگوئیم بنشینیم بدیں نیت بخدمت سلطان المشائخ آمدند بمجرد آنکہ نظر ایں دو بزرگ بر جمال مبارک سلطان المشائخ افتاد ہیبتے کہ حق تعالےٰ در سیماے دوستان خود نہادہ است بر مولانا شمس الدین و مولانا صدر الدین رحمۃ اللہ علیہما اثر کرد روے بر زمین آوردند مصرع سرِ خوباں عالم را زمیں پیش تو بوسیدن نظم آں دل کہ ز دست دیگرا

بر بودم + ہرگز بکسے ندادم و ننمودم + جاناں تو بیک نظر چناں بر بودی + گوئی کہ ہزار سال بے دل بودم + سلطان المشائخ فرمود کہ بشنید ہر دو نشستند چوں ساعتے گذشت سلطان المشائخ فرمود در شہرے باشید گفتند آرے باز فرمود چیزے تعلم مے کنید گفتند آرے بخدمت مولانا ظہیر الدین بھکری پزدوی بحث مے کنیم سلطان المشائخ ہم ازاں محل کہ سبق پزدوی ایشاں رسیدہ بود و مشکلے دراں سبق ماندہ کہ از مولانا ظہیر الدین حل نشدہ سلطان المشائخ بیان آں مشکل از ایشاں استکشاف کرد ایشاں در عالم تحیر افتادند و روے بزمین آوردند و گفتند کہ مخدوم ہمین محل مشکل ماندہ ست مولانا ظہیر الدین گفتہ کہ ایں سخن را تحقیق خواہم کرد سلطان المشائخ تبسم فرمود و آں مشکل را چنانکہ دلاساے ایشاں بود حل کرد بوقت برخاستن سلطان المشائخ میزر پیش مولانا شمس الدین یحییٰ آورد و دستار پیش مولانا صدر الدین ناولی چوں ایں ہر دو بزرگ از خدمت سلطان المشائخ بیروں آمدند با خود گفتند کہ عظمت و کرامت شیخ شنودہ بودیم اکنوں وفور علم شیخ ہم معائنہ شد چوں بخدمت مولانا ظہیر الدین رفتند مولانا شمس الدین میزری کہ سلطان المشائخ دادہ بود در سر بستہ رفت مولانا ظہیر الدین پرسید کہ امروز ایں میزر خلاف معہود چہ بستہ مولانا شمس الدین گفت کہ من بخدمت حضرت سلطان المشائخ شیخ نظام الدین بودہ ایم عظمت و کرامت ایشاں شنودہ بودیم ہم کرامت و ہم وفور علم ایشاں مشاہدہ کردیم ایں میزر بمن و دستار بمولانا صدر الدین عطا فرمودہ سلطان المشائخ است بعدہ حکایت مجلس سلطان المشائخ بنوعے تقریر کردند کہ مولانا ظہیر الدین را آرزوے ملاقات سلطان المشائخ غالب گشت و بداں دولت برسید الغرض در مجلس دوم مولانا شمس الدین رحمۃ اللہ علیہ بسعادت ارادت سلطان المشائخ مشرف گشت چوں با صدق در آمدہ بود بتدریج بمرتبہ خلافت سلطان المشائخ

رسید بزرگے خوش گوید بیت جائے رسیدۂ بمعانی و مرتبہ * کانجا بحیلہ و فکرت
انسان نمیرسد * نکتۂ دوم در بیان عظمت و روش مولانا شمس الدین یحیی رحمۃ اللہ
علیہ مقرر سالکان راہ طریقت باد کہ خدمت مولانا شمس الدین در غایت بزرگی و
پاکی بود از تعلق تزویج مبرا ظاہر و باطن این بزرگ باوصاف اہل تصوف موصوف
و از تکلفات مراعات چنانکہ میان خلق است عاری و اگر کسے از اہل دنیا بخدمت
این بزرگ رسیدے خاطر مبارک او را سخت دشوار آمدے در معذرت آں شخص
حیران شدے خدمتگارے داشت فتوح نام کہ تعہد ذات ملک صفات خدمت
مولانا کردے او را طلبیدے و گفتے این عزیز را معذرتے بکن فتوح آیندہ را
در مقام خود بردے و ترتیب طعام کردے و ہدایاے شگرف پیش آوردے بنوعے
بہتر بازگردانیدے و اگر از فتوحات چیزے رسیدے خدمت مولانا نظر در آں
نکردے ہماں فتوح برداشتے برائے آیندہ و روندہ خرچ کردے و عجب ذاتے
با کمال بود کہ علامات مردان خدائے در سیمائے آں بزرگ پیدا بود و بمجرد یکہ نظر
بر روے مبارک او افتادے ہیبتے در دل نشستے کہ اینک مرد خدائے بر سیرت
و صورت سلف است و جملۂ اہل عصر از علما و مشایخ منقاد و معتقد او بودند و شیخ
نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ در اوائل بخدمت این بزرگ چیزے خواندہ بود
و بزانوے ادب بخدمت این بزرگ نشستہ تا آخر عمر بعد ہر چند گاہ بخدمت
مولانا شمس الدین میرفت و رعایت حقوق ماتقدم بر طریق سلف میکرد و خدمت
مولانا شمس الدین میان یاران اعلے بغایت مکرم و معظم و صاحب صدر بود و با چندین
فضائل و علو مرتبہ چوں بدولت خلافت سلطان المشایخ مشرف گشت اگر کسے
بخدمت این بزرگ بہ نیت ارادت آمدے تا توانستے احتراز کردے و اگر آں شخص
الحاح بسیار کردے و دیدے کہ دریں کار صادق است آنگاہ دست بیعت
دادے منقول است کہ مے فرمود اگر نشان مبارک سلطان المشایخ کہ
بخط خود در آں کاغذ کردہ است نبودے من ہرگز آں کاغذ بر خود نگاہ نداشتے

نکتهٔ سیوم منقول است

نکته سیوم در بیان علم و تبحر مولانا شمس الدین یحیی رحمة الله علیه منقول است
که خدمت مولانا شمس الدین و مولانا صدرالدین تاولی در اوائل تعلیم میان علمای
شهر در بحث علوم و سوجه گفتن و ایراد مقدمات الزام پیشینه مشهور بودند در هر مجلسی
که در می آمدند کسی را مجال آن نبودی که بر ایشان اعتراضی کند چنانکه مولانا شمس
الدین رحمة الله علیه می فرمود که ما سبقها گذشته و آینده در علم اصول و فقه و معانی
بیان و خلافی شبهات تحقیق می کردیم و آنچه لوازم آن سبقها بودی از
شبهات و قیود از شروح چندان مستحضر می کردیم تا در مجلس استادان شبهاتی
که در سبقهای مذکور وارد شدی در عین تقریر دفع آن می کردیم تا کسی را جای
در آمد نباشد الغرض کار علم و تبحر خدمت مولانا رحمة الله علیه بجای کشید که اوستادان
شهر بخدمت این بزرگ بزانوی ادب نشستند و تلمذ کردند هر که پیش این بزرگ
تلمذ کرد از برکت نظر او در ربع دنیا نصیبی کامل و از علوم دینی بهرهٔ وافر گرفت
و بیشتر علمای شهر منسوب بشاگردی این بزرگ اند و سند علمهای ظاهری و
تحقیق علوم دینی نسبت بدان بزرگ کنند فخر و مباهات خود بمجلس رفیع آن بزرگ
دانند کسی که بشاگردی آن بزرگ منسوب است میان علما بغایت معظم و مبجل و مکرم است الغرض بر یک
سخن علمی چندان تفکر و تدبر کردی که صفت نتوان کرد زهی محقق روزگار چندین
تصنیفات در علوم دینی از خدمت آن بزرگ در عالم یادگار مانده است عجب
ذاتی کامل بود که میان شریعت و حقیقت جمع کرد خواجه حکیم **سنائی** گوید
مثنویات قبهٔ زیرکان ستانهٔ اوست + گنج معنی کتاب خانهٔ اوست +
علم دین از برای دین باید + تو چنینی و این چنین باید + از تو دارند صد هزار فتوح
وارد و صادر طبیعت روح **نکته چهارم** در بیان کرامات و شنیدن سماع مولانا
شمس الدین یحیی رحمة الله و رحلت کردن ایشان از دار دنیا بدار عقبی از مولانا
سلیمان مرید شیخ نصیرالدین محمود رحمة الله علیه سماع است که روز جمعه بود و بعد
از نماز جمعه بخدمت مولانا شمس الدین قدس الله سره العزیز رفتم خدمت مولانا

نکتهٔ چهارم

ہماں ساعت از مسجد جمعہ آمدہ بود وجامہ ہائے زیادتی دور کردہ و در کتابت نسخہ
مشغول گشتہ مولانا سلیمان مے گوید در خاطر من گذشت کہ بعد از نماز جمعہ وقت
مشغولی مشایخ است چگونہ است کہ اینچنیں بزرگے در اینچنیں وقتے بکتابت مشغول
است بمجرد آنکہ ایں معنی در خاطر گذرانیدم خدمت مولانا شمس الدین رحمۃ اللہ علیہ
سر از مشغولی کتابت بالا کرد و جانب من دید و فرمود کہ سلیمان از اہم خالی نہ ام
من در حیرت افتادم کہ ایں چہ کشف است فی الحال بر روے من از خطرۂ
من حکایت کرد مثل ایں کرامات دریں بزرگ بسیار بود عرض میدارد کاتب
حروف بر آنجملہ کہ ایں بندہ خدمت ایں بزرگ را در سماع بسیار دیدہ است
فاما در آخر عمر کہ سماع شنید بعد ازاں برحمت حق خواہد پیوست بر آنجملہ بود در حظیرۂ
سلطان المشایخ عرس بود و در آں جمعیت خدمت مولانا شمس الدین
و شیخ نصیر الدین محمود و شیخ قطب الدین منور رحمۃ اللہ علیہم و عزیزان
دیگر حاضر بودند و ایں جمعیت و سماع درمیان گنبد بزرگ بود و ایں ہمہ بزرگاں
در آں مجلس سماع مے شنیدند و طایفہ مسافراں وحیدریاں و قلندراں در طاق
بزرگ کہ در پایان روضہ است آنجا سماع مے شنیدند و رقص مے کردند
و قوالان و درویشاں دف میزدند و ایں قصیدہ شیخ سعدی بالحان دلربا
مے گفتند

قصیدہ

غمے کز تو دارم بہ پیش کہ گویم — دوائے دل دردمند از کہ جویم
اگر کشتہ گردم بہ تیغ جفایت — بہ پیش کس ایں ماجرا را نگویم
طبیبم تو باشی علاج از کہ خواہم — اسیر تو باشم خلاص از کہ جویم
ز سعدی چہ گویم چہ جویم چہ پویم — غمے کز تو دارم بہ پیش کہ گویم

الغرض خدمت مولانا شمس الدین رحمۃ اللہ ازاں جمع کثیر از میان گنبد
بزرگ بیروں آمد و نزدیک قوالان و درویشان کہ سماع مے کردند و دف
میزدند رفت و ایستاد و ذوق سماع در صحبت درویشاں مے گرفت و دست

مبارک خود بر سینۂ مصفائے خود مے مالید و مے جنبید تا آں غایت کہ سماع
فروداشت کردند خدمت مولانا رحمۃ اللہ علیہ لذت آں سماع گرفت و جنبشے
عاشقانہ کرد یاران و عزیزاں کہ درانجلس بابرکت بودہ اند ایں حال معائنہ کردہ
باشند بعدہ بسے بر نیامد کہ خدمت مولانا برحمت حق پیوست رحمۃ اللہ علیہ
آنچناں بود در آنچہ سلطان محمد داد ظلم و تعدی میداد و تیغ خون آشام خود را
بخون بندگان خدائے سیراب گردانید درآں معرض خدمت مولانا شمس
الدین را رحمۃ اللہ علیہ طلب فرمود و چند روز ایں بزرگ را در مقام ہیبت در سرائے
داشتند بعدہ پیش خود طلبید چوں خدمت مولانا پیش او رفت سلطان گفت
ہمچو تو دانشمندے اینجا چہ کند تو در کشمیر برو در بتخانہ ہائے آں دیار نشیں و
خلق خدائے را باسلام دعوت کن چوں آنچنیں فرمانے شد کساں تعین
شدند کہ ایں بزرگ را رواں کنند خدمت مولانا در خانہ آمد تا استعداد رواں
شدن کشمیر کند عزیزانے کہ درآں محل حاضر بودند روے مبارک خود سوے
ایشاں کرد و فرمود اینہا چہ مے گویند من بندگی شیخ را در خواب دیدہ ام کہ مرا
مے طلبد من بخدمت خواجہ خود میروم ایشاں مرا کجا مے فرستند دوم روز
آں خدمت مولانا را زحمت حادث شد و بر سینۂ مبارک او غلولہ شکل پیدا
آمد و غم و اندوہ درونہ بیروں زد چنانکہ آں غلولہ را شگاف کردند و ایں خبر
بسلطان رسید گفت او را بطلبید و تفحص کنید نباید کہ حیلہ کردہ باشد ہمچناں
کردند خدمت مولانا رحمۃ اللہ علیہ با آں زحمت در سرائے بردند چوں تحقیق
شد باز گردانیدند بعد چند روز بجوار رحمت رب العالمیں پیوست و خدمت
مولانا ہم در حیات خود بیروں حظیرہ سمت پایاں زیر دیوار حظیرہ چوترہ برائے
خود ساز انیدہ بود وفا با بوقت دفن والد کاتب حروف سید مبارک محمد
کرمانی رحمۃ اللہ علیہ فرمود کہ خدمت مولانا را درون حظیرہ بیارند و متصل چوترۂ
مولانا علاؤ الدین نیلی زمینے محل بود فرمود کہ اینجا دفن کنید کہ مولانا

علاؤ الدین نیلی یار و ہم سبق و ہم سر مولانا بودہ چنان کردند متصل چوترہ مولانا علاؤ الدین نیلی چوترہ بغایت مروح و مصفا است در آن چوترہ مجردانہ آسودہ است رحمۃ اللہ علیہ نسخۂ خلافت نامۂ خدمت مولانا شمس الدین رحمۃ اللہ علیہ کہ از حضرت با عظمت سلطان المشائخ یافتہ بود قدس اللہ سرہ العزیز بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ الحمد للہ الذی سمت ہمم اولیائہ عن الرکون الی الاکوان عارا واعتلقتہم ہمومہم بالواحد الحنان بارا فدارت علیہم بکرۃ وعشیا کاس المحبۃ من کوثر محبوبہم دارا کلما جن علیہم اللیل تشتغل قلوبہم من الشوق نارا وتفیض اعینہم من لدن مدرارا ویتمتعون بمناجاۃ الحبیب اسرارا ویطوفون بسرادقات العز افکارا لا یزال منہم فی کل زمان من علیہم مکنونۃ نضارۃ العز فان فیظہر فی الاقطار آثارہ ویزہر فی الآفاق انوارہ لسانہ ناطق بالحق وہو داعی اللہ فی الخلق لیخرجہم من الظلمات الی النور ویقربہم الی الرب الغفور ثم الصلوٰۃ علی صاحب الشریعۃ الغراء والطریقۃ الزہراء رسول الرحمۃ المخصوص بخلافۃ ربہ فی مقام البعث وعلی خلفائہ الراشدین الذین فازوا بکل مقام علی وعلی آلہ الذین یدعون ربہم بالغداۃ والعشی اما بعد فان الدعوۃ الی الواحد العلام من ارفع وظایف الاسلام واوثق عروۃ فی الایمان علی ما ورد فی الخبر عنہ علیہ السلام والذی نفس محمد بیدہ لئن شئتم لاقسمن لکم ان احب عباد اللہ الی اللہ الذین یحببون اللہ الی عباد اللہ ویحببون عباد اللہ الی اللہ ویمشون فی الارض بالنصیحۃ والام فما مدح اللہ عبادہ الذین یقولون ربنا ہب لنا من ازواجنا وذریاتنا قرۃ اعین واجعلنا للمتقین اماما وقد اوجبہا اللہ تعالیٰ علی وفقہ لاتباع سید المرسلین وقائد الغر المحجلین بقولہ عز وجل قل ہذہ سبیلی ادعو الی اللہ علی بصیرۃ انا ومن اتبعنی واتباعہ انما یکون برعایۃ اقوالہ

والاقتداء به في أعماله وتنزيه السر عن كل ما سوى الله في الوجود
والانقطاع إلى المعبود ثم إن الولد الأعز التقي والعالم المرضي المتوجه إلى
رب العالمين شمس الملة والدين محمد بن يحيى أفاض الله الواحد أنواره
على أهل اليقين والتقوى لما صحح قصده إلينا ولبس خرقة الإرادة
منا واستوفى الحظ من صحبتنا أجزت له إذا استقام على اتباع سيد
الكائنات واستغرق الأوقات بالطاعات وراقب القلب عن هواجس
النفس والخطرات وأعرض عن الدنيا وأسبابها ولم يركن إلى أبنا
ئها وأربابها وانقطع إلى الله بالكلية وأشرقت في قلبه الأنوار القدسية
والأسرار الملكوتية وانفتح باب الفهم التعريفات الإلهية أن يلبس الخرقة
للمريدين ويرشدهم إلى مقامات الموقنين كما أجازني بعد ما لاحظني
بنظره الخاص وألبسني خرقة الاختصاص شيخنا النافح في الأقطار فوائح
نفحاته الرابح في الآفاق لوامع كراماته السائح في العالم القدس أفكاره
البائح بمحبة الرحمن أسراره قطب الورى علامة الدنيا فريد الحق
والشرع والدين طيب الله ثراه وجعل حظيرة القدس مثواه
وهو لبس الخرقة من ملك المشايخ سلطان الطريقة قتيل محبة
الجبار قطب الملة والدين بختيار اوشي وهو من بدر العارفين معين الملة
والدين الحسن السنجري وهو من حجة الحق على الخلق عثمان الهاروني
وهو من سند النطق الحاجي الشريف الزندني وهو من ظل الله
في الخلق مودود الچشتي وهو من ملك المشايخ أهل التمكين ناصر الملة
والدين يوسف الچشتي وهو من ملجاء العباد محمد الچشتي وهو من عمدة
الأبرار وقدوة الأخيار أبي أحمد الچشتي وهو من سراج الأتقياء أبي
إسحاق الچشتي وهو من شمس الفقراء علو دينوري وهو من أكرم أهل
الإيمان هبيرة البصري وهو من تاج الصالحين برهان العاشقين

حذ بقیة المرعشی وهو من سلطان السالکین برهان الواصلین تارك
المملکة والسلطنة ابراهیم بن ادهم وهو من قطب الولایة ابی الفضل
والفضائل والدلالة الفضیل بن عیاض وهو من قطب العالم والشیخ
المعظم عبد الواحد بن زید وهو من رئیس التابعین امام العالمین
الحسن البصری وهو من امیر المومنین فی اعالی المقامات المنتهی
الیه خرقة کل طالب علی ابن ابی طالب کرم الله وجهه وقدس الله
اسرارهم وابقی الی یوم القیامة انوارهم وهو من سید المرسلین خاتم
النبیین المنوط باتباعه محبة رب العلمین محمد ن المصطفی صلی الله
علیه وسلم وعلی کل من به انتمی واقتدی فمن لم یصل الینا وصل الیه
فقد استخلفناه عنا فیده العزیزة نائبة عن یدنا والتزم حلمه فی
امر الدین والدنیا من تعظیمنا وعظمناه واهان من لم یحفظ حق
من حفظناه والله الموفق الهادی والمستعان وعلیه التکلان ثم
حررت هذه الاسطر بالاشارة العالیة نظام الدین محمد بن احمد
علاه وصانه عن کل آفة وحماه بخط العبد الضعیف الراجی بالفضل
الربانی حسین بن محمد بن محمود العلوی الکرمانی وذلک فی الیوم
العشرین من ذی الحجة اربع وعشرین وسبعمائة بسم الله الرحمن الرحیم
همه سپاس وستایش ثابت است مر خدائے راکہ یکسو کرده است قصد ہاے
دوستان خود را از میل کردن بسوے عالم و عالمیان از روے بدپند اشتن
وآویختہ است قصد دل ہاے ایشان بواحد بخشانندہ از روے نیکوکاری
پس دورے کنند دوستان خدا صبح وشام پیالہ شراب محبت از دریاے
محبوب ایشان از روے گردیدن بلازوال ہرگاه کہ مے پوشد بر ایشان
شب شعلہ مے شود دلہاے ایشان از شوق از روے روشنی سیر یزد
چشم ہاے ایشان اشک را مانند ریزیدن آب باران برخوردار ہے مے یابند

براز گفتن با دوست از روئے راز ہامے گردند گرد سراپردہ حق جل وعلے
از روے فکر ہامے باشد بعضے ازیشاں در ہر زمانے کہ منت برایشاں
برپوشیدگیہاے تازگئی عرفاں پیدا مے شود در طرفہا نشانیہائے آں
بعض و روشن مے شود در عالم نور ہاے آں ولی زبان او گویاست بحق
وآں ولی خوانندہ بخدا است در خلق تابرآرد خلق را از تاریکی ضلالت بسوے
روشنی ہدایت تا نزدیک گرداند خلق رابسوے پروردگار بخشندہ پس از حمد رحمت
کاملہ نازل بر صاحب شریعت روشن و بر صاحب و طریقت تاباں
فرستادہ شدہ براے رحمت عالمیاں خاص کردہ شدہ بخلیفہ شدن ربّ
خود در مقام عہد و پیمان گرفتن و رحمت کاملہ نازل باد بر خلیفہ ہائے آں پیغامبر
صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ راہ راست نمایندہ اند و رسندہ اند بمقام برتر و برآں
آں پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم یاد مے کنند پروردگار خود را در ہر صبح و شام ہر چونکہ
بعد از حمد وصلوٰۃ بدرستی خواندن بسوے واحد دانا تراز ہمہ دانایاں از بلند
تر مقصود ہاے اسلام است و استوار ترین درختے است در ایماں بنا بر چیزے
کہ آمدہ است در خبر از آں پیغمبر سلام خدا باد بر و قسم ذات پاکے است کہ ذات
پاک محمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در دست قدرت اوست اگر بخواہیں شما اے
گروہ مسلماناں تحقیق سوگند یاد مے کنم من براے وثوق و تیقن شما کہ دوست
ترین بندہ ہائے خدا بسوے خدا آنانند کہ دوست مے نمایند خدا را بسوے
بندہ ہاے او بدرخواست صفاے محبت و دوست مے نمایند بندہ ہاے خدا
را بسوے خدا یعنے طریق محبت و عشق خدا مے آموزند و خرام مے کنند بر زمین
بہ باز داشتن از منکر و فرمودن معروف بنا بر چیزیکہ ستودہ است اللہ تعالے
بندہ ہاے خود را آنانے کہ میگویند اے پروردگار من ببخش ما را از زنہا و
فرزندان ما سردی چشم ہا و بگرداں تو ما را امام پرہیزگاراں و تحقیق لازم گردانیدہ
است اللہ تعالے بندہ ہاے خود را پیرا استواری ایں حدیث مر پیروی بہتر

پیغمبر از او کشندہ و برندہ امتے کہ اعضائے مغسولہ وضوئے ایشاں روشن
است بسوے بہشت بقول خود آں خداوند بزرگ و برتر بگو اے محمد این است
راہ من و دین من کہ مے خوانم شما را اے امت من بسوے خدا بہ بینائی کہ
من ہستم و کسیکہ تبعیت من کند و پیروی آں پیغمبر حاصل نمے شود مگر بہ نگاہدا
گفتہ ہائے آں پیغمبر بہ پس روے کردن یاں پیغمبر و سرگردہ ہائے آں پیغمبر و
بپاک کردن از جمیع چیزے کہ سوائے خداست و بپیدائش و بریدن از جمیع
خلایق و پیوستن بمعبود خالق پس تربدانید بدرستی کہ ولد عزیز و پرہیزگار و
دانا است بصفات و وحدانیت پروردگار و پسند داشتہ شدہ کردگار رو
آرندہ بسوئے پروردگار عالمیاں آفتاب گروہ محمدی و دین محمدی محمد پسر یحییٰ
بریزاند اللہ تعالےٰ زیرآں شمس الدین محمد پسر یحییٰ را بر صاحب یقیناں
و پرہیزگاں ہرگاہ درست کرد شمس الدین یحییٰ قصد خود را بطرف من و
پوشید خرقۂ ارادت را از من و تمام کرد بہرہ را از صحبت ما اجازت و رخصت
دادم او را وقتے کہ راست بایستاد بر پیروی سید کائنات در آمیخت اوقات
خود را بطاعات و نگاہداشت دل را از غلبات نفس و ہجوم خطرات و روگردانید
از دنیا و اسباب آں دنیا و میل نکرد بسوئے پسران دنیا و اسباب آں
دنیا و برید از ہمہ و رفت بسوے خدا بتمام روشن و تاباں شد در دل آں
شمس الدین یحییٰ نورہائے عالم قدس و سرہائے عالم الملکوت و کشادہ برائے
او دروازۂ دریافت شناختگی ہائے حق تعالےٰ اجازت دادم من او را
اینکہ بپوشاند خرقہ مر مریدیں را و رہنمائی کند ایشاں را بسوئے مرتبہ ہائے
بے گماں و بے شکاں راہ حق چنانچہ اجازت و رخصت مرا ایں از دیدن
بنظر خاص پس از پوشانیدن خرقۂ اختصاص شیخ من شیخے کہ دمیدہ است
در ہر طرف خوشبوئے ہائے بزرگی او پراگندہ شدہ است در ہر جانب روشنی
ہائے کرامات او و رسیدہ ہمت در عالم قدس فکرہائے او ظاہر کنندہ است

محبت رحمان را آثار او قطب خلق دانا تر در دنیا یگانہ در محبت و در پیروی
شرع و دین داری خوش کند حق تعالے آسودگی او و بگرداند حق تعالے
حظیرۂ قدس را آرامگاہ او و آں فرید الحق والدین پوشید خرقہ ارادت
و خلافت از بادشاہ شیخ ہاے غالب در طریقت گشتہ شدہ در محبت حق
از قطب ملت و دین بختیار اوشی و پوشید خرقۂ خلافت از بہ عارفاں معین الدین
حسن سنجری و آں معین الدین حسن سنجری پوشید خرقۂ خلافت از دلیل
حق بر خلق عثمان ہارونی و آں عثمان ہارونی پوشید خرقۂ خلافت از استوار
دوکونائے حاجی شریف زندنی و آں حاجی شریف زندنی پوشید خرقۂ
خلافت را از سایۂ خدا در خلق مودود چشتی و آں مودود چشتی پوشید خرقۂ
خلافت را از بادشاہ شیوخ صاحب تمکین ناصر الدین یوسف چشتی و آں
یوسف چشتی پوشید خرقہ خلافت را از پناہ بندگان ابو محمد چشتی و آں ابو محمد
چشتی پوشید خرقۂ خلافت را از عمدۂ نیکو کاراں و پیشواے نیکاں ابی احمد
الچشتی و آں ابی احمد الچشتی پوشید خرقۂ خلافت را از بزرگ ترین اہل یماں
چراغ متقیاں ابی اسحاق شامی چشتی و اطلاق القاب مبارک چشتی
از ہمیں بزرگ است کہ وطن ایں بزرگ چشت بود و آں ابی اسحاق
شامی چشتی پوشید خرقۂ خلافت را از آفتاب درویشاں حضرت خواجہ ممشاد
علو دینوری چشتی و آں ممشاد علوی دینوری پوشید خرقۂ خلافت را از بادشاہ مشائخین ملک مقربان
حضرت الہ ابی ہبیرہ بصری و آں ہبیرۂ بصری پوشید خرقۂ خلافت را
از تاج صالحان و دلیل عاشقاں حضرت حذیفہ مرعشی و آں حذیفہ
مرعشی پوشید خرقۂ خلافت را از شاہنشاہ سالکاں دلیل واصلاں
ترک کنندہ بادشاہت حضرت ابراہیم ادہم البلخی و آں ابراہیم ادہم البلخی
پوشید خرقۂ خلافت را از قطب الاقطاب قطب ولایت صاحب فضل
و فضایل جبار اسئے حضرت فضیل بن عیاض و آں حضرت فضیل

عیاض پوشید خرقہ خلافت را از قطب عالم شیخ معظم حضرت عبد الواحد بن زید
وآں عبد الواحد زید پوشید خرقہ خلافت را از سرور تابعان امام عالمیان
حضرت خواجہ حسن بصری وآں حضرت خواجہ حسن بصری پوشید خرقہ خلافت را
از امیر مومناں خلیفہ برحق حضرت رسول پروردگار عالمیان پیشوائے
سکونت کنندگان در میان فرشتگان آسمان اصل جائے گیرندگان در بہترین
جاہا وبہ نہایت رسانندہ مے شود خرقہ خلافت بر طالب بسوے جناب مقدس
وے اعنی حضرت امیر المومنین ختم الخلفاء الراشدین امام المشارق و المغارب
حضرت با عظمت مرتضےٰ علی ابن ابی طالب کرم اللہ وجہہ و علیہ السلام
والاکرام گرامی دارد اللہ تعالے ذات او را و پاک گرداند اللہ تعالے رازہائے
جمیع مشایخ را و باقی دارد حق تعالے تا روز قیامت روشنائی ہائے وآں
حضرت مرتضےٰ علی ابن ابیطالب پوشید خرقہ خلافت را از بہترین
پیغمبران ختم کنندہ نبیاں شرط کردہ شدہ است بہ پیروی آں بہترین پیغمبران
دوستی پروردگار عالمیاں محمد برگزیدہ شدہ خدا رحمت کاملہ نازل کند اللہ تعالے
بر محمد و بر فرزنداں و یاران آں محمد و سلام فرستد بر ہمہ ایشاں و رحمت کاملہ
نازل باد بر کسیکہ نسبت دارد آنکس با آنحضرت پس کسیکہ نرسد بسوئے ما
و برسد بسوئے آں شمس الدین یحییٰ پس تحقیق خلیفہ کردیم ما او را بجائے
خودیس دست ارجمند او نایب دست من است و فرمان برداری حکم او
کردن در کار دیں و در کار دنیا از جملہ تعظیم من است رحم کند خدائے تعالے
کسے را کہ گرامی داشتم من او را ذلیل و خوار کند اللہ تعالے کسے را کہ نگاہ ندارد
حق کسے را کہ من نگاہ داشتہ ام حق او را حق تعالے است یاری دہندہ و راہ
نمایندہ و یاری خواستہ شدہ است و بر آں خدائے تعالے است اعتماد کار نوشتہ
شدہ است ایں سطرہا باشارۂ عالیہ حضرت سلطان المشایخ نظام الدین محمد ہمیشہ دارد
اللہ تعالے بزرگی او را و نگاہدارد حق تعالے خوبی او را از ہر آفت و نگاہدارد حق تعالے او را

از بدی ... بندۂ ناتوان امیدوار بفضل رحمان حسین پسر محمد پسر محمود فرزند علی باشندۂ کرمان این کتابت بوده است بتاریخ بستم از ماه ذی الحجہ در ۷۲۴ هفت صد و بیست چهار

منہج

منہج آن شیخ مشایخ طریقت آن بادشاہ عالم حقیقت آن ظاہر و باطن باصفا آن کان محبت و وفا کہ در علم و عقل و عشق و ورع و مکارم اخلاق و ایثار و تحمل جفاے بندگان خدا و مکافات آن برای دریافت لہا بہ درم و دینار در عصر خویش مثل نداشت زہے ذات پسندیدہ و اوصاف گزیدہ کہ در عالم از فحول علماے و مشایخ روزگار و اوسط خلق از صغار و کبار ہمہ منقاد و معتقد او بودہ اند یعنی شیخ نصیر الملۃ والدین محمود طیب اللہ مضجعہ و ذکر این بادشاہ عالم حقیقت مشتمل بر چہار نکتہ است

نکتہ اول

نکتہ اول در بیان مرحمت و پرورش سلطان المشایخ درباب شیخ نصیر الدین محمود عرض میدارد کاتب حروف کہ شیخ نصیر الدین محمود ہم در ابتداے بنظر خاص سلطان المشایخ ملحوظ گشتہ بود و بنعمت دینی و دنیاوی از آنحضرت مخصوص شدہ چنانکہ وقتے خواجہ محمد گازرونی مرید شیخ الاسلام بہاؤ الدین زکریا قدس اللہ سرہ العزیز کہ بخدمت سلطان المشایخ بیامدے شبے این عزیز در جماعت خانہ سلطان المشایخ بود چون بجہت تجدید وضو رفت تا تہجد گذارد لبانچہ خود ہم در جماعت خانہ گذاشت و رفت شخصے آن لبانچہ برد چون خواجہ محمد وضو ساختہ بیامد لبانچہ نیافت با خواجہ محمود بیاشی کہ خادم جماعت خانہ بود و درویشے باصفا و پیرے عزیز بود در گفت و شنود شد. درینحال شیخ نصیر الدین محمود در گوشۂ خانقاہ مشغول بود چون گفت و شنود ایشان شنید لبانچۂ خویش بخواجہ محمد گازرونی داد این حکایت بخدمت سلطان المشایخ رسانیدند شیخ نصیر الدین محمود را بالا طلب شد سلطان المشایخ بدین یک خصلت پسندیدہ مرحمت فراوان فرمود لبانچہ خاص خود او را داد و دعاے خیر بسیار کرد و کاتب حروف از خدمت سید السادات سید حسین عم خود رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد کہ مے فرمود امروز مقام حضرت باعظمت سلطان المشایخ

در شهر دهلی شیخ نصیر الدین محمود دارد وظاهراً وباطناً بقدر امکان از روش سلطان
المشایخ تجاوز نمی کند ودرین کار میان خلفای سلطان المشایخ برخورداری
تمام یافته است وبمرتبهٔ کمال رسیده این ضعیف گوید بیت میان جملهٔ اصحاب
همچو ماهی بود * چه نسبت است بمه بلکه پادشاهی بود * عجب ذاتی که بهمه اوصاف
حمیده میان یاران اعلی موصوف بود ومشهور این ضعیف گوید قطعه میان
اهل ارادت نظیر پیر آمد * زهی روش که درین راه بی نظیر آمد * ضمیر روشن او
هر چه کرد در عالم * به نزد اهل صفا جمله حق پذیر آمد * وکاتب حروف هم از خدمت
سید السادات سید حسین عم خود رحمة الله علیه سماع دارد که روزی
شیخ نصیر الدین محمود امیر خسرو را که از یاران اعلی بود گفت شما را بخدمت
سلطان المشایخ محلی وقربتی تمام است هر وقت که می خواهید بخدمت
سلطان المشایخ محل می یابید امیر خسرو خوش گوید بیت زهی سعادت
واقبال چشم آنکس را * که در جمال تو دستوری نظر یابد * بوقت فرصت عرض
داشت من غریب را بخدمت سلطان المشایخ بکنید همام خوش گوید بیت
ای صبا بنده نوازی کن واز حال همام * وقت فرصت همه در بندگی یار بگو *
که من بنده در اوده می باشم واز سبب مزاحمت خلق مشغول نمی
توانم بود اگر فرمان سلطان المشایخ باشد در صحراها وکوه ها خدای تعالی
را بفراغ خاطر عبادت کنم امیر خسرو قبول کرد که بگذرانم وامیر خسرو را
معهود بود که بنوبت خود چون درجماعت خانه بودی بعد از نماز خفتن بوقت
استراحت بخدمت سلطان المشایخ برفتی ونشستی واز هر جنس حکایات
کردی چنانکه در ذکر سلطان المشایخ تحریر یافته است الغرض امیر خسرو
درین محل عرض داشت شیخ نصیر الدین محمود کرد سلطان المشایخ فرمود
که او را بگو ترا درمیان خلق می باید بود وجفا وقفای خلق می باید کشید
ومکافات آن ببذل وایثار وعطا می باید کرد عوض میدارد کاتب حروف

برآنجمله که سلطان المشایخ بکمال عقل و حکمت و کرامت موصوف بود کسے
را کارے فرمودے که شایان آں کار میدید یکے را فرمود که لب بربندی
و دربربندی و دوم را فرمود که در کثرت مرید کردن بکوشی و سیوم را فرمود
که ترا درمیان خلق مے باید بود و جفا و قفائے خلق مے باید کشید و با ایشاں
حسن معامله مے باید ورزید و ایں مقام انبیا و اولیاست ایں کار کیست
که شایان ایں کار است ایں کار من و تو نیست بزرگے خوش گوید بیت
تو نه مرد عشق بازی ما * برو اے خواجه کار دیگر کن نکته دوم در بیان
مجاهده که سلطان المشایخ شیخ نصیر الدین محمود را تلقین کرده است
و مجاهده هائے شیخ نصیر الدین محمود قدس الله سرهما العزیز خدمت شیخ
نصیر الدین محمود رحمة الله علیه مے گفت که من در اوائل ایام که بخدمت
سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز پیوستم و ارادت آوردم روزے
بوقت استوے زیر درخت بڑ که در خانهٔ سلطان المشایخ بود ایستاده
بودم دریں حال سلطان المشایخ از بالاء بام جماعت خانه فرود مے آمد
تا درون حجرهٔ قدیم که درون صفهٔ ستون است قیلوله کند چوں ایں ضعیف را
ایستاده دیده در حجره رفت در دهلیز رفت و بنشست و خواجه نصیر خادم را
بطلب من فرستاد چوں بدولت قدمبوس رسیدم فرمود که بنشین چون بنشستم
پرسید که در دل چه داری و مقصود ازیں کار چیست و پدر تو چه کار کردی بنده
عرضداشت کرد که مطلوب من دریں کار دعاے مزید حیات مخدوم
عالمیان است شیخ سعدی خوش گوید بیت بشنو نفسے دعائے سعدی
گرچه همه عالمت دعاگوست * و راست کردن نعلین درویشان و از سر و
دیدهٔ خدمت ایشاں بزرگے خوش گوید بیت عهدے کردم که خدمت
کس نکنم * در هر دو جهاں مگر خدا را و ترا * و پدر من غلاماں داشت کسودائے
پشمینه مے کردند بعده سلطان المشایخ شفقت فرمود و گفت هلا بشنو

نکته دوم

دراثنا که من بخدمت خواجه خود شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله
سره العزیز پیوستم روزے دراجودهن دانشمندے که یار و همسبق من بود
و بجهابیکجا کرده پیش آمد چوں مرا با جامهاے رسم گین پاره دید پرسید که مولانا
نظام الدین تراچه روز پیش آمد تا این غایت اگر درشهر تعلیم مے کردے
مجتهد زمانه مے شدے و اسباب و روزگارے بهتر شدے من این سخن
ازاں یار شنیدم و هیچ نگفتم معذرتے کردم و بخدمت خواجه خود رفتم و شیخ شیوخ
العالم پرسید نظام اگر کسے از یاران تو پیش آید و بگوید که این چه روز است
که ترا پیش آمده است ترک تعلم که موجب فراغت رفاهیت است گرفته
و بدیں روز مشغول شده جواب چه گوئی من عرض داشت کردم هر چه فرمان
مخدوم جهانیاں باشد بگویم فرمود که بگو بیت نه همرهی تو مرا راه خویش
گیر و برو ⁂ ترا سعادت باد مرا نگونساری ⁂ بعده شیخ شیوخ العالم فرمود
که در مطبخ برو و بگو تا خوانے پر پالوان نعم آراسته بیارند چوں آں خوان
آراسته آوردند شیخ شیوخ العالم فرمود که نظام این خوان طعام
بر سر کن و در مقامے که آں یار فرود آمده است ببر من بحکم فرمان خواجه
آں خوان بر سر گرفتم و رواں شدم و در سراے که آں یار فرود آمده بود آمدم
چو نظر آں یار بر من افتاد گریه کناں دوید و آں خوان از سر من فرود آورد
و پرسیدن گرفت که این چه حال است گفتم ماجراے ملاقات و مکالمهٔ
شما بنور باطن شیخ شیوخ العالم را روشن شد و کیفیت از من پرسید
چوں تمام عرضداشتم این مرحمت فرمود و جواب شما بدیں بیت مذکور
باز داد آں دانشمند گفت الحمد لله اینچنیں شیخے معظمے داری که نفس ترا
بدیں حد ریاضت داده است اکنوں مرا بخدمت شیخ خود ببر تا سعادت
پاے بوس اینچنیں بزرگے حاصل کنم الغرض چوں طعام خرچ شد آں
دانشمند خدمتگار خود را گفت که این خوان بر سر کن برابر ما بیا

سلطان المشایخ گفت خیر چنانکہ ایں خواتِ آوردہ ام ہمچناں بہرم و بسلام
آں دانشمند برابر سلطان المشایخ بخدمت شیخ شیوخ العالم آمد از سر
رعونت را بر خاک درگاہ آں بادشاہ اہل محبت نہاد و از محاورہ و مکاشفہ
و مکالمۂ شیخ شیوخ العالم اسیر آنحضرت گشت و ارادت آورد ایں ضعیف
گوید بیت از دیدہ و دل بندۂ شکل توشدم * یارب چہ خوش ست ایں طریق
خوش تو * خدمت شیخ نصیر الدین محمود فرمود در اثنائے ایں فواید
کہ سلطان المشایخ بندۂ خود را مے فرمود و تلقین مجاہدہ مے کرد و ابیات ترک
آمیز و عشق انگیز مے فرمود و آب دیدہ چوں جوے آب میریخت و رقتے خوش
بود ایں ضعیف گوید بیت چشم از خون دل رواں کردہ * جوے خون ہیچو
آب بر در تو * دریں میاں سید السادات سید حسین عم کاتب حروف
کہ وصف او از شرح مستغنی است و در ذکر او تحریر یافتہ در آوان جوانی در
عین کامرانی روپاک کشیدہ در سر بستہ و دستارچۂ نازنین بر کتف مبارک
انداختہ طریق جوانان خراماں از در در آمد خواست کہ از دہلیز بگذرد و درون خانۂ
سلطان المشایخ برود دریں حال سلطان المشایخ فرمود کہ سید بیا
بنشین و سعادتے ببر بحکم فرمان سلطان المشایخ آں صاحب سعادت
بنشست و در دریافت سعادت ہا و ذوقہا کہ در آں مجلس بود شریک شیخ
نصیر الدین محمود شد عرض میدارد کاتب حروف برائے تصدیق ایں
حکایت بر آنجملہ کہ در آنچہ ذات پاک آں سید با صفا بزحمت فالج مبتلا
گشت بندہ را با برادران ایں بندہ بخدمت شیخ محمود فرستاد و فرمود
کہ شیخ محمود را بگوئید شما را یاد ہست آں روز کہ سلطان المشایخ در دہلیز
نشستہ بود و فوائد و ابیات مے فرمود و شما حاضر بودید من خواستم کہ از آں
مجلس بگذرم سلطان المشایخ مرا طلبید و گفت بیا بنشیں و سعادتے ببر
چوں ایں پیغام بخدمت شیخ محمود رسانیدہ شد فرمود آرے مرا یاد است

چوں ازاں مجلس برخاستم من از خدمت سید السادات پرسیدم کہ ازیں
ابیات کہ سلطان المشائخ مے فرمود شمارا چیزے یاد ماندہ است خدمت
السیادات انچہ یاد ماندہ بود گفت باقی من یاد ماندم باز آمیم بر سر حرف
خدمت شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ مے فرمود در اوائل مرا وقتے
نفس مزاحمت دادن گرفت منغص گشتم برائے دفع او چنداں آب لیمو
خوردم کہ در معرض ہلاکت افتادم با خود گفتم ایں کس مردن اختیار کند نہ
آنکہ نفس مزاحم حال شود وے فرمود کہ وقتے از غایت مجاہدہ دہ روز چیزے
نخوردہ بودم ایں خبر بسلطان المشائخ رسانیدند سلطان المشائخ پیش خود طلبید و
اقبال خادم را گفت کہ یک قرص بیار اقبال یک قرص با حلوائے
بسیار آورد بعدہ سلطان المشائخ فرمود کہ ایں قرص تمام بخور من حیراں
شدم کہ تمامی قرص خوردن بیک دفعہ اندازۂ من نباشد چند روز بایست
تا آں قرص تمام خوردہ شود عرض میدارد کاتب حروف بر انجملہ مجاہدہ
و مشغولی ظاہر و باطن ایں بزرگ چنداں است کہ قلم از رقم آں عاجز
آید کسانیکہ بدولت قدم بوس ایں بزرگ رسیدہ اند از سیمائے او کہ صورت
تقوے بود احساس کردہ اند در آخر عمر ایں بزرگ کہ کار او بکمال رسیدہ
بود و ذات مبارک او روح مجرد گشتہ بوے کہ از مجلس سلطان المشائخ
مے آمد آں بوئے از مجلس شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ بمشام
جان کاتب حروف رسیدہ است و جان پژمردہ را بعد سنین اند سال
تر و تازہ گردانیدہ اہل دلانے کہ مجلس سلطان المشائخ دیدہ اند و بر سر
آں معنی کہ مخ معنیست رسیدہ بعد مجلس شیخ نصیر الدین محمود را دریافتہ
بر سر آں حرف شدہ باشند ایں ضعیف گوید بیت مرا ز مجلس تو بوئے
یار مے آید + خوشم ز بوئے تو کز سوئے یار مے آید + ہزار پیرہن دل چو گل
شود پارہ + ازیں نسیم کہ از کوئے یار مے آید + چوں ایں کرامت از

از مجلس شیخ نصیر الدین محمود رحمة الله علیه مشاهده شد با خود گفتم که کار این بزرگ بکمال رسیده است عجب باشد که چنین ذات پاکی را در دنیا بگذارند مناسب این معنی بیتی است که بر زبان سلطان المشایخ گذشته است رباعی ای هیچ منمائے روئے شهر افروز * چون نمودی بر و سپند بسوز * آن جمال تو چیست مستئے تو * وان سپند تو چیست هستی تو * و شرح این بیت مشرح در نکتهٔ ستر کرامت تحریر یافته است الغرض بعد چندگاه بگذشت شیخ نصیر الدین محمود بجوار رحمت حق در مقعد صدق قرار گرفت قدس الله سره العزیز و تاریخ نقل او مؤرخ است بتاریخ هژدهم ماه مبارک رمضان سنه ۷۵۷ سبع و خمسین و سبعمایة بعد از وفات حضرت سلطان المشایخ بسی و دو سال

نکتهٔ سیوم

نکتهٔ سیوم در بیان اشارت که شیخ نصیر الدین محمود رحمة الله علیه در قلع نفس کاتب حروف را فرموده است کاتب حروف روزی بخدمت این بادشاه دین نشسته بود و به جمال و کمال این سرور مشایخ روزگار مشغول گشته در اثنای این حال تربیت فرموده گفت که نفس آدمی بمنزلهٔ درختیست که باد هوای شیطانی در ذات این کس بیخ می گیرد و محکم می شود اگر آدمی بتدریج و سکونت بزور عبادت و تقوی و بقوت محبت و عشق هر روز آن درخت را بجنباند هر آئینه بیخ او سست شود و قابل قلع گردد و به مدد بندگی حق تعالی و محبت پیر بکلی قلع گردد این تقریر دلپذیر در خاطر بنده جای داد هر آئینه نصیحتی که مشایخ کبار کنند بحق کنند زیرا چه شیطان و نفس را مقهور گردانیده اند و از حوالی درون مبارک خود این دشمنان را بکلی خالی فرموده و با حق ساخته و از غیر حق تبرا کرده چون شیخی واصلی معظمی از مقامی که منظور نظر حق تعالی باشد نصیحتی کند هر آئینه در دل جای کرد مصرع سخن کز جان برون آید نشیند لاجرم در دل

نکتهٔ چهارم

نکتهٔ چهارم در بیان بعضی کرامات شیخ نصیر الدین محمود قدس الله سره العزیز عرض میدارد کاتب حروف بر آنجمله که بنده وقتی با برادران خود سید السادات علاء الدین امیر صالح رحمة الله علیه و سید نور الدین مبارک بخدمت شیخ نصیر الدین محمود رفتیم

ایام سرما بود در اثنائے راہ یکے از برادراں گفت اگر شیخ **محمود** را کرامتے خواہد بود شیرینی پیش خواہد آورد چوں بخدمت آں بزرگ رسیدیم و بلقا میموں آں بادشاہ مشرف گشتیم خادم را فرمود کہ شربت بیارند چوں قدح ہائے شربت بردست ما دادند مارا در خاطر گذشت کہ ایں آشامیدنی است ما خوردنی گفتہ بودیم ہم در اندیشہ ایں سخن بودیم کہ خادم را فرمود کہ شیرینی دیگر بیار عرضداشت کردیم کہ شربت خوردہ ایم برفور بر لفظ مبارک راند کہ آں آشامیدنی بود و ایں خوردنی است و کاتب حروف از خواجہ **عزیز الملۃ والدین** کہ بشرف قرابت **سلطان المشائخ** مشرف است سماع دارد کہ مے گفت من وقتے بخدمت شیخ **نصیر الدین محمود** رحمۃ اللہ علیہ نشستہ بودم دریں میاں از خادم دوات و قلم و پارۂ کاغذ طلبید چوں خادم بیاورد دیدم قلم را بسیاہی تر کردہ چیزے برآں پارۂ کاغذ نبشت و بدست من داد و فرمود چوں در روضۂ **سلطان المشائخ** برسید ایں کاغذ پیش روضہ بنہید چوں کاغذ بردست من داد در خاطر گذشت کہ بخوانم دریں کاغذ چہ نبشتہ اند باز اندیشیدم کہ اول پیش روضہ بحکم فرمان ایشاں بنہم بعدہ مطالعہ کنم چوں پیش روضۂ **سلطان المشائخ** نہادم بعدہ خواستم نظر کنم آں کاغذ را سپید دیدم متحیر گشتم عرض میدارد کاتب حروف برآنجملہ چوں دوستے خواہد کہ قصۂ حال خود کہ سرے است الٰہی بخدمت دوستے عرض دارد آں دوست نخواہد کہ کسے بر سر آں واقف شود تا مستوجب اسرار دیگر گردد ایں ضعیف گوید **رباعی** گر سر برود سر تو از جاں نرود + اندوہ غم عشق تو آساں نرود + ہرگز دل پر درد نیابد درماں + تا قصۂ حال او بسلطاں نرود + کاتب حروف از خواجہ **خیر الدین کافور** کہ مرید خوب اعتقاد است و با درویشاں فرط محبت دارد سماع دارد کہ مے گفت چوں من کمر خدمت عزیزاں بستہ ام و دریں کار چست ایستادہ خواستم دستارچہ باختیار خود در کمر خدمت بہ بندم چنانکہ شیخ مخدوم من اشارت کند ہمچناں دستارچہ بردست کنم چوں ایں معنی در ضمیر گذشت بخدمت شیخ **نصیر الدین محمود**

رحمۃ اللہ علیہ رفتم بعد پائے بوس بخدمت نشستم و آں خطرہ دستارچہ در خاطر مے گذشت دریں میاں خدمت شیخ خادم را فرمود کہ زین الدین آں دستارچہ کہ برمن آوردہ اند بیار چوں خادم آں دستارچہ آورد دیدم دستارچہ کشیدہ است خدمت شیخ نصیر الدین آں دستارچہ بمن دہانید از آں روز باز تا ایں غایت من دستارچہ کشیدہ بردست مے کنم و نیز ہمیں خواجہ کافور مے فرمود کہ من از خواجہ قوام الدین کہ مرید صادق است شنیدہ ام مے گفت مرا وقتے کارے صعب پیش آمد و بمطالبہ و مصادرہ موقوف گشتم دریں موقوفی با عزیزانے کہ پیش ازیں محبت داشتم اگر توجہے مے کردم و یا سخنے مے گفتم از من روئے مے گردانیدند و نمے شنودند و اگر کالائے در بازار مے فرستادم کسے نمے خرید بدیں سبب عاجز و مضطر گشتم و ہم دریں حال بخدمت مخدوم خود شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ رفتم و با خود راست گرفتم کہ بعد پایے بوس ایں معنی عرض دارم و از باطن مبارک ایشاں دعائے فرجی و مخلصی درخواست کنم چوں سعادت قدم بوس حاصل کردم پیش از آنکہ مطلوب خود عرض دارم خدمت شیخ بکرم معہود پرسیدن گرفت در اثنائے آں ایں بیت فرمود قطعہ دنیا چو مقدر است نخروشی بہ ٭ رزق تو رسد بوقت کم کوشی بہ ٭ چیز یکہ نمیخرند نفروشی بہ ٭ گفت تو نمے کنند خاموشی بہ ٭ الغرض بنور باطن اندیشۂ مرا بر روئے من کشف کرد من سر بر زمیں نہادم و عرض داشت کردم کہ در خاطر بندہ ہمیں معنی بود کہ در باطن مخدوم بر آں مطلع شد و بندہ را بدیں کرامت تقویتے و استظہارے پیدا آمد عرض میدارد کاتب حروف بالجملہ کہ چوں سید محمد محمود پسر کاتب حروف کہ حق تعالے او را بہ نیات نیک پروردہ گردانا د در حمل بود مادر او نیت کرد کہ اگر مرا پسرے آید نام او شیخ نصیر الدین محمود تعین کند و جامۂ کہ صحبت شیخ محمود یافتہ باشد از آں پیراہنے بپوشانم و در نظر مبارک او در آرم و زیر پائے او اندازم تا حق تعالے برخورداری بخشد چوں سید محمود تولد شد بندہ بخدمت

شیخ محمود رفت خدمت شیخ در قیلوله بود چون از قیلوله برخاست خبر کرد تا بنده
درون طلبید کرمے که داشت بر حکم سهو قیام تام آورد هم در اثنائے آوردن
قیام بنده را پرسید که شما فرزندان چه دارید بنده متحیر ماند و بقدمبوس ایشان
مشغول شد چون بنشست باز پرسید که شما فرزندان چه دارید بنده گفت هم
بجهت عرضداشت اینمعنی آمده ام بعده ماجرای آنکه این بنده را فرزندان
هم از خودگی مے رفتند و نذر والده سید محمود و تولد او بخدمت عرضداشتم بگوش
رضا استماع فرمود و گفت شما ساعتے بنشینید تا من فی الزوال بگذارم بنده
بیرون آمد بنشست کرم فرمود تنبول فرستاد بعده بنده را درون طلبید دیدم
که یک مصلّے خویش نزدیک زانوے مبارک خود نهاده است و چند گز جامهٔ
چهمرتلی بالائے زانوئے مبارک داشت کرم فرمود مصلّے بدست مبارک
خود کرده بنده را داد و فرمود که شما را کار خواهد آمد و این جامهٔ چهمرتلی نیز بدست
مبارک خود کرده بنده را داد و فرمود که این جامه بجهت خوردک خود بارانی بکنید
درین محل خادم بحضور شیخ گفت که این جامه از دستار مبارک خدمت شیخ است
بعده بنده عرضداشت کرد خوردک را نام تعین کنند درین سخن تأمّل کرد
و پرسید که شما را چه نام است بنده گفت محمد باز گفت برادران خوردک را
چه نام است بنده گفت سید لقمان و سید داؤد باز در تأمّل شد کرت
دوم عین این تقریر فرمود که او را محمود نام باشد بنده را همان زمان در خاطر
گذشت که این بزرگوار این نام بالهام ربّانی تعین فرمود و امیدوار برخورداری
خوردک شد خواجه نظامی خوش گوید بیت هر که ز دل دامن پیران گرفت *
گنج بقا زین ره پیران گرفت * عرض میدارد کاتب حروف بر آنجمله که در طلوع
دولت سلطان محمد تغلق که ممالک هندوستان عرض و بسط گرفت شیخ
نصیر الدین محمود را رحمة الله علیه که باتفاق همه عالم شیخ عصر بود و جمله خلق
منقاد و مرید او ایذاها رسانید و این بزرگ دین باتباع پیران خود تحمّل واجب دید

ودر مکافات آں نکوشید تا آخر عمر ایں بادشاہ بہم طغیٰ در ٹھٹھہ کہ از شہر دہلی
ہزار کروہ باشد برفت از آنجا شیخ نصیر الدین محمود را با علما و بزرگاں حضور
خود طلبید و احترام ایشاں کما حقہ بجا نیاورد آں احتمال ایشاں بادشاہ مذکور را
از تخت سلطنت در تختہ تابوت کردہ در شہر آورد الغرض از شیخ نصیر الدین
محمود رحمۃ اللہ علیہ سوال کردند کہ ایں بادشاہ شمارا ایذا ہا کرد ایں معنی از کجا بود فرمود
کہ میان من و حق جل و علیٰ معاملہ بود آں را دیں بر داشتند کاتب حروف عرض
میدارد کہ حق جل و علیٰ دوستان خویش را از غایت گرمی کہ در باب ایشاں دارد
بلا انچہ معلوم اوست ہمیں جا میرساند تا فردائے قیامت آمنا و صدقنا انبیا و اولیا
را آں کشف نگرد و مکرم و مبجل مانند برائے تصدیق ایں معنی حکایتے ہست در احیاء
علوم — حکایت ویں کہ پیغامبرے بود از پیغمبران بنی اسرائیل صلوٰۃ
اللہِ وَسَلامُہٗ عَلیٰ نَبِیِّنَا وَعَلَیْہِمْ اَجْمَعِیْنَ وقتے خطرہ در ضمیر مبارک او گذشت
بداں مواخذہ فرمود کہ اَلْمُخْلِصُوْنَ عَلیٰ خَطَرٍ عَظِیْمٍ فرماں شد کہ چہ میگوئی
جزاے آں خطرہ در قیامت قبول مے کنی و یا ہم در دنیا اختیار کنی ایں
پیغامبر صلوٰۃ اللہ علیہ جواب گفت کہ ہم در دنیا اختیار کردم تا روز قیامت
در عرصہ عرصات میان انبیا و اولیا از کشف خطرہ شرمندہ نمانم بعدہ بفرمان
خدائے تعالیٰ زنے در حبالہ ایں پیغامبر آمد و ایں زن بانواع ایذا ہا رسانیدن
گرفت چوں ایں پیغمبر بدانست کہ ایں بلا اختیاریست آں جفا ہا را بدل قبول
میکرد تا وقتے چند عزیزے در خانہ ایں پیغامبر مہماں آمدند کہ ایں پیغامبر اشتیاق
نمود خواست کہ بجہت ایشاں طعامے بیارد چوں درون خانہ برفت و طعام
طلبید آں زن طعام نداد و بجفا پیش آمد ایں پیغامبر صلوٰۃ اللہ وسلامہ علیہ منغص
بیروں آمد و یاراں در روئے مبارک او اثر ناخوشی دیدند چنانکہ چند کرت درون
میرفت و مے آمد زن چیزے نداد یارے ازیں جمع پیغامبر را پرسید کہ ایں چہ
حال است کہ مشاہدہ مے شود بعدہ ماجرائے خطرہ و اختیار ایں بلا ہم در دنیا بیان

درود نازل باد و سلامتی آں بر نبی ما و بر ہمہ پیغمبران ۱۲

دوستان خدا در بلا کلانند ۱۲

فرمود الغرض در آخر عمر چند روز ذات همایوں صفات شیخ نصیر الدین محمود
را قدس الله سره العزیز زحمت شد از دار فنا بدار بقا هژدهم ماه مبارک رمضان
عم برکاته وقت چاشت سنه سبع و خمسین و سبعمائة رحلت فرمود و هم در خانهٔ
شیخ نصیر الدین مقامے بود که سالها آں مقام منظور نظر مبارک او بود
در آں دفن کردند از روضهٔ او بوئے بهشت مے آید و قبلهٔ حاجات خلق گشته
رحمة الله علیه رحمةً واسعةً منهم آں کان صفا آں معدن وفا آں ظاهر
باطن بمحبت و عشق آراسته و از ذوق آں از لذت دنیا و عقبیٰ برخاسته و دل با
دوست ساخته اعنی شیخ قطب الملة والدین منور نوّر الله قبره بانوار القدس
و ذکر این بزرگ مشتمل بر پنج نکته است نکتهٔ اول در بیان اوصاف و کثرت بکا
و ذوق درونی شیخ قطب الدین منور نوّر الله مرقده که در علم و عقل و وفا و عشق
و ورع و بکا موصوف و مشهور بود مخصوص باسقاط تکلف و سر فرو نمائے خلق نداشت
بگوشهٔ آبا و اجداد خویش که عمرهائے عزیز ایشاں بمحبت و عبادت حق در آں
گوشه مصروف شده تا آخر عمر خوش گذرانید و به هیچ وجه بدنیا و ارباب دنیا میل
نکرد و آنچه از غیب قلیل و کثیر میرسید بداں قانع گشته بزرگے خوش گوید ؎
شیر نبوسد بحرمت مرد قانع را قدم * پیر سگ خاید بدنداں پائے مرد هر درے *
و هیچوقت و هیچ وجه در در درگاه کسے ندیده و پائے مبارک او که تاج سر اولیا
بود جز بجهت ادائے نماز جمعه و یا زیارت آبا و اجداد از جائے نجنبیده و خلائق را
از اطراف عالم بار یافت سعادت قدم بوس روئے بخطهٔ هانسی که بوجود
مبارک او بهشتے گشته بود نهاده و ایں بزرگ خلیفهٔ سلطان المشائخ
بود و از دودمان تصدر و امامت از فرزندان امام اعظم ابو حنیفه کوفی
بود و عجب شعفے و عجب دردے داشت که دمبدم از تقریر دلکشائے او آتش
محبت شعله میزد عزیزے خوش گوید بیت تا ز نینا مهر تو سوزے میان
جاں نهاد * شعله هائے آتشیں در سینه بریاں نهاد * و آب چشم جگر سوز

آں عاشق صادق آتش عشق عشاق را ے افروخت ایں ضعیف گوید
بیت اے کان عشق مایۂ سوز و نشان درد * از گریۂ تو آتش عشاق
شعلہ زد * عجب زندگانی داشت کہ تمامی عمر عزیز خویش بمحبّت و شوق پیر خود
مصروف گردانید مجرد آنکہ نام پیر بخدمت او یاد مے کردند گریہ چناں غالب شدے
کہ از گریۂ او صادقان ایں راہ در گریہ میشدند **امیر خسرو** خوش گوید **بیت**
بیاد قامت آں نازنیں سرشک دو چشم * بہر زمیں کہ بر آید درخت ناز بر آید *
ایں ضعیف گوید **بیت** در عشق تو حاصلم ہمیں گریۂ خون است * آخر نظرے
کن کہ حال ایں سوختہ چونست * و از غایت حضوری کہ بخدمت پیر خود داشت
بزیارت **سلطان المشائخ** نتوانست رسید چنانکہ شیخ شیوخ العالم
فرید الحق و الدین قدس اللہ سرہ العزیز بوقت وداع **سلطان المشائخ**
فرمودہ بود کہ بظاہر از ما غایب باطن با ما یکجا خواہی بود ہمیں معنی را رعایت
کرد بزرگے خوش گوید **بیت** از بسکہ دو دیدہ در خیالت دارم * در ہر چہ نگہ
کنم توئی پندارم * **شیخ سعدی** خوش گوید **بیت** از خیال تو بہر سو کہ نظر
مے کردم * پیش چشم در و دیوار مصوّر میشد * **نکتہ دوم** در بیان یافتن

نکتہ دوم

خلافت شیخ **قطب الدین** منور و شیخ **نصیر الدین محمود** از حضرت با عظمت
سلطان المشائخ **نظام الحق و الدین** قدس اللہ سرہ العزیز در یک مجلس
مقرر رائے روشن ضمیران عالم باد چوں خلافت نامہ ہائے خلفا کتابت شد
چنانکہ کیفیت آں در صدر ایں باب تحریر یافتہ است ایں دو بزرگ درآں ایام
بخدمت **سلطان المشائخ** حاضر بودند اول شیخ **قطب الدین** منور را
طلب شد سلطان المشائخ خلعت خلافت خود و وصیتے کہ آمدہ است شیخ
قطب الدین را فرمود و خلافت نامہ در نظر **سلطان المشائخ** بر دست مبارک
او دادند و فرمان شد کہ برو دوگانہ بگذار شیخ منور در جماعت خانہ آمد و دوگانہ
بگذارد و یاراں مبارکباد کردند دریں میان شیخ **نصیر الدین محمود** را طلب شد

خدمت ایشان را خلعت خلافت و وصیتے که بایست فرمود و خلافت نامه بدست مبارک او
دادند شیخ نصیر الدین محمود بخدمت سلطان المشایخ ایستاده بود شیخ قطب الدین منور
را باز طلب شد سلطان المشایخ شیخ قطب الدین منور را فرمود که شیخ نصیر الدین
محمود را مبارک باد خلافت بکن شیخ قطب الدین منور همچنان کرد بعد شیخ نصیر الدین محمود
را فرمان شد که شیخ منور را مبارکباد خلافت بکن شیخ نصیر الدین محمود همچنان کرد بعده
فرمان شد که بیکدیگر را کنار گیرید که شما برادرانید سبب تقدیم و تاخیر خاطر جمع باید داشت
ایشان همچنان کردند چون این هر دو بزرگ بعد یافتن این سعادت ابدی و دولت
سرمدی از پیش تخت فرقد سای سلطان المشایخ بیرون آمدند شیخ نصیر الدین
محمود روئے مبارک خود بسوئے شیخ قطب الدین منور کرد و گفت وصیتے که سلطان
المشایخ شما را کرده است مرا بگوئید تا آنچه مرا وصیت کرده است من هم خدمت شما را
بگویم شیخ قطب الدین منور گفت که آنچه سلطان المشایخ وصیت فرموده است
ستر پوشی است که بر بندگان خویش کشاده است هم شما منصف باشید که ستر پیر بر کسے
نتوان کشاد ستر شما با شما و ستر ما با ما وصیتے که سلطان المشایخ بزبان در فشان
خود رانده است مناسب این معنی است بزرگے خوش گوید بیت عشقے که ز تو دارم
اے شمع چگل ✦ دل داند و من دانم و من دانم و دل ✦ شیخ نصیر الدین محمود رحمة الله
علیه این جواب دلکشا را تحسین ها کرد و انصاف ها داد از ثقات منقولست چون شیخ
قطب الدین منور را وداع شد سلطان المشایخ فرمود نسخه عوارف که شیخ
جمال الدین هانسوی جد بزرگوار تو رحمة الله علیه از خدمت شیخ شیوخ العالم
فرید الحق و الدین قدس الله سره العزیز بوقت یافتن خلافت یافته بود در آن
ایام که این ضعیف از حضرت شیخ شیوخ العالم با سعادت خلافت باز گشت
چون در هانسی بخدمت شیخ جمال الدین رسیدم بعد تربیت فرمودن بسیار
آن نسخه عوارف شیخ جمال الدین رحمة الله علیه پیش من آورد و فرمود که
من این نسخه با نعمتهای بسیار از شیخ شیوخ العالم یافته ام امروز بشما ایشا

مے کنم بامید آنکہ فرزندے از فرزندان من پیشا خواہد بود ست در حق او ازیں نعمت ہائے دینی و دنیاوی کہ ہمراہ شما شدہ است از وے دریغ مدارید بعدہ سلطان المشائخ فرمود اکنون ایں نسخہ با آں نعمتہا ایثار تو کردم الغرض آں نسخہ تا ایں غایت در خاندان معظم شیخ قطب الدین منور بخدمت خلف ستودہ ایشاں شیخ زادہ برجادہ نور الدین نور اللہ قلبہ بنور المعرفتہ کہ بر سیرت آبائے اجداد خود میرود امیدوار است کہ قبلہ دلہا شود موجود ست و تعظیم تمام آں نسخہ نگاہ میدارد نکتہ سیوم در بیان بعضے کرامات شیخ قطب الدین منور رحمۃ اللہ علیہ از ثقات منقول است کہ درباب شیخ قطب الدین منور حاسداں بخدمت سلطان محمد بن تغلق انار اللہ برہانہ بانواع سخناں مخالفت مزاج بادشاہ رسانیدہ بودند ولیکن جائے درآمدن نبود کہ بایں بزرگ دیں چیزے بگوید و یا بمکابرہ کند خواست کہ اول بہنہا بفریبد بعدہ بداں قوت درخصوصت ایذا بکشاید بدیں مقدمہ فرمان دو دیہ بنام شیخ نویسانید بدست صدر جہاں مرحوم قاضی کمال الدین داد و گفت کہ بخدمت شیخ قطب الدین منور برد و بہر طریق کہ دانی چناں بکن کہ شیخ قبول کند قاضی کمال الدین صدر جہان مغفور در ہانسی آمد و آں فرمان را در دستار پیچیدہ در آستین کردہ بخدمت شیخ برد چوں خدمت شیخ شنید کہ صدر جہاں آمدہ ہست در طاق صفہ کہ قدم مبارک شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز رسیدہ است در آں مقام بنشست قاضی کمال الدین آں فرمان را پیش شیخ نہاد و از جہت بادشاہ اخلاص و محبت بسیار بخدمت ایشاں پیدا کرد شیخ قطب الدین منور رحمۃ اللہ علیہ فرمود آنچہ سلطان ناصر الدین طرف اچہ و ملتان میرفت سلطان غیاث الدین بلبن در آں ایام الغخان بود فرمان دو دیہ بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین برد شیخ شیوخ العالم فرمود کہ پیران ما ہمچنیں ناقبول نکردہ اند طالبان ایشاں را بسیار اند بیشاں ہم چنانکہ در نکتہ کرامات شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز مشرح در قلم آمدہ است

نکتہ سیوم منقول است

ونیز شیخ قطب الدین منور رحمة الله علیه قاضی کمال الدین را گفت که شما صدر
جهان آید و واعظ مسلمانان اگر کسے مخالفت پیران خود کند باید که او را ناصح و
مانع باشید نه که ترغیب کنید قاضی کمال الدین از جواب شیخ قطب الدین منور
بغایت شرمنده گشت و بمعذرت تمام از پیش بر خاست و بخدمت سلطان محمد آمد
و عظمت و کرامات شیخ منور بنوعے تقریر کرد که دل سلطان بکلی نرم شد منقول است
وقتے شیخ قطب الدین منور مشغول بود قلندرے آمد و سفاهت آغاز کرد و چیزے
توقف کردن گرفت و بد انچه او را امیداد قانع نمیشد چون سفاهت او بسیار شد شیخ
فرمود آن مرد را که درمیان تکمه داری اول بارے آن را خرج کن درین محل سید
جمال الدین مرید و معتقد بخدمت ایستاده بود چون این سخن از زبان مبارک
شیخ شنید فی الحال بر آن درویش در پیچید و از کمر آن درویش مبلغے تنکهائے
زر بیرون آمد و کاتب حروف از خواجه کافور که معتقد درویشان است سماع
کرد او مے گفت که من وقتے با سه نفر دیگر در حبس پادشاه عهد افتاده بودیم و از سر
مال و جان برخاسته و دل از حیات عزیز برداشته و گوش بر نفس صاحبدلان نهاده
تا مگر از نفس صادقے مخلص شویم چنانکه هر چهار کس باتفاق از شهر دهلی شخصے را بخدمت
قطب الدین منور فرستادیم و آن شخص را گفتیم که تو بخدمت آن بزرگ برو
همین فاتحه درخواست کن و هیچ کیفیت حبس ما مگو چون آن شخص بخدمت آن
سرور صاحبدلان عالم رسید بعد قدم بوس فاتحه التماس کرد بعد خواندن فاتحه شیخ
قطب الدین منور فرمود که ایشان چهار کس که محبوس اند سه کس از ایشان خلاص
خواهند یافت فاما چهارمی کس اگرچه مرید منست از عمر او چیزے نمانده است
همینکه این نفس از زبان مبارک شیخ قطب الدین منور بیرون آمد آن شخص
باز گشت و این بشارت بما رسانید بعد چند روز ما سه کس خلاص یافتیم و آن
چهارم کس بسعادت شهادت رسید نکته چهارم در بیان ملاقات شیخ قطب الدین
منور قدس الله سره العزیز با سلطان محمد تغلق انار الله برهانه از ثقات منقول است

دراں ایام کہ سلطان محمد طرف خطۂ ہانسی رفت و دہلسی کہ چہار کروہ از ہانسی
است نزول کرد نظام الدین ندرباری عرف مخلص الملک را کہ مجسم از ظلم بود دیدن
حصار ہانسی فرستاد تا کیفیتے خرابی و درستی حصار تفحص کرد چنانکہ نزدیک خانۂ شیخ
قطب الدین منور رسید پرسید کہ ایں خانہ از آں کیست گفتند از آں شیخ قطب الدین منور
خلیفۂ سلطان المشائخ گفت عجب ست بادشاہ اینجا بیاید و ایں شیخ دیدن نیاید
الغرض چوں کیفیت حصار بر سلطان آورد گفت اینجا شیخے ہست از خلفائے سلطان
المشائخ دیدن بادشاہ نیامدہ ست سلطان را نخوت سلطنت در کار آمد شیخ
حسن سربرہنہ کہ صورت جاہ و تکبر بود بخدمت شیخ قطب الدین منور بطلب
فرستاد چوں حسن سربرہنہ نزدیک خانۂ شیخ قطب الدین منور رسید لوازم و جوانب
خود را دور تر گذاشت و خود تنہا پیادہ آمد و در دہلیز شیخ در گوشۂ سر بر دو زانوئے خود
نہادہ نشست و خود را پیدا نکرد چوں ساعتے نیکو بگذشت خدمت شیخ منور
بالائے بام مطبخ متصل دہلیز مشغول بحق بود چوں از مشغولی فارغ شد بنور باطن
دانست کہ حسن سربرہنہ در دہلیز نشستہ است شیخ زادۂ نور الدین را گفت کہ آیندہ
پیش در منتظر ست بطلب و بیار چوں شیخ زادہ در دہلیز آمد و دید کہ شیخ حسن سر
برہنہ ہم برآں ہیئت نشستہ است شیخ زادہ گفت شمارا بندگی شیخ مے طلبد
حسن سربرہنہ بخدمت شیخ قطب الدین منور در آمد بعد سلام و مصافحہ بنشست
و گفت کہ شمارا سلطان طلبیدہ است شیخ منور فرمود کہ دریں طلب اختیار بدست
من ہست یا نہ او گفت خیر مرا فرمان است کہ شمارا ببرم شیخ فرمود الحمد للہ باختیار
خود نمے روم بعدہ روے مبارک سوئے اہل خانہ کرد و فرمود کہ شمارا بخدا سپردم
ایں سخن گفت و مصلے بر کتف مبارک خود و عصا بر دست گرفت و پیادہ رواں
شد چوں حسن سربرہنہ در سیمائے شیخ قطب الدین منور علامات و اصلان حق تعالی
مشاہدہ کرد و از تکلفات ریا عاری دید گفت شیخ چرا پیادہ میروی اسپان جنیبت در
میروند سوار شوید شیخ فرمود حاجت نیست من قوت آں دارم کہ پیادہ توانم

۵۱ مقابل ۱۲

رفت چوں ایں بزرگ نزدیک حظیرۂ آباؤ اجداد خود رسید او را گفت چہ مے گوئی
زیارت کنم گفت نیکو باشد خدمت شیخ دریایان جدّ و پدر خود رفت بعد زیارت
عرض داشت کرد کہ من از شیخ شما باختیار خود بیروں نیامدہ ام فاما مرا مے برند
و چند نفر آدمی کہ بندگان خدا یند بے خرچ گذاشتہ ام چوں از روضہ بیروں
آمد دید شخصے مبلغے سیم بر دست کردہ ایستادہ است شیخ فرمود چیست آں مرد گفت من
نظرے کردہ بودم غرض من حاصل شد شکرانہ بخدمت شما آوردہ ام شیخ آں
شکرانہ قبول کرد و فرمود کہ در خانۂ من خرچے نداشتند ببرید در خانہ برسانید الغرض
چوں آں بزرگ در منزل ہنسی کہ چہار کروہے از ہانسی است پیادہ آمد
سلطان را از آمدن شیخ خبر شد و شیخ حسن از معاملۂ آں بزرگ کہ معائنہ کردہ
بود باز نمود آں بادشاہ از غایت تجبّر و تکبّر اغماض کرد پیش خود بطلبید و از انجا
طرف دہلی رواں شد چوں سلطان در شہر دہلی رسید بجہت ملاقات شیخ را پیش
خود بطلبید در اثنائے آنکہ شیخ پیش مے رفت خدمت شیخ سلطان السلاطین
فیروز شاہ را خلد اللہ ملکہ و سلطانہ کہ درآں ایام نایب باربک بود در رسید
کہ ما درویشانیم آداب آمد مجلس بادشاہاں و سخن گفتن با ایشاں نمیدانیم
چنانکہ اشارت شود ہمچناں کردہ آید بعدہ آں بادشاہ حلیم و کریم گفت ہر کسے
درباب شما بخدمت سلطان سخنے گفتہ کہ او بملوک و سلاطین التفات و مراعات
نمے کند چوں ایمعنی ہمچنیں است آں خدمت را تواضع و مسامحت و اخلاص میباید کرد
دریں حال کہ شیخ پیش میرفت شیخ زادہ نور الدین بلّغہ اللہ تعالے
مبلغ الرجال در عقب شیخ مے رفت ہیبت و رعب و ہجوم امرا و ملوک درگاہ
ایں بادشاہ چناں در دل شیخ زادہ اثر کرد کہ دلش از حال بشد سبب آنکہ
شیخ زادہ را حداثت سن بود و ہیچ وقتے در درگاہ بادشاہاں ندیدہ بود ہمدریں ایمعنی
شیخ قطب الدین منوّر باطن بر احوال شیخ زادہ مطلع شد سر پس کرد و فرمود کہ بابا
نور الدین العظمۃ والکبریاء للہ شیخ زادہ مے فرمود بمجرد آنکہ ایں سخن

بسمع من رسید تقویتے در باطن من ظاهر گشت و اطمینانے و استظهارے حاصل
آمد چنانکه آں هیبت و رعب از دل من بکلی زائل شد و آں امرا و ملوک در نظر من
همچو گوسپنداں نمودند الغرض سلطان دانست که ایں ساعت شیخ خواهد آمد آنکه
نشسته بود بایستاد و کماں بدست گرفت و خود را بانداختن مشغول کرد تا آنکه خدمت
شیخ قدس الله سره العزیز در آمد چوں سلطان در سیمائے شیخ علامات مردان حق
دید بتعظیم تمام پیش آمد و مصافحه کرد و خدمت شیخ بوقت مصافحه دست سلطان چناں
محکم بگرفت که در لقبهٔ اولی آنچناں بادشاه دیده که اولیائے خدائے را به تیغ ظلم بخدائے می‌سپارند
از دل معتقد شد و گفت که من در دیار شما رسیدم تربیت نفرمودند و بملاقات خویش
مشرف نگردانیدند شیخ فرمود که اول هانسی بنگرید بعده درویش بچهٔ هانسی
ایں درویش خود را دریں محل نمی‌دارد که ملاقات بادشاهاں کند. در گوشهٔ دعاگوئی
بادشاه و کافهٔ اهل اسلام مشغول می‌باشد معذور می‌باید داشت سلطان محمد را
از صفات شیخ قطب الدین منور و تقریر دلکشائے ایشان که از تصنع عاری بود
دل نرم شد و سلطان السلاطین فیروز شاه را که بحلم جبلی و اخلاق خلقی موصوف
است فرمود که آنچه مقصود و مطلوب شیخ است همچناں کنید همدریں محل خدمت
شیخ منور رحمة الله علیه فرمود که خداوند عالم مقصود من فقیر و مطلوب من کنج
جد و پدر بعده خدمت شیخ بدولت بازگشت منقولست که اعظم ملک کبیر معظم
مرحوم مغفور که باوصاف عدل و خلق و کرم موصوف بود می‌گفت که سلطان می‌فرمود
قبولاً هر که از مشایخ روزگار بوقت مصافحه دست من گرفته است البته دست او
لرزیده است مگر از آن ایں بزرگ که بقوت دین محکم گرفته بود من دانستم ایں
بزرگ از آنها نیست که حاسداں رسانیده اند از سیمائے او مهابت دیں احساس
کردم بعده بادشاه سلطان السلاطین فیروز شاه را و خواجه ضیاء الدین
برنی را بخدمت شیخ منور فرستاد و یک لک تنکه انعام فرمود شیخ منور گفت
نعوذ بالله که ایں درویش یک لک تنکه قبول کند چوں ایشاں بخدمت سلطان

منقولست

آمدند و گفتند کہ شیخ قبول نمے کند فرمان شد کہ پنجاہ ہزار بیدہ این بزرگان
بخدمت شیخ باز آمدند این نیز قبول نکرد بعدہ سلطان فرمود کہ اگر شیخ این
مقدار قبول نکند خلق مرا چہ گوید چون دریں باب سخن بتطویل کشید و بدو ہزار
تنکہ رسید سلطان السلاطین فیروز شاہ مولانا ضیاء الدین برنی گفتند
کہ ما کم ازین نتوانم پیش تخت ذکر کردن کہ شیخ این قدر ہم قبول نمیکند شیخ
فرمود سبحان اللہ درویش را دو سیر کھچڑی و دانگے سیر روغن کفاف باشد او را
ہزار ہا چہ کند بعدہ برائے رفع اندا بالحاح مخلصان دو ہزار تنکہ بہزار حیلہ قبول کردند
وازاں فتوح بیشترے در روضۂ سلطان المشائخ و در روضۂ شیخ الاسلام
قطب الدین بختیار و بخدمت شیخ نصیر الدین محمود و باقی بہر کسے داد و
بعد چند روز با عظمت و کرامت تمام بجانب ہانسی روان شد شیخ سعدی خوش گوید
قطعہ گر قدم بر چشم ما خواہی نہاد * دیدہ در رہ مے نہم تا میروی * دیدہ سعدی
و دل ہمراہ تست * تا نہ پنداری کہ تنہا مے روی * نکتۂ پنجم در بیان سماع شنیدن
شیخ قطب الدین منور نور اللہ قبرہ بانوار القدس عرض میدارد کاتب حروف
محمد مبارک العلوی المدعو بامیر خورد بر آنجملہ در آں ایام کہ شیخ قطب الدین
منور را سلطان محمد برابر خود در دہلی آورد در روضۂ سلطان المشائخ
دعوت عرس شد در آں جمع شیخ قطب الدین و مولانا شمس الدین یحیی
و شیخ نصیر الدین محمود قدس اللہ ارواحہم حاضر بودند و انوار سعادتہا کہ در آں
سماع از غیب متنزل مے شد کاتب حروف معاینہ کردہ عجب گریۂ و ذوقے
و صفائے کہ در سماع شیخ منور را دست قطرات آب چشم از چشم مبارک شیخ منور
چوں مروارید بر محاسن مصفاے ایشاں مے غلطید و در آں محل در حین
رقص سر مبارک بر پائے حاضران مجلس گریہ کناں مے نہاد مصرع پائے
بزرگاں گرفت گریۂ عشاق تو * و بر زبان حال این بیت مے گفت بیت
زندہ ام من بیاد شیخ بلے * جان من یاد شیخ شد آرے * * ذوق

و شوق شیخ قطب الدین منور که در آن مجلس نشست وا کاتب حروف تا این غایت در درونهٔ خود احساس می کند و ازاں انبساطے عاشقانه مے کشاید خوشوقت کسے کہ از یاد او راحتے بدلها برساں ضعیف گوید بیت خوشوقت آں کسے که از و راحتے رسد ✤ بر جان اہل عشق که مشتاق حضرت اند ✤ دیگر عرض مے افتد ہم در آں ایام شیخ قطب الدین منور در روضهٔ سلطان المشائخ شبے مشغول شد مصرع شب محرم عاشقان است شبها ش طلب ✤ و راز ہا و نیاز ہا مخدوم و شیخ خود در میاں آورد الغرض والد کاتب حروف رحمة الله علیه ترتیب طعام کرد و بدست کاتب حروف بخدمت آں سرور اہل محبت عارفاں فرستاد و ایں بزرگ درون عمارت چہار دری که متصل گنبد خواجه جہان مرحوم است مستقبل قبله با حضوری تمام نشسته بود چوں نظر ایں بنده بر روئے مبارک او افتاد دیدشاہے صاحب ولایتے که ظاہر او از باطن عشق آمیز او حکایت میکرد زہے صفا و زہے ذوق که حق تعالے در ذات مبارک او نهاده بود در اثنائے طعام خوردن تبسم مے فرمود و بہ رغبت تناول مے کرد و بریں بنده مے گفت که طعام دست پخته جدّهٔ بزرگوار تو که بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز بیعت داشت بسیار خورده ام مارا بر شما و شمارا بر ما حقوق بسیار ست حق تعالے آں را دوخته گردانا د و بنده از سعادت مواکلت خدمت ایشاں بر حکم ایں حدیث قَالَ رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهٖ وَسَلَّمَ مَنْ اَكَلَ مَعَ مَغْفُوْرٍ فَقَدْ غُفِرَ لَهٗ امیدوار مغفرت گشت الحمد لله علی ذالک منهم آں زاہد روحانی آں عابد سبحانی که در علم و تقوے و ورع و زہد آیتے بود و در فقه ہر دو جلد ہدایه یاد داشت و در علم سلوک قوت القلوب و احیاء العلوم تحت اللسان بود با اینہمه فضائل زائر الحرمین و صاحب النصیبین اعنی مولانا حسام الملة والدین ملتانی خلیفهٔ سلطان المشائخ و ذکر ایں بزرگ مشتمل

بر سہ نکتہ ہست تکلمہ اوّل در بیان عظمت او دوم حمت ہائے سلطان المشائخ
در باب او سبحان اللہ صورت زہد وورع بود و طریقۂ او طریقۂ سلف معاملۂ او معاملۂ
صحابہ رضوان اللہ علیہم اجمعین و این بزرگ میان یاران اعلیٰ مشہور بود و سلطان
المشائخ فرمودہ در باب او کہ شہر دہلی در حمایت او ست روزے این بزرگ در راہے
میرفت مصلّے از دوش مبارک او افتاد و خدمت مولانا را از غایت شغل باطن ازیں حال
خبر چوں قدرے راہ برفت شخصے از عقب آواز داد کہ شیخ مصلّے شما افتادہ است
چند کرت شیخ شیخ آواز داد چوں خدمت مولانا خود را شیخ نمیدانست این نام را
بخود راہ نداد تا آنکہ آواز دہندہ مصلّے از زمین برداشت و دنبال مولانا دویدہ
خدمت مولانا را دریافت و گفت کہ شما را چند کرت آواز دادم کہ شیخ مصلّے خود را
بستاں شما نہ شنیدید فرمود کہ اے عزیز من شیخ نہ ام و خود را دریں مرتبہ نمیدارم
الغرض بدینجا این بزرگ را ازیں نام و شہرت احتراز بود و منقول است در آنچہ
این بزرگ از زیارت خانۂ کعبہ باز گشت و دریں دیار رسید روز جمعہ بود در مسجد جمعہ

کیلوکہری آمد و در اوائل سلطان المشائخ را معہود بود کہ بعد از نماز بامداد در مسجد
جمعہ کیلوکہری میرفتند و مشغول میشدند و در کیلوکہری خانہ بجہت قیلولہ
و وضو ساختن سلطان المشائخ بغایت مصفّا و مختصر ساختہ بودند الغرض
خدمت مولانا بوقت چاشت رسید با خود راست گرفت کہ این زماں در گوشہ مسجد
مخفی بنشینم و بعد از نماز قدمبوس سلطان المشائخ حاصل کنم خدمت مولانا ہمچناں
کرد سلطان المشائخ را بنور باطن معلوم شد خواجہ ابوبکر مصلّے دار را فرمود کہ برو
مولانا حسام الدین ہمیں ساعت از خانہ کعبہ رسیدہ است و دریں مسجد بگوشہ
نشستہ بطلب و بیار چوں خواجہ ابوبکر مصلّے دار در گوشہ ہائے مسجد طلبید و گرفت
در گوشۂ نشستہ مشغول یافت و گفت شما را سلطان المشائخ مے طلبند خدمت
مولانا در حیرت شد کہ من خود را مخفی داشتہ ام فاما چوں سلطان المشائخ مکاشف
عالم است مخفی نتواں ماند الغرض خدمت مولانا سعادت قدمبوس حاصل کرد

و بر رحمت و شفقت سلطان المشایخ مخصوص گشت بنا بر سلطان المشایخ
فرمود چوں کسے خواہد کہ بشرف زیارت خانۂ کعبہ مشرف شود باید کہ بجہت زیارت
حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم علیحدہ نیت کند و برود تا مستوجب زیارت
خاص حضرت رسالت صلے اللہ علیہ آلہ وسلم گردد بطفیل زیارت نا کردہ باشد
چوں خدمت شیخ لانا یعنی از سلطان المشایخ شنید دانست کہ بالہام ربانی
سلطان المشایخ ایں فرمان میرساند ہماں ساعت نیت زیارت پیغامبر
علیہ السلام در ضمیر خود مصمم کرد و بزیارت پیغمبر علیہ السلام در مدینہ باز بدل رفت زہے
مرحمت پیر بجہت ترقی درجات مرید و زہے خوب اعتقادی مرید در قبول کردن
حکم پیر و بنفاذ رسانیدن فرمان پیر

نکتہ دوم در بیان ملاقات میان مولانا
حسام الدین ملتانی و مولانا شمس الدین یحیی و مولانا علاؤ الدین نیلی قدس اللہ
سرہم العزیز مقر صاحبدلان عالم باد وقتے مولانا شمس الدین یحیی مولانا علاؤ الدین
نیلی رحمۃ اللہ علیہما از اودہ یکجا بخدمت سلطان المشایخ آمدند و رسم سلطان
المشایخ ایں بود چوں یاران اودہ میرسیدند بعد دریافت سعادت قدم بوس
سلطان المشایخ فرماں شدے کہ بزیارت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار
نور اللہ تربتہ[۱] بروید چوں بداں دولت رسیدہ باشید در شہر درآئید و یاران شہر را
ہم ملاقات کنید بحکم فرمان مولانا شمس الدین و مولانا علاؤ الدین بزیارت
شیخ الاسلام قطب الدین بختیار رفتند چوں از انجا باز گشتند در شہر آمدند بعضے
یاراں را دیدند بعدہ بخدمت مولانا حسام الدین ملتانی آمدند خدمت مولانا درخانہ بود
خانہ دیدند ہمیں یک چھپری نیم کہنہ مختصر درویشانہ چنانچہ خواجہ سنائی گوید
داشت لقماں یک کریچے تنگ چوں گلوگاہ نائے و سینۂ چنگ * بو الفضولے
سوال کرد وے * چیست ایں خانہ شش بدست[۲] و سہ پے[۳] * با دل سرد و چشم
گریاں پیر * گفت ھٰذا لمن یموت کثیر[۴] * در اندیشہ ایں خانہ بودند کہ خدمت لانا
طالع شد ایں ہر دو بزرگ استقبال کردند مولانا را دیدند پیراہنے سبز ریم گیس پوشیدہ

[۱] روشن کند اللہ تعالیٰ قبر او را ۱۲
[۲] بالشت
[۳] قدم ۱۲
[۴] ایں برائے کسے کہ مردنی است بس است ۱۲

و در یکدست مبارک او قدرے کیچڑی در یک دستارچہ کردہ و در دوم دست قدحے
ہیزم با خود گفتند اینک طریقہ سلف اینک مسلمانی فی صرف الغرض یکدیگر را ملاقات
کردند مولانا شمس الدین یحییٰ التماس کرد کہ ایں ہیزم بدست من دہید مولانا علاؤ الدین
نیلی گفت کہ ایں دستارچہ کیچڑی بمن دہید تا بمنزل گاہ شما برسانم و ازیں سعادت بہرہ
گیرم خدمت مولانا حسام الدین فرمودند کہ شما مجردا ید و تعلقے ندارید فاما من بار شرع
قبول کردہ ام بارکشی حق من است خدمت مولانا درون خانہ رفت و کیچڑی و ہیزم رسانید
و بہ پختن فرمود و بوریائے کہنہ بدست گرفتہ بیروں آمد و ایں بزرگان را گفت کہ بنشینید و
خود ہم بنشست بعدہ مولانا شمس الدین یحییٰ یک ہیزم پیش آورد و مولانا
علاؤ الدین یک تنکہ نقرہ بعدہ بحکایات مشائخ و ماثر سلف مشغول گشتند ہم
در اثنائے ایں حال وقت چاشت رسید بنماز چاشت مشغول شدند بعد ادائے
چاشت خدمت مولانا حسام الدین آں کیچڑی در صحنکے مختصر کردہ و برآں قدرے
روغن نہادہ طریق درویشاں پیش آں عزیزاں آورد چوں کیچڑی خوردہ شد بوقت
برخاستن خدمت مولانا حسام الدین تنکہ نقرہ کہ خدمت مولانا علاؤ الدین
آوردہ بود پیش مولانا شمس الدین یحییٰ نہاد و آں ہیزم کہ مولانا شمس الدین آوردہ
بود پیش مولانا علاؤ الدین نیلی آوردہ و معذرتے کردہ چوں ایں بزرگاں بخدمت
سلطان المشائخ آمدند سلطان المشائخ کیفیت زیارت و ملاقات یاران شہر
پرسیدن گرفت ایں عزیزاں عرض داشت مے کردند چوں ذکر ملاقات مولانا حسام الدین
کردند سلطان المشائخ بسمع رضا مے شنیدند و آب در چشم مبارک مے گردانیدند
دریں میاں سلطان المشائخ اقبال خادم را طلبید و فرمود کہ برو چیزے سیم
بیار اقبال مبلغے تنکہ آورد فرمود کہ برو جامہ ہم بیار جامہ نیز آورد بعدہ مصلّٰے
کہ برآں خود نشستہ بود آں مصلّٰے نیز نزدیک آں سیم نہادہ و خواجہ رضی را کہ یک
آنحضرت بود و در سرعت مشئی بر باد سبقت کردے طلب فرمود گفت کہ ایں مصلّٰے
و جامہ و سیم بر مولانا حسام الدین ببر و برساں چوں خواجہ رضی ایں نعمت

بیگان و خلعت فراوان بخدمت مولانا آورد خدمت مولانا حسام الدین پرسید
که این مرحمت برحق من از کجاست که این محل ندارم خواجه رضی گفت من نمیدانم
وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ مولانا گفت آن زمانه که سلطان المشایخ
این مرحمت مے فرمود بخدمت سلطان المشایخ کیان بودند خواجه رضی
گفت مولانا شمس الدین یحییٰ و مولانا علاؤ الدین نیلی و عزیزانے دیگر
خدمت مولانا دانست که ایشان چیزے گفته اند خدمت خواجه رضی را گفت
این عزیزان برائے تجسس حال درویشان مے آیند چرا شاید که این بزرگان
تجسس حال فقیران کنند الغرض چون خدمت مولانا حسام الدین بر معهود
بخدمت سلطان المشایخ آمد با این عزیزان ملاقات کرد خدمت مولانا فرمود
که شما چه کردید من کدام کس باشم که ذکر من بخدمت سلطان المشایخ کنید ما را واجب
است که در ستر حال یکدیگر کوشیم هزار همچو من بنده این درگاه اند که هیچ کسے از حال
ایشان معلوم ندارد و آنکه سلطان المشایخ مکاشف عالم است آن حکمے
دیگر است شیخ سعدی خوش گوید بیت تا چه مرغم که حکایت پیش عنقا کرده اند
تا چه مورم که سخن پیش سلیمان کرده اند ♦ الغرض این بزرگان خدمت مولانا را
جواب گفتند چون از خدمت شما باز گشتیم بخدمت سلطان المشایخ آمدیم
فرمود شما کیان را دیدید و ملاقات چگونه بود ما نتوانستیم که چیزے از کیفیت ملاقات
عزیزان پنهان داریم بضرورت گفته شد معذور دارید نکته سیوم در بیان خلافت
یافتن مولانا حسام الدین ملتانی از حضرت سلطان المشایخ نظام الحق
والدین قدس سره از ثقات منقولست دوم روز آنکه شیخ نصیر الدین
محمود و شیخ قطب الدین منور قدس الله سرهما العزیز خلافت یافتند مولانا حسام الدین
را بخدمت سلطان المشایخ طلب شد چون خدمت مولانا حاضر شد مے فرمود که از
غایت مهابت و عظمت سلطان المشایخ جوئے از وجود من روان شد چون خلافت نامه
و خلعت خاص در نظر مبارک سلطان المشایخ بمن دادند درین محل عرض داشت

نکته سیوم منقولست

کردم کہ مخدوم عالمیاں درحق ایں بیچارہ شفقت فرمود وایں بندہ را بدولت خلافت
خود رسانیدہ وصیت چیست بندہ چند سلطان المشائخ دست مبارک خود از آستین
مبارک خود بیروں آورد بعدہ بانگشت شہادت جانب علا اشارت کرد کہ ترک
دنیا ترک دنیا ترک دنیا و فرمود در کثرت مریداں تکوشی بعدہ مولانا باز عرض دا
کرد اگر فرماں شود در شہر نباشم بر سر آب رواں سکونت کنم زیرا چہ در شہر آب چاہ
ہاست و بداں وضو ساختن دلاسانے شود فرماں شد کہ ہم در شہر باش کُن کالحل
مِّنَ النَّاسِ نفس مے خواہد از مقامے آسودہ ترا بجنباند و در محلے دارد کہ اوقات
ترا متفرق گرداند ہر آئینہ چوں از شہر بیروں آئی و بر سر آبے سکونت کنی غریب
و شہری بنشاں بر تو برسند کہ فلاں درویش در فلاں جائے نشست کردہ
است و مزاحم وقت تو شوند و در آب چاہ ہا اختلاف علما ست و در باب شرعاً
وسعتے ہست و دیگر عرض داشت کرد کہ بر من وقتے فتوح مے رسد چیزے نصیب فرزنداں
مے کنم و چیزے از برائے آیندگاں مے دارم و وقتے چند روزے گذرد کہ چیزے نمے رسد
و فرزنداں مزاحمت مے نمایند و آیندہ محروم مے رود دریں محل قرض کنم سلطان
المشائخ فرمود آنکہ قرض کنی از دو حال بیروں نیست یا برائے خود یا برائے
آیندہ و آیندہ بر دو نوع است یا مسافر است کہ از دور دست مے رسد یا ہم از
شہر ہست کہ بدیں کس آمد و شد دارد آنکہ مسافر ہست اگر سہلے بہ نیت او قرض
کنی شاید زیرا چہ مسافر معذور نخواہد داشت و آنکہ آمد و شد بریں کس دارد برائے
او تکلف حاجت نیست ہر چہ ہست ہر کہ ہست و آنکہ برائے خود قرض کنی
اگر بہ فتوح خواہد رسید خرچ خواہی کرد و اگر چیزے نخواہد بود قرض خواہد گرد
در ہر دو حال مراد حاصل نخواہد شد پس درویشے نخواہی کرد درویش آں باشد
کہ اگر چیزے موجود دارد خرچ کند و الا صبر کند بر نامرادی بسازد و خود را در تدبیر
نہ اندازد بعدہ فرمود درویش را ہر روسے نباید بود و ہر درے بر دو نوع است صورت
و معنوی اما صوری آں درویشانند کہ در بدر مے گردند و چیزے مے خواہند اما معنوی آں

درویشانند کہ در کنج خانہ خود مشغول باشند و در خاطر بگذرانند کہ از زید و عمر مرا چنین خواہد رسید ہر در کے صوری بہ از ہر در کے معنوی ست زیرا چہ ہر در کے صوری چنانچہ ہست ہمچ نماید اما ہر در کے معنوی ظاہر خود را بطریق مشغولاں حق مے نماید و باطن دیگر میکرد نعوذ باللہ کہ کسے را ایں معاملہ باشد باز آئیم بر سر حرف منقولست

منقولست کہ وقتے قاضی محی الدین کاشانی رحمۃ اللہ علیہ بخدمت سلطان المشائخ آمد عرض داشت کرد بندہ در خواب دیدہ است کہ سلطان المشائخ سوار شدہ است و دوازدہ یار برابر مخدوم سوارند جائے میروند یکے از ایشاں مولانا حسام الدین ملتانی است سلطان المشائخ فرمود یارے بود از مریدان شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز در خواب دید کہ شیخ شیوخ العالم در کشتی با شش یار سوار است یکے از ایشاں ایں ضعیف بود عرض میدارد کاتب حروف بر انجملہ پس کرامتے بزرگ ہست خدمت مولانا حسام الدین را کہ سلطان المشائخ نظیر خویش در حکایت او آورد وقتے مولانا حسام الدین بخدمت سلطان المشائخ عرض داشت کرد مخدوم خلق کرامت مے طلبد فرماں شد

۵۱ کرامت استقامت است

الکرامۃ ھی الاستقامۃ علی باب الحبیب تو در کار خویش مستقیم باش کرامت چند طلبی آخر الامر دراں سال کہ خلق شہر را در دیوگیر روانے کردند خدمت مولانا در گجرات رفت و ہمانجا برحمت حق پیوست خاک پاک او امروز حاجت روائے خلق آں دیار است رحمۃ اللہ علیہ منہم آں عالم ربانی

در وازہ خدا

آں عاشق سبحانی کہ بوفور علم و لطافت طبع و شدت مجاہدہ و ذوق مشاہدہ و نہایت ترک و تجرید و کثرت گریہ میان یاران اعلیٰ مشہور و مذکور بود اعنی مولانا فخر الملۃ والدین زرادی قدس اللہ سرہ العزیز و ایں خلیفہ سلطان المشائخ بود سبحان اللہ گوی ایں بزرگ مجسم از عشق بود ہر کہ در سیمائے او نظر کردے تحقیق دانستے کہ ایں بزرگ از واصلان درگاہ حق تعالیٰ است و ذکر

نکتہ اول

ایں بزرگ مشتمل بر شش نکتہ ہست نکتۂ اول در بیان ارادت آوردن مولانا

فخر الدین زرّادی بحضرت سلطان المشائخ نظام الحق والدین قدس الله
سره العزیز از خدمت شیخ نصیر الدین محمود رحمة الله علیه سماع است که مے فرمود
در آنچه من در شهر تعلیم مے کردم در مجلس مولانا فخر الدین هانسوی رحمة الله علیه
حاضر مے شدم در آن مجلس مولانا فخر الدین زرّادی و امیران بورکش بخدمت مولانا
فخر الدین هانسوی رحمة الله علیه هدایهٔ فقه مے خواندند و در آں مجلس
تیز طبع و نجابت تر از ایشاں هر دو متعلمے نبود و در آں مجلس هر بار که ذکر سلطان
المشائخ بیفتادے ایشاں طریقهٔ اهل تعصّب ذکر مے کردند مرا سخت دشوار
آمدے و من مے گفتم ایں سخناں تا غایت مے گوئید که آں پادشاه اهل دیں
را ندیده آید الغرض روزے ایشاں را بر آں آوردم که بخدمت سلطان
المشائخ بیایند ایشاں بدیں رضا دادند چوں من و ایشاں بخدمت سلطان
المشائخ بپیوستیم بعد قدم بوس نشستیم سلطان المشائخ فرمود که شما کجا میباشید
گفتند در شهر بعده فرمود که تعلّم کجا مے کنید گفتند بخدمت مولانا فخر الدین هانسوی
باز پرسید که چه بحث مے کنید گفتند هدایه بعده فرمود سبق کجا رسیده است مولانا
فخر الدین نزدیک من نشسته بود پیشتر شده نشست و آں محل سبق را
تقریر کرد و شبهه که در آں سبق مانده بود ایراد کرد و استکشاف آں از سلطان
المشائخ التماس نمود سلطان المشائخ از کمال تبحر بر طریقهٔ دانشمنداں
در جواب شروع کرد سلطان المشائخ تقریر مے کرد و از غایت لطافت تقریر
سلطان المشائخ مولانا فخر الدین در حیرت افتاده پیشتر مے شد تا
نزدیک من رسید سر در گوش من کرد و گفت من میخواهم همیں ساعت کلاه
ارادت بستانم سلطان المشائخ فرمود که مولانا چه میگوئید بندگی شیخ نصیر الدین
محمود مے فرمود که من عرض داشت کردم که التماس کلاه ارادت مے کند سلطان المشائخ
تبسّم فرمود و ارشاد کرد که در مجلس دیگر خواهیم داد باز مولانا فخر الدین مرا گفت اگر سلطان
المشائخ دریں مجلس کلاه ارادت ندهد من خود را هلاک کنم چوں من ایں سخن بسمع

حضرت سلطان المشایخ رسانیدم سلطان المشایخ فرمود که نیکو باشد هم‌
زمان مولانا فخر الدین زرّادی و امیر حسن بورکش هردو کلاه ارادت پوشیده
سرفراز شدند مولانا فخر الدین محلوق شد و از زمرهٔ دانشمندان و قال و قیل
ایشان بیرون آمده در حلقهٔ درویشان یار زوی حال ایشان در آمد و کاغذ
و کتاب خود تمام بیاران بخشید و غرور دانشمندی و طلب جاه منزلت از سر دور کرد
امیر خسرو خوش گوید بیت بود ز عقل بیش ازین باد غرور بر سرم + پیش در تو
خاک شد آنهمه کز کلاهیم + و از آن روز باز که این بزرگ وارد در سلک بندگان سلطان
المشایخ منسلک شد هم در غیاث پور ساکن گشت و پنجوقت نماز در جماعت خانه
برابر سلطان المشایخ میگذارد و در محل صالح بخدمت سلطان المشایخ
میرفت و از آن مجلس در جانیان روح مطهر او پرورش میبافت و مست ذوق آن
مجلس باز می گشت و پیش در خانهٔ سلطان المشایخ خانه گرفت همانجا می بود
تا کی باز محل شوکه بدان سعادت برسد شیخ سعدی خوش گوید مصرع خوش آن
سری که شود خاک آستانهٔ تو + تا این غایت که سلطان المشایخ در صدر حیات
بود سر از آستانه دور نکرد این ضعیف گوید بیت عشق آن را مسلم است ای جان +
گو نهد سر بر آستانهٔ دوست + امیر حسن خوش گوید بیت اگر رقیب تو پرسد
حسن چه ماند برین + تو آبروی او را بگو که خاک در ما این + چون سلطان
المشایخ بصدر جنّت خرامید و در مقعد صدق قرار گرفت خدمت مولانا را
آرام و قرار نماند چندگاه بر سر کنار آب جون در محلی که کوشک سلطان السلاطین
فیروز شاه عمارت شده است و شهر فیروزآباد گشته زهی اثر قدم مبارک او که
امروز از برکت قدم آن بزرگ دین آنجا کوشک بادشاه شد و شهری معظم آباد
آن گشته و چندگاه در لونی مقام گرفت و چندگاه بر سر حوض خاص علائی بود بعد
بیشتر حال در سفر بودی و بزیارت شیخ الاسلام معین الدین حسن سنجری قدس
الله سره العزیز در اجمیر رفت بعده بزیارت شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین

قدس اللہ سرہ العزیز در اجودہن رفت الغرض حق تعالے را در صحراہا و کوہ ہا و
غارہا عبادت کردے چنانکہ کسے بر آں مطلع نشود و عمر عزیز بصحبت پیر و عشق پیر گذرانید
شیخ سعدی خوش گوید بیت بکنج غارے عزلت گزنیم از ہمہ خلق ٭ کہ زآں لطیف
جہاں یار غار من باشد ٭ حاصل ایں بزرگ از برکت نظر سلطان المشائخ در عالم
قبول عظیم یافت ہر کرا نظر بر روئے مبارک وا افتادے سر بر زمین نہادے و اسیر محبت
مولانا شدے رحمۃ اللہ علیہ نکتۂ دوم در بیان مجاہدہ مولانا فخر الدین زرّادی
و مشغولی باطن او رحمۃ اللہ علیہ عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ بعد نقل سلطان
المشائخ خدمت مولانا رحمۃ اللہ علیہ در بند بستالہ کہ میان کوہ ہست و بر سر آں
بند مسجدیست در آں مسجد مشغول شد و در آں محل کہ بند است از جہت خرابی
ہیچ کس سکونت نتواند کرد و خوف شیر و گرگ ہم باشد و دو سہ نفر یار دیگر کہ برابر
خدمت مولانا بودند چوں در مدت سہ روز چیزے پیدا نشد آئینہ فرار خواندند و مولانا
فخر الدین را ہمانجا گذاشتند خواجہ حکیم سنائی گوید بیت بے بلا نازنیں
شمرد اورا ٭ چوں بلا دید در سپرد اورا ٭ چوں والد کاتب حروف را رحمۃ اللہ علیہ
ازیں حال خبر شد ترتیب طعام کرد و اسباب طعام دیگر ہم برداشت و با چند یار عزیز
کہ بخدمت مولانا حق اخلاص و شاگردی داشتند چنانکہ مولانا استاد ناکرین الملۃ
والدین اندپتی و مولانا سراج الدین عثمان کہ ذکر او در میان خلفائے سلطان
المشائخ خواہد آمد و مولانا صدر الدین برادر مولانا رکن الدین مذکور و عبد اللہ
کولی رکابدار سلطان المشائخ و کاتب حروف کہ کودک ایں عزیزاں بود
بخدمت مولانا فخر الدین در بستالہ رفتند دیدند کہ آں بادشاہ فقر و مجاہدۂ
جہاد اکبر در میان ناکودان بند کہ مقام شیراں و اژدراں ہست و پوست ہائے
ماراں آویزاں در آنمقام با ہیبت بے التفات مستقبل قبلہ مشغول بحق نشستہ
ہست و ہشت روز گذشتہ کہ خدمت مولانا بوقت افطار طعامے نخوردہ بود
ہیچ ضعفے و ملالے در ذات مبارک او ظاہر نشدہ روح مجرد گشتہ و بیاباں و کوہ را

بجمال خویش روشن و منور گردانیده و عمل برین مثنوی خواجه حکیم سنائی که بزبان دُرفشان سلطان المشائخ گذشته است کرده **مثنوی**

دشت و کہسار گیر ہمچو وحوش	خانماں رابماں بگربہ و موش
خانہ کاں از برائے قوت کنند	مور و زنبور و عنکبوت کنند
قوت عیسےٰ چو ز آسماں سازند	ہم بداں جاش خانہ پردازند

چو یاراں بخدمت آں عاشق صادق رسیدند خدمت مولانا یاراں خوش شد و قدوم این یاران عزیز را غنیمت شمرد و ہر یکے را اندازۂ آنکس معذرتے کرد و فرمود کہ شما خود را چندین زحمت چرا دادید و انم شما را از یاران من کسے خبر کرد بعدہ فرمود سبحان اللہ یکے موافقت نتوانند کرد و دوم سیر کشف کنند فاما سعادت ملاقات روزی بود حق تعالےٰ این سبب پیدا کرد الغرض این بزرگ در کار مجاہدہ سخت کوشیدہ بود بر خویش این سعادت محکم گرفتہ و کاتب حروف از ایام صغر تا حد بلوغ در خدمت این بزرگ بسیار بود و ہر وقت کہ این بندہ در خلا بخدمت این بزرگ آمدے دیدے مستقبل قبلہ نشستہ و سر بر دو زانوئے مبارک نہادہ و مشغول باطن گشتہ کرامات مثل این معنی مشاہدہ شدہ و بعد نقل **سلطان المشائخ** صوم دوام بر گرفت تا آں غایت کہ در صدر حیات بود ہیچ روز افطار نکرد و خدمت شیخ **نصیر الدین محمود** رحمۃ اللہ علیہ مے فرمود آنچہ یار را در ترقی مقامات در یک ماہ و دو ماہ دست دادے خدمت مولانا **فخر الدین** زرّادی را در یک ساعت بدست آمدے رحمۃ اللہ علیہ

نکتۂ سیوم در بیان علم و تبحر مولانا **فخر الدین** زرّادی رحمۃ اللہ علیہ عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ کہ در حیات **سلطان المشائخ** دانشمندے بغدادی مالکی مذہب در **غیاث پور** رسید و پیش از آنکہ در شہر درآید خواب دید گوئے فرشتہ طبقے بہشتی در دست کردہ و بر آں حلۂ سبز انداختہ از آسماں فرود مے آید آں دانشمند پرسید کہ درین طبق چیست آں فرشتہ گفت کہ این علم من لدنی است مرا فرمان خداست کہ بہ بہرم و در سینۂ مصفائے مولانا **فخر الدین** زرّادی بریزم

نکتۂ سیوم

باز ازیں دانشمند پرسید که این مولانا فخر الدین زرّادی کیست آں فرشته گفت
دانشمندیست مجرد از علایق از مریدان شیخ نظام الدین است چوں آں دانشمند
ایں خواب دید در شهر رفت هم در غیاث پور بخدمت سلطان المشائخ آمد و ایں
خواب تقریر کرد و التماس کرد که من میخواهم که مولانا فخر الدین زرّادی را به بینم
سلطان المشائخ فرمود که او در جماعت خانه خواهد بود و یا در خانه سیّدان مراد
ازیں سیّدان والد و عم کاتب حروف بود خدمت مولانا را با ایشاں سخت محبت بودی
الغرض چوں آں دانشمند در جماعت خانه آمد پرسید که اینجا مولانا فخر الدین زرّادی
کیست حاضراں اشارت بخدمت مولانا فخر الدین کردند دید جوانے تنگکے بلند بالا
سپید پوست خوب صورت در غایت ملاحت شیخ سعدی خوش گوید بیت
اے صورتت ز گوهر معنی خزینهٔ + ما راز در عشق تو در دل دفینهٔ + و روئے
مبارک او از غایت صفا همچو آفتاب منور در کنج جماعت خانه مشغول بحق نشسته ایں
دانشمند بخدمت او آمد و بنشست و حکایت خواب تقریر کرد خدمت مولانا فخر الدین
زرّادی تبسّم کرد و فرمود که چندیں کساں فخر الدین زرّادی نام در سلک بندگان
ایں حضرت منسلک اند تا کدام فخر الدین زرّادی خواهد بود و نسخهٔ مجمع البحرین
در فقه که تصنیفے بس عجیب است و تصریف مالکی که مختصر تر ازاں در کثرت معانی در غایت
لطافت نسخهٔ نرسیده است اوّل آں دانشمند آورده و پیدا نکرده ایں هر دو نسخه
غریب را در نظر مبارک مولانا فخر الدین آورد و ذکر تصریف مالکی کردن گرفت
که قواعد و مقدمات تصریف بنوعے کرد آورده است که حل مشکلات او دشوار است
و در آں ایّام ایں هر دو کتاب را شرح نرسیده خدمت مولانا فخر الدین زرّادی
رحمة الله علیه نسخهٔ تصریف مالکی ازو بستد و بعد ادائے نماز خفتن ساعتے مطالعه
کرد و تمامی قیود و ضمایر و مشکلات آں نسخه را بقلم مبارک در زیر هر کلمه قید کرد و آں
مشکل حل گردانید چوں روز شد آں نسخه راست کرده بدست آں دانشمند
داد و نسخهٔ مجمع البحرین پیش از آنکه در شهر شایع شود خدمت مولانا رکن الدین

اندپتی را سبق گفت چوں دانشمند تبحر خدمت مولانا را معاینہ کرد گفت الحمد للہ کہ خواب من راست شد کہ اینچنیں قوتے در علم کسے را باشد کہ سینۂ او بعلم من لدنی آراستہ باشد بعدہ کہ خدمت مولانا ایں ہر دو نسخہ غریب را بے شرح سبق گفت و خوبی ولطائف آں را بیروں آورد آنگاہ میان علماء شہر ایں دو کتاب بے نظیر مشہور شد وہمدراں ایام والد کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ نزدیک خانہ سلطان المشائخ خانۂ بکرایہ ستدہ بود و درس ساختہ ومتعلمان خوب طبع را جمع گردانیدہ تا کاتب حروف چیزے بخواند خدمت مولانا فخر الدین بعد ادائے چاشت دراں مجلس حاضر میشد ومولانا رکن الدین اندپتی را سبق ہدایہ مے گفت روزے آں عالم ربانی مولانا کمال الدین سامانی کہ از مشاہیر علمائے شہر بود بدیدن سلطان المشائخ آمد چوں از خدمت سلطان المشائخ بازگشت بسبب ضبط اتحادیکہ بخدمت مولانا فخر الدین داشت دریں مجلس حاضر شد وخدمت مولانا فخر الدین سبق ہدایہ مے گفت چوں خدمت مولانا کمال الدین را دید احادیث تمسکات ہدایہ ترک دادہ احادیث صحیحین تمسک مے آورد خدمت مولانا کمال الدین فرمود کہ شما احادیث تمسکات ہدایہ ترک دادہ احادیث دیگر تمسک مے آرید خدمت مولانا فرمود آرے اگر شما را خلجانے باشد بفرمائید چوں بتقریر دلکش تمسکات محکم مے آورد خدمت مولانا کمال الدین انصافہا میداد وتحسینہا مے کرد واز خدمت مولانا کمال الدین سامانی روایت مے کنند کہ مے فرمود در آنچہ بحث سماع شد چنانکہ در نکتۂ محضر سماع تقریر افتادہ است دراں محضر مولانا فخر الدین رحمۃ اللہ علیہ در اثنائے بحث روئے مبارک بجانب علمائے شہر کرد وایں سخن گفت کہ شما از دو جنبہ یک جنبہ گیرید اگر جنبہ حرمت گیرید حل ثابت کنم واگر جنبہ حل گیرید حرمت ثابت کنم خدمت مولانا کمال الدین ایں حکایت مے فرمود ومے گفت نہے وفور علم کہ در آنچناں محضر اینچنیں دعویٰ کند واو از آنہا بود کہ بقوت علم وتقویٰ توانستے کہ مدعائے خود ثابت کند وعجب خاصیتے بود کہ خدمت مولانا فخر الدین زرّادی در بحث مسامحت

نکردے اگرچہ پیشینہ علامۂ عصر بودے تا او را ملزم نکردے نماندے روزے در جماعت خانۂ
سلطان المشائخ بعد ادائے نماز پیشین مولانا وجیہہ الدین پائلی کہ ذکر او میان
یاران اعلے تحریر یافتہ است نشستہ بود و مولانا فخر الدین نیز حاضر میان این
دو بزرگ در علم اصول فقہ در بزودی سخنے افتادہ و آں بہ بحث دراز کشیدہ خدمت
مولانا وجیہہ الدین پائلی تقریر مقدمات مے کرد و مولانا فخر الدین بسکونت
و بحسن عبارت مقدمات برآں زیادت میکرد تا کار بحث بحدے کشید کہ خدمت
مولانا وجیہہ الدین در غضب شد و در تشنیع کشاد و خدمت مولانا فخر الدین را
گریہ مستولی شد و بجواب مشغول نگشت چوں خدمت مولانا وجیہہ الدین از تشنیع باز
ماند خدمت مولانا فخر الدین ہم در مجلس صفائے درویشانہ کرد و برخاستند
ہمدراں ایام روزے شیخ نصیر الدین محمود قدس اللہ سرہ العزیز در مجلسے
کہ خدمت مولانا فخر الدین مولانا نصیر الدین محمود را گفت و اشارت جانب
کاتب حروف کرد کہ ایں خوردک در تعلیلات بغایت ہشیار است چیزے ازو
بپرسید خدمت شیخ نصیر الدین محمود بندہ را پرسید کہ یجب در اصل چہ بود چوں
بندہ تعلیل ایں کلمہ بگفت خدمت شیخ محمود بریں زیادت کرد کہ بداں علتے کہ واو
در یجب ساقط شد در آخر اجب و یجب آں علت نبود چرا او ساقط شد بندہ گفت برائے
اطراد باب آں جوابے کہ بندہ گفت خدمت مولانا فخر الدین رحمۃ اللہ علیہ
بغائت خوش شد و بانشراح باطن دستارچہ جاملی با مسواک کہ بر دست مبارک
داشت بجانب بندہ انداخت مقصود ایں تقریر آنست کہ ایں بندہ در نظر سعادت
بخش ایں دو بزرگ خلعت یافت و تحسین مشرف شد الغرض چوں خدمت مولانا
فخر الدین از سبق فارغ شد یک بیت از قصیدۂ سبعیات بندہ را بگفتے و
تعلیلات بپرسیدے و ہمیں وصیت کردے کہ در کار لفظ بکوش کہ اصل ایں است
ہم ازینجا علوم دیگر بآسانی خواہد کشاد و خدمت مولانا فخر الدین مرتبۂ اجتہاد
داشت و رسالہ در اباحت سماع بتقریر خاص نوشتہ است و مقدمات اباحت

آں برقواعد اصول فقه تمام کرده کمال علم و تبحر او از آنجا تحقیق میشود و فضائل دیگر از
گریهٔ جگرسوز و ذوق درونه و صفاے ظاهر و باطن او چندانست که قلم از رقم آں عاجز
آید شیخ سعدی خوش گوید بیت سعدی که داد حسن همه نیکوان بداد + عاجز بماند در تو
زبان فصاحتش + اگر وقتے خدمت مولانا فخر الدین رحمة الله علیه بایاراں بتماشائے
زراعت و باغ و کوه و صحرا بیروں آمدے کاتب حروف نیز برابر ایں بزرگاں
بودے حق حلق علیهم و علاّم است بعد سنتی و اند سال ذوق آں مجلس در درونه خود احساس
مے کنم امیر خسرو گوید بیت مرا باز آں طریق ساقی بخود یاد مے آید + غم دیرینه باز م
در دل ناشاد مے آید + ایں بنده بریاد آں بزرگاں بطفیل سلطان المشائخ
زنده مے ماند شیخ سعدی خوش گوید بیت جان من زنده بتاثیر هوائے
دگراست + ساز داری نکند آب و هوائے دگرم + نکتهٔ چهارم در بیان شنیدن
سماع خدمت مولانا فخر الدین زرّادی و گریهٔ جگرسوز او و حالے که خدمت ایشاں
را در سماع بود رحمة الله علیه عرض میدارد کاتب حروف را آنجمله شبے برسر حوض خاص
علائی سماع شد در آں مجلس مولانا حسام الدین ملتانی خلیفهٔ سلطان المشائخ
حاضر بود و قوّالان خوش گو و غزلخوانان خوش الحان موجود چوں سماع آغاز
شد خدمت مولانا فخر الدین را سماع بگرفت و در گریه چناں مغلوب شد که دم مبارک
ایشاں بسته مے شد مصرع گریه گره شد در گلو و بسته شد آواز را + چوں عزیزان
مجلس در رقص برخاستند بنده در سیمائے مولانا فخر الدین میدید که زرد شده بود
و آب از چشم مبارک او چوں جوے آب رواں گشته بزرگے خوش گوید بیت
چشم ما آب رواں کرد چه چاره است آنرا + که بحیله نتواں آب رواں گرد آورد +
و بر سر دو انگشت پائے در رقص مے جست خدمت مولانا حسام الدین ملتانی
را معاینه کردم از مقام صدر که آنجا ایستاده بود مقابل مطرباں بجهت رقص جنبید
راست پیش مطرباں آمد و استماع بیت کرد باز همچناں راست باز گشت در مقام
خود آمد و بایستاد و ذوق سماع ایں هر دو بزرگ در جمله حاضران مجلس اثر کرده بود

نکتهٔ چهارم

ونیز شبے بر سر حوض سلطان در دولت آباد که خدمت مولانا آنجا فرود آمده بود
چند گاه سکونت کرده سماع بود سید خاموش عم کاتب حروف یاران وعزیزان
در آں مجلس حاضر در مجلس نم کور مسعود سحر خواں غزلے از امیر خسرو بغایت حرق
خواند چوں بدیں دوبیت رسید قطعه تو بادشاه بتانے وخواهشم اینست * که
شغل روئے نهی بر درت مرا باشد * ندانم ایں دل گمراه را که فتوی داد * که بت
پرستی در عاشقی روا باشد * خدمت مولانا فخر الدین را ایں دوبیت سخت
بگرفت وگریه چناں مستولے شد که نزدیک هلاک کشید از غایت گریه زیر پلکهائے
چشم مبارک او سرخ شده بود وبغایت سریع البکا بود ومیان یاران اعلی
هیچ کس ایں چنیں گریه نداشت که خدمت ایشاں را بود علیه الرحمة والغفران
نکته پنجم در بیان ملاقات مولانا فخر الدین زرادی قدس الله سره العزیز با
سلطان محمد بن تغلق انار الله برهانه عرض مے دارد کاتب حروف بر آنجمله
ودر آں ایام که سلطان محمد تغلق خلق شهر دهلی در دیوگیر رواں کرده بود ومیخواست
در آں ایام ملک ترکستان وخراسان ضبط کند وآل چنگیز خان را
براندازد وتمامی صدور واکابر شهر دهلی واطراف که در شهر جمع شده بودند
فرمود تا حاضر آیند وبارگاه هائے بزرگ نصب کنند ودر زیر آں منبر بنهند تا بر آں
منبر خود بر آید وخلق را در جهاد کفار تحریص کند الغرض همداراں روز خدمت
مولانا فخر الدین ومولانا شمس الدین یحییٰ وشیخ نصیر الدین محمود را طلب
فرمود خدمت شیخ قطب الدین دبیر که یکے از مریدان خوب عتقا سلطان
المشایخ بود وعاشق جمال ولایت پیر وشاگرد مولانا فخر الملة والدین
زرادی خواست که مولانا فخر الدین را پیش از آنکه دیگر عزیزاں بیایند پیش
برد وخدمت مولانا را مطلوب نبود که با سلطان ملاقات کند بلکه کرات مے
گفت که من سر خود پیش ایں ودر سرائے ایں مرد غلطیده مے بینم یعنے با او مساحت
نخواهم کرد واو زنده نخواهد گذاشت الغرض چوں خدمت مولانا را با سلطان

ملاقات شد شیخ قطب الدین دبیر کفشہائے پائے مولانا برداشت و بطریقہ
خدمتگاران زیر بغل کردہ بایستاد و سلطان اینمعنی را معاینہ کردہ و در آں محل
ہیچ نگفت با خدمت مولانا فخر الدین رحمۃ اللہ علیہ بمکالمہ مشغول شد و گفت ما
میخواہیم آل چنگیز خان را براندازیم شما درینکار با ما موافقت خواہید کرد خدمت
مولانا گفت انشاء اللہ تعالے سلطان گفت ایں کلمۂ شک است خدمت
مولانا فرمود کہ در مستقبل ہمیں آید ایں جواب از خدمت مولانا شنید باخود پیچید
و فرمود کہ شما مرا نصیحتے بکنید تا بر آں کار کنم خدمت مولانا فرمود کہ غضب فرو خورید
سلطان گفت کدام غضب خدمت مولانا فرمود کہ غضب سبعی ازیں سخن در
غضب شد چنانکہ اثر غضب در بشرۂ او ظاہر شد فاما ہیچ نگفت فرمود کہ طعام پیش
آرند چوں آوردند خدمت مولانا و سلطان در یک صحنک بطعام خوردن مشغول
شدند خدمت مولانا فخر الدین زرادی علیہ الرحمۃ بوقت طعام خوردن چناں
منغض بود کہ سلطان را معلوم گشت کہ ایں طعام برابر من خوردن خوش
نمے آید سلطان برائے زیادت تاکید گوشت از استخوان جدا مے کرد و پیش مولانا
فخر الدین مے نہاد خدمت مولانا رحمۃ اللہ باکراہ تمام اندک اندک تناول
مے کرد الغرض چوں طعام برداشتند خدمت مولانا شمس الدین یحییٰ و
خدمت شیخ نصیر الدین محمود را پیش آوردند درین محل دو روایت اند یکے روایت آنست
کہ چوں ایں بزرگاں آمدند خدمت مولانا شمس الدین را مولانا فخر الدین
جائے داد و بالاتر از خویش و خدمت مولانا نصیر الدین محمود بنشاندند و فرود تر
مولانا فخر الدین نشست و روایت دوم آنست کہ یک جانب مولانا شمس الدین
یحییٰ و مولانا نصیر الدین نشستند و جانب دیگر مولانا فخر الدین زرادی بود
رحمۃ اللہ علیہم و روایت اول صحیح است زیرا چہ از شیخ قطب الدین دبیر کہ
در آں مجلس حاضر بود مرویست بعدہ چوں وقت برخاستن شد جہت ایں بزرگاں
بگاں جامۂ صوف و یگاں بدرۂ سیم آوردند ہر کسے جامہ و سیم بدست گرفت و چنانکہ

آمدہ است خدمت کردہ بازگشت فا ما بیش آزانکہ جامۂ و سیم بدست مولانا
فخر الدین دہند شیخ قطب الدین دبیر جامۂ و سیم مولانا خود بستد زیرا چہ میدانست
کہ خدمت مولانا جامۂ و سیم بدست نخواہد گرفت و انیمعنی سبب فوت حرمت خدمت
مولانا خواہد شد چوں ایں بزرگاں باز گشتند سلطان شیخ قطب الدین دبیر را
گفت کہ اے مزور و شکال ایں چہ حرکتہا بود کہ کردی اول کفشہائے فخر الدین
را زیر بغل گرفتی بعدہ جامۂ و سیم او خود بستدی و او را از تیغ من خلاص ہانیدی
و بلائے او بر خود گرفتی شیخ قطب الدین دبیر گفت کہ او استاد من است و خلیفۂ
مخدوم من مرا شاید کہ کفشہائے او بتعظیم بر سر گیرم فکیف کہ زیر بغلے و جامۂ و سیم
را خود چہ اعتبار ہست سلطان چند جفائے مزاج آمیز شیخ قطب الدین
دبیر را گفت کہ ایں اعتقادہائے کفر آمیز را بگذار و الّا ترا خواہم کشت اگرچہ سلطان
را از حسن اعتقاد بے ریائی او معلوم بود کہ کرّات آں غایت رسوخ اعتقاد اگر
ذکر سلطان المشائخ بعضے بدبختاں چنانکہ اخنسان دبیر و امثال او برائے
ایذائے شیخ قطب الدین دبیر مباحثہ بے ادبانہ کردے باں ناکساں کہ
بحضور سلطان مکابرہ کردے و جوابہائے سخت بے التفات دادے و گفتے
زہے دولت اگر مرا بجہت محبت حضرت سلطان المشائخ بکشند در جۂ شہادت
یابم زود تر بخدمت ایشاں برسم و از ننگ شما خلاص یابم الغرض تا آخر عمر
ہر وقت کہ ذکر مولانا فخر الدین زرّادی رحمۃ اللہ علیہ در مجلس آں سلطان
قتّال افتادے دست بر دست مالیدے و گفتے افسوس فخر الدین زرّادی
از زیر تیغ خوں آشام من سلامت جست ہر آئینہ کہ درونہ او با خدائے عزّ و جل
راست باشد و در عصمت حق تعالےٰ باشد و بدان ایشاں بر و ظفر نیابند

نکتۂ ششم در بیان رفتن مولانا فخر الدین زرّادی بزیارت خانۂ کعبہ و
غرق شدن جہاز و برحمت حق پیوستن او قدس سرہ العزیز عرض میدارد
کاتب حروف بر آنجملہ کہ چوں خدمت مولانا فخر الدین رحمۃ اللہ علیہ در دیوگیر

رفت و بر سر حوض سلطان فرود آمد و نیت زیارت خانهٔ کعبه پیش ازیں در خاطر مبارک
او بود چوں در دیوگیر رسید اشتیاق غالب تر شد و در آں ایام قاضی کمال الدین
صدر جهاں بخدمت مولانا فخر الدین بسیار آمدے زیرا چه قاضی کمال الدین
صدر جهاں خواهرزاده و شاگرد مولانا فخر الدین هانسوی بود و مولانا فخر الدین
استاد مولانا فخر الدین زرّادی نیز رحمة الله علیه الغرض بسبب فرط محبت که میان
ایں دو عزیز بزرگ بود خدمت مولانا فخر الدین زرّادی بخدمت قاضی کمال الدین صدر
جهاں جهت رفتن زیارت خانهٔ کعبه مشورت کرد قاضی کمال الدین فرمود که
مصلحت نیست که بے فرمان سلطان عزیمت کردن که او را مقصود آبادانی
ایں شهر ست زیرا چه سلطان را مطلوب ست آنکه ایں شهر بوجود علما و مشائخ و صدور
در اقصائے عالم مشهور شود علی الخصوص که او در بند ایذائے شما مے باشد چوں
خدمت مولانا ایں جواب شنید از کشف ایں سر پشیماں شد و ایں حکایت والد
کاتب حروف رحمة الله علیه گفت خدمت والد فرمود که ایمعنی نیکو نرفت در عشق
مشورت نیست بزرگے گوید بیت در عشق چه جائے خانه داریست * مجنوں شو و کوه گیر
بخروش * خدمت مولانا فرمود که من اعتماد براتحاد او کردم او نزدیک خود ایں
مصلحت دید خدمت والد فرمود اگر شما را بعد ازیں با قاضی کمال الدین ملاقات
شود هیچ ذکر ایمعنی نکنید چوں چند گاه بریں گذشته باشد تدبیر آنکار مے تواں کرد
الغرض بعد چند گاه برادرزاده خدمت مولانا فخر الدین که در قصبه میود برائے کار خیر
خود خدمت مولانا را طلبید خدمت مولانا بهانه کار خیر برادرزاده در قصبه هیتون
رفت و از آنجا عزیمت سفر جهاز کرد یک شب پیش از آنکه رواں خواهد شد بوقت
نماز خفتن در خانهٔ والد آمد رحمة الله علیه خدمت والد فرمود مگر آں عزیمت مصمم
شد فرمود آرے ساعتے بنشستند بوقت وداع دو تنکه نقره خدمت مولانا بدست
کاتب حروف داد و دوم روز آں رواں شد چوں از قصبهٔ هیتون در گذر کوکن
تهانه رسید خواست که در جهاز سوار شود مکتوبے بجانب یاراں در دولت آباد

فرستاد در عنوان مکتوب این بیت بخط مبارک او مسطور بود بیت این نامه که
اندوه وغم سینهٔ ماست + ای باد ببر بغمگساران برسان + چون مکتوب باز کردند
درمیان آن نامه این بیت بود بیت یار آوارگی بسر ارد + رفتن حج بهانه
افتاده هست + الغرض خدمت مولانا رحمة الله علیه بسلامت درخانهٔ کعبه رسید
وحج بگذارد بعده ازآنجا عزیمت بغداد کرد چون بزرگان بغداد از علما و مشائخ
شنیدند که اینچنین بزرگے مے آید جمله استقبال کردند و قدوم او را سعادتے دانستند
وچندگاه که خدمت مولانا در بغداد بود علم حدیث آنجا بحث کرد چنانکه از همه علما
احادیث فایق آمد چون ازآنجا بازگشت خواست که در شهر دهلی بیاید در جهاز
سوار شد و درآن جهاز رخت سلطانی بسیار بود جهاز گران شد و غرق گردیدن
گرفت مقدمان جهاز پیش مولانا آمدند و گفتند که جهاز غرق میشود اگر شما رخصت
دهید ما قدرے رخت در دریا اندازیم جهاز سبک شود خدمت مولانا فرمود که مرا
بر رخت مردمان چه تصرف که بگویم که در آب اندازند همچنان خدمت مولانا بر
مصلّے مستقبل قبله نشسته غرق شد و بمرتبهٔ شهادت رسید رحمة الله علیه منهم
آن ذات پسندیده و درمیان یاران چون نور دیدهٔ آن عالم علوم ربانی آن
حافظ کلام رحمانی آن بادشاه عالم راز آن میان علما بتقریر خوب ممتاز یعنی
مولانا علاؤالدین نیلی که خلیفهٔ سلطان المشائخ بود وعجب تقریرے
داشت که فحول علما عاشق تقریر او میشدند درمیان یاران اعلی سخن در علم
سلوک بیشتر خدمت ایشان مے گفتند در کشف غوامض کشاف و مفتاح
مثل نداشت و در مجلس مولانا فرید الدین شافعی که شیخ الاسلام اوده بود قاری
کشاف خدمت مولانا علاؤالدین بود و خدمت مولانا شمس الدین یحیی
و علمائے اوده سامع بودند کاتب حروف این بزرگ را دریافته بود زی
علما داشت فاما اوصاف اهل تصوف موصوف بود روزے سلطان المشائخ
نماز بامداد گذارده بدولت بالائے بام جماعت خانه در مقام معهود نشسته خدمت

مولانا علاؤالدین آخر بارسید عزیزانے کہ نماز برابر سلطان المشائخ در نیافتہ
بودند بمولانا علاؤالدین نیلی در صحن جماعت خانہ اقتدا کردند الغرض ایں بزرگ
در امامت قرأت بنوعے بالحان خوب ادا کردکہ خدمت سلطان المشائخ را از
شنیدن آں حالے وذوقے وشوقے پیدا شد اقبال خادم را فرمود کہ ایں عزیز
خوش الحان کہ بنماز مشغول است تو ایں مصلّے خاص ببر و منتظر بایست ہمینکہ از نماز
فارغ شود بدو بدہ خواجہ اقبال ہمچناں کرد چوں خدمت مولانا سلام نماز داد دید کہ فرشتہ صفتے
خلعتے بہشتی از خدمت آں آسمان کرامت آوردہ است منتظر ایستادہ خدمت مولانا بصد
تعظیم و تکریم آں مصلّے از اقبال خادم کہ مقبول اہل دلے بود دستد و بر سر و دیدہ گذاشت
و بجائے جاں نگاہداشت اگرچہ ایں بزرگ از حضرت سلطان المشائخ مجاز
مطلق بود معہذا ایک مرید ہم نگرفت و کرات فرمودے اگر سلطان المشائخ در صدر
حیات بودے من خلافت نامہ بخدمت سلطان المشائخ رسانیدمے و عرضداشت
کردمے اگرچہ بندگی مخدوم از راہ بندہ نوازی شفقت فرمودہ است و مرا بدولت
خلافت خود رسانیدہ فاما بندہ خود را شایان ایں محل و ایں مرتبہ نمیداند و تکفل
عہدہ دینی نے تواند کرد و دریں قضیہ اتباع شیخ عارف خلیفہ شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز مے کند و کیفیت شیخ عارف مذکور میان
خلفائے شیخ شیوخ العالم تحریر یافتہ است وقتے مولانا شمس الدین یحییٰ
و مولانا علاؤالدین نیلی و عزیزان دیگر از اودہ بخدمت سلطان المشائخ
آمدہ بودند و در آں ایام تشویش ملاعین بود و حوالی دہلی را خراب مے کردند
و خلق را درون حصارہا مے آوردند سلطان المشائخ بعد رسیدن ایشاں
چہارم روز پیش طلبید و ایں عزیزاں را وداع نمود و در اودہ رواں کرد و ایں
بزرگان سبب تعجیل رواں کردن منغص گشتند چوں در تلپتہ رسیدند خدمت
مولانا علاؤالدین را علیہ الرحمۃ تپ محرق آغاز شد و خدمت مولانا شمس الدین
یحییٰ و یاران دیگر را حیرت زیادہ گشت خدمت مولانا علاؤالدین مردے

نازک و ولایت و راہ ہا خراب گشتہ دریں اندیشہ ہم در تلپتہ ماندند و عرضداشتے بخدمت سلطان المشائخ نوشتند کہ ایں بندگان بحکم فرمان سلطان المشائخ رواں شدند در اوّل منزل مولانا علاؤ الدین را تپ گرفت و راہ ہا ازبیش خراب دریں باب یدانچہ فرماں شود سلطان المشائخ ازینجا خرچ بجہت ایں بزرگاں و سنگھاسن خاص بجہت مولانا علاؤ الدین فرستاد و فرمود کہ شما باز گردید و بیائید چوں فرماں بخدمت ایں بزرگاں رسید شادی کناں بازگشتند مولانا علاؤ الدین را گفتند کہ شما در سنگھاسن سوار شوید گفت مرا چہ محل و یارائے آں باشد کہ در سنگھاسن خاص سوار شوم الغرض ڈولہ کرایہ کردند و دراں سوار شد و گفت ایں سنگھاسن خاص پیش من کردہ بریدچنانکہ نظر من بر آں افتد و موجب صحت من گردد الغرض چوں بخدمت سلطان المشائخ رسیدند مرحمت ہا و شفقت ہائے بسیار ارزانی داشت و فرمود کہ حال زحمت مولانا چگونہ بود چوں قصۂ تپ بگفتند اقبال خادم را فرمود کہ چیزے طعام بقیۂ سحر کہ ماندہ ہست بیار اقبال کھچری و روغن و آہری آورد خدمت مولانا علاؤ الدین را فرماں شد کہ بخور ہمیناکہ خدمت مولانا آں کھچری و روغن و آہری خورد تپ بکلی دفع شد بعدہ فرمود چوں اینجا تشویش ملاعین میشود و خلق اطراف را درون شہر مے آرند و خلق را شرب آب و طعام و مقام سخت پیش مے آید و شما ازیں سبب تنگ مے آئید تعجیل تا اگر در خانہ برسید نیکو تر باشد ایں بزرگاں سر بزمیں نہادند و بجا و معازرت پیش آمدند الغرض چوں سلطان المشائخ را معلوم شد کہ مولانا علاؤ الدین نیلی در سنگھاسن سوار نشدہ است فرمود کہ چرا سوار نشدی مولانا روے بزمیں آورد و عرض داشت کرد اگر مخدوم از راہ بندہ نوازی کرم مے فرمایند فاما ایں بندہ را محل خود باید دانست الغرض تا آں غایت کہ خدمت مولانا علاؤ الدین رحمۃ اللہ علیہ در صدد حیات بود پیوستہ آں سنگھاسن را در محلے داشتے کہ در نظر او بودے آنرا تقبیل کردے و برکتہا گرفتے و با چنداں فضائل

وعلم که حق جل و علی مولانا علاؤالدین را بخشیده بود اعتقادے که بخدمت حضرت
سلطان المشائخ داشت بر همه غالب آمد چنانکه در آخر عمر فوائد الفواد که ملفوظات
سلطان المشائخ است بخط مبارک خود نوشت و بیشتر حال در نظر خود میداشت
و مطالعه میکرد و اوراد خود همان ساخته از و پرسیدند که چندیں کتب معتبره از علم
که بخدمت است هیچ در آں رغبتے نمی نمائید مگر در ملفوظات سلطان المشائخ
جواب گفتے اے غافلاں جهانی از کتب سلوک و جز آں پُر است فاما ملفوظات
روح افزائے مخدوم خود که نجات من بدانست کجا یابم بزرگے خوش گوید بیت
مرا نسیم تو باید صبا کجاست که نیست ✤ کجاست زلف تو مشک خطا کجاست که نیست
ایں ضعیف گوید بیت خیال روئے تو شد عید من ازان شدم ✤ مرا بعید کساں نیست
حاجتے چنداں ✤ آخرالامر چند روز ذات مبارک ایں بزرگ را زحمت شد بجوار رحمت
حق پیوست در حظیرهٔ سلطان المشائخ پیش در گنبد دهلیز درونی چبوتره ا
متصل مقابر یاراں که در حیات خود خدمت مولانا عمارت کنانیده بود بغایت مروح
همدراں چبوتره مدفن یافت رحمة الله علیه منهم آں عالم عشق آں جهان صدق
که در زهد و ورع و تقویٰ و کثرت بکامیان یاران اعلیٰ موصوف و مشهور بود و اعنی
مولانا برهان الملة والدین غریب رحمة الله علیه عزیزے خوش گوید بیت
غریب است ایں محب حق بدنیا ✤ حَبِیْبُ اللّٰهِ فِی الدُّنْیَا غَرِیْبٌ ✤ و ذکر ایں
بزرگ مشتمل بر دو نکته است نکتهٔ اول در بیان محبت و اعتقادے که مولانا برهان الدین
غریب با حضرت سلطان المشائخ داشت رحمة الله علیه عرض میدارد کاتب
حروف بر آنجمله عجب محبت و اعتقادے که مولانا برهان الدین بخدمت سلطان
المشائخ داشت تا لب گور پشت مبارک خود طرف غیاث پور نکرد و ایں معنی از
یاران اعلیٰ هیچ کس را میسر نشد و در کار اعتقاد میان یاران اعلیٰ مقتدا بود و از
بیشتر یاران اعلیٰ در ارادت سابق بود و دل پائے دادگان محبت و عشق را
نیکو مرہمے و درد عاشقاں را نیکو دوائے و خوش طبعان وقت چنانکه امیر خسرو

منهم مولانا

دوست خدا در دنیا غریب است یعنے نادر

و میر حسن و عزیزان دیگر بوسیلۂ لطافت طبع و عشق اسیر محبت گشتند و بیشتر
ایں عزیزاں در صحبت او مے بودند چنانکہ شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ
در آنچہ در شہر تعلیم مے کرد بروبودے و احیاناً امامت آں عاشق صادق کردے
وقتے سلطان المشائخ از مولانا محمود رحمۃ اللہ علیہ پرسید کہ تو کجا میباشی
شیخ محمود عرض داشت کرد کہ در شہر در خانۂ مولانا برہان الدین غریب مے باشم
سلطان المشائخ فرمود مصرع مرد سرہ باش ہر کجا خواہی باش ✦ و ایں بزرگ
را در سماع غلو تمام بود و ذوق بسیار و او را دیاران او را در رقص طرزے علاحدہ
بود چنانکہ اصحاب ایں بزرگ میان یاراں برہانی گفتندے و ہر کہ یک ساعت بخدمت
ایں بزرگ بودے از ذوق کلام عشق آمیز و صفائی محاورۂ دلفریب او عاشق
جمال و لایت او گشتے و بندگان خدائے را در اعتقاد و محبت پیرانہ مثل وے بہتر
از وکسے نبود و کاتب حروف کرّات سعادت قدم بوس آں بزرگ دریافتہ است
و اسیر کلمات عشق انگیز او گشتہ رحمۃ اللہ علیہ نکتۂ دوم در بیان کوفتہ گشتن
سلطان المشائخ و خشنود شدن سلطان المشائخ از مولانا برہان الدین
غریب یافتن خلافت او از حضرت با عظمت سلطان المشائخ قدس اللہ
سرہ العزیز عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ چوں عمر مولانا برہان الدین
بہفتاد و اند سال کشیدہ و او خود در خلقت ضعیف بود و سوختۂ محبت پیر بود
امیر خسرو خوش گوید بیت خسرو اگر سوختہ است نے زپئے دیگراں ✦ سوختہ
تر باد ازیں گر ز برائے تو نیست ✦ از نہایت ضعف گلیمے دو تہ میکرد بالائے
آں در خانۂ خود مے نشست یعنی علی زنبیلی و ملک نصرت کہ قریب سلطان
علاؤ الدین بودند و مرید حضرت سلطان المشائخ شدہ و محلوق گشتہ
تحفہ کردہ بخدمت سلطان المشائخ رسانیدند کہ مولانا برہان الدین
غریب بر سجادۂ شیخی مے نشیند و رعایت اینکار طریقہ مشائخ مے کند سلطان
المشائخ ازیں سخن برنجید چوں خدمت مولانا برہان الدین رحمۃ اللہ علیہ

دیدن سلطان المشائخ آمد سلطان المشائخ با وہیچ سخنے نگفت مولانا
بعد پائے بوس از خدمت سلطان المشائخ برخاست و در جماعت خانہ آمد و نشست
در حال اقبال فرمان سلطان المشائخ رسانید کہ شما ہمیں ساعت بازگردید
و در خانہ بروید خدمت مولانا متحیر شد کہ ایں چہ واقعہ صعب افتاد شیخ سعدی گوید
بیت تا چہ کردیم دگر بارکہ شیریں لب دوست * سخن باز نمے باشد وچشم از ناز رش *
مولانا بضرورت از آنجا بیروں آمد در خانہ مولانا ابراہیم طشت دار حضرت
سلطان المشائخ کہ محب و مخلص قدیم خدمت مولانا بود آمد و دو روز در خانہ
او در غیاث پور ماند مولانا ابراہیم دید نیاید کہ ایں خبر بخدمت حضرت سلطان
المشائخ برسد کہ خدمت مولانا برہان الدین در خانہ من است یعنی بخدمت
مولانا برہان الدین گفت خدمت مولانا در شہر رفت و بغایت سراسیمہ و پریشان
خاطر در خانہ خود بتعزیت آنکہ حضرت سلطان المشائخ رحمۃ اللہ علیہ کوفتہ
شدہ است نشست و ایں خبر بجملہ یاران شہر رسید یاران شہر بدیدن او مے آمدند
دارا در گریہ مے دیدند چنانکہ از گریہ خدمت مولانا ایشاں در گریہ میشدند بعد
چند روز امیر خسرو علیہ الرحمۃ کہ دوست خدمت مولانا بود بخدمت حضرت سلطان
المشائخ رضی اللہ تعالے عنہ آمد نوعے بہتر گذرانید کہ مولانا برہان الدین
مریدے صادق و بندۂ معتقد است او بغایت ضعیف شدہ است و در بوریا
نمے تواند نشست زانو ہائے او درد مے کند ضرورت برائے دفع زحمت گلیمے
در تہ خود مے انداز د وہر چند کہ مثل ایں عرض داشت مے کرد قبول نمے افتاد بعدہ
امیر خسرو با یاران دیگر مشورت کرد اتفاق بریں مستقیم شد کہ امیر خسرو دستار
در گردن خود کند و بخدمت سلطان المشائخ بیاید و التماس عفو خدمت مولانا
کند امیر خسرو ہمچناں کرد دستار در گردن خود کرد و بخدمت سلطان المشائخ
رفت و بایستاد سلطان المشائخ پرسید کہ ترک چیست ایں عرض داشت کرد عفو
جرائم مولانا برہان الدین از حضرت مخدوم جہانیاں التماس مے کنم سلطان المشائخ

تبسم فرمود و فرمود کہ او کجاست فرمان شد کہ او را طلبید خدمت مولانا برہان الدین
از خانہ بیامد خدمت مولانا و امیر خسرو دستار در گردن کردہ ہر دو بخدمت سلطان
المشائخ رفتند و سر بزمین نہادند و در صف نعال ایستادہ شدند بعدہ سلطان
المشائخ خوشنود شد خدمت مولانا تجدید بیعت مشرف شد الحمد للہ علی ذلک عرض میدارد
کاتب حروف را آنچہ کہ چوں بعضے یاران اعلی را از حضرت با عظمت سلطان
المشائخ اجازت خلافت شد سید السادات سید خاموش عم کاتب
حروف و خواجہ مبشر کہ از خدمتگاران قدیم سلطان المشائخ بود بجائے
فرزنداں پرورش یافتہ بخدمت سید السادات سید حسین گفتند خدمت
مولانا برہان الدین از مریدان سابق ہست و در اعتقاد میان یاران
ممتاز چرا شاید کہ ذکر او بجہت خلافت بخدمت حضرت سلطان المشائخ
نکنید سید حسین رحمۃ اللہ علیہ فرمود کہ من باقبال خواہم گفت تا بجلے
قابل بجہت اینکار خدمت مولانا را بخدمت حضرت سلطان المشائخ
بگذارند بعدہ سید خاموش و خواجہ مبشر و خواجہ اقبال را گفتند بسبب فرط
محبتے کہ خواجہ اقبال را بخدمت سادات بود و در حمایت ایشان می نشست درگذ
قبول کرد خدمت مولانا را فرمود کہ شما مستعد شدہ بیائید تا بخدمت سلطان
المشائخ بگذرانم چوں خدمت مولانا بیامد اقبال خدمت مولانا را پیش
برد و سید خاموش نیز در آں محل برابر بود سلطان المشائخ درینحال
میان حجرہ چوب خانہ کہ بالاے بام جماعت خانہ بود در پلنگ غلطیدہ لحاف
بالا کشیدہ فاما روے مبارک ایشان از لحاف بیروں بود الغرض خواجہ
اقبال بخدمت سلطان المشائخ ذکر کرد کہ مولانا برہان الدین
غریب بندۂ قدیم مخدوم را پائے بوس مے کند و امیدوار مرحمت مے باشد
سلطان المشائخ چشم مبارک باز کرد و جانب مولانا و اقبال دیدن گرفت
خدمت مولانا درین محل زمین بوس کرد بعدہ اقبال ہم در نظر مبارک

حضرت سلطان المشائخ بقیہ جامہ ہائے خاص باز کردو پیراہنے و کلاہے کہ
کہ صحبت سلطان المشائخ یافتہ بود نگشید و پیش سلطان المشائخ بر دو دست
مبارک سلطان المشائخ برآں پیراہن و کلاہ نہاد بعدہ خواجہ اقبال در نظر
سلطان المشائخ آں جامہ ہا مولانا برہان الدین را پوشانید و گفت کہ شما
ہم خلیفہ اید و دریں معرض سلطان المشائخ ساکت بود و سکوت دلیل رضاست
بعد از نقل سلطان المشائخ مولانا برہان الدین چند سال در حیات بود و
بیعت بخلق خدا میداد چوں در دیوگیر رفت برحمت حق پیوست و ہمانجا مدفن یافت
و روضۂ او امروز قبلۂ حاجات خلق آں دیار است منہم آں صورت صفا آں سیرت
و فا آں شمع سابقاں آں صبح صادقاں آں صاحب الیقین آں مقتدائے دیں
مولانا وجیہ الملۃ والدین یوسف کلاکہری عرف چندیری کہ از خلفائے
سابق سلطان المشائخ بود و زاہد و عابد زمانہ و عاشق بجمال مردے وافر داشت
او را اعتقادے و محبتے بحضرت سلطان المشائخ راسخ بود و پیرے عزیز بود و در مکارم اخلاق
بے نظیر ایں بزرگ را مناقب و کرامات بحدے است کہ قلم از رقم آں عاجز آید و خدمت
مولانا برہان الدین غریب رحمۃ اللہ بواسطہ خدمت مولانا یوسف بخدمت
سلطان المشائخ پیوست چنانکہ خدمت مولانا یوسف بواسطہ مولانا عمر کلاکہری
عرض میدارد کاتب حروف برآنجملہ چوں ایں بزرگ از جہت ارادت و اجازت
میان یاران اعلے سلطان المشائخ سابق بود ذکر او از دیگراں مقدم بایستے
خاتما چوں ایں بزرگاں حقوق صحبت و تربیت برکاتب حروف بیشتر داشتند بدیں
رعایت ذکر ایشاں مقدم داشت و ذکر ایں بزرگ مشتمل بر سہ نکتہ است نکتۂ اول
در بیان محبت و عشق و کمال اعتقاد مولانا وجیہ الدین یوسف کہ در حضرت
سلطان المشائخ داشت منقول است کہ وقتے خدمت مولانا یوسف
بہ آرزوئے قدمبوس سلطان المشائخ بیروں آمد و در آں ایام سکونت خدمت
مولانا در سرائے دہاری بود از انجا غیاث پور موازنہ شش یا ہفت کروہ

منہم

نکتۂ اول

منقول است

باشد مولانا یوسف از خانہ چند قدم معدود زدہ چہار یا پنج کہ در خاطر مبارک گذرانید
و باخود گفت کہ اے یوسف در حضرت سلطان المشائخ بپائے میروی
در راہ شیخ قدم از سر مے باید ساخت مصرع ما قدم از سر کنیم در طلب دوستاں ٭
فی الحال جانب خانہ سلطان المشائخ تا الق قدم آغاز کرد سیوم الق خود را
فرود خانقاہ سلطان المشائخ دید و نیز منقول است کہ وقتے مولانا یوسف
از کلاکھری باشتیاق پائے بوس سلطان المشائخ رواں شد چوں در میان
راہ رسید از غایت اشتیاق در خاطر مبارک گذرانید چہ خوش باشد کہ ایں کس
بہ پرد و بپائے بوس حضرت سلطان المشائخ برسد ہمدریں خطرہ بود کہ
حق تعالے از برکت اعتقاد صاف و اشتیاق غالب او را پراں آورد ہمچنانکہ
جانب خانہ سلطان المشائخ سر بر زمیں نہاد شیخ سعدی خوش گوید بیت
گر سر فدا نمے کنم از پیش اہل دل ٭ سر بر نمے کنم کہ مقام خجالت است ٭ ہمدریں
حال بعنایت ربانی در خاطر مبارک گذشت کہ در حضرت سلطان المشائخ
بسر باید رفت کہ بپائے رفتن ہیچ نباشد چوں ایں خطرہ مصمم گشت مولانا یوسف
رحمۃ اللہ علیہ بسر رواں شدن آغاز کرد خدمت مولانا را حالے فرو گرفت و بیخود شد
چنانچہ از خود خبر نداشت چوں بخود باز آمد سر مبارک خود را گرد آلود و دستار را از سر جدا
شدہ در گردن افتادہ یافت و خود را بر سر آب ستارے دید بعدہ در آب ستارے
وضو ساخت و دستار بر سر بست و بخدمت سلطان المشائخ در حظیرہ در آمد
و بسعادت قدم بوس مشرف گشت و از آنجا کہ سلطان المشائخ مکاشف عالم بود
حال ایں عاشق مشتاق دریافت و فرمود رائے بود در قنوج کہ بجہت او آب
خوردنی از حوض بدہ کیار کہ در کیتھل است ہر روزے آوردند بر مادہ شترے
کہ آنرا سانڈنی گویند و در روانگی بر باد سبقت کردے الغرض در آں ایام مردے
بود در کیتھل بزرنے کہ در قنوج مے بود عشق داشت بفراق او مے سوخت و کسے
را نمے یافت کہ پیغامے برو فرستد تا آں عاشق بیچارہ آں شخص کہ آب بدہ کیار

برہائے مے بردیا او سر عشق خود بکشاد و درد فراق گویاں برا برا و رواں شد و در حکایت عشق و اندوہ جگر سوز بحدے مشغول بود کہ خبر از خویش نداشت کہ در راہ چگونہ میرود مصرع خبر از خویش ندارم کہ زمین مے سپرم * الغرض حکایت کناں در روز یک نزد حصار قنوج رسیدہ خواست کہ باز گردد آں مرد کہ آب مے برد او را گفت کہ تو در قنوج رسیدی اینک حصار قنوج مے نماید کجا باز مے گردی آں عاشق کہ مشغول بحکایات بود چوں بخود باز آمدہ گفت آہ مرا کشتی ایں سخن بگفت و بلرزید و بیفتاد از آنجا بتخانہ نزدیک بود خود را بہزار حیلہ پیش در آں بتخانہ انداخت دید کہ بر در آں بتخانہ نوشتہ اند اگر کسے از راہ دور و دراز کہ قطع آں مسافت اندازہ بشر نباشد بنوعے برسد کہ خوف تلف او باشد چہ کند پائے خود را بروغن چرب کند و بآتش گرم کند بعدہ آں پائے با تکائے دیوارے بالا کند بغلطد آں ماندگی و زحمت راہ از و دفع شود ایں علاج در نظر او آورد دید کہ نزدیک بت چراغے پر بروغن مے سوزد از آں روغن کف پائے خود چرب کرد و پائے بالا کردہ نزدیک چراغ داشت تا گرم شد و خود غلطید و در خواب شد ساعتے بگذاشت آں ماندگی از و دفع شدہ بود الغرض عشق را ثمر بسیار است و فایدہ ہائے بیشمار مے باید کہ او دریں صادق باشد تا بر خورد **نکتۂ دوم** در بیان یافتن مولانا وجیہ الدین یوسف انفاس نیک و انواع نعمت ہا از حضرت سلطان المشائخ منقولست کہ روزے سلطان المشائخ را وقتے خوش بود دریں میاں خدمت مولانا یوسف در آمد و سعادت قدم بوس حاصل کرد سلطان المشائخ اقبال خادم را فرمود فلاں کاسہ چوبیں را پر از میوہ بکن و بیار اقبال ہمچناں کرد سلطان المشائخ آں کاسہ چوبیں را بدست مبارک گرفت فرمود کہ سی سال است کہ ایں کاسہ بر سنت مولانا یوسف امروز بتو میدہم مولانا یوسف فی الحال دامن فراز کردہ پیشتر شد سلطان المشائخ رضی اللہ تعالے عنہ کاسہ را در دامن مولانا انداخت و فرمود حق تعالے ترا نانے و ایمانے و امانے کرامت کند آخر

۵ بکیہ کردن بدیوار سر ۱۲

نکتۂ دوم منقولست

مولانا یوسف رحمۃ اللہ علیہ کرّات فرمودے از آرزو زبانکہ سلطان المشائخ
ایں دولت بمن ارزانی فرمود از نان و نعمت ہیچ کمی نیست و حق تعالے مرا در
امان خود میدارد و از حضرت پروردگار امیدوارم کہ مرا با ایمان خواہد برد منقول است
وقتے سلطان المشائخ را در زانوئے مبارک علّتے حادث شد زانو آماس
گرفت و درد میکرد و ضعف غلبہ کرد خلقے از اطراف چنانچہ بداؤں و اودہ
و شہر ہائے دیگر مے آمدند و مریدان اعلے نیز تمامی برائے عیادت آمدہ بودند
مولانا یوسف ہم از چندیری آمدہ بود مولانا چوں اوّل قدمبوس حاصل
کرد از برائے صحت ذات شریف فاتحہ التماس نمود بعد اتمام فاتحہ سوئے زانوے
مبارک سلطان المشائخ دمید دوم روز سلطان المشائخ فرمود چندیں کسان
آمدند و دعا کردند موثر نیامد مولانا یوسف دیروز التماس فاتحہ نمود و بر زانو دمید امروز
در زانو آرامیدہ است و وجود سبک شدہ بعدہ سیوم روز سلطان المشائخ
غسل صحت فرمود ہر یکے مبارکباد و صدقہ فرستاد خدمت شیخ یوسف چندیری
نیز مبارکباد و صدقہ پیش برد بحسب منقول است روزے در جماعت خانہ حضرت سلطان
المشائخ مولانا یوسف و چند یار دیگر نشستہ بودند دریں محل مردے درمے چند درمیان
آورد و گفت ازیں درم شیرینی تیار نمایند مولانا یوسف و یاران چند درم دیگر بآں
ضم کردند و شیرینی بسیار تیار نمودند چوں شیرینی درمیان نہادند ہر کسے دست
بشیرینی برد مگر خدمت مولانا یوسف کہ دست کشیدہ داشت حاضراں گفتند
شما چرا شیرینی نمے خورید مولانا فرمود من از روئے طریقت خود را بندۂ سلطان
المشائخ مے دانم ذات شریف سلطان المشائخ حاضر ہست ایں شیرینی را
بہ بندگی سلطان المشائخ باید برد تا در نظر ایشاں خرج شود جملہ یاراں با شیرینی
بحضرت سلطان المشائخ عرض داشت کردند کہ ما امروز از مولانا یوسف
کلا کمری فائدہ یافتیم کہ آں فائدہ حاصل نشود مگر بریاضت حضرت سلطان
المشائخ پرسید احوال چگونہ بود یاران قصۂ حال باتمام تقریر کردند خدمت

سلطان المشائخ بلفظ دربار فرمود در روش درویشے کسے ہمتائے مولانا یوسف نباشد دریں راہ چوں سالکاں ثابت قدم میرود منقول ست کہ تمام والی چندیری بود بیشترے از حشم او مریدان سلطان المشائخ بودند بحکم اشارت سلطان المشائخ با خدمت مولانا یوسف نیز محبتے و اعتقادے بسیار داشتند و تربیت ایشاں در نظر ایں بزرگ بود ایں تمر شورے انگیخت بدیں سبب جملہ مریداں در اطراف رفتند خاطر مبارک خدمت مولانا یوسف نیز بسبب فرقت یاران نگراں مے بود یارے در غایت اعتقاد و اخلاص بود او بخدمت مولانا یوسف گفت دریں دیار لذتے نماندہ ست مرا سمت لکھنوتی اقطاع شدہ ست سمت لکھنوتی عزیمت فرمائید خرچ راہ و بارکش و جز آں من مہیا خواہم کرد خدمت مولانا یوسف فرمود کہ دریں مقام خود نیامدہ ام فرستادۂ خدمت شیخ آمدہ ام بروم پیش ایشاں عرض دارم تا چہ فرماں شود بعدہ خدمت مولانا یوسف برائے قدم بوس سلطان المشائخ در دہلی آمد چوں سعادت قدم بوس حاصل کرد و عرض داشت کہ مردے مرا مے گوید کہ سمت لکھنوتی عزیمت کن چوں من دراں دیار فرستادہ بندگی مخدوم رفتہ ام بغیر رخصت مخدوم از آنجا ہرگز نروم سلطان المشائخ فرمود مولانا یوسف خواہ تو در چندیری باش خواہ جائے دیگر ہر جا کہ خواہی بود در امان حق تعالے خواہی بود مولانا سر برزمیں نہادہ عرض داشت کرد کہ چوں بندگی مخدوم اسم چندیری را بزبان مقدم داشتند من ہم در چندیری خواہم بود سلطان المشائخ بدیں رعایت ادب بر مولانا تحسین کرد بعدہ حضرت سلطان المشائخ خدمت مولانا را وداع کرد و در چندیری رفت نکتۂ سیوم دربیان خلافت یافتن خدمت مولانا وجیہ الدین یوسف از سلطان المشائخ منقولست کہ در عہد علائی والی از بادشاہ برائے فتح چندیری با لشکر بسیار تعین شد و او از معتقدان حضرت سلطان المشائخ بود بحضرت سلطان المشائخ آمد و عرض داشت کرد کہ مرا بادشاہ برائے مقامے قلب

نامزد کرده است اگر یارے از حضرت سلطان المشائخ نیز برما نامزد شود ما در پناه
او برویم و امید فتح آنمقام واثق باشد سلطان المشائخ خدمت مولانا یوسف را طلب
فرمود و او را بشرف اجازت خود مشرف گردانید و در ولایت چندیری روان کرد
چوں در آنمقام رسیدند در اندک روز فتح آنمقام شد و مولانا وجیه الدین یوسف
در آنمقام ساکن شد بعد ازاں اگر کسے از خلق آں دیار برائے ارادت بحضرت
سلطان المشائخ آمدے فرمودے شما هم در چندیری بر مولانا یوسف
ارادت آرید و همچنیں تصور کنید گوئے بریں فقیر پیوستید بعده خلق چندیری
بخدمت مولانا یوسف توجه کرد و مولانا یوسف از غایت اعتقادے که
داشت گفت مادام که سلطان المشائخ در صدر حیات باشد من خلق
را دست بیعت ندهم ولیکن من جامه مالیده وجود مبارک سلطان المشائخ
یافته ام آنرا بپیش نهم و شما را تلقین و بیعت ارادت کنم همچنیں تصور کنید گوئے
ذات شریف سلطان المشائخ حاضر است بریں نهج در صدر حیات حضرت
سلطان المشائخ چند کس بر مولانا وجیه الدین یوسف ارادت آورده بودند
منقولست که در آخر عمر نیز کرم و مرحمت سلطان المشائخ بر مولانا یوسف
مکرر شد در آں ایام که یاران اعلے را بجهت خلافت اختیار میکردند و بعضے بدان
دولت رسیدند خدمت مولانا یوسف علیه الرحمة بخدمت سلطان المشائخ
طلب شد خدمت مولانا یوسف سر بر زمین نهاد دریں محل خواجه اقبال عرض
داشت کرد که مرحمت و شفقت مخدوم عالمیاں بر بیچارگاں که سر بریں آستانه
نهاده اند بسیار است اگر مخدوم جهانیاں از کرم وافر بتجدید بنده خود را بنوازد و شفقت
و پرورشے در حق بیچاره خویش کرده باشد سلطان المشائخ را نیز چوں مطلوب
مرحمت برو بود فرمود اجازت ما ایشاں را سابق بود دریں حال خواجه اقبال
پیراهن و کلاه که صحبت سلطان المشائخ یافته بود آورد و خدمت مولانا را در نظر
مبارک سلطان المشائخ پوشانید و گفت شما هم خلیفه اید چوں مولانا دست بوس

حضرت سلطان المشائخ کرد تجدید از سلطان المشائخ فرمان شد که مولانا یوسف در ارادت و اجازت سابق است این سعادت بر آں سعادت بیفزود و نور علی نور شد و خدمت مولانا بغایت معظم و مکرم بود و در کشف و کرامات بر و کشادہ بودند و کاتب حروف این بزرگ را دریافته بود و ذوق مجلس او گرفته و بیشترے خلق دیار چندیری مریدان او اند و روضهٔ او هم در چندیری است و خلق آں دیار بر آں تبرک و تیمن مے کنند رحمة الله علیه منهم آں صوفی خوش لقا آں زاهد دلربا که در تقوے و ورع و مکارم اخلاق و لطافت طبع میان یاراں موصوف بود یعنی مولانا سراج الملة والدین عثمان که خلیفهٔ سلطان المشائخ بود و او را اخی سراج هم گفتندے و از یاراں که در اوده و دیار هندوستان داخل بندگان سلطان المشائخ شدند او در ارادت از همه سابق بود و در باب او بنفس مبارک سلطان المشائخ رفته که این آئینهٔ هندوستان است و هم در آوان جوانی که موے ریش آغاز نشده بود از لکهنوتی آمده سر ارادت بر آستانهٔ سلطان المشائخ نهاده و در صحبت یارانے که ملازم سلطان المشائخ بودند پرورش یافته بعد هر سال دیدن والدهٔ خود را در لکهنوتی برفتے و باز بحضرت سلطان المشائخ پیوستے و بیشتر حال بخدمت سلطان المشائخ مجرد الحال و فارغ البال بودے و عمر عزیز خود هم در کنج جماعت خانهٔ سلطان المشائخ گذرانیدے و کاغذ و کتاب خود که جز آں دیگر رختے نداشت هم در کتابخانه و جماعت خانه میداشت الغرض چوں بعضے یاران اعلی الله حکم فرمان سلطان المشائخ بجهت خلافت اختیار کردند خدمت این بزرگ را نیز اختیار کردند چوں تذکرهٔ آسامی این بزرگان پیش گذشت در باب خدمت مولانا سراج الدین فرمان شد که اوّل درجه درین کار علم است ویرا از علم او چنداں نصیبے نبود چوں این فرمان بسمع مولانا فخر الدین زرادی رسید بلفظ مبارک او رفت که در شش ماه او را دانشمند مے کنم الغرض

خدمت مولانا سراج الدین در کبر سن تعلم کرد و برابر کاتب حروف در آغاز تعلم
میزان و تصریف و قواعد و مقدمات او تحقیق کرد و خدمت مولانا فخر الدین رحمة
الله علیه بجهت او تصریفے مختصر و مفصل تصنیف کرد آنرا عثمانی نام نهاد و هم در غیاثپور
پیش مولانا فخر الدین زرّادی خواند و پیش مولانا رکن الدین اندپتی برابر کاتب
حروف کافیه و مفصل و قدوری و مجمع البحرین تحقیق کرد و بمرتبه افادت رسید
و خلافت نامهٔ او بنشان مبارک حضرت سلطان المشایخ مشرف گشت و آں خلافت نامه
پیش از آنکه خود طرف هندوستان عزیمت کند بدست شیخ نصیر الدین محمود در
اوده فرستاد و خود هم بخدمت سلطان المشایخ ماند و بتعلم مشغول گشت چوں
سلطان المشایخ بصدر جنت خرامید سه سال دیگر تعلّم کرد و هم در حظیرة القدس
حضرت سلطان المشایخ جعل الله الجنة مثواه در گنبد خواجه جهاں مرحوم مے بود
بعده چوں خلق را در دیار دیوگیر روانه کردند او بسعادت در دیار لکهنوتی رفت
و بعضے کتب معتبره از کتابخانه حضرت سلطان المشایخ که وقف بود بجهت مطالعه
و بحث و جامه‌ها ے سلطان المشایخ که با وفات خوش یافته بود برابر خود برد و آں دیار
را بجمال ولایت خود بیاراست و خلق خدا ے را دست بیعت دادن گرفت چنانکه
بادشاهان آں ملک داخل مریدان او آمدند و عمرے بکمال یافت و برخورداری
تمام و در آخر عمر بجهت مولانا رکن الدین اندپتی که اوستاد او بود و بجهت کاتب
حروف که هم سبق او بود بوجه یادگار چند گاں تنکه نقره فرستاد و حقوق ما تقدّم را
رعایت کرد حق تعالے از و قبول گرداناد چوں وقت نقل او رسید سواد لکهنوتی
قدیم بجهت مدفن خود مقامے اختیار کرد اوّل در آں مقام بعضے جامهاے حضرت سلطان
المشایخ که برابر خود برده بود بتعظیم تمام دفن کرد و بر آں گورے ساخت بعده چوں وقت
نقل شد وصیت کرد که مرا در پایان گور جامهاے سلطان المشایخ دفن کنند
چوں برحمت حق پیوست هم در پایان گور جامه‌ها ے سلطان المشایخ مدفن یافت
رحمة الله علیه و روضهٔ او از برکت جامه‌ها ے سلطان المشایخ قبلهٔ [illegible] است

وخلفاے او تا ایں غایت درآں دیار خلق خداے را دست بیعت مے دہند۔
منہم[1] آں کان ذوق آں مایۂ شوق آں زاہد باکمال آں عابد باجمال یعنے مولانا
شہاب الملۃ والدین امام حضرت سلطان المشائخ لدام کرامت وعظمت
وَرَاے آں تواند بود کہ بشرفت امامت سلطان المشائخ مشرف شد۔ و ہیچ وقت منظور
نظر سعادت بخش ایں چنیں بادشاہے کہ بادشاہان جہاں دیں محتاج نظر جان بخش
او بودند ملحوظ مے گشت الغرض چوں خدمت مولانا شہاب الدین علیہ الرحمۃ
بدولت ارادت سلطان المشائخ رسید فرمان شد تا خواجہ نوح را کہ ذکر او
میان اقرباے سلطان المشائخ مسطور ست تعلیم کند و حجرۂ خورد کہ درمیان جماعتخانہ
بود حوالۂ او شد و میان یاران و خدمتگاران حضرت سلطان المشائخ پرورش
مے یافت و سالہا درآرزوے آں بود اگر بنوعے یکبار امامت سلطان المشائخ
بکند گوے سبقت بدیں دولت از ہمسران خود ربودہ باشد الغرض ہر کسے بجہات
دریافت ایں دولت سببے مے انگیخت فاما مقام امامت سلطان المشائخ شیخ زادۂ
راستیں حسنات تقوے و یقیں خواجہ محمد ابن مولانا بدرالدین اسحاق نبیرۂ شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز کہ مناقب ایشاں میان
نبیرگان شیخ شیوخ العالم تحریر یافتہ است مفوض بود و ایں شغل دینی خاصۂ او گشت
کسے را مجال تداخل نبود و اگر کسے در غیاب ایں بزرگ امامت کردے بہ نیابت او کردے
چنانکہ خواجہ موسےٰ برادر خواجہ محمد مذکور خدمت مولانا شہاب الدین رحمۃ اللہ
علیہ دریں باب بخدمت والد کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ مشورت کرد خدمت والد
رحمۃ اللہ علیہ فرمود شما را باید کہ مدام منتظر ایں دولت باشید اگر وقتے خواجہ محمد و خواجہ
موسےٰ راغیبت شود من باقبال خادم خواہم گفت تا شما را بجہت امامت پیش
فرستد بدیں سبب خدمت مولانا ملازمت مے کرد تا وقتے خواجہ محمد و خواجہ موسےٰ
راغیبت شد فی الحال خواجہ اقبال خدمت مولانا را پیش فرستاد و خدمت مولانا
الحانے داؤدی داشت کہ پرندہ در ہوا و چرندہ بر زمین بالحان خوش او مست

وہ مدہوش مے گشتند خدمت مولانا شہاب الدین دریں امامت قرأتے بغایت
مُرِق و خوش خواند چنانکه سلطان المشائخ را وقتے پیدا شد و والد کاتب حروف
رحمة الله علیه مے فرمود چوں سلطان المشائخ از نماز فارغ شد و مُصلّے بر کتف
مبارک انداخت و در مقام معہود خود رواں شد خدمت مولانا آمد و بر پاے مبارک
حضرت سلطان المشائخ افتاد شیخ سعدی خوش گوید بیت گر دست دہد
ہزار جانم بر پاے مبارکت فشانم * و سلطان المشائخ قامت چوں سرو روان را
خم کرد تا سر مولانا را که بر پاے مبارک حضرت سلطان المشائخ نہادہ بود بر دارد
در اثناے ایں حال مُصلّے از کتف مبارک سلطان المشائخ بر پشت مولانا شہاب الدین
رحمة الله علیه افتاد و آں مُصلّے مولانا شہاب الدین را عطا فرمود الغرض ہمدراں ایام
خواجه محمد امام را عزیمت زیارت شیخ شیوخ العالم در اجودھن شد مولانا
شہاب الدین بحکم نیابت بدولت امامت سلطان المشائخ مستقیم گشت و تا آں
غایت که سلطان المشائخ در صدر حیات بود خدمت مولانا شہاب الدین
از خدمت سلطان المشائخ بشرف امامت تا آخر عمر مشرف بود و چوں سلطان
المشائخ بصدر جنت خرامید خدمت مولانا طرف دیوگیر رفت و خلق خدا را دست
بیعت دادن گرفت و در کار اعتقاد و محبت سلطان المشائخ بنہایت کوشید
فاما ہم از مولانا شہاب الدین علیه الرحمة روایت مے کنند که مے فرمود در آں وقت
که خلافت نامہا کتابت مے شد سلطان المشائخ مرا فرمود که تو چرا کاغذ نمے ستانی
پشیمان خواہی شد من عرض داشت کردم که بنده را ہمیں نظر شفقت و مرحمت مخدوم
عالمیاں بسنده ہست و نیز خدمت مولانا شہاب الدین مے فرمود که من وقتے
در صحن جماعت خانه ایستاده بودم و سلطان المشائخ بالاے بام جماعتخانه در مقام
معہود نشسته بود و پیش سلطان المشائخ سید السادات سید حسین که عم
کاتب حروف بود حاضر بخدمت سلطان المشائخ خدمت سید حسین عرضداشت
مے کرد اگر بندگئ مخدوم از یاراں کسے را اختیار کرد ایں بندگان در غیبت مخدوم

۵ رقت آرنده ۱۲

۵ نام قدیم شہر پاک پتن است ۱۲

نظر برآں دارند دریں محل سلطان المشایخ جانب صحن جماعت خانه دید و فرمود
که بارے ایں جوان چوں خدمت السیادات جانب صحن جماعتخانه نظر کرد دید که
من ایستاده ام بعده سلطان المشایخ فرمود که من ایں عزیز را مے گویم آبے که
بجهت وضوے من گرم مے کنند بداں آب توضی کن ایں جوان رعایت ادب میکند
و بلب آب میرود و وضو مے کند الغرض خدمت مولانا شهاب الدین مے فرمود چوں
خدمت سید السادات از پیش سلطان المشایخ بیروں آمد مرا در آنمقام ایستاده
دید مرحمت فرمود و بشارت مرحمت سلطان المشایخ که درباب من بود رسانید و من
خود را چوں بدیں مرتبه نمیدیدم بخدمت السیادات گفتم که باز با من مسکین طیبت
آغاز کردے خدمت سید السادات بجدے گفت که ایں مرحمت درحق شما بود
و عرض میدارد کاتب حروف برآنجمله یقین است تا خدمت مولانا را بنوعے از حضرت
سلطان المشایخ اجازت نشده است دریں کار دینی شروع نکرده است
زیرا چه بهمه وجوه باوصاف سنیه موصوف بود گمان آں نباشد که ایں چنیں بزرگے
در کار دیں بر سلطان المشایخ افترا کند بنوعے اذن شده باشد آمدیم برسر
حرف خدمت مولانا شهاب الدین رحمة الله علیه در سماع غلو تمام بود و بر
غوامض آں وقوفے کلی داشت رقصے و بکائے با ذوق کردے و از سماع
راحتے بکمال گرفتے چوں از دیوگیر در شهر دهلی آمد بعد مدت مدید برحمت حقتعالے
پیوست و هم در فناے شهر دهلی در جوار خانه خود مدفون گشت رحمة الله علیه

باب پنجم در بیان مناقب و فضائل کرامات بعضے یاران اعلے که بشرف ارادت
و قربت سلطان المشایخ نظام الحق والشرع والملة والدین مخصوص و مشرف
بوده اند و از فلک الاعلے تا تحت الثرے از شفقت حضرت سلطان المشایخ
جعل الله صدر الجنة مثواه در تحت تصرف ایشاں بود مصرع و بنو حنیفة[۵۱]
کلهم اخیار * امیر خسرو خوش گوید مثنوی حضرت امیر خسرو

هر یکے والیئے ولایت دیں		از مریدانش رهروان یقیں

[۵۱] و فرزندان ابو حنیفه کوفی رحمة الله علیه همه ایشاں نیکاں و بهتر اند

همه شیطاں کش و فرشته خادم ‏ ‏ وز رهِ ش بر هوا نهاده قدم
بر سر از شین شرع ساخته تاج ‏ ‏ دل شاں عرش و سجده شاں معراج
ملک وحدت بنام ایشان است ‏ ‏ بنده خسرو غلام ایشان است
نام من زاں ستوده کیشاں باد ‏ ‏ حشر من درمیان ایشاں باد

منهم آں پیشواے اصحاب طریقت آں مقدم ارباب حقیقت که در علم و زهد و ورع و تقوے آراسته و بر سیرت و صورت سلف بود یعنے خواجه **ابوبکر** منده رحمة الله علیه کاتب حروف از والد خود سیّد مبارک **محمد** کرمانی سماع دارد که خواجه **ابوبکر** منده مصاحب **سلطان المشایخ** بود و در صحبت یکدیگر بسیار بوده اند و پیش از آنکه سلطان المشایخ بشرف خلافت شیخ شیوخ العالم **فرید الحق والدین** قدس الله سره العزیز مشرف شود خواجه **ابوبکر** گفته بود بخدمت سلطان المشایخ چوں شما بسعادت خلافت حضرت شیخ **شیوخ العالم** شیخ کبیر مشرف گردید من بخدمت شما ارادت بیارم چوں سلطان المشایخ بدولت خلافت و دیگر سعادتهاے دو جهانی از حضرت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر مشرف گشت و در شهر آمد بعد چند گاه هر کسے بجهت بیعت التماس کردند و مزاحمت نمودند فاما **سلطان المشایخ** را مطلوب آں بود اگر اول مردے صالح و متقی بدولت بیعت برسد در نیکار دینی برکتے باشد بعده سیّد **محمد** کرمانی جد کاتب حروف رحمة الله علیه خواجه **ابوبکر** منده را گفت که شما را بجهت بیعت بخدمت **سلطان المشایخ** وعده بود خواجه **ابوبکر** گفت آرے فاما نعمتے بوقت خلافت یافتن از خدمت شیخ **شیوخ العالم** شیخ کبیر قدس الله سره العزیز سلطان المشایخ یافته است اگر آں نعمت را من معائنه و مشاهده کنم بخدمت **سلطان المشایخ** ارادت بیارم ایں سخن بخدمت سلطان المشایخ رسانیدند حضرت سلطان المشایخ هیچ نگفت چوں چند گاه بریں بگذشت وقتے جناب **سلطان المشایخ** از زیارت شیخ الاسلام **قطب الدین** بختیار نوّر الله مرقده باز گشته بود چوں دروازه

بزرگ که درون شهر دہلی ہست رسید خواجہ ابوبکر پیش آمدہ بود دید کہ از ناصیۂ
مبارک سلطان المشائخ نورے ساطع شدہ ہست کہ لمعان آں نور بآسمان
میرسید بجز دیگہ خواجہ ابوبکر رحمۃ اللہ علیہ آں نور معائنہ کرد سلطان المشائخ
را گفت کہ اے مخدوم مرا دست ارادت بدہید سلطان المشائخ گفت کہ اے
خواجہ ابوبکر شما منتظر برہانے بودہ اید گفت آرے ایں ساعت آں برہاں
وآں نعمت در ناصیۂ مبارک شما معائنہ کردم سلطان المشائخ تبسم کردہم
در اثنائے راہ دست بیعت داد و کلاہ مبارک خود بر سر او نہاد و قبر خواجہ ابوبکر
ہم در حظیرہ سلطان المشائخ درمیان چبوترہ یاران ہست رحمۃ اللہ علیہ ایں
ضعیف گوید رباعی نورے کہ ز پیشانئے آں ماہ بتافت * ظلمت زدگان معصیت را
دریافت * یکذرہ ازاں نصیب ایں بندہ رسید * من توشۂ آخرت ازاں خواہم
ساخت * منہم آں عالم ربانی یعنے قاضی محی الدین کاشانی کہ بوفور علم وحلم
وزہد وتقوے وورع میان یاران اعلےٰ مشہور بود وایں بزرگ از دودمان علم
وکرامت بود و بنبیرہ قاضی قطب الدین کاشانی واستاد شہر بود با چندیں
فضائل دولت ارادت حضرت سلطان المشائخ کہ سر ہمہ سعادت ہاست
آں نیز دریافت شیخ سعدی خوش گوید بیت حریف مجلس ما خود ہمیشہ دل میبرد
علے الخصوص کہ پیرایہ بر و بستند * و در نظر مبارک سلطان المشائخ عزتے
تمام داشت وآں زماں کہ بخدمت سلطان المشائخ درآمدے سلطان
المشائخ قیام تمام آوردے وایں دولت از یاران کم کسے را بود وبوجود ایں
بزرگ مجلس دراز کشیدے ومشکلہائے علمی کہ خدمت قاضی را بود از حضرت
سلطان المشائخ حل کردے وحکایات اہل طریقت در موزات عشق
وسوالات وجوابات ولطایف بسیار بودے چنانکہ شمۂ ازاں در کتاب در محل
خود کتابت یافتہ است در نظر صاحبدلان عالم خواہد آمد و بعضے یاران را کہ بمجلس
سلطان المشائخ محل نشستن نبودے منتظر رسیدن قاضی محی الدین

منہم

کاشانی مے بودند تا بطفیل ایں بزرگ در مجلس سلطان المشائخ نشستند
و ذوقہا مے گرفتند و خدمت قاضی محی الدین بری از تکلف بود و طریقۂ اہل
سلف داشت و ہم در ابتداء ارادت از تعلقات دنیاوی دست بداشت و مثال ادرار کہ
مایۂ دانشمنداں ہست بخدمت سلطان المشائخ آورد و پارہ کرد و فقر و مجاہدہ
پیش گرفت چوں مدتے بریں برآمد و بیشترے افعال خیر در خدمت قاضی سلطان
المشائخ مشاہدہ کرد در معرض خلافت خود داشت و بدست مبارک خود کاغذے
نوشت نسخۂ آں ایں ست بسم اللہ الرحمٰن الرحیم مے باید کہ تارک دنیا باشی بسوے
دنیا و ارباب دنیا مائل نشوی و دیہ قبول نکنی و صلۂ بادشاہان نگیری و اگر مسافرے
بر تو رسند و بر تو چیزے نباشد ایں حال را غنیمتے و نعمتے شمری از نعمتہاے الٰہی
فان فعلت ما امرتک فظنی بک ان تفعل کذلک فانت خلیفتی و
ان لم تفعل فاللہ خلیفتی علی المسلمین منقول است چوں شدت
فقر و فاقہ خدمت قاضی را بسیار شدہ و اتباع قاضی کہ در ناز و نعمت ہا
و کسوت ہاے پاکیزہ خو گرفتہ بودند قاضی را در عذاب داشتند و معتقدے بمناقب
و ماثر بزرگے خدمت قاضی بغیر خواست او بخدمت سلطان علاؤالدین
بیان کرد سلطان فرمود قضاے اودہ کہ موروث قاضی محی الدین است
با انعامات و قریات بسیار بدو مفوض دارند چوں ایں خبر بقاضی رسید دیدن
حضرت سلطان المشائخ آمد و ایں کیفیت عرض داشت کرد کہ سلطان
بغیر خواست من ایں چنین فرمانے دادہ ہست تا فرمان مخدوم چہ باشد
سلطان المشائخ بمجرد شنیدن ایں معنی از خدمت قاضی برنجید و فرمود
کہ البتہ مثل ایں معنی در خاطر تو گذشتہ باشد آنگاہ ایں معنی براے تو پیش آوردہ اند
ایں سخن فرمود و توجہ و تلطف در باقی کرد الغرض خدمت قاضی را بدیں سبب
حیاتے منغص و روزگارے مشوش پیش آمد و ہمچنیں گویند کہ آں کاغذ حضرت
سلطان المشائخ بدست نوشتہ دادہ بود باز طلبید و در گوشۂ نہاد و تا

پس اگر
بکنی تو چیزیرا کہ ما
فرمودیم ترا پس
گمان من بتو آن
است کہ بکنی
ہمچناں پس تو
خلیفۂ ما ہستی و اگر
نکردی تو موافق
فرمودہ پس اللہ
خلیفۂ ما ست بر
مسلمانان ۱۲

وتا یکسال مزاج سلطان المشایخ بر قاضی متغیر بود چوں یکسال تمام بگذشت بعده مزاج سلطان المشایخ بر قانون قدیم باز گشت و خوش شد و خدمت قاضی بتجدید بیعت و ارادت مشرف گشت الحمد لله علی ذلک فاما خدمت قاضی هم در حیات سلطان المشایخ برحمت حق پیوست رحمة الله علیه منهم آں مقتدای علما آں پیشوای صلحا متبحر بکثرت علوم و استاد زمانه آں متبین بکشف دقایق در وقت خود یگانه یعنی مولانا وجیه الدین پائلی که در زهد و ورع و تقوی و شدت مجاهده و ترک و تجرید در زمان خود مثل نداشت و ثمرهٔ از فضائل آں بود که بدولت ارادت سلطان المشایخ قدس سره مشرف گشت وقتے ایں بزرگ مے فرمود که من در پانی پت میرفتم در اثنای راه صوفیے را دیدم پیدا شد در دل من نوعے انکار آورد آں صوفی گفت یا مولانا چیزے مشکل داری و مرا از علم شبهات مانده بود هر یکے را گفتم او جواب ها موجه گفت چنانکه خاطر من مے آسود تا آں حد که مسئله قضا و قدر را هم بیان شافی فرمود بعد از اتمام بحث پرسید تو مرید کیستی گفتم من مرید حضرت سلطان المشایخ نظام الحق والدین قدس الله سره العزیز او گفت شیخ نظام الدین قدس الله سره العزیز قطب ماست منقول است که وقتے خدمت مولانا وجیه الدین رحمة الله علیه بزیارت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین در اجودهن رفته بود چوں نزدیک روضهٔ شیخ شیوخ العالم زمین بوس کرد و نشست آوازے از روضه بر آمد که خوش آمدی ابو حنیفه پائلی و ایں بزرگ هرگز کتابے بر خود نداشتے و بوقت سبق گفتن فحول علما بزانوی ادب بخدمت او مے نشستندے نسخه بدست نگرفتے و هر بار بحثے را که تقریر کردے کرت دیگر هماں بحث بتقریر دیگر فرمودے منقول است که خدمت مولانا را با حضرت خضر ملاقات بود بحکم اشارت او بشرف ارادت سلطان المشایخ مشرف گشته وقتے که ایں بزرگ بخدمت سلطان المشایخ

منهم ۲

منقول

منقول است

آمدے در جماعتخانہ بودے بر مائدہ نشستے روزے کفشہاے پاے ایں بزرگ را از جماعتخانہ کسے بُرد
ایں خبر بخدمت سلطان المشائخ رسانیدند سلطان المشائخ کفشہاے خاص پاے مبارک
خویش بمولانا داد خدمت مولانا آں کفشہاے پاے مبارک خاص را دست کردہ تقبیل کناں
بیروں آمد وکور دستار مبارک فرود آورد وکفشہاے پاے مبارک حضرت سلطان المشائخ در کور دستار
مبارک پیچید و بر سر بست و پا برہنہ در خانہ رواں شد ہر کسے از یاراں گفتند سلطان المشائخ کفشہاے
پاے مبارک خود کہ شما را عطا کردہ است براے آنکہ در پاے بپوشید و پاے برہنہ نروید خدمت مولانا
فرمود کہ ایں تاج سر است کہ امروز از حضرت سلطان المشائخ انعام من شدہ است مرا چہ مجال و یاراے آں
باشد کہ در پاے کنم ایں سعادت را بر سر کردہ در خانہ بیرم بزرگے خوش گوید بیت در بندگی آنجا کہ ترا حلقہ مرا گوش
در چاکری آنجا کہ ترا پاے مرا سر الغرض بخدمت سلطان المشائخ رسانیدند
کہ مولانا وجیہ الدین ہمچنیں کردہ سلطان المشائخ فرمودہ مولانا را بگوئید تا ہم اینجا
بزیارت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ العزیز برود مولانا بزیارت
شیخ الاسلام قطب الدین رفت ہم در مقبرہ شیخ الاسلام قطب الدین کفشہاے
پاے خود یافت و وقتے مولانا وجیہ الدین بخدمت سلطان المشائخ مے آمدند
چوں در میاں باغات کرہ رسید دید پیرے در صورت زہاد و در زیّ عُبّاد سجادہ
بر دوش و عصا بر دست و تسبیح در گردن پیش آمد سلام گفت و آغاز کرد کہ من مردے ام
از دور دست رسیدہ مرا در ہر علمے مشکلے ماندہ است میخواہم از تو حل شود مولانا
وجیہ الدین فرمود کہ نیکو باشد آں مرد بتقریر دانشمنداں سوالات آغاز کرد مولانا
وجیہ الملک جواب مے گفت و در تحیّر مے شد کہ ایں مرد از شہر نیست چندیں علوم
از کجا حاصل کردہ است چوں از بحث فارغ شد مولانا وجیہ الدین را پرسید
کہ شما کجا میروید مولانا فرمود بخدمت سلطان المشائخ نظام الحق و الدین
آں مرد گفت کہ سلطان المشائخ نظام الدین چنداں علمے ندارد من او را
بسیار دیدہ ام شما با چندیں علوم پیش او کجا میروید مولانا گفت کہ خیر مولانا ازینہا
چہ مے فرمائید سلطان المشائخ متبحر است و در روئے مبارک او از علم من لدنی

آراسته است باز آن مرد گفت که کرات با شیخ نظام الدین ملاقات کرده ام او چندان
علم ندارد بر دیگر جا میروی مولانا وجیه الدین گفت لاحول ولا قوة الا بالله مولانا از نیها مگو
همینکه کلمهٔ لاحول ولا قوة مولانا وجیه الدین بزبان راند آن مرد نزدیک شده سخنے گفت
دور شده مولانا وجیه الدین دوم بار کلمهٔ لاحول گفت این مرد دورتر شده چنانکه مولانا
را معلوم شد که آن مرد شیطان است کلمهٔ لاحول مکرر گفتن گرفت بعد ازے که از پیش غائب
شده چوں خدمت مولانا بخدمت سلطان المشایخ رسیده پیش از آنکه این ماجرا
عرض میدارد بنور باطن فرموده که مولانا آن مرد را نیکو شناختی والا او راه تو زده بود
منقول است که طعامے که غذاے مولانا بودے اسباب آں خود آوردے و در
دیگ حکمت پختے چنانکه از آسیب هیچ آفریده بداں نرسیدے و پیراهنے ستبر و دستارے
میانه بستے و جامه هاے مبارک بیشتر حال شکر رنگ مے بود و بعضے غافلان روش
خدمت مولانا وجیه الدین بخست نسبت کردے و خدمت ایشان در کمال علم و عقل
بودند شیخ سعدی خوش بیت سعدیا نزدیک راے عاشقاں + خلق مجنون اند
و مجنون عاقل است + آخر الامر از دار دنیاے غدار رحلت کرد و بدار القرار پیوست
و بر سر حوض شمسی در حظیره قاضی کمال الدین صدر جهان مرحوم و قتلغخان مرحوم
که ایشان نسبت شاگردی داشتند بالادست هر دو بزرگ مدفن یافت رحمة الله علیه
منهم آن افضل زهاد و آن زین عباد مولانا فخر الملة والدین مروزی که بجمال ورع
و کمال تقوے آراسته بود و حافظ کلام ربانی و از مصاحبان و مریدان سابق
سلطان المشایخ بود آخر عمر بخدمت سلطان المشایخ در غیاث پور ساکن
شد و بمبالغه تقوے به نهایت ترک و تجرید کوشید و پیوسته کتابت کلام مجید کردے
و از اختلاط خلق مجرد زیستے و در غایت عظمت و کرامت بود و با مردان غیب
ملاقات داشت وقتے این بزرگ بخدمت سلطان المشایخ گفت که مرا تشنگی
غالب شده بود و پیش من کسے نبود که آب بطلبم کوزهٔ آب پر از غیب پیدا شد آن
کوزه بشکستم آب ریخته شد و گفتم که من آب کرامت خواهم خورد حضرت سلطان المشایخ

فرموده که بایستے خورد الکرامة لا یرد از نہار بسیارے باشد وقتے من نیز خواستم کہ شانہ کنم پیش من کسے نبود کہ شانہ بیارد دریں میان دیوار بشگافت از دیوار شانہ بیرون آمد بستدم و شانہ کردم سلطان المشائخ رقعہ بخط مبارک خود کتاب ایں بزرگ در بیان محبت رب العالمین در قلم آوردہ بود دریں کتاب درنگاہ محبت تحریر یافتہ است در نظر مبارک محبان درگاہ بے نیازی خواہد آمد آخر الامر چوں ایں بزرگ نقل کردہم در حظیرہ سلطان المشائخ در چبوترہ یاران مدفن یافتہ رحمۃ علیہ منہم آں عالم علو دینی آں صاحب اسرار یقینی یعنے مولانا فصیح الملة والدین کہ بوفور علم و فضل و تقوے و ورع آراستہ بود از بیشتر یاران اعلےٰ در ارادت سابق بود و در مجلس سلطان المشائخ اکثر سوالات علمی و استکشاف رموزات عالم حقیقت او کردے و جوابہاے شافی مشرف گشتے و در آوان تعلم خدمت مولانا فصیح الدین و قاضی محی الدین کاشانی در خدمت یکدیگر بسیار بودندے و در مجلس مولانا شمس الدین قوشچہ در طبقۂ اول علم اصول فقہ تحقیق کردہ و میان علما بوفور علم و ذکاے طبع مشہور گشتہ چوں بفضل ربانی جذب رحمانی خدمت مولانا فصیح الدین را در ربود خواست در راہ حقیقت شروع کند و آں علم را بعمل مقروں گرداند از مجلس منزوی شد و اندک تعلق و تعلیم فرزندان ملک بیکرس باربک سلطان غیاث الدین بلبن کہ سبب نفقۂ ضروری فرزندان داشت ترک داد و نظر بر کرم حق داشت فرزندان مولانا مزاحم شدند تو کہ ترک تعلیم گرفتی حال قوت چہ خواہد بود مگر از زیر مصلے چیزے پیدا خواہد شد الغرض مولانا را یارے بود چوں ترک و تجرید مولانا راشنید چند تنکہ آوردہ زیر مصلے مولانا نہاد چوں آں یار باز گشت خدمت مولانا حرم محترم خود را طلبید و گفت بیا چیزے زیر مصلے است بردار چوں ازیں حال قاضی محی الدین کاشانی را تحقیق شد دیدن خدمت مولانا آمد از حال ترک و تجرید و بحق مشغول گشتن روشن شد باز گشت و بعد چند روز خدمت مولانا فصیح الدین دیدن قاضی محی الدین کاشانی رفت بعد ملاقات قاضی محی الدین گفت کہ

من کتابے در سلوک مشایخ مطالعہ مے کردم در آں کتاب دیدم کہ روز قیامت
اٰمَنَّا وَصَدَّقْنَا ہر کسے از خلایق زیر علم بزرگے کہ برو پیوند کردہ است خواہد بود
ومرا در خاطر گذشت کہ من دست بزرگے از بزرگان دین بگیرم وسعادت آخرت
خود را در حمایت او اندازم اکنوں مارا واجب است کہ در طلب بزرگے از بزرگان
دین شوم و بخدمت او بیعت کنم و درآں ایام صد بزرگ بیش صاحب دعوت وارشاد با وفور کرامات در
شہر بودند وایں ہر دو بزرگ در اندیشہ واجتہاد آں شدند کہ مرید کدام بزرگ شوند ہم دریں میان در خاطر
ایشاں گذشت کہ سیدے است پس بزرگ و صحبت مشایخ کبار دریافتہ بروبرویم وازو پرسیم ہر کہ او
اشارت کند بروپیوند کنیم چوں بخدمت آں سید رفتند و کیفیت خود باز نمودند او گفت بارے
سلطان المشایخ نظام الحق والدین خلیفۂ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
قدس اللہ سرہما العزیز کہ بوفور علم و کمال عمل و عقل و عشق و وجد و ذوق آراستہ است
و دراں ایام سلطان المشایخ در غیاث پور آمدہ سکونت کردہ بود وایں ہر دو
بزرگ در غیاث پور آمدند چوں بسعادت قدمبوس و بشرف مکالمہ مشرف
گشتند بخدمت سلطان المشایخ عرض داشت بیعت نمودند سلطان المشایخ
فی الحال قاضی محی الدین کاشانی را دست بیعت داد و مولانا فصیح الدین را
گفت کہ درباب شما از شیخ شیوخ العالم بپرسم بمجرد استماع ایں سخن مولانا در عالم
تحیر افتاد کہ شیخ شیوخ العالم برحمت حق پیوست سلطان المشایخ چگونہ خواہد
پرسید ایں معنی در خاطر گذرانید و ہیچ نگفت و روے بر زمین آوردند و باز گشتند چوں
کرت دوم بخدمت سلطان المشایخ پیوستند سلطان المشایخ فرمود کہ مولانا
من کیفیت شما بخدمت شیخ شیوخ العالم گذرانیدم در محل قبول افتاد شما
بیعت کنید چوں خدمت مولانا بدولت بیعت رسید از سلطان المشایخ سوال
کرد کہ مخدوم شیخ شیوخ العالم بدار بقا پیوستہ مخدوم از کہ پرسید فرمود کہ در ہر کارے
کہ مرا تردد پیش آید از شیخ شیوخ العالم بپرسم و بحکم فرمان ایشاں کار کنم الغرض
خدمت مولانا بفضائل بسیار و بعبادت و زہادت و لطافت بیشمار آراستہ بود

وہمچنیں گویند ہم در حیات سلطان المشائخ مجاز گشته بود برحمت حق پیوست رحمة الله علیه منهم آں سلطان الشعرا برهان الفضلا امیر خسرو شاعر رحمة الله علیه که گوے سبقت فضل از متقدمان ومتاخراں برده بود وباطنے صاف داشت طریقهٔ اہل تصوف در صورت وسیرت او پیدا بود اگرچه تعلق به بادشاهاں داشت فاما از آنها بود که گفته اند مصرع کمر بخدمت سلطان به بند وصوفی باش ؛ وکاتب حروف از والد خود رحمة الله علیه سماع دارد که مے فرمود درآں روز که امیر خسرو تولد شد در جوار خانهٔ امیر لاچین پدر امیر خسرو دیوانهٔ بود صاحب نعمت پدر امیر خسرو امیر خسرو را در جامه پیچیده پیش آں دیوانه برد دیوانه فرمود آوردی کسے را که دو قدم از خاقانی پیش خواهد بود الغرض چوں بحد بلاغت رسید بشرف ارادت سلطان المشائخ مشرف گشت وبانواع مراحم وشفقت مخصوص گردید وبنظر خاص ملحوظ شد ودرآں ایّام سلطان المشائخ در خانهٔ رادت عرض جد مادرین امیر خسرو نزدیک دروازهٔ منده پل مے بود امیر خسرو درآں ایّام در آغاز شعر گفتن بود هر نظمے که گفتے بخدمت سلطان المشائخ گذرانیدے تا روزے حضرت سلطان المشائخ فرمود طرز صفاهانیان بگوے یعنے عشق انگیز و زلف وخال آمیز از آں روز باز که امیر خسرو علیه الرحمة در زلف وخال بتاں پیچید وآں صفاتِ دل آویز را بنهایت رسانید بعده دیوان مبتدی ومنتهی برابر قاضی معز الدین پایچه پدر مولانا رفیع الدین پایچه بخدمت سلطان المشائخ بنام گذرانید. ورموز واشارات آں تحقیق کرد واز میان شعراے عهد پیش بادشاهان بلند مرتبه مشهور گشت وباعتقاد صادق در محبت سلطان المشائخ بحدے کوشید که شایان محرمیت اسرارِ آنحضرت گشت روزے در مدح سلطان المشائخ پیش سلطان المشائخ شعرے گذرانید فرماں شد که چه مے خواهی چوں هوس سخن در نظم داشت شیرینی سخن خواست فرمان شد که آں طاس شکر که زیر کهٹ است بیار وبرسر خود نثار کن وقدرے هم ازاں بخور امیر خسرو همچناں

کرد لاجرم شهرۀ سخن او شرق و غرب عالم گرفت و فخر شعراے سلف و خلف گشت
و بدیں درخواستے که او کرد باجابت مقرون شد تا آخر عمر پشیمانیها خورد که چرا بهتر ازیں
نخواستم و از کتبے که انشاے او کتابخانه پر گشت و اگر کتابے تمام کردے و بخدمت
سلطان المشائخ گذرانیدے سلطان المشائخ آں کتاب بر دست کردے
و فرمودے که فاتحه بخوانیم و همچناں بر دست امیر خسرو بدادے و وقتے بودے
که باز کردے و چند سطرے نظر فرمودے اینهم براے کمال حال امیر خسرو
بود تا او بفن شعرے فریفته نشود و دنبال کارے بهتر ازیں باشد و اوقات ایں
بزرگ معمور بود و هر شب بوقت تهجد هفت سیپاره کلام الله بخواندے روزے سلطان
المشائخ از و پرسید که ترک حال مشغولیها چیست عرض داشت مخدوما چندگاه باشد
که بوقت آخر شب گریه مستولی میشود سلطان المشائخ فرمود الحمد لله اندکے ظاهر
شدن گرفت و سلطان المشائخ چندیں رقعات متضمن ذوقها بخط مبارک
خود بجانب امیر خسرو در قلم آورده است چنانکه فوائد آں دریں کتاب بمحل ثبت
افتاده امیر خسرو را بخدمت سلطان المشائخ محلے و قربتے تمام بود بهر وقت
که خواستے پیش رفتے و در کل امور مشورت با او بودے و اگر از یاران اعلے کسے
را درخواست بودے امیر خسرو را گفت تا او بگذرانیدے چنانکه در ذکر شیخ
نصیر الدین محمود تحریر یافته است مرحمت هاے سلطان المشائخ که درباب
امیر خسرو بود آنرا کتابت کرده نسخهٔ آں اینست یکبار سلطان المشائخ ایں بنده
را فرمود که من از همه تنگ آیم و از تو تنگ نیایم دوم بار گفت از همه کس تنگ آیم
تا حدے که از خود هم تنگ آیم و از تو تنگ نیایم وقتے مردے بخدمت سلطان
المشائخ درخواست بجرأت نمود که از آں نظرها که در حق امیر خسرو است یکے
در کار من کن در حضور او جواب نفرمود او بنده را گفت آنوقت در خاطر من میگذشت
که میخواستم آں مرد را بگویم که آں قابلیت بیار وقتے بر زبان خواجه رفت که دعاے
من بگو که بقاے تو موقوف است بر بقاے من باید که ترا پهلوے من دفن کنند

این سخن کرّات بخدمت ایشان یاد داده شده است و ایشان فرموده که همچنین خواهد بود انشا الله تعالے و خدمت خواجه با بنده عهد خداے کرده است هرگاه در بهشت بخرامد بنده را برابر خود در بهشت برد انشا الله تعالے وقتے خواجه در خواب دید که آب جوی در پایان منده پل نزدیک دروازه پیش خانهٔ شیخ نجیب الدین متوکل آمی روان شده است بغایت روشن و صافی و دعاگو در دو کاسه بلند بر نشسته است و وقتے بغایت خوش امیدوارے پیدا شده و چنان وقتے در خاطر من گذشتے و براے تو از خدا نعمتے که مارا مطلوب باشد خواسته ام میدانم که دعا مستجاب شده است و در تو آن حال پیدا خواهد شد انشا الله تعالے و بنده وقتے از زبان مبارک خواجه شنیده ام که فرمودند که امشب در سر دعاگو فرو خواندند که خسرو نام در درویشان نیست خسرو را بنام محمد کاسه لیس خوانید از غیب بنده را این خطاب آمده است و مخبر صادق صلے الله علیه و آله وسلم اخبار کرده بدین اسم بنده امیدوار نعمت های ابدی است انشا الله المعطی بنده را خواجه ترک الله خطاب کرده است و چندین فرمان موشح و مزیّن بخط مبارک ایشان بدین خطاب در حق بنده مبذول بوده و بنده آن را تعویذ ساخته تا بوقت دفن برابر بنده باشد فرداے قیامت رحمان بحق من بیچاره بداں کاغذها بخشاید انشا الله تعالے الکریم این بیت هم از نفس ایشان شنیده ام **بیت** در پیش تواے از همه کس بیکسه منم ✣ در راه غمت کمینه تر خس که منم ✣ خواجه بنده را طلب فرمود چون بنده پیش رفت فرمودند که خوابے دیده ام بشنو بعد ازان بر زبان مبارک ایشان گذشت که شب آدینه در خواب مے بینم شیخ صدر الدین پسر شیخ الاسلام بهاؤ الدین زکریاے علیه الرحمة پیش آمد من بتواضع بلیغ پیش آمدم او خود چندان تواضع نمود که مترا نگفت در اثناے آن مے بینم تو که خسروے از دور پیدا شدی و نزدیک ما آمدی و بیان معرفت آغاز کردی همه رنمیان صالح مؤذن بانگ نماز گفت از خواب بیدار شدم چون این خواب تقریر فرمودند گفتند بنگر این چه مرتبه باشد بعد آن من بیچاره

از سرزاری و نیازمندی عرض داشت کردم که من کناس را چه حدِّ آں مرتبه باشد
که آخرداده شماست خواجه را ازیں سخن گریه گرفت بآواز بلند گریست بنده نیز از گریهٔ
سخت ایشان در گریه شد بعد ازاں خواجه فرمود تا کلاه خاص دادند بدست
مبارک خود بنده را الباس کرد و فرمود که بباید که کلمات مشایخ بسیار در نظر داری
سلطان المشایخ از غایت شفقتے که درباب امیر خسرو داشت ایں دو بیت
فرمود من انشاے حضرت الشیخ ؎ خسرو که بنظم و نثر مثلش کم خاست *
ملکیّتِ مُلکِ سخن آں خسرو راست * آں خسرو ماست ناصر خسرو نیست * زیرا
که خداے ناصر خسرو ماست * سبحان الله کدام مرتبه بهتر ازیں تواند بود که بر زبان
دُرربار حضرت سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز وصف امیر خسرو گذشت
زہے کمال عظمت امیر و شفقت و پرورش حضرت سلطان المشایخ قدس الله
سره العزیز باز آیم بذکر امیر خسرو رحمة الله علیه وقتے در غیاث پور در خانهٔ والد
کاتب حروف رحمة الله علیه امیر خسرو دعوتے داده بود سلطان المشایخ و
بزرگان شهر دراں جمعیت حاضر بودند بهلول قوال در صورت ایں غزل امیر حسن
میگفت نظم زہے ترکے که از خمهاے ابرو * کماں پیدا کن پنهاں زند تیر *
بگوش مُدّعی سکے جاے گیرد * مزامیرے که هست اندر مزامیر * الغرض چوں
سماع فرو داشت کردند امیر خسرو غزل خود آغاز کرد چوں مطلع بخواند بسته شد
غزل شیخ سعدی آغاز کرد بیت معلمت همه شوخی و دلبری آموخت * جفا و
ناز و عتاب و ستمگری آموخت * ایں غزل تمام بتمامرق بخواند بعده ازو پرسیدند
چه حالت است که هر بار غزل خود میخوانی بسته میشوی گفت چنداں معنی هجوم
مے آورد که در ضبط آں حیراں میشوم آخر الامر امیر خسرو برابر سلطان غیاث الدین
تغلق در لکهنوتی رفت در غیبت او سلطان المشایخ بصد جنت خرامید چوں
ازاں سفر باز آمد روے خود سیاه کرد و پیراهن پاره در میان خاک غلطاں پیش
در حظیره سلطان المشایخ آمد مصرع جامه دراں چشم چکاں خونِ دل رواں *

ط رقت آرنده ۱۱۲۵

بعدہ گفت اے مسلمانان من کدام کس باشم کہ براے انچنیں بادشاہے بگریم فاما
براے خود گریم کہ بعد از سلطان المشایخ مرا چنداں بقائے نخواہد بود بعدہ
شش ماہ بزیست و برحمت حق پیوست و در پایان روضۂ سلطان المشایخ
مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ منہم آں جمال زہاد آں پیشواے عباد آں سالک
طریق ورع و تقویٰ آں طالب وصلت مولیٰ یعنے مولانا جمال الملۃ والدین
مشغول بعلوم ربّانی و مشاہدات جمال رحمانی میان یاران اعلیٰ مشہور بود
و مشغولی باطن مبارک ایشاں بحدّے بود کہ در مجلس سلطان المشایخ
چناں مشغول بودے کہ از خود خبر نداشتے سلطان المشایخ مے فرمود
کہ مولانا جمال الدین را وقت مے باشد کہ اورا از غیر حق یاد مے آید و ایں
نفس سلطان المشایخ در باب مشغولی یاران اعلیٰ در باب او بود ہر آئینہ
ہم بداں خطاب مخاطب شد و ایں ہم در حیات سلطان المشایخ برحمت
حق پیوست منہم آں شیر بیشۂ تصوف آں عاری از تکلف یعنے مولانا
جلال الملّۃ والدین اَوَدہی کہ بزہد و ورع و ترک و تجرید موصوف بود و ہم از
ابتدا تا انتہا ترکے یکبارگی داشت و از غوغاے دنیا زار ماندہ گوشہ گرفت
و بعبادت خداے و بمحبت سلطان المشایخ مشغول شد و ایں بزرگ
از بیشتر یاراں اودہ در ارادت سابق بود و نزدیک ہمہ معظم و مکرم وقتے از
یاران اعلیٰ کہ از اودہ بودند اتفاق کردند اجازت تعلّم و بحث کردن از
سلطان المشایخ بستانند اگرچہ ہر یکے ازیں یاراں عالمے متبحر بود فاما بحکم فرمان
سلطان المشایخ مشغول بیاد حق شد ولیکن ہوس اینکار کہ عمرے بداں مشغول
بودند باعث مے شد الغرض مولانا جلال الدین را برآں آوردند کہ دریں باب عرضداشت
بکند چوں ایں بزرگان بخدمت سلطان المشایخ حاضر آمدند و در مجلس حضرت سلطان
المشایخ صفت کبریائے حق جلّ و علیٰ بر سلطان المشایخ تجلّی کردہ بود و از ہیبت آں بسیار یاران
اعلیٰ را مجال نطق نبود مولانا جلال الدین محل کلام داشت تا عرضداشت کرد مخدوم اگر

فرمان باشد یاران وقت وقتے بحثے کنند سلطان المشائخ دانست کہ ایں سوال ہمہ
یاراں است کہ حاضر آمدہ اند فرمود کہ من چکنم ہر از ایشاں مطلوبے دیگر است و ایشاں
ہمچو پیاز پوست در پوست اند کاتب حروف از جواب سلطان المشائخ استنباطے
کردہ است یعنے مغز ندارند آنمقدار علم کہ براے اینکار کہ در آں شروع کردہ اند
حاجت باشد حاصل کردہ و مطلوب ازاں علم عمل است و محبت باری تعالے بمنزلۂ
مغز است و آنچہ جز او ست بمنزلۂ پوست ازینجاست کہ شیخ نصیر الدین محمود
مے فرمود کہ وقتے مولانا شمس الدین یحییٰ و ایں ضعیف بخدمت سلطان المشائخ
یکجا نشستہ بودیم سلطان المشائخ مولانا شمس الدین را فرمود کہ لب بربندی
و در بربندی و نیز روایت کنند کہ مولانا وجیہ الدین پائلی را نیز سلطان المشائخ
فرمودہ بود کہ مولانا میان تو و میان خداے تعالے ہمیں زباں ماندہ است
الغرض چند روز ذات ملک صفات خدمت مولانا جلال الدین را زحمت شد
و از دار فنا بدار بقا رحلت فرمود رحمۃ اللہ علیہ منہم آں صورت صفا آں سیرت وفا
خواجہ کریم الملۃ و الدین سمرقندی المدعو بہ بیانہ کہ در مکارم اخلاق مثل خود در
آفاق نداشت ظاہر و باطن ایں بزرگ باوصاف اہل تصوف آراستہ بود و
فضائل بسیار و علوم بیشمار و طبعے فیاض در غایت لطافت و عقلے بکمال در نہایت
فراست داشت و ایں ہمہ ثمرۂ آں بود کہ در سلک ارادت سلطان المشائخ
منسلک بود و محبت آنحضرت از صفاے اعتقاد محکم گرفت و بنظر خاص سلطان
المشائخ ملحوظ گشت تا از غایت کرمے کہ سلطان المشائخ را درباب ایں بزرگ
بود و بوسیلۂ آنکہ پدر بزرگوار او خواجہ کمال الملۃ والدین سمرقندی کہ وزیر اقلیم
خراساں بود بزرگے خوش گوید بیت بتقدیرے اشارت راے رفیع او * در حیز
وجود نیاورد ہیچ شے * بواقع در دیار ہندوستان آمدہ با نواع مراحم بادشاہ
ہند مخصوص گشتہ از ملتان تا ہانسی چنانچہ دیپالپور و اجودہن وغیر ذلک حوالۂ
او شدہ او مرید شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین شدہ دختر خواجہ محمد پدر اسحاق

منہم

نبیرۂ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز بحکم اشارت سلطان المشایخ در حبالۂ شیخ کریم الدین مذکور آمدہ وبقرابت آں خاندان کرم مکرم گشت وبیشتر حال در غیاث پور میاں یاران اعلے عمر عزیز گذرانیدہ بواسطہ لطافت طبع ونظم دلپذیر وہمت بلند او خوب طبعان اسیر محبت او گشتند چنانکہ خواجہ ضیاالدین برنی علیہ الرحمۃ بیشتر نسخۂ غریب در ہر علمے کتابت کردہ وبخدمت ایں بزرگ رسانیدہ مرہون کرم آں کریم گشتہ وامیر خسرو وامیر حسن باایں بزرگ اخلاصے تمام داشتند وبعد نقل سلطان المشایخ با سلطان محمد تغلق انار اللہ برہانہ بطلب سلطان ملاقات کرد وبانواع مراحم مخصوص گشت تا بخطاب شیخ الاسلام والوزراے ملک ستگانوہ مخاطب شد ودرآں دیار رفت وامور ومہمات مسلمانان آں دیار را بعقل کامل خود بر جادۂ معدلت باز آورد وکاتب حروف ایں بزرگ را در صحبت مولانا فخر الدین زرّادی خلیفۂ سلطان المشایخ دریافتہ بود جمالے باکمالے داشت وبہ زیِّ صلحی آراستہ وبجاعت ہاے خاص صحبت یافتہ سلطان المشایخ مشرف شدہ آخر الامر در ستگانوہ بجوار رحمت ربّ العالمین پیوست وخاک او امروز توتیاے خلق آں دیار است رحمۃ اللہ علیہ وازیں بزرگ خلفے ماند کہ ذات عدیم المثال او محبوب اہل محبت است وفیاض طبع او کاشف غوامض حقائق معرفت ونوک قلم او مغز سخن را چناں مے نگارد کہ ازاں چشم ہاے معانی مے کشاید بزرگے خوش گوید **بیت** چہ آتش ست ندانم ضمیر او یارب + کہ نقد سکّۂ معنی از وعیار گرفت + یعنے شیخ زادۂ معظم احمد بن کریم نبیرۂ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز خواجہ حکیم ثنائی خوش گوید **بیت** در نکتہ بو حنیفۂ کوفی + در ورع ہیچو شافی صوفی + وکاتب حروف باایں بزرگ زادہ بر حکم محبت اسلاف وبواسطۂ طبیعت صاف محبت از جاں دارد شیخ سعدی خوش گوید **بیت** بجانت کز میان جاں چو جانت دوست میدارد + بحق دوستی جاناں کہ باور دار سوگندم + وبرادر عزیز او کہ دلہاے دوستاں طالب دیدار

فرحت انگیز اوست یعنے شیخ زادہ مکرم نظام الملۃ والدین کہ ذات پسندیدۂ او صورت معنی است شیخ سعدی خوش گوید بیت این ظرافت کہ تو داری ہمہ دلہا بفریبد ✤ این لطافت کہ تو داری ہمہ غمہا بزداید ✤ منہم آں ملک الملوک فضلا آں بلطافت طبع دلربا یعنے امیر حسن علا سنجری کہ غزلیات جگرسوز او از جیوب دلہاے عاشقاں آتش محبت بیروں مے آورد و اشعار دلپذیر او راحتے بدلہاے سخنوراں میرساند و لطائف روح افزاے او مایۂ اہل ذوق ہست و سخن این بزرگ چاشنی شیخ سعدی دارد بیتے در ہمینے گفتہ است بیت حسن گلے ز گلستان سعدی آوردہ است ✤ کہ اہل معانی گلچین آں گلستانند ✤ و این بزرگ پیوستہ میان شعرا متمکن و متحمل بود و ہیچکسے لطیفہ و نظمے ببدیہہ بہتر از و نگفت و بادشاہاں و بادشاہ زادگاں گوش ہوش بر لطایف او میداشتند و سر ہمہ سعادتہا آں بود کہ در سلک بندگان حضرت سلطان المشائخ منسلک شد و بنظر خاص سلطان المشائخ مخصوص گشت وقتے این بزرگ بخدمت سلطان المشائخ آمد و چند عزیز حاضر بودند سلطان المشائخ روے مبارک سوے این بزرگ کرد و فرمود کہ این ساعت ذکر فضلا داشتم کہ تو در آمدی و از ملفوظات روح افزاے سلطان المشائخ فوایدے نبشت و ہمین تقریر سلطان المشائخ بقدر امکان رعایت کرد کہ امروز آں فوائد الفواد مقبول اہل دلاں عالم شدہ است و دستور عاشقاں گشتہ و شرق و غرب عالم گرفتہ سلطان الشعرا امیر خسرو رحمۃ اللہ علیہ کرات گفتے کاشکے تمامی کتب کہ عمر در آں صرف کردہ ام برادر امیر حسین را بودے و ملفوظات سلطان المشائخ کہ جمع کردہ است مرا بودے تا من بداں در دنیا و آخرت فخر و مباہات کردمے و این بزرگ دریں عالم مجرد زیست در آخر عمر در دیوگیر رفت و ہمانجا مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ منہم آں بصورت و سیرت سلف آں فخر خلف قاضی شرف الدین یار مولانا حسام الدین ملتانی کہ او را قاضی شرف الدین فیروزگجے

ہم گفتندے ایں بزرگ بوفور علم و زہد و تقویٰ و ترک تکلف آراستہ بود و
حافظ کلام ربّانی و عاشق درگاہ سبحانی بود و اگر کسے او را دیدے گمان بردے
کہ ایں ملک مقرب است کہ بدیں ہیئت در راہ مے رود و علوم بسیار داشت
و در فضل آیتے بود کاتب حروف دیوان احسن حسن پیش ایں بزرگ گذاشتہ
است و آنچہ مایحتاج خانہ بودے از غلہ و ہیزم بر دست مبارک کردہ در خانہ
آوردے وقتے ایں بزرگ کپچری و ہیزم بر دست کردہ مے آمد قاضی
کمال الدین صدر جہاں مرحوم دید با آں کر و فر صدر جہانی کہ میرفت
از اسپ فرو د آمد و قدم بوس آں بزرگ کرد و حاضراں را گفت ایں مرد
خدائے کہ التفات بکسے ندارد بر طریقۂ سلف میرود بزرگے خوش گوید
بیت خوشم بدولت خواری ملک تنہائی ✦ کہ التفات کسے را بروزگارم
نیست ✦ وکسوت ایں بزرگ جامۂ چادر بودے و ایں بزرگ را نسبت
سلطان المشائخ محلے تمام بود و در مجلسے کہ مولانا حسام الدین و یاران
اعلیٰ حاضر مے بودند بیشتر سخن ایں بزرگ کردے چنانکہ در ذکر سلطان
المشائخ تحریر یافتہ است در دیوگیر از دار فنا بدار بقا خرامید و خاک پاک او
ہمانجاست رحمۃ اللہ علیہ **منہم** آں عابد اہل طریقت آں افضل اہل حقیقت
اعنی مولانا بہاء الملۃ والدین ادہمی و ایں بزرگ را دار الامانی ہم گفتندے علمے
وافر و تقویٰ کامل داشت و دریں عالم غدار زیست اگرچہ بہ زی علما بود فاما باوصاف
اہل تصوف موصوف بود چوں از وطن قدیم خود ملتان در شہر درآمد در سلک ارادت
سلطان المشائخ منسلک شد و ہم بمحبت حضرت سلطان المشائخ در شہر ساکن
شد و بعد ہر چند گاہے بخدمت سلطان المشائخ بیامدے شبہا در خانۂ والد کاتب
حروف بودے و از غایت تقویٰ و ورع ہر روز غسل کردے و در نہایت ترک
و تجرید کوشیدے آخر الامر چند روز زحمت شد از دار فنا بدار بقا
خرامید رحمۃ اللہ علیہ **منہم** آں صوفی باصفا آں

زاہد یاد فاکہ دربذل وایثار وامر معروف ونہی منکر میان یاران اعلےٰ مشہور بود یعنے
شیخ مبارک کوپاموی کہ او را میرداد نیز گفتند سے سینۂ مصفا وہیتے دلکشا داشت
وعاشق جمال ولایت پیر واز مریدان سابق حضرت سلطان المشایخ بود وصد رقعہ
بیش بخط مبارک سلطان المشایخ مشحون ومزین بانواع کرم بجانب او صادر
شدہ ویاران اوچنانکہ مولانا شمس الدین یحییٰ وشیخ نصیر الدین محمود و
مولانا علاؤ الدین نیلی وعزیزان دیگر چوں از خدمت سلطان المشایخ باز مے
گشتند فرماں مے شد چوں در کوپاموبرسید خواجہ مبارک را بہ بینید وقتے
کاتب حروف بخدمت شیخ نصیر الدین محمود نشستہ بود خواجہ مبارک علیہ الرحمۃ
درآمد وچند تنکہ پیش نہادہ گفت من بہ نیت ملاقات شما از خانہ رواں گردیدہ بودم
دراثنائے راہ عزیزے ایں چند تنکہ پیش آورد ورسم درویشاں انیست چوں بدیدن
کسے میروند ہرچہ دراثنائے راہ پیدا شود ازآنِ آنکس باشد کہ بروے روند شیخ
محمود رحمۃ اللہ علیہ تبسم کرد وبوقت برخاستن دوچنداں مبلغ پیش خواجہ مبارک
آورد وایں بزرگ را با والد کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ محبت بسیار بود وکرّات
گفتے کہ من مسلمان کردۂ پدر تو ام کاتب حروف یعنی را استکشاف کرد فرمود
کہ من مردے امیرداد مختص سلطان علاؤ الدین بودم پیری ومریدی نمیدانستم
کہ چہ باشد وازیں طایفۂ انکارے داشتم چوں با خدمت والد شما صحبت شد مرا
برآں آوردند کہ یکبار سلطان المشایخ را بہ بیں مرا بخدمت سلطان المشایخ
برد دراوّل مجلس کہ بشرف محاورہ ومکالمۂ سلطان المشایخ مشرف شدم
بندۂ آنحضرت گشتم مصرع اے انوریت بندہ وچوں انوری ہزار * وازہمہ
برخاستم ہرآئینہ چوں از شفقت والد شما رحمۃ اللہ علیہ بدیں دولت رسیدم ودر
سلک بندگان سلطان المشایخ درآمدم مسلماں کردۂ ایشان باشم وتاالب
گور رعایت آں حقوق با خدمت والد رحمۃ اللہ علیہ وبا کاتب حروف بدانچہ
قدرت او بود کرد حق تعالےٰ از وقبول گرداناد وایں بزرگ را ہمتے بلند بود وترکے

یعنی کوتوال بادار وغۂ عدالت ۱۲

بیکبارگی داشت در خانه ہر کہ طعام فرستادے خوانے آراستہ بانواع نعم در آوانے یعنے ظرفے شفاف بیش بہا فرستادے و گفتے کہ آں خوان یا آں آوانے باز نیارند و نمازے نیک باراحت کردے و تعدیل ارکان نیکو بجا آوردے کاتب حروف ہیچکس را تا ایں غایت برآں ہیئت در نماز ندیدہ ست در آخر عمر چند روز زحمت شد از دار فنا بدار بقا خرامید و در پایان روضہ حضرت سلطان المشائخ در رستہ اول مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ منہم آں تارک دنیا آں طالب عقبےٰ خواجہ موید الدین کرہی کہ ظاہری آراستہ بصفا و باطنی پیراستہ بوفا داشت و در زہد و تقوے و باعتقاد خوب موصوف بود ایں بزرگ در اوائل بکار دنیا ہم ملک و ملکزادہ معظم بود در انچہ سلطان علاؤالدین در عہد میرے اقطاع کردہ ست و ایں پیش او کارہاے شگرف کردے آخر الامر چوں سعادت ابدی یار بود در سلک بندگان سلطان المشائخ در آمد و اختیار از سر دنیا زار بماندہ بخاست چوں سلطان علاؤالدین بر تخت بادشاہی بنشست ایں بزرگ را یاد کرد چوں شنید کہ تارک دنیا شدہ ست و سر بر آستان سلطان المشائخ نہادہ بر سلطان المشائخ گفتہ فرستاد کہ مخدوم کرم کنید و خواجہ موید الدین را رخصت فرمائید تا کارے از پیش ما بر گیرد و سلطان المشائخ جواب گفت کہ او را کارے دیگر پیش آمدہ ست در استعداد آں کار ست آں حاجب کہ پیغام بادشاہ آوردہ بود ایں سخن او را گراں نمود و گفت مخدوم شما ہمہ را میخواہید ہیچو خود کنید سلطان المشائخ فرمود ہیچو خود چہ باشد بہتر از خود بہتر از خود میخواہم چوں بادشاہ ایں جواب شنید دست ازو بر داشت کاتب حروف ایں بزرگ را دیدہ بود پیرے عزیز دراز بالا سپید پوست خوبصورت پاکیزہ سیرت بود و قبر او در پایان روضہ سلطان المشائخ میان یاران و خدمتگاران است رحمۃ اللہ علیہ رحمۃً واسعۃً منہم آں جمال صوفیان آں شرف متقیان خواجہ تاج الملۃ والدین داوری کہ صورت زہد و تقوے

بود و ایں بزرگ در آوائل تعلق باہل دنیا داشت فاما چہ سعادت ابدی نصیب
او گشت ترک آں مذلت گرفت و بدولت ارادت سلطان المشایخ مشرف
شد و محبت سلطان المشایخ در سویداے دل مبارک او جاے کرد ترکے یکبارگی
پیش گرفت و فقر و مجاہدہ و فاقہ را دولت خود دانست امیر خسرو خوش گوید؎
ملکت عشق ملک شد از کرم الٰہی ام ❊ پشت من و پلاس غم اینست قباے شاہی
ام ❊ شیخ سعدی خوش گوید؎ بپاے سرو در افتادہ ام چو لالہ و گل ❊ کہ او
شمائل قد نگار من دارد ❊ بزرگے دیگر گوید؎ اے سرو بتو شادم مشکلت
بفلاں ماند ❊ اے گل ز تو خشنودم تو بوے کسے داری ❊ و در محبت سلطان
المشایخ کار او بحدے کشید بجد آنکہ نام مبارک سلطان المشایخ کسے پیش او
بستدے دو چشم مبارک ہمچو جوے آب رواں شدے و ایں بزرگ در سماع غلو
تمام داشت و سریع البکا بود و رقص کشادہ عاشقانہ کردے چنانکہ از ذوق
او راحتے بدلہاے حاضراں رسیدے و خلعتہاے بیش بہا بقوالاں دادے
و بعلو ہمت و ترک و تجرید منسوب بود آخر الامر در راہ دیوگیر بوقت بازگشتن در منزل
کتہول چند روز زحمت شد و بوقت نزع آں بزرگ تبسمے کرد و اینمعنی را خواجہ
حکیم سنائی نظم کردہ است مثنوی عاشقے را یکے فسردہ بدید ❊ کو ہمی مرد خوش
ہمی خندید ❊ گفت او را بوقت جاں دادن ❊ چیست ایں خندہ خوش استادن
گفت خوباں چو پردہ بردارند ❊ عاشقاں پیش شاں چنیں میرند ❊ چوں از دار فنا
بدار بقا رحلت کرد از انجا در حظیرۂ حضرت سلطان المشایخ آوردند و بر چبوترۂ یاراں
مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ منہم آں بلطافت طبع بے نظیر و آں بنزدیک اہل دلان عالم
دلپذیر یعنے خواجہ ضیاء الملۃ والدین برنی کہ مقبول خاص و عام بود و لطافتے بیحد
و ظرافتے بے اندازہ داشت در ہر مجلسے کہ ایں بزرگ بودے گوش ہوش ہمہ بر لطایف
روح افزاے او بودے او مجمع اللطایف و جوامع الحکایت بود و از صحبت علما و مشایخ
و شعرا نصیبے کامل داشت و ہمتے بلند و ایں ہمہ ثمرۂ آں بود کہ ہم از ابتداے بواسطۂ

شفقت پدر بزرگوار که از دومان بزرگی بود بسعادت ارادت سلطان المشایخ
مشرف گشت و سر اخلاص بر آستانهٔ آسمان سای سلطان المشایخ نهاده در
غیاث پور ساکن شد و بخدمت سلطان المشایخ محلّی و قربتی تمام یافت چنانکه
در حسرت نامهٔ خود کنایت کرده است و در آخر الامر بواسطهٔ لطافت طبع که در امثال
خویش در فن ندیمی زیر کبودی آسمان مثل نداشت بخدمت سلطان محمد
انار الله برهانه ممکّن و متجمّل گشت و از دولت او ازین دنیای غدّار و مکّار بیوفا
حظّی وافر و نصیبی کامل گرفت چون عمر بهفتاد و اند سال کشید از دولت سلطنت جاوید
فیروز شاه خلد الله ملکه و سلطانه بالتماس ما یحتاج او که بدو رسید گوشه گرفت و بانشای
کتب بی نظیر چنانکه ثنای محمدی صلی الله علیه و آله وسلم و صلوات کبیر و عنایت نامهٔ
الهی و ماثر سادات و تاریخ فیروز شاهی و جز آن مشغول شد و باتمام رسانید و این
بزرگ در صحبت سلطان الشعرا امیر خسرو و ملک الفضلا امیر حسن بسیار
بود و از مجالس ایشان مستفید گشته با اینهمه فضائل محبت فرزندان رسول صلی الله
در دل مبارک او راسخ بود آخر الامر چند روز زحمت شد و از دار دنیا بدار عقبی مردانه
و عاشقانه خرامید وقت نقل دانگ و درم بر خود نداشت بلکه جامه های تن نیز
بداد و در جنازهٔ فرو بالای او یک تو و یک بوریا بود فحسب هر آینه اثر صحبت
سلطان المشایخ بر صحبت پادشاهان غالب آمد عاقبت او بخیر شد و ان
جهان مسکین وار چنانچه می بایست بیرون رفت و در جوار حظیرهٔ سلطان
المشایخ در پایان والد بزرگوار خویش مدفن یافت رحمة الله علیه منهم آن صورت
زهد و تقوی آن عاشق درگاه مولی از سر مصلحت دو کار خواجهٔ موید الملة والدین
انصاری که باختیار از سر مصلحت و کار برخاست و با محبت پیر ساخت و عجب
روش داشت از آن روز باز که در سلک بندگان سلطان المشایخ منسلک شد تا لب
گور بهیچ معنی مشغول نگشت و بهیچ کسی توجه نکرد مگر با سادات کرام از عمان کاتب حروف
که بقربت سلطان المشایخ مخصوص بوده اند علی الخصوص با سید حسین رحمة الله علیه

که منسوب بمحبت او بود و این بزرگ را ذوق سماع و گریهٔ جگر سوز بسیار بود و درین باب میان
یاران اعلی مشار الیه گشت و این همه ثمرهٔ آن بود که بنظر خاص سلطان المشایخ ملحوظ
گشت و بکسوت های خاص سلطان المشایخ مشرف شده بود و این بزرگ میفرمود
که خانهٔ من فرزند نمی شد چون والدهٔ فرزندان نیز در سلک ارادت سلطان المشایخ
درآمد وگفت خدمت سلطان المشایخ قصهٔ حال آنکه فرزند نمی شود عرضه داشت
می باید کرد درآن ایام اتباع در قصبهٔ راپری بود الغرض چون بخدمت سلطان
المشایخ این عرض داشت کردم خواجه اقبال خادم را گفت که یک قرص و خرما
بیار بعده فرمود ازین قرص هر روز اندکی میخور تا آن غایت که بر ایشان برسی
آن قرص تمام شده باشد چون آنجا برسی این خرما بدان پاکدامن بدهی تا بخورد
حق تعالی فرزندی خواهد داد من همچنان کردم حق جل وعلی ازین برکت آن فرزند
شایسته داد یعنی مولانا نورالدین محمد سوید انصاری که بفضایل بسیار آراسته
است و در آخر عمر چند روز که این بزرگ زحمت داشت هیچ آدابی از فرایض و سنن
ازو فوت نشد تا ازین دنیای غدار بدار بقا پیوست و در حظیرهٔ سلطان المشایخ
در چبوتره یاران مدفن یافت رحمة الله علیه منهم آن سوختهٔ محبت آن ساختهٔ مودت
خواجه شمس الدین خواهرزادهٔ امیر حسن شاعر که بمحبت سلطان المشایخ مشهور بود کاتب
حروف از والد خود رحمة الله سماع دارد می فرمود چون این عاشق صادق بجهت نماز
در جماعت خانهٔ حضرت سلطان المشایخ حاضر شدی بوقت تحریمه بستن نماز تا
جمال مبارک سلطان المشایخ ندیدی تحریمه نبستی یعنی از صف جماعت سر مبارک
خود بیرون آوردی و روی جهان آرای سلطان المشایخ بدیدی آنگاه تحریمه بستی
امیر خسرو خوش گوید بیت در اثنای نماز ای جان نظر بر قامتت دارم * مگر
از قامت خوبت قبول افتد نماز من * الغرض چون آن عاشق صادق در مرض
محبت افتاد و بیماری عشق غلبه کرد شیخ سعدی خوش گوید رباعی ماجرای دل
دیوانه بگفتم به طبیب * که همه شب در چشم است بفکرت بازم * گفت ازین نوع حکایت

که تو گفتی سعدی * درد عشق است ندانم که چه درمان سازم * خواست که جان عزیز را
فدای محبت سلطان المشایخ کند سلطان المشایخ را خبر کردند که آن سوختهٔ محبت
را اتفاق شده است که جان عزیز را در راه محبت سلطان المشایخ درباز دا این ضعیف
گوید بیت وقت آنست که جان بر سر کویت بازم * خاک درگاه تو بر تارک سر اندازم *
الغرض سلطان المشایخ که ملجای عاشقان است خواست تا بجهت درمان درد
عشق بر سر وقت آن عاشق جانباز حاضر شود تا بجمال مبارک خود تسکینی و تسلی
دهد در اثنای راه که سلطان المشایخ بعیادت او میرفت خبر آوردند که آن عزیز که
در مرض عشق افتاده بود تاب جمال دوست نداشت جان بجانان تسلیم کرد سلطان
المشایخ فرمود الحمد لله که دوست بدوست رسید شیخ سعدی خوش گوید ع جان
در قدم تو ریخت سعدی و این منزلت از خدای میخواست * خواهی که دگر حیات یابد
یکبار بگو که کشتهٔ ماست * و منهم آن زائر الحرمین آن صاحب النسبتین مولانا نظام الملة
والدین شیرازی که بعلم زهد و تقوی وورع میان یاران اعلی مشهور و مذکور است و کاتب
حروف این بزرگ را که بعد نقل سلطان المشایخ از اوده آمده بود در حظیرهٔ حضرت
سلطان المشایخ ساکن شده دیده بود ظاهر و باطن آن بزرگ باوصاف سینهٔ اهل
تصوف موصوف بود و اگر در علم سخنی افتادی بحثی موجه کردی و بتقریر خوب آن سخن
را تمام کردی و راه و روش اهل تصوف نیکو دانستی و شیفتهٔ سماع بود چنانکه قوالان
در جماعتخانه با او ملازم می بودند و هر روز یک وقت سماع شنیدی و ثمرهٔ آن فضائل
این بود که در سلک مریدان اعلی که مجلس خاص سلطان المشایخ داشتند منسلک
شد و بنظر خاص سلطان المشایخ ملحوظ گشت در آخر عمر چند گاه در شهر سکونت کرد و
بغایت تمکّن و تحمّل میان یاران اعلی عمر گذرانیده چون از دار فنا بدار بقا رحلت
کرد هم در جوار خانهٔ خود درون حصار سیری مدفون یافت رحمة الله علیه و منهم آن صورت
عشق آن مایهٔ صدق خواجه سالار نهیین که بزهد و ورع و تقوی آراسته بود و درونهٔ
مبارک او بمحبت سلطان المشایخ مملو درین دنیای غدّار از صحبت خلق که آفته

قوی است گوشہ گرفت وبکلی منزوی شد امیر خسرو خوش گوید بیت اگرچہ گوشہ غم ناخوش است برہمہ لیکن * چو تو خیال منی باغ و بوستاں من است آں * و روزگار بصحبت پیر و بیاد پیر و سخن پیر گذرانیدہ و بدانچہ از غیب رسید قانع گشت و توجہ بہیچ آفریدہ نکردو ایں بزرگ را ذوق سماع و گریۂ جگرسوز بسیار بود و ہرگاہ نظر بر جمال مبارک ایں بزرگ اُفتادے بخاصیت سلسلۂ محبت درونۂ او را بجنبانیدے روزے در حظیرۂ سلطان المشائخ سماع بود و ایں بزرگ را ایں بیت شیخ سعدی سخت اثر کرد بیت از سر زلف عروساں چمن دست بدار * بسر زلف اگر دست رسد باد صفارا * و ایں بزرگ بیشتر در صحبت مولانا حسام الدین ملتانی خلیفۂ سلطان المشائخ بودے و یرا او بخدمت سلطان المشائخ بیامدے و در آخر عمر چند روز زحمت شد و برحمت حق پیوست رحمۃ اللہ علیہ منہم زیر ایں منہم ذکر نوزدہ[19] یار حضرت سلطان المشائخ مذکور و محرر است آں بصورت و سیرت مشائخ مولانا فخر الدین میرٹھی کہ بزہد و ورع و تقوی آراستہ و پیرے عزیز و از مریدان سابق حضرت سلطان المشائخ بود مولانا محمود نوہیتہ پیرے عزیز و سوختہ و ساختہ مودت ترک شہر داد و بصحبت سلطان المشائخ در غیاث پور ساکن شد و کاتب حروف ایں بزرگ را دیدہ بود پیرے نورانی دراز بالا کہ بیشتر کلمات و حکایات او از عشق بودے و مولانا علاؤ الدین اندپتی کہ در غائیت بزرگے بود و علوم بسیار و فضائل بیشمار داشت و حافظ کلام ربانی و اقربائے سلطان المشائخ بیشتر پیش ازاں بزرگ حافظ شدند و عمان کاتب حروف و کاتب حروف شاگردان ایں بزرگ بودند گریۂ بسیار و مشغولی بیحد داشت و عمر در تلاوت کلام مجید گذشت و طریقۂ اولیا ازیں دنیائے غدار سفر کردہ رحمۃ اللہ علیہ مولانا شہاب الملۃ والدین کستوری مردے مشغول و زائر الحرمین و از مریدان سابق سلطان المشائخ بود و میان یاران معتبر و فضائل ظاہری و باطنی چنداں داشت و بحدے باحق مشغول بود کہ ہمچنیں گویند شیخ نصیر الدین محمود او را در مرید گرفتن

ذکر نوزدہ[19] یار حضرت سلطان المشائخ منہم[12]

اجازت کرده ومعلوم است چه حد فضائل دینی باشد در آں کس که بعد نقل شیخ یار
علی اورا درینچنیں کارے معظم که نیابت نبوت است اجازت کند. با چندیں
نازکی که دریں کاراست مولانا حجة الدین ملتانی که بعلوم بسیار وفضائل بیشمار
آراسته بود شجرهٔ مشایخ طبقهٔ خواجگان چشت قدس الله اسرارهم بفصاحت و
بلاغت بعبارت عربی نظم کرده است ومولانا بدرالدین تولکه او را فوق هم گفتندے
گنج علم وجهان جهان فضل بود ودر تقوی وورع بغایت کامل ومولانا رکن الدین
چغم که مبتلاے سماع بود ودر یکبار او را صدقے بکمال وذوقے وشوقے تمام و
عاشق جمال ولایت پیر بود ودر خط بے مثل زمانه بیشترے کتب معتبر چنانکه
کشاف ومفصل وجز آں بجهت حضرت سلطان المشایخ کتابت کرده ورسانیده
وکاتب حروف ایں عاشق صادق را دریافته بود واز ذوق درونه او بهره گرفته
خواجه عبدالرحمٰن سارنگپوری که صورت درد وذوق بود کاتب حروف ایں بزرگ
را در سماع دیده است که ذوق سماع وگریهٔ جگرسوز او در همه حاضران مجلس اثر کرده
بود وخواجه احمد بداؤنی که در نهایت ترک وتجرید بود وتا لب گور بجهت مسکن خود
اگرچه اتباع داشت خشت بر خشت نه نهاده وبجاے در ودیوار وسقف پتهاونی
نهاده وطریقهٔ ابدالاں سپرده ودر سماع هیچ نوع ایں بزرگ را قرار نبودے چنانکه
از مجلس سماع مستانه بیروں زدے روزے ایں بزرگ کاتب حروف را بزرگی
داده بود ودر مجلس علم بتحقیق مسائل شرعی حاضر شده کاتب حروف پرسید که خوش
مے باشید فرمود که خوشی در آنست که پنجوقت نماز دریابم رحمة الله علیه خواجه
لطیف الدین کهنڈسالی پیرے عزیز در ارادت از بیشتر یاران او ده سابق
بود ودر غایت مشغولی وشیخ نصیرالدین محمود در تعظیم وتکریم او بسیار کوشیدے
رحمة الله علیهما مولانا نجم الدین محبوب عرف شکرخالی تهانیسری که بنور
باطن تماشاے هر دو جهاں مے کند زهدے بتمام دور عے
بکمال دارد ودر محبت وعشق آیتے است ومیان

یاران اعلے بدیں اوصاف سنیہ موصوف و دراعتقاد پیرے بے نظیر در روضۂ سلطان
المشائخ کاتب حروف در خدمت او نشستہ بود سخن در تلوینات محبت و سوز عشق افتادہ
کاتب حروف بقدر حوصلۂ ضعیف خود نظائر و امثال و حکایات و ابیات عشق آمیز و درد
انگیز از سر ذوق کہ از اثر صحبت ایں بزرگ شدہ بود مے گفت و ایں عاشق صادق
ذوق مے گرفت بعدہ بشفقت کاتب حروف را گفت کہ در شما قابلیت ایں راہ ہست
فاما کارے باید کرد حق تعالے از برکت نفس آں صاحب ذوق علے مقبول روزے کناد
وخواجہ شمس الدین دہاری کہ او را اخی گفتندے پیرے عزیزے نورانی کہ در مبدء
حال بعمل دنیا مشغول بود چوں سعادت ابدی روے داد در سلک بندگان سلطان
المشائخ منسلک شد و در مجلس سلطان المشائخ محل نشستن یافت و از ملفوظات
سلطان المشائخ کتابے نوشت وقتے ایں بزرگ از سلطان المشائخ التماس کرد
کہ اگر فرمان باشد بجہت آیندہ و روندہ کلبۂ عمارت کنیم فرماں شد کہ اینقدر کم از آں
کار مانیست کہ ازاں بیروں آمدہ بعدہ دواتے بخدمت سلطان المشائخ بود و
او را عطا کرد و ایں اشارتے بود کہ در آخر عمر او را پیش آمد تا بار بعمل دنیا او را مشغول
گردانیدند و اقطاع ظفر آباد حوالۂ اوشد ہمانجا مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ مولانا یوسف
بداؤنی پیرے عزیزے علے کامل و زہدے وافر و ورعے تمام داشت و یاران
اعلے در تکریم و تعظیم او بغایت میکوشیدند و کاتب حروف ایں بزرگ را در مجلس شیخ
نصیر الدین محمود دریافتہ بود پیرے بغایت مصفا و تقریرے دلکشا داشت رحمۃ اللہ
علیہ مولانا سراج الدین حافظ بداؤنی بلطافت طبع و فضل بسیار و باعتقاد خوب و
موصوف بود رحمۃ اللہ علیہ رحمۃ واسعۃ مولانا قاضی شہ پائلی علے وافر و فضلے
کامل وارد و زہد و ورع و عشق بافراط و رقصے و بکائے با ذوق دارد مولانا قوام الدین
یگانۂ اودہی کہ بروش سلف بود و در باب او نفس مبارک حضرت سلطان المشائخ
رفتہ است کہ او مردے نیک است قاری کشاف بخدمت مولانا شمس الدین
یحییٰ بود در غایت مشغولی و ترک و تجرید بکمال داشت ہیچ وقت بمردہ پیش او نبود

کہ خدمت کن۔ آخر وقت جاریۂ رسید از و دو عجوزہ تولد شد کارخانہ مولانا تمام خود کردے نصیب خویش خود آس کردے ایں طریق مجاہدہ ہیچکس را دست نداد رحمۃ اللہ علیہ مولانا برہان الدین ساوی بوفور علم و نہایت ورع و تقوے آراستہ است و قلم فتوے بدست نگرفت اگرچہ ایں بزرگ آخرہا بسلطان المشائخ پیوست فاما از برکت نظرہاے سعادت بخش سلطان المشائخ بہمہ اوصاف از یاران اعلےٰ موصوف است و اتباع سماع بر طریقہ سلف کردے خواجہ عبد العزیز بانگر مئووی عزیزے در غایت صلاحیت و مکارم اخلاق بسیار و اعتقاد بخدمت سلطان المشائخ بیکبار راسخ بر جادہ محبت پیر مستقیم مولانا جمال الدین اودہی دانشمندے بسیار و مشغولے بیحد و شیفتۂ سماع بود و ظاہر و باطن او باوصاف اہل تصوف موصوف رحمۃ اللہ علیہ کاتب حروف از والد و عمان خود سماع دارد چوں مولانا از پیش بندگی سلطان المشائخ بعد بیعت در جماعتخانہ آمد و مخاطب بخطاب جوان صالح شدہ بیشتر یاران دانشمند چنانچہ مولانا وجیہ الدین پائلی و یاران دیگر دراں جمع حاضر بودند دانشمندے از جانب خراسان آمد ادرا مولانا بحاث مے گفتند حاضر بود بعضے علماے شہر را الزام دادہ چناں کسے باو معارضہ نمے کرد سخن در پزدوی افتادہ بود مولانا جمال الدین اودہی بحث شروع کرد اورا ملزم گردانید مولانا وجیہ الدین پائلی و یاران دیگر جملہ انصاف ہا دادند و گفتند رحمت بر شما باد و علم شما کہ رعونت از سر ایں عزیز دور گردید خواجہ اقبال حاضر بود بہ بندگی سلطان المشائخ گذرانید کہ جوان دانشمند ہست سلطان المشائخ پرسید تو چگونہ دانی خواجہ اقبال گفت با مولانا بحاث بحث کرد در پزدوی مولانا بحاث را الزام داد چنانچہ مولانا وجیہ الدین پائلی و یاران دیگر ہمہ انصاف ہا دادند فرمان شد کہ لالا جوان را با یاران طلب کن چوں مولانا جمال الدین و یاران بخدمت حضرت سلطان المشائخ حاضر شدند سلطان المشائخ فرمود کہ رحمۃ بر آمدن تو کہ علم خود نفروختی بعدہ قوالاں را طلب سلطان المشائخ

سماع شنیدن گرفت فرماں شد کہ جواں عاشق سماع بشنو ہر چند کہ سماع مے گفتم رقت بیشتر بود سلطان المشائخ فرمود شما را در سماع حظے تمام خواہد بود بشنوید بعدہ بکسوت خاص مشرف گردانید زہے حظ کہ آں بزرگ را در سماع بود آتش عشق از سینۂ مولانا چناں شعلہ میزد کہ درد ے در حاضراں پیدا میشد ایں از برکت نظر حضرت سلطان المشائخ بود ہر روز مولانا را شوق زیادت مے شد للحکیم الثنائی فی الحق العقلاؤ الماضین والجہلاء الباقین

قصیدہ

آں کسانیکہ راہ دیں رفتند | چہرہ از ننگ خلق بنہفتند
سوختہ از حسرت طلب گل شاں | سوختہ ز آتش وفا دل شاں
ہر کہ اندر جہاں جز ایشاں بود | لاجرم زیر حکم ایشاں بود
ہمہ رفتند کام و دولت ماند | ہمہ مردند نام و حشمت ماند
واں گروہے کہ نو رسیدستند | عشوۂ جان و دل خریدستند
سر باغ و دل زمیں دارند | نے دل عقل و شرح دیں دارند
ہمہ از راہ صدق بیخبر اند | آدمی صورت اند لیک خر اند
مکتب شرع را ندیدہ ہنوز | بدر عقل نا رسیدہ ہنوز
ہمہ دیواں آدمی رویند | ہمہ غولاں بہ بیرہی پویند
ماہ رویاں و تیرہ ہوشانند | جاہ جویاں و دیں فروشانند
در سخن چوں شتر گسستہ مہار | چوں شترمرغ جملہ آتش خوار
ہیچ نایافتہ ز تقوی بوے | تہی از آب ماندہ ہمچو سبوے
ہمہ جویاں کبر و تمکین اند | ہمہ قلب شریعت و دیں اند

شعر قالت عائشۃ رضی اللہ عنہا ذہب الذین یعاش فی اکنافہم وبقیت فی خلق کجلد الاجراب باب ششم در بیان ارادت و مرید و مراد و خلافت مشائخ

ف ۱ ایں اشعار از حکیم ثنائی است کہ در حق عاقلاں گذشتگاں و جاہلاں باقیماندہ گاں نوشتہ است ف ۲ و گفت حضرت عائشہ رضی باد خداے تعالے ازو رفتند آنانیکہ عیش کردہ مے شد در پناہ ایشاں و باقی ماندیم در خلق مانند پوست گندہ ۱۲

قدس الله ارواحهم **نکته** در بیان ارادت مُقرر ضمیر حق پذیر مریدان خوب اعتقاد باد شیخ ابو القاسم قیشری رحمة الله علیه مے نویسد ارادت آغاز کار سالکان است در کار خدائے تعالیٰ و ایں صفت راچرا ارادت گویند زیراچہ ارادت مقدم است بر کار اوّل با خاطر خویش راست مے گیرد و عزیمت مصمم مے کند انگاه آنرا بفعل مقرون مے گرداند و اما در حقیقت ارادت چیست نُهُوضُ الْقَلْبِ فِيْ طَلَبِ الْحَقِّ سُبْحَانَهٗ تَعَالٰى **نکته** در بیان مرید حضرت سلطان المشایخ مے فرمود مُرید بر دو نوع است رسمی و حقیقی رسمی آنست کہ پیر او را تلقین کند کہ دیده نا دیده کنی و شنیده نا شنیده و بر سنت جماعت باشی و حقیقی آنست کہ پیر او را تلقین آرد و بگوید کہ در صحبت ما باش و یا ما در صحبت تو باشم و بخط حضرت سلطان المشایخ نوشته دیدم ہر چہ علما بزبان دعوت کنند مشایخ بعمل دعوت کنند اما شیخ ابو القاسم قیشری رحمة الله علیه مے نویسد کہ مُرید موجب اشتقاق ہماں معنی ارادت دارد یعنے مرید آنست کہ مر او را ارادتے باشد چنانکہ عالم آنست کہ مر او را علمے باشد فاما در طریقت مُرید او را گویند کہ مر او را ارادتے نباشد تا آں غایت کہ او مجرد از ارادت نباشد مُرید نگویند یعنے مُرید آنست کہ اختیار خود در باقی کند و با رضائے حق بسازد **بیت** ما قلم در سر کشیدیم اختیار خویش را ❊ اختیار آنست کو قسمت کند درویش را ❊ و بزرگے گفته است مُرید آنست کہ ظاہر در کار خدا موصوف بمجاہدات باشد و باطن او متصف بمکابرات ایں ضعیف گوید ؏ مُرید آنست کز دنیا گریزد ❊ بہر دم با ہوائے خود ستیزد ❊ فریب دینا را بداں ہیچ کہ شد چوں زلف خوباں پیچ در پیچ فاما ایں قوم فرقے نہاده اند میان مُرید و مراد مُرید مبتدی را گویند و مُراد منتہی را یعنے مُرید آنست کہ در عین تعب باشد در کار خدا و مُراد آنکہ او تلقین کرده شود بِاَمْرٍ مِّنْ غَیْرِ مَشَقَّةٍ پس مرید مستغنی باشد و مراد موقوف و مرفه بریں قصه حضرت موسیٰ علیه السلام مرید باشد زیراچہ او مےگوید

---

۹۱ راست و درست شدن دل در طلب حق پاک و برتر ۱۲ ۹۲ بہ کارے از غیر دشواری ۱۲ ۹۳ مطلع کرده شده بر مقصود ۱۲ ۹۴ آسانی بخشیده شده است در انجام ۱۲

رَبِّ[۹۱] اشْرَحْ لِيْ صَدْرِيْ وَيَسِّرْ لِيْ أَمْرِيْ و حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
مراد باشد زیرا چہ درباب او فرمان مے شود اَلَمْ[۹۲] نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ وہم ازینجا ست
کہ مہتر موسیٰ علیہ السّلام درخواست کرد وگفت اَرِنِيْ[۹۳] جواب آمد لَنْ تَرَانِيْ[۹۴] و بجانب سرور
پیغام براں حضرت محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمان آمد اَلَمْ[۹۵] تَرَ اِلٰى رَبِّكَ
وقولہ کیف مَدَّ الظِّلَّ سِتْرٌ[۹۶] لِلْقِصَّةِ وَيَحْصُنُ لِلْحَالِ باشد آمدم برسر حرف سلطان
المشائخ کہ مے فرمود مردے بہ پیرے پیوست و از معاصی توبہ کرد پیر اورا فرمود
کہ دو چیز است کہ مردم بداں بحق میرسند یکے تخلیہ کہ از معاصی نفس را خالی کردن است
دوم تحلیہ کہ نفس را بحلیۂ عبادت آراستن و مے فرمود کہ چوں مرید بعبادت مشغول
شد او را چہار چیز پیش آمد یکے دنیا دوم خلق سیوم شیطان چہارم نفس آں مرید
بخدمت پیر عرض داشت کرد پیر فرمود کہ از دنیا تجرّد کن و از خلق تفرّد و باشیطان
محاربت کن در آنوقت پیر را یاد کن و فرس نفس را بلجام تقویٰ ملجم کن و بگوشہ دار
مرید ہمچناں کرد و باز بخدمت پیر آمد وگفت چنانکہ فرمودہ بودند کردم نفس مرا میگوید
کہ تو ضعیف خواہی شد و بعبادت نخواہی رسید قوت حاصل کن پیر فرمود کہ توکل کن
نفس خواہد آرامید باز مرید آمد وگفت مرا حالے پیش آمدہ است کہ از گذشتہ ہا یاد
مے آید کہ فلاں جاے چنیں کردم و چنیں رفتم پیر فرمود کہ کار خود بخداے بگذارد و
ہرچہ کنی از حق داں ہمچناں کرد چوں ایں سخن ہمہ بجا آورد درے بروکشادہ شد
حال بخدمت پیر عرض داشت پیر فرمود ایں را فردوس محبت گویند و باز درے
کشادہ شد باز بخدمت پیر عرض داشت پیر فرمود ایں را صحراے قرب خوانند و
سلطان المشائخ یارے را بوقت بیعت مے فرمود باید کہ بدانی دنیا و اہل دنیا را
تیا فریدہ اند و مے فرمود کہ مولانا تقی الدین مجنون رقعہ برمن نوشتہ است و دو کس
را فرستادہ وگفتہ ایشاں پیش ایں ضعیف توبہ کردہ اند شما ایشاں را دست بیعت

---

۹۱ اے پروردگار من بکشاے براے من سینہ مرا و آسان گرداں براے من کار مرا ۹۲ آیا نکشادیم من براے تو اے محمد صلعم سینہ ترا ۹۳ اے پروردگار بنما تو خود را بمن ۹۴ نتوانی دید تو مرا ۹۵ آیا نمے بینی تو اے محمد صلعم بسوے پروردگار خود ۹۶ پوشیدگی است مر سخن طریقت را و نگاہداشت مر سر حقیقت را ۱۲

بہ بیدسن درین متردد م بنا برآنکه برقول بعضے مشایخ قدس الله اسرارهم العزیز توبه وارادت یکے است سلطان المشایخ مے فرمود چوں کسے بخدمت شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس الله سره العزیز بیامدے به نیت ارادت اول فرمودے فاتحه واخلاص بخوانید بعده امن الرسول بخواندے بعده شهد الله تا اِنَّ الدِّیْنَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ خواندے بعده فرمودے که بیعت کردی برین ضعیف وخواجهٔ این ضعیف وخواجگان خواجهٔ ما و برپیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم و با حضرت عزت عهد کردی که دست وپاے وچشم نگاه داری وبرنهج شرع باشی انشاالله تعالیٰ وهرگاه که خرقه پوشانیدے فرمودے وَلِبَاسُ التَّقْوٰی ذٰلِكَ خَیْرٌ[۱] وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِیْنَ ونیز مے فرمود که برجمله هم بطحاے کعبه ارادت است وحرم کعبه ارادت است وکعبه ارادت است بطحاے کعبه ارادت آں باشد که کسے را نیازارد نه بدست ونه بزبان وهرکسے نگوید ونشنود بظاهر خودرا نگاه دارد وحرم کعبهٔ ارادت آں باشد که چشم وزبان حقیقت مصروف نموده چشم وزبان ودست نگاه دارد وکعبهٔ ارادت آں باشد که دل برحق بندد ومدام بذکر وتسبیح وتهلیل مشغول باشد ووسواس شیطان از خاطر دور دارد سلطان المشایخ مے فرمود که پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم فرموده است اَللّٰهُمَّ[۲] اغْفِرْ لِلْمُحَلِّقِیْنَ قَالُوْا یَا رَسُوْلَ اللّٰهِ وَلِلْمُقَصِّرِیْنَ قَالَ وَلِلْمُقَصِّرِیْنَ بعده بعضے صحابه محلوق شدند ام سلمه رضی الله عنها گفت یا رسول الله اگر تو محلوق شوی یاران متابعت کنند آنگاه پیغامبر صلی الله علیه وآله وسلم محلوق شد بعده سلطان المشایخ فرمود بنگرید کمال نبوت پیغمبر علیه السلام والصلوٰة کارے بغیر خواست فرمود اول خود کرد تا دیگران کنند ودرآں انقیاد نمایند از دیگرے این معنی چگونه تصور توان کرد که خود نکند وبغیرے فرماید وآں معمول شود امیر خسرو خوش گوید بیت

آں گفت مذکر مکن خلق که او را ✽ گفتار بسے یابی وکردار نیابی ✽ وسلطان المشایخ

---

[۱] این لباس پرهیزگاریست بهتر است وخوبیهاے آخرت براے پرهیزگاران است [۲] اے پروردگار من بخش موے سر تراشنده ها را گفتند صحابه یا رسول الله ومقصر کننده هاے موے سر را گفت پیغمبر خدا اے پروردگار من بخش مقصر کننده هاے موے سر را ۱۲

مے فرمودند روندہ روے بکمال دارد یعنی سالک تا در سلوک است امیدوار کمالیت است بعد ازاں فرمود کہ سالک است و واقف و راجع و سالک آنست کہ او راہ رود و واقف آنست کہ او را وقفہ افتد دریں محل سوال کردند کہ سالک را وقفہ باشد فرمود کہ آرے ہرگاہ کہ سالک را در طاعت فتورے افتد چنانچہ از ذوق طاعت بماند او را وقفہ باشد اگر زود کار را دریابد و باتابت پیوندد سالک تواند بود و اگر عیاذاً باللہ ہم براں بماند بیم آں باشد کہ راجع شود بعد ازاں ایں را بر ہفت قسمت بیان فرمود اعراض حجاب تفاصل سلب مزید سلب قدیم تسلی عداوت ایں قسمت را تفصیل فرمود کہ دو دوست باشند عاشق و معشوق مستغرق محبت یکدیگر در میاں اگر از عاشقے حرکتے یا سکنتے در وجود بیاید کہ ناپسندیدہ دوست بود آں دوست از و اعراض کند یعنے روے بگرداند پس عاشق را واجب است کہ در حال باستغفارے مشغول شود و بمعذرت پیوندد ہر آئینہ دوست او ازو راضی شود و آں اندک اعراضے کہ بودہ باشد ناچیز گردد و اگر آں محب ہم براں خطا اصرار کند و عذر نخواہد آں اعراض بحجاب کشد معشوق حجاب درمیان آرد بعدہ سلطان المشائخ در تمثیل حجاب چوں بریں سخن رسید دست مبارک بالا کرد و آستیں پیش روے مبارک داشت و فرمود کہ مثلاً ہمچنیں حجاب شود میاں محب و محبوب پس محب را واجب آید کہ در اعتذار کوشد و بتوبہ گراید و اگر دراں باب ہم آہستگی کند آں حجاب بتفاصل کشد چہ شود آں دوست ازو جدائی گزیند پس اول اعراض بیش نبود چوں عذر نخواست حجاب شد چوں ہم براں مصر بود تفاصل شد پس اگر ہم دوست مستغفر نشود سلب مزید شود مزیدے کہ او را در اوراد و ذوق طاعت وغیر آں بودہ باشد آں مزید ازو بستانند پس اگر عذر آں نخواہد و بر آں بطالت بماند سلب قدیم شود طاعتے و راحتے کہ پیش از مزید داشت آں ہم بستانند پس اگر اینجا ہم در توبہ تقصیرے رود بعد ازاں تسلی

۵ بمعنی ہمیشہ

باشد یعنے دوست او را بر جدائی او دل بیارامد پس اگر در انابت اہمال رود عداوت
شود نعوذ باللہ منہا و از سلطان المشایخ سوال کردند مُرید را آنچنانکہ در قیامت
بحضور مشایخ شرمندگی نیارد چہ باید کرد مگر ایں نعمت بتعلیم و مدد بندگی سلطان
المشایخ حاصل آید فرمود سالک را در سلوک احوالے پیش آید کہ ہماں احوال
حاکم وقت او شود و حضرت سلطان المشایخ مے فرمود کہ وقتے
مردے بخدمت شیخ محمد اجل سرزی آمد و ارادت آورد منتظر بود تا خواجہ
چہ فرماید خواجہ فرمود آنچہ برخود روا نداری بر غیرے روا مدار و
دیگرے را ہماں خواہ کہ خود را بعد چند گاہ آں مرید باز
بخدمت خواجہ آمد عرضداشت کرد آنروز کہ بخدمت بیعت کردم
منتظر بودم تا خواجہ مرا وردے فرماید ہیچ نفرمود خواجہ فرمود آں روز
تختۂ توجہ بود مرید حیراں بماند ہیچ نگفت خواجہ تبسم کرد و فرمود
آنروز ترا گفتم آنچہ برخود نپسندی دیگرے مپسند خود را ہماں خواہ
کہ دیگرے را چوں تختۂ اول درست نکردی تختۂ دیگر چگونہ دہم
سلطان المشایخ مے فرمود مردے بخدمت شیخے مُرید شد شیخ او را
فرمود دو کار نکنی یکے دعوی خدائی دوم دعوی پیغمبری مرید حیراں
ماند کہ شیخ چہ مے گوید ایں سخن را از شیخ بیاں طلبید فرمود
دعوی خدائی آں است کہ ہمہ کارہا بر مراد خود طلبی و دعوی پیغمبری
آنکہ ہمہ خلق خواہاں تو باشند و ترا دوست دارند و مے فرمود
مرید باید کہ ہیچ حال امانت کسے قبول نکند و جواب گوید قبول
نکردم او گفت آنچہ امانت آوردہ ام یک شب در دہلیز شما نباشد بداں
رضا ندادم و فرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس
اللہ سرہ العزیز گفتے کسے کہ امانت قبول کند او از مریدان
من نباشد و از سلطان المشایخ سوال کردند پدر را شاید کہ فرزندان

را مرید گیرد و فرمود دریں باب اختلاف است بعضے گفته اند شاید که چنانکه خواجگان
چشت بفرزندان خود دست بیعت و مقام داده اند و مے فرمود در پدری شیخ
کسے را اختلاف نیست و در شیخی پدر اختلاف است روزے بخدمت سلطان
المشائخ مسافرے رسیده بود از وے پرسید که بر سجاده شیخ شهاب الدین
سهروردی از فرزندان او کسے هست آں درویش گفت آرے نبیره پسرے
هست فاما در علست جمله اوقات آند یار عهده اوست بعده فرمود مے شنوم
احتساب هم دارد گفت آرے بعده سر مبارک جنبانید و فرمود که اِبْنُ النَّجِیْبِ
لَا یَنْجُبُ وَاِنْ نَجُبَ فَعَجَبٌ بعده فرمود بزرگے حکمت ایں قصه بیان کرده است
وگفته که حق جل و علی کمال قدرت خود مے نماید تا بنده بعجز خود معترف آید که در
مقام شیخی مرد ما نرا بکمال تکمیل چے کردے اگر ایں معنی از تو بودے فرزندان تو که
ترا از همه اولیتر اند تاثیر نمودے تُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُخْرِجُ الْحَیَّ مِنَ
الْمَیِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَیِّتَ مِنَ الْحَیِّ وے فرمود که بعضے گویند مارا با خواجه خضر
علیه السلام پیوند شده است ایں معنی مشائخ نمے پسندند انگاه فرمود که شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز را پسرے بود از همه پسران کهتر او بیعت
در پایان قبر شیخ الاسلام قطب الدین بختیار کرد و مخلوق شد ایں خبر بخدمت
شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر رسانیدند خواجه فرمود حضرت شیخ الاسلام قطب الدین
قدس الله سره العزیز خواجه و مخدوم ماست اما ایں بیعت درست نیست بیعت
آنست که دست شیخے که بظاهر حی باشد گیرند مولانا سراج الدین حافظ بداونی
از سلطان المشائخ سوال کرد که ایں حدیث است مَنْ لَیْسَ لَهٗ شَیْخٌ فَشَیْخُهٗ
اِبْلِیْسُ سلطان المشائخ فرمود که قول مشائخ است انگاه فرمود ذکر درویشی

---

۵۱ که پسر نجیب و بزرگ بزرگ نمے شود و اگر بزرگ شود پس عجب است ۵۲ عزیز و صاحب اعتبار میگردانی
هر کسے را که میخواهی و ذلیل و خوار مے کنی هر کسے را که مے خواهی و پیدا مے کنی دوستان خود را از پشت
دشمنان خود و مے برآری غافلاں را از پشت ذاکراں ۵۳ کسیکه نیست مر او را پیر رهنما
پس رهنمائے اوست ابلیس لعین ۱۲

کردند که اگر او را کسے دیدے که با کسے پیوند ندارد گفتے این در پائے کسے نشسته راوی
این حکایت عرضداشت کرد یعنے ورنے ندارد فرمود که خیر معنی آں باشد هر کسے شیخے
پیوند مے کند هرچه این مرید کند فردا آں عمل در پائے پیر او نهند از بنجهت گویند فلاں
در پائے کسے نشسته است یعنے پیر ندارد نکته در بیان آنکه بر مشایخ و پیرے بیعت
کنند بعده با مشایخ و پیرے دیگر بیعت کنند سلطان المشایخ فرمود بعضے درویشان
با پیرے بیعت کرده باشند بر آں بسنده نمے کنند تا بر پیرے دیگر میروند و بیعت
و خرقه از هم مے ستانند نزدیک من این چیزے نیست زیرا که مرید را محبت حق تعالیٰ
وجل و علا بر اندازه محبت پیر خود حاصل مے شود چوں با دو پیر بیعت کند و خرقه دو
پیر ستاند چگونه راست آید بیعت هماں است که اول با کسے کرده باشد اگرچه آں
پیر یکے از احاد باشد و مے فرمود شیخ شیوخ العالم شهاب الدین سهروردی
قدس سره بارها گفتے هر درے و هر سرے نباشید یک در گیرید محکم گیرید از
سلطان المشایخ سوال کردند حکم شیخ حسین منصور حلاج چیست فرمود که مردود
است او مرید خیر نساج بود ترک او گرفت و بر جنید رحمة الله علیه آمد و درخواست
بیعت کرد جنید فرمود تو مرید خیر نساجی ترا دست بیعت نه هم او رارد کرد چوں
جنید رحمة الله علیه مقتدائے وقت بود رد او رد همه باشد و بخط مبارک سلطان
المشایخ قدس الله سره العزیز نبشته دیده ام ~~فان~~ قال قائل انا رأینا المشائخ
اِسْتَفَادُوا عَنْ غَیْرِ شَیْخٍ وَاحِدٍ کَاَبِی عُثْمَانَ فَاِنَّهٗ کَانَ مُتَمَسِّکًا بِمُتَابَعَةِ
یَحْیَی الرَّازِیِّ وَبَعْدَهٗ رَغِبَ فِیْ صُحْبَةِ شَاهِ الْکِرْمَانِیْ ثُمَّ اتَّبَعَ اَبَا حَفْصِ الْحَدَّادِ
وَبَلَغَ مَبْلَغَ الرِّجَالِ وَاَنْتَ فَقَدْ تَجَرَّدْتَ وَاسْمَعْ اَعْلَمُ اَنَّ تَعَلُّقَ الْاِرَادَةِ تَعَلُّقٌ
یَشْتَرِكُ فِیْهِ غَیْرُهٗ وَتَعَلُّقٌ یَشْتَرِكُ فِیْهِ غَیْرُهٗ فَاِنَّهٗ یُمْکِنُ اَنْ یُّرَبِّی الصَّبِیَّ

ما۱۵ ارشاد کرامت بنیاد حضرت سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز گفت گوینده که من دیده ام شیخان
را که استفاده کرده اند سواے از یک شیخ از شیخان بسیار چنانچه ابی عثمان زیراچه بود او چنگ درزننده به
پیروی یحیی رازی بعد گذشت او پیوست بصحبت شاه شجاع کرمانی بعد از و پیروی کرد با حفص
حداد او رسید بمرتبه دوستان خدا و تو بجفتن بسیار جدا گشته از مطلوب خود یا بسیار سبکدل گشته
تو بیستر بدانکه علاقه ارادت علاقه ایست که شریک نمے شود غیر شیخ و تعلق پرورش تعلقے است

غیر الوالدین فیہ صبغۃ الطیر الّا ان تموت الشیخ کما کان حال الشیخ ابی النجیب السُّہروردی لمّا مات شیخہٗ احمد الغزالی استفاد باشارتہ عن الشیخ حمّاد دبّاس **نکتہ** دربیان توبہ واستقامت آں سلطان المشایخ مے فرمود قدس اللہ سرہ العزیز سالک چوں قدم درراہ نہد اول توبہ کند توبہ بر دو نوع است توبۂ عوام وتوبۂ خواص توبۂ عوام از گناہ است وتوبۂ خواص از ما دون اللہ واین توبہ کہ سالک کند باید کہ باستقامت کند وایں راہ انگاہ عبور تواں کرد کہ در رو استقامت باشد وطلب جاہ وکرامت نباشد وآں استقامت مے باید کہ بر متابعت رسول علیہ السلام والصلوٰۃ باشد وہیچ مستحبے وآدابے از و فوت نشود خواجہ عطار فرماید **بیت** جاوید در متابعت مصطفیٰ گزیں ✤ تا نور شرع او شود ت بر تو مقتدا ✤ ودعائے کہ برائے استقامت توبہ آمدہ است دریں کتاب درباب اوراد در نکتۂ ادعیۂ ماثورہ تحریر یافتہ است چوں کسے توبہ کند آنچہ پیش ازاں کردہ باشد بداں ماخوذ نیست ومے فرمود کہ اگر کسے از شراب توبہ کند ہر آئینہ حریفاں وقرینان پیشینہ اورا مزاحمت نمایند وہر بار شراب خوردن وبموضعیکہ ذوق گرفتہ باشد طلب کنند وجہد نمایند تا او باز شراب خورد ومعنی انگاہ باشد کہ اورا اندک مایۂ ہوس در دل ماندہ باشد واگر تایب دل از ان اندیشہ کلّی صاف کند ہیچ قرینے وحریفے اورا مزاحمت نتواند نمود دلیل بر صدق توبہ او شکستن از قرنا وحرفا باشد بعد ازاں فرمود ہر کہ را معصیتے بزبان گیرد انگاہ باشد کہ اندک مایۂ دل آنکس برآں فسق باشد اما چوں تائب دلِ خود را ازاں ناشائستہ باز آرد ہیچکس اورا برآں جرم وجنایت یاد نکند ایں ہمہ معانی دلیل بر استقامت توبہ است یعنے تائب بر سر توبۂ مستقیم است نہ اورا

نکتہ

۵۱؎ کہ شریک مے شود در وغیر مربی حقیقی زیرا چہ بدرستی کہ جائز است کہ بپرورد طفل را غیر مادر و پدر پس شیر مے دہد آں طفل را دایہ مگر آنکہ بمیرد شیخ چنانکہ بود حال شیخ نجیب الدین سہروردی ہرگاہ کہ مُرد شیخ او ابو احمد غزالی فایدہ گرفت باشارہ شیخ احمد غزالی از شیخ حماد دباس ۱۲

بمعصیتے تواند خواند ونہ لفسق نام او بر زبان تواند راند بعدہ فرمود کہ اینکس کہ دست شیخے مے گیرد وبیعت مے کند آں عہد خداوند است باید کہ برآں ثابت باشد واگر او برآں ثباتے میسر نیست دست ہر چہ مے گیرد ہمچنانکہ ہست مے باشد کو ومے فرمود چوں کسے تایب شود وپیش ازاں کسے را بد گفتہ باشد باید کہ برو برود واو را معذرت کند وبحلے خواہد واو را خشنود کند واگر آنکس مردہ باشد چہ کند چنانکہ او را بد گفتہ است در مردان او نیکو گوید واگر کسے را کشتہ باشد واو را والی نباشد کہ دیت او بستاند چہ کند بردہ آزاد کند اینکس کہ بردہ آزاد میکند احیاے مردہ مے کند واگر کسے بر منکوحہ غیرے ومملوکہ کسے زنا کردہ باشد چہ کند اینجا نیامدہ است کہ برو برود عذر خواہد اینجا بخداے گریزد واگر شارب خمر تایب شود چہ کند شربتہاے لطیف بخلق خداد ہد وآب ہاے خنک بعدہ فرمود وآنکہ گناہے مے کند روے او بجانب معصیت ہا باشد وقفا جانب حق آنزماں کہ تایب شد باید کہ قفا جانب معاصی باشد وروے جانب حق انگاہ فرمود آنکہ تایب شدہ است باید کہ او را در طاعت ذوق تمام باشد وآنکہ بمعصیت باز مے گردد نعوذ باللہ از آنست کہ از نور طاعت ذوق نمے یابد انگاہ بر لفظ مبارک راند کہ توبہ وانابت در حالت جوانی نیکو مے آید در پیری خود چہ کند کہ تایب نشود وایں دو بیت بزباں راند نظم چوں پیر شوی وبد سر انجام * آئی سر کار خود بنا کام * سازی روحق راز تیرہ رائی * معشوق روز بے نوائی * بعدہ فرمود کہ حق تعالیٰ از بندہ خود از جوانی او خواہد پرسید یسال المرء من شبابہ مثنوی للحکیم الثانی فی الشیب والشباب *

راکعم کرد روزگار حسود *	از پس ایں رکوع چیست سجود
تا جوانی مدد کہ با من بود	جوے عمرم پر آب وروشن بود
خوش خوش از من جہان ہزل وجد	عاریتہا ہمی ستاند باز *

بیاض حضرت شیخ بندہ نواز — سوال از جوانی — خواجہ ابو بکر — انشاء اللہ تعالیٰ — وقف

پنبہ از گوش کر دبیروں مرگ	کہ بسازی برائے رفتن برگ
دل ازیں عمر مختصر برگیر	گر چنیں عمر کس نگردد پیر
مرد پیر از لقائے جاناں شد	یا چنیں عمر پیر نتواں شد
ہست پیر از ولایتِ دیں است	آنکہ گویند پیر پیرا نیست
سیرم از عمر و زندگانیٔ خویش	مے بگیرم برایں جوانیٔ خویش
ایں حیاتم مرا ملال آمد	زندگانی مرا وبال آمد

باز ایم بر سر حرف توبہ سلطان المشائخ مے فرمود کہ توبہ بر سہ قسم اتمام شود یک قسم آں حال است و دوم ماضی و سیوم مستقبل انچہ صفت حال است آنست کہ پشیماں شود یعنے ندامت آرد از ہرچہ کردہ است و قسم دوم ماضی است کہ خصماں را خشنود کند اگر یکے از یکے دہ درم غصب کردہ است و ہمیں میگوید توبہ توبہ ایں توبہ نباشد توبہ آں باشد کہ دہ درم ہدو باز دہد و او را خشنود کند قسم سیوم کہ تعلق بمستقبل دارد آنست کہ نیت کند کہ پیش بداں معصیت باز نگردد آنگاہ فرمود کہ چوں من بخدمت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر پیوستم و انابت آوردم ہر بار ہر لفظ مبارک میراند کہ خصماں را خوشنود باید کرد دریں باب بسیار غلو فرمود مرا یاد آمد کہ بیست جیتل دام دادنی دارم و یک کتاب کسے عاریت خواستہ بودم و از من غایب شدہ در آنچہ شیخ کبیر نور اللہ مرقدہ درباب خشنود کردن خصماں ذکر بلیغ مے فرمود من دانستم کہ مخدوم مکاشفِ عالم است در دل کردم کہ ایں بار در دہلی بروم و ایشاں را خشنود کنم چوں در دہلی آمدم آنمرد کہ بیست جیتل او دادنی داشتم بزاز بود دانو جامہ ستدہ بودم الغرض ہیچ وقت بیست جیتل یکجا حاصل نمے شد کہ بدو برسانم وجہ معاش تنگ بودے گاہے پنج جیتل بدست آمدے و گاہے دہ جیتل تا یک بار دہ جیتل بدست آمد بیامدم بر در آں بزاز داو را آواز دادم از خانہ بیروں آمد با و گفتم کہ بیست جیتل تو بر ذمہ من ماندہ است میسر نشد کہ بیک دفعہ بدہم ایں دہ جیتل آوردہ ام بستاں و دہ دیگر ہم اکنوں برسانم انشا اللہ تعالی آں مرد چوں

ایں بشنید گفت آرے ازآنجا کہ توے آئی ہمیں توقع باشد دہ جیتل ازمن بستد
وگفت آں دہ جیتل باقی ترا بخشیدم بعد ازاں برفتم براں مرد کہ کتاب اُو آوردہ
بودم اورا دیدم گفتم اے خواجہ از تو کتابے عاریت بردہ بودم ازمن غایب شد
اکنوں نسخہ حاصل کنم ہمچنانکہ آں کتاب تو بود بنویسانم وبتو رسانم چوں آنمرد
ایں سخن بشنید گفت آرے ازآنجا کہ توے آئی ثمرہ ہمیں باشد بعد ازاں
گفت کہ کتاب بتو بخشیدم باز آئیم بر سرِ حرف توبہ حضرت سلطان المشائخ
مے فرمود کہ متقی است وتائب متقی آنست کہ گاہے ملوث نشدہ باشد وتائب
آں آنست کہ بعد گرفتن ذوق معصیت توبہ کردہ باشد دریں مسئلہ بعضے گفتہ
اند کہ متقی وتائب ہر دو برابر اند وبعضے گفتہ اند کہ تائب فاضل تر از متقی است
زیرا کہ ایں تائب شدہ است ذوق معصیت گرفتہ است آنکہ ذوق گرفتہ باشد
خوشتر ازاں باشد کہ اصلا ہیچ ذوقے نگرفتہ باشد وبعضے گفتہ اند کہ متقی فاضل تر
از تائب در صحت ایں قول حکایت فرمود کہ وقتے میان دو کس مباحثہ شد
یکے گفت متقی از تائب فاضل تر ودیگرے گفت کہ تائب از متقی فاضل تر ایں
سخن میان ایشاں بتطویل کشید ایشاں ہر دو بر پیغامبر آں عہد رفتند وایں
را حکم طلبیدند وپیغمبر آں عہد فرمود کہ من از خود حکم نتوانم کرد منتظر وحی خواہم
بود تا چہ فرمان شود ہمدریں میاں برآں پیغمبر فرماں آمد کہ آں ہر دو تن را
باز گرداں وبگو شما ہر دو بروید وامشب یکجا باشید چوں از خانہ بیروں آئید ہر کہ
اول پیش شما بیاید حکم ایں مسئلہ از وے بپرسید آں ہر دو تن بحکم فرماں برفتند وروز
دیگر از خانہ بیروں آمدند مردے پیش آمد از وے پرسیدند کہ خواجہ مارا مشکلے شدہ
است تو حل کن او گفت چہ مشکل است ایشاں گفتند مارا معلوم شود آنکہ معصیتے
نکردہ باشد او بہتر از آنکہ کردہ باشد وتائب شدہ آں مرد گفت اے خواجگان
من مردے جولاہہ ام علمے نخواندہ ام ایں مسئلہ چگونہ حل کنم اما اینقدر میدانم
جامہ کہ من میبافم تارہا بسیار میباشد بعضے تار میگسلد من باز پیوند مے کنم

نزدیک من آں تارکہ نگسستہ باشد بہتر ازاں تارے کہ بگسلد و باز پیوندکنم ہر دو بازگشتند و بخدمت آں پیغمبر آمدند صورت حال باز گفتند آں پیغامبر گفت جواب شما ہمیں بود و بخط مبارک سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز نوشتہ دیدہ ام یَا دَاؤُدُ قُلْ لِلْمُذْنِبِیْنَ تُوْبُوْا اِلَیَّ قَبْلَ قِیَامِ السَّاعَۃِ فَاِنَّ الْمُذْنِبِیْنَ یَنْظُرُوْنَ اِلٰی یَوْمِ الْقِیَامَۃِ مِنْ طَرْفٍ خَفِیٍّ وَفِی الْحَدِیْثِ اِنَّ الْعَبْدَ اِذَا اَذْنَبَ لَمْ یُکْتَبْ عَلَیْہِ حَتّٰی یُذْنِبَ ذَنْبًا اٰخَرَ فَلَمْ یُکْتَبْ عَلَیْہِ حَتّٰی اَذْنَبَ ذَنْبًا اٰخَرَ فَاِذَا اجْتَمَعَتْ عَلَیْہِ مِنَ الذُّنُوْبِ ثُمَّ اِذَا عَمِلَ حَسَنَۃً وَّاحِدَۃً کُتِبَ لَہٗ خَمْسُ حَسَنَاتٍ وَجُعِلَ خَمْسُ حَسَنَاتٍ بِاِزَاءِ خَمْسِ سَیِّاٰتٍ وَفِی الْحَدِیْثِ التَّوْبَۃُ مِنَ الزِّنَا اَیْسَرُ مِنَ التَّوْبَۃِ عَنِ الْغِیْبَۃِ التَّوْبَۃُ صِفَۃُ الْمُؤْمِنِیْنَ وَالْاِنَابَۃُ صِفَۃُ الْمُقَرَّبِیْنَ وَجَاءَ الْقَلْبُ مُنِیْبٍ وَالْاَوْبَۃُ صِفَۃُ الْمُرْسَلِیْنَ نِعْمَ الْعَبْدُ اِنَّہٗ اَوَّابٌ قِیْلَ الشَّیْخُ التَّائِبُ الطَّاوُتَ وَاَسْرَعْتَ الطَّاتَ حَیْثُ اَخَّرْتَ التَّوْبَۃَ اِلَی الشَّیْبِ وَاَسْرَعْتَ حَیْثُ جِبْتَ قَبْلَ الْمَوْتِ شعر اِلٰھِیْ تُبْتُ عَمَّا کَانَ مِنِّیْ ✦ فَکَفِّرْ سَیِّاٰتِیْ وَارْضَ عَنِّیْ ✦ وَعَامِلْنِیْ بِلُطْفِکَ یَا اِلٰھِیْ ✦ وَلَا تَقْطَعْ لِاَجْلِ الذَّنْبِ مِنِّیْ ✦ فَکُنْ یَوْمَ الْقِیَامَۃِ لِیْ مُعِیْنًا ✦ وَاَحْسِنْ لِیْ کَمَا اَحْسَنْتُ ظَنِّیْ ✦ سلطان المشایخ مے فرمود کہ پیرے فرمودہ است کہ عنایت

۵۱ ترجمہ عبارت عربی کہ بخط حضرت سلطان المشایخ نوشتہ دیدہ ام اے داؤد بگو مر گناہگاران را توبہ بکنید بسوے پروردگار پیش از برپا شدن قیامت زیرا چہ بدرستی کہ گناہگاران خواہند دید بسوے من روز قیامت از گوشہ چشم دزدیدہ و در حدیث است بدرستی کہ بندہ وقتیکہ گناہ مے کند نوشتہ نمے شود بروآں گناہ باز دیگر گناہ مے کند پس دریں ہنگام جمع مے شوند برآں بندہ گناہان پس دریں ہنگام یک نیکی مے کند نوشتہ مے شود براے او پنج نیکی و پنج نیکی دیگر در مقابلہ پنج گناہ کہ پیش از نیکی کردہ بود و در حدیث دیگر است کہ توبہ کردن از زنا آسان تر است از توبہ کردن از غیبت باز ماندن از گناہ صفت مومناں است و روبخدا آوردن صفت مقربان درگاہ است چنانچہ مے گویند کہ آمد بادل روآرندہ بسوے خدا و بازگشتن از جمیع نامرضیات حق گفتہ شد مر شیخ تایب پیر را کہ دیر کردی و شتاب کردی در توبہ کردن از جہت آنکہ دیر کردی آمدی بر سر توبہ در وقت پیری و شتاب کردی ازاں روز کہ پیش از مرگ در حالت صحت توبہ کردی ۵۲ ترجمہ شعر اے معبود من توبہ کردم من از گناہانے کہ از ما سرزدہ بود پس بپوش گناہان مرا و خشنود شو از من و کار لطف کن با من اے معبود من و مبر از من از جہت گناہانیکہ صادر میشود از من لیس باش روز قیامت براے من یاری دہندہ و مہربانی کنندہ و نیکوی کن با من چنانکہ نیکو کردہ گمان من در ذات خود یعنے از ذات تو امان بخشندگی است و مرا بندگی است ۱۲ ۱۲ ۱۲

حق دو چیز است و آں عزیز است با عصمت در اوّل و با توبہ در آخر حق تعالیٰ
بہ برکت حضرت سلطان المشائخ بجملہ غلامان و مریدان سلسلہ چشتی نظامی
روزی کناد **نکتہ** در بیاں حکم کردن پیر و قبول کردن مُرید حکم پیر سلطان
المشائخ مے فرمود مُرید را مے باید ہماں کند کہ پیر فرماید اما پیر آنچناں مے باید
کہ در احکام شریعت و طریقت عالم باشد تا چیزے غیر مشروع نفرماید و اگر چیزے
فرماید کہ مختلف فیہ باشد پس مرید را ہماں باید کرد کہ آنچناں پیر فرماید بنا بر آنکہ
پیغامبر صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم فرمودہ است اِخْتِلَافُ اُمَّتِیْ رَحْمَۃٌ و شیخ بر
قول مجتہدے حکم کردہ است پس مرید را باشارت پیر کارے باید کرد و کسیکہ
بخدمت پیر مے پیوندد و ارادت مے آرد و ایں را تحکیم گویند یعنے پیر را بر خود
حاکم مے سازد پس ہر چہ پیر گوید مرید نشنود تحکیم نباشد و اگر بعضے قول و یا فعل
پیر را منکر باشد او مرید نباشد بعدہ حکایت فرمود زالے بود ہر بار در خانقاہ شیخ
ابو سعید ابو الخیر رحمۃ اللہ علیہ در آمدے و صحن خانقاہ را جاروب دادے شیخ
از وے پرسید کہ مقصود از یں جاروب دادن چہ داری بگو تا غرض تو حاصل
کنم زال گفت غرضے دارم چوں وقت خواہد آمد عرض خواہم داشت القصّہ زال
ہمچناں خدمت بجاے آورد تا روزے جوانے صاحب جمال بخدمت شیخ آمد
و بیعت کرد زال بیاید و خدمت شیخ را گفت کہ ایں جوان را بگو تا مرا در حبالۂ خود
آرد شیخ مُتامل شد و با خود گفت کہ ایں عورتے زال و نازیبا و ایں جوانے خوب رو
ایں معنی چگونہ شود شیخ در خلوت شد سہ شبا روز طعام و شراب نخورد بعد سہ شبا روز پیر دو
را بیش طلبید روے سوے آنجواں کرد کہ ایں زال را در حبالۂ خود آر جوان بطوع و رغبت
قبول کرد بعد ازاں زال التماس نمود کہ شیخ فرمان دہد تا مرا جلوہ دہد چنانچہ رسم عروسی است
شیخ فرماں داد ہمچناں کند و فرمود کہ راتبہ کہ مے پختند تضعیف کنند انگاہ زال التماس کرد کہ شیخ
آں جوان را فرماں دہد تا مرا از زمین برگیرد و بدست خود بالاے تخت برد شیخ آں
جوان را فرمود کہ ہمچناں کن چوں آں جوان زال را از زمین بر داشت

زال گفت کہ اے شیخ ایں جواں مرا در نظر تو از خاک برداشت فرماں دہید کہ مرا بجائی نیندازد یعنی ایں کار را بوغا رساند و مرا پشت ندہد شیخ ہمچناں فرمود آں جواں قبول کرد **نکتہ** دربیان تجدید بیعت حضرت **سلطان المشائخ** مے فرمود قدس سرہ العزیز چوں **پیغمبر** صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم عزیمت مکہ کرد پیش از فتح مکہ **امیر المومنین عثمان** را برسالت بر مکیاں فرستاد پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم را خبر رسانیدند کہ امیر المومنین عثمان را بکشتند پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چوں بشنید صحابہ رضوان اللہ علیہم طلب کرد و فرمود بیائید و بیعت کنید تا با مکیاں حرب کنیم یاراں بیعت کردند پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آنزماں برتنۂ درخت تکیہ کردہ بود آں بیعت را بیعت رضواں گویند دریں میاں یارے بود او را ابن اکوع مے گفتند او بیامد و درخواست بیعت کرد پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود پیش ازیں بیعت نکردہ گفت یا رسول اللہ کردہ ام اما ایں ساعت بتجدید مے کنم پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم او را دست بیعت داد تجدید بیعت با مشائخ کہ مے کنند ازینجا است وقتے جوانے بخدمت **سلطان المشائخ** تجدید بیعت کرد مگر او را از طرفے ایذائے رسیدہ بود در باب او ایں بیت فرمود بیت

اے بسا شیر کاں ترا آہوست ✚ اے بسا درد کاں ترا داروست ✚ و میفرمود کہ من پیش جامۂ خواجۂ خود شیخ شیوخ العالم **فرید الحق والدین** قدس اللہ سرہ العزیز تجدید بیعت مے کنم و عجب ندارم کہ شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر نیز پیش جامۂ پیر خود تجدید بیعت مے کرد کاتب حروف در کتابے نوشتہ دیدہ است کہ تجدید بیعت پیش جامہ پیر از آنجملہ است کہ بخدمت مخدوم تجدید بیعت کردہ شد از حق تعالیٰ امیدوارم کہ ایں بیچارہ را بہ جملہ کنند کہ عہد کردم بخواجہ خویش و خواجۂ خواجۂ خویش و بخواجگان چشت علیہم الرحمۃ والرضوان و بعہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ زبان نگاہدارم و گوش نگاہدارم و برجادۂ شرع باشم و من بیچارہ را در کار دیں و محبت رب العالمین بخشند و در سلک

بندگان مخدوم بدارند این ضعیف گوید **بیت** عہد کردیم کہ دل در خم زلف تو نہیم* جاں مشتاق بزیر سم اسپ تو نہیم * وقتے مردے بخدمت سلطان المشائخ تجدید بیعت کرد سلطان المشائخ دراں حال این بیت بر لفظ مبارک راند **بیت** در عشق تو کار خویش ہر روز* از سر گیرم نہ ہے سر و کار * **نکتہ** در بیان اعتقاد مرید بخدمت پیر مقرر ضمیر منیر مریدان خوب اعتقاد باد باید کہ مرید را اعتقاد و محبت پیر بحدے باشد و بمثابۂ رسد کہ در زمان خود جز پیر خود دیگری را نداند کہ بخدا ے میرساند شیخ سعدی خوش گوید **بیت** کہ نیست در ہمہ عالم باتفاق امروز* جز آستانۂ تو مقصدے و ملجائے * و اگر در خاطر مرید سست اعتقاد ہم بگذرد کہ در عالم جز پیر من کسے ہست کہ بخدا میرساند بالقطع شیطان ملعون در اعتقاد او تصرف کند و آں ہر دمے را از مشغولئی پیر بیروں آرد و خلل در اعتقاد انداز د و او را چیزے نماید کہ بداں فساد اعتقاد ارادت او باشد نعوذ باللہ منہا بخدمت سلطان المشائخ سوال کردند اگر پیرے در احوال مرید سفر کند تا عمل او چگونہ یابد اما اگر در عالم اعتقاد سفر کند و اعتقاد درست و محکم بیابد مرید را امیدے باشد فرمود آرے اصل در ینکار اعتقاد است چنانکہ در عالم ظاہر اصل ایمان است و مومن رامے باید کہ در وحدانیت باری تعالیٰ و برسالت رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ایمان درست باشد مرید را نیز مے باید کہ در حق پیر اعتقاد درست باشد چنانکہ مومن بگناہ کافر نشود مرید نیز چوں در اعتقاد درست باشد بلغزشے بر آرتداد طریقت او حکم نتواں کرد کہ ببرکت اعتقاد باصل باز آید و مے فرمود کہ وقتے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ مقصود عقیدہ این کس است ہر کہ بقصد عقیدہ پاک آمد البتہ قابل باشد زیرا چہ بعقیدہ این کس را ہم در خاطر فرحے باشد و اندازہ عقیدہ خویش ہر کسے نصیب مے کرد بعدہ فرمود کہ وقتے از لکھنوتی مردے بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز

آمد خواجه گفت از کجا آمده و بچه نیت آمده آغاز کرد که فاتحه درخواست کردن شیخ
شیوخ العالم فرمود یاران و فرزندان را که فاتحه بخوانید این زمانکه جمع شدند
باز فرمود بچه نیت آمده او گفت فاتحه درخواست کردن خواجه بگریست که عقیده
همچنیں باید بعد. فاتحه خواندن فرمود و گفت عقیده اینکس هیچ از فعل اینکس است
فعل لنفسه باشد و عقیدة لغیره و سلطان المشائخ مے فرمود وقتے درویشے
را مار گزیده او گفت اگر ارادت من بشیخ خود درست است ہیچ علاجے حاجت
نیست و اگر ارادت درست نیست خود اینکس مرده اولی تر برکت عقیده او
آں زہر اثر نکرد عرض میدارد کاتب حروف مراد ازیں درویش ذات مبارک
سلطان المشائخ بود درآنچه بخدمت حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
قدس الله سره العزیز میرفت در صحرا سرے حضرت سلطان المشائخ را مار
گزیده بود چنانچه در نکته کرامات شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله
سره العزیز تحریر یافته است زیرا چه سلطان المشائخ فرموده است که کرامات
شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز حکایت فرمودے
که درویشے را اینچنیں حالے پیش آید و یا اینچنیں کارے پیش آمد و من همان دانستم
که مراد ازاں درویش ذات مبارک سلطان المشائخ شیخ شیوخ العالم است
سلطان المشائخ نیز دریں حکایت همیں معنی را رعایت کرده است و میفرمود
وقتے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز دعاے بر دست
داشت فرمود کسے باشد که ایں دعا را یاد گیرد من دانستم که مقصود شیخ ایں است
که من یاد کنم عرضداشت کردم اگر فرمان باشد بنده یاد گیرد آں دعا من داد
گفتم یکبار بخدمت شیخ بخوانم انگاه یاد گیرم آں دعا من داد و فرمود بخواں چوں خواندن
گرفتم اعرابے را اصلاح داد و فرمود که همچنیں بخوان من همچناں که فرمود خواندم اگرچه همچنانکه
من خوانده بودم هم همعنی داشت القصه همان زمان آں دعا در خاطر من یاد شد
گفتم دعا یاد گرفتم اگر فرمان باشد بخوانم فرمود که بخواں آنرا خواندم آں

اعراب را کہ اصلاح خدمت شیخ فرمودہ بود ہمچناں خواندم چوں از خدمت
شیخ بیروں آمدم مولانا بدرالدین اسحاق رحمۃ اللہ علیہ مرا گفت نیکو کردی
آں اعراب ہمچناں خواندی کہ خدمت شیخ فرمودہ بود گفتم اگر سیبویہ کہ وضع
ایں علم است و آں دیگراں کہ بانی ایں قواعد اند مرا بگویند کہ ایں اعراب را
کہ ہمچنیں است کہ تو خواندی من ہمچناں خوانم کہ شیخ فرمودہ است مولانا بدرالدین
اسحاق گفت آں آداب کہ بخدمت شیخ تو نگاہ میداری از ما ہیچ کس را میسر
نشود و مے فرمود چوں شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ
العزیز را زحمت غالب شد و ماہ رمضان آمد افطار مے کرد تا روزے خوربزہ
آوردہ بودند و پارہ مے کردند و پیش شیخ میداشتند خدمت شیخ آں را تناول
مے کرد در اثنائے آں پرکالہ خوربزہ بمن داد میخواستم کہ آں را بخورم در دل کردم
کہ خدمت شیخ شیوخ العالم بدست مبارک خود چیزے بمن دہد کجا یابم نزدیک
بود کہ بخورم و کفارت دو ماہ متصل روزہ دارم فرمود نے مکن مرا رخصت شرعی
است ترا نشاید کہ بخوری برائے آزمایش اعتقاد تو دادہ بودم و مے فرمود کہ وقتے
شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز مولانا بدرالدین
اسحاق را آواز داد مولانا بدرالدین اسحٰق در نماز بود جواب داد گفت لبیک
بعد ازاں حکایت فرمود کہ وقتے رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم طعام میخورد
یکے را آواز داد آں یار در نماز بود در نگے کرد رسول علیہ السلام فرمود کہ چوں
خدا و رسول خدا بخواند بر فور اجابت باید کرد بعد ازاں سلطان المشائخ بر لفظ
مبارک راند کہ فرمان شیخ ہمچو فرمان رسول است علیہ السلام و مے فرمود کہ شیخ شیوخ العالم
شہاب الدین سہروردی قدس سرہ مندیلے از شیخ خود یافتہ بود و آنرا پیوستہ بر خود داشتے
و از و برکتہا گرفتے تا وقتے در خواب شدہ بود و آں مندیل جانب پائے او بود ناگاہ پائے او بداں مندیل
رسید چوں بیدار شد قلق و اضطراب بیحد نمود تا بغایتے کہ میگفت کہ من ایں ادام کہ فردائے قیامت
در تیہ ایں تاسف و اندوہ خواہم بود آنگاہ حکایت فرمود کہ یکے بخدمت شیخ شبلی آمد و گفت مرید تو

مے شوم شبلی فرمود بشرطے ارادت تو قبول کنم کہ انچہ بفرمایم تو ہماں کنی مرید گفت
ہمچناں کنم شبلی گفت تو کلمہ شہادت چگونہ مے گوئی مرید گفت کہ ہمچنیں گویم لَآ اِلٰہَ
اِلَّا اللّٰہُ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰہِ شبلی گفت تو کلمہ شہادت چگونہ مے گوئی ہمچنیں بگو لَآ اِلٰہَ
اِلَّا اللّٰہُ شبلی رسول اللہ مرید بر فور ہمچنیں گفت بعد ازاں شبلی رحمۃ اللہ علیہ فرمود
کہ شبلی یکے از چاکران کمینہ آنحضرت است رسول ہمون است من اعتقاد ترا
امتحاں مے کردم کہ شیخ مجد الدین بغدادی در تحفۃ البراۃ مے نویسد طائفہ خواستند
کہ تجارت روند بر خود و بر اموال خود مے ترسیدند بخدمت ابو الحسن خرقانی رحمۃ اللہ
علیہ رفتند و عرضداشتند کہ ایں بندگاں را اتفاق عزیمت سفر است اگر از حضرت
دعائے و یاورد سے نامزد حال ما شود تا از برکت آں سلامتی باشد شیخ فرمود بنام
باری تعالیٰ عز اسمہ بروید فاما اگر در راہ خوفے و یا ہراسے پیش آید نام من بگیرید و
بگوئید ابو الحسن خرقانی تا ازاں خوف و ہراس خلاصی یابید چوں ایں سخن
از شیخ شنیدند بعضے سخن از شیخ قبول کردند و بعد دیگیار رواں شدند در اثنائے راہ
ایشاں را قطاع طریق پیش آمدند کسانیکہ با عتقاد صاف تمسک بنام شیخ کردند خلاص
یافتند و کسانیکہ باسم باری تعالیٰ بآیات و دعوات تمسک کردند ہلاک گشتند و مالہائے
ایشاں غارت شد بریں حال تعجب ہر دو طائفہ زیادت گشت چوں بخدمت
شیخ آمدند یکے ازیشاں پرسید چہ حال است گفتند بر ما اینچنیں معاملہ گذشت
نہ آنکہ اسم باریتعالیٰ از آسامی بندگان او بزرگست شیخ گفت آرے ولیکن شما
اسم کسے ذکر کردید کہ مسمیٰ او را نمے شناسید پس گوئی کہ او را ذکر نکردید فاما ایں طائفہ
نام کسے ذکر کردند کہ او را کما حقہ مے شناسند و او حق را مے شناسد پس گوئی کہ
حق جل و علی را ذکر کردند و اینمعنی ہر کسے تصدیق نکند مگر کسیکہ ذوق حقیقت چشیدہ
باشد و حاصل کار را مشاہدہ کردہ مے فرمود من از شیخ رفیع الدین شیخ الاسلام
او دہ شنیدہ ام کہ مے گفت مراقربتے بود او مرید شیخ محمد اجل سرزی بود وقتے
آں مرید را با تہامے گرفتند و در معرض قتل آوردند سیاف او را ہمچناں استانید

که روے او جانب قبله باشد مگر در آنصورت گور پیر او پس پشت مے شد بر فور روے
سوے گور پیر خود کرد ستیاف گفت دریں محل روئے سوئے قبله باید کرد آں مرد
گفت من روئے جانب قبلهٔ خود کرده ام تو کار را باش امیر حسن خوش گوید بیت
اگرچه در عرب از بهر قبله کعبه بنا شد * نبود قبلهٔ مجنوں مگر قبیلهٔ لیلی * از سلطان
المشایخ قدس الله سره العزیز سوال کردند مریدے باشد که پنج وقت نماز مے گذارد
واندک وردے مے خواند اما محبت شیخ در دل او بسیار باشد و اعتقاد او بجد
پیر یکبارگی راسخ و مریدے دیگر باشد که او را طاعت بسیار باشد و تسبیح و اورادے
بے اندازه وِج کرده اما در محبت شیخ و در اعتقاد قصورے باشد میاں ایں دو بهتر
کدام باشد فرمود آنکه معتقد و محب شیخ است بعد ازاں بر لفظ مبارک راند آنکه محب
و معتقد شیخ باشد یکوقت او بر همه اوقات آں متعبد بسست اعتقاد شرف دارد
بعد ازاں فرمود که مذهب بعضے اینست که اولیا بر انبیا فضیلت دارند بسبب
آنکه انبیا بیشتر احوال با خلق مشغول اند یعنے صاحب دعوت اند اما اولیا شب و
روز بحق مشغول اند ایں مذهب باطل است اگرچه انبیا با خلق مشغول اند اما
زمانے که با حق مشغول مے شوند آں یک زماں بر جمله اوقات اولیا شرف
دارد و مے فرمود که وقتے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره
العزیز مے فرمود که یکے با من پیوند کرده بود چوں از من برفت چند گاه مزاج او
بر قرار بود باز ازاں بگشت و یکے دیگر بود که از من دور رفت و دیرے همانجا
بود اگرچه تا دیرے بود اما مزاج او بر آں قرار بود بعد دیرے هم نگشت انگاه روے
سوئے من کرد که ایں مرد با من پیوسته است هم بر آں مزاج است و هیچ نگشته
است سلطان المشایخ چوں بریں حرف رسید بگریست هم در گریه بر لفظ مبارک
راند که تا امروز محبت ایشاں بر قرار است بلکه بر مزید از سلطان المشایخ سوال
کردند اگر مریدے بخدمت پیر خود کمتر رسد و در خانهٔ بیشتر در یاد پیر خود باشد چگونه
باشد فرمود که آں نیکوتر اگر کسے از خدمت پیر خود غائب باشد و در یاد پیر خود

باشد یہ ازآنکہ ہمہ روز درپیش باشد و از محبت پیر بے خبر بعد ازاں این مصرع
برلفظ مبارک راند مصرع بیرون و درون یہ کہ درون و بیرون ۔ در مجلس سلطان
المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز سخن درآں افتاد کہ مریداں بخدمت مخدوم مے آیند
وسر بر زمیں مے نہند سلطان المشائخ فرمود من خواستم کہ خلق را منع کنم اما
چوں پیش شیخ من ہمچنیں کردہ اند منع نکردہ ام دریں میاں امیر حسن رحمۃ اللہ
علیہ عرضداشت کرد بندگانے کہ بخدمت پیوستند و ارادت آوردند ایں ارادت
بیعت عبارتیست از عشق و محبت پیر پس آنجا کہ عشق و محبت آمد درآنصورت
سر بر زمیں نہادن سہل خدمتے باشد سلطان المشائخ مے فرمود قدس اللہ
سرہ العزیز کہ از خدمت شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین طیب اللہ مضجعہ
شنودم کہ وقتے شیخ ابوسعید ابوالخیر رحمۃ اللہ علیہ سوار در راہے میرفت
و مریدے پیش آمد و آں مرید پیادہ بود بیامد و زانوے شیخ بوسید شیخ فرمود
فروتر مرید پاے شیخ بوسید شیخ فرمود فروتر مرید زانوے اسپ بوسید
شیخ فرمود فروتر مرید سم اسپ بوسید شیخ فرمود فروتر مرید زمیں بوسید
انگاہ شیخ ابوسعید ابوالخیر فرمود کہ دریں چہ ترا فرمودم فروتر مقصود من نہ
آں بود کہ پاے بوس من کنی ہرچہ از فروتر مے بوسیدی درجۂ تو درزمیں
بالاتر مے بود کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ است
قَالَ صُهَيْبٌ رَأَيْتُ عَلِيًّا يُقَبِّلُ يَدَ الْعَبَّاسِ وَرِجْلَهُ سلطان المشائخ
مے فرمود کہ پیش ازیں مردے بر من آمدہ بود بزرگ زادہ و سیاحت کردہ
و شام و روم دیدہ دریں حال کہ او پیش ما بود وحیدالدین قریشی درآمد
وسر بر زمیں نہادہ شیخ سعدی خوش گوید ؎ ہرجا کہ روے زندہ دلے
بر زمین تست ۔ ہرجا کہ دست غم زدہ در دعاے تست ۔ بزرگے دیگر
گوید بیت شعاع روز بہی تا بداز جبین کسے ۔ کہ در پرستش تو برنہد
بخاک جبیں ۔ آں مرد مسافر بانگ برود و گفت مکن سجدہ جائیکہ

ترجمہ گفت صہیب صحابی دیدم من علی را کہ مے بوسید دست حضرت عباس و پاے ایشان ۱۲

نیامده است عبده وخلیه کرده من با او گفتم غلبه مکن ہر امرے کہ فرض بوده باشد چوں فرضیت او برخیزد استحباب باقی ماند چنانچہ روزہ عاشورہ بر اُمم ماضیہ فرض بود در عہد پیغمبر ما صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم چوں ماہ رمضان فرض شد فرضیت او برخاست استحباب او باقیماندہ آمدیم بر سجدہ در میان اُمم ماضیہ مستحب بود چنانچہ رعیت مر بادشاہ را وشاگرد مر استاد را وامت مر پیغامبر را سجدہ مے کردند چوں در عہد پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم آں سجدہ برخاست اکنوں استحباب رفت اباحت باقیماندہ برائے مباح منع ازکجا آمدہ است آں مرد ساکت شد بعدہ فرمود معہذا در پیش من کہ روے برزمیں مے آورند من کارہ ام اما چوں پیش شیخ ما روے برزمیں آوردہ اند اگر من منع کنم از دو چیز یکے لازم آید یا تجہیل مشائخ و یا تفسیق ایشاں نعوذ باللہ منہا بزرگے گوید **بیت** در خدمت رکاب تو سر برزمیں نہاد ✦ خورشید ز آسماں چہارم ہزار بار ✦ **نکتہ** در بیان اصل خرقہ وبخشش آں سلطان المشائخ مے فرمود کہ پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در شب معراج از حضرت عزت خرقہ یافت وآں را خرقہ فقر گویند بعدہ صحابہ را طلب کرد وگفت من از حضرت عزت خرقہ یافتہ ام ومرا فرمان است کہ آں را بیکے بدہم بعدہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم روے سوے حضرت ابو بکر کرد رضی اللہ عنہ وفرمود اگر من ایں خرقہ بتو بدہم چہ کنی ابو بکر گفت من صدق ورزم وطاعت کنم وعطا کنم بعدہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ را فرمود اگر من ایں خرقہ بتو بدہم چہ کنی عمر گفت عدل کنم وانصاف نگاہدارم بعدہ از حضرت عثمان رضی اللہ عنہ پرسید اگر من ایں خرقہ بتو بدہم تو چہ کنی عثمان گفت من اتفاق کنم و سخاوت ورزم بعدہ حضرت علی علیہ السلام رضی اللہ عنہ را پرسید اگر من ایں خرقہ را بتو دہم چہ کنی علی گفت من پردہ پوشی کنم وعیب بندگان خدائے عزوجل بپوشم آں خرقہ

بیت

بعلی داد کرم اللہ وجہہٗ و فرمود مرا فرمان خداے عزّ و جل بود ہر کہ ایں جواب گوید
ایں خرقہ او را بدہی و سلطان المشائخ مے فرمود کہ بر حضرت امیر المومنین ابوبکر
صدیق رضی اللہ عنہ چہل ہزار دینار موجود بود آں روز کہ چہل ہزار دنیار بیاورد
و گلیمے پوشیدہ و میخے برآں زدہ بخدمت رسول اللہ علیہ السلام آمد وہماں
زماں جبرئیل علیہ السلام گلیمے پوشیدہ و میخے برآں زدہ بیامد رسول علیہ السلام
پرسید کہ ایں چہ ہیئت است گفت یارسول اللہ امروز جملۂ ملائکہ را فرماں شدہ
است کہ بر موافقت ابوبکر گلیم پوشید و میخے برآں زدہ دریں محل سلطان
المشائخ ایں دو مصراع بر زباں مبارک راندہ بیت شکرانۂ چل ہزار دینار دہند *
تا شیخ گلیم عشق را بار دہند * بعدہ فرمود چوں جنید شبلی را خرقہ پوشانید گفت
انچہ پیر در حق ما بجا آوردہ بود در حق تو بجا آوردیم باقی کار خداست عزّ و جل
وے فرمود تشریف انچہ صحبت شیخ یافتہ باشد بغیرے نتواں داد ولیکن اگر
بشویند دراں منعے نیست فاما بہتر آں باشد کہ نشویند وے فرمود از تشریفات
صحبت یافتہ پیر اگر وصیت کنند کہ برابر ایں کس کہ در گور بنہند روا باشد و یا وصیت
کند کہ بفرزندانے کہ صالح باشد بدیشاں دہند وے فرمود کہ من وقتے از شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز خرقہ یافتم از گلیم خرقہ چشتی
و آں ہنوز بر من ہست عرض میدارد کاتب حروف برانجملہ کہ بعد نقل سلطان
المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز چوں نعش مبارک حضرت سلطان المشائخ
را در گور فرود آوردند خرقہ کہ از شیخ شیوخ العالم یافتہ بود بر وجود مبارک سلطان
المشائخ فراز کردند و مصلّی حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الدین قدس اللہ سرہ
العزیز بر سر مبارک سلطان المشائخ نہادند عرض میدارد کاتب حروف برانجملہ
جامۂ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز کہ جد کاتب
حروف سید محمد کرمانی رحمۃ اللہ علیہ یافتہ بود و جامہ حضرت سلطان المشائخ
و جامۂ شیخ علاء الدین نبسۂ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ

سرہ العزیز این ہر سہ جامہ صحبت یافتہ اولیاے خدا تعالی یکے بخیہ کردہ بدست مبارک سید محمد کرمانی کہ بوالد کاتب حروف سید مبارک محمد کرمانی رسیدہ بود تاروز تحریر در خاندان کاتب حروف آں دولت موجود است خارج آں جامہ ہاے دیگر کہ پدر و عمان کاتب حروف از سلطان المشایخ یافتہ اند موجود است الحمد للہ علی ذالک حضرت سلطان المشایخ مے فرمود بعضے ازیں طایفہ راسیان دزد آں روز قیامت بستانند وایشاں بگویند ما دزدی نکردہ ایم جواب آید کہ جامہ مردان پوشیدید و عمل ایشاں نکردید آخر ہم بشفاعت پیراں نجات یابند. وے فرمود کہ مردے بود او را عزیز بشر گفتندے او از بداؤں در دہلی آمدہ بود بخدمت مولانا ناصح الدین پسر قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ علیہ تا از وخرقہ در خواہد ہم بریں نیت جمیعتے کرد بر سر حوض سلطان بعضے از درویشاں آنجا حاضر شدند دریں میاں آں درویش کہ در طلب خرقہ آمدہ بود چوں حوض سلطان را بدید گفت ایں سہل حوضے است حوض ساغر کہ در بداؤں است بہتر ازیں حوض است محمد کبیر آنجا حاضر بود چوں ایں سخن از وشنید مولانا ناصح الدین را گفت کہ این را خرقہ مدہید یعنے کذاب گوست مولانا ناصح الدین ہمچناں کرد او را خرقہ نداد و از شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ منقول است کہ مے فرمود من از سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز شنیدہ ام چندیں خرقہ کہ ایں ضعیف دادہ است ازیں میاں چہار کس را خرقہ ارادت دادہ است دیگر ہمہ را خرقہ تبرک و شیخ بہاؤ الدین زکریا قدس سرہ مے فرمود چندیں خرقہ کہ دادیم ازیں میاں پنج یا شش خرقہ ارادت بود باقی ہمہ خرقہ تبرک عرض میدارد کاتب حروف حکمت ایں سخن چیست کہ بر زبان مبارک سلطان المشایخ رفتہ است کہ چندیں خرقہ کہ ایں ضعیف دادہ است چہار کس را خرقہ ارادت دادہ است مقرر است کہ چندیں ہزار بندگان خدا تعالی مریدان سلطان المشایخ بودہ اند و ہمہ را بارادت قبول کردہ و کلاہ و خرقہ دادہ و مرید گرفتہ

فاما مراد ازیں سخن مرید حقیقیست و مرید حقیقی منقول است از سلطان المشائخ دریں باب در نکتہ بیان مرید تحریر یافتہ است و دیگر آنکہ مراد ازاں مُریدے است کہ ہمہ افعال و اقوال متابع پیر باشد و ذرّہ از روش پیر تجاوز نکند تا از غایت اتحاد پیر کنفس واحد شود کہ الفقراء کنفسٍ واحدةٍ مصرع بیگانگیے نیست تو ما ئی و ما توئیم ❊ و کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ است را یت[۱۵] بخط شیخ الاسلام شهاب الدین السهروردی انه ذکر لباس الخرقة الی الجنید وبعد اختصر علی الصحبة وغیره من المشائخ عنعنه الخرقة الی النبی علیه السلام واعتمد السهروردی علی حدیث ابن خالد وللمشائخ فیه طریقتان الطریقة الحسن البصریة والطریقة الکمیلیة فانه لبس علیه السلام علیًّا وهو البس الحسن البصری والکمیل ابن زیاد فخرقة الحسن البصری معروفة واما الکمیل البس عبد الواحد ابن زید والبس هو ابا یعقوب النسوی والبس هو ابا یعقوب النهرجوری والبس هو ابا عبد الله ابن عثمان والبس هو ابا یعقوب الطبری والبس هو ابا القاسم بن رمضان والبس هو ابا العباس بن ادریس والبس هو داؤد ابن محمد المعروف بخادم الفقرا والبس هو محمد بن مالک والبس هو اسماعیل المصری والبس هو شیخنا بالحسنات احمد بن عمر الصوفی والبس هو هذا الفقیر تمت

تکملہ

---

[۱۵] ترجمہ دیدم من بخط شیخ شهاب الدین سهروردی تحقیق ذکر کردہ است آں شیخ شهاب الدین پوشانیدن خرقہ را ثابت کردہ است آں را بسوے جنید بعد ازآں اختصار کردہ بر صحبت و بسوے آں از مشائخاں نسبت ہیچ کنند خرقہ را بسوے یکے بعد دیگرے تا رسانند نسبت ایں خرقہ را بسوے حضرت نبی صلی الله علیہ وسلم اعتماد شیخ شهاب الدین سهروردی بر حدیث ابن خالد است و مشائخان دیگر را در پوشانیدن خرقہ دو طریق است یکطریق منسوب است بسوے حضرت حسن بصری و یکطریق منسوب است بسوے کمیل ابن زیاد نیس بدرستی کہ شان اینست پیغامبر علیہ السلام پوشانید آں خرقہ علی را و علی پوشانید آں خرقہ حسن بصری را و کمیل ابن زیاد را پس طریقہ و خرقہ حسن بصری معروف است و اما کمیل بن زیاد پس پوشانید کمیل ابن زیاد عبد الواحد زید را خرقہ و عبد الواحد زید خرقہ پوشانید ابا یعقوب نسوی را و او خرقہ پوشانید ابا یعقوب نهرجوری را و او خرقہ پوشانید ابا عبد الله ابن عثمان را و او خرقہ پوشانیدہ ابا یعقوب طبری را و او خرقہ پوشانید ابا قاسم ابن رمضان را و او خرقہ پوشانید ابا عباس ابن ادریس را و او خرقہ پوشانید داؤد ابن محمد را کہ مشہور است بخادم الفقرا و او خرقہ پوشانید محمد بن مالک را و او خرقہ پوشانید اسمعیل مصری را و او خرقہ پوشانید شیخ مرا کہ پدر نیکوی ہاست نام او احمد بن عمر صوفی ست و او خرقہ پوشانید ایں فقیر را ۱۲

دربیان خلافت مشایخ قدس الله ارواحهم واسرارهم العزیز از سلطان المشایخ
قدس الله سره العزیز مولانا فصیح الدین سوال کرد خلافت مشایخ کرا شاید فرمود
کسے را که در خاطر او توقع خلافت نباشد و مے فرمود که شیخ ظهیر الدین سقا بر
من آمده بود و مے گفت هر که را من مرید گرفتم او بر من شیخی کرد من گفتم شما را از
جهت شیخ الاسلام بهاء الدین قدس الله سره العزیز برائے ایں کار اذنے
بود گفت خیر بعده در خاطر من گذشت چوں کسے را از جهت شیخ اذنے نباشد
همیں تقاضا کند از سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز سوال کردند که
کدام اوصاف است که آدمی بداں مستوجب خلافت مشایخ مے گردد او فرمود
که اوصاف ایں کار بسیار است فاما درآں ایام که خواجه من مرا بدولت خلافت
خود رسانید روزے مرا گفت باریتعالی ترا علم و عقل و عشق داده است و هر که
بدیں سه صفت موصوف باشد از و خلافت مشایخ نیکو آید و من از خواجه خود
شنیده ام مشایخ خلافت خود که میدهند آنرا سه طریقه است اول محکم و بهتر است
و آں رحمانی است و درآں خیر و برکت بسیار است و آں آنست که پیر در باب
یکے ملهم مے شود حق تعالی بغیر واسطه در دل شیخ مے اندازد که فلاں را خلافت
بده و دوم آنست که شیخ در مرید معامله نیکو مے بیند اجتهاد مے کند و اجتهاد
احتمال خطا و صواب دارد و سیوم آنست که بشفاعت و عنایت کسے شیخ او را
خلافت میدهد دریں محل سلطان المشایخ را قدس الله سره العزیز پرسیدند
و چنیں اذنے که انشراح پیر نباشد شیخ عهده آں باشد فرمودند بریں نوع
چگونه باشد بعده فرمود که فخر الدین صفاهانی خلیفه شیخ الاسلام فرید الحق
والدین قدس الله سره العزیز بود و در بلگرام بودے و او داؤد نام
درویشے را بخدمت شیخ شیوخ العالم فرستاد و التماس خلافت کرد که خلق
مزاحم مے شود و کلاه مے طلبد و من درآں ایام بخدمت شیخ شیوخ العالم
بودم شیخ شیوخ العالم خدمت هائے او قبول نکرد و مدتے فرستادهٔ او بیغرض

ماند و یک کرت من تنها و یک کرت برابر مولانا شہاب الدین پسر شیخ شیوخ
العالم ذکر او بحلے بہتر پیش شیخ شیوخ العالم کردیم ہر بار اثر بے رضای و شیخ ظاہر
مے شد و مے فرمود که این کار حق است بآرزو نیست ہر که قابل باشد ناخواسته
بیابد کرت سوم در محل صالح در باب او عرضداشت کردم این بار فرمان شد توجه
مے گوی عرضداشت کردم حاکم مخدوم است او در ظاہر درویشی مشغول مے نماید
آنگاه مرحمت فرمود از مولانا بدرالدین اسحاق براے او خلافت نامه نویسانید
و فرستاد تا چنان افتاد که در دہلی با این فخرالدین ملاقات شد من چیزے
کیفیت خلافت او که التماس کرده بودم آغاز کردم دیدم او را دشوار مے نماید مرا
در خاطر گذشت آنچه در باب او شیخ مے فرمود حق ہمان بود و من بر غلطم مولانا
ضیاء الدین برنی رحمة الله علیه در حسرت نامهٔ خود آورده که من وقتے بخدمت
سلطان المشائخ قدس الله سره العزیز حاضر بودم از اشراق تا چاشت بمحاورهٔ
جان بخش سلطان المشائخ قدس الله سره العزیز مشغول در آن روز بیشتر از
بندگان خدا بخدمت سلطان المشائخ قدس الله سره العزیز ارادت مے
آوردند و بدولت ابدی میرسیدند در اثناے اینحال در خاطر گذشت که مشائخ
سلف در گرفتن مرید احتیاط کرده اند سلطان المشائخ بکرم وافر خود عام و
خاص را دستگیری مے کنند و دست بیعت میدہد خواستم که درین باب سوال
کنم سلطان المشائخ از انجا که مکاشف عالم است بر خطرهٔ من واقف شد
فرمود ہر چیزے از من سوال مے کنی و این نمی پرسی که من بے تفتیش
آیندگان را چرا دست بیعت میدہم من ازین سخن بلرزیدم در پاے سلطان
المشائخ افتادم که مدتے است این شکل بر خاطر بود و امروز نیز در خاطر میگذشت
و باطن مخدوم بر آن مطلع شد فرمود که حقتعالی در ہر عصرے بحکمت بالغه خود
خاصیتے نہاده است تا در مردم آن عصر طریق و رسم و عادتے علاحده پیدا
مے آید چنانکه مزاج و طبیعت ایشان با طبائع و اخلاق گذشتگان باز نمے ماید

مگر در نوادر مردم وانیعنی از تجاربات است وصل ارادت در مرید انقطاع از
غیر حق است وشغل مع اللہ چنانکہ مشرح در کتب سلوک مملوست وسلف
تا انقطاع کلی نمیدیدند دست بیعت نمیدادند فاما از عصر شیخ ابوسعید ابوالخیر
کہ آیتے بود از آیات حق تا عصر شیخ سیف الدین باخرزی واز عصر شیخ
شیوخ العالم شہاب الدین سہروردی تا عہد دولت شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز کہ درہاے ایں شاہاں کہ علو درجات
وکرامات ایشاں از شرح مستغنی است ہجوم خلق مے شد از ہر طایفہ از ملوک
وامراؤ معارف ومشاہیر وطوایف دیگر مے آمدند وخود را از خوف تبعات آخرت
در پناہ ایں عاشقاں خدا مے انداختند وایں مشایخ کبار دست بیعت
بخاص وعام میدادند وخرقہ توبہ وتبرک مے فرمودند وہر کسے نتواند کہ معاملات
محبوبان خدا را مقیس علیہ سازد کہ شیخ ابوسعید وشیخ سیف الدین باخرزی
وشیخ شہاب الدین سہروردی وشیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس
اللہ سرہا ہم ہمچنیں مریداں گرفتہ اند من ہم مے گیرم چہ اگر محبوب خدایتعالیٰ جہانے را
از گناہگاراں در حمایت خود آرد تواند آمدیم در جواب سوال تو در گرفتن مریدان
احتیاطے دلاسانمے کنم یکے آنست کہ بتواتر مے شنوم کہ بسیاراں از درآمدن
ارادت من دست از معصیتے میدارند ونماز بجماعت مے گذارند وباورا دو
نوافل مشغول مے باشند اگر من ہم در اوّل شرائط حقیقت ارادت با ایشاں
بگویم وخرقہ توبہ وتبرک کہ بجاے خرقہ ارادت است ندہم ازیں مقدار خیر کہ
از ایشاں در وجود مے آید محروم شوند دیگر آنکہ بے آنکہ در خاطر بگذرانم و
بالتماسے ویا وسیلتے انگیزم ویا شفیعے درمیاں آرم از شیخے کامل مکمل در
دادن دست بیعت مجازم ومے بینم مسلمانی بعجز واضطراب ومسکنت
وبیچارگی بر من مے آید ومے گوید کہ از جملہ گناہاں توبہ مے کنم من بہ نیت
آنکہ شاید سخن اوراست باشد دست بیعت مے دہم خاصہ کہ از صادقاں

مے شنوم کہ ارادت من از اہل بیعت را از معاصی باز میدارد و سبب دیگرے آنکہ اقویٰ الاسباب است اینست کہ روزے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز دوات وقلم از پیش خود مرا داد و فرمود کہ تعویذ بنویس کہ مرید بجہت دادن تعویذ مجازے باید و من ترا اجازت دادم کہ تعویذ بنویسی وبحاجتمندان بدہی چوں تعویذ نوشتن گرفتم شیخ شیوخ العالم در من دید کہ از نوشتن دعا ملول شدہ ام فرمود کہ تو ہمیں زماں از نوشتن دعا ملول شدی درآنکہ حاجتمنداں بسیار بر در تو خواہند آمد و دعا التماس خواہند کرد حال تو چگونہ خواہد شد دریں محل چوں دیدم کہ خلوت است در پاے شیخ شیوخ العالم افتادم وگفتم کہ مخدوم مرا بزرگ گردانید و خلافت خود کہ بس بزرگ دولتے است مرا فرمود و من مردے متعلم و از اختلاط دنیا پیوستہ متنفر بودہ ام و اینکار عہدۂ بزرگ است اندازۂ من بیچارہ نیست ہمیں ارادت مخدوم و نظر شفقت در کار من کافیست چوں خدمت شیخ شیوخ العالم عرض داشت من بشنید فرمود اینکار از تو نیکو خواہد آمد من دریں باب الحاح کردم شیخ شیوخ العالم را از عذر خواستن من حالے پیدا شدہ و راست بنشست و مرا نزدیک طلبید و پیش خود نشستن فرمود و گفت نظام بدانکہ فردا مسعود دینارہ را در درگاہ بے نیازی آبروئے خواہد بود یا نہ اگر خواہد بود من با تو عہدے کنم کہ پاے در بہشت ننہم تا ایشاں را کہ تو دست بیعت دادۂ با خود در بہشت نبرم شیخ سعدی **بیت** ما ندار یم غم دوزخ و سوداے بہشت ✦ ہر کجا خیمہ زدی اہل دل آنجا آیند ✦ الغرض بریں حرف سلطان المشائخ تبسم کرد و فرمود کہ مرا خلافت ہمچنیں دادہ اند و ایں کار گہے از من نیکو مے آید وگاہے نیکو نے آید نمیدانم آنانکہ ہمہ عمر در طلب اینکار اند و بحیلہ و چارہ و دروغ ونعمت دست دریں کار نازک مے زنند از ایشاں چگونہ خواہد آمد و نیز اینچنیں بزرگے کہ من الیقین میدانم و براے العین مشاہدہ کردہ ام کہ شیخ من از واصلان درگاہ بے نیازی بود از مشربے کہ شیخ بایزید و جنید و دیگر

مستان عشق خدائے جامہا پوشیدہ اند و ہم پوشیدہ بود و در باب کسانیکہ
من ایشان را دست بیعت بیدہم آنچنان سخن گفتہ باشد متعہد شد من نتوانم کہ
از بیعت مانع شوم این ضعیف گوید **بیت** بدست گیر و بروں آر و دستگیری
کن ٭ کہ جز محبت تو ہیچ دستگیر ندارم **نکتہ** در بیان حال شیخ کاتب حروف بخط
مبارک حضرت **سلطان المشائخ** قدس اللہ سرہ العزیز نوشتہ دیدہ است
ادنیٰ حال الشیخ ان یکون موصوفا باوصاف اولہا ان یکون مرادا حتی
یمکنہ تربیت المرید والثانی ان یکون سالکا حتی یقدر علی الدلالۃ
والثالث ان یکون مودبا حتی یودب والرابع ان یکون جوادا غیر ملتفت
الی الکون والخامس ان لایکون طامعا فی مال المرید والسادس اذا
امکنہ العظہ بالاشارت لایعظہ بالعبارت والسابع اذا امکنہ التادیب
بالرفق لایودب بالعنف بامر بفعلہ امر المرید بفعلہ والتاسع ما
نھی عنہ نھی المرید عنہ وینزجر عنہ والعاشر اذا قبل المرید للہ
تعالیٰ فلا یردہ لاحد فان کان الشیخ بھذہ الصفہ لایکون المرید
الاصادقا ترجمہ کمترین حال شیخ اینست کہ باشد شیخ موصوف
باوصاف صفت کردہ باشد بصفتہا صفت اول اینست کہ باشد مراد و
مطلوب تا قادر شود بر تربیت کردن مرید و صفت دوم اینست کہ باشد شیخ
راہ رفتہ تا تواند راہ نمودن و صفت سوم اینست کہ باشد شیخ صاحب آداب
تا آداب آموزد مرید را و صفت چہارم اینست کہ باشد شیخ صاحب جود و عطا
بے ریا و نمود صفت پنجم اینست کہ شیخ نباشد طمع کنندہ در مال مرید و جز آں و صفت
ششم اینست کہ تا تواند مرید را بنرمی و دلیری ادب دہد و تربیت کند نہ
بسختی و بسیری صفت ہفتم اینست کہ تا ممکن باشد شیخ نصیحت مرید را باشارت
کند بزبان نگوید صفت ہشتم اینست بچیزیکہ ماموراست شیخ بآں چیز صریح امر کند
مرید را بکردن آں چیز صفت نہم اینست بچیزیکہ بازداشتہ شدہ

است شیخ ازاں چیز باز دارد مرید را ہم ازاں چیز صفت دہم اینست وقتیکہ
قبول کند مریدے را برائے اللہ تعالیٰ پس رد نکند برائے کسے پس اگر باشد
شیخ بایں صفتہا نباشد مرید آں شیخ مگر صادق **نکتہ** در بیان ولی و ولایت
و ولایت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ مے فرمود مرتبۂ اولیا بر سہ قسم
است یکے آنکہ ولی باشد و ازاں حال نہ او را خبر باشد و نہ خلق را دوم آنکہ خلق
بداند کہ او از اولیاست و او نداند سیوم آنکہ او ولی حق باشد و بداند کہ از اولیاست
و خلق ہم بدانند بعدہ فرمود انبیا را عزل نباشد و در رسالۂ امام ابوالقاسم
قشیری مے نویسد کہ ولی را دو معنی است یکے فعیل بمعنی مفعول یعنے ولی کسے
باشد کہ حقتعالیٰ را متولی گرداند در امور خویش قال اللہ تعالیٰ وھو یتولی الصالحین
فلا یکلہ لنفسہ لحظۃ بل یتولی الحق اللہ سبحانہ وتعالیٰ و دوم فعیل صیغہ
مبالغہ من الفاعل یعنے ولی کسے است کہ متولی عبادات و طاعات خدا تعالیٰ
باشد یعنے عبادات و طاعات او را جاری دارد بر سبیل پیاپے من غیر ان
یتخللھا عصیان پس ایں ہر دو صفت موجود باید تا او ولی باشد و اختلاف
کردہ آید کہ روا باشد ولی خود را ولی نداند بعضے مے گویند روا باشد زیرا چہ
ولی نفس خود را در عین تصغیر مے بیند و اگر چیزے از کرامت بدو ظاہر شود
بترسد نباید کہ ایں مکر باشد پس ایں حال مشعر خوف باشد و ایں خوف احتمال
آں دارد کہ عاقبت بخلاف حال او باشد پس طایفہ کہ بریں حال و بریں قول اند
شرط ولایت وفائے مآل میدارند یعنے اگر معاملہ موافق مآل شد ولی باشد
و بعضے مے گویند روا باشد کہ ولی خود را ولی داند و ایں طائفہ شرط نمے دارند
وفائے مآل را پس نزدیک ایشاں رواست کہ ایں ولی مخصوص بکرامتے
باشد کہ بداند کہ او مامون العاقبۃ است زیرا چہ کرامت اولیا جایز است
پس ایں حال از خوف عاقبت ایمن گرداند و ہم ازینجاست کہ رسول
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است کہ دہ نفر اند از یاران من کہ در بہشت

خواہند رفت و رسول علیہ السلام دانستہ کہ ایشاں مامون العاقبۃ اند و سلطان المشائخ مے فرمود کہ شیخ را ہم ولایت باشد و ہم ولایت باشد ولایت آنست کہ مریداں را بخدا رسانند و ادب طریق تعلیم کند و آنچہ میان او و میان خلق است آں را ولایت گویند و آنچہ میان او و میان حق است آں ولایت است و آں خاص محبت است چوں شیخ از دنیا نقل کند روا باشد ولایت با خود ببرد اما ولایت بکسے تسلیم کند و برود اگر او نہ برد روا باشد کہ حق جل و علی ولایت بدیگرے بدہد اما ولایت ہمراہ او باشد آں را با خود ببرد دریں باب حکایت فرمود بزرگے بود مریدے را بخدمت بزرگے فرستاد کہ شب ابو سعید ابو الخیر نقل کرد باز آں بزرگ کس فرستاد کہ ولایت بکہ داد او جواب گفت کہ ایں خبر ندارم بعد ازاں ایشاں را معلوم شد کہ آں ولایت شمس العارفین دادند رحمۃ اللہ علیہم در آں شب خلق بر در شمس العارفین آمدند شمس العارفین ایشاں را پیش ازانکہ سخنے گویند گفت خدا یتعالیٰ را چندیں شمس العارفین اند تا بکدام شمس العارفین داده باشند سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ اولیا تا وقت نقل ہچناں اند گوئی کسے در خواب باشد و معشوق او در بستر او حاضر شده باشد وقت رحلت آں خفتہ را ماند کہ ناگاه از خواب بیدار شود معشوق و مطلوب خود را کہ ہمہ عمر در طلب او بوده باشد ہم در بستر خود یابد دانی او را چہ شادی و فرحت بود یکے از حاضران سوال کرد کہ بعضے اولیا را ہمیں جا نعمت مشاہده حاصل است فرمود آرے فاما ایں نعمتے کہ ایں ساعت مے بیند چوں آں نعمت بکمال دریابند بداں خفتہ ماند کہ چوں بیدار شود معشوق خود ہم در بستر یابد بحکم حدیث اَلنَّاسُ نِیَامٌ فَاِذَا مَاتُوْا انْتَبَهُوْا یعنے تا ہر کس اینجا بچہ مستغرق است چوں بمیرد ہمانچہ مطلوب اوست بدو دہند

نکتہ در بیان کرامت حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود سہ چیز است کہ از طریق کرامت حاصل شود یکے علم بے تعلم چنانکہ

خواجہ ابو حفص نیشاپوری در سفر حج چوں بہ بغداد رسید با خواجہ جنید رحمۃ اللہ علیہ بزبان عربی بفصاحت و بلاغت سخن گفت دوم آنچہ عوام را در خواب دیدہ شود اولیا را در بیداری دیدہ شود و سوم آنچہ تصور عوام در نفس ایشاں موثر آید اولیا را آں تصور در نفس غیرے موثر آید مثلاً اگر حوضے را تصور کند در زماں دہاں او پر آب شود و ایں اثر تاثیر تصور است ہمچنیں اگر صاحب کرامتے تصور کند در نفس غیرے اثر آں تصور حاصل مے شود تا اگر موت شخصے تصور کند آں شخص بمیرد و اگر دیدن شخصے تصور کند در حال آں شخص حاضر شود مے فرمود خارق عادت را چہار مرتبہ است معجزہ و کرامت و معونت و استدراج امامعجزہ ازاں انبیا است کہ ایشاں را علم و عمل کامل باشد و ایشاں اہل صحو اند اماکرامت اولیا را باشد ایشاں را نیز علم کامل باشد و امافرق اولیا و انبیا اینست کہ انبیا غالب الحال اند و اولیا مغلوب الحال امامعونت آنست کہ بعضے مجانین را باشد کہ ایشاں را نہ علمے و نہ عملے و از ایشاں چیزے بر خرق عادت معاینہ افتد امااستدراج آنست کہ طایفہ باشند کہ ایشاں را ایمان نباشد و چوں اہل صحو غیر آں بر خلاف عادت از ایشاں چیزے دیدہ شود کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشایخ نوشتہ دیدہ است وقد جرت السنۃ الالھیۃ ان لایخرج شیئا من عالم الغیب الی الشھادۃ الا بواسطہ کقول ابن مسعود بعد ماسال النبی علیہ السلام و ابو بکر رضی اللہ عنہ اللبن انا موتمن لست لبنا فیھا فدعا شاۃ لم ینز علیہ فحل و شرب ما استخرج اللبن الا بالضرع مع ان اللہ تعالی قادر علی ابلاغہ من غیر ضرع و ان ابا ھریرۃ اسلم من خیبر ملازما للنبی علیہ السلام ثلاث سنین و قد زادت روایۃ علی روایۃ من لازمہ عمرہ و بسیط کسایہ مشھور فکیف ینکر علی من اودع العلوم فی کساعہ الی ھریرۃ اودع اسرارا فی خرقۃ

سھن

البها علیا رضی اللہ عنہ قال عایشۃ رضی اللہ عنہا خرج رسول اللہ
صلی اللہ علیہ والہ وسلم غداۃ وعلیہ مرط من شعر اسود فجاء الحسن
فادخل معہ ثم الحسین فادخلہ معہ ثم فاطمہ فادخلہا معہ ثم علی
فادخلہ معہ ثم قال انما یرید اللہ لیذھب عنکم الرجس اھل البیت
ویطھرکم تطھیرا انظر السنۃ الالھیۃ باذھاب الرجس بادخال
النبی علیہ السلام تحت مرطہ ترجمہ تحقیق جاری شدہ است سنت
وعادت خدا بریں کہ خارج نکند چیزیرا از علم غیب بسوے عالم شہادت
مگر بواسطہ مانند قول ابن مسعود رضی اللہ عنہ بعد از آنکہ خواست پیغمبر
صلی اللہ علیہ وسلم وابوبکر رضی اللہ عنہ شیر را گفت نیستم من از نوشانندہ
آں شیر پس طلبید آں سرور صلعم گوسپندے را کہ نہ جستہ بود یروزی نوشید
آنحضرت شیر را مگر از پستاں باوجود آنکہ خداے تعالیٰ قادر است بر آنکہ رسانید
شیر از غیر پستاں و دیگر آنکہ بدرستیکہ ابا ہریرہ ایمان آورد در بہتریں زمانہ و
لازم گرفت صحبت آں سرور را صلی اللہ علیہ وسلم سہ سال و تحقیق زیادہ شد
روایت احادیث ابا ہریرہ بر روایت کسے کہ لازم گرفت صحبت آنحضرت را
صلی اللہ علیہ وسلم تمام عمر و فراخی گلیم آں ابی ہریرہ معلوم ومشہور است
پس چگونہ انکار کردہ شود بر ذاتے کہ امانت نہادہ است در گلیم ابی ہریرہ
وامانت نہادہ است اسرار الہی را در خرقہ کہ پوشانید آں خرقہ علی رضی اللہ
عنہ گفت عائشہ رضی اللہ عنہا بر آمد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم روزے
وبود بر آنحضرت گلیم سیاہ پس آمد حضرت امام حسن رضی اللہ عنہ پس
داخل کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باخود زیر گلیم امام حسن را رضی اللہ
عنہ پس بر آمد امام حسین رضی اللہ عنہ پس داخل کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باخود در زیر گلیم
امام حسین را پس تر آمد فاطمہ رضی اللہ عنہا پس داخل کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فاطمہ را رضی اللہ
عنہا در زیر گلیم پس تر آمد علی رضی اللہ عنہ پس داخل کرد آنسرور صلی اللہ علیہ وسلم

فائدہ

علی را رضی اللہ عنہ پس گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خبر این نیست کہ خواستہ
است خدا یتعالیٰ شما را پاک نکتہ دربیان ستر کرامت حضرت سلطان المشایخ
مے فرمود قدس اللہ سرہ العزیز فرض اللہ تعالیٰ کتمان الکرامت علی اولیائہ کما
فرض علی انبیائہ اظہار المعجزۃ ترجمہ فرض کردہ است اللہ تعالیٰ پوشیدن
کرامت بر اولیاے خود چنانچہ فرض کردہ است اللہ تعالیٰ بر انبیاے خود ظاہر کردن
معجزہ را پس اگر کسے کرامت اظہار کند ترک فرض کردہ باشد چہ بد کردہ باشد
و سلوک را صد مرتبہ نہادہ اند ہفدہم مرتبہ کشف و کرامت است اگر سالک ہم دریں
بماند ہشتاد و سہ مرتبہ دیگر را کے برسد و فرمود شیخ عثمان حرب آبادی رحمۃ اللہ
علیہ بس بزرگ کسے بودہ او را تفسیر است قوی معتبر او ساکن غزنیں بود سبزی
پختے و فروختے بعدہ دربیان عنایت غیبی ایں بیت فرمود بیت حق بشیاں تاج
نبوت دہد ٭ ورنہ نبوت چہ شناسد شباں ٭ اگر کسے بروے آمدے و درم قلب
بدو دادے وانانچہ پختہ بودے بخریدے و آں درم ستدے اگرچہ بدانستے کہ قلب
است بر روے خریدہ نگفتے تا خلق را چناں نمودے کہ در قلب و سرہ فرق نمیکند
بیشتر سے آمدند و درم قلب مے دادند و سبزی پختہ مے بردند تا وقت نقل او شد
روے سوے آسمان کرد و گفت خداوندا ترا معلوم است کہ خلق مرا درم قلب دادہ
اند و من بجاے سرہ قبول کردہ ام و بر روے ایشاں رد نکردہ ام اگر از من طاعتے
قلب در وجود آمدہ است بکرم خود بر روے من رد مکن بعدہ فرمود درویشے صاحب
دے برو آمد طعامے از دیگ او طلب نمود شیخ عثمان کفگیر بر آورد ہمہ در رو
مروارید بود آں درویش گفت ایں را چکنم باز شیخ عثمان کفگیر بر آورد ہمہ زر
بر آمد آں درویش گفت آں سنگریزہ بود و ایں سنگ چیزے بکش کہ من بخورم
بار سیوم شیخ کفگیر بر آورد ہماں سبزی بروں آمد کہ پختہ بود آں درویش چوں
ایں حال بدید گفت اکنوں ترا بش ازیں اینجا نباید بود و ہمدراں چند روز
شیخ عثمان نقل کرد بعدہ فرمود چوں درویش ازیں بابت کشف کند او را روے

بودن در دنیا نباشد خواجہ سنائی نظم کردہ است **نظم** ہیچ منمائے رہ سے شہر افروز
چوں نمودی برو سپند بسوز + آں جمال تو چیست مستی تو + واں سپند تو چیست
ہستی تو + بعدہ فرمود آنچہ بعضے اولیا بیروں میدہند آں مستی ایشاں است
برخلاف انبیا کہ ایشاں اصحاب صحواند خواجہ سنائی آنرا مستی مے گوید یعنے چوں
سر کشف کردی بیش ترا در دنیا درنگ نباید کرد بدیں عبارت گفتہ است + آں
جمال تو چیست مستی تو + واں سپند تو چیست ہستی تو + بعدہ فرمود آنکہ کامل است
ہیچ نوع اسرار بیروں ندہد فرمود حوصلہ وسعی بباید تا اسرار را شاید و اہل ایں
معنی اصحاب صحواند وے فرمود مرا و را کشف وکرامت حجاب راہ است کار استقامت
محبت دارد وکرامت پیدا کردن کارے نیست مسلمانی ترسے راستی گدائے
بیچارہ بباید بود آنگاہ فرمود خواجہ ابوالحسن نوری رحمۃ اللہ علیہ برلب آب دجلہ
رسید ماہیگیرے را دید او را گفت دام در آب انداز و ماہی بگیر اگر من صاحب
ولایت خواہم بود دریں دام ماہی خواہد افتاد کہ راست دو نیم من خواہد بود ماہی گیر
دام در آب انداخت ماہی در دام افتاد چوں او را وزن کردند راست دو نیم
من شد ایں خبر شیخ جنید رسانیدند قدس سرہ فرمود کاشکے کہ در آں مارے
سیاہ افتادے تا ابوالحسن را بگزیدے و او را ہلاک کردے گفتند چرا چنیں
مے فرمائی گفت مارے در آنجہ او را بگزیدے و او ہلاک شدے شہید میرفتے
چوں آں نشد چہ دانم بدیں غرور کرامت ختم کار او چگونہ خواہد شد و مے فرمود
شیخ سعد الدین حمویہ رحمۃ اللہ علیہ پیر بزرگ بود مگر والی آں شہر در حق او
اعتقادے نداشت تا روزے ایں والی یعنے بادشاہ از خانقاہ نزدیک سے
گذشت حاجبے را دروں فرستاد و ایں لفظ گفت کہ ایں صومعہ را بیروں
طلب حاجب دروں آمد و پیغام بادشاہ رسانید شیخ لبسخن او ہیچ التفاتے نکرد
بنماز مشغول شد حاجب بیروں آمد و صورت حال باز گفت بادشاہ را کہ غضب
بود فرو نشست و بخدمت شیخ آمد شیخ برخاست و بشاشتے کرد و ہر دو یکجا بنشستند

دراں نزدیکی باغیچہ بود شیخ سعد الدین حمویہ اشارت کرد تا طبقے سیب بیاوردند
شیخ و بادشاہ سیب تناول میکردند مگر سیبے بزرگ دراں طبق بود در دل
بادشاہ گذشت کہ اگر ایں شیخ را صفائی ہست مرا ایں سیب خواہد داد ہمینکہ
بر اندیشہ مطلع شد دست دراز کرد و آں سیب برداشت و روے سوے بادشاہ
کرد و گفت من وقتے در سفر بودم بشہرے رسیدم و بر دراں شہر جمعے دیدم لعّابے
بازی میکرد آں لعّاب دراز گوشے داشت چشم آں دراز گوش بجامہ بستہ بود و دریں
میاں انگشتری خود بدست یکے از نظارگیاں داد انگاہ روے سوے جمع کرد کہ
ایں دراز گوش من انگشتری مے یابد آں دراز گوش در دایرۂ آں جمع ہمچناں چشم
بستہ گشتن گرفت و ہر کس را بوے میکرد تا رسید پیش آں مرد انگشتری بر و بود
بایستاد ہما نجا قرار گرفت لعّاب بیایید و انگشتری ازاں مرد بستد الغرض شیخ
سعد الدین حمویہ از بعد ایں نظیر روے سوے بادشاہ کرد و گفت کہ اگر مردم
چیزے از کرامت پیدا کند کوئے خود را باں حمار برابر کردہ باشد و اگر نکند ترا در خاطر
گرد کہ دریں مرد صفائی نیست ایں بگفت و سیب جانب بادشاہ انداخت
عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ کہ طریقہ مشایخ ما قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم العزیز
ہمہ ستر بود چنانکہ در ذکر ایں بزرگاں در محل ہاے خود تحریر یافتہ است خواجہ حکیم
سنائی خوش گوید بیت ہا من غلام گزیدہ مردانم * باد دایم فداے شاں جانم *
قدر شاں پیش ام پالیدہ * کشف را زیر کفش مالیدہ * کشف اگر ہند گرد دت بر تن *
کشف را کفش ساز و بر سر زن * نکتہ دربیان یقین شدن اسم از زبان مبارک
سلطان المشایخ و در بیان ارادت آوردن کاتب حروف محمد مبارک علوی
کرمانی المدعو بامیر خورد بحضرت با عظمت سلطان المشایخ نظام الحق والشرع
والدین خواجہ محمد ابن احمد ابن خواجہ علی الحسینی البخاری بداؤنی قدس اللہ سرہم
العزیز مقرر ضمیر حق پذیر مریدان خوب اعتقاد باد کہ کاتب حروف بندہ و بندہ زادہ
آستان آسماں ساے مشایخ طبقہ مکرمۂ خواجگان چشت است رضی اللہ عنہم و پدر و جد

نکتہ

این بنده در سلک خدمتگاران این مشایخ کبار منسلک بوده اند و نعمت دینی و
دنیاوی از حضرت این پاکان مخصوص گشته اند این ضعیف خوش گوید قطعه

بیچارگان عشق تو بر بوی زلف تو	بر باد داده جان و دل و خان و مان خویش
از حضرت مشایخ دیندار یافتند	مطلوب هر دو عالم مقصود جان خویش

الغرض چون این بنده تولد شد جدّ پدرین کاتب حروف سید محمد کرمانی که از مریدان
سابق شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز بود و مولانا شمس الدین
دامغانی که جدّ مادرین کاتب حروف و هم سبق حضرت سلطان المشایخ بخدمت
شمس الملک بود بجهت تعین نام کاتب حروف بخدمت سلطان المشایخ
آمد سید محمد کرمانی بخدمت سلطان المشایخ باز نمود که این خوردک را نام تعین فرمایند
سلطان المشایخ فرمود که شما بزرگ اند نام تعین کنید سید محمد توجه بمولانا شمس الدین
دامغانی کرد شما تعین کنید بعده مولانا شمس الدین بخدمت حضرت سلطان المشایخ
عرض داشت ما که بخدمت آمده ایم مطلوب آنست که مخدوم نام تعین کند بعده
سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز فرمود که مرا محمد نام است
و سید را نیز محمد نام است و خدمت شما را هم محمد نام این خوردک را
هم محمد نام باشد و این دولت و سعادت باتفاق آن اولیاے کاتب
حروف را از آن روزے شد شیخ سعدی خوش گوید بیت بنده
را نام خویشتن نبود + هرچه ما را لقب کنند آنیم + و چون بنده بحد
بلاغت رسید بسعی جمیل والده بزرگوار رحمها الله علیها و بواسطۂ
شفقت جد مادرین مولانا شمس الدین دامغانی رحمة الله علیه بشرف
ارادت حضرت سلطان المشایخ نظام الحق والشرع والدین قدس الله
سره العزیز رزقنا الله شفاعته مشرف گشت امیر خسرو
خوش گوید بیت سعادت ابدی در پئے ارادت تست +
چنانکه عید مبارک ز بعد ماه صیام + این ضعیف گوید

نظم اے دست تو دستگیر جان و دل من * اے روے تو حل عقدۂ مشکل من *
خاک در تست افسر و تاج سر من * عشق رخ تست جملہ حاصل من * و بوقتے کہ
سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز دست ارادت بدیں بندہ دادہ اند وقت
چاشت بود سلطان المشایخ بالاے بام جماعتخانہ پیش حجرہ در مقام معہود مستقبل
قبلہ بر کھٹ نشستہ ایں ضعیف گوید **قطعہ** بر تخت نشستہ بود چو سلطان عاشقاں *
آں سرور مشایخ برہان عاشقاں * وز ہر شکست زلفش دلہاے عارفاں *
سرگشتہ باو گرد سرش جان عاشقاں * و در گریہ مستغرق گشتہ سبحان اللہ ایں
چہ گریہ بود اگر وقتے تبسم کردے در اثناے تبسم ہم در آب در دیدہ گشتے ایں ضعیف
گوید **رباعی** اسیر گریۂ تو ہر کہ دید یکنظرش * غلام خندۂ تو عالم است اے سلطان *
عجب تر آنکہ بگاہ تبسم از گریہ * دو چشم روشنت از آب دایماً غلطان * خدمت مولانا
شمس الدین بندہ را با دو برادر سید لقمان و سید داود پیش برد بجہت مولانا
شمس الدین کرسی آوردند و متصل کھٹ حضرت سلطان المشایخ نہادند خدمت
مولانا بالاے کرسی نشست و مولانا فخر الدین زرادی رحمۃ اللہ علیہ در مجلس پیش
نشستہ بود و سخنے در علم طب مے گفت برخاست و رفت و ذکر ایں بندگان مولانا
شمس الدین بدیں عبارت کرد کہ پسران سید مبارک دعاگو زادگان مخدوم
مے خواہند کہ در سلک بندگان منسلک شوند و بشرف ارادت مشرف گردند حضرت
سلطان المشایخ فرمود کہ مولانا مرا اینہا فرزندانند ایں ضعیف گوید بیت ایں
از کرمت سزد و لیکن گویم * اے کاش سگے باشم اندر رہ تو * بعدہ دست
ارادت بندۂ کمینہ را داد و کلاہ بر سر ایں بندہ نہاد فاما دریں حالت حضرت
سلطان المشایخ را گریہ چناں غالب شد کہ تلقینے نکرد و ہذا المقصود ایں بندہ
در سایۂ دیوار سلطان المشایخ بر سنت آبا و اجداد پرورش مے یافت ایں
ضعیف گوید بیت پرورش مے یافتم در سایۂ دیوار تو * من کہ باشم جملہ عالم
پرورش مے یافتند * بعدہ ہر چند گاہ بمصاحبت مولانا شمس الدین مذکور

وچہ فرستاد والدہ بزرگوار بجمال جہاں آرائے و دیدار دلکشائے سلطان المشائخ مشرف مے شد این ضعیف گوید **قطعہ** کسیکہ روے تو دیدہ است اعتقاد من آنست + کہ او نجات ابد یافتہ است از حرمان + بدرد عشق تو مے میرم دہی طلبم + کہ روے خوب تو بینم کجاست این درمان + اگرچہ درک معانی دراں ایام چنداں نبود فاما ہم بوقت پاک **سلطان المشائخ** قدس اللہ سرہ العزیز این ضعیف گوید **رباعی** از وقت تو وقت عالمے خوش گشتہ است + در عشق تو جاں زاندوہ غم رستہ است + جاناں زغمت دو کون پر شد آرے + با روے تو عشق عقد محکم بستہ است + کہ نعمت دیدار و مشاہدۂ مجلس آں بزرگوار کہ مشابہ مجلس حضرت رسالت پناہ علیہ الصلوٰۃ والسلام بود و ذوق مجلس ارادت و مساس دست مبارک سلطان المشائخ کہ بگریہ حضرت سلطان المشائخ مقرون بود و این ضعیف گوید **بیت** گریۂ تو کہ مایۂ عشقست + عاشقانِ جہاں بدیدہ خرند + پس ازاں دیدہ خون دل چوں آب + بر درت عاشقاں ز دیدہ برند + در خاطر جا گرفتہ است و در ضمیر متمکن گشتہ این ضعیف گوید **بیت** چناں در خاطرم دادہ است جایت + کہ خواہم مردن اندر زیر پایت + و نیز تا این غایت کہ این بیچارہ سماع مے شنود و رقتے کہ ازاں حاصل مے شود اہم ثمرۂ آں است کہ از اوصاف پسندیدہ و اخلاق گزیدہ سلطان المشائخ بر روح نازل مے شود و ازانجا شاخ در شاخ مے زند خواجہ حکیم سنائی گوید **بیت** بصحرائے محبت شو اگر نزہت ہمے یابد + کہ آنجا باغ در باغست خواں در خوان داور را + و ہر جہتے کہ از دین و دنیا این ضعیف را پیش مے آید صورت مصفائے روح افزائے حضرت سلطان المشائخ کہ فلک و ملک و جن و انس در مشاہدۂ آں سرگرداں مے بودند در دل محو تصور کنند و مقصود و مطلوب این بیچارہ ہم بوقت پاک سلطان المشائخ ازاں حاصل مے گردد این ضعیف گوید **ابیات**

حاصل عشق تو در ہر دو جہاں روے تو بس	خانۂ اہل دلاں گشتہ سر کوے تو بس

ہر کسے سوے کسے روز قیامت بیند * نظرِ بندہ درآں روز ہمیں سوے توبس
باز ایں ضعیف گوید بیت تو بادشاہ جہانی ترا سزد نظرے * بحال ما کہ گدایان
کوے سلطانیم * آمدم بر سر حرف چوں محبت ایں حضرت در سویدائے دل بندہ
جاے کرد ایں ضعیف گوید بیت بسلطانی نشستی در دل و جاں * نکو کردی
تو اے سلطانِ خوباں * باز ایں ضعیف گوید بیت اے ز عشقت خراب
خانۂ دل * روشن از آفتاب خانۂ دل * چشمہا خون دل رواں کردند * دوست
چوں شیشہ در میانہ دل * بجان و دل ایں بیچارہ متعلق ایں سرور صاحبدلان
عالم گشت مصرع بحمد اللہ کہ دل را یافتم اندر خم زلفش * و نیز ایں گدا حضرت
سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز را چند کرّت در خواب دید بیت ہمہ
دعاے تو گویم بوقت بیداری * ہمہ خیال تو بینم چو باشم اندر خواب * و خواب را
اثرے تمام و ثمرہ پیداست فکیف خواب مریدے بیچارۂ عاشقے کہ در ضمیر او جز
خیال دوست دیگرے را مدخل نباشد بیت چناں فراخ نشستہ است یار در دل
تنگ * کہ ہیچ زحمت اغیار در نمے گنجد و اینچنیں دلے کہ غرق دریاے محبت پیر باشد
و آں محبت دلیل بر محبت حق تعالیٰ باشد شیطان ملعون را چہ محل کہ در خواب تمثل
بدوستان حق تعالیٰ تواند کرد قَالَ عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ مَنْ رَّاٰنِیْ فِی الْمَنَامِ
فَقَدْ رَاٰنِیْ فَاِنَّ الشَّیْطَانَ لَا یَتَمَثَّلُ بِیْ ترجمہ گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم
کسیکہ دید مرا در خواب تحقیق دیدہ است پس مرا بدرستی کہ شیطان مانند من
نمے شود در صورت و سیرت با من و شیخ قایم مقام پیغمبر است فَاِنَّ الشَّیْخَ فِیْ قَوْمِہٖ
کَالنَّبِیِّ فِیْ اُمَّتِہٖ ترجمہ پس بدرستی کہ شیخ در قوم خود مانند نبی است در اُمت
خود پس چنانکہ امکان ندارد کہ تمثل بصورت آں شاہ پیغمبراں محمد رسول اللہ صلی اللہ
علیہ و آلہ وسلم تواند کرد ہمچنیں تصور ندارد کہ تمثل بصورت شیخ تواند کرد
فَیَبْقَی الْمُرِیْدُ مَحْفُوْظًا ترجمہ پس باقی میماند مرید مُراد نگاہداشت کردہ شدہ
در پناہ شیخ از شرّ شیطان کرّت اول کہ کاتب حروف جمال حضرت

سلطان المشایخ را در خواب دید امیر خسرو خوش گوید **بیت** این تو ئی یا بخواب

می بینم + یا بشب آفتاب می بینم + کوی حضرت سلطان المشایخ بالای

بام جماعتخانه درون حجرهٔ خویش بر کھٹ مستقبل قبله نشسته و پیش آن بوریای

لکھنوتی فراز کرده اند و دریک رکن بوریا جبّهٔ خانگی و دستارے سفید نهاده

چون نظر بر جمال سلطان المشایخ افتاد و بنده سر بر زمین نهاده خواجه

حکیم سنائی خوش گوید **بیت** هر که او سر برین ستانه نهد + پای بر تارک زمانه

نهد + چون این بنده سر برداشت حضرت سلطان المشایخ جانب

بنده اشارت کرد که این جامه بپوش بنده هم در نظر مبارک حضرت سلطان

المشایخ آن جبّه پوشید و آن دستار بر سر بست و سر بر زمین نهاد و باز

گشت این ضعیف گوید **بیت** پوشید بنده خلعت و سر بر زمین ناز + آن

خلعت مبارک و آنجامهٔ نیاز + و باز این ضعیف گوید **بیت** چگونه شکر

توان گفتن این کرامت را + که خلعت شه عالم بدین گدا برسد + و بنده

چون جبّه پوشید و دستار بر سر بسته در جماعتخانه آمد وقت نماز پیشین بود یاران

بجهت نماز حاضر شده منتظر سلطان المشایخ مانده بنده را در خاطر گذشت

که برابر سلطان المشایخ نماز پیشین بگذارم هم در اثنای این خطرهٔ مبارک

سلطان المشایخ بجهت نماز فرود آمد بنده برابر حضرت سلطان المشایخ

نماز بگذارد و از خواب بیدار شد کرت دوم چون برادران بنده سید عماد الدین

امیر صالح رحمة الله علیه و سید نور الدّین بشرف ارادت شیخ نصیر الدّین محمود

مشرف شدند بنده را گفتند که تو نیز بخدمت ایشان ارادت بیار

زیراکه در آنوقت که بخدمت سلطان المشایخ تو ارادت آورده سلطان

المشایخ تلقین ارادت نکرد بنده گفت که سلطان المشایخ دست

ارادت داده است و کلاه بر سر این بنده نهاده و با ارادت قبول کرده

این ضعیف گوید **بیت** کلاه بر سر بنده نهاد و کرد قبول + قبول دست بتحقیق نزد حق مقبول

همدراں ایام کہ گفت وشنید تلقین وارادت مے شد شبے ایں مسکیں حضرت سلطان
المشائخ را در خواب دید گوئی سلطان المشائخ بالائے بام جماعتخانہ در سمت درخت
بڑ در کنجے کہ طرف لب آبست وپردۂ دیوارے خورد برآوردہ بودند تا سلطان
المشائخ در سایۂ آں بنشیند وشاخہائے درخت نیز آنجانب میل کرد در آں مقام
نشستہ بود چوں ایں بندہ از درے کہ بالائے بام مذکور میرفت سر درون کردہ
نظر سلطان المشائخ بدیں بندہ افتاد سر بر زمیں نہاد **بیت** اینک بدرت
نہادہ ام سر * اے سرور عاشقان عالم * دریں محل گفت وشنود تلقین ارادت
در خاطر مے گذشت کہ اگر تقریر وقال کند از سلطان المشائخ بپرس چوں ایں بندہ
سر از آستانہ برداشت سلطان المشائخ دست مبارک جانب بندہ برآوردہ
چنانکہ کسے را دست ارادت دہند وسخنے نگفت شیخ سعدی گوید **بیت** دست
من گیر کہ بیچارگی از حد بگذشت * سر من دار کہ در پاے تو ریزم جانرا * واز
مہابت سلطان المشائخ کہ فلک ازاں ہیبت در لرزہ بود ایں ضعیف گوید
بیت فلک زہیبت تو دایم است سرگرداں * چنانکہ عاشق مسکیں زعشق
مہ رویاں * بندہ نتوانست کہ آنچہ در خاطر داشت عرض دارد لیکن ایں خواب
را بر خطرۂ خود تعبیر کرد یعنے در ارادت اگر پیر دست بیعت دادہ است وکلاہ
ارادت بر سر نہادہ ہماں بسندہ باشد بے تلقین کہ گفتہ اند ارادت فعل مرید است
حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود اگر مرید شیخ را گوید کہ
من مرید توام وشیخ گوید کہ مُریدِ من نہ او مُرید باشد واگر شیخ گوید تو مرید منی مرید گوید
من مرید تو نہ ام مرید نباشد زیرا چہ ارادت فعل مرید است خاصہ مریدے کہ
محبت جمال ولایت پیر ظاہر و باطن او را فرو گرفتہ باشد وشب وروز در یاد
پیر در عشق پیر عمر بسر مے برد ایں ضعیف گوید **بیت** بنگر کہ چگونہ است ز اوصاف جمالش * عقل و
دل بیچارۂ عشاق تو مدہوش * و ہر چند کہ محبت واعتقاد در باب پیر محکم تر عشق وذوق در کار خدائے
بیشتر پس محبت پیر واعتقاد بہ پیر محکم تلقین پیر باشد چوں امغنی کہ سر ہمہ سعادتہا است مرید را

آرزوے شد هر آئینه محبت پیر از ناشائسته باز دارد و بر طریقه شریعت و حقیقت بدارد
و دمبدم در ضمیر او ندائے او باز گشت در دهند و اگر ایمعنی مرید در خاطر احساس نکند
تحقیق در دعوے ارادت و محبت کاذب باشد زیرا چه سلطان المشایخ
قدس الله سره العزیز فرموده است تا این غایت که محبت در غلاف دل است
امکان معصیت هست فاما چون در سویداے دل جاے کرد هیچ جه خیال
معصیت در اندیشه او نگذرد الغرض بعد دیدن این خواب بنده پیش جامه
که صحبت سلطان المشایخ یافته بود همسبق روضهٔ متبرکه سلطان
المشایخ بتجدید بیعت کرد و بر شکر این نعمت هم در جماعتخانهٔ سلطان المشایخ
باچند عزیز صاحب ذوق و نیاز سماع شنید امید از حضرت عزت آنست که از
برکت دست سلطان المشایخ عاقبت این بیچاره و کسانیکه بداں دولت
رسیده اند بخیر خواهد بود این ضعیف گوید **قطعه** هر که سر بر جناب او مالید + سایهٔ
حق برو بود ممدود + هر که رویت بدید یافت ز حق + عمر د خیر و عاقبت محمود +
کرت ۳ سوم که از خواب مذکور مدت پانزده ۱۵ سال گذشته بود و معامله نفس که دشمن
دینی است بر حسب مطلوب آنحضرت نبود هیچکارے بمراد دل درویش نرفت
وفترتے دریں مدتے از غلبهٔ جوانی چنانکه افتد و دانی مزاحم شد این ضعیف
گوید **بیت** یا رب چه خوش است این جوانی + و ریاب بخیر اگر توانی + و در
مدت مذکور هر وقت که سلطان المشایخ را در خواب میدیدم مجال قربت آنحضرت
نبود چنانکه این معنی مناسب بیتے است که بر زبان گهربار حضرت شیخ شیوخ
العالم فرید الحق والشرع والدین قدس الله سره العزیز گذشته است
اینست **بیت** تو گدائی دور باش از بادشاه + تا نیاید بر دل تو دورباش +
گر وصال شاه میداری طمع + از وصال خویشتن مهجور باش + و اگر نوعے از
دور بر جمال مبارک سلطان المشایخ نظر افتادے و بنده خواستے که نزدیک
شود و سعادت پاے بوس حاصل کند کسانیکه بودند مانع این دولت میشدند

همپیشن

بر زبانِ حال بریں بیچارہ مے گفتند مصرع تو از کجا و سرِ زلفِ دلبراں بکجا + فاما
اعتقاد و محبت آنحضرت تازیانۂ بازگشت بر مرکبِ نفس میرزا امیر حسین و گوید بیت
باز مے آیم و سر در قدمت مے فگنم + مہ رخشندہ توئی بندۂ شرمندہ منم + الغرض
شبِ بیست و سیوم ماہ ربیع الآخر سنہ ثمان و خمسین و سبعمایہ شبِ جمعہ بود
بوقتِ آخر شب جمعہ ایں بندہ سلطان المشائخ را در خواب دید گوئی مجلسے
آراستہ اند و بساطہاے نوا انداختہ ایں ضعیف گوید بیت مجلسے یارب چہ
گویم چوں بہشت آراستہ + راست گویم مجلسے چوں مجلسِ پیغمبراں حضرت
سلطان المشائخ جبۂ جامگی پوشیدہ در یک رکن صدر آں مجلس نشستہ
بزرگے گوید بیت بوستانیست صدرِ تو ز نعیم + آسمانیست قدرِ تو ز جلال + گوئی
جماعتے بودہ اند ازیں مجلس ہمیں ساعت خاستہ اند و رفتہ سلطان المشائخ
ماندہ است و دو پیر عزیز دیگر کہ ایشاں نیز ساختہ اند براے رفتن بندہ در محل
درآمد و در دل بندہ التماسے بود و ہم در خواب بخاطرے گذشت چوں پاے
بوس حضرت سلطان المشائخ حاصل کند آں التماس عرض دارد
چوں بندہ بپاے بوس سلطان المشائخ مشرف شد پیش ازانکہ
التماس خود عرض دارد در اثناے آنکہ دست مبارک سلطان المشائخ
گرفتہ بود حضرت سلطان المشائخ بندہ را فرمود کہ تجدید بیعت بکنی
بندہ از نفس جانبخش مخدوم جہانیاں جاں یافتہ ایں ضعیف گوید بیت
جاں یافت تجدید ازاں عیسے ثانی + بنہاد بریں دیدۂ جاں منتِ
جانی + ہمدریں حال بندہ تجدید بیعت کرد ایں ضعیف گوید بیت چو دادی
دست بیعت کردم از سر + کہ در عشقت و ہم جان و دل و سر + بعد سلطان المشائخ
تلقین فرمود کہ بیعت کردی بر من و بر خواجگان من بندہ از حضرت سلطان
المشائخ بتجدید بیعت قبول کردہم در خواب وقت بندہ خوش شد و گریہ مستولی
گشت امیر خسرو خوش گوید بیت ہمہ شب گریہ ام خفتن ندادہ است +

که بوے گل رخ من باصبا بود **نکته** دربیان طایفه که خود را باهل تصوف نسبت
کنند و معامله ایشان ندارند و بغیر اذن پیر دست بیعت دهند و یا بتعمیه و تلبیه
خود را مشهور باذن پیر کنند عَفَی اللّٰهُ عَنْهُمْ ترجمه (عفو کند خداے تعالی از آنها)
عرض میدارد کاتب حروف بر آنجمله مرید میباید که چون در سلوک مقامات بمدد
پیر حاصل کند خیال خلافت و گرفتن مریدان در ضمیر او نگذرد و خود را درین محل
نازک ندارد هم بر نعمتهاے که بشفقت پیر حاصل کرده است بسنده کند
و هوس پیری و کرامت در باطن خود جاے ندهد تا همین استقامت او کرامت
باشد که اَلْکَرَامَةُ هِیَ الْاِسْتِقَامَةُ عَلَی الْبَابِ الْغَیْبِ ترجمه بزرگی همین
درست ماندن است بر دروازهٔ حق و اگر این دشمن ذاتی که این نفس و هوا خواند
بر آن آرد که در عبادت باری تعالی استقیم گشته و مقام توکل و مجاهده بچون جگر راست
کرده و آنچه این قوم درین باب فرموده اند بتمام آن را در کار آورده بر زنهار
هزار زنهار ردین وسواس شیطانی در بیکار رحمانی که شغل مشایخ
کبار است و آن بزرگان من الله و من الشیخ مجاز بوده اند و خود را از دست
و پاے مذهبی و بحیلهٔ ناهنجار و بشفاعت و عنایت شروع در بیکار نکنی که کار
خود را باطل کرده باشی و خاطر منغص و پریشان گردانیده و با خداے تعالے
مکابره کرده و خدمت یاران اعلی از مریدان اعلی سلطان المشایخ بوده اند که در
علم و زهد و ورع و عشق و عقل میان یاران مشهور بوده اند چنانکه مناقب ایشان
در باب پنجم میان یاران اعلی تحریر یافته است هرگز خیال خلافت و اندیشهٔ مرید
گرفتن در خاطر مبارک ایشان نگذشته باشد و از بزرگان هم بر محبت شفقت
حضرت سلطان المشایخ اکتفا کرده و روزگار بخاطر جمع بعشق و ذوق گذرانیده
بزرگے گوید **بیت** بے یاد روزگار تو گر یک نفس زنم تضییع عمر باشد و تعطیل روزگار
چه آرزو داری که بسبب چند نفرے که باتباع تو هرگز جاے نخواهند
رسید بار ایشان در گردن تو کرده طریق حمقا لا لا

در عرصهٔ عرصات در نظر انبیا و اولیا خواهند گردانید و اینچنیں بے انصافے
راکہ بر جادۂ پیران خود نرود و در ینکار دینی کہ معاملہ مرداں خداست بآرزوئے
تمام دست انداز د تشہیر و تعذیر خواہند کرد و ندائے درخواہند داد کہ دعوی
محبت ما کرد ید و خلق را بدیں شیوہ فریفتید و بر مشائخ کبار افترا کردید نا کسوا
سہ سہم سر ایں معنی است امیر خسرو خوش گوید بیت باش تا پردہ بر
انداز د جہاں از روے کار آنچہ امشب کردۂ فردات گرد د آشکار و نیز سلطان
المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز فرمودہ است ہر کہ خدا ے را بہ علتے عبادت
کند ہماں علت معبود او باشد چوں قصہ بر ینجملہ است چرا چند روز عمر عزیز در
معرض ہلاکت و خوف سلب ایمان بگذرانی روزے کاتب حروف بخدمت
شیخ نصیر الدین محمود قدس اللہ سرہ العزیز میرفت در اثنا ے راہ شخصے
کہ خود را نسبت مریداں حضرت سلطان المشائخ میکند و مرید ہم مے کرد
پیش آمد و گفت کہ کجا میروید گفتم بخدمت فلاں بزرگ گفت تربیت کنید
و پیغام من رسانید کہ من پیش ازیں عرس حضرت سلطان المشائخ مے
کردم مخدوم لطف مے فرمود حاضر مے شد ایں زماں شفقت نمے کنید نمے
آئید شما بزرگ اید شفقت در باب کہتران بیاید کرد و دیگر عرض دارید کہ
من در دولت آباد خلق خداے را دست بیعت میدادم مولانا شہاب
الدین امام حضرت سلطان المشائخ مرا مانع شد از چند گاہ ترک ایں کار
گرفتہ ام ہژدہ سالہ پسر من بمرد دانستم کہ ایں واقعہ ہم ازیں سبب زاد کہ
من خلق خدا یرا ازیں سعادت ارادت خود محروم گردانیدم ازاں روز باز
دریں کار مشغول شدم چوں ایں ضعیف بخدمت شیخ نصیر الدین محمود
رحمۃ اللہ علیہ پیوست بعد پاے بوس پیغام آں شخص بگذاردم شیخ فرمود
ایں معاملہ ایست کہ او را با حضرت سلطان المشائخ فردا عہدہ جواب
سلطان المشائخ مے باید بود فاما من ایقدر میدانم کہ درویشے بود در قصبۂ

۵۱ ن: دل گندہ سرہای خود ۱۲

لیتھل او خود را از مریداں سلطان المشائخ مے گویانید و براں بسندہ نمیکرد مرید ہم میگرفت و خلق را دست بیعت میداد ایں خبر بسلطان المشائخ رسانیدند فرمود کہ او ایمان سلامت نبرد آمدیم بر سر حرف چوں کار بریں منوال است ایں چند روز عمر کہ ماندہ است در گوشہ مشغول شدہ بگذرانند چنانکہ ہیچ کس جز حق تعالیٰ برآں مطلع نباشد تا مگر ایمان بسلامت توانی برد وایں کار کہ تو پیش گرفتہ بمنزلہ حلوائے است کہ دراں زہر تعبیہ کردہ باشند ظاہر ایں بغایت شیریں مے نماید فاما باطن زہر ہلاہل است ایں دوہرہ کہ بزبان مبارک حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین گذشتہ است مناسب ایں معنی است دوہرہ کنت نہ مشٹن کا رئی ناکان ہت سنائی بس کندے مے ہن گر ہوریں لہد لہا + خواجہ حکیم سنائی گوید ابیات

کاے تنت امر دیو را مامور	چند ازیں دیو بودن مستور
دیدہ بکشاے در مسلمانی	یکدم از غایت پشیمانی +
تا بدانی کہ ہرچہ کردہ تست	دررۂ دیدۂ تو پردۂ تست +
تا کند ظاہرت بظاہر رائے	نرسد باطنت بکار خدائے
اے ہمہ باطنت سوئے ظاہر	نیست پوشیدہ شرم دار آخر
آتش دردیں نہ دود سے	زرنۂ آتش زراند ودے
راستی از تو کے پسند دباز	خرقہ کوتاہ دستگاہ دراز +
خرقہ کوتہ کنی چہ سود بود +	زہد کے جامۂ کبود بود +
رنگ پوشیدن از ناکامی است	نیل بس بایزید بسطامی است

بمعنی مقصود

باب ہفتم در بیان طہارت و آداب آں و در بیان ادعیہ ماثورہ و اوراد مقبولہ کہ منقول است از حضرت باعظمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین و از حضرت سلطان المشائخ نظام الحق والشرع والدین قدس اللہ سرہما العزیز عرض مے دارد کاتب حروف برلاے

مریداں مشغول برآنجملہ ادعیہ ماثورہ واوراد ے کہ مشایخ کبار وجمہور سالکان طریقت بجاے آوردہ اند بیشتر دراوراد شیخ شیوخ العالم شہاب الدین سہروردی قدس اللہ سرہ العزیز مسطور است فاما مقصود کاتب حروف آنست کہ ادعیۂ ماثورہ واوراد مقبولہ کہ از سلطان المشایخ منقول است دریں کتاب بنویسد بزرگے خوش گوید بیت مرا لبان تو باید شکر چہ سود کند + بجاے مہر تو مہر دگر چہ سود کند + تا از برکت آں ادعیۂ ماثورہ واوراد مقبولہ کہ بر زبان مبارک گذشتہ است زودتر طالب بمطلوب وعاشق بمعشوق رسد انشا اللہ تعالیٰ نکتہ در بیان طہارت وآداب آں سلطان المشایخ قدس سرہ مے فرمود کہ طہارت بر چہار مرتبہ است اول آنکہ ظاہر را پاک گرداند از حدث وخبث دوم آنکہ اعضا را از گناہاں پاک گرداند سوم آنکہ دل را از اخلاق ذمیمہ پاک گرداند چہارم آنکہ سر را از جز خداے تعالیٰ پاک گرداند قولہ تعالیٰ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ ایں آیت در وصف اصحاب صفہ منزل است کہ اے محمدؐ اندرون مسجد مردانند کہ خود را از احداث واخباث ونجاسات پاک دارند خداے تعالیٰ عزوجل دوست دارد پاکاں را و کاتب حروف بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ نوشتہ دیدہ است کہ بوقت طہارت ابتدا از آستین چپ کند در نوردن در حق از آستین راست ومتوضی باید کہ نیم گز فراخ باشد و یک گز دراز ودر عمق ہر چند کہ باشد وگلوخ مستعمل جدا نہد طرف نجس سوے زمین کند و مے فرمود کہ احتیاط وضو شرط است آنقدر کہ دل بیارآمد یعنے چند گام شمردہ کہ مے کردند وبعضے مے غلطند ایں شمار راست نیاید وایں معنی بمکان تعلق ندارد وبہ زماں تعلق دارد یعنے اعتبار آنست کہ آں زماں کہ دل بیارآمد بندہ کند ودر وضو ہر عضوے کہ بشوید دعاے کہ در حق آں عضو آمدہ است

اول ارشاد

۵۲ دوم ارشاد کہ خط مبارک نیز بمنزلہ ارشاد است ۱۲

۵۵ فرود اوردن ۱۲

بخواند وکاتب حروف بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ نوشته دیده است در حدیث است الوضوء مفتاح الجنة یعنی وضو کلید جنت است وفی الحدیث وضوء الشتاء یعدل غزو اسنة یعنی وضوء سرما برابر میکند چهار سال را وفی الحدیث لا یکن وضوءک فی صفر ونحاس فان الملائکة تتنفر من ریحهما واین نیز درقلم آورده است ان عمر استاذن علی راهب لیلقاه فاغلق الباب وابطاء فی الاذن قال الراهب وجدت فی الانجیل من توضاء کان فی امان الله ورایت علیک اثر الشیطان فخفتک فتوضاءة وتوضاء اهل بیتی لیکون امنا منک وفی روایة لما کان المار رسول الله علیه واله وسلم واین نیز درقلم مبارک آورده کانت عائشة رضی الله عنها تغزل فسمعت الاذان فوضعت المغزل ولم تدخل ما مدت وتوضاءت فقیل لها فی ذلک قالت قال رسول الله صلی الله علیه واله وسلم کل عمل یعمله العبد بعد الاذان فهو نصیب الشیطان ونیز درقلم آورده ان الملائکة لتفرح بذهاب الشتاء رحمة للفقراء لتیسر لهم اسباغ الوضوء ونیز درقلم مبارک آورده من لزم اربعة لم یفتقر هو وعیاله ابدا القیام قبل الصبح والوضوء قبل الوقت والدخول فی المسجد قبل الاذان والسکوت بعد الوتر وفی الحدیث ان للوضوء شیطانا یدعوه الی الاسراف فی صب الماء وهذا ما یبتلی المرید ابتداء کما حکی ان سلیمان الداراني کان یتوضاء فی الشتاء ویعید غسل الاعضاء فیقول العفو فسمع هاتفا یقول العفو فی العلم نوی یوما یصلی علی فضلة الغنم قیل له ا یصلی

علیٰ فضلۃ التنعم قیل لہ اتصلّی علی النجاسۃ قال ھذا مما اختلف العلماء فیہ و تمیز در قلم سبارک آوردہ قال الشعبی کما ظھر من الاذن مغسول مع الوجہ وما ھو باطنہ ممسوح مع الراس و نیز در قلم سبارک آوردہ کہ بعضے را معہود است کہ اعضائے وضو را بر رومالے خشک کنند قالت عائشۃ رضی اللہ عنہا کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خرقۃ ینشف بہا بعد الوضوء وروی کان لعلقمۃ خرقۃ بیضاء یمسح بہا وجھہ عن معاذ رأیت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اذا توضأ مسح وجھہ بطرف ثوبہ وفی الحدیث یوتی برجل یوم القیامۃ فیوزن اعمالہ فترجحت سیاٰتہ علی حسناتہ فیوتی بخرقۃ التی کان یمسح بہا وجھہ واعضاءہ فیوضع فی کفیہ حسناتہ فترجحت حسناتہ وبھذا لم یکرہ ابو حنیفۃ مسح الوضوء بالخرقۃ و نیز بخط سبارک در قلم آوردہ چون وضو ساخت نزدیک سجادہ آید اول پاے چپ بیرون آرد بر پاشنہ کفش نہد لقولہ علیہ السلام اذا انتعلتم فابدؤا بالیمنیٰ واذا خلعتم فابدؤا بالیسریٰ انگاہ پاے راست بر سجادہ نہد کفش سوے قبلہ بیرون آرد کوزہ و ابریق چپا خویش نہد و باید کہ در سجادہ گاہ نشانے کند تا سجدہ گاہ پائیگاہ نشود و باید کہ ہر دو کنارہ ہاے سجادہ بجانب چپ باشد اگر کسے را بنشاند بدست راست فراز کند و برآستاء خود بنشاند سجادہ در آستین چپ نہد تا بدست راست بیرون کشد بعدہ تحیت وضو بگذارد دو رکعتے بعد فاتحہ سہ گان بار اخلاص بخواند بعد از سلام صلوٰۃ گوید و این دعا بخواند اللّٰھم آت نفسی تقوٰھا وزکھا انت خیر من زکھا انت ولیھا وناصرھا ومولاھا انت لی کما احب فاجعلنی لک کما تحب اللّٰھم اجعل سریرتی خیرا من علانیتی واجعل علانیتی صالحۃ اللّٰھم ارزقنی حسن الاختیار وصحۃ الاعتبار وصدق الافتقار وصحبۃ الاخیار انگاہ محاسن را شانہ کند نخست ابرو شانہ کند لقولہ علیہ السلام من امر علی حاجبیہ المشط عوفی

مِنَ الْوَبَاءِ وانگاه موے لب شانہ کند درنقل است ہرکہ الم نشرح درشانہ کردن
بردوام بخواند وروزی بروے فراخ باشد چوں شانہ درشانہ داں کن جانب
فراخ تر بالا باشد شانہ آلہ پریشانی است باید کہ پوشیدہ باشد وسلطان المشائخ
برامیر خسرو نوشتہ بود کہ شانہ فرستادہ شدہ است وآں نشان خیر است و
جاے دیگر درقلم آوردہ است چوں آئینہ بنگرد بگوید اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِیْ خَلَقَنِیْ فَاَحْسَنَ
خَلْقِیْ وَصُوْرَتِیْ فَاَحْسَنَ صُوْرَتِیْ اَللّٰهُمَّ کَمَا اَحْسَنْتَ خَلْقِیْ فَحَسِّنْ خُلُقِیْ و در تحیت وضو
تحیت مسجد مداومت نماید کہ در واثرہا تمام است وگفتہ اند تامرد با وضو است
ہیچ بلاے وآفتے گرد او نگردد دربیان نکتۂ طہارت وآداب آں آنچہ
ارشاد ونوشتہ خط مبارک حضرت سلطان المشائخ است حدیث
ہا بعبارت عربی مرقوم اند ترجمہ آں بعبارت فارسی بسبب کم عرضی
حاشیہ درمتن بقلم مے آید ترجمہ حدیث کہ در ذیل ارشاد چہارم کہ کاتب
حروف بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز نوشتہ دیدہ است
معانی حدیثے کہ درصدر ترجمۂ آں بقلم نیامدہ اینست فی الحدیث لایکن
وضوک ترجمہ ودرحدیث دیگر آمدہ است گو کہ نباشد وضوے تو اے مومن
در آوند پیتل وکانسی زیرا چہ بدرستی کہ فرشتگان مے گریزند از بوے ایں ہر دو
آوند ترجمہ انّ عمر بدرستی کہ حضرت امیر المومنین عمر رضی اللہ عنہ اذن طلبید
بر راہبے تا ملاقات کند او را پس آں راہب بند کرد دروازہ را و درنگ کرد در اذن
دادن وگفت اے راہب یافتہ ام در انجیل کسیکہ وضو کند باشد در امانت خداوند
دیدم در تو اثر شیطان پس پرسیدم پس وضو کردم و وضو کرد اہل خانہ من
تا باشد امان از تو وروایت دیگر آمدہ است کہ بود آں گذرندہ رسول خدا
صلی اللہ علیہ وسلم نہ عمر ترجمۂ کانت عائشہ بود عائشہ رضی اللہ عنہا کہ بسماں
میرسید پس شنید اذاں پس بنہاد البتہ رسیدن را و نہ داخل کرد تارے را
کہ بر آوردہ بود و وضو کرد پس گفتہ شد مر آں عائشہ را عائشہ گفت کہ رسول خدا

گفتہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ہر عملے کہ کند بندہ آں عمل را در میان اذاں پس در آں عمل بہرۂ شیطان باشد ترجمہ ان الملائکۃ بدرستی کہ فرشتگان ہر آئینہ خوش مے شوند بر فتن سرما از جہت رحم کردن مر فقرا را تا آسان شود ایشان را تازہ کردن وضو برائے ہر نماز ترجمہ من لزم کسیکہ لازم گیرد چہار چیز ہر گز محتاج نشود او و توابعان او ہمیشہ اول برخیزد پیش از صبح دوم وضو کند پیش از وقت سیوم در مسجد در آید پیش از اذاں چہارم خاموش بودن اختیار کند بعد از ادائے و ترجمہ ان للوضوء و در حدیث دیگر آمدہ است کہ برائے وضو شیطانے است کہ میخوانند صاحب وضو را بسوئے اسراف در ریختن آب و ایں چیزے است کہ گرفتار مے شود مرید در ابتدائے حال چنانچہ حکایت کردہ شدہ است بدرستی کہ سلیمان دارانی بودہ است وضوے کرد در سرما باز اعادہ میکرد وشستن اعضا را پس مے گفت آمرزش میخواہم پس شنید گویندہ را کہ مے گوید آمرزش در علم است روزے میخواست آں سلیمان دارانی کہ نماز گذارد بر پس خوردۂ گوسپند گفتہ شد او را آیا نماز مے گذاری بر چیزے ناپاک گفت ایں از جنس چیزیست کہ اختلاف کردہ اند علما در و ترجمہ قالت عائشۃ گفت عائشہ رضی اللہ عنہا بود مر رسول خدا را صلی اللہ علیہ وسلم پرچۂ کہ میکشید و باں پرچہ آب اعضاء وضو بعد از وضو کردن و روایت گفتہ شدہ است یعنے مے مالید باں پرچہ وجہ خود را و روایت کردہ شدہ است از معاذ ایں کہ مے گوید دیدم رسول خدا را صلی اللہ علیہ وسلم وقتیکہ وضو میکرد مے مالید وجہ روئے خود را بکنارۂ پرچۂ خود در حدیث دیگر آمدہ است و آوردہ مے شود مردے روز قیامت پس وزن کردہ میشود عملہائے او پس غالب میشود بدیہائے او بر نیکی ہا پس آوردہ پرچۂ کہ مالیدہ است باں پرچہ روئے خود وا عضائے وضوے خود پس نہادہ مے شود آں پرچہ پلۂ نیکی ہاے او پس غالب مے آید و بسیار مے شود نیکی ہاے او بر بدیہاے او برائے ہمیں مکروہ نداشتہ امام اعظم چیدن آب از اعضائے وضو بپرچہ ترجمہ

قال الشعبی گفت شعبی پس چیزے کہ ظاہر گوش است شستہ شدہ است بارِدے
وچیزے کہ باطن گوش است مسح کردہ شدہ است باسر ترجمہ لقولہ علیہ السلام
وقتیکہ بپوشید شما نعلین راپس شروع بکنید از پائے راست وقتیکہ برآرید
شما از پائے نعلین راپس شروع بکنید از پائے چپ ترجمہ اللھم آت نفسی
اے بار خدایا بدہ نفس مرا پرہیزگاری وپاک گرداں آں نفس را تو بہترین
پاک کنندگانے تو متصرف ہستی برآں نفس وتو یاری دہندہ مرآں نفس را
وتو خداوند آں نفسی وتو مرا دوست ترہستی پس بگرداں تو مرا برائے ذات
پاک خود چنانچہ دوست بیداری تو اے بار خدایا بگرداں تو باطن مرا بہتر از ظاہر
وبگرداں تو ظاہر مرا نیکو اے بار خدایا تو روزی کن مرا خوبی ونیکو آگاہی
خود ودرستی پند گرفتن وبراستی احتیاج ورجوع بسوئے تو وروزی کن مرا صحبت
نیکاں ترجمہ الحمد للہ الذی جمیع سپاس وستایش مر خدائے را رسد کہ پیدا کرد
پس نیکو ساخت اعضائے مرا وتصور کرد مرا پس خوشنما وزیبا گردانید صورت
مرا اے بار خدایا چنانچہ نیکو خلقت مرا نیکو گرداں خلق مرا واز انس صحابی
منقول است کہ چوں رسول علیہ السلام در مدینہ آمد من ہشت سالہ بودم فرمود
کہ اے پسر اگر توانی پیوستہ باآبدست باشی زیرا کہ ہر کہ را شیر اجل وعقاب
مرگ بچنگل برگیرد واو باآبدست باشد خلعت شہادت مراورا دہند کہ الوضوء
سِرٌّ مِن اَسرارِ اللہِ تعالیٰ ترجمہ آبدست رازیست از رازہائے خدائے برتر
وگفتہ اند بیشترے عذاب گور کسے را باشد کہ در وضو احتیاط نکند واگر سنتے از سنتہا
بجا آرد چنانکہ دور کردن ناخن وموئے سر وجز آں باید کہ باوضو باشد زیرا
کہ فردائے قیامت ایشاں حساب طلبند کہ ما را از سر پلیدی دور کردی ونیز در
قلم مبارک آوردہ کہ شیخ روز چارشنبہ در حمام رفتے وحَلَقَ فِیہِ الشَّعرَ ترجمہ وترا
شیدے دراں حمام موئے سر را در وقت حلق بگوید اَللّٰھُمَّ اَعطِنِی بِکُلِّ
شَعرَۃٍ طَھَارَۃً فِی الدُّنیَا وَنُورًا سَاطِعًا یَومَ القِیَامَۃِ

منقول است

ترجمہ بارخدایا بہ بخش مرا بمقابلہ ہر موئے پاکے در دنیا و نورے درخشان
در آخرت روز پنجشنبہ ناخن چیند و ہر کہ وقت ناخن و موے لب ستارن بگوید
بِسْمِ اللّٰہِ وَعَلٰی سُنَّۃِ مُحَمَّدٍ وَّاٰلِ مُحَمَّدٍ ہیچ بیماری مبتلا نشود و سنت در موے بغل
نتف است و اگر حلق کند روا باشد حلق اَلشَّافِعِیُّ وَقَالَ اِنِّیْ اَعْلَمُ اَنَّ السُّنَّۃَ
اَلنَّتْفُ اِلَّا اِنِّیْ لَا اُطِیْقُ عَلَی الْوَجْعِ قَالَ عَلَیْہِ السَّلَامُ اَحْفُوا الشَّوَارِبَ وَاَعْفُوا اللُّحٰی
وَانْتِفُوا الشَّعْرَ الَّذِیْ فِی الْاُنُوْفِ ترجمہ گفتہ است شافعی بدرستی کہ من میدانم
ایں مسنون موے بینی برکندن مگر آنکہ من قدرت و طاقت و برداشت بر درد
آں ندارم گفت پیغمبر علیہ السلام سبک بکنید بروت را و دراز بکنید ریش را
و دراز بگذارید و برکنید موے ہا را کہ در بینی باشد و نیز در قلم مبارک آوردہ قَالَ
عَلَیْہِ السَّلَامُ نِعْمَ الْبَیْتُ یَدْخُلُہُ الْمُسْلِمُ الْحَمَّامُ اِذَا دَخَلَ بِسَاءَلَ الْخَیْرَ وَاِسْتَعَاذَ
مِنَ النَّارِ ترجمہ گفت پیغمبر علیہ السلام نیکو خانہ است حمام کہ داخل شود در آں
و بخواہد مسلمان در آں حمام وقتیکہ داخل شود و سوال کند خیر را و پناہ طلبد از آتش
دوزخ در وقت در آمدن بگوید اَللّٰھُمَّ انی اسالك الجنة واعوذبك من النار
قال علیہ السلام انما حر نار جھنم علی امتی مثل حر الحمام قال الحسن لا یصلح
دخول الحمام الا بازارین ازار علی المین و ازار علی العین ترجمہ اے بارخدایا
بدرستی کہ من میخواہم از تو بہشت را و پناہ میجویم از آتش دوزخ گفت پیغمبر علیہ
السلام بدرستی کہ نیست گرمی آتش دوزخ بر امت من مگر مانند گرمی حمام
گفت حسن خوب نیست داخل شدن در حمام مگر بدو پاے جامہ یک پایجامہ
بر میاں و یک پایجامہ بر سر استعمال الاجر یورث البرص ترجمہ پاے
بہ خشت پختہ نمالد کہ استعمال خشت پختہ میرساند برص را و نزدیک محققان
طہارت اعضا آنست کہ جوارح را از اخلاق ذمیمہ پاک کند و طہارت عمل آنکہ
از ریا و سمعہ باخلاص محض کوشد و نیز بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ
نوشتہ دیدم الحجامة علی الریق فیھا شفاءٌ و برکت و یزید فی العقل و فی الحفظ

فمن احتجم فیوم الخمیس والاحد وکذالک یوم الاثنین والثلثاء فانہ الیوم الذی کشف اللہ عن ایوب البلاء واصابہ یوم الاربعاء لیلۃ الاربعاء ولا یبدو اباحد من الجذام والبرص الا فی یوم الاربعاء ولیلۃ الاربعا کذالک ای علیک بھما ترجمہ خون گرفتن بشاخہا قبل از چیزے خوردن یعنے نہار دریں شفاست وبرکت وزیادہ میکند دردانائی و درحافظہ پس کسے کہ خون برآرد پس براے آں پنجشنبہ ویکشنبہ است وہمچنین است روز دوشنبہ وسہ شنبہ زیراکہ بدرستی کہ روز سہ شنبہ روزے است کہ دور کردہ حق تعالی از حضرت ایوب علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام بلارا ورسیدہ است آں بلا اورا در روز چہار شنبہ وظاہر نشدہ است ہیچکیے از بیماری وسپیدی بدن چکیدن گوشت اعضا مگر در روز چہار شنبہ وشب چہار شنبہ اے لازم بگیر پرہیز ازاں روز وشب **نکتہ** دربیان اوراد روز **سلطان المشایخ** قدس سرہ مے فرمود وقت صبح ایں سہ آیت سہ بار بخواند براے محبت حق تعالی فسبحان اللہ حین تمسون وحین تصبحون ولہ الحمد فی السموات والارض وعشیاء وحین تظھرون یخرج الحی من المیت ویخرج المیت من الحی ویحی الارض بعد موتھا وکذلک تخرجون ترجمہ پس بپاکی یاد کنید حقتعالی بپاکی یاد کردنی وقت شام ووقت صبح ومراورا سزد ستایش آسمانیاں وزمینیاں وبپاکی یاد کنید خداتعالی را وقت عشا ووقت ظہر مے برآرد خدا زندہ را از مردہ ومے برآرد مردہ را از زندہ وزندہ میکند خداتعالی زمین را بعد مردن شدن آں زمین یعنے خداتعالی مسلمانان را از کافران ونیک بختاں را از بدبختان وصالحان را از فاسقاں وہمچنیں مے برآورد خواہد شد شما بعد از خواندن ایں سہ آیت کہ بقلم رفت دو رکعت سنت نماز بامداد بگذارد ودر رکعت اول الم نشرح ودر رکعت دوم الم ترکیف بخواند سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود بدیں دفع بواسیر ہم میشود

وے فرمود میان سنت نماز بامداد و فریضہ چہل ویکبار الحمد متصل بمیم الرحیم ولام
الحمد یعنی بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ رب العالمین الخ بہر مہمے کہ خواند بفضل حق
تعالیٰ آں مہم برآید بعدہ نماز بامداد بجماعت بگذارد و ۹۹ نود و نہ نام بحضور تمام وادعیۂ
ماثورہ کہ آمدہ است بخواند وے فرمود بعد از نماز بامداد ہفتاد بار یا وہّاب بگوید
امور دینی او معمور گردد وے فرمود از خواجگان ما نقلست کہ ایں دعا بعد
از نماز بامداد بخواند اللّٰھم زد نورنا و زد سرورنا و زد حضورنا و زد معرفتنا
و زد طاعتنا و زد نعمتنا و زد محبتنا و زد عشقنا و زد شوقنا و زد ذوقنا
و زد حولنا و زد قوتنا و زد قبولنا و زد انسنا و زد علمنا و زد حلمنا برحمتک
یا ارحم الراحمین و ایں وقت را غنیمت دارد تا طلوع آفتاب چنانکہ بعد از نماز
دیگر تا غروب ترجمہ دعا یا بار خدایا زیادہ کن نور مرا و زیادہ کن خوشی مرا و زیادہ
کن حضور مرا و زیادہ کن معرفت مرا و زیادہ کن طاعت مرا و زیادہ کن نعمت
مرا و زیادہ کن محبت مرا و زیادہ کن عشق مرا و زیادہ کن شوق مرا و زیادہ کن
ذوق مرا و زیادہ کن بازگشت من از معصیت و زیادہ کن قوت من بر طاعت
و زیادہ کن دلبستگی من با خود و زیادہ کن علم مرا و زیادہ کن حلم مرا بواسطہ مہربانی
و بخشایش خود اے مہربان ترین مہربانان و بخشایندہ ترین بخشایندگان و
حضرت سلطان المشائخ مے فرمود ہر کہ ایں دو وقت را غنیمت دارد ہر چہ
درمیان ایں دو وقت رفتہ باشد از و درگذرانند حکم او کالطہر المتخلل بین
الدمین باشد ترجمہ مانند پاکی کہ درمیان دو ناپاکی است ایں در حق عوام
است اما خواص را باید کہ شب و روز را غنیمت دانند و وقت خود را معمور
داشتن عادت سازند کہ خاصۂ فقیر است کہ الفقیر ابن الوقت بزرگے
خوش گوید بیت بر دست فقیر نیست نقدے جز وقت * آں نیز کہ از دست
رود وائے برو * بعدہ مسبعات عشر بخواند بعد از مسبعات
عشر شش بار بگوید توفنی مسلماً و الحقنی بالصالحین وے فرمود

حکایت

شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز مرا در خواب فرمود بعد
مسبعات عشر شش بار توفنی توفنی مسلماً والحقنی بالصالحین و از خدمت سید
السادات سید حسین رحمۃ اللہ علیہ نقلست کہ مے فرمود من از حضرت سلطان
المشائخ شنیدہ ام بعد مسبعات عشر شش بار اللھم اھدنی برفعتك باید
گفت چوں این فائدہ یکے از یاران اعلیٰ از سلطان المشائخ پرسید واز
سید حسین مرحوم روایت کرد سلطان المشائخ فرمود آرے مرا پیغمبر صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم در خواب فرمودہ است بعد از مسبعات عشر شش بار اللھم اھدنی
برفعتك بگو مے فرمود کہ ابراہیم تیمی یکے از و اصلاں بود او در فناے کعبہ
مہتر خضر علیہ السلام را دریافت از وے بخششے طلبید مہتر خضر علیہ السلام
مسبعات عشر بیاموخت وگفت من از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم
روایت مے کنم فرمود مردے مسبعات عشر پیوستہ خواندے آں مرد در راہے
میرفت طایفہ راہ زناں برخاستند تا او را ہلاک کنند دریں میاں دہ سوار پیدا
شدند ہر دہ سر برہنہ بودند آں مرد ایشاں را پرسید کہ شما کیانید گفتند مسبعات
عشر آں دہ دعا کہ ہر روز مے خوانی ہفتگاں بار ایں مرد گفت سر برہنہ چرا
اید گفتند بر سر دعا بسم اللہ الرحمن الرحیم نمے گوئی دریں محل از
سلطان المشائخ سوال کردند کہ تسمیہ کجا گویند فرمود بر سر سورہ چوں
وقت اشراق رسد یعنے آفتاب یک نیزہ بالا یا دو برآید نماز اشراق
بگذارد سلطان المشائخ مے فرمود دو رکعت شکر اللہ در رکعت اول بعد از
فاتحہ آیت الکرسی تا آنجا کہ وہم فیہا خالدون و در رکعت دوم آمن
الرسول تا آخر و آیت اللہ نور السموات والارض تا آنجا کہ واللہ بکل
شيء علیم بعد ازآں دو رکعت استفاذہ در رکعت اول بعد فاتحہ قل
اعوذ برب الفلق و در رکعت دوم بعد فاتحہ قل اعوذ برب الناس بعد
ازآں دو رکعت استخارہ در رکعت اول بعد فاتحہ قل یا ایہا الکافرون

و در رکعت دوم بعد فاتحہ اخلاص متعاقب ایں دو کا نہا دعیہ کہ آمدہ است
بخواند بعد ازاں راوی ایں نماز فرمود دو رکعت دیگر است خواہم گفت ایں
سخن برزبان مبارک راند و چشم پر آب کرد و گفت آں روز کہ شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز نماز اشراق مرا فرمود ہمیں شش رکعت
فرمود گفت آں دو رکعت دیگر خواہم فرمود فاما در اوراد شیخ شیوخ العالم
شہاب الدین سہروردی قدس اللہ سرہ مے نویسد کہ آں دو رکعت
دیگر را استحباب گویند در رکعت اول بعد فاتحہ سورہ واقعہ و در رکعت دوم
سبح اسم بخوانند بعدہ بنماز تسبیح مشغول شود بعد از نماز تسبیح در ہر رکعتے یکبار
ایں دعا بخواند سبحان اللہ ملاء المیزان و منتھی العلم و مبلغ الرضا و زنۃ
العرش ترجمہ پاکے خاص خدایتعالیٰ راست مقدار پری پلہ ترازو و مقدار
انتہاے علم او تعالیٰ و مقدار رضاے او از بندگان و مقدار وزن عرش
و نیز مے فرمود کہ صلوات الصلوات ہیچو نماز تسبیح است و بجاے تسبیح صلواۃ
گوید و ایں دو رکعت است خواہ در شب بگذارد و خواہ در روز اما بعد از اشراق
دریں نماز اثرہا بسیار است بہر ہیے کہ بگذارد آں مہم برآید و مے فرمود ایں
نماز در ستہ جمعہ بعد از اشراق براے ہر ہیے کہ بگذارد برآید و مے فرمود دو
رکعت شکر روز بگذارد و در ہر رکعتے بعد فاتحہ پنج بار قل ہو اللہ احد بخواند
بعد فرمود ہر روز بوقت طلوع آفتاب فرشتہ بالاے بام کعبہ برآید و ندا کند
اے مسلمانان واے امتان محمد صلعم شمارا خداے تعالیٰ روزے
بخشید نو و شمارا روزے در پیش است و آں روز قیامت است براے
آں روز دریں روز کارے بکنید دو رکعت نماز بگذارید در ہر رکعتے
بعد فاتحہ پنج بار قل ہو اللہ احد بخوانید باز چوں شب درآید ہماں فرشتہ بالاے
بام خانہ کعبہ برآید و ندا کند کہ اے مسلمانان واے امتان محمد صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم شمارا خدایتعالیٰ شبے بخشید نو و شمارا شبے در پیش است و آں

شب گو راست برائے آں شب دریں شب کار سے بکنید دو رکعت نماز
بگذارید در ہر رکعت بعد فاتحہ پنج بار قل ما ایہا الکافرون بخوانید بعدہ فرمود
شیخ جمال الدین حدیثے روایت میکرد لفظ او یاد نماندہ است فا معنی
ایں فرمود اگر تواند بعد از اشراق صد رکعت نماز کند بعد فاتحہ یکبار اخلاص
بخواند و یا مشغول بہ ورد و یا بذکر و یا بمراقبہ تا عبادت متصل افتد بعدہ چوں
وقت چاشت در آید دوازدہ رکعت نماز بگذارد و اقل او چہار رکعت است
حضرت سلطان المشائخ مے فرمود در چہار گانے اول چہار انّا بخواند انّا
فتحنا انا ارسلنا انا انزلنا انا اعطینا و در ہر رکعتے یکاں سورہ فضل بسیار است
و نیز مے فرمود چہار سورہ والشمس واللیل والضحیٰ الم نشرح در چہار گانے میانہ
یکاں سورہ بخواند و نیز مے فرمود چہار قل یکاں سورہ در چہار گانے آخر نماز چاشت
بخواند و مے فرمود بعد نماز چاشت دو رکعت برائے صحت النفس بگذارد
در رکعت اول بعد فاتحہ آیۃ الکرسی والشمس یکاں بار و اخلاص پنجبار و در
دوم امن الرّسول والضحیٰ یکاں بار و اخلاص پنجبار بعد فراغ گوید اللھم
انی اسالك العفو والعافیۃ والمعافات فی الدنیا والاخرۃ ترجمہ یا
بار خدایا بدرستیکہ من میخواہم از تو آمرزش و ایمن بودن از رنج و بلا و ایمنے
از عذاب حق ایمنے در دنیا و عاقبت و مے فرمود ہر کہ چاشت بگذارد
و غم چاشت از و خاست یعنے ہر کہ نماز چاشت بگذارد حق جلّ و علیٰ اسباب
معاش او مہیا دارد و بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ
ام اصلے الضحیٰ اذا بزغت الشمس قال لا حتی یھمؓ لسواء الارض اسمہ
والشمس فی اول النہار قبل ان یغلب ضوءھا مصفرۃ النیر لتقام شعا
عھا ترجمہ بگذارم نماز چاشت را وقتے کہ بر آید آفتاب گفت مسئول عنہ
کہ نے بگذارد وقتے کہ پراگندہ شود روشنی آں در تمام زمین نام آں شمس است
در اول روز پیش ازیں کہ غالب شود روشنی آں بر زردی از برائے کمی

روشنی آں چوں وقت فی الزوال درآید یعنی سایہ بگردد چہار رکعت فی الزوال بگذارد
و در ہر رکعت بعد فاتحہ اخلاص پنجاہ بار یا دہ بار یا سہ بار بخواند و ایں وقت را
غنیمت شمرد کنصف اللیل داند بورد و تلاوت مشغول باشد و مے فرمود در سنت
نماز پیشیں چہار قل بخواند و بعد از فریضہ در دو رکعت سنت اول آیت الکرسی
و در دوم آمن الرسول بخواند و مے فرمود بعد از ادائے نماز پیشیں دہ رکعت
صلوٰۃ الخضر بگذارد و در آں دہ رکعت دہ سورہ آخر قرآن بخواند و ہر کہ ایں
نماز بگذارد با خضر ملاقات شود چوں وقت نماز دیگر درآید مے فرمود در سنت
نماز دیگر دہ بار سورہ والعصر بخواند اول رکعت چہار بار و در دوم سہ بار و در سیوم
دو بار و در چہارم یکبار و مے فرمود والسماء ذات البروج برائے دفع دنبل نار
در سنت نماز دیگر بخواند و بروایتے از سلطان المشائخ در سنت نماز دیگر
اذا زلزلت الارض با سہ سورہ دیگر متصل امیر حسن شاعر سوال کرد بندہ برائے
دفع دنبل و نار و در رکعت اول سورہ بروج مے خواند بعد ازاں سورہ اذا
زلزلت الارض فرمود کہ نیکو است و مے فرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق
والدین قدس اللہ سرہ العزیز مرا در خواب فرمود کہ بعد از نماز دیگر سورہ بنا
چند بار میخوانی گفتم یکبار بعدہ فرمود کہ پنجبار بخواں گفتم دریں بشارت
مقصود سے خواہد بود بعدہ در تفسیر دیدم کہ بعد از نماز دیگر پنجبار سورہ بنا بخواند
او اسیر محبت حق شود شیخ لیبر اللہ ت نام نہادہ شود اسیر محبت حق
دانستم کہ مقصود شیخ ایں بود و مے فرمود ہر کہ بعد از نماز دیگر سورۂ والنازعات
بخواند خدائے عزوجل او را در گور نگذارد مگر مقدار یک وقت نماز بریں
سخن چشم پر آب کرد و فرمود آنکہ کسے در گور نماند چگونہ باشد آنچناں باشد
کہ چوں روح بکمال رسد قلب را جذب کند و چوں قلب بکمال رسد قالب
را جذب کند بعدہ مسبعات عشر بخواند ہم بر صفتے کہ بعد از نماز بامداد
خواند و مے فرمود ہر کہ بعد از نماز دیگر تا غروب بدیں سہ اسم

مشغول شود بہر مہمے کہ بخواند حق جل و علیٰ بے شک آں مہم بکفایت رساند
و ایں سہ اسم را ایلیا گویند و آں اینست یا اللہ یا رحمٰن یا رحیم چوں وقت
نماز شام در آید مے فرمود در سنت نماز شام در رکعت اول قل یا ایہا
الکافرون در دوم اخلاص و بروایتے از حضرت سلطان المشائخ
در اول رکعت فسبحان اللہ حین تمسون تا آخر در دوم سبحان ربك رب
العزۃ تا آخر سورۃ بخواند بعدہ بیست رکعت اوابین بگذارد بتفصیلے کہ آمدہ است
و سر بسجدہ برد و سہ بار بگوید اللھم ارزقنی توبۃ توجب محبتك فی قلبی
یا محب التوابین ت اے بار خدائے بتو سپردم دین و ایمان خود را بہ
بخش و روزی کن مرا توبہ کہ لازم کند محبت تو در دل من اے دوست دارندہ
توبہ راست و درست کنند گاں و مے فرمود کہ شش رکعت بین العشائین
مے باید گذارد و بعض اہل ارادت را ایں شش رکعت فرمودہ است
و مے فرمود دو رکعت نماز است بجہت نگاہداشت ایماں
بعد ادائے صلوٰۃ مغرب در رکعت اولیٰ بعد فاتحہ اخلاص
ہشت بار و قل اعوذ برب الفلق یک بار و در رکعت دوم اخلاص
ہفت بار و قل اعوذ برب الناس یکبار بعدہ سر بسجدہ نہد
سہ بار بگوید یا حی یا قیوم ثبتنی علی الایمان انگاہ برکت ایں نماز را
حکایت فرمود کہ شنودم از خواجہ احمد نبسہ شیخ معین الدین
سنجری قدس سرہ و ایں خواجہ احمد اعظم صالح بود و گفت مرا
رفیقے بود لشکری پیوستہ ایں دو رکعت نماز بگذاردے تا وقت بیگاہ ترے در حدود
اجمیر بودیم نماز شام در رسید انجا خوف دزداں نمود اگرچہ دید حالے باتعجیل سنت گذاردم
و جانب شہر آمدیم آں یار با آنکہ تشویش دزداں و خوفے آنچناں بود البتہ دو رکعت نماز
نگاہداشت ایماں بگذارد الغرض چوں وقت نقل آں جواں شدم خبر شد برائے تفحص حال او حاضر
شدم و بر سر وقت او آنچناں رفت کہ مے باید فرمود کہ خواجہ احمد حکایت نقل آں جواں بریں لفظ تقریر کرد

اگر مرا بخشی کرے قضا بر ند من گواہی دہم کہ با ایمان رفت بعد ازاں فرمود کہ دو رکعت نماز دیگر ہم ہست بعد صلوٰۃ المغرب بدیں نہج کہ مرا یارے بود ہمدرس او را مولانا تقی الدین گفتندے مردے صالح و دانشمند او پیوستہ بعد صلوٰۃ المغرب دو رکعت نماز بگذاردے در رکعت اول بعد فاتحہ والسماء ذات البروج و در دوم والطارق بخواندے چوں او نقل کرد سلطان المشایخ فرمود کہ من او را در خواب دیدم پرسیدم خداے تعالیٰ با تو چہ کرد گفت چوں کار من تمام شد بر زبان آمد کہ ما ایں را بدیں دو رکعت نماز بخشیدیم یکے از حاضراں گفت کہ ایں را صلوٰۃ النور گویند فرمود خیر ایں را صلوٰۃ البروج گویند و ایں دو رکعت کہ در ہر دو ایت ہا مبداے سورۂ انعام میخوانند در رکعت اول ختم بر یستہزؤن و در رکعت دوم ہم ختم بر یستہزؤن آں صلوٰۃ النور گویند غرض میدارد کاتب حروف بر آنجا کہ ایں دو رکعت نماز صلوٰۃ البروج و دو رکعت صلوٰۃ النور داخل بیست رکعت اوابین است وے فرمود کہ بعد صلوٰۃ البروج ایں دعا بخواند اللہم انی استودعک ایمانی و دینی فاحفظہما الغرض احیاء بین العشائین سنت موکدہ است و بیشترے مشایخ ایں وقت را غنیمت و معمور داشتہ اند و اگر کسے تواند جمع کردن میان صوم و معمور داشتن بین العشائین او را اولیٰ تر آنکہ افطار کند و آں وقت را معمور دارد زیرا چہ گفتہ اند صبح صادقاں و صبح عاشقاں صبح صادقاں صبح صادق است اما صبح عاشقاں نماز شام است و چوں وقت نماز خفتن در آید چہار رکعت سنت بگذارد وے فرمود در رکعت اول بعد فاتحہ آیۃ الکرسی تا خالدون و در دوم آمن الرسول تا آخر سورہ و در سوم شہد اللہ و در چہارم قل اللّٰہم مالک الملک بخواند و بعد از نماز خفتن سنت چہارگانی افضل است و دراں نیز ہماں قرات است کہ در سنت چہارگانے اول است وے فرمود کہ چہار رکعت صلوٰۃ السعادت بگذارد در رکعت اول بعد فاتحہ دہ بار اخلاص

و در دوم بیست بار و در سیوم سی بار و در چہارم چہل بار بخواند و مے فرمود بعد
از نماز خفتن در رکعت نماز برائے روشنائی چشم بگذارد و در ہر رکعتے بعد فاتحہ
پنجبار سورۂ انا اعطینا بخواند و بعد از نماز سہ بار بگوید اللھم متعنی بسمعی و بصرے
واجعلھما الوارث منی یعنے از حضرت سلطان المشائخ روایت مے کنند کہ ایں
نماز بعد از شام بگذارد و ہر بار کہ دعا بخواند بر سر انگشت بدمد بر چشم فرود آرد بعد
فرمود از برکت ایں نماز و دعا کتابہا بخط باریک بوقت نماز خفتن مطالعہ میکنم
و نیز مے فرمود برائے روشنائی چشم و دفع لا الہ الا ھو الحی القیوم بگوید بر سر
انگشتان بدمد و بر چشمہا بمالد باز بگوید لمہ اللہ لا الہ الا ھو الحی القیوم ہمچناں
کند و باز گوید و عنت الوجوہ للحی القیوم باز ہمچناں کند بر چشم مالد و نیز فرمود
کھیعص و حم عسق سہ بار بگوید دہ حرف است ہر حرفے بگوید و عقد بندد
بعدہ بر چشم فرود آرد صحت کلی یابد و مے فرمود بعدہ چہار رکعت صلوٰۃ العاشقین
بگذارد و برائے اسم المہمات و صد گان یا در رکعت اول بعد فاتحہ یا اللہ
و در دوم یا رحمن و در سیوم یا رحیم و در چہارم یا ودود بخواند و مے فرمود صلوٰۃ
القربت بگذارد و در ہر رکعتے بعد فاتحہ ہفتاد بار اخلاص بخواند بعد فراغ ہفتاد
بار استغفر اللہ بگوید و ایں دعا بخواند اللھم ارزقنی عمل الذی یقربنی الیک
و مے فرمود کہ شیخ قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ ہر شب ہزار بار درود
گفتے پرسیدند کہ درود چہ بود ایں درود میگفت اللھم صلی علی محمد عبدک
و نبیک و حبیبک و رسولک النبی الامی و علی آلہ بعدہ فرمود من ہمیں
درود اختیار کردم و بخط مبارک سلطان المشائخ ایں درود نوشتہ دیدہ
ام اللھم صلی علی محمد عدد البری والثری والوری البری التراب علی
وجہ الارض والثری تحت البری و روایت مے کنند ہر شب بعد العشا
سلطان المشائخ ہزار بار درود گفتے و ہزار بار اخلاص و ہر روز جواہر القرآن
کہ امام غزالی کشیدہ است مقدار و نیم سیپارہ و حرز یمانی و حرز کافی بخواندے

وے فرمود بعد از نماز بامداد سورۂ یسین و بعد از ظہر انا ارسلنا و بعد العصر انا فتحنا و
بعد المغرب سورۂ واقعہ و بعد العشا سورہ الملک بخواند وے فرمود بعد ہر فرضے
ایں دعا بخواند اللهم لك الحمد لا اله الا انت رب خلقتني ولم اك شيئا ورزقتني
ولم املك شيئا وعلمتني ولم اعلم شيئا رب الى ظلمت نفسي وارتكبت المعاصي
وانا مقر بذنوبي فان غفرتني فلا ينقص من الملك شئ وان عذبتني لا
يزيد في سلطانك شئ تجد من تعذب غيري ولا اجد من يرحمني غيرك
فبعزتك وجلالك ان تغفر لي وتتوب علي انك انت التواب الرحيم
وصلى على خير خلقه محمد وآله اجمعين و بروایتے آمدہ است ہر کہ بدیں دعا
مواظبت کند ختم کار او بر سعادت باشد وے فرمود ہر کہ بعد ہر فرضے آیت
الکرسی متصل بخواند حق تعالیٰ جان او بے واسطۂ ملک الموت قبض کند و
وے فرمود ہر کہ بعد ہر فرضے پنجبار قل اللهم مالك الملك تا بغير حساب بخواند حق
جل وعلی دین ایں بندہ را قضا کند چوں وقت تہجد در آید نماز تہجد بگذارد در
احیاء می نویسد کہ تہجد سنت مؤکدہ است و آں دوازدہ رکعت است بسہ سلام
سلطان المشائخ مے فرمود تہجد از ہجود است و ہجود اندک خفتن است التہجد
رفع الہجود است یعنے چوں خواب بگیرد بتکلف خود را بنماز گذاردن بیدار دارد
وے فرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس سرہ در دوازدہ رکعت
نماز تہجد قرأت بر ینجملہ فرمودے در رکعت اول بعد فاتحہ ایت الکرسی و اخلاص
سہ بار در دوم آمن الرسول و اخلاص سہ بار و در اوراد شیخ شیوخ العالم شہاب الدین
سہروردی در ہر دو رکعت آیت الکرسی است فاما سلطان المشائخ فرمود
کہ مرا شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین فرمودہ است کہ در دوم رکعت امن الرسول
بخواں کہ من ہم میخوانم و در بیداری شب اختلافست بعضے مشائخ اول شب
بیدار بودہ اند و نصف آخریں در خواب شدہ اند برائے دفع ملال تا خواب مزاحم
اوقات ورد نشود و بعضے مشائخ اول شب خواب کردہ اند چوں نصف شب

می فرمود کہ شیخ سیف الدین باخرزی رحمۃ اللہ علیہ چوں یک ثلث شب
گذشتے بیدار شدے امام و مؤذن حاضر مے بودند نماز خفتن بگذاردے بعدہ
نخفتے تا صبح بیدار بودے و طریقۂ مستحسنۂ شیخ قطب الدین منور خلیفۂ سلطان
المشایخ در بیداری شب ہمیں بود و بعضے از سلف ہمہ شب بیدار بودہ اند تا
چہل کس از تابعین بوضوے نماز خفتن نماز بامداد گذاردہ اند چنانکہ امام اعظم
ابو حنیفہ و سعید مسیّب و فضیل عیاض رضی اللہ عنہم سلطان المشایخ
مے فرمود در مسجدے کہ ایں بزرگان مشغول مے شدند تمامی شب بیدار مے
بودند چوں وقت آمدن مؤذن شدے خود را خفتہ بیساختند و بخط مبارک
سلطان المشایخ قدس سرہٗ نوشتہ دیدہ ام قَالَ لِاَبِیْ بَکْرٍ مَتٰی تُوْتِرُ قَالَ مِنْ
اَوَّلِ اللَّیْلِ وَ قَالَ لِعُمَرَ مَتٰی تُوْتِرُ قَالَ مِنْ اٰخِرِ اللَّیْلِ وَ قَالَ لِاَبِیْ بَکْرٍ اَخَذْتَ بِالْحَزْمِ
وَ قَالَ لِعُمَرَ اَخَذْتَ بِالْعَزْمِ اَلْحَزْمُ اَلْحَذَرُ مِنَ الْفَوَاتِ اَلْعَزْمُ عَقْدُ الْقَلْبِ و نیز بقلم
مبارک آوردہ یا رب قایم مشکور و یا رب نایم مغفور ای المتہجد یستغفر لاخیہ وہو
نایم فیشکر لہذا و یغفر لذلک و سلطان المشایخ بجانب امیر خسرو رحمہ اللہ در
قلم مبارک آوردہ بعد از مخالطت جوارح اشتغال باموز نامرضیۂ شرع اجتناب
نماید و در مراعات اوقات ہم کوشد و عمر عزیز را کہ سبب تحصیل کل مرادات است
غنیمت شمر د روزگار را بطالت مصروف نگرداند نکتہ در بیان اوراد ہفتہ و سالینہ
سلطان المشایخ قدس سرہ مے فرمودہ کہ پیش از صبح دو رکعت نماز کن در
رکعت اول ہفت بار فاتحہ بعد آں یکبار قل یا ایہا الکافرون و در دوم ہفت
بار فاتحہ بعد آں یکبار اخلاص بخواند بعد از سلام دہ بار سُبْحَانَ اللّٰہِ و دہ بار
مَا شَاءَ اللّٰہُ کَانَ وَمَا لَمْ یَشَاْ لَمْ یَکُنْ اَشْھَدُ اَنَّ اللّٰہَ قَدْ اَحَاطَ بِکُلِّ شَیْءٍ عِلْمًا وَّ اَحْصٰی
کُلَّ شَیْءٍ عَدَدًا دہ بار درود دہ بار استغفار و دہ بار یَا حَیُّ یَا قَیُّوْمُ یَا ذَا الْجَلَالِ وَ الْاِکْرَامِ
بگوید بعدہ بنشیند سر برہنہ کند و دستہا بلند بردارد بگوید یا ارحم
الراحمین بعدہ سر بسجدہ نہد دہ بار اغثنا یا غیاث المستغیثین گوید

بہرحہم کہ بگذارد بکفایت رسد فاما در روز جمعہ بعد از نماز بامداد در اغنیمت مے شمردند و دست از اشتغال دنیا مے داشتند و بعضے سلف روز جمعہ و شب جمعہ طعام نمیخوردند تا بکلی بحق مشغول مے شدند و اول بدعت کہ بعد نقل حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم پیدا شد بیگاہ رفتن در مسجد جمعہ بود سلطان المشائخ قدس سرہ در اوائل روز جمعہ بعد اشراق در مسجد کیلوکھری میرفتند چون وقت نماز جمعہ درآمدے غسل مے کردند باز در مسجد مے آمدند و مے فرمودند ہر کہ روز جمعہ ہفتاد بار بعد از نماز جمعہ بگوید اغننی بحلالک عن حرامک وبطاعتک عن معصیتک وبفضلک عمن سواک برحمتک یا ارحم الراحمین حق جل وعلا او را احتیاج خلق نگرداناد امیر حسن رحمۃ اللہ علیہ بخدمت سلطان المشائخ عرضداشت کرد کہ در نارفتن جمعہ تاویلے آمدہ است فرمود کہ ہیچ تاویلے نیست مگر کسیکہ بندہ یا مسافر یا مریض باشد اما آنکہ بتواند کہ برود نرود قوی سخت دلے باشد انگاہ فرمود اگر کسے یک جمعہ نماز نزود یک نقطہ سیاہ بر دل او پیدا میشود و اگر دو جمعہ نرود دو نقطہ سیاہ پیدا شود و اگر سہ جمعہ نرود تمام دل او سیاہ شود نعوذ باللہ منہا و مے فرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ ہر روز غسل کردے و بعضے روایت مے کنند کہ پنجوقت نماز غسل کردے و مے فرمود سہ چیز کہ شیخ کبیر فرید الحق والدین را میسر شد من نمے توانم کرد اول آنکہ ہر روز غسل کردے دوم آنکہ جوارے خریدے سیوم آنکہ سحر نخوردے و من البتہ میخورم و مے فرمود کہ در حدیث است بہر ساعت از شب جمعہ و روز جمعہ ہفتصد ہزار دوزخی را مے بخشند و نیز در و ساعتیست ہر کہ دران ساعت چیزے از خدا بخواہد بیابد بعضے گفتہ اند آن وقت اقامت جمعہ است و بعضے گفتہ اند بعد العصر عند الغروب است و امّ المومنین عائشہ رضی اللہ عنہا کسے را یقین کردے کہ روز جمعہ بوقت الغروب مرا خبر کنید ہمینکہ وقت غروب شدے خبر میکردند مشغول شدے و بخط مبارک سلطان المشائخ

نوشتہ دیدہ ام ہر کہ در شب دوشنبہ دو رکعت صلوٰۃ السعادت بگذارد
ہرگز بدبخت نشود در ہر رکعتے بعد فاتحہ آیۃ الکرسی یکبار و اخلاص سہ بار بخواند
بعد از سلام دہ بار درود و دہ بار استغفار و نیز بخط مبارک حضرت سلطان
المشائخ نوشتہ دیدہ ام کہ اول روز از ماہ ایں دعا بخواند اللھم لک الحمد
علی آلائک ونعمائک مثل ماحمدت بہ نفسک ومثل ماحمدک بہ الحا
مدون الذین اذا ذکر اللہ وجلت قلوبھم والصابرون علی ما اصابھم
والمقیمو الصلوٰۃ ومما رزقناھم ینفقون واستغفرک مثل ما
استغفرک المستغفرون الذین اذا فعلوا فاحشۃ اوظلموا انفسھم
ذکروا اللہ فاستغفروا لذنوبھم ومن یغفر الذنوب الا اللہ واتوب الیک
مثل ماتاب جمیع التوابین الذین جعلت توبتھم مقبولۃ وعلامۃ
لنجاتھم واغثنی من کل سوءٍ یاغیاث المستغیثین ومن کل مکروب
یامن یجیب المضطرین اذا دعاک واکشف السوء وانت القادر
علی کل شیئ ما انا فیہ من الھموم والغموم انک انت الغفور الرحیم
دریں مواظبت کند اگر ہر روز نتواند غرۂ ہر ماہ بخواند وے فرمود کہ روز چہار شنبہ
آخریں ماہ صفر قوی بابرکت است ہر کہ ہست دریں روز بدانچہ مے تواند
طعام مے کند وچیزے از خود جدا مے کند بفقرا امید ہد وخوش مے باشد و
مے فرمود کہ تولد ایں ضعیف ہم دریں روز است و مے فرمود ہر کہ بست وپنج
روزۂ ماہ رجب بدارد نعمتے کہ در شب معراج رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
را دادہ اند ازاں نصیبے یابد و وصیت فرمودے یاراں را در داشتن روزۂ
رجب و مے فرمود ہر کہ ہزار بار ایں استغفار بگوید در ماہ رجب در کلمات
قدسیہ آمدہ است حق تعالیٰ مے فرماید از راہ کرم اگر او را نیامرزم نیستم پروردگار او
یعنی پروردگار او نباشم سہ بار فرمودہ است استغفار اینست استغفر اللہ
ذالجلال والاکرام من جمیع الذنوب والاثام و مے فرمود در نماز لیلۃ الرغائب

در غایت جمع رغیب است و هی العطاء الکثیر و سلطان المشایخ این نماز بجماعت
ادا کردے وقتے این نماز بگذارد و هوا بغایت گرم بود چنانکه هم در نماز پیراهن مبارک
از خوے عبیر آمیز حضرت سلطان المشایخ بغایت ترشد چون از نماز فارغ
گشته در گوشهٔ رفت آن پیراهن بکشید و بمولانا شهاب الدین امام عطا
کرد این دولت دران شب بدو رسید بعده تجدید وضو کرد و نماز خفتن بگذارد
وے فرمود درین ماه نماز خواجه اویس قرنی رضی الله عنه بگذارد در سیوم و چهارم
و پنجم و یا سیزدهم و چهاردهم و پانزدهم بعده در فضیلت این نماز مبالغه فرمود و حکایت
کرد که در مدرسهٔ مغزی دانشمندے بود هر مسئله که از وے پرسیدند جواب
شافی گفتے در مباحثه بعبارت دانشمندانه در آمدے از حال تعلیم او
استکشاف کردند گفت من هیچ نخوانده ام و شاگردی هیچکس نکرده ام چون
بزرگ شدم وقتے نماز خواجه اویس قرنی گذاردم و دعا کردم که الهی من
بدین سن رسیده ام و هیچ تعلمے نکردم مرا علمے کرامت کن حق تعالی برکت این
نماز در علم بر من کشاد تا در هر مسئله که سخن افتد شارع شوم و بخوبی
تمام کنم وے فرمود که در ماه رجب نمازے آمده است برائے درازی
عمر درین محل حکایت فرمود که من از مولانا نظام الدین پسر شیخ
ضیاء الدین پانی پتی شنیده ام که شیخ بدر الدین غزنوی هر سال این
نماز گذاردے پرسیدند امسال چرا این نماز نگذاردے فرمود از عمر من
چیزے نمانده است همدران سال برحمت حق پیوست و رسول صلی الله
علیه و آله وسلم فرموده است هر که در آخر رجب این نماز بگذارد مطلوب
او مزید عمر باشد بباید نماز اینست دوازده رکعت بسه سلام در هر رکعتے
بعد فاتحه آیت الکرسی یکبار و اخلاص سه بار و بعد سلام ده بار این دعا
بخواند یا اَجَلَّ مِن کُلِّ جَلِیلٍ وَ یا اَعَزَّ مِن کُلِّ عَزِیزٍ یا اَحَدُ خَیرٌ مِن
کُلِّ اَحَدٍ اَنتَ رَبِّی لَا رَبَّ لِی سِوَاکَ یا غِیَاثَ المُستَغِیثِین

و رجاهم اَغْنِنِی بِفَضْلِکَ وَمَلَّ فِی عُمُرِی مَلَّ اطوِیلًا وَاَعْطِنِی مِن لَدُنْکَ عِلْمًا فِی رِضَاکَ بِرَحْمَتِکَ یَا کَرِیمُ یَا وَهَّابُ سلطان المشائخ
مے فرمود کہ مشائخ در ماہ رمضان در نماز تراویح ایں تسبیحات مے گفتند سے در
اول تراویح کلمۂ شہادت سہ بار و در دوم درود سہ بار و در سیوم سبحان اللہ
والحمد اللہ تا آخر سہ بار و در چہارم سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِهٖ سُبْحَانَ اللّٰهِ الْعَظِیْمِ وَبِحَمْدِهٖ
سہ بار و در پنجم تراویح اَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ الَّذِی لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَیُّ الْقَیُّوْمُ غَفَّارُ الذُّنُوْبِ
تا آخر سہ بار و خدمت مولانا حسام الدین ملتانی رحمۃ اللہ علیہ کہ خلیفہ سلطان
المشائخ بود در شبہائے ماہ رمضان و در تراویح سہ ختم کردے یارے از یاران
در یک ختم با او موافقت نمود بعدہ اک یار چوں بمصاحبت قاضی محی الدین
کاشانی بخدمت سلطان المشائخ پیوست بعد پائے بوس عرض داشت
کہ دیک ختم در تراویح بموافقت مولانا حسام الدین شنودم فرمود کہ یک ختم در
تراویح سنت است اما پیش من سورۂ اخلاص میخوانند بنا براں کہ فردائے
قیامت خلق گروہ گروہ خواہند شد آنانکہ حج کردہ اند یک گروہ آنانکہ غزا کردہ
اند یک گروہ آنانکہ در تراویح ختم کردہ اند یک گروہ من میخواہم کہ فردائے قیامت
در گروہ شیخ کبیر قدس سرہ باشم پیش شیخ من در تراویح سورۂ اخلاص میخواندند
پیش من ہماں مے خوانند وقتے مردے در جماعت خانہ سلطان المشائخ
از دہلی آمد بدیں نیت کہ در تراویح ختم کند بخدمت سلطان المشائخ
عرضداشت کرد فرمود کہ تو دانی بعدہ فرمود اگر خواہم گفت مکن ترک
سنت باشد ظاہر ساکت شدم تا وقت عشا شد چوں خواست
کہ تراویح بگذارد بعد از الحمد ختم آغاز کند بستہ شد نماز را قطعہ کرد
سلطان المشائخ فرمود کہ مولانا اخلاص را باش و مے فرمود جماعت
در تراویح سنت است از سلطان المشائخ پرسیدند کہ ایں
سنت رسول است یا سنت صحابہ فرمود کہ سنت صحابہ است

رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بروایتے سہ شب گذاردہ اند و بروایتے یک
شب اما مداومت ایں سنت عمر خطاب رضی اللہ عنہ در عہد خلافت خود کردہ
است یکے پرسید سنت صحابہ راسنت گویند فرمود در مذہب ما گویند فاما امام شافعی
ہمیں سنت رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم راسنت میگویند و مے فرمود امام
اعظم در ماہ رمضان شصت ختم کردے سی در تراویح وسی در روز بعد ازاں فرمود
کہ او چہل سال نماز بامداد بوضوے نماز خفتن گذاردہ انگاہ بر لفظ مبارک راند
کہ چندیں علما و دانشمنداں بودہ اند ہیچ کس داند کہ بودہ اند ایں حیست کہ باقی
میماند از حسن معاملہ است وایں حیات معنویست آساں نمے تواں یافت
شبلی وجنید کہ بودہ اند مردم دانند کہ وے بر تر بودہ اند ایں ہمہ حسن معاملہ
است بعدہ فرمود درویشے در خانقاہ شیخ جنید بغدادی آمد قدس سرہ مگر شب
غرہ ماہ رمضان بود آں درویش التماس نمود کہ نماز تراویح رامن امامت کنم
شیخ اورا رخصت فرمود الغرض ورسی شب سی ختم کرد شیخ فرمود ہر شب یک
گردہ نان ویک کوزۂ آب در حجرۂ او نہادند القصہ چوں سی شب تراویح بگذارد
روز عید شیخ اورا وداع کردہ بازگشت چوں او برفت در حجرۂ او تفحص کردند سی
گردہ سلامت یافتند ہماں یک کوزۂ آب ہر شب خوردہ بود و دیگر عرض مے
افتد یارے بود از یاران اعلیٰ حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ
العزیز میخواست در عشرۂ آخر رمضان اعتکاف بنشیند او موافقت قاضی
محی الدین کاشانی بخدمت حضرت سلطان المشائخ آمد دریں باب عرضداشت
کرد سلطان المشائخ فرمود اعتکاف در عشرۂ آخر رمضان سنت موکدہ است
پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در عشرۂ آخر رمضان معتکف شدے یک سال
در غزا بود سبب ایں اعتکاف از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
فوت شد در رمضان دیگر آنرا قضا کرد بیست روز معتکف شد امّا بعضے مشائخ
مریدانرا نفرمودندے بنا برآنکہ درویش در اعتکاف مرد مشہور و شہرت آفتے

قوی است درویش ہم در خانۂ خویش مشغول باشد و تصور کند من معتکفم
نکتہ در بیان صلوٰۃ سلطان المشائخ قدس سرہ مے فرمود آنچہ مصطفٰے
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گذاردہ است بر سہ نوع است یکنوع آنست کہ تعلق
بوقت دارد ویکنوع آنست کہ تعلق بسبب دارد ویکنوع آنست کہ تعلق نہ بوقت
دارد و نہ بسبب آمدیم نمازے کہ تعلق بوقت دارد امام محمد غزالی طیب اللہ
ثراہ در احیا آوردہ است آں تکرار ست نمازے کہ در روز است ہشت نماز
است و نمازے کہ در ہر سال است آں چہار نماز است اما نمازے کہ در
ہر روز است ہشت نماز است پنج فریضہ است ششم نماز چاشت ہفتم بیست
رکعت نماز بعد از شام ہشتم نماز تہجد اما نمازے کہ در ہفتہ است ہر روزے را
نمازے آمدہ است اما نمازے کہ در ہر ماہ است آں بیست رکعت است
کہ مصطفٰے صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در غرّۂ ہر ماہے گذاردہ است اما نمازے
کہ در ہر سال است آں چہار نماز است دو نماز عید سیوم نماز تراویح چہارم
نماز براۃ ہمہ نماز ہائے بود کہ تعلق بوقت دارد اما نمازے کہ تعلق نہ بسبب
دارد نہ بوقت آں نماز تسبیح است ہر وقت کہ خواہد بگذارد امیر حسن رحمۃ اللہ
علیہ مے نوید کہ دریں عید اضحی بسبب باران بیشتر خلق نتوانست رسید
دریں باب بخدمت سلطان المشائخ عرضداشت کرد اگر روز عید بمانعے
نماز میسر نشود روا باشد کہ دوم روز بگذارند فرمود کہ آرے دریں عید اگر
میسر نشود دوم روز بگذارند روا باشد بیلوم روز ہم اما در عید فطر اگر روز عید
بیسر نشود دوم روز بگذارند انگاہ بر لفظ مبارک راند کہ مراد دریں عید خاطر
بود کہ اگر باران بیشتر شود چنانکہ نتواں گذارد دوم روز بگذاریم اما حق تعالیٰ
میسر گردانید و مے فرمود باید کہ پیوستہ نماز بجماعت باشد کہ در عہد انبیائے
پیشینہ ہیچ جائے نماز روا نبود مگر در مسجد در عہد رسول صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم ایں میسر شد ہر جا کہ ہست بگذارند بعدہ دریں باب غلو فرمودند کہ

اگر مثلا دو کس باشد ہم در جماعت باشد و بخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ ام قَالَ النَّبِیُّ عَلَیْهِ السَّلَامُ اَمَرَنِیْ جِبْرَئِیْلُ عَلَیْهِ السَّلَامُ بِالصَّلٰوۃِ فِی الْجَمَاعَةِ حَتّٰی خِفْتُ اَنْ لَا تُقْبَلَ صَلٰوۃٌ اِلَّا بِالْجَمَاعَةِ قَالَ اللّٰهُ اَدْنٰی مَرَّتٍ عَلٰی ثَلٰثُوْنَ سَنَةً لَمْ اَحْتَلِمْ فَتَرَکْتُ الْجَمَاعَةَ لَیْلَةً بِمَکَّةَ فَاحْتَلَمْتُ تِلْکَ اللَّیْلَةَ از سلطان المشائخ سوال کردند کہ بعد ادائے فرائض کہ جاے بدل مے کنند حکمت چیست فرمود امام خود اگر جاے بدل نکند کراہیت باشد و اگر مقتدی جاے بدل نکند کراہیت نباشد فاما بہتر آں باشد کہ بدل کند انگاہ فرمود چوں خواہد کہ جاے بدل کند جانب چپ جاے خود باید رفت تا مقابلہ راست جاے قبلہ باشد و نیز از سلطان المشائخ سوال کردند کہ در نماز بر سر ہر دو رکعت تسمیہ باید گفت و یا بر ہر سورہ فرمود کہ امام اعظم رضی اللہ عنہ در رکعت اول یکبار تسمیہ مے گوید بر خلاف ایمۂ دیگر کہ بر سر ہر رکعت و بعضے بر سر ہر سورت مے گویند بعدہ فرمود کہ با امام اعظم سفیان ثوری و یک بزرگ دیگر مدعی گونہ شدند وقتے در جمعے بکجا شدند سفیان ثوری و یک بزرگ دیگر از امام اعظم سوال کردند کہ مصلے تسمیہ کے گوید بر سر ہر دو رکعت و یا بر سر ہر سورہ و چند بار بگوید مقصود ایشاں آں بود کہ اگر نفی خواہد کرد خواہد گفت کہ نگوید حالے در نفع تسمیہ مواخذہ بکنند الغرض چوں ایشاں سوال کردند از کمال علمے کہ در امام اعظم بود و نگاہداشت ادب فرمود یکبار بگوید بریں حرف سلطان المشائخ فرمود کہ مقصود امام اعظم ہماں حکم ادب بود ایشاں ہر گونہ کہ خواہند تصور کنند خواہ بر سر سورہ خواہ بر سر ہر رکعت بعدہ فرمود مقتدی را مے باید کہ در ہر رکعتے فاتحہ بخواند و تسمیہ گوید و من نیز میخوانم بریں حرف عرضداشت کردند کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است مَنْ قَرَأَ خَلْفَ الْاِمَامِ بِفِیْهِ اللّٰکْثَثُ فرمود اگر نظر در ین حدیث مے کنم وعید لاحق میشود و اگر دریں نظر میکنم کہ پیغمبر علیہ السلام فرمودہ است لَا صَلٰوۃَ لِمَنْ لَمْ یَقْرَاْ بِالْفَاتِحَةِ عدم جواز

صلوٰۃ مے یا بم پس وعید لا تحمل باید کرد و فاتحہ باید خواند تا باجماع جواز صلوٰۃ باشد والا
خذ بالاحوط والخروج من الخلاف اولیٰ و میفرمود کہ نماز را اول حضور است
کہ انچہ مصلی میخواند معانی آں بردل بگذراند بعد ازاں فرمود کہ مریدے از مریدان
شیخ الاسلام بہاؤالدین ذکریا قدس اللہ سرہ کہ او را حسن افغان گفتندے
صاحب ولایت بود در غایت بزرگی وقتے ایں حسن افغان در کوئے مے
گذشت بمسجدے رسید مؤذن تکبیر گفت امام پیش رفت خلقے بجماعت پیوست
خواجہ حسن نیز درآمد و اقتدا کرد چوں نماز تمام شد و خلق باز گشت خواجہ حسن با
آہستہ نزدیک امام آمد و گفت اے خواجہ تو در نماز شروع کردی و من ہم
پیوستم و تو ازینجا بدہلی رفتی و بردگان خریدی و بازگشتی و ایں بردہ در خراسان
بردی ازانجا باز بملتان آمدی من دنبال تو سرگشتہ شدہ مے گشتم آخر ایں
چہ نماز است و کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ است
المُصَلِّی ببدنہ دون قلبہ فہو داخل تحت قولہ فویل للمصلین والمصلی ببدنہ
وقلبہ فہو داخل تحت قولہ قد افلح المومنون وانّ السّلف یحبون الرجل فی
صلواتہ فان اتمہا اخذ وامنہ الوعظ قال ابو القاسم من تہاون بالآداب
عوقب بحرمان السنن ومن تہاون بالسنن عوقب بحرمان الفرایض ومن
تہاون بالفرایض عوقب بحرمان التوحید قال ابن المبارک
الادب من ثلثی العلم لان بالعلم یوقن وبالادب یقرب وما معنی ان
الرکوع واحد والسجود سجدتان قال الرکوع ادعاء العبودیۃ والسجد
تان شاہدا ہ وللمومنین فی السجود اشارۃ الی الخلق والموت والبعث
فالاشارت بالسجدۃ الاولی الی الخلق منہا خلقناکم والثانیۃ الی الموت وفیہا
نعیدکم وعند رفع الرّاس الی البعث ومنہا نخرجکم تارۃ اخری وصف البراء السجود
فبسط یدیہ ورفع عجیزتہ وخوی وقال ھکذا رایت رسول اللہ یسجد وخوی
الفرس مابین یدیہ ورجلیہ من الھواء و نیز بخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ ام

اذا صلی الرجل فلیجو واذ اصلت المرأۃ فلیحتفر البعویۃ ان یجافی عضل یدہ
عن جنبہ حتی یخوی ما بین ذلک الاحتفار الانضمام قال ابوالدرداء رأی
رجلا بین عینہ مثل ثقبۃ البعیرہی اثر السجود فی الجبھۃ فقال لولم یکن
ھذ الکان خیرا قال رجل انّی اخاف ان یوثر السجود فی جھتی فقال
اذا سجدت فتخفف ای ضع جبھتک علی الارض وضعاً خفیفاً وعن
علی رضی اللہ عنہ لوعلمت ان اللہ تعالیٰ قبل فی عمری رکعتین لما اھتمت
لانہ قال انما یتقبل اللہ من المتقین واذا قیل علمت بانی متقی فانجو
بقولہ ثم ننجی الذین اتقوا ورایت راعیا یرعی وھو فی الصلوٰۃ و
الذّیب بحفظ اغنامہ قلت متی صالح الذئب مع الغنم قال لما صالح
الراعی مع رب الغنم صالح الذئب ومع الغنم قال علیہ السلام ان العبد
اذا کثر الصلوٰۃ اجتمعت ذنوبہ علی ظھرہ فاذا رکع اجتمع علی عاتقہ الایسر
فاذا سجد انحطت علی الارض ماکان اللہ یعوذ لک الیہ وشیر بخط مبارک
سلطان المشایخ نوشتہ دیدہ ام قیل للخضری انت تقول بسقوط التکالیف
قال اقول یسقوا کلفۃ التکالیف وکیف اقول ذلک فان السالک
کلما ازداد قربہ ومنزلتہ عند اللہ تعالیٰ ازداد سعفتہ الی العبادت
وھو من امارت القبول قال شیخنا روزبہان بمصر قیل لی مرارًا
اترک الصلوٰۃ فانک لا یحتاج الیہا قلت لا اطیق ذلک کلفنی شیأ
آخر رایت بعض جہال الطریقہ ترکوا لعبادت من غیر اشارۃ قالوا
یجب السالک ان یکون دایماً فی الصلوٰۃ ماعرف المسکین ان للصلوٰۃ
قالباً وروحاً قالبہا الارکان وروحہا الحضور کالانسان مثلا کما ان
روح الانسان لا یکون انساناً بل ھو بعض الانسان فکذلک روح
الصلوٰۃ فمادام تعلق الارواح بالقالب باقیا یجب تیزن القالب الصلوٰۃ
والروح بروح الصلوٰۃ الی اوان انقطاع العمل واعبد ربک حتی یاتیک

الیقین وھو الموت قال ابو بکر الوراق کنت فی بیت بنی اسرائیل فوقع فی قلبی ان علم الشریعت یخالف علم الحقیقۃ فاذا رجل صاح علیّ یا ابا بکر کل حقیقۃ یخالف الشریعۃ فھو کفر فان کان اشارۃ او کلام ھاتف او ظھور خاطر فلا تلتفت الیہ البتۃ فان تیقن انہ من اللہ تعالیٰ کما سمع موسیٰ علیہ السلام تضرع بین ید اللہ حتی خلص عنہ قال ابو سلیمان ما وقع فی قلبی فلا اقبلتہ الا بشاھدین من کتاب اللہ تعالیٰ وسنۃ نبیہ علیہ السلام کان شیخ یقول الٰھی لا تبقنی مع الوھتک وابقنی فی متابعتہ سید المرسلین قیل لہ قال سیان عند الالوھیت ان یکون العبد فوق العرش او تحت الثریٰ والمحفوظ من قادہ التوفیق الی متابعۃ علیہ السلام واللہ تعالیٰ ما نسخ شریعۃ علیہ السلام بشریعۃ علیہ السلام بشریعۃ نبی آخر فکیف ینسخ بھوس سالک ومن ظن ان حاصل الریاضات رفع الخطاب وزوال العطاب فھو جاھل قولہ تعالیٰ اعملوا ما شئتم نزل فی حق الکفار کقول الطبیب للمریض بعد ما آیس عنہ الصحۃ اعطوہ ما شئتم الا تریٰ انھم اختلفوا فی حال من دخل الجنۃ بغیر حساب ومن دخل بعد الحساب ابن عطاء رح الثانیہ لانہ واقف لذہ معاتبۃ الحق تعالیٰ

نکتہ در بیان صلواۃ نقل سلطان المشائخ قدس سرہ فرمود کہ نماز نفل جماعت آمدہ است بعضے مشائخ و بزرگان گذشتہ گذاردہ اند شب براتے بود شیخ شیوخ العالم قدس سرہ مرا فرمود نماز کہ دریں شب آمدہ بگذارو تو امامت کن ہمچناں کردہ شد دلیل برین کہ ابن عباس رضی اللہ عنہ گفتہ است کہ شبے در خانۂ خالۂ خود میمونہ رضی اللہ عنہا بودہ ام پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم نزدیک او بود چوں ثلثان شب بگذشت بیدار شد و برنشست و نظر سوئے آسمان کرد آیہ ان فی خلق السموٰت والارض واختلاف اللیل والنہار تا آخر سورہ بخواند بعدہ برخاست وضو کرد در نماز بایستاد من نیز برخاستم

وضو کردم و بجاے حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بایستادیم چون
رسول علیہ السلام تحریمہ خواست بست من از مقام خود پس تر آمدم مصطفے
علیہ السلام نماز بشکست دست من بگرفت و برابر خود بایستادانید و در نماز شروع
کرد باز از جاے خود پس تر آمدم بعدہ حضرت رسالت علیہ السلام فرمود چرا
پس میروی گفتم مرا چہ زہرہ کہ برابر رسول رب العالمین بایستم رسول را
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حسن ادب من خوش آمد در حق من دعا کرد اللھم فقہہ فی
الدین و از سلطان المشایخ سوال کردند کہ اگر کسے نماز نفل مے گذارد و بزرگے
میرسد مصلے ترک نماز مے کرد و بدو مشغول مے شود چگونہ باشد فرمود نماز خود
تمام باید کرد باز عرضداشت کسیکہ نفل مے گذارد براے ثواب و دریافت
سعادتے مے گذارد دریں میاں اگر پیر او در رسد و او را در قدمبوس
پیر سعادتہا بسیار است و اعتقاد مریدان است کہ ایں ثواب صد بار بہ از آن
ثواب باشد فرمود کہ حکم شرع ہمچناں است و از سلطان المشایخ درویشے
سوال کرد کہ علماے دین وائمۂ اسلام مے گویند سنن رواتب و واجب و
نفل مکملات فرایض اند وجہ ایں تکمیل و بریں دعوی دلیل چیست فرمود
کہ معظم مقصود از صلواۃ ذکر حق است اقم الصلوٰۃ لذکری فاسعوا الی
ذکر اللہ ذکر با حضور دل مے باید لا صلوٰۃ الا بحضور القلب وحضور
مسے از اول تا آخر معتبر است پس باید کہ مرد باندیشد کہ دریں دو رکعت فرایض
نماز بامداد بچہ مقدار بحضور بود اندیشید و فرض کرد بقدر یک رکعت حاضر بود
و بقدر یک رکعت غافل ہر نفل کہ بعد ازاں بگذارد حضور خویش دراں تفقد نماید
و بداں مقدار ہر چہ کم ازاں بیند در تطوع بیفزاید تا انگاہ کہ راست آید قاضی
محی الدین کاشانی رحمۃ اللہ علیہ عرضداشت کرد بزرگے در کتاب چنیں آوردہ
است کہ مردم ہشیار ہر نفل کہ مے گذارد مے باید کہ نیت قضاے فوائت کند
و اگر ہیچ فائتہ مستقر نباشد محتمل است کہ فائتہ بودہ باشد کہ علم او بداں نمیرسد

در دوگانہ نیت نخستیں فجرے کہ حق را بر ویست بگذارد و در چہارگانہ بہ نیت اول ظہری کہ خدائے را بر ویست و ہمچنیں عصر و عشا و ازینجا کہ گفتہ شد در ہمہ رکعتہا فاتحہ و سورتے بخواند و مغرب و وتر نیز در چہارگانہ نفل مے تواں کرد و بر سر رکعت سوم قعدہ بجا آرد و در وتر قنوت کذلک اقامت نماید عموم لفظ نفل مطلق نوافل موقت را شامل است ضحیٰ و اشراق و تحیۃ وضو و تحیت مسجد موقت اند بوقتے معین مستند بسببے ملایم ایں نوع ہم مراد باشد یا نے سلطان المشایخ فرمود نعم باشد چہ ایں صفت و ایں قید منافی نفل نیست ہر چہ نفل است در قضائے فوائت شاید مصروف گردد و مے فرمود پیغمبر صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم فرمودہ است ہر کرا مہمے پیش آید و نداند کہ خیر او در ترک آنست و یا در اقدام آں دو رکعت نماز استخارہ بگذارد و در رکعت اول بعد فاتحہ قل یا ایہا الکافرون و در رکعت دوم بعد فاتحہ قل ہو اللہ احد بخواند ایں را اثر بسیار است و استخارہ کہ وقت اشراق مے گذارند بداں بسندہ نباید کرد ملایم ایں حکایت فرمود بزرگے در سفر از خادم آب خواست تا بخورد بر نیت آں آب خوردن استخارہ گذارد رخصت نیافت خادم را گفت کہ ایں آب نخواہم خورد خادم گفت آنجا آب دشواری دارد کرت دیگر استخارہ گذاردہم رخصت نیافت آں آب را بریخت مار بچہ ازاں آب بیروں افتاد و مے فرمود استخارہ کہ روزے گذارند برائے خیریت آں روز است ہر جمعہ ہم مے گذارند برائے خیریت آں ہفتہ روز عید ہم مے گذارند برائے خیریت سال و سلطان المشایخ بجانب امیر خسرو رحمۃ اللہ علیہ نبشتہ است اگر در ضمیر انشراحے یابد بر پے انشراح رود کہ دراں طریقت اصلے معتبر است و در کل کارہا استخارہ را تقدیم نماید و مے فرمود در سفر چوں بمنزلے رسد نخست در مسجد جمعہ باید رفت پیش محراب دوگانہ بگذارد بعدہ جائے فرود آید دو رکعت نماز بارواح مادر و پدر آمدہ است در ہر رکعت بعد فاتحہ چہار قل بخواند و مے فرمود بعضے نماز جنازہ غایب مے گذارند

بعدہ فرمود کہ روا باشد زیرا کہ مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وسلم بر نجاشی ہمچناں گذاردہ است
او در غیبت مردہ بود وامام شافعی ایمعنی جائز میدارد اگر عضوے از میت مثلاً
دستے و یا انگشتے موجود باشد بر آں ہم نماز بگذارند از نسبت ایمعنی حکایت شیخ
جلال الدین تبریزی افتاد فرمود چون شیخ نجم الدین صغری را کہ شیخ الاسلام
دہلی بود با او نقارے افتاد واو چناں انگیخت کہ شیخ جلال الدین را جانب ہندوستان
رواں کردند الغرض چوں شیخ جلال الدین را جانب ہندوستان رواں کردند او
در بداؤں رسید یکروز بر لب آب سوتہہ نشستہ بود برخاست و تجدید وضو کرد
وحاضران را گفت بیائید تا بر جنازہ شیخ الاسلام دہلی نماز کنیم بعد گذاردن نماز
روے سوے حاضر آورد و گفت کہ اگر شیخ الاسلام دہلی مارا از شہر بیروں
کرد شیخ ما او را از جہان بیروں کرد سے فرمود کہ نماز یست بجہت محافظت نفس
سے گذارید واں اینست ہر وقت کہ مردم از خانہ بیروں آید باید کہ دوگانہ بگذارد
و بیروں آید تا بلائے کہ در راہ باشد حق تعالیٰ ازاں نگاہ دارد وہر گاہ کہ در خانہ
در آید ہم دوگانہ بگذارد تا ہر بلائے کہ از خانہ خیزد حق تعالیٰ ازاں نگاہ دارد و دریں
دوگانہا خیر و سلامتی بسیار است بعد ازاں فرمود اگر کسے را ایں دوگانہا
گذاردہ نشود بوقت بیروں آمدن و دروں آمدن اٰیۃ الکرسی بخواند ہماں غرض
حاصل شود و اگر آیۃ الکرسی نخواند ایں کلمہ گوید سبحان اللہ والحمد للہ ولا الہ
الا اللہ واللہ اکبر ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم ہم تمام است و اگر
کسے در اوقات مکروہہ در مسجد در آید و آں ساعت تحیّت مسجد نتواند گذارد ہمیں چہار
کلمہ بگوید غرض حاصل شود بعدہ روے مبارک سوے حاضراں کرد و فرمود
ہر کہ بود بحسن عمل بمقامے رسید اگرچہ فیض نازل است اما جد و اجتہاد باید
کرد آنگاہ ایں بیت بر لفظ مبارک راند ؎ گرچہ ایزد دہد ہدایت دیں ٭ بندہ
را اجتہاد باید کرد ٭ نامہ کاں بحشر خواہی خواند ٭ ہم ازینجا سواد باید کرد ٭ و بخط
مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ ام کان عمر یقعی ویشی فی الصلوٰۃ

ای بلغ مریدیه الثری بین سجدتین لایفارق بهما الارض وذلک فی التطوع وقت کبر سنٍ قال الحکیم سنائی فی بیان الصلوٰة قصیده

بنده تا از حدث بروں ناید ‖ پرده عز نماز نکشاید ❊ ❊
پاے اگر برنہی ببام فلک ‖ باده گر در کشی ز جام فلک
تات چوں خرد ینمقام خراب ‖ شکم از ناں پرست پشت از آب
کے ترا حق ز لطف برگیرد ❊ ‖ تا نمازت بطوع بپذیرد ❊
سگ ز دُم جاے خود بروبد باز ‖ تو نروبی براے جاے نماز
ہرچه جز حق بسوز غارت کن ‖ ہرچه جز دیں از و طہارت کن
ورنه ابلیس از دروں نماز ‖ گوش گیرد بروںت آرد باز
گرچه پاک است ہرچه بابت تست ‖ ہمه در جنب حق جنابت تست
تا بجاروب لا نروبی راه ❊ ‖ کے شوی در سراے الا الله
چوں تو با صدق در نماز آئی ‖ با ہمه کام خویش باز آئی
یک سلامے دو صد سلام ارزد ‖ سجدهٔ صدق صد قیام ارزد
از خشوع دل است مغز نماز ‖ ورنه باشد خشوع نیست نماز
ورنه باشد خشوع و مسازی ‖ دیو بر سلبتش کند بازی

نکته در بیان صوم سلطان المشائخ قدس الله سره العزیز مے فرمود که پیغمبر صلے الله علیه وسلم فرموده است من صام الدھر لاصام ولا افطر وحدیث دیگر فرموده است من صام الدھر ضیقت علیه جهنم هکذا وعقد تسعین تطبیق میان ایں دو حدیث چگونه باشد فرمودند لاصام ولا افطر معنی چنیں باشد ہرکه پیوسته روزه دارد با آں پنجروز ہم عیدین وسه روز تشریق گوئی نه روزه داشته ونه افطار کرده وہرکه پیوسته روزه دارد وآں پنجروز افطار کند دوزخ ہمچنیں تنگ شود عقد نود گرفت معنی آں باشد که در دوزخ اوراجاے نباشد وے فرمود در حدیث آمده است

یعرض الاعمال علی اللہ یوم الاثنین ویوم الخمیس فاحبّ ان یعرض عملی واناصائم
و مے فرمود کہ از شیخ نجیب الدین متوکل شنیدم ہر کہ روز پنجشنبہ و آدینہ و شنبہ
متصل روزہ دارد بوقت افطار روزہ سوم حاجت خواہد امید باشد کہ با جابت
پیوندد و در عوارف مے نویسد ورد فی الخبر من صام ثلثۃ ایام من الشہر الحرام
والجمعہ والسبت یعتق من النار سبعمائۃ عام و مے فرمود کہ پیغمبر صلے اللہ
علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است للصایم فرحتان فرحۃ عند الافطار و فرحۃ
عند لقاء الجبار ایں فرحت اکل و شرب نیست ایں فرحت برا تمام صوم است
یعنی چوں صوم تمام شود او را فرحتے پدید آید الحمد للہ کہ ایں طاعت را جزائے
معین است چوں جزاے روزہ نعمت دیدار است ہر آئینہ صایم با تمام صوم
شاد شود باید نعمت رویت بعد ازاں فرمود ہر طاعتے را جزائے معین است
جزاے روزہ نعمت دیدار است دریں میاں ذکر ایں حدیث افتاد
کہ الصوم لی وانا اجزی بہ یکے از حاضراں گفت کہ اینچنیں ہم شنیدہ
شدہ است الصایم لی سلطان المشایخ تبسم کرد و فرمود انگاہ انا اجزی کہ باید
گفت بعد ازاں سخن او را اصلاح فرمود کہ ایں یا بمعنی لام آمدہ باشد و
مے فرمود در احیاء علوم مے آرد کہ الصوم نصف الصبر
والصبر نصف الایمان بعد ازاں فرمود کہ الصوم نصف الصبر
چہ باشد در حقیقت صبر فرمود کہ صبر غلبہ باعثۂ حق است بر غلبہ باعثۂ
ہوا اصل باعثۂ ہوا دو چیز است خشم و شہوت و صوم شہوت را مقہور
مے کند پس الصوم نصف الصبر یافتم و مے فرمود درویش باید کہ
ثلث سال روزہ دارد یعنے چہار ماہ ایں را قسمتے کردہ اند آنانکہ سہ ماہ
دارند و دہ محرم و دہ ذی الحجہ و نیز دہ روز دیگر روزہا متبرک و
مراسم بدارند ثلث سال باشد در مجلس سلطان المشایخ
جمعے از عزیزاں چوں مولانا حسام الدین حاجے

و مولانا جمال و یاران دیگر حاضر بودند طعامے پیش آوردند فرمودند هرکه صایم نیست
بخورد بیشتر یاراں چوں ایام بیض بود صایم بودند بعد ازاں طعام پیش آں دو
کس که روزه نداشته بودند فرستاد انگاه بر لفظ مبارک راند چوں عزیزاں برسند طعام
پیش باید آورد و کسے را نباید پرسید که تو صایمی زیرا که اگر بگوید صائمم ریا را تداخلے
باشد و اگر صائم مردے راسخ و صادق باشد که ریا را برو گذر نباشد و گوید صایمم حال
طاعت سرّ او در دفتر علانیه نویسند و اگر گوید صایم نه ام دروغ گفته باشد و اگر ساکت
ماند استحقار سائل کرده باشد شیخ عزیز الدین قرابت سلطان المشایخ میفرمود
که در خواب دیدم که سلطان المشایخ مرا مے گوید که تو روزه میداری گفتم اگر فرمان
باشد بدارم فرمود روزهٔ دل بدار بعده ایں عزیز الوجود از خدمت شیخ نصیر الدین
محمود پرسید که سلطان المشایخ مرا در خواب روزهٔ دل فرموده است مراد
ازیں روزهٔ دل چیست فرمودند شما را امر بمراقبه کرده اند و سلطان المشایخ
مے فرمود بسیاراں طے مے کنند و روزها میدارند مقصود ازاں عجب و ریا باشد
دریں محل ایں بیت بر زبان مبارک راند بیت لنگهنت گر نزا کن فربه + سیر
خوردن ترا لنگهن به + و میفرمود که شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین قدس
الله سره العزیز اکثر افطار بودے اگرچه تپ آمدے با فصد کردے و شیخ
الاسلام بهاؤ الدین زکریا انار الله مرقده صوم کمتر بودے اما طاعت و
عبادت بسیار کردے و ایں آیت فرو خواندندے کلوا من الطیبات و اعملوا
صالحا و فرمودند او ازاں‌ها بود که ایں آیت در حق او درست آید و دریں محل
سوال کردند که مقصود ازیں طیبات چیست و آنچه اصحاب کهف گفتند ازکی
طعاما آنچه طعام بود هر طبیعت بداں مائل باشد انگاه بر لفظ مبارک راند بقول
بعضے ازاں طعام مقصود برنج بود مسافر بے اذن مضیف روزه
ندارد و لقوله علیه السلام من نزل علی قوم
فلا یصومن تطوعا الا باذنهم و بخط مبارک حضرت

لفظ لنگهن هندی بمعنی روزه

سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ ام الصوم للمسئ جنۃ وللمحسن جنۃ عن ذوالنون
اذا اردت ان تذھب قساوۃ قلبک فادم الصیام فاقل الاقیام وان
بقیت فالطف الاتیام وقیل لاعرابی الصوم فی سموم البادیۃ قال کانت
الدنیا ولم اکن وتکون ولم اکن فادع ایامی ان تذھب نکتہ دربیان
زکوٰۃ وصدقہ وبخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ ام کہ شیخ شیوخ
العالم فرید الحق والدین فرمود زکوٰۃ بر سہ نوع است زکوٰۃ شریعت وزکوٰۃ
طریقت وزکوٰۃ حقیقت وزکوٰۃ شریعت آنست کہ از دویست درم پنج درم
بدہند وزکوٰۃ طریقت آنست کہ از دویست پنج درم نگاہدارند وباقی بدھند
وزکوٰۃ حقیقت آنست کہ ہمہ بدہد وہیچ نگاہ ندارد وبعدہ فرمود آنکہ از دویست
درم پنج درم میدہند ہمیں باشد کہ اورا بخیل نگویند اما اورا سخی ہم نتواں گفت
سخی اورا گویند کہ از زکوٰۃ زیادہ دہد بعدہ فرمود کہ فرق میاں سخی وجواد اینست
سخی آں باشد کہ گفتیم فاما جواد آنست کہ بسیار بخشد مثلاً از دویست درم پنج درم
نگاہدارد وباقی بخشد و مے فرمود جنید رحمۃ اللہ علیہ با علمائے عہد خود گفتے
یا علماء السوء زکوٰۃ علم بدہید یعنے از دویست مسئلہ کہ آموختہ اید بر پنج مسئلہ
کارکنید واز دویست حدیث پنج حدیث معمول دارید وبخط مبارک حضرت
سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ ام قال النبی علیہ الصلوٰۃ والسلام مامنع
قوم من الزکوٰۃ الاحبس اللہ عنھم المطر ولولا البہایم لم تمطر وعنہ علیہ السلام
من مات عشرین فرسخا فی عشرین فرسخ مانع الزکوٰۃ یوخذ بذنبہ
مر موسیٰ علیہ السلام الشاب یحسن الصلوٰۃ ثم راہ بعد سنین علی ما
ترک فاوحی اللہ تعالیٰ الیہ یاموسیٰ ما اصنع بصلوٰۃ اذا لم یود زکوٰۃ مالہ
یاموسیٰ ان الصلوٰۃ والزکوٰۃ توامان لا اقبل احدھما دون الاخر و
مے فرمود صدقہ است ومروت ووقایہ است صدقہ آنست کہ مردم چیزے
بمحتاجے بدہند امامروت آنست کہ دوستے را چیزے بدہد وایں کس ہم بمقابل

آں چیزے بدہد و وقایۃ آں است کہ مردم خود را از زخم زبان و تشنیع و سفاہت
یکے باز خرد و پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ایں ہر سہ کردہ است انگاہ فرمود کہ مولفہ
قلوب را حضرت رسالت دراول عہد چیزے دادے چوں اسلام قوت
گرفت بعد ازاں نداد بعدہ فرمود در صدقہ پنج شرط است چو ایں شرائط
در صدقہ موجود شود بے شک آں صدقہ قبول افتد ازاں پنج شرط دو شرط
پیش از عطاست یکے آنکہ انچہ خواہد داد از وجہ حلال بدہد دوم آنکہ مردے
صالح را بدہد و دو شرط در حالہ عطاست یکے آنکہ بتواضع و بشاشت و انشراح
بدہد دوم آنکہ خفیہ بدہد و یک شرط کہ بعد از عطاست انچہ بدہد پیش آں را بر سر
زباں نیارد و ذکر آں نکند وے فرمود کہ شیخ ابو سعید ابوالخیر قدس اللہ سرہ
انفاقے عظیم داشت یکے بخدمت او ایں حدیث خواند کہ لا خیر فی الاسراف
شیخ ابو سعید ابوالخیر او را فرمود لا اسراف فی الخیر و فرمود روزے امیر المومنین
علی رضی اللہ عنہ در خطبہ مے گفت کہ ہرگز یاد ندارم کہ رسول علیہ السلام تا
شب چیزے بر خود نداشت از بامداد تا قیلولہ ہر چہ بودے بدادے و بعد از
قیلولہ تا شب ہر چہ بودے بدادے وے فرمود ہرگاہ کہ دنیا اقبال کند
بباید داد کہ کم نیاید و ہر گاہ کہ روئے ازیں کس بگرداند ہم بباید داد کہ چوں برفتن
روے نہاد نخواہد ماند بارے مردم را بدست خود بدہد و شیخ نجیب الدین
متوکل بدیں عبارت گفتے چوں آید بدہ کہ کم نیاید و چوں میرود نگاہ مدار کہ
نیاید وے فرمود دنیا جمع نباید کرد ہر چہ میرسد خرج کند و ذخیرہ نکند بعدہ ایں
بیت بر زبان راند ؎ زر از بہر خوردن بود اے پسر * ز بہر نہادن چہ
سنگ وچہ زر * بعدہ فرمود کہ خاقانی ملایم ایں گفتہ است ؎ چوں
خواجہ نخواہد راند از ہمتے خود گامے * آں گنج کہ او دارد پندار کہ من دارم *
و کاتب حروف وقتے برابر جد مادرین خود مولانا شمس الدین
دامغانی رحمۃ اللہ علیہ بخدمت حضرت سلطان المشائخ رفتہ بود سخن

در محبت دنیا افتاد خدمت مولانا شمس الدین دامغانی آں بیت خاقانی
بخدمت سلطان المشائخ عرضداشت کرد ؎ زر دوست از دست جہاں
در زیر پائے پیل واں + ما زیر پائے دوستاں زر پیل بالا ریختہ + سلطان
المشائخ را باستماع ایں بیت بسطے پیدا شد وتحسین واستحسان بسیار فرمود ومیفرمود
حق تبارک وتعالی طبائع مختلف آفریدہ است یکے را چناں آفریدہ است کہ اگر
مثلاً دہ درم او را کفایت باشد قرارے باشد تا آں را بمصرف نرساند ویکے را چناں
آفریدہ است کہ ہر چہ بیشتر مے آید بیشتر مے طلبد وایمنی ازیں کس نیست قسمت از
لیست بعد ازاں فرمود کہ راحت از زر وسیم در خرچ کردن است ولہذا مرد از
ہیچ چیز راحت نیابد تا سیم خرچ نکند پس معلوم شد کہ راحت از زر وسیم در رفتن آں است
بعد ازاں فرمود از جمع زر وسیم کار آنست کہ از وے بدیگرے منفعت برسد ہادریں میاں
فرمود کہ مرا در ابتدائے حال دل بر جمع کردن چیزے نبود ہرگز در طلب دنیا نبودم
بعد ازاں خود پیوند جائے شد کہ ایشاں را دو کون در نظر نیامدے وترکے بیکبارگی
گی داشتن بعد ازاں فرمود پیش ازیں بر من وجہ معاش تنگے داشت وخوش
مے گذشت تا یک روز بیگاہ ترے یکے بر من نیم تنکہ آورد من گفتم کہ امروز بیگاہ
شدہ است وانچہ حاجت بود بمصرف رسیدہ ایں را بامداد خرچ خواہم کرد
چوں شب در آمد مشغول شدم آں نیم تنکہ دامن من مے گرفت وفرو مے کشید
چوں حال چناں دیدم گفتم خداوندا کے بامداد شود تا آں را تفرقہ کنم بعدہ فرمود
یکے بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس سرہ حکایت از شیخے
کرد کہ در آں عہد بودہ گفت آں شیخ مال بسیار دارد اما مے گوید کہ مرا در داد آں
آں اذن حق نیست شیخ شیوخ العالم چوں ایں بشنید تبسم کرد وفرمود کہ ایں
بہانہ ہاست اگر آں شیخ مرا وکیل خرچ کند من در سہ روز تمامی خزانہ او را خالی
گردانم ویک درم بے اذن ندہم کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ
نوشتہ دیدہ است ملکٌ علی باب من ابواب السماء ینادی من یقرض

تنکہ لفظ ہندی از سکہ نقرہ

الیوم یجد غداً وعنہ ما جُبِلَ ولِیّ اللّٰہ الّا علی السخاوۃ وحسن الخلق سئل
احد ما فعل اللّٰہ بک قال خف کفۃ حسناتی فرایت قبضۃ القیت فیھا
وثقلت قلت ما ھذا قال کف تراب القیت فی قبر مسلم اشتری
عبد اللّٰہ بن ابی بکر جاریۃ بعشرۃ الاف درھم فطلبت دابۃ لتحملھا
فناداہ رجل ھذہ انثی فقال عبد اللّٰہ احملوھا علی دابۃ واذھبوا بھا
الی منزلھا امساک مع اللطف افضل من البذل مع الجفاء سال رجل
عن عبد اللّٰہ المبارک سبعمایۃ درھم فکتب الی وکیلہ سبعۃ الاف
درھم فسالہ الوکیل عن المال کتب انہ سال سبعمایۃ وکتبت سبعۃ الاف
درھم افتی ھذا افناء الغلۃ فکتب ابن المبارک ان کانت الغلۃ قد نفدت
والمنعم ایضاً قد ینفد قال ارسطاطالیس لذی القرنین بعد الا
ستیفاء ملکت العباد بالفرسان وتملک القلوب بالاحسان سئل
اعرابی عن المروۃ قال ان لا یمیل احد الا نالہ رفدک ولا تمر
ما جد الا رفعت نفسک عن رفدہ الاحسان قبل الاحسان
فضل والاحسان بعد الاحسان مکافاۃ والاحسان بعد الاشارۃ
جود والاشارۃ قبل الاساءۃ ظلم والاساءۃ بعد الاساءۃ مکافاۃ
والاساءۃ بعد الاحسان لوم وشوم قال ابن المبارک سخاء النفس عما
فی ایدی الناس اکبر من سخاء البذل ومروۃ القناعۃ اکبر من مروۃ
العطاء بقاء العالم فی الاخذ والاعطاء فان اخذت ولم نعط فقد
قصدت لتخریب العالم فی الحدیث ان اللّٰہ لیبغض البخیل فی حیوانہ
والسخی عند موتہ الذی لا یسخو الا عند خروجہ من الدنیا قال ابلیس ابغض
الناس الیّ الفاسق السخی واحب الناس الیّ العلم بین البخیل

خواجہ حکیم ثنائی فرماید ؎ ہرچہ داری برائے حق بگذار +
کز گدایان خریف ترا ایثار + وزتن وجان وعقل ودل بگذار +

دررہِ او دے بدست بیار * سیّد سرفراز آل عبا * یافت تشریف سورۂ
ہل اتیٰ * زاں سہ قرص جویں بے مقدار * یافت در پیش سید آں بازار *
نکتہ در بیان حج حضرت سلطان المشایخ قدس سرہ مے فرمود اگر کسے
بہ نیت حج از خانہ رواں شود و یا آنکہ از خانہ کعبہ باز گشتہ باشد در ہر دو صورت
اگر در راہ بمیرد ہر سال ثواب حجے مبرور در دیوان او بنویسند کاتب حروف
بخط مبارک سلطان المشایخ نوشتہ دیدہ است من مات فی طریق مکۃ
مقبلا او مدبرا فھو شھید و مے فرمود بعضے مردمان در حج میروند چون
باز مے آیند ہمہ روز در ذکر آں مے باشند و در مجالس ایں حکایت میکنند
ایں نیکو نیست وقتے مردے مے گفت فلاں جا گشتم و فلاں جا گشتم عزیزے
او را گفت اے خواجہ از انچہ بودہ نگشتہٗ دریں محل امیر خسرو شاعر رحمۃ اللہ
علیہ عرض داشت کرد کہ بندہ را عجب آید از طایفہ کہ بخدمت سلطان المشایخ
پیوند کردہ باشند باز طرفے روند و ملائم اینمعنی عرضداشت دیگر کردہ ملیح کہ یار من
است وقتے سخنے از و شنیدہ ام از اعتقاد او و در دل من کار کردہ است و آں
سخن اینست کہ حج کسے رود کہ او را پیرے نباشد سلطان المشایخ چون
این سخن بشنید چشم پرآب کرد و فرمود این رد بسوی کعبہ رود و آن بسوی دوست بعدہ فرمود کہ حج
رفتن کار اینست کہ ذکر حق و مشغولی تنگ مے آید و بر آں ملازمت
نمے تواند کرد خود را بیروں میزند و مے فرمود کہ در لاہور مذکری بود سخنے
گیرا داشت چوں او عزیمت خانہ کعبہ کرد و بدولت حج رسید و باز گشت در
لاہور آمد تذکیر گفتن گرفت آں لطافت و ذوق کہ پیش از حج رفتن در سخن
او بود بعدہ کہ از خانہ کعبہ آمد بداں آب نماندہ بود قصّہ ایں حال ازو پرسید گفت
آرے ہمچنیں است دریں سفر دو وقت نماز از من فوت شدہ بود بعد ازاں
فرمود بعد نقل شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز اشتیاق
حج مرا غالب شد گفتم بارے دراجودھن بروم بزیارت شیخ القصّہ چوں بزیارت

شیخ شیوخ العالم رسیدم آں مقصود مرا حاصل شد مع شیئ زائد سال دیگر ہم ایں ہوس باعث آمد باز بزیارت شیخ رفتم آں غرض حاصل بود وے فرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس سرہ چند بار آرزوے حج کرد و رواں شد بحدے کہ دراوچہ رسید در دل مبارک شیخ شیوخ العالم گذشت کہ شیخ من شیخ قطب الدین بختیار قدس سرہ حج نکردہ است مرا چرا باید کرد کہ مخالفت پیر کنم ازانجا کہ بازگشت وکاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ است العمرۃ فی الحج کالنافلۃ بعد الفریضۃ والصدقۃ بعد الزکوٰۃ عن ابن عمر رضی اللہ عنہما من لوحتہ الشمس فی سبیل اللہ او فی الحج او فی العمرۃ لم تلوحہ النار و فی الخبران مقام ابراہیم والرکن الیمانی والحجر الاسود یقولون النبی علیہ السلام یوم القیامۃ اشفع انت لمن لم یزرنا فانا نشفع لمن زارنا عمر طاف بالبیت وقال اللہم ان کنت علی ایما او ضغثا فامحہ عنی فانک تمحو ما تشاء وتثبت وعندک ام الکتاب قال عارف بعد الحج الٰہی ان قبلت فثبت عظیمۃ واعطنی ثواب المقبولین وان لم تقبل فتغرہ عظیمہ فاعطنی ثواب المصابین عن الفضیل حج ام ابراہیم کانت حبلی بہ فولدت ابراہیم بمکۃ فجعلت تطوق وتقول ادعوا اللہ لابنی ان یجعلہ اللہ رجالا صالحا قال رجل للحی ابن معاذ الرازی ارید ان ادخل البادیۃ بلازاد فقال حسن ان لم تفعل الثلاث قال ماہی قال لا تلبس الصوف فانہ خالوت ولا تتکلم فی الزہد فانہ خرقہ ولا تصل النوافل فانہ مسالت وی فرمود کعبہ را دوبار خراب کردہ اند وپیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است کہ کعبہ را دوبار خراب کنند بار سیوم بر آسمان برند واین در آخر الزمان باشد بعد ازان قیامت قایم شود وآنچنان باشد چون قیامت نزدیک آید تبان را بیارند و در کعبہ نہند از قبیلہ کہ نام او اوس باشد زنان بیایند و در پیش آں تبان پای بکوبند آنگاہ کعبہ را بر آسمان برند نکتہ دربیان فضیلت ضیافت سلطان المشائخ

قدس سرہ مے فرمود یاران پیغمبر علیہ السلام بخدمت رسول صلی اللہ علیہ و
آلہ وسلم مے آمدند البتہ تا چیزے نخوردندے باز نگشتندے و مے فرمود وقتے
جبرئیل علیہ السلام بر مہتر ابراہیم صلوات اللہ علیہ آمد مہتر ابراہیم او را پرسید
کہ یا جبرئیل چہ فرماں آوردی گفت کہ امروز مرا فرماں شدہ است تا بندہ از
بندگان خدا را تشریف خلعت بپوشانم و خطاب او خلیل اللہ گردانم مہتر
ابراہیم علیہ السلام گفت کہ آں بندہ کدام است مرا بگو تا خاکپاے او را سرمہ
چشم خود سازم جبرئیل علیہ السلام گفت آں بندہ توئی مہتر ابراہیم علیہ السلام
از فرحت ایں بشارت بیہوش شد بعد از دیرے بہوش باز آمد پرسید بسبب
کدام عمل گفت بسبب نان دہی و مہتر ابراہیم علیہ السلام چوں خواستے کہ نان
خورد بطلب مہماں بیروں آمدے یک دو میل برفتے و نان نخوردے
الا مع ضیف از ینجاست کہ کنیت او ابو الضیفاں گفتندے و از صدق
نیت اوست کہ مایدہ در مشہد او تا دور قیامت باقیست روزے مشرکے
مہمان او شد مہتر ابراہیم چوں دید کہ او بیگانہ است او را طعام نداد فرمان رسید
کہ اے ابراہیم ما او را جاں میتوانم داد تو نان نمیتوانی داد و مے فرمود سید
احمد کبیر رحمۃ اللہ علیہ گفتہ است کہ وقتے بانفس خود مجادلہ مے کردم ہرچہ بروے
عرض کردم قبول مے کرد ہمینکہ اطعام طعام و ایثارش باز نمودم ابا آورد و عذرہا
کردن گرفت ہماں زماں دانستم کہ رضاے خداے تعالیٰ درینکار است ہمیں را
پیش گرفتم ہم ازینجاست کہ در خاندان پاک او بیشتر ہمین است و اعمال و اوراد
کمتر است و میفرمود درویشے بود در بغداد ہر روز یکہزار صد و بیست کاسہ در مایدۂ
او خرچ شدے و سیزدہ مطبخ بود الغرض روزے از خدمتگاراں پرسید نباید کہ در
طعام دادن شما کسے را فراموش کنید گفتند خیر ما ہمہ را مید ہیم شیخ گفت نباید
کہ دریں کار اہمال برود گفتند شیخ ایں معنی از کجا مے فرماید شیخ گفت امروز
سہ روز است کہ مرا طعام ندادید ہر گاہ کہ شما مرا فراموش کنید دیگراں را

چگونہ فراموش نکنید و آنچناں بود کہ شیخ را مطبخ بسیار بود بعضے مطبخیاں میدانستند
کہ از دیگر مطبخ رسیدہ باشد و بعضے از مطبخ دیگر گماں بردند چوں سہ روز
گذشت آنگاہ ایں سخن بکشاد بعدہ در فضیلت طعام ایں حدیث فرمود
قال علیہ السلام ایما مسلم اطعم مسلما علی جوع اطعمہ اللہ من ثمار
الجنان و فی الحدیث ان اللہ یحب البیت الخصیب و مے فرمود مراعات
مہماناں انچہ میسر شود مے باید کرد در حدیث است من زار حیاً ولم
یذق منہ شیئاً فکان ما زار میتاً و فی الحدیث ثلث لا یحا
سب علیہ العبد ما اکلہ السحود وما افطر علیہا وما اکل
مع الاخوان و مے فرمود طعام دادن در کل مذاہب پسندیدہ است
و مے فرمود بزرگے گفتہ است یکدرم را طعام بسازند و پیش یاراں
آرند بہ از آنکہ بیست درم صدقہ کنند و مے فرمود کہ امیر المومنین علی فرمود
فرمودہ است اگر کسے یکدرم میان رفقا خرج کند بہ از آنکہ دہ درم بفقرا دہد
ہمچنیں دہ درم در حق رفقاے خود صرف کند بہ از آنکہ صد درم صدقہ کند و
اگر صد درم خرج کند ہمچناں باشد کہ بردہ آزاد کند و مے فرمود درویشے در سفر
بود بعد از چند سال بوطن خود باز آمد او را پیرے بود بزیارت او رفت آں
پیر او را پرسید از عجائب و غرائب چہ دیدی او گفت قطب العالم را
دریافتم او مے گفت کہ در تمامی عالم یک نیم مرد است نیم مرد آنست کہ
مصلا در ہوا اندازد نماز بگذارد و تمام مرد آنست کہ یک نان درست
بدرویش دہد و بخدمت سلطان المشائخ قاضی محی الدین کاشانی
عرضداشت کرد کہ در تالیف خواجہ ابو عثمان اسمعیل رحمۃ اللہ علیہ در نظر
آمدہ است کہ مشتمل بر دویست حدیث است کہ از صد شیخ سماع دارد از ہر شیخے
دو حدیث یکے از صحیحین دوم از غرایب الاخبار از انجملہ معنی یک
حدیث اینست کہ در بنی اسرائیل متعبدے بود شش سال

مرخدائے را عزوجل عبادت کرد در آخر عمر بر عورتے مفتوں گشت چنانچہ شش روز
بر سبیل استمرار باو در فساد بماند بعدہ پشیماں شدہ در مسجدے در رفت و روزہ گرفت
سہ روز متواتر چیزے نخورد چہارم روز مسلمانے یک رغیف پیش آورد وقت
افطار بر یمین وے یار ادو درویش بودند آں رغیف بدیشاں داد ہم درآں حال اجل
او در رسید و ملک الموت جان او را قبض کرد بعد از موت شست سالہ طاعت
او را در یک کفہ نہادند و شش روزہ معصیت در کفہ دیگر شش روزہ معصیت
بر کفہ شست سالہ عبادت راجح آمد بعدہ آں رغیف صدقہ را در کفہ شست سالہ
طاعت او نہادند راجح آمد و نجات یافت سلطان المشائخ قدس سرہ فرمود
عبد اللہ عباس رضی اللہ عنہما فرمودہ است علیکم بحدیث صاحب الرغیف
مثل ابن حارث است اگرچہ صورت حال متفاوت در حدیث آمدہ است
کہ در بنی اسرائیل زاہدے بود سالہا عبادت کرد اخر الامر در فتنہ عورتے افتاد
و یکے از کرامات او ایں بود کہ ہموارہ پارۂ ابر بر سر او سایہ کردے چوں ایں معصیت
از وے در وجود آمد آں کرامت از وے برفت و آں زاہد بسبب خجالت بگریخت
در مسجدے در رفت و درآں مسجد صاحب خیرے دہ نفر را ختم توریت فرمودہ
بود بعد در رؤس ایشاں ہر روز دہ رغیف فرستادے ہر یکے را یکے میدادند یک رغیف
بزاہد دادند از اصحاب ختم یکے را نرسید در وحشتے پیدا شد و گفتن گرفت نصیب من
زاہد برد چوں زاہد ایں سخن بشنید رغیف پیش او کشید بر فور آں ابر کرامت بیامد
باز بر سر او سایہ کرد معلوم گشت کہ توبۂ او قبول شد ازینجاست کہ عبد اللہ عباس
فرمود علیکم بحدیث صاحب الرغیف بعدہ قاضی محی الدین کاشانی رحمۃ اللہ
علیہ سوال کرد ترغیب و تحریص عبد اللہ بچہ چیز است فرمود با طعام و ایثار وے
فرمود من از بی بی فاطمہ سام رضی اللہ تعالیٰ عنہا شنیدہ ام او مے گفت
از برائے آنکہ پارۂ نان و کوزۂ آب بکسے دہند نعمتہائے دینی و دنیاوی ایثار
او کنند کہ بصد ہزار روزہ و نماز نتواں یافت و مے فرمود شیخ ابو اسحاق

کازرونی کہ نام او شہریار است وکنیت او ابو اسحاق چولہ بچہ بود در ایام صغر ریسمانے تنہ میکرد شیخ عبد اللہ حفیف در روے نظر کرد تا در سیماے او چہ دید او راگفت بیا مرید من شو ابو اسحاق حیراں ماند وگفت من چہ دانم کہ مرید چہ باشد فرمود تو دست بر دست من نہ وبگو مرید تو شدم ابو اسحاق ہچناں کرد انگاہ پرسید من چکنم شیخ فرمود ہر طعامے کہ بخوری چیزے ازاں نصیب دیگراں کنی الغرض روزے سہ درویش پیش ایں دیہ کہ ابو اسحاق مے بود گذشتند او در آنخال سہ نان بر دست گرفت واز پیش ایشاں آمد و در نظر ایشاں داشت آں درویشاں تناول کردند بعدہ بکدیگر گفتند کہ اینکار خود کرد عذر آں باید خواست یکے گفت دنیا او را بخشیدم ودوم گفت از سبب دنیا در فتنہ افتد دین او را بخشیدم سیوم گفت درویشاں جوانمرد باشند ہم دنیا وہم عقبے بخشیدم الغرض ایں شیخ ابو اسحاق از برکت آں طعام شیخے کامل شد تا ایں غایت درحظیرۂ او چنداں نعمت وراحت شد کہ حد نیست وے فرمود طاعتے است لازمہ وطاعتے است متعدیہ طاعت لازمہ آنست کہ منفعت آں ہماں یک نفس طاعت کنندہ را باشد وآں نماز وروزہ وحج واو راد ست اما طاعت متعدیہ آنست کہ از تو منفعتے وراحتے بدیگرے برسد وثواب آں بیحد واندازہ است ودر آں طاعت لازمہ اخلاص شرط است تا قبول افتد اما در طاعت متعدیہ ہر گونہ کہ بکند مثاب باشد وے فرمود از شیخ ابو سعید ابو الخیر قدس سرہ پرسیدند کہ راہ بحق چند است گفت بعدد ہر ذرہ از موجودات راہے بحق است اما ہیچ راہے نزدیک تر از راحت رسانیدن بدلہا نیست ما ہرچہ یافتم دریں راہ یافتم وبدیں وصیت مے کنم وہموں گوید مرد باید کہ بدو کار مشغول باشد یکے آنکہ ہرچہ او را از حق باز دارد آں را از پیش دور کند ودوم راحتے بدلے برساند ہر کہ ایں راہ ووصفت بسر برد براحت ابد برسد وگرنہ سرگرداں بود لادین ولا دنیا وے فرمود در بدایہ اول دیوانہ بود وادرا مسخر نخاسی گفتندے

خواجہ زین الدین ساکن مدرسۂ معزی او را گفت ما را فائدہ بگو گفت
شراب بیار خواجہ زین الدین غلام فرستاد و شراب آورد پیش دیوانہ
نہاد دیوانہ گفت بر کنارۂ آب سوتھ رویم انجا بخوریم رفتند بر سر لب آب نشستند
دیوانہ خواجہ زین الدین گفت برخیز ساقی بکن برخاست پر مے کرد و مید اد
دیوانہ میخورد چندانکہ مست شد گفت جامہ بکشیم و در آب رویم چوں ازاں آب
بیروں آمد خواجہ زین الدین را گفت بر تو باد پنج خصلت را محافظت کنی یکے
آنکہ در خانہ کشادہ داری بر ہر کہ ہست دوم طلق الوجہ پیش آئی و ترحم و
بشاشت نمائی سیوم آنکہ ہر چہ میسر آید دریغ نداری از قلیل و کثیر پیش آری چہارم
آنکہ بار خود بر کسے ننہی پنجم آنکہ بار کسان را تن در دہی و سلطان المشائخ مے
فرمود گفتہ اند چوں مہمان بیاید ہیچ تکلف مکن چوں بخوانی ہیچ بار مگیر و میفرمود
درویشی اینست ہر آئندہ کہ بیاید بعد از سلام طعام پیش آرند انگاہ بحکایت
و حدیث مشغول باید شد بعد ازاں بر لفظ مبارک راند مدوا بالسلام ثم بالطعام
ثم بالکلام و مے فرمود وقتے امام شافعی رحمۃ اللہ مہمان دوستے رفت آں
دوست استعداد ضیافت از جنس طعام انچہ خواست بر کاغذ نوشت کنیزک
خود را داد و گفت ایں طعام مہیا کنی و خود بمصلحتے بیروں رفت امام شافعی
آں کاغذ ازاں کنیزک خواست و طعامے چند کہ مطبوع او بود الحاق کرد و
بنشست چوں کنیزک آں کاغذ بخواند ہر طعامے کہ امام شافعی الحاق کردہ
بود و نوشتہ آں ہم بپخت چوں صاحب بیت بیامد و طعام پیش کشیدند
طعام بسیار آمد و از انچہ او نبشتہ بود زیادت دید کنیزک را پرسید کہ چہ حال
است کنیزک کاغذ بدو نمود چوں آں مرد الحاق امام شافعی بدید عظیم خوش
شد آں کنیزک را عجیبے کہ داشت آزاد کرد و مے فرمود ہر طاعتے کہ بندہ
کند مالی یا بدنی یا خلقی اگر چیزے ازیں قبول افتد کار آں بندہ در پناہ
آں ساختہ شود انگاہ فرمود کہ قفل سعادت را کلید ہاست پس ہمہ

کلید ہا تمسک باید کرد ازیں کلید کشادہ نشدہ باشد بداں کلید دیگر کشادہ شود
واگر ازاں نشد بداں دیگر کشادہ شود **نکتہ** در بیان آداب خوردن **سلطان
المشائخ** قدس اللہ سرہ مے فرمود مے باید کہ پیش از طعام دست بشوید در
حدیث آمدہ است مَنْ اَحَبَّ ان یکثر خیر بیتہٖ فلیتوضّأ اذا حضر غذاءہ و
نیز چوں دست بکارہا مشغول باشد از الایشے خالی نباشد پس شستن بطہارت
و نیز اہت نزدیک تر باشد. و نیز مے فرمود کہ خوردن برائے استعانت بر اعمال
دیں و عبادت بود و آں سزاوار باشد بدانچہ نوع طہارت بروے تقدیم کنند و
مے فرمود نیز با نرا سنت است کہ مہماں را خود دست شویاند امام **شافعی** در خانۂ
امام مالک رحمۃ اللہ آمد امام **مالک امام شافعی** را دست شویانیدن گرفت
امام شافعی امتناع مے فرمود امام گفت بدیں سبب ناخوش مشو خدمت
مہماں سنت است ما ایم یعنی حکایت فرمود کہ **ہارون رشید ابو معاویۂ**
ضریر را مہماں طلبید چوں از طعام فارغ شدند **ہارون رشید** دست او شویانید
بعدہ او را گفتن ببیدانی کہ آب بر دست تو کہ میریز د گفتن نمیدانم گفت
امیر المومنین بعدہ گفت انما اکرمت العلم و اجللتہ **فاجلّک اللہ** و
اکرمک **کما** اکرمت العلم و فرمود چوں مہماں را دست شویاند اول دست
خود شوید و حکم دست شویانیدن خلاف حکم آب خورانیدن است بعدہ
فرمود آنکہ دست مے شویاند ایستادہ شویاند نشستہ بعدہ فرمود کہ یکے پیش جنید
رحمۃ اللہ علیہ آب آورد تا دست شویاند و نشست چوں او نشست جنید بایستاد گفتند
چہ کردی گفت او را واجب بود کہ بایستادے و دست شویانیدے چوں او نشست مرا
باید ایستاد وقتے در مجلس **سلطان المشائخ** طعام آوردند **سلطان المشائخ** تبسم کرد و
فرمود کہ در عرب طشت و آفتابہ کہ بعد از طعام آرند آں را ابو الیاس گویند یعنی مایۂ
نومید بست زیراکہ بعد ازاں ہیچ طعامے نخواہند آورد آنگاہ بر طریق طیبت فرمودند
کہ در ہندوستان ابو الیاس تنبول است کہ بعد از تنبول ہم طعام نیارند

بعد ازاں فرمود کہ در عرب تنبول نباشد از انعنے طشت و آفتابہ بازپسین را ابو الیاس گویند و نمک را بو الفتح گویند و مے فرمود ابتدا و انتہا بنمک کردن امان باشد از جذام قال علیہ السلام تو دوا ولو بالماء الحارّ و مے فرمود اینک انگشت بآب دہن تر مے کنند و نمک بر میگیرند نیامدہ است امیر حسن شاعر رحمۃ اللہ علیہ برین حرف در شکر این فائدہ گفت الحمد للہ حق نمکے بتجدید شد سلطان المشائخ تبسم کرد و فرمود نیکو گفتی قاضی محی الدین کاشانی حاضر بود فرمود کہ ملیح گفت سلطان المشائخ فرمود کہ ملوح است و مے فرمود پیش از طعام دعا گوید کان النبی علیہ السلام یقول فی طعام اذا قرب الیہ اللھم بارك لنا فیما رزقنا فاعن ناعذاب النار بسم اللہ و وقت طعام خوردن لقمہ اول بسم اللہ گوید و در دوم بسم اللہ الرحمن الرحیم و در سیوم بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ رب العالمین الرحمن الرحیم و بلند گوید تا دیگراں را یاد دادہ باشد و اگر با ہر لقمہ بسم اللہ گوید بہتر باشد تا سر طعام مانع ذکر نشود و آخر الحمد للہ بہتر آنست کہ در لقمہ اول بسم اللہ گوید و در دوم بسم اللہ الرحمن و کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ است عن ابن عباس اذا وضع الطعام بین یدیہ یقول بسم اللہ عنی عن کل آکل معی و کاتب حروف خدمت مولانا فخر الدین زرادی خلیفہ سلطان المشائخ را دیدہ بود کہ در ہر لقمہ بسم اللہ الرحمن الرحیم مے گفت و سلطان المشائخ مے فرمود کہ بزرگے بود ہر لقمہ کہ برگرفتے بگفتے اُخِذُ بِاللّٰہِ و مے فرمود قال عمر اذا اکلتم اللحم فابدوا بالثرید قبل اللحم و مے فرمود در لقمہ کس ننگرد و لقمہ بزرگ نکند و لقمہ را نگذارد دیگر بار بکاسہ نبرد و دست و دہاں بنان و سفرہ پاک نکند و استخواں برائے مغز بیروں کردن بر نان نزند و ہیچ چیز بزباں نہند و مے فرمود تا تواند بر سفرہ آب نخورد و انگشت دست راست خنصر و بنصر کہ چرب نشدہ باشد کوزہ را بگیرد دریں معنی حکایت فرمود کہ در خانہ شیخ بدر الدین غزنوی رحمۃ اللہ علیہ دعوتے

بود چوں طعام بر داشتند درویشے پیش از آنکه دست بشوید آب است وخورد
شیخ بدرالدین رحمۃ اللہ علیہ خواست کہ با آں درویش ماجرا بکند بسبب ترک
ادب قاضی منہاج الدین جورجانی رحمۃ اللہ علیہ شفاعت کرد شیخ از سر
آں درویش بگذشت زیرا کہ اگر دست و دہن آلودہ در کوزہ آب خورد کوزہ
آلودہ شود تا اگر کسے دیگر در آں کوزہ آب خوردا ورا دشوار نماید و بخط مبارک
سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام النفخ الانسان فی الماء قال انکان من
ربق فلا باس من الریق الکبیر راء حضرت سلطان المشائخ در تامل شد
یکے از حاضراں لفظے چند فرو خواند کہ ایں حدیث است ہر کہ آب خوردیک
دست بیش کند او آمرزیدہ شود سلطان المشائخ فرمود کہ ایں حدیث در کتب
احادیث کہ مشہور و معتبر است نیامدہ است شاید کہ بودہ باشد حدیثے کہ مردم
بشنودند تواند گفت کہ ایں حدیث نیست اما ایں نتواں گفت کہ در کتبے کہ احادیث
جمع کردہ اند و اعتبار یافتہ نیامدہ است وے فرمود وقت طعام خوردن
خاموش نباشد کہ عادت گبرانست وطعام را مدح و ذم نکند کاسہ بوقت پاک
کردن بدست بگیرد بر سفرہ نہادہ پاک نکند کہ ایں کاسہ نمازے نباشد وقتے
در مجلس سلطان المشائخ طعام آوردند چوں طعام خرج شد امیر خسرو
رحمۃ اللہ علیہ کاسہ را پاک مے کرد وے لیسید حضرت سلطان المشائخ
فرمود کہ چہ میکنی عرضداشت کرد بزرگے بود او را خواجۂ کاسہ لیس میگفتند
او مے گفت من کاسہ لیس خواجہ ام وقت نکند لقولہ علیہ السلام النفخ فی الطعام
یذہب البرکت و از کہتراں کسے را نوالہ ندہد مگر شیخ دہد نوالہ کسے دہد کہ او را
ولایتے تواند داد و اگر دادر دنکند دست از طعام تا ہمہ نکشند نکشد پیش از
سفرہ برداشتن نخیزد نان پارہ پاو بیش کسے ننہد و کسے را بسر کار چیزے
ندہد و در اثنائے طعام خوردن سلام و جواب نگوید انگاہ فرمود کہ شیخ
ابو القاسم نصیرآبادی پیر شیخ ابو سعید ابو الخیر رحمۃ اللہ علیہما باپارال

بہمہ طعام خوردن مشغول بود ابو محمد جوینی پدر امام الحرمین اوستاد امام غزالی
درآمد و سلام کرد ابو القاسم و یاراں التفات نکردند چوں طعام خوردہ شد ابو
محمد جوینی گفت من درآمدم و سلام گفتم شما ہیچ جواب ندادید ابو القاسم گفت
رسم ما ہمچنین است ہر کہ در جمعے درآید اگر آں جمعے بطعام مشغول باشند آنکس را
مے باید سلام نکند و نشیند چوں از طعام فارغ شوند آنگاہ آنکس سلام کند امام
ابو محمد جوینی گفت ایں معنی از کجا میگوئی از عقل یا از نقل ابو القاسم گفت از روے
عقل طعامے کہ خوردہ مے شود براے قوت طاعت است پس آنکس کہ بریں نیت
استبقامے کند گوئی در عین طاعت است پس آنکہ در طاعت مشغول باشد مثلاً در نماز باشد
علیک چگونہ گوید و نیز مے فرمود سلام گفتن بر سفرہ جمع مشوش شوند و خواہند کہ قیام آرند
و ایں معنی منہی است لقولہ علیہ السلام ان فی الصلوٰۃ لشغلاً و ایں دلیل است
بر اینکہ در مشغولی سلام نباید کرد و مے فرمود در حدیث است طعامے کہ
بخورند از آں متقی بخورند و بکسیکہ طعام دہند آدمی باید کہ متقی باشد
آنگاہ فرمود طعام متقی دادن دشواری دارد زیرا چہ میان مہمانان مردم
چہ داند کہ متقی کیست بعدہ فرمود حدیثے دیگر در مشارق آمدہ ترا است
طعام دہید و سلام کنید ہر کہ ہست و مے فرمود بر سر سیرے خوردن روا نیست
مگر دو کس را یکے آنکس کہ مہمانان بروے برسند اگرچہ آنکس سیر باشد اما براے
آنکہ مہمان چیزے بخورد روا باشد اگر بر سر سیرے بخورد دوم صائمے را کہ
وجہ سحور نباشد اگر بر سیرے چیزے بکار برد روا باشد و مے فرمود اگر درویش
در طعام خوردن لذت بیابد آں لقمہ را نشاید کہ فرو برد اگر در یاد حق بودے
غالب آنست کہ آں لقمہ لذت ندادے شیخ سعدی گوید ؎ اگر لذت
ترک لذت بدانی + دگر لذت نفس لذت نخوانی + و بخط مبارک سلطان
المشائخ نبشتہ دیدہ ام من اکل و تختم دخل الجنۃ المختامت و ھو الساقط
علی الخوان قیل یا رسول اللہ ھل انزل الیک طعام من السماء قال اُنزل

زیادہ

الی طعام بمسجد ی قد رعلی بعث حمار الی السوق وقال لا تاکلو الاکلس
من السمک وھو سمک شبیہ الحیات ولاتکونن امغتد فی الجاھلیۃ الذی
تبلیغ الناس الی لطعام من غیران یدعی علیہ وفی الاسلام المقلد
الذی جعل دیۃ تابعاً للدین الغیر نکتہ دربیان آداب مائدہ کشیدن
حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود چوں سفرہ نہد
اول آستین درنوردد وابتدا از آستین راست کند لقولہ علیہ السلام کہمین
بطھور ہ وطعام وجمعیت برسفرہ سنت است وتنہا مکروہ لقولہ علیہ السلام
اجتمعوا علی طعامکم لیبارک لکم فیہ انگاہ خادم بپایاں آید ودستہا برہم
نہد وبگوید صلوات ولفظ صلوات از صحابہ گرفتہ اند کہ چوں جمعیتے خواستند
ساخت آواز دادندے کہ الصلوۃ جامعۃ تاہمہ حاضر شدندے وخادم
برپاے مے باشد تا جمع از سفرہ فارغ شوند کما قال قتادۃ قدم وفد
رفقام النبی علیہ السلام یخدمھم قال اصحابہ نحن نخدمھم یا رسول اللہ
قال لا انھم کانوا لاصحابی مکرمین والی احب ان اکافیھم چوں جمع دعا کردند
سراجی چراغدان از سفرہ برگیرد وانگاہ سقا کوزہ وآنکہ خادم کاسہ وآنکہ نمکدان وآنکہ
استخوان وترۂ آنکہ نان برگیرد ہمہ برعکس نہادن برگیرد چنانکہ درمسجد بیروں آمدن ورفتن
متاہلاں را بامداد راتبہ دہد وشبانگاہ برسفرہ نشانند مجرداں ہردو وقت برسفرہ نشینند وایں
صفت اہل بہشت است ولھم فیھا رزقھم بکرۃ وعشیاً چوں زخلالاں خلال برگیرد و
بشرک اللہ بالجنۃ دعا گوید قال علیہ السلام المتخللین من امتی فی الوضوء والطعام بعدہ خادم
جاروب بردست چپ گیرد وبروبد انگاہ دست شویانداول آستین رست درنوردد وخادم بریسر
ہردو پاے دست شویانداول خادم دعا کند طھرک اللہ من الذنوب وترک اللہ من العیوب
بعدہ سماع ابتدا از قوالان کند روی علیہ السلام الی بشراب فشرب منہ وعن یمینہ غلام
وعن یسارہ الاشیاخ فقال الغلام تاذن لی ان اعطی ھولاء فقال الغلام واللہ لا اوثر
بنفسی منک احداً قال علیہ السلام ایما منکم سقا اللہ من شراب الجنۃ سراجی انور اللہ
قلبک کوہل الغایب یلانصیب غایبان دور تر محمول است میفرمود بعد از آنکہ

طعام خورند تکبیر آمدہ است و آں تکبیہ بمعنی حمد است یعنے بر شکرانہ نعمت حمد گویند بعد ازاں فرمود وقتے رسول علیہ السلام صحابہ را فرمود کہ امید میدارم فردا اہل بہشت ربعے شما خواہید بود و ثلث و ارباع امتان دیگر یاراں شکر ایں نعمت تکبیر گفتند باز رسول فرمود علیہ السلام کہ ثلثے از اہل بہشت شما خواہید بود و ثلثانے امتان دیگر باز صحابہ تکبیر گفتند باز رسول فرمود کہ نصفے از اہل بہشت شما خواہید بود و نصفے امتان دیگر باز صحابہ تکبیر گفتند انگاہ سلطان المشایخ فرمود کہ دریں محل ہا تکبیر گفتن بجاے حمد است اما آنکہ بعضے درویشان ہر بار و بہر مصلحت گویند کہ تکبیر گویم جاے نیامدہ است کاتب حروف در جامع الاصول فی احادیث الرسول دیدہ است قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا ارتفعت اصوات التکبیرات بعد ارتفاع السفر حلت ما عقلت الافلاک خانہ را از خانہ ہا عنکبوت پاک کند کہ آں مسکن دیواں باشد شرط مُغمِری آنست کہ دست از زانو بالاتر نبرد بکفہ دست مالدنہ باصابع مریدان را کہ کبر باشد خدمت متوضا فرماید نکتہ دربیان فوائد قلت طعام سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ بزرگے گفتہ است یک لقمہ کمتر خورم و ہمہ شب بخسپم بہتر از آنکہ سیر بخورم و قیام شب بکنم و مے فرمود کہ شیطان ہمچنین گوید سیرے کہ در نماز باشد من او را معانقہ کنم پس ہر گاہ کہ ایں سیر از نماز بیروں آید تو آں دانست کہ استیلاے من بر وتا چہ غایت بود و باز گرسنہ کہ خفتہ باشد من از و بگریزم ہر گاہ کہ ایں گرسنہ در نماز باشد تو آں دانست کہ نفرت من از وتا چہ باشدے فرمود درویشی راحت تمام است و از آفتہا ایمن غایت کار درویشی در سختی آں باشد کہ او را فاقہ باشد و آں شب کہ فاقہ افتد او را شب معراج بود و مے فرمود درویش را باید سہ روز پیاپے نخورد و مے فرمود درویش را باید سیر نخورد و دیر نخسپد باید کہ فطورے و سحورے دایم باشد بقدرے تا نفس کہ مرکب راہ حق است از پاے در نیاید و مے فرمود کمال مردم چہار

نکتہ

بمعنی المکتان ۱۲

چیز است قلت الطعام و قلت الکلام و قلت المنام و قلت الصحبت مع الانام و
مے فرمود کہ از ام المومنین حضرت عائشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا نقل است
کہ بکو بند در ملکوت رابگرسنگی و تشنگی و مے فرمود کہ مولانا علاؤ الدین اصولی
سخت بزرگوار کسے بود تا سہ روز گرسنہ بودے چنانکہ در سبق گفتن کف
بدہان آمدے و مے فرمود در سحر بقدر ما یطلق علیہ الاسم بیش نخوردے و مے
فرمود تا مردم بر خود تنگ نگیر دنیا سایداز خوش خوردن و خوش خفتن کارے
پیش نرود بزرگے گوید ببیت خوردن برائے زیستن و ذکر کردنست
تو معتقد کہ زیستن از بہر خوردن است ٭ و کاتب حروف بخط مبارک سلطان
المشائخ نبشتہ دیدہ است اختزت صوم اللہ ھر بعد ما سالت نفرا
فاجابوا جوابا واحدا سالت الاطباء عن اشفاء الدواء قالوا الجوع
وقلت الطعام وسالت العباد عن انفع الاشیاء فی عبادة الرحمن
فاجابوا الجوع وقلت الطعام وسالت الزھاد عن اقوی الاشیاء
فاجابوا الجوع وقلت الطعام وسالت العلماء عن افضل الاشیاء
علی حفظ العلم قالوا الجوع وقلت الطعام وسالت الملوک عن
اطیب الادام قالوا الجوع وقلت الطعام قال ابو طالب المکی مثل
المومن مثل المزھر لا یحسن صوتہ الا بخلاء جوفہ وعنہ علیہ السلام
اطلبوا الخیر من بطون شبعت ثم جاعت فان الکرم فیھا باقی ولا
یطلبوھا من بطون جاعت ثم شبعت فان اللوم فیھا باقی الجوع
مظنہ الاصول ومطیة الوصول وفی الحدیث اذا احب اللہ
عبدا فی مواضع الطعام الرخیص وقال علیہ السلام ضحک الجایع
خیر من بکاء الشبعان وقال بعضھم ما جمعت فی داری طعام یوم
ولیلة وما شبعت منذ اسلمت لان الشبع یکنی بالکفر قال حماد
ابن ابی حلیفہ دخلت علی داؤد الطائی والباب مغلق فسمعت

يقول اشتهيت البقل واطعمتك ثم اشتهيت التمر لتنبك ان لاتاكلي ابداً فى خلت فاداهو حدہ قال المالك ابن دينار من ترك اللحم اربعين يوماً نقص عقله وانا ما اكلت عشرين سنة وعقلى كامل يوم بزين واز شيخ شيوخ العالم فريد الحق والدين قدس الله سره العزيز شعرا ان ازدل الناس من اشغل بالاكل واللباس * خواجه حكيم ثنائى خوش گويد ابيات

ہرکش امروز قبالہ مطبخ شد	وآنکه فرداش جا بدوزخ شد
آدمی را دریں کہن برزخ	ہم زمطبخ دریست در دوزخ
بہرکم خوردن است بے آبی	دہن ہند ونطق اعرابی
چوں خوری بیش پیل باشی تو	کم خوری جبرئیل باشی تو
خوراندک فزوں کند حکمت	خوربسیار کم کند علمت *
لقمۂ گرکنی زخوردن بیش	ہیضہ آرد کلید گلخن بیش
ہاضمہ چوں بدو نیرد ازد	ازرنج گلخنے دگر سازد *

نکتہ

نکتہ دربیان کسوت اہل تصوف کاتب حروف بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ نبشتہ دیدہ است الثوب الابيض اولى بقوله عليه السلام خير ثيابكم البيض وقال عليه السلام البسوا الثياب الابيض فانها اطهر واطيب وكفنوا فيها موتاكم انّ المشايخ اختاروا الازرق للمريد لثلثة معان الاول لكونه متحملا للوسخ ولايشوش الوقت بغله والثانى لانه اختص باهل المصائب وهم اهلها لتضيع الاوقات التى مضت فى غير طلب الحق سلطان المشايخ مے فرمود کہ درویشے درغایت مشغولی بخدمت شیخ شیوخ العالم فريد الحق والدين قدس الله سره العزيز رسيد چندگاہ بخدمت ایشاں بودہ جامہ کہ آں درویش بغایت ریمگیں شدہ روزے اوراگفتم کہ جامہ ہا چرا نمے شوئی چوں او بحق مشغول بود جوابے نگفت چوں بالحاح پرسیدند کہ

جامہ حرا نمیشوی بعجز تمام گفت کہ فرصت جامہ شستن کجاست سلطان المشائخ فرمود ہر بار کہ جواب آں درویش بدال عجز و مسکنت مرا یاد آید عجزے و مسکنتے و لینتے در من پیدا شود والثالث لان من عاداتہم لبس الالوان المست لونتہ بلون الانوار المشاھدۃ لہم وللنفس لوان ولہا ازرقہ الوان بالنفس لمطمئنۃ مظلمۃ فاختلطہ بہ نور الذکر والزرقۃ یتولد من امتزاج السواد والبیاض نوار النفس تارۃ تکون ازرق ثم اخضر وانوار القلب تارۃ تکون ابیض وتارۃ تکون اصفر وتارۃ تکون ازرق وتارۃ تکون احمر فاختاروا الصوفیہ الازرق لما فیہ اظہار العجز ولھذا قال بعضہم لوعرف ابن منصور حق المعرفہ لکان قولہ انا التراب عوض قولہ انا الحق وترکوا الاسود مع انہ احمل لمعین احدھما الاحترام العباسیۃ والثانی احتراز عن التشبیہ بالکفار العتابیۃ روی ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم اتاہ رجل وعلیہ ثوب معصفر فقال لوان ثوبك ھذا کان فی تنور اھلك او تحت قدر اھلك لکان خیرا لك فجعلہ الرجل فی التنور ثم اتی قال عمر ما فعلت الثوب قال صنعت ما امرتنی فقال ماکذا امرتك فلا لقیت علی بعض نسائك ای صرفت ثمنہ الی دقیق تخبزہ او حطب تطبخ بہ فاذا من السالك عن نفسہ فلہ ان یلبس ای الناس شاء عن البراء بن عازب ما رایت احدا فی حلۃ حمراء احسن من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یوم الفتح وعلیہ عمامۃ سوداء وفی روایتہ سوداء حرقانیۃ قد رخی طرفہا علی کیفیہ ای علی نور ما اخرقتہ النار وحدیث عمر اراد ان یستبدل لعمامۃ لما رای من ابطایہم فی تنفسدانہ فقال اما عدی فقال عربی بعمامۃ الحرقانیۃ جبہ صوف پوشیدن سنت است اھدی وحیۃ لہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم جبتین فلبسہا حتی تخرقا مات رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی الصوف وعلیہ احدی عشر رقعہ ومات ابوبکر فی الصوف وعلیہ اثنی عشر رقعہ ومات عمر فی الصوف وعلیہ ثلث عشر رقعۃ

اہل قبا نچہ بسیار پوشیدہ اند قال عبد الرحمن الی عمامہ رسول اللہ صلی
اللہ علیہ وسلم فدلہا بین یدی ومن خلفی دستار رسول علیہ السلام باکلاہے
عقد کردہ در خزینہ سلطان خوارزم شاہ دیدہ اند بما نقل رسیدہ است و
سراویل عورت پوش است در طریقت نشاید کہ نظر غیرے بروے افتد
در کشیدن سراویل ابتدا بپاے چپ کند و در پوشیدن بپاے راست نکتہ
در بیان ادعیہ ماثورہ کہ از شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس
اللہ سرہ العزیز منقول است از حضرت سلطان المشائخ الفوائد النبی سمعت
من شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس سرہ قال عزہ اغتنموا الدعا
عند الرقۃ فانہ مقرونۃ بالاجابۃ روی ان ابراھیم بن ادھم رحمۃ اللہ
علیہ رای حضرت العزت جل جلالہ فی المنام وتعلم ھذا الدعا بتعلیم
الحق وقال عزوجل کم تسال حاجات اللغو وما لا یغنیک فقال یارب
کیف اسالک الحاجۃ واطلبہا عندک قال عزوجل قل الھی رضّی
بقضائک وصبرنی علی بلائک واوزعنی شکر نعمائک واسالک تمام نعمتک
ودوام عافیتک اللھم حببنی فی قلوب المومنین خواجہ فرمود ہر کرا کارے
یا مہمے پیش آید شب پانزدہم ماہ مستقبل قبلہ بنشیند نوزدہ ہزار بار بگوید
واللہ المستعان وہر بار کہ ہزار تمام شود سر بسجدہ نہد سہ بار بگوید آمین آمین
آمین بعدہ حاجت خواہد حق تعالی مہمات او را کفایت گرداند بیشک اوصافے
شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین ھذا الدعا بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ علی
الاسلام الحمد للہ علی السنۃ والجماعۃ الحمد للہ الذی علمنا علما
نافعا ولم یترکنا عمیان القلوب الحمد للہ علی الصحۃ والسلامۃ
الحمد للہ الذی اذھب عنا الغضب والحد والحزن ولم یجعلنا
من المغضوبین علیہم الحمد للہ بکل نعمۃ ودنیاء وبناء الحمد للہ علی التوفیق
والحمد للہ علی کل حال الحمد للہ علی نعمائہ فی السر والعلانیۃ الحمد للہ

نکتہ

رب العالمین الحمد للہ الذی اذھب عنا الحزن ان ربنا لغفور شکور الحمد للہ الذی احلنا دار المقامہ من فضلہ آوصافی شیخ شیوخ العالم بھذا الدعا اللھم ادخل فی قلبی السرور واذھب عنا الھم والحزن سمعت من شیخ شیوخ العالم قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان القلوب تصدا کما یصدا المرآۃ قیل فما جلاءُھا یا رسول اللہ قال ذکر الموت وتلاوت القرآن قال النبی عزمان اللہ یستحی من العبد اذا یرفع الیہ یدیہ ان یردھما خائبین علمنی شیخ شیوخ العالم ربنا امنا بما انزلت واتبعنا الرسول فاکتبنا مع الشاھدین اللھم اجعل من بین ایدینا نورًا ومن خلفنا نورًا واجعلہ فاینا وضیاءً ودلیلاً الی جناتک النعیم وَدارک دار السلام مع الذین انعمت علیھم من النبین والصدیقین والشھداء والصالحین وحسن اولئک رفیقا اوصافی شیخ شیوخ العالم بسم اللہ الرحمن الرحیم ات نفسی تقویھا وزکھا انت خیر من زکھا انت ولیھا ومولٰھا فاغفرھا واقبل معذرتھا اللھم انت لی کما احب فاجعلنی لک کما تحب اللھم اجعل سریرتی طاھرۃً وخیراً من علانیتی طاھرۃً وصالحۃ اللھم ارزقنی حسن الاختیار وصدق الافتقار وصحبت الاخیار والابرار یا خالق الجنۃ والنار مناجاہ علمنی شیخ شیوخ العالم الھی ضاقت المذاھب الا الیک وخابت الامال الا لدیک وانقطع الرجاء الاغناک ویطل التوکل الا علیک رب لا تذرنی فرداً وانت خیر الوارثین وبحق انزلناہ وبحق نزل وبحق کھیعص وحم عسق وصلی اللہ علی محمد والہ اجمعین وسلطان المشائخ مے فرمود کہ از شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین شنیدہ ام کہ در وقت مناجات از حضرت صمدیت این باید خواست بیت از حضرت تو سہ چیز میخواہم من

وقت خوش وآب دیدہ وراحت دل ٭ علمنی شیخ شیوخ العالم اللهم ان دخل
الشك فی ایمانی بك ولم اعلم به تبت عنه واقول لا اله الا الله محمد رسول الله
اللهم ان دخل الکفر فی اسلامی ولم اعلم به تبت عنه واقول لا اله الا الله
محمد رسول الله اللهم ان دخل الشرك فی توحیدی بك لم اعلم به تبت عنه
واقول لا اله الا الله محمد رسول الله اللهم انّ دخل الشبهة فی معرفتی ایاك
ولم اعلم به تبت واقول لا اله الا الله محمد رسول الله اللهم ان دخل النفاق
فی قلبی ولم اعلم به تبت عنه واقول لا اله الا الله محمد رسول الله لاحول
ولاقوة الا بالله العلی العظیم وصلی الله علی خیر خلقه محمد وآله اجمعین

نکتہ

نکتہ دربیان ادعیہ ماثورہ کہ از حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ
العزیز منقول است سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود بندہ
بوقت دعا معصیتے کہ کردہ باشد ہیچ پیش خاطر نیارد وہیچ طاعتے نیز اگر طاعت
پیش آرد عجب باشد ودعاے معجب مستجاب نشود واگر معصیت پیش آرد در زار بقا
سستی آرد پس وقت دعا نظر خاص بر رحمت حق باشد وموقن باید بود والبتہ ایں
دعا مستجاب است وقت دعا ہر دو دست متصل یکدیگر باید داشت و نیاب بلند باید
داشت وہمچنیں صورت باید بست کہ گوئی ہمیں زماں چیزے بردست او خواہند
انداخت دراثناے ایں فرمود کہ دعا تسکین دل است خداے عزوجل میداند
کہ چہ مے باید کرد ومے فرمود کہ دعا قبل نزول البلا باید خواند چوں بلا از بالا نازل
مے شود ودعا از فرو بالا میرود در ہوا یکجا مے شود متعارضان اگر دعا را قوتے
باشد بلا را باز گرداند واگر نہ فرود آید ملایم ایں حکایت فرمود چوں نداے بلاے
مغل نیشاپور رسید حاکم آنجا کسے بشیخ فریدالدین عطار فرستاد کہ دعا بکن او جواب
گفت وقت دعا گذشت اکنوں وقت رضاست بعد ازاں فرمود کہ بعد نزول
بلا ہم دعا باید خواند اگرچہ بلا دفع نشود اما صعوبت بلا کم شود بعدہ
فرمود چوں بلا نازل شد باید کہ ازاں بلا ہیچ کراہیت ندارد وفرمود

وفرمود کہ متکلمان ایمعنی را منکر اند کہ ہرگز تصور ندارد کہ کسے را مکروہے برسد
او را ازاں کراہتے نباشد فرمود ایں را جوابہاست یکے آنکہ بسیار باشد کہ مردے
کہ در راہ میرود و خارے در پاے او خلد و خوں میرود او چناں بتعجیل میرود دل
او مشغول بچیزیست کہ او را ازاں خبر نیست و نیز در محاربہ یکے مشغول است و او را
زخمے میرسد و او چناں مستغرق حرب است کہ او را اصلاً ازاں آگاہی نیست چوں
بمقام خود میرسد معلوم مے شود بعد ازاں فرمود کہ قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ
علیہ جائے نبشتہ است کہ مردے را با تہام گرفتند و او را ہزار چوب زدند کہ ہیچ
جزع نکرد و آں را المے ظاہر نشد ازو پرسیدند کہ ایں چہ حال است گفت در
آنحال کہ مرا میزدند معشوق من در نظر من میگردید و مرا در نظر او ہیچ درد نرسید بعدہ
فرمود چوں استغراق ایں معنی کہ گفتہ آمد ازاں دردہا خبر ندارد و آنکہ مشغول
باشد بطریق اولیٰ و ایمعنی در حقیقت لایق تر آمدیم بر سر ادعیہ ماثورہ کہ منقول است
از سلطان المشایخ کہ فرمود بعضے یاراں را کہ شما را بگویم مقالید السمٰوات
والارض چیست ایں دہ تسبیح است بعدہ فرمود ہر یکے را صد بار بگوید تا ہزار بار
شود و یا دہ بار ہر روز بگوید تا صد بار شود اول لا الہ الا اللہ وحدہ تا آخر
دوم سبحان اللہ والحمد للہ تا آخر سیوم سبحان اللہ بحمدہ سبحان اللہ
العظیم وبحمدہ تا آخر چہارم سبحان الملک القدوس سبوح قدوس
رب الملائکۃ والروح پنجم استغفر اللہ الذی لا الہ الا ھو الحی القیوم واسالہ
التوبۃ ششم اللھم لا مانع لما اعطیت ولا معطی لما منعت ولا راد لما
قضیت ولا ینفع ذا الجد منک الجد ہفتم لا الہ الا اللہ الملک الحق المبین
ہشتم بسم اللہ خیر الاسماء بسم اللہ رب الارض والسماء بسم اللہ الذی
لا یضر مع اسمہ شیٔ فی الارض ولا فی السماء وھو السمیع العلیم نہم درود
اللھم صل علی محمد عبدک ونبیک وحبیبک تا آخر دہم رب اعوذ بک
من ھمزات الشیاطین واعوذ بک رب ان یحضرون و مے فرمود اسم اعظم

بزبان عربی یا حی یا قیوم است وبزبان سریانی اہیاً اشراہیاً وبزبان فارسی امید امیدواراں ومیفرمود ازخواجہ ابراہیم ادہم سوال کردند کہ اسم اعظم یاد داری بگو جواب گفت معدہ را از لقمہ حرام پاک دار ودل از محبت دنیا دور کن بعدہ بہر اسمے کہ خدا را بخوانی ہماں اسم اعظم است ومے فرمود ہر کہ ایں کلمہ بیست وپنج بار بخواند نزدیک خداے عزوجل از جملہ ابدالاں باشد اللھم اغفر لامۃ محمد اللھم ارحم امۃ محمد اللھم اصلح امۃ محمد اللھم فرج امۃ محمد اللھم تجاوز عن امۃ محمد قاضی محی الدین کاشانی رحمۃ اللہ علیہ مے فرمود بخدمت سلطان المشائخ عرضداشت کردم کہ محمد حاجی ایں بندہ را در راہ پیش آمدہ بودمے گفت کہ ازاں باز کہ از سفر حج آمدیم در خانہ آرامے ندارم گاہ میخواہم کہ سفر کنم دگاہ مے گویم مفارقت عزیزاں نیکو نیست التماس من آنست کہ از باطن مبارک سلطان المشائخ استمداد دعاے بکنی نیت مرا از حضرت حق التماس نیست جزایں کہ التماس کنم از لیت دعائے راہر آئینہ فرجتے پیدا شود حال ایں بود براے جہاں آراے حضرت سلطان المشائخ گذرانیدہ شد فرمود اورا بگوی آیۃ ھو الذی انزل السکینۃ فی قلوب المومنین لیزدادوا ایمانا مع ایمانھم وللہ جنود السموٰت والارض وکان اللہ علیما حکیما ہر روز ہفت بار بخواند ودر وقت خواندن دست راست بر سینہ فرود آرد ہمبریں جملہ مداومت کند از آنچہ شکایت میکند خلاص یابد بیت دواے درد منست ایں سخن کہ میگوئی ٭ بگوے ہرچہ تو گوئی موجب است ومتین ٭ ومے فرمود براے دفع تنگی معیشت ہر شب جمعہ سورۂ جمع باید خواند شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر ہر شب آدینہ فرمودے ومن ہر شبے میگویم ولے براے خود ہرگز نخواستم سبب آنکہ ہر گونہ کہ او اینبا یدبدارد درینمیاں حکایت فرمود وقتے بر جمعیتے گذشتم کہ ایشاں در لباس صوفیاں بودند ہمانا یکے از ایشاں با دیگرے مے گفت من چنین خوابے دیدہ ام دیگر تعبیر کرد کہ نیکو جوابے است روزگار تو خواہد

ساخت و مہیا خواہد شد من خواستم کہ با و بگویم اے خواجہ دریں لباس کہ توئی
اہل ایں لباس ہچنیں تعبیر ہانکنند باز در خاطر کردم کیاے جواب او یم ہیچ نگفتم
از ایشاں بگذشتم و مے فرمود کہ وقتے شنیدہ ام کہ شیخ الاسلام بہاؤ الدین
زکریا قدس اللہ سرہ العزیز پسر خود را نور اللہ مرقدہما دعا آموختہ است طلب
کردم آنرا یافتم در آں دعا لفظ بود یا مسبب الاسباب چوں لفظ محض اسباب
است بحرمت خرقہ شیخ شیوخ العالم کرت دیگر در آں دعا ندیدم و مے فرمود
شیخ صدر الدین از شیخ الاسلام بہاؤ الدین قدس اللہ سرہ العزیز پرسید
کہ ایں دعا چہ وقت باید خواند فرمود بعد ہر فریضہ وقت خفتن دعا اینست اللھم
انك تعلم سری و علی نیتی فاقبل معذرتی و تعلم حاجتی فاعطنی سؤلی
و تعلم ما فی نفسی فاغفر لی ذنوبی اللھم انی اسالك ایمانا یباشر قلبی و یقینا
صادقا حتی اعلم انك لن یصیبنی الا ما کتبت لی و رضا بما قسمت لی یا ذی
الجلال والاکرام امیر حسن رحمۃ اللہ علیہ عرضداشت کرد کہ مرداں میخوانند
اعینونی عباد اللہ یرحمکم اللہ مقصود بندہ اینست کہ معونت از غیر حق خواستن
چگونہ باشد فرمود کہ ایں دعا خواندہ اند و دریں عباد اللہ مخلصین مسلمین مضمر
است روا باشد کہ بخوانند کہ بزرگاں ہم خواندہ اند و شیخ نجیب الدین متوکل
خواندے و مے فرمود شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر را در خواب دیدم مرا فرمود باید
ہر روز صد بار ایں دعا بخوانی لا الہ الا اللہ وحدہ لا شریك لہ لہ الملك
و لہ الحمد و ھو علی کل شیئ قدیر بیدار شدم ایں دعا را ملازمت کردم
و با خود گفتم دریں فرماں مقصودے خواہد بود بعد ازاں در کتب مشائخ نبشتہ
دیدم ہر کہ ہر روز صد بار ایں بخواند بے اسباب خوش زید دانستم کہ مقصود
شیخ ایں بود بعدہ یکے از حاضراں گفت ایں دعا دہ بار ہم آمدہ است در
حدیث است ہر کہ ایں دعا را دہ بار بخواند چناستے کہ دہ بندہ آزاد کردہ
باشد بعد ازاں فرمود کہ یکبار دیگر ہم شیخ شیوخ العالم در خواب مرا فرمود کہ

بعد صلوٰۃ عصر سورہ بناچند بار بخوانی گفتم یکبار فرمودہ پنجبار بخواں چنانکہ در نکتہ
اورا در روز تحریر یافتہ است بعدہ فرمود کہ طاعتے وورد ے کہ از نفس صاحب
نعمتے پذیرفتہ میشود در اداے آں راحتے دیگر است انگاہ فرمود کہ چند ورد است
کہ من برخود واجب کردہ ام وچند ورد دیگر است کہ از خواجہ خود یافتہ ام میان
ہر دو ورد تفاوت بسیار است وے فرمود براے برآمدن حاجات مسبعات
عشر علاحدہ باید خواند وے فرمود ہر کہ بعد نوافل در گوشہ شود بخلوت صد بار
دست بالا کردہ سوے آسمان یارب گوید ہر چہ از خدا بخواہد بیابد و اگر ہزار
بار بگوید بیشک حاجت برآید وے فرمود ہر کرا حاجتے پیش آید تکبیر بسیار گوید و اگر
بسیار نتواند صد بار بگوید و ہر کہ از خواب بیدار شود از حق حاجت بخواہد بیابد و
ے فرمود جعفر خالدی را رحمۃ اللہ نگینہ بود روزے در کشتی سوار شد خواست
کہ ملاح را چیزے بدہد چوں جامہ باز کرد آں نگینہ در دجلہ افتاد و برو دعاے
بود مجرب آں دعا را میخواند وقتے کتابے را مطالعہ میکرد در میان اوراق آں
نگینہ یافت دعا اینست یا جامع الناس لیوم لا ریب فیہ اجمع علی ضالتی
وے فرمود اگر وقتے از درویش فوت شدہ باشد براے باز یافتن آں وقت ہمیں
دعا بخواند وے فرمود ہر کرا مہمے پیش آید سر بسجدہ نہد ایں دعا بخواند اللھم
انا نستفتحک باسم یحیی ابن زکریا یا مالک یوم الدین ایاک نعبد وایاک
نستعین بعد ہر نمازے چند بار در سجدہ بگوید تا آں ساعت کہ مہم بکفایت رسد
وے فرمود ہر گاہ کہ مردم برروے دشمن روند ایں نامہاے بزرگوار بخوانند
دشمن مقہور گردد یا سبوح یا قدوس یا محیی یا ودود وے فرمود کہ شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز براے من نبشتہ
است کہ میان نماز پیشین ونماز دیگر روز چہار شنبہ غنیمت دارد دیارے از
سلطان المشائخ پرسید کہ بندہ را بدعاے مطول رغبت نمے باشد فرمودند
ہمیں دعا کافیست اللھم انی اسالک ان لا اسالک سواک بعدہ فرمود

که از دعاها بدیں پسنده کرده ام وے فرمود در شهر دانشمندے بود بزرگ وقتے
پسر او را با بادشاه عهد کارے افتاد پسر او را پیش بادشاه بردند آں دانشمند
بیکدست مصحف و بیکدست صحیحین گرفته روے سوے قبله آورد و بایستاد و از
حضرت عزت نجات پسر و سرخروئی او طلبید به برکت ایں پسر او سرخروئی یافت
وے فرمود هر که سوره یوسف یاد گیرد و آں را هزار بار بخواند ابواب نعماے
والاۓ حق بر و کشاده گردد بعده فرمود پسر مولانا جمال الدین هانسوی دیوانه
شده بود وقتے بهوش باز آمدے و هوشیارانه سخن گفتے پسرے اهل دانشمند
بود چند روز در مالشی مرا با او صحبت شد روزے او را هشیار یافتم پرسیدم از
کے باز شما را ایں حال آغاز شده است گفت از انگاه که پدرم از خدمت
شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین یکهزار بار خواندن سوره یوسف آورده
پرسیدم بتمام هزار بار خوانده آید گفت اثر آں مے بینی وے فرمود سید کائنات
صلی الله علیه وآله وسلم بجهت امیر المومنین حسن و حسین ایں تعویذ بنشتن فرمود
اعوذ بکلمات الله التامات من شر کل شیطان و هامة و عین لامة
دریں محل قاضی محی الدین کاشانی عرضداشت کرد که تعویذ در گردن تعلیق
کردن آمده است فرمود نے بابازو متصل باید بست معلق نے شاید بعده ایں
حدیث فرمودند ان النبی عم نهی عن التمایم والتولیت تمایم مهرهاے
که در گردن آویزند جمع تمیمه است و تولیته انچه نویسند براے دوستی زنے مر
مردے را یا دوستی مردے مر زنے را ایں هر دو منهی است مگر تعویذ میفرمود
که وقتے شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار
قدس الله سره العزیز عرضداشت کرد که خلقے از من تعویذ مے طلبد فرمان
چیست بنویسیم یا نه شیخ قطب الدین فرمود که نکار بر دست تست و نه بر دست
من است و تعویذ نام خداست مے نویس و میده وے فرمود مرا بارها در خاطر
گذشتے که اجازت نامه تعویذ نوشتن بطلبم نفرصتے صالح وقتے مولانا بدر الدین اسحاق

کہ او تعویذ نوشتے حاضر نبود و خلقے بجہت تعویذ خواستن آمدہ بودند مرا اشارت
کرد کہ تعویذ تو بنویس کتابت من بسیار شد دریں میاں شیخ روے سوے
من کرد و فرمود کہ ملول شدی گفتم وقت شیخ حاضر است آنگاہ فرمود کہ من
ترا اجازت کردم تا تو تعویذ بنویسی و بدہی بعد ازاں فرمود کہ مساس دست
بزرگان ہم کارے دارد وے فرمود وقت سحر ہم وقت خوش است ورد
آں یعقوب النبی علیہ السلام انما قال سوف استغفر لکم ربی لیلۃ
عولی وقت السحر فقیل انہ قام وقت السحر و دعا و اولادہ یومنون
خلفہ فاوحی اللہ الی قد غفرت لھم وجعلتھم انبیاء وے فرمود خواجہ حکیم
علی ترمذی ہزار بار حضرت عزت را در خواب دیدہ ہر بار عرضداشت کرد کہ در
دنیا چہ دعا خوانم فرمان شد ایں دعا بخواں بسم اللہ الرحمن الرحیم یاحی
یاقیوم یاحنان یامنان یا بدیع السموٰت والارض یاذالجلال والاکرام
اسالک ان یحی قلبی بنور معرفتک یا اللہ یا اللہ یا اللہ و بعضے گویند
عرضداشت کردمی ترسم از زوال ایماں فرمان شد میان سنت و فریضہ
نماز بامداد چہل ویکبار ہمیں دعا بخواں وے فرمود در سحرگاہ ہفت بار و در
اوقات مرجوعہ نیز ایں دعا بخواں کہ من بے واسطۂ کسے یافتہ ام
بسم اللہ الرحمن الرحیم اللھم اجلنی محبالک واحیني محبالک والعنی
فی تحت اقدام کلاب احبائک و در حدیث آمدہ است اللھم انی اسالک
احب من احبک الی آخرہ وے فرمود مرا ہمسایۂ بود او را چند سال
نار و بیمار شدے ہمدراں زحمت مرا عزیمت زیارت شیخ شیوخ العالم
شیخ کبیر شد آں ہمسایۂ مرا گفت کہ چوں بخدمت شیخ کبیر برسی تعویذ براے
من بخواہی القصہ چوں بخدمت شیخ رسیدم حکایت آں یار گفتم و تعویذ
بخواستم شیخ مرا فرمود کہ ہم تو بنویس سلطان المشائخ مے فرمود من تعویذ
بنشتم و بدست مبارک شیخ دادم شیخ شیوخ العالم مطالع کرد و فرمود او رابدہی

چوں بشہر آمدم آں تعویذ بدو دادم باقی عمر او را نار و نشد یکے پرسید در آں
تعویذ چہ نوشتند فرمود الله الشافی الله الکافی الله المعافی و مے فرمود فی الخبر
قال جزی الله محمداً اعنا ما ھو اھلہ ابعث سبعین کاتبا الف صباح
و مے فرمود پیغامبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است ہر بار کہ جبرئیل برمن
آمد وصیت کرد بخواندن ایں دعا اللھم ارزقنی طیبا واستعملنی صالحاً
و بخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام جاے جبرئیل وقال امر الله
تعالیٰ قل لا متك لا حول ولا قوۃ الا بالله عشرا عند الصباح وعشراً
عند المساء وعشرا عند النوم یرفع عنهم عند النوم بلوی الدنیا
وعند المساء بکید الشیطان وعند تصباح غضبی ونیز بخط مبارک
سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام جاء رجل الی عابد وقال ادع الله
فرفع یدہ وقال اللھم ارحمنا به ولا تعذ به بناری باخلاص ولا
تعذ به بریاء ینا فی الاعمال و مے فرمود بعد از نماز خفتن پیش از و
تر یکبار نود و نہ نام باید خواند در خواندن ایں ثواب بسیار است و مے
فرمود ہر کرا حاجتے پیش آید بعد از ہر فرضے ہفتاد بار بگوید یا شفیق یا رفیق
نجنی من کل ضیق حاجت برآید و ثوبان رضی اللہ عنہ گفتہ است من
از پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شنیدم مے گفت ہر کہ ایں کلمات بوقت
خفتن بخواند مرا در خواب بیند اللھم رب البیت الحرام والشھر الحرام
والرکن والمقام اقرأ روح محمد منی السلام براے برآمدن حاجات
ہر کہ ایں دعا بخواند غرض او بحاصل آید دعا اینست یا حیّ یا حلیم یا عزیز
یا کریم سبحانك یا کریم لو کنی کار صعب را سلیم بحق ایاك نعبد وایاك
نستعین خواجہ اقبال خادم سلطان المشائخ مے گفت من بجہت
مہمے صعب سہ صد بار خواندم خدا تعالیٰ آسان گردانید و خواجہ علی زنبیلی
بخدمت سلطان المشائخ مے گفت کہ از شیخ بدر الدین غزنوی شنیدم

و اور روایت کرد از شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہما العزیز برائے
رفع التفات و قضاے حاجت دو رکعت نماز بتجدید وضو بگذارد و ہرچہ
خواہد از قرآن بخواند و بعد از فراغ پانصد بار درود گوید و زانو راست بر گیرد و
رخسارہ بر زانو نہد و بزبان ہیچ نخواہد و ساعتے ہمچنیں نشیند بران نیت کہ
گذاردہ باشد حق تعالیٰ حاجت او بر آرد شیخ بدر الدین غزنوی فرمود مرا
التفاتے بود چنیں کردم غرض حاصل شد وے فرمود کہ بزرگے گفتہ است
در خزانۂ بعضے ملوک حقہ یافتم و بر آں پوستے و بر ظہر آں نوشتہ بودند ھذا
شغل من کل غم بسم اللہ الرحمن الرحیم بندہ در شب تاریک دو رکعت نماز
گذارد و بعد سلام بگوید اللھم ان ذا النون عبدک و نبیک دعاک من
ظلم ما اصابہ و ناداک من بطن الحوت فانک قلت فاستجبنا لہ ونجیناہ
من الغم و کذالک ننجی المومنین اللھم فانی عبدک و ابن عبدک و
امتک انا صتی بیدک ادعوک بضر اصابنی واقول کما قال یونس
علیہ السلام لا الہ الا انت سبحانک انی کنت من الظالمین فاستجب
لی کما استجب لیونس فانک لا تخلف المیعاد وانت علی کل شیٔ
قدیر وے فرمود علامت قبول نماز ایں دعا بخواند اللھم انت السلام
و منک السلام تبارکت یا ذوالجلال والاکرام و از سلطان المشائخ
سوال کردند بزرگی ہر نمازے و دعاے کہ فرمودہ است از حضرت صلی اللہ
علیہ و آلہ وسلم شنیدہ است یا از صحابہ کرام و خواجہ اویس قرنی رضی اللہ
عنہم ایں نمازہا کہ فرمودہ است و سورۃ ہا تعین کردہ دعا مسمی کردہ ایں
ایں از کجاست فرمود کہ انیعنی از الہام ہم باشد بعد ازاں فرمود کہ پیش ازیں
چوں من از دہلی بخدمت شیخ شیوخ العالم در اجودھن میرفتم ایں سہ نام
میخواندے و میرفتمے کہ یا حافظ یا ناصر یا معین وایں دعا من از کسے نشنیدہ
بودم ہمچنیں بر نسبت رفتن خود بخدمت ایشان و یاری خواستن از حق ایں

سہ نام بگفتمے بعد از مدتے عزیزے مراد عاے نبشتہ داد و دعا ایں است
یَا حَافِظُ یَا نَاصِرُ یَا مُعِیْنُ یَا مَالِکَ یَوْمِ الدِّیْنِ اِیَّاکَ نَعْبُدُ وَاِیَّاکَ نَسْتَعِیْنُ
وے فرمود کہ بعد از اوابین برائے استقامت توبہ در سجدہ سہ بار بگوید
اَللّٰھُمَّ ارْزُقْنِیْ تَوْبَۃً تُوْجِبُ مَحَبَّتَکَ فِیْ قَلْبِیْ یَا مُحِبَّ التَّوَّابِیْنَ ونیز
از سلطان المشائخ برائے استقامت ایں دعا منقول است اَللّٰھُمَّ
ارْزُقْنِیْ خَیْرَ دَارٍ مَعَ الْقَرِیْنَۃِ وَالْاِخْلَاصِ وَالْاِسْتِقَامَتِ بِرَحْمَتِکَ یَا
اَرْحَمَ الرَّاحِمِیْنَ وے فرمود کہ شیخ ابو سعید ابو الخیر مریدے را فرمود میخواہی
کہ نزدیک خدا باشی ایں بیت بخواں تا آں وقت در آید بیت بے یاد تو من
قرار نتوانم کرد ✣ احسان ترا شمار نتوانم کرد ✣ کہ بر تن من زباں شود ہر موے ✣
یک شکر تو از ہزار نتوانم کرد ✣ عرض میدارد کاتب حروف برائے مریدان صاحب
استغراق برانجملہ خواجہ موید الدین عمر انصاری مے فرمود در آنچہ من بخدمت
سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز پیوند کردم سبب چند نفر آدمی کہ در
اہتمام من بودند خاطر متعلق مے بود خدمت قاضی محی الدین کاشانی
و ایں دعا گوے وقتے یکجا بخدمت سلطان المشائخ عرضداشت کردیم کہ
خاطر ایں بندگاں سبب ایں معنی ملتفت مے باشد ذوق مشغولے چنداں
نمے یابند ورد ے نامزد حال ایں بندگاں شود تا اندک تعلق کہ ماندہ است
از برکت نفس مبارک سلطان المشائخ دفع شود سلطان المشائخ روے
مبارک خود بجانب قاضی محی الدین کاشانی کرد فرمود کہ امیر المومنین
علی کرم اللہ وجہہ ہر سال دوازدہ ہزار دینار بفقرائے مکہ بدادے چوں از
امیر المومنین حسن رضی اللہ تعالیٰ عنہ طلبیدند امیر المومنین حسن فرمود امروز
عنان مطلق بدست معاویہ است از وے بطلبید فقرائے مکہ معذور نداشتند
گفتند وظیفہ پدر خود تو بدہ و یا بر معاویہ بنویس تا او بدہد امیر المومنین حسن خواست کہ بمعاویہ
چیزے بنویسد قلم بر کاغذ نہاد نوک قلم بشکست امیر المومنین حسن فرمود ایں تعریف الٰہی است در یں باب

بر معاویہ چیزے نخواہم نوشت بدیں سبب مغموم گشت شب آں حضرت رسالت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را در خواب دید حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود
اے فرزند چرا مغمومی گفت یا رسول اللہ چرا مغموم نباشم دوازدہ ہزار دینار
امیر المومنین علی بفقراے مکہ میداد ایشاں از ما مے طلبند و مرا قدرت آں
نیست کہ بدہم حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در تامل شد در اثناے
آں جبرئیل صلوات اللہ بر رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمد و گفت یا محمد
ہر کرا حاجتے دینی و دنیاوی پیش آید و آں کار تمشی نشود ایں دعا را ورد خود
سازد آں مہم بکفایت رسد دعا اینست اللھم اقذف فی قلبی رجاك واقطع
رجائی عمن سواك حتی لا ارجوا احدًا غیرك رسول علیہ الصلوٰۃ والسلام
ہمہ کرت ایں دعا امیر المومنین امام حسن رضی اللہ تعالیٰ عنہ را در خواب تعلیم فرمود
دریں میان صرۂ از آسماں فرود آمد و بر دست امیر المومنین امام حسن رضی اللہ
تعالیٰ عنہ افتاد امیر المومنین امام حسن رضی اللہ تعالیٰ عنہ از ہیبت ایں خواب
بیدار شد صرہ بر دست مبارک خود دید تفحص فرمود دوازدہ ہزار دینار بود امیر المومنین
امام حسن رضی اللہ تعالیٰ عنہ فقراے مکہ را طلبیدہ وظیفۂ ایشاں بدیشاں داد
چوں سلطان المشائخ ایں حکایت تمام کرد روے مبارک خود جانب من یعنے
خواجہ موید الدین کرد و گفت تو ورد خود ایں بیت ساز تا اندک تعلقے کہ در خاطر
تست بکلی دفع شود بیت اینست بیت آمد گہ آنکہ عہد ہا تازہ کنم ٭ شد آنچہ بداے
صنم گذشت آنچہ گذشت ٭ عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ کہ کمال عظمت
وکرامت سلطان المشائخ بنگرید ہر یکے را ازیں دو بزرگ ورائے مناسب
بحال ومعاملہ ایشاں فرمود زیرا چہ قاضی محی الدین کاشانی بوفور علم وکمال
تقویٰ آراستہ بود وخواجہ موید الدین بکمال عشق و ذوق ومحبت پیراستہ کاتب
حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ است از ام المومنین عائشہ
رضی اللہ عنہا روایت مے کنند و گفت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

مرا فرمود در آں فلاں قبیلہ گیردہ زنے است براے من بہ بین چوں دیدم آتش
در ہفت اندام من افتاد گریاں باز گشتم اعرابئے مرا پیش آمد گفت خواہی کہ آں زن
بمیر دگفتم خواہیم گفت شب برخیز دو رکعت نماز بگذارد در رکعت اول فاتحہ و اذا زلزلت
دہ بار و در رکعت دوم فاتحہ والعادیات دہ بار بخواں بعد سلام صد بار لا الہ الا اللہ
وحدہ لا شریک لہ لہ الملک ولہ الحمد یحی ویمیت وبیدہ الخیر وھو علی
کل شیٔ قدیر و صد بار درود ہفتاد بار یا غیاث المستغیثین اغثنی بگو روے
سوے آں قبایکن وبگو یا من لیس کمثلہ شیٔ یا من لا یشھد شیٔ یا کافی
کل شیٔ اکفنی من کل شیٔ یا ذی الجلال والاکرام دوم سوے
قبلہ افگن بادر مومناں ہمچناں کرد آں شب آں زن بمرگ مفاجات بمرد پیغامبر
گفت یا عایشہ آں اعرابی جبرئیل بود و از شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ
علیہ منقولست ہر کہ ایں دعا بخواند بر دست راست وآں دست بر کمر خود فرود
آرد بکرم اللہ تعالیٰ از زحمت بواسیر شفا حاصل شود بسم اللہ الرحمن الرحیم اللہ
لا الہ الا ھو الحی القیوم وعنت الوجوہ للحی القیوم سلام علی نوح فی
العالمین سلام علی ابراھیم قلنا یا نار کونی برداً وسلاماً علی ابراھیم
سلام علی موسیٰ وھارون سلام علی آل یسین ما عندکم ینفد الم اللہ
لا الہ الا ھو الحی القیوم وما عند اللہ باق استمسک ھیا بحق نام بزرگ
خدای وبحق لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ از مقعد من برو ہمچنیں چند
کرت ہر روز بخواند نکتہ در بیان فضیلت قرات قرآن سلطان المشایخ قدس
اللہ سرہ العزیز مے فرمود کتاب خداے عزوجل بر چہار چیز است عبارت واشا
ولطایف وحقایق عبارت مر عوام راست واشارت مر خواص را ولطایف
مر اولیا را وحقایق مر انبیا را۔ مے فرمود وقت قرآن خواندن معانی آں بر دل
بگذراند و باید کہ دل خوانندہ متعلق بحق باشد وجلال وعظمت حق بر دل بگذراند
بریں حرف یکے از حاضراں سوال کرد کہ ایں معنی ہم تعلق بحق است چنانکہ

مرتبہ اولی بیان فرمودید فرمود کہ خیر آں بذات حق بود وایں بصفات است
و دیگر در حالت تلاوت باید کہ انکسار حیاے درو غالب باشد وایں دولت
چہ لایق منست و مرا چہ محل ایں سعادت باشد و اگر ایں نباشد باید کہ بداند کہ
محاذی تلاوت خداست ہر آئینہ جزاے دہد دریں محل امیر حسن علای سنجری
عرضداشت کرد ہر بار کہ بندہ قران مے خواند بیشتر و اضح آں انچہ معلوم باشد بر دل
مے گذارند در اثناے تلاوت اگر دل بندہ بسوداے دیا باندیشۂ مشغول شود
باز با خود بگوید ایں چہ اندیشہ وچہ سوداست دل خود را بواضح مشغول کنم ہماں
زماں بر سر آیتے رسم کہ آں آیت مانع آں سودا و آں اندیشہ باشد کہ در دل
گذشتہ باشد سلطان المشایخ فرمود کہ ایں معنی نیکو است نیکو نگاہداری و
مے فرمود قران را با ترتیل و تردید باید خواند یکے از حاضراں پرسید تردید چہ باشد فرمود
تردید آں باشد در آیتے کہ خوانندہ را ذوقے ورقتے حاصل آید مکرر باید کرد وقتے پیغمبر صلی اللہ
علیہ و آلہ وسلم میخواست چیزے از قران بخواند گفت بسم اللہ الرحمن الرحیم ہم در
تسمیہ دل مبارک او را رقتے پیدا آمیست باز مکرر کرد بخط مبارک سلطان المشایخ
نبشتہ دیدہ ام قال رجل دخلت علی عایشۃ رضی اللہ عنہا وھی تصلی
الضحٰے والقراۃ فمن اللہ علینا و وقینا عذاب السموم و تردد الایۃ فقمت
حتی ضلّت فخرجت الی السوق واتممت حاجتی ثم رجعت وھی کما ھی
تردد و تبکی و مے فرمود اگر روزے ختمے کند بسرعت خواندہ شود از برکتے خالی
نباشد فاما حد بسیار خواندن از آنست کہ در سہ روز ختم کند و کسانیکہ ایں ہم
نتوانند در ہفتہ ختم کنند و کسانیکہ ایں ہم نتوانند در ماہے ختم کنند و مے فرمود در
ناظرہ خواندن دولت مس مصحف ہم زیادت باشد و مے فرمود یک سیپارہ
بسکونت حرفاً بعد حرف خواندن بہتر از پانزدہ سیپارہ بسرعت خواندن و در
چنیں خواندن نور تلاوت بیشتر باشد و در رواں خواندن ہم از نور خالی نبود
و در وقت خواندن دل را حاضر باید داشت و از خیالات و خواطر احتراز باید

کرد و اگر کسے بر معانی کلام اللہ مطلع باشد آں را بوقت خواندن بر دل میگذراند و باید
بہم کہ خیالات و خواطر ہم در مے آید نیکو است فاما اگر بر معانی اطلاع ندارد و از خیالات
و خواطر مسلم باشد بخضوع و خشوع میخواند ایں نوع بہتر و موثر است بعدہ یکے
از حاضراں سوال کرد کہ شما ہر روز چہ مقدار میخوانید فرمود کہ یک سیپارہ
مے فرمود کہ امام احمد حنبل حضرت عزت را ہزار بار در خواب دید پرسید
یارب فاضل تر چیزے کہ مقرباں بحضرت تو بداں تقرب نمایند چیست فرمان
آمد کہ قرات کلام من باز پرسید با فہم یا بغیر فہم فرمان شد ہر گونہ کہ بخوانند
مے فرمود شیخ جنید را نور اللہ قبرہٗ در واقعہ نمودند کہ ما ترا مرتبہ کہ تو داری
مے نمایم حجاب از پیش برداشتند و مرتبہ او بدو نمودند در غایت رفعت حمد و
شاگفت و شادمانہ گشت ہمدریں حال مرتبہ دیگر عالی تر ازاں در نظر آمد متحیر شد
الٰہی آنچہ ایں بندہ خود را دادہ آں محض کرم و مرحمت تست و شکر آں کجا توانم
گذارد ولیکن در خواست بندہ اینست کہ معلوم شود ایں کیست و یافت ایں درجہ را
موجب چیست گفتند ایں مرتبہ کسے است کہ حافظ باشد اگر تو قرآن محفوظ بودے ایں مرتبہ نیز دادندے و عزیزے
در مجلسے از سلطان المشائخ فاتحہ در خواست کرد تا قرآن یاد ماند سلطان المشائخ
فاتحہ بخواند بعدہ فرمود کہ چہ مقدار یاد گرفتہ گفت بقیاس ثلثے فرمود کہ اندک
اندک یاد گیر و پیشینہ را مکرر میکن بعدہ فرمود کہ شیخ بدر الدین غزنوی را رحمتہ
اللہ علیہ در خواب دیدم از وے در خواب فاتحہ در خواستم بر نیت یاد گرفتن قرآن
او ہم در خواب فاتحہ بخواند چوں روز شد بدیدن عزیزے رفتم و ایں خواب یاد
گفتم و از و فاتحہ خواستم آں عزیز فاتحہ بخواند و ایں فائدہ گفت ہر کہ ہر شب
بوقت خفتن ایں دو آیت بخواند او را قرآن یاد ماند و آیت ہا اینست والٰھکم
الٰہ واحد لا الٰہ الا ھو الرحمٰن الرحیم اِنَّ فِیْ خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ
اللَّیْلِ وَالنَّھَارِ وَالْفُلْکِ الَّتِیْ تَجْرِیْ فِی الْبَحْرِ بِمَا یَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا اَنْزَلَ اللّٰہُ
مِنَ السَّمَآءِ مِنْ مَّآءٍ فَاَحْیَا بِہِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِھَا وَبَثَّ فِیْھَا مِنْ کُلِّ دَآبَّۃٍ

وتصریف الریاح والسحاب المسخر بین السماء والارض لایات لقوم یعقلون
ویارے رانیت یادگرفتن قرآن شد دریں باب بخدمت سلطان المشائخ
عرضداشت کرد فرمود باید کہ پیش قاری بخوانی وقرات ابوعمرو یادگیری و
اول سورۂ یوسف یادگیری وبخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام
اتاہ جبرئیل وھو عند اضا دبنی غفار ان اللہ یامرک ان تقرأ لا امتک
علی سبعۃ احرف الوجوہ وے فرمود شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر قدس اللہ سرہ
العزیز بجہت یادگرفتن قرآن اول سورہ یوسف فرمودے کہ یاد باید کرد تا بہ برکت
آں حق تعالیٰ حفظ تمام قرآن روزی کند وے فرمود پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ
است ہر کرانیت یادگرفتن قرآن باشد وبداں نرسد وہم درآں نیت از جہاں سفر
کند چوں اوراگور نہند فرشتہ بیاید وتسبیحے از بہشت آوردہ بدست او دہد آنکس آں
تسبیح ابتلاع کند تمامہ قرآن اوراحفوظ گردد فرداچوں حشر شود او حافظ مبعوث
گردد وے فرمود پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم فرمودہ است اذاوضع حامل القران
فی القبر اوحی اللہ الی الارض ان لا تاکلی لحمہ وے فرمود بعد از ختم سورۂ
اخلاص کہ ثلث قرآن است سہ بار بخوانند حکمت آں آنست کہ اگر در ختم کردن
جائے نقصان شدہ باشد سہ بار سورۂ اخلاص بخوانند بارے ختم تمام شدہ باشد
وے فرمود بعد از ختم سورۂ الحمد بخوانند وچند آیت بقر حکمت آنست کہ از پیغمبر صلے
اللہ علیہ وسلم پرسیدند من خیر الناس فرمود الحال والمرتحل وحال کسے راگویند کہ در
منزل فرود آید ومرتحل کسے راگویند کہ از منزل رواں شود وآں اشارت بداں دارد آنکہ قرآن
میخواند بعد از ختم گوئی او باز رواں میشود پس بہتر مرداں کسے باشد کہ چوں ختم کند باز آغاز کند بعدہ
فرمودند آنچہ در تمامہ قرآں موجود است آں دہ چیز است از ان دہ چیز ہشت
در فاتحہ موجود است وآں دہ چیز کہ در تمام قران است کدام است ذکر ذات
وافعال وصفات وذکر معاد وتزکیہ وتخلیہ وذکر اولیاء ذکر اعداء ومحاجۂ کفار
واحکام شریعت اما از ان دہ چیز کہ ہشت در فاتحہ موجود است الحمد ذکر ذات

رب العالمین ذکر افعال الرحمن الرحیم ذکر صفات مالک یوم الدین ایاک
نعبد و ایاک نستعین ذکر معاد اهدنا ذکر تزکیہ الصراط المستقیم ذکر تحلیہ
صراط الذین انعمت علیہم ذکر اولیا غیر المغضوب علیہم و الضالین ذکر اعدا
پس از دہ چیز کہ در جملہ قرآن است ہشت چیز در فاتحہ یافتیم ہیں محاجۂ کفار
و احکام شریعت نیست و مے فرمود کہ صاحب کشاف در الحمد بنشتہ است کہ
قرأت حسن بصری الحمد اللہ بکسر دانست و آں کسر دال بسبب محاورت لام
للہ میدارد کہ حرکت ایں لام مبنی است اما الحمد برفع دال و لام ایں قرأت
ابراہیم نخعی است الغرض صاحب کشاف گفتہ کہ قرأہ ابراہیم از قرأہ
حسن احسن است زیراکہ حسن بصری کسر دال بسبب لام میدارد یعنے کسر لام
للہ مبنی است دال الحمد نیز مکسور باشد اما ابراہیم رفع لام بسبب محاورت دال
الحمد مرفوع دارد کہ حرکت دال از جہت عاملی است و ہر حرکت کہ عامل آزا کہ
بگرداند قوی تر از اں حرکت مبنی باشد و من اینجا استنباطے کردہ ام و آں آنست
کہ دال الحمد بکسے ماند کہ او را پیرے باشد کہ مے فرماید چنیں باشد و لام للہ بکسے
ماند کہ او را پیرے نباشد و ہمچناں کہ ہست و مے فرمود اگر کسے خواہد کہ
فال مصحف بیند در صحیفہ اصفحہ راستا سے سطر ہفتم نظر کند کا نّہٗ وحیٌ منزلٌ اگر
صفحہ راستا بسم اللہ الرحمن الرحیم و یا ہفت اسم باشد خیر باشد دریں صورت تمسک
بآیت رحمت حاجت نباشد و مے فرمود چوں مصحف براے فال بکشایند
باید کہ بدست راست بکشایند دست چپ باو یار نکند امیر حسن علای سنجری
از سلطان المشایخ پرسید کہ مصحف در لشکر چگونہ تواں برد کہ محافظت آں
دشوار است فرمود کہ بباید بر دانگاہ بر لفظ مبارک راند در آنچہ ہنوز اول عہد اسلام
بود چوں رسول صلے اللہ علیہ وسلم بلشکرے رفتے مصحف نمے بردندے
ترسیدے کہ ناگاہ شکستے شود و مصحف بدست کفار افتد در آنچہ اسلام قوی
شد بعد ازاں مے بردند باز عرض داشت کرد کہ جاے مصحف در خیمہ دو شوار است

دارد فرمود جانب سر جاسے باید کرد وجاے پاک باید داشت نقل است کہ
فرمود کہ سلطان محمود را بعد از وفات در خواب دیدند پرسیدند کہ خداے
با تو چہ کرد گفت شبے من در خانہ میخواستم آسائشے کنم در آں خانہ طاقچے بود در آں
مصحف داشتہ بودند من با خود گفتم ایں مصحف را ازینجا بیروں فرستم در خاطر
من گذشت کہ از راے آسایش خود مصحف را چگونہ بیروں کنم الغرض آں شب
ہمہ شب نشستہ بودم وقت نقل من شد مرا بداں مصحف بخشیدند ابیات

سحلش را ازبس لطافت وطرف
صدمت صوت نے ورحمت حرف

بہر نامحرماں بہ پیش جمال
بستہ از مشک پردہ ہاے جلال

پردۂ و پردہ را از شاہ
نبود دل ہیچ شاں آگاہ

داند آنکس کہ وے بصر دارد
پردہ از شاہ کے خبر دارد

بس چہ بیند مگر بصورت نغز
مغز داند کہ چیست اندر مغز

حرف را زاں نقاب خود کردہ است
کہ ز نامحرمے تو در پردہ است

حرف قرآں ز معنی قرآں
ہمچناں است کز لباس تو جاں

حرف را بر زباں تواں راندن
جانِ قرآں بجاں تواں خواندن

باش آگہ کہ صبح دیں بدمد
شب وہم خیال کیں بدرد

سرِ قرآں ترا چہ بنماید
پردہ ہاے حروف بکشاید

خاک اجزاے خاک را بیند
پاک باید کہ پاک را بیند

پاک شو تا سعائی مکنوں
آید از پردۂ حروف بروں

تا نماید بتو چو مہر و چو ماہ
روے خوب خود از نقاب سیاہ

چوں عروسے کہ از لباس تنک
بدر آید لطیف روح سبک

در بن چاہ جانت را وطن است
نور قراں بسوے ایں رسن است

خیز خود را رسن بچنگ آور
تا بیابی نجات خویش مگر

زاد مرداں رسن بدل دارند
تا برآں جان خود بدست آرند

تو رسن را بر آں ہمی سازی + تا کنی بہر ناں رسن بازی
رسن از درد ساز و دلو از راہ / یوسف خویش را بر آر از چاہ
بہر یک مشت کو دل از وسواس / باشد اغیار کردہ و اخماس
کہ بعلم خودش کنی تقریر + / کہ برائے خودش کنی تفسیر
زیں ہوس شرم شرع و دین تباد / تا اجل با خرد قرینت باد
باشد از روز عرض بر یزداں / کلہ جان تو کند قربان
کہ بسے لاف زد ز دعوی ما / پس ندانست قدر معنی ما
سوئے میداں خاص اسپ بتاخت / روئے ما از نقاب خود بشناخت
گرچہ ماندہ بنزد ما نامش / نیست ماندہ شروع احکامش

نکتہ در بیان وردے کہ فوت شود سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود ہر کہ چیزے بر خود ورد کردہ است اگر بسبب رحمتے فوت شود وگاہے خواندہ نشود در دفتر معاملہ او بنویسند و مے فرمود اگر وردے از کسے فوت شود از سہ حال بیروں نباشد یا در امیل شہوت باشد یا خشمے راند بر غیر محل و یا بلائے بدو برسد ملایم ایں معنی حکایت فرمود کہ مولانا عزیز الدین زاہد رحمۃ اللہ علیہ یک روز از اسپ خطا کرد بازوے وے فرود آمد ازو پرسیدند کہ چہ حال است گفت من ہر روز سورۂ یٰس میخواندم امروز نخواندہ ام و مے فرمود وقتے دیگر یکے بخدمت شیخ الاسلام بہاؤ الدین زکریا آمد کہ من امشب چنیں خواب دیدہ ام شیخ فرمود کہ بقائے تو نزدیک رسیدہ است بتوبہ بپیوند چوں او برخاست صوفی از خانقاہ ایشاں آمد او ہم ہماں خواب دیدہ بود چوں خواب تقریر کرد شیخ متحیر شد بسبب آنکہ او لشکری بود شاید بجنگے کشتہ شود آں صوفی سلامت است ہیچ اثر ملالتے ندارد ایں ماجگویم دریں بود کہ خبر آوردند کہ آں لشکری کشتہ شد و آں صوفی را نماز بامداد فوت شدہ بود بعدہ سلطان المشائخ فرمود بنگر بد فوت نماز صوفی برابر مرگ داشتند و مے فرمود بزرگے بود و او را میر گرامی مے گفتند درویشے را آرزوے آں شد کہ بزیارت او آید و آں درویش را

کرامتے بود کہ ہر خواب کہ دیدے ہمچنیں راست شدے او را اشتیاق امیر
گرامی غالب گشت رواں شد در اثنائے راہ بمنزلے رسید در خواب شد دید
کہ امیر گرامی بمرد چوں بیدار شد گفت دریغ بہوس او چندیں راہ قطع کردم او
بمرد اکنوں بارے بروم گور او را زیارت کنم چوں رسید مقامے کہ بود از ہر کس
پرسیدن گرفت کہ گور امیر گرامی کجا ست ہمہ گفتند او زندہ است آں درویش
حیراں ماند کہ خواب من دروغ شد الغرض چوں بخدمت امیر گرامی در آمد
سلام کرد امیر گرامی علیک داد و گفت اے خواجہ خواب تو بمعنی راست بود
زیرا کہ من پیوستہ مشغول حق مے باشم آں شب بغیر حق مشغول بودم آں
ندا در عالم در دادند کہ امیر گرامی بمرد بعدہ یکے از حاضراں پرسید کہ ایں حدیث
چگونہ است صَاحِبُ الْوِرْدِ مَلْعُوْنٌ وَتَارِكُ الْوِرْدِ مَلْعُوْنٌ فرمود ایں حدیث
در باب اہل کتاب است و آں چناں بود کہ بخدمت رسول علیہ السلام رسانیدند
کہ فلاں جہود وردے میخواند فرمود صاحب الورد ملعون باز بخدمت رسانیدند کہ فلاں جہود ورد را
ترک داد پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمود تارک الورد ملعون انگاہ فرمود کہ بعضے گویند ایں حدیث عام
است تاویل چنیں باشد کہ یکے مثلاً رئیس قومے باشد کہ آمد و شد خلقے بروے باشد و مصالح مسلماناں ہم
بستہ سخن او و او باوراد و نوافل مشغول باشد اینچنیں کس را صاحب الورد
ملعون گویند وے فرمود کہ مذہب شیخ المشائخ شیخ کبیر چناں بود کہ بعد از ادائے
نماز دیگر انچہ گفتنی و بیراہ کردنی بود بیراہ کردے و بعدہ مشغول شدے زیرا چہ
یکے بر سر راہ محتاج بود و او مشغول بود ماند در چنیں حالتے اگر کسے بوردے
مشغول باشد چہ ذوق یابد و فرمود طریقۂ مشائخ آں است کہ بعد از نماز دیگر
و نماز بامداد کسے را بخدمت ایشاں نگذارند فاما بر من ہمچنیں نیست ہر وقت ہر کسے
کہ بیاید بیاید بعدہ بر زبان مبارک راند بیت در کوے خرابات و سرائے
اوباش ÷ شمعے نبود بیا و شمع و بیاش + دریں میاں یارے عرضداشت
کرد کہ اگر یکے را اشتغال کلی پیش آمد یا عذرے کہ بداں ورد فوت شود شب

ورد بخواند چگونہ باشد فرمود نیکو باشد اگر ورد روز فوت شد در شب خواند و
اگر ورد شب فوت شد در روز بخواند زیرا چہ روز خلیفۂ شب است و شب
خلیفۂ روز **نکتہ** دربیان مشغولی ظاہر و باطن و مراقبہ و ذکر خفی **سلطان
المشائخ** قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود ہر نفسے کہ برمے آید گوہرے نفیس
است کہ تا قیامت آں را بدل نخواہد بود شب و روز و ماہ و سال مے گذرد تا ال
یاد کرد کہ در ہر شبے و ہر روزے چہا توانکرد اما مردم ہمہ اوقات مستغرق در
عبادت باشد و ملول نشود آں ملالت سبب بے رغبتے عبادت گردد و بر
نیت آید اگر صاحب ورد بے قدرے قدرے خفت و یا باکسے مجاورت کرد آں ہمہ در
محل عبادت است اگر نیت چنیں نباشد ہر دو فعل ضائع رفتہ باشد و معنی قول
خدا وَاِذَا الْمَوْءٗدَةُ سُئِلَتْ بِاَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ نزدیک محققان بر چنیں کس
ثابت شود المؤدۃ الانفاس یعنے نفسے از انفاس کہ بغیر یاد حق و غفلت گذرانیدہ
باشد ازاں پرسیدہ شود فرداے قیامت بزرگے خوش گوید **بیت** قدر
شب و روز عاقبت بشناسی * یک روز چناں شود کہ تا شب نکشے * درویشے
در مجلس حاضر بود ایں بیت خواند **بیت** میرو دا جوہریاں کہربا * ہر جوے
سنگے بمعنی کیمیا * سلطان المشائخ باستماع ایں بیت تحسین و استحسان
بسیار فرمود و مے فرمود کہ ہفت وقت براے مشغولی است سہ در روز
و چہار در شب در روز از بامداد تا اشراق و از اشراق تا چاشت و بعد از
نماز دیگر تا نماز شام و در شب بعد از نماز شام تا عشا و از عشا تا وقت تہجد و از
تہجد تا وقت سحر و از سحر تا وقت صبح و مے فرمود سہ چیز در حدیث آمدہ است
کہ دلیل بہشت مے کند یکے آنکہ بعد از فریضۂ بامداد مشغول باشد او را آنقدر
فرداے قیامت در بہشت دہند بقیاس تازیانہ بہشت ہم چند دنیا ست
و آنچہ در دنیا ست دوم آنکہ بہشت کسے را دہند کہ بعد از نماز دیگر مشغول
باشد سیوم کسے کہ در رباط باشد و رباط خانقاہ را گویند و شیخ جلال الدین

تبریزی رحمۃ اللہ علیہ گفتہ است کہ براے عبادت مسجد و براے مشغولیہا
خانقاہ و در خانہ نشستن براے دریافت دلہا و معنی خانقاہ بیت العبادت
است و مراد از خانقاہ عبادت است مردے بحضرت رسالت صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم آمد و گفت انا اہل القاہ از سلطان المشایخ سوال کردند کہ بوقت
مشغولی زانو ہا برداشتہ و خود را بچگونہ و باچیزے گرفتہ باید نشست یا نہ فرمود ایں
طریقۂ درویشاں نیست نشستن بہتر آنست کہ بر ہیئت قعدۂ نماز دستہا بر زانو
نہادہ بنشیند فاما زانو برداشتہ خود را بچیزے نگرفتہ باشد و متکائے نبود و سر بر
زانو نہادہ باشد شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر و مولانا بدر الدین اسحاق بسیار
بدیں ہیئت نشستندے و درین معنی بر زبان مبارک سلطان المشایخ گذشتہ
است رباعی معشوق چو خورشید گزینی اے دل + او بر فلک و تو بر زمینی
اے دل + سر بر زانو بسے نشینی اے دل + او را چو بر خویش نہ بینی
اے دل + و مے فرمود بوقت مشغولی مربع نشستن ہم گفتہ اند اما در مربع
نشستن تحقیقے نیست ازاں سبب مربع نشستن خاطر نمے آساید
و فرمود مربع نشستن یکنوع جایز است و یکنوع جائز نیست جایز خلاف
نشستن جوگیان است کہ ہر دو قدم زیر ہر دو زانو باشد درچنیں نشستن
باطن مجتمع باشد تا جایز بود آنکہ بر ہیئت جوگیان یکقدم یا ہر دو قدم بالاے
ران ہا باشد مے آرند ہیچ پیغمبرے مربع نہ نشستہ است و مے فرمود وقتے درویشے
تنہا نشستہ بود کسے بر وے آمد و گفت ترا تنہا مے بینم آں درویش گفت الکنوں
تنہا شدم کہ تو آمدی بعدہ ایں بیت بر لفظ مبارک راند قطعہ جاے خالی
بود جا جہاے خود گفتمش + اے نصیحت گو لی حاجت اینجا آمدی +
سر بزانو بود درویشے یکے اندر رسید + گفت تنہائی بگفت آرے شدم
تا آمدی + و مے فرمود اول کہ مردم آغاز طاعتے مے کنند ہر آئینہ گراں مے نماید
دشوار مے آید اما چوں کسے بصدق خوض مے کند حق تبارک و تعالیٰ

توفیق ارزانی میدارد و کار بروے سہل مے گرداند بعده فرمود چون کسے روے از اشغال دنیا بگرداند و مشغولی حق پیش گیرد بطریقے که یکچند بفراغ حال گوشه گرفته و از غوغاے خلق بیرون آمده در خلوت اوقات را معمور دارد و مستغرق مراقبه باشد و ہمت و تہمت او بر آں مقصور گرداند که مستور ماند و بخط مبارک سلطان المشائخ نبشته دیده ام بعض المشائخ اختار الخلوة علی الله وامر کابی یعقوب یوسف الهمدانی والبعض اختار والفصل بین الخلوتین کابی النجیب السهروردی الاول قوله علیه السلام احب الاعمال ادومها وان قل وقوله یا فلان لا تکن مثل فلان کان یقوم اللیل ثم ترک قیام اللیل الثانی کان علیه السلام یخلی فی جبل حرا اسبوعا او اسبوعین وقوله ان لنفسک حقا الحدیث پس باید که اینچنیں خلوت هر روز بلک هر ساعت در ترقی باشد حال او از ماضی راجح باشد و ایں معامله انبیا را علیهم السلام میسّر بود وقت ایشاں از گذشته در ترقی بود چوں ایشاں را اینمعنی میسر بوده باشد دیگراں را هم ممکن بود دریں حرف بدو وجه دخل متوجه است یکے آنکه انبیا را علیهم السلام ازاں مے افتند معلوم است که حالت ذلت مساوی حالت عدم ذلت نیست وجه دویم آنکه سید عالم علیه الصلواة والسلام در شب معراج مقام قرب یافت شبهاے دیگر آنچناں نعمت و کرامت کے تواند بود جواب دخل اوّل آنست که حالت ذلت مشتمل است بر بسیار فضائل که در حالت عدم ذلت از آنها هیچ نتواں یافت مثل ندم و انکسار و افتقار که هر یکے منبع نعمتها است چنانکه سلطان المشائخ مے فرمود عاصی در حالت عصیاں بسه صفت مطیع است اول آنکه او میداند که ایں کار من مے کنم نیکو نیست

دوم آنکه حق تعالی ناظر اینکار است سیوم آنکه او را ندامتے و انکسارے و
التجاے روے میدہد جواب دخل دوم آنکه در شبہاے دیگر از شب
معراج سید عالم را علیه الصلوٰة والسلام قرب کم نبود بلکه زیاده بود وانچه در شب
معراج یافته است با مزید قرب دیگر ضم شده روزگار ہمیوں میگذشت و
لیکن شب معراج بسبب شہرت مردماں را روشن بود و شبہاے دیگر
از خلق مستور ماند مولانا فخر الدین زرادی از سلطان المشایخ سوال کرد
مشغول شدن بکلام الله فاضلتر یا بذکر فرمودند ذاکر را وصول زودتر بود اما
خوف زوال ہم بود فاما تالی را وصول دیرتر بود ولیکن چنداں خوف زوال
نبودے فرمود در حدیث آمده است از بنی اسرائیل ہرگاه که کسے بجاے
باز گشتے و فرمانہاے خدا بجا آوردے تا شست سال او پیغمبر شدے بعد
شست سال وحی آمدے و یا الہام بودے و اگر کسے دوازده سال مشغول
بودے و ہیچ ازیں نسبت نگشتے ہمچنیں آورده اند که او ولی شدے و ہرگاه
ولی شدے بفرمان خداے تعالی ابر سفیدی بر سر او سایه کردے ہماں
مقدار که قامت او بودے ومے فرمود فارغ مشغول آنست که ظاہر بحق
مشغول است و باطنش بخواطر مختلفه پراگنده و مشغول فارغ آنکه بظاہر تحمل
اثقال خلق مے کند و باطنش بحق مشغول و از دون حق فارغ و سالک را کم
از عنکبوت نباید بود بعده فرمود خلق بر چہار نوع اند بعضے آنچنانند که ظاہر
ایشاں آراسته باشد و باطن ایشاں خراب و بعضے را باطن اراسته و ظاہر
خراب و بعضے را ظاہر و باطن آراسته و بعضے را ظاہر و باطن خراب طایفه که
ظاہر ایشاں آراسته باشد و باطن خراب آں متعبدانند که طاعت بسیار کنند
و دل ایشاں مشغول دنیا باشد و طائفه که باطن ایشاں آراسته باشد و
ظاہر خراب آں مجانین اند که درون ایشاں با حق مشغول باشد و در ظاہر
سہر و سامانے نباشد طائفه که ظاہر و باطن ایشاں خراب باشد آں عوام اند

وطائفه که ظاهر و باطن ایشان آراسته باشد آں مشایخ اند و در گلستان شیخ
سعدی گوید یکے از مشایخ شام را پرسیدند که حقیقت چیست گفت از یں
پیش طایفهٔ در جهاں بودند بصورت پراگنده و بمعنی جمع اکنوں خلقے اند بظاهر
جمع و بباطن پراگنده چنانکه در ینمعنی گوید نظم چو هر ساعت از تو بجائے رود دل
به تنهائی اندر صفائی نه بینی * گرت مال و جاه است و زرع و تجارت * چو دل
با خدا یست خلوت نشینی * و مے فرمود عمر و نام درویشے بود گفتے هر کس که بمن
مے آید و بباطن مشغول بحق مے گردد بعد از چهل روز از واصلاں مے شود همچناں
بود از یاراں پرسیدند که شمارا چه مے فرماید گفتند مارا مشغولی باطن و ایں خلاف
مشغولیهاست که مشایخ مے فرمایند باید که مشایخ نخست مشغولی ظاهر فرمایند تا
از ظاهر و باطن سرایت کند و کاتب حروف ازینمعنی استنباط کرده و آں آنست
که مشغولی ظاهر بمنزله عشق مجازیست و مشغولی باطن بمنزله عشق حقیقی ست
و ایں مقدمه ثابت است که المجاز قنطرة الحقیقه پس چنانکه از عشق مجاز
بعشق حقیقت مے تواں رسید همچناں از مشغولی ظاهر بمشغولی باطن میتواں
و مے فرمود هم از اول مشغولی باطن نازکی دارد فا ماازاں درویش نقل کرده
اند که همچنیں میرساند و مے فرمود اصل کار مراقبه دل است که آں بر جمیع عبادات
جوارح راجح است و موثر قاضی محی الدین کاشانی سوال کرد که مصلے یا
ذاکر چوں بحضور باشد و باطن مذکر مولی مشغول دریں حال او را مراقب
تواں گفت و مراقبه متحقق شود فرمود مراقبه از روے لغت همیں است
ولیکن باصطلاح مشایخ طریقت مراقبه رویت قلب است جمال حق ذوالجلال
والاکرام را و عمل قلب مخفی باشد چنانکه همون داند که چه میکنم و چه میدانم و چه مے
بینم مردماں چنیں دانند که او بیکار است ولیکن او در کار است بعده فرمود
از مراقبه ذکر خفی بالاتر است بهفتاد درجه بزرگاں گفته اند که مراقبه رویت
قلب است مر حق تعالیٰ را و ذکر خفی علم بذات حق که طالع است بر ظاهر و باطن

بنده و دیدن آن بنده را شعور است بدین رویت و بدین علم چون این
رویت و این علم بر دل بنده مستولی شود از شعور بے شعور ماند
این را ذکر خفی خوانند و قاضی محی الدین کاشانی رحمۃ الله علیه از
سلطان المشایخ سوال کرد که مراقبه مرید حضرت مر عزت را و مر حضرت
پیغمبر را صلی الله علیه وآله وسلم و مر شیخ را هر یک را علاحده مے باید
یا جمع نیز مے شاید فرمود که جمع نیز ممکن است و علاحده هم مفید چون
خواهد که جمع کند چنین باید کرد که بداند بین یدی الله حاضر است و پیغمبر صلی الله
علیه وآله وسلم بر یمین است و شیخ بر یسار و هر حرکتے و سکنتے که از وے
در وجود مے آید و هر خطره که در خاطر مے گردد حق عز وجل مے بیند و
میداند و مے فرمود وقتے خواجه شبلی رحمۃ الله علیه در مقام مراقبه نشسته
بود موئے از اندام او نمے جنبید از وے پرسیدند که چنین مراقبه را از کجا
آموختی گفت وقتے گربه در سوراخ موش چنان نشسته بود که یک موئے
از اندام او نمے جنبید و از کسانیکه نزدیک او بودند خبر نداشت در دل من
افتاد حیوانے بے عقل از براے طعمه جوارح خود را چنین حاضر میدارد و آدمی
با عقل و معرفت اینچنین باشد اولی تر و الا کم از گربه باشد و مے فرمود در وقت ما دو
متقی اند یکے مولانا تقی الدین محبوب مردے دانشمند و صالح است و متورع
بخیرات و آیندگان را خدمت میکند و خلقے از و شاگرد اند و دوم در حضرت که اورا
شیخ تقی الدین میگویند او مردے صاحب حال است و دایم مستغرق بمراقبه
او را خبر چیزے نباشد و نداند که این روز کدام روز است و این ماه کدام
ماه است مشغولی عظیم دارد وقتے مردے بر ایشان کاغذے آورد و گفت
شیخ نام خود دریں کاغذ بنویس قلم برداشت و متحیر بماند خادم دانست که شیخ
نام خود را فراموش کرده گفت نام شیخ محمد است بعده نام خود بر آن کاغذ نبشت
باز روزے در مسجد جمعه میرفت بر در مسجد رسید بایستاد و متحیر بماند خادم دریافت

که شیخ پاے راست خود را فراموش کرده است خادم دست خود بر پاے راست شیخ نهاده گفت پاے راست شیخ اینست بعده شیخ پاے راست در مسجد نهاد و رفت عرض میدارد کاتب حروف بر آنجمله که بنده از خواجه عزیز الدین نبیرهٔ شیخ الاسلام فرید الحق و الدین قدس الله سره العزیز که مناقب و فضائل او در تکملهٔ بیان مناقب بنسگان شیخ شیوخ العالم تحریر یافته است سماع دارد آن شیخ زادهٔ عالم میفرمود من وقتے بخدمت سلطان المشایخ در آمدم دیدم که سلطان المشایخ بر کهٹ نشسته است مستقبل قبله روے مبارک خود بالا کرده چشم مبارک جانب آسمان داشته و مستغرق رویت جمال حق تعالی گشته من نرسیدم که در محلے نازک آمدم نه مرا راه بازگشتن و نه جاے ایستادن یکساعت نیکو ایستاده بودم و هیچ کس از خادمان حاضر نه بعده سلطان المشایخ بلرزید چنانکه کنجشک بلرزد و بعالم خود باز آمد و بر چشم هاے مبارک خود دست مالید و پرسید که تو کیستی گفتم بنده عزیز است بعده شفقت فرمود و پرسیدن گرفت و مرحمتهاے بسیار مے کرد و مولانا علی شاه جاندار در خلاصة اللطایف آورده است رایت شیخی و مخدومی سلطان المشایخ نظام الحق والدین قدس الله سره العزیز فی المراقبة فاذا اردت ان ادخل فی بعض الاوقات فی مجلسه مرة رایت جالسا ساکنا حسن الاجتماع لا یتحرک من ظاهره شیئ وهو فاتح عینیه قد اخبرنا فلا یعرفنی فقال لی من انت فاذا رایته فی هذه الحالة اردت ان ارجع القهقری فمسح عینیه فعرفنی فقال اجلس فجلست فتکلم معی هو یدی و رعنبه کانه سکران ثم قال لی بم تشتغل فی بیتک قلت بما امر فی مخدومی قال اشتغل بالله ثم قال ینبغی للفقیر ان یتصور فی قلبه خاشعا انا جالس بین یدی الله و رسوله و یدیه ثم قال لی قم واجلس مع الاصحاب نا مشغول از سلطان المشایخ سوال کردند از اعمال کدام فاضل تر فرمود مراعات سر و مجلس اندر ظاهر و مراقبه اندر باطن و بخط مبارک سلطان المشایخ نبشته دیده ام

یا ایہا الناس اجتنبوا اعمالکم فان احتسب عملہ کتب لہ اجر عملہ حسب الاحتساب من الحسب کالاعتداد من العد قیل احتساب العمل ان تنوی بہ حسبۃ للہ والحسبۃ من الاحتساب کالعدہ من الاعتداد دو مے فرمود وقتے از آن کتب کہ خواندہ بودم ازاں مطالع کنم وحشتے درمن ظاہر میشود و با خود گویم کہ باز کجا افتادم بعدہ فرمود چوں شیخ ابوسعید ابوالخیر بکمال رسید کتبے کہ خواندہ بود آں را در گوشہ نہادم تا روزے آں کتب مطالعہ میکرد ہاتفے آواز داد وگفت اے ابوسعید عہد نامہ باز دہ کہ بغیر ما مشغول شدی چوں سلطان المشائخ بریں حرف رسید بگریست وایں دو مصرع فرمود

تو سایۂ دشمنی کجا در گنجی + جائے کہ خیال دوست دشمن باشد + یعنے جائے کہ کتب فقہ واحکام شرع حجاب شود چیز ہاے دیگر خود چہ باشد و مے فرمود شیخ ابوسعید ابوالخیر از برائے صفای درونہ گفتہ است کہ پنج چیز را ملازمت میباید کرد تا صفائی دروں حاصل شود اول ملازمت مسواک دوم کلام اللہ خواندن اگر نتواند سورۂ اخلاص بخواند سیوم ملازمت بصوم واگر نتواند ایام بیض چہارم مستقبل قبلہ نشستن پنجم با وضو بودن وشیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ مے فرمود وقتے بخدمت حضرت سلطان المشائخ حاضر بودم میفرمود نماز بسیار گذاردن واوراد بسیار خواندن وروزہ بسیار داشتن وتلاوت قرآن کردن ہر کہ ہست مے تواند پیر زنے کہ ہست او ہم تواند کرد کہ روزہ دارد وشب قیام کند وچند سیپارہ بخواند اما کار مرداں خدا چیزے دیگر است وآں سہ چیز است اول غم ناں خوردن وپوشیدن در خاطر او نگذرد ودرویشے کہ غم ناں خوردن وپوشیدن در دل او بگذرد ہیچ غرض ازو حاصل نشود دوم آنکہ در خلا وملا مشغول خدا باشد وایں سر ہمہ مجاہدہ ہاست سیوم آنکہ بدیں نیت سخن نگوید کہ دلہائے خلق بر و مائل شود واگر وعظ ونصیحت کند فاما غرض آمیز نباشد وریا را مدخل نباشد ومحض اخلاص باشد چوں درویش

این معاملہ پیش گیرد حق سبحانہ تعالیٰ جملہ بزرگان درگاہ خود را کہ درآنوقت باشند خادم او گرداند و مے فرمود باید کہ در ذکر اول سہ بار لا الٰہ الا اللہ بگوید چہارم بار محمد رسول اللہ پنجم بار باز لا الٰہ الا اللہ بگوید ششم بار محمد رسول اللہ بگوید ہفتم بار لا الٰہ الا اللہ بگوید ہشتم بار محمد رسول اللہ بگوید باز نہم بار لا الٰہ الا اللہ بگوید دہم بار محمد رسول اللہ بخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام المختار عند الشیوخ ذکران لا الٰہ الا اللہ واللہ واختار مشایخنا لا الٰہ الا اللہ و از شیخ ابوسعید ابن ابوالخیر اَنَّمُد و بخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام من اراد ان یکون القصور مسکنہ والجنان ماواہ فلقیل دایما بلا عجب اشہد ان لا الٰہ الا اللہ ہو و شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ مے فرمود کہ در وقت ذکر ہر دو دست خود را بر ہر دو زانو نہد و بگوید لا الٰہ الا اللہ در حالت گفتن سر را بجنباند در حالت لا الٰہ از جانب چپ برد و ہمچنیں تصور کند کہ ہرچہ جز حق است بیروں کردم بعدہ سر را بجانب راست بگرداند بگوید الا اللہ و در حالت الا اللہ گفتن ہمچنیں تصور کند کہ حق را در دل اثبات کردم و یا ہمچنیں تصور کند کہ مگر حق جل و علی ہم بریں طریق تا آنزمان گوید کہ آواز ذکر بگوش خود از دل بشنود و بعضے درویشاں ہستند کہ زبان ایشاں ساکت باشد و دل ایشاں بذکر حق مشغول چنانکہ بگوش خود شنود و نیز از شیخ نصیر الدین محمود روایت مے کنند ذکر بر سہ نوع است اول آنکہ مستقبل قبلہ بنشیند و ہر دو دست خود را بالائے ہر دو زانو نہد و ہمچنیں تصور کند کہ حق تعالیٰ ناظر و حاضر است و با من است و دوم نوع آنست ہمچنیں تصور کند کہ حق در دل من است جز حق دیگرے نیست و ایں طریق گوئی بمذہب حلول میزند و حلول آنست کہ ہمچنیں تصور کند کہ حق ہمہ جا ست و در دل من ہم ہست یعنی حلول نباشد سیوم طریق ذکر آنست کہ نظر بر آسمان دارد و ہر دو چشم خود را باز کند وقت مشغولی ہمچنیں تصور کند کہ ہیچ من از

قالب بیرون آمد از اوّل آسمان و دوم و سیوم و ہفتم گذشت و مشاہدہ حق تعالیٰ مشغول شد اگر کسے برین طریق استقامت یابد رشتۂ پیدا آید و آں را معائینہ کند یک جانب رشتہ بالا و دوم سر رشتہ در دل او باشد و اعلیٰ مراتب ذکر ایں آخرین است و مشغولی باطن کہ مشایخ میگویند ہمین است فی سلوک طریق الآخر بحکیم الثنای

مثنوی

ایں ہمہ علم جسم مختصر است | علم رفتن بسوے حق دگر است
روے سوئے جہاں حی کردن | عقبی و جاہ زیر پے کردن
جاہ و حرمت ز دل رہا کردن | پشت در خدمتش دوتا کردن
تنقیہ کردن نفوس از بد + | تقویت کردن رواں بخرد
رفتن از منزل سخن گوشاں | بر نشستن بصدر خاموشاں
رفتن از فعل حق سوے صفتش | در صفت ایں مقام معرفتش
آنکہ از معرفت بعالم راز + | پس رسیدن بآستاں دراز
در درون تو نفس دل گردد | زانہمہ کردہ ہا خجل گردد +
خان و مانش ہمہ بر اندازد | در رہ امتحانش بگدازد + +
در تن تو چو نفس تو بگداخت | دل بتدریج کار خویش بساخت
پس از وحق نیاز بستاند | چوں نیازش نماند حق ماند
سنہ ز بیہودہ گفت و نادانی | بایزید ار بگفت سبحانی +
پس زمانے کہ راز مطلق گفت | راست منصور کو انا الحق گفت
راست گفت آنکہ گفت از سر حال | گفت دع نفسک بستر و ثقال
ز تو تا دوست نیست رہ بسیار | رہ توی پس بزیر پاے دراز
تا بہ بینی بدیدۂ لاہوت + | خطہ ذی الملک و خطۂ ملکوت
با نیاز آں گہے کہ گشتی یار رہ | دل برآرد ز نفس تیرہ دمار
کے بود ما ز ما جدا ماندہ | تو و من رفتہ و خدا ماندہ

شیخ سعدی خوش گوید ؎ بشتاب گر تو عاقلی دریاب گر صاحب دلی * باشد
کہ نتواں یافتن دیگر چنیں ایام را * **باب ہشتم در بیان محبت و شوق و عشق**
و رویت باری تعالی و تقدس عرض میدارد کاتب حروف محمد مبارک العلوی
المدعو بامیر خورد برآنجملہ کہ سالک را مے باید کہ محبت و مشتاق و عاشق جمال
ولایت پیر باشد تا باندک عملے و کثرت نیاز زود تر بمقصد اصلی کہ طالبان ایں راہ رسیدہ
اند برسد و اگر دریں باب او را حظے نباشد و در جبلت او دریں معنی نقصانے
افتادہ بود سالہا در کار خدا تعالی بکوشد و بصیام و قیام و تعبد و تہجد نفس
خود را بسوزد و بخون جگر دریں راہ سعی کند و اخلاص یا آں یار باشد دیر دیر باید
کہ روشنائی ازاں عالم برو بکشایند شیخ سعدی خوش گوید ؎ عمرے باید دراز
و صبرے در پیش کنم * تا با تو رسم و حکایت خویش کنم * وایں دولت غم و سعادت
اندوہ و عشق بہر کسے نمیدہند ایں ضعیف گوید ؎ غم و درد آمد نصیب دلے *
کہ در عشق او بشگفد چوں گلے * غمت خاصہ آدمی راست و بس * نداد ند ایں چاشنی
را بکس * و ایں خلعت عشق بر قد ہیچکس از مخلوقات راست نیاید مگر بر قد مہتر آدم
صلوات اللہ وسلامہ علیہ تاج ریزہ گوید ؎ خلعتے یارب چہ گویم چوں عروس
آراستہ * راست بر بالائے شاہ راستیں آوردہ اند * و ایں جوہر عشق برائے
گوہر انسانی پیدا کردہ اند تا او را بلباس محبت آراستہ و بجوہر عشق مزین گردانیدہ
در عرصہ عرصات جلوہ گری دہند ایں ضعیف گوید ؎ ہیچکس را دریں جہاں
نرسید * جوہر عشق او مگر مارا * باز ایں ضعیف گوید ؎ جز من ہر کہ کند دعوی عشق
تو خطاست * زانکہ عشق تو نصیب دل دیوانۂ ماست * و مناسب ایں معنی حکایت
حاجی محمد است کہ قاضی محی الدین کاشانی را مے گفت بخدمت سلطان المشائخ
عرض داری از آنمدت کہ من از حج آمدہ ام قرارے و آرامے نمے یابم از آنحضرت استمدادے
و دعائے بکنی چنانکہ ایں کیفیت باب او را در نکتۂ ادعیہ ما ثورہ تحریر یافتہ است و قاضی محی الدین بخدمت
سلطان المشائخ در باب او گفتہ اینچنیں کسے را از دو کار یکے باید کرد یا بکسب وقت مشغول باشد

کہ وجہ معاش بدست آرد و یا بعبادت و عزلت روزگار باید گذرانید سلطان المشائخ فرمود بعبادت مشغول شدن آنگاہ نیکو مے آید کہ چاشنی از عشق در باشد این ضعیف گوید ؎ دلے کہ در غم عشقت نسوخت بار نیافت * بماند بے دل و حیران کہ روے یار نیافت * والامیان ہر دو قسم عمل جوارح مشترک است و وجہ معاش و نماز و تلاوت و ذکر جز عمل جوارح دیگر چیست بعدہ این نظم بر زبان مبارک راند ؎ طاعت ابلیس را گر چاشنی بودے ز عشق * در خطاب اسجدوا بے شک مسلمان آمدے * الغرض دریں حال قاضی محی الدین کاشانی گفت کہ او دعوی عشق مے کند بلکہ خود را عاشق صادق میخواند و مے گوید صدق محبت آں باشد کہ محب جز محبوب را تعظیم نکند بلکہ موجود نداند تکلیف مسجود گرداند این ضعیف گوید ؎ دعوی عشق میزنی لاف دروغ میکنی * عشق ہمہ تواضع است کار تو نیست جز منی * بعدہ فرمود ملائکہ را از محبت حظے نیست شراب محبت نصیب جوہر انسانی است اسم درود در میان ملائکہ نداند و او را حظے نیست از جنس ایشان است دعوی محبت او را نشاید اگر سوال کنند کہ او از جنس ملک نیست بدیں دلیل قولہ تعالیٰ وکان من الجن ففسق عن امر ربہ جواب گویم میان علما اختلاف است بعضے گفتہ اند کہ او از جنس ملائکہ است بدیں دلیل فسجد الملائکۃ کلھم اجمعون الا ابلیس و اصل اینست کہ استثنائے از غیر جنس نباشد و قول منصور ہمیں است وکان من الجن را تاویل اینست کہ ملائکہ را ہم جن گویند مشتق من الاجتنان وھو الاستتار لانھم مستترون عن اعین الانس ولانہ قیل الجن اسم لصنف من الملائکۃ

نکتہ نکتہ در بیان محبت و غوامض آں حضرت سلطان المشائخ رقعہ برائے مولانا فخر الدین مروزی کہ مناقب او در باب بیان فضائل یاران اعلی تحریر یافتہ است نوشتہ بود نسخہ آن اینست کہ اتفاق اصحاب طریقت و ارباب حقیقت

است کہ اسم مقلوب است و اعظم مقصود از خلقت بشر محبت رب العالمین

است و آں بر دو نوع است محبت ذات و محبت صفات محبت ذات از
مواہب است و محبت صفات از مکاسب ہرچہ از مواہب است کسب
و عمل بندہ را بداں تعلقے نیست و ہرچہ از مکاسب است ہست و طریق
اکتساب محبت دوام ذکر است مع تخلیۃ القلب عما سواہ و ایں را فراغ
شرط است و فراغ را چہار چیز است مانع و ہرچہ مانع شرط است مانع مشروط
است خلق و دنیا و نفس و شیطان طریق دفع خلق عزلت و انزوا است
و طریق دفع دنیا قناعت است و طریق دفع نفس و شیطان التجا کردن بحق
ساعۃ فساعۃ و مے فرمود در حدیث آمدہ است پیغمبر ہر روز کہ آفتاب برمے
آمدے گفت الٰہی اگر محمد را یا خدائے محمد نو قربے و نو طلبے حاصل نشود در
برآمدن آفتاب آں روز برکتے مباد پس بر محبان و عاشقان درگاہ بے
نیازی واجب است کہ ہر روز نو دردے و نو سوزے حاصل کنند تا ہر روز
مزیدے حاصل شود و ازیں مزید مراد طاعت بدنی نیست بل نو عشقے و نو دردے
و نو ذوقے مراد است و ترقی درجات مشاہدات در دنیا و آخرت نہایت ندارد
و ہمچنیں قابلیت نہایت ندارد بزرگے خوش گویدبیت از دولت حسنت
بمن ارزانی باد ٭ داغے نو سوزے نو و دردے تازہ ٭ ایں ضعیف گوید نظم
دردِ نو و سوزی نو و عشق ہر روز ٭ بر جان و دل شکستگان افزوں باد ٭
از دست خیال تو کہ در جان من است ٭ تا روز قیامت دل من پرخوں
باد ٭ و مے فرمود ہر عضوے را برائے عملے آفریدہ اند چوں آں عضو از آں
عمل عاطل گردد بیمار باشد چنانکہ دل خاص برائے محبت او آفریدہ اند
دلے کہ در غم عشقت نسوخت خام بماند ٭ چو مرغ خانگی اندر میان دام بماند ٭
فردا ایں چنیں دل را ہیچ سودے نخواہد بود تا دل سلامت نیارد یوم لا ینفع
مال و لا بنون الا من اتی اللہ بقلب سلیم ایں ضعیف گوید بیت
سلامتی دل عشاق از محبت تست ٭ و گرنہ ایں دل پرخوں چہ جائے

منزل تست + و کاتب حروف یازدہ کلمہ و دو حدیث درباب محبت بخط مبارک حضرت
سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ است و دریں کتاب ثبت کردہ و در تحت ہر کلمہ
ترجمہ آں نبشتہ و آں اینست المحبتہ ایثار ما تحبّ لمن تحبّ یعنی محبت آن نیست
کہ ایثار کنی آنچہ دوست میداری برائے کسیکہ او را دوست میداری و ایں کلمہ
موافق فرمان باریتعالی است لن تنالوا البر حتی تنفقوا مما تحبون و خواجہ حکیم
ثنائی خوش گویدا بیات گر بخواہی کہ دوست ماند دوست + آں طلب زو
کہ طبع و طابع اوست + آستین گر ز ہیچ خواہی پُر + از صدف مشک جوئے و آہو
دُر + یعنے ظاہر و باطن خود را در رضائے دوست دار بلکہ کلیت خود بدوست
سپار تا مباینت برخیزد و معیت حاصل شود و چوں معیت حاصل شد ثم الغرض
و قیل المحبت المحبتہ التی تظہر الصادق من الکاذب یعنی محبت محبتیے است
برائے پیدا کردن مرداں را از نامرداں یعنے اگر ایں مرد محب صادق است ہر آئینہ
بر بلائے دوست و فائے خویش صبر کند و عمر دریں بسر برد و ذرہ از متابعت دوست
تجاوز نکند و بصدق محبت ایں در بکوبد و بر نحرف مستقیم ماند ہر آئینہ ازاں طرف
ہم صدق محبتے پیدا آید و دمبدم عشق بازیہائے نو نو از عالم غیب شود کہ آنرا
نہایت نباشد ایں ضعیف گوید بیت ہر زماں از درد عشقت ذوقہا گیرم از
انکہ + کیں سعادت ہر دمے از غیب نو نو حاصل است + و ہر کہ خواہد کہ بدولت
محبت برسد تا جان و تن عزیز را برائے رضائے دوست در بلا ننہد ہرگز بداں سعادت
نرسد بیت چوں شانہ بزیر ارّہ تا تن ننہی + ہرگز بسر زلف نگارے نرسی + چنانکہ
سلطان المشائخ مے فرمود سہ کس بودند کہ ایشاں را اتفاق زیارت خانہ
کعبہ شد یکے پسر قاضی بلخ دوم پسر شیخ الاسلام بلخ سوم درویشے دیگر در یکصحبت بزیارت
خانہ کعبہ رواں شدند در اثنائے راہ باندیشیدند چوں اول نظر بر کعبہ افتد و آنوقت استجابت
دعاست ہر کسے چہ خواہد پسر قاضی بلخ قضا و پسر شیخ الاسلام شیخ الاسلامی در خاطر در گرفتند و
درویش اندیشید کہ من محبت حق از حق خواہم چوں بکعبہ رسیدند و نظر ایشاں

برکعبہ افتاد ہر سہ کس حاجتے کہ با خود راست گرفتہ بودند بخواستند بتقدیر اللہ ہمدراں
سال ہر دو پسراں بشغل پدران خود رسید۔ ند درویش مناجات کرد خداوندا ما
ہر سہ یکجا بزیارت خانہ کعبہ رفتیم ویکجا حاجت خواستیم ایشاں ہر دو بمقصود رسیدند من
حال خود نمیدانم دریں اثنا درویش را زحمت آکلہ پیدا شد بعدہ آں درویش در خاطر
گذرانید کہ خداوندا من محبت تو خواستم وتو مرا زحمت دادی بعد ازاں از ہاتف شنید
کہ ایں زحمت آغاز محبت ماست شیخ سعدی گوید بیت دریں رہ جاں بدہ
یا ترک ما گیر + بریں درسر بنہ یا غیر ما جوے + باز آئیم بر سر حرف محبت واگر ایں
مدعی در دعوی محبت کاذب است ہمہ مخالفت دوست کند واز بلاے جفاے
او بگریزد وعمر بنفاق بگذراند وتصور کند کہ من محبم مقبول خواہم بود یک علامت
شقاوت ہمیں نبشتہ اند کہ مرد معصیت کند وامید دارد کہ مقبول خواہم بود المحبۃ
عدم النوم والغرلت من القوم یعنی محبت عدم نوم است وعزلت وانزوا
از قوم یعنی محبت صادق را شب وروز یکسا نست یعنے مدام در محبت محبوب
بے قرار است خواجہ سری سقطی پیر شیخ جنید۔ قدس سرہما العزیز
در ہمیں خوش گوید شعر ما فی النہار ولا فی اللیل لی فرح + فما ابالی اطال
اللیل ام قصر + بلکہ راز ونیاز وذوق وگریہ ودریافت درجات محبان
وترقی مشاہدات مشتاقاں بیشتر تعلق بشب دارد کسیکہ امید واری چنیں
نعمتہا باشد او را خواب وقرار چہ کند امیر خسرو گوید بیت خواب چشم
من بشد چشم تو بست خواب من + تاب نماند در تنم زلف تو برد تاب من +
چوں کار محب صادق دریں مقام رسد باطن او مدام بیقرار وظاہر او
آراستہ بحسن اخلاق وبشاشت باشد وہمیں مقام حقیقت عزلت
است زیرا چہ عزلت چیست اعراض از خلق وشغل بحق وحقیقت عزلت
چیست بوجود خلق مشغول بودن بحق ایں کار انبیا واولیاست
ایں ضعیف گوید بیت بر در دل شستہ اینک پردہ داری میکنم +

تا بجز سلطان عشقت کس نیاید اندرو + وقیل المحبۃ طائر یلتقط الاحبۃ القلوب یعنی محبت مرغیست کہ فرود نہ برد مگر بر دانۂ دلہا یعنے چوں محبت در سویدائے دل جائے گیرد قوت آں مرغ ہمہ مغز دل باشد ہر چند کہ آں مرغ محبت بنوک اشتیاق مغز دل را میکاود از آں چشمہائے مشاہدات مے کشاید و کمال و جمال محبوب دمبدم جلوہ گری مے کند ایں ضعیف گوید رباعی بخوبی در جہاں چوں تو دگر نیست + کدامی دیدہ کز عشق تو تر نیست + عجب مرغیست آں طوطی عشقت + کہ قوت او بجز خون جگر نیست + قال علیہ السلام لو ان عبدین تحابا فی اللہ احدھما فی الشرق والاٰخر فی الغرب یجمع اللہ بینھما یوم القیامۃ ویقول ھذا الذی کنت تحبہ یعنی فرمان حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم بریں جملہ است اگر میان دو کس محبت باشد خاص برائے حق تعالی و میان ایں محب یکی در مشرق باشد و دوم در مغرب حق جل و علی بکرم خویش فردائے قیامت آمنا و صدقنا میان ایں دو دوست جمع کند تا بملاقات یکدیگر مشرف گردند و فرماں شود کہ ایں ملاقات میان شما سبب محبت شما بود کہ برائے من محبت کردہ بود بد عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ کہ پس امیدوار فرمانے است کہ از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم صادر شدہ است چوں محبت مخلوق را ایں ثمرہ است کہ فردائے قیامت بیکجا جمع شوند و ایں محبت سبب شفاعت یکدیگر گردد پس کسیکہ در راہ محبت حق جل و علی شروع کند و سالک ایں راہ گردد و قدمے بصدق دریں راہ نازک بنہد امید باشد کہ بمقصود اصلی برسد و ایں محبت را ثمرہاست سلطان المشائخ مے فرمود کہ پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم فرمودہ است المتحابون فی اللہ علی عمود الحدیث مراد ازیں حدیث اینست کہ دوست دارندگان یکدیگر برائے خدا و رسول صلی اللہ علیہ وسلم بر ستونے باشند از یاقوت سرخ بر سر آں ستون ہفتاد ہزار غرفہ باشد چوں ایشاں بر اہل بہشت طالع شوند خوبی ایشاں مر اہل بہشت را ہمچناں روشن گرداند کہ بخور شید اہل دنیا را و اہل بہشت گویند مارا بہ برید تا در دوست دارندگاں را یکدیگر برائے خدا بنگریم چوں اہل بہشت بر جمال ایشاں

نظر کنند بہ بیند ایشاں جامہاے سبز پوشیدہ و برآں نشستہ ھو لاء المتحابون
فی اللہ الحب حرفان الحاء من الروح والباء من البدن ای اخرج منھما
یعنی محبت را از حب گرفتہ اند حب دو حرف است یکے حا کہ از روح گرفتہ اند
دوم با کہ از بدن گرفتہ اند یعنے دوستی از میان تن و جان برآمدہ است یعنی بتن خدمت
محبوب کند و فرمانہاے او را بو فا رساند و بجاں دراں اخلاص ورزد و بر مضمون
ایں دو حرف ایں ضعیف گویدا بیات تن بخدمت دادم و جاں بر سر آں کردہ ام
درد خود را از دواے دوست درماں کردہ ام * از براے آنکہ باشم زیر پاے
دوستاں * نفس کافر کیش را اینک مسلماں کردہ ام * وقیل من احبّ اللہ
لا یعرفہ الناس یعنی آنکہ محب باری تعالیٰ است او را کسے نشناسد و مصداق
ایں از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مرویست حکایۃ عن اللہ تعالیٰ
اولیائے تحت قبائی لا یعرفھم غیری اولیای مرا جز من کسے نشناسد
ایں مرتبہ کمالیت اولیاے خدا است چنانچہ خواجہ اویس قرنی کہ از اجلّہ تابعین
وسر قوم ایں طایفہ بودنقلست کہ در دنیا قدر و مرتبۂ او مستور داشت در آخرت
نیز مستور خواہد داشت چنانکہ خواجہ انبیا صلواۃ اللہ علیہ در بہشت از کوشک
خود بیروں آید بر طریقے کہ گوے کسے را مے طلبد فرمان در رسد کہ کرا مے طلبی گوید
اویس قرنی را آواز آید کہ چنانچہ در دار دنیا او را ندیدی اینجا ہم نہ بینی گوید الٰہی
او کجاست فرمان در رسد فی مقعد صدق عند ملیك مقتدر و از حضرت
رسول صلی اللہ علیہ وسلم مرویست کہ حق تعالیٰ ہزار فرشتہ بیافریند بصورت اویس
قرنی تا قرنی رضی اللہ عنہ میان ایشاں در عرصات برآید و بہشت رود تا ہیچ
آفریدہ برو واقف نگردد عرض مے دارد کاتب حروف برآنجملہ کہ سلطان المشائخ
رضی اللہ عنہ کہ بادشاہ محبان درگاہ الٰہی بود اگرچہ ہمچو آفتاب محبت او بر عالمیاں
پیدا گشت و ذات مبارک او کہ صورت محبت بود بر جہانیاں ہویدا فاما حق
جل و علی عظمت و جلال او چنانچہ با ہو حقہ است از نظر کوتہ نظراں در پردۂ کرامت

داشتہ تا آنکہ ہر کسے بر اندازۂ قابلیت خویش در رہ قدمے نہادند و شور و شعب محبت در او بآسمان رسانیدند جمال و کمال آں بادشاہ کما ہو در نیافتند شیخ سعدی خوش گوید بیت درخت میوۂ مقصود ازاں بلند تر است * کہ دست ہمت کوتاہ ما بداں برسد این ضعیف گوید رباعی مرا حاجت از عشق تو روے تست * ہمہ میل دل جانب سوے تست * ہمہ شور و غوغاے ایں عاشقاں * بگرد سراے سر کوے تست * قال علیہ السلام ان اللہ یحب حفظ الود القدیم خواجہ انبیا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است پرستی کہ خدا تعالی دوست دارد محافظت دوستی قدیم را محبت الست بر کلم را باتباع ہواے نفسانی و بالقاے شیطانی در پردۂ حجاب ماندہ است چنانکہ بر زبان دربار مبارک حضرت سلطان المشائخ گذشتہ است ایں بیت بیت آں نافہ کہ مے جستی ہم بانو در گلیم است * تو از سیہ گلیمی بوے ازاں نداری * چوں محب آینہ دل را بصیقل محبت روشن گرداند ہر آئینہ محبت الست از دریچۂ جاں سر بیروں آرد و جلوہ گری کند بیت از در دل بمنظر جاں آئی * بتماشاے باغ جاناں آئی * و مرد بریں مرتبہ نرسد تا او را کمالے در راہ خدایتعالی حاصل نشود چنانکہ سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ مے فرمود تا بر کمال کسے جملۂ اہل زمین و اہل آسمان گواہی ندہند آنکس ہرگز مستحق ولایت حق نشود و مے فرمود مردے محبت حق تعالی بسیار خواست جواب یافت کہ معاملۂ تو بنویسند و پیش تو دارند و تو در آں نہ بینی اگر آں را پسندے شاید کہ آرزو محبت کنی عرض میدارد کاتب حروف یعنی چوں درونہ ملوث تو بکدورات بشریت آلودہ است و روے تو بغبار ہوا پوشیدہ ایچنیں جاے لایق مقام بادشاہاں نباشد این ضعیف گوید بیت خیالت در دلم بنشستہ ہر دم عذر میخواہم * چہ جاے تست اے سلطاں دریں ویرانہ بنشستن * و رفع آفات مذکور التجا بحق تعالی گردن است ساعۃ فساعۃ بمشغولی باطن چنانکہ سلطان المشائخ میفرمود اگر کسے را درد معدہ باشد دارو بخورد و موثر آید بخلاف آنکہ دارو بیروں

طلا کند پیدا است کہ از بیروں دروں چہ اثر کند برایں اصل روشیاں مراقبہ دل کہ آنرا قلب گویند خاصۂ محبان خاص و وظیفۂ عاشقاں است برہمہ عبادات مقدم دارند مثلاً اگر کسے خواہد جنگلے خلع کند و بدست خود دریں کار دشوار درکار درخت بریدن مشغول گردد روزہا بگذرد غرض حاصل نشود فاما اگر آتش ہمہ بیکبار در جنگل در زند بزودی بسوزد و مثال ایں مشغولی باطن است کہ آتش محبت مے افروزد و برآں آتش جمیع اخلاق رزیلہ و ذمیمہ سوختہ مے شود و صفا پیدا مے آید و شایان محبت حق مے گردد بیت تا نسوزی بر نیاید بوے عود * پختہ داند ایں سخن با خام نیست * قیل لیحیی بن معاذ الرازی متی یصل العبد الی حلاوۃ الحب قال اذ کان لہ الجفاء سکوا والفقر علاوۃ والحزن رطبا از یحیی معاذ الرازی رحمۃ اللہ علیہ پرسیدند بندہ بحلاوت دوستی کے رسد گفت آں زماں کہ جفا برو ہیچو شکر گردد ایں بیت بر زبان مبارک حضرت سلطان المشائخ گذشتہ است بیت ہر کہ مارا یار نبود ایزد او را یار باد * وآنکہ مارا رنجہ دارد راحتش بسیار باد * ہر کہ او در راہ ما خارے نہد از دشمنی * ہر گلے کز باغ عمرش بشگفد بیخار باد * و فقر ہیچو عسل گردد یعنے نفع خود در آں بیند ایں ضعیف گوید نظم تا ترا فقر اختیاری نیست * عشق را با تو ہیچکارے نیست * پیش معشوق با کو شاہ صفت * جز ہمیں عاجزی و زاری نیست * و غم و اندوہ ہیچو خرما گردد یعنے قوت ہماں باشد من بغمہاے تو ام زندہ وگرنہ در حال * مردہ باشم کہ نماند ز وجودم اثرے قال الکحال لشبلی ولہ رمد ھلم یا ایھا الرجل حتی ادخل المیل فی عینک یزول رمدہ و تبصر الخلق فقال الشبلی یا کحال حتی ادخل المیل فی عینک فلنیصر الا علی ولا تبصر الخلق الا الحق یعنی کحال مر شبلی را در حالتیکہ او را درد چشم بود گفت بیا اے مرد تا کحل در چشم تو کنم درد چشم تو دفع گردد و خلق را توانی وید شبلی گفت بیا اے کحال کہ میل چشم تو کنم کہ کور گردی و خلق را نہ بینی مگر کہ حق را بینی

قال رجل لیوسف انی احبک قال ما اُرید ان یحبنی احد غیر ربی فانّ احب الی یلقننی فی الجُبّ وحب امرأة العزیز القانی فی السجن یعنی مردے مہتر یوسف را علیہ السلام گفت من ترا دوست میدارم مہتر یوسف فرمود کہ من نمیخواہم کہ کسے مرا دوست دارد جز پروردگار من زیرا چہ پدر من مرا دوست گرفتہ بود دوستی پدر در چاہ انداخت و زن عزیز مصر مرا دوست گرفت دوستی او سالہا مرا در بند داشت رائتُ رجل نام فی الثلج فسالتہ ما حالك قال من شغلہ حب اللہ لم یجد الحرّ والبرد یعنی مردے را در میان برف خفتہ دیدم ازو پرسیدم این چہ حال است کہ میان برف کہ در خوابی گفت ہر کہ را مشغول گرداند محبت حق تعالیٰ حرّ و برد درو اثر نکند چنانکہ سلطان المشائخ مے فرمود کہ خواجہ احمد معشوق در عین چلّہ سرما از مقام خود بروں آمد در آبے رواں در رفت در چناں موضع مہلکہ قرار گرفت و مے گفت الٰہی من ازینجا بروں نیایم تا نگوئی کہ من کیستم آوازے شنید کہ تو آنی کہ فردائے قیامت چندیں کس از شفاعت تو از دوزخ خلاص خواہند یافت شیخ احمد گفت بریں بسندہ نکنم مرا مے باید کہ بدانم من کیستم باز آوازے شنید کہ حکم کردیم کہ درویشاں و عارفاں عاشقان ما باشند و تو معشوق ما باشی انگاہ خواجہ احمد ازاں مقام بیروں آمد در شہر ہر کس پیش مے آمد مے گفت السلام علیک یا احمد معشوق یکے از حاضراں سوال کرد کہ او نماز نگذاردے فرمود آرے او را چوں بسیار گفتند کہ چرا نمازے نمے گذاری گفت بگذارم ولی فاتحہ نخوانم گفتند این چہ نماز است کہ فاتحہ نخوانی گفت فاتحہ بخوانم امّا ایاك نعبد و ایاك نستعین نخوانم باز گفتند انہم نخواں القصہ بعد گفتگوے بسیار در نماز ایستادہ فاتحہ خواندن گرفت چوں دریں محل رسید ایاك نعبد و ایاك نستعین از اعضائے او زیر ہر موئے خوں رواں شد انگاہ روے سوئے حاضراں کرد و گفت کہ من زن حائضم بر من نماز نیست بعدہ سلطان المشائخ

فرمود کہ بزرگے گفتہ است کہ از خواجہ احمد غزالی شنیدم کہ در قیامت ہمہ
صدیقاں تمنا برند کہ کاشکے ما خاکے مے بودیم کہ روزے خواجہ معشوق بر آں پاے
مے نہادہ بودے قال الحکیم لایجوز فی دور القلب ولا فی ترکیب الطبایع
ولا فی القیاس ولا فی الوھم ولا فی الحس ولا فی الممکن ولا فی الواجب
ان یکون محبا ولیس لمحبوبہ الیہ میل و در عکسے فرمود کہ روا نیست نزد
ہیچ دلے ونہ در ترکیب طبایع ونہ در قیاس ونہ در وہم ونہ در حس ونہ در ممکن ونہ
در واجب کہ یکے را دوست داری ومحبوب ترا میل سوے تو نباشد شیخ
سعدی خوش گوید **بیت** آخر نہ دل بدل رود انصاف من مدہ * چون نیست
من بوصل تو مشتاق وتو ملول * ونیز گفتہ اند القلوب مع القلوب تتشاھد
واین سخن موافق سخنے است کہ از سلطان المشایخ سوال کردند کہ از
قلق واضطراب محب محبوب را چہ روشن مے شود سلطان المشایخ
فرمود کہ ہم از ان اوست کہ مے کشد **مصرع** اے بے خبر من میروم او
مے کشد قلاب را ونیز سلطان المشایخ مے فرمود کہ بزرگے گفتہ
است در مبدء حال جملہ ارواح یکے بودہ است بسبب تعدد اشخاص
متعدد شدہ است للمحب لو دخلک اللہ النار ما یفعل قال اطوف
فے طباق النار واقول ھذا جزاء من احبہ یعنی در دوستی دوستان
خداے را عزوجل پرسیدند اگر خداے تعالی بقدرت کاملہ خود ترا در دوزخ
تو چہ کنی گفت در ہفت طبقہ دوزخ طواف کنم واین ندا در دہم کہ ھذا جزاء
من احبہ الحب حرم نومی واستحل دمی کذلک فی الحب تحریم وتحلیل
فبانتہ لیلی کان العین صومعۃ وانسانھا راھب والدمع قندیل
یعنی دوستی تو حرام گردانید خواب بر من وحلال گردانید خون ریختن من
تحریم وتحلیل در شریعت دوستی اینچنین باشد پس شب کرد دوست من
یعنی خیال وجمال دوست صومعہ او چشم من ومردمک چشم من راہب آں صومعہ

و آب چشم کہ ہیچکد قندیل آن صومعہ بود لما مات لیلی دخل المجنون مقبرتہا
جعل یشم تراب قبر لیلی فقال شعر ارادا قبر قبرہا عن محبتہ * قطب تراب القبر
دل علی القبر * فاخذ من ذالک التراب بکفہ و شم و صاح صیحۃ و مات فدفن عند قبرہا
یعنی چوں لیلی نقل کرد مجنوں لیلی گویاں بہر سو در آمد و قبر لیلی طلبیدن گرفت
و خاک ہر گورے بوے میکرد تا بگور لیلی رسید ببوے لیلی گور لیلی بشناخت و
بگریست و بیت مذکور مے گفت و لیلی بزبان حال بدیں بیت جواب او بیت اگر تو
بر گل گورم گذر کنی روزے * ببوے چوں بشناسی کہ ایں کدام گل است * بعدہ مجنوں
قدرے خاک از گور لیلی بر کف دست خود نہاد و بوے کرد و جاں بداد و حضرت سلطان
المشایخ مے فرمود کہ فردائے قیامت فرماں شود کہ حاضر آرند آنہا را کہ در دنیا دعوے
محبت ما کردہ اند ہمہ را حاضر آرند چوں حاضر شوند فرماں آید کہ ہر کہ محبت ما کم از محبت
لیلی و مجنوں ورزیدہ است او را در عرصات تعذیر کنند و مے فرمود چوں مجنوں
را خبر رسانیدند کہ لیلی مرد مجنوں گفت غرامت بر من است چرا کسے را دوست
دارم کہ او بمیرد یعنی معتبر محبت باری تعالیٰ است کہ دایم و قایم است بیتے مناسب اینجا
بر زبان مبارک گہربار شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین گذشتہ است و آں بیت
اینست بیت رو دل بکسے دہ کہ نمیرد تا تو * از درد فراق او نگرے یارے *
اذا احب اللہ عبداً لم یضرہ ذنب یعنی ہر زماں کہ دوست دارد خدا یتعالے
بندہ را مضرت نکند آں بندہ را گناہ او و حضرت سلطان المشایخ میفرمود
چنداں مرداں بودہ اند کہ در بدایت حال کارہاے ناشایستہ میکردند عنایت
ازلی در آمد و ایشاں را ازاں کارہاے ناشایستہ باز آورد بعدہ
ایں بیت بر زبان مبارک راند بیت تا زالِ خودی مکرد کرد درِ ما *
یا چاکر خویش باش یا چاکر ما * چنانکہ مالک دینار خواست کہ آں
جواں را کہ ہمسایہ او بود دعاے بد کند مگر و یرا رنجانیدہ
بود ہاتفے آواز داد یا مالک لاتدع علی الفتی فان ہذا الفتی من

اولیائی یعنی اے مالک دعائے بکن این جوان را زیرا چہ بدرستی کہ این جوان یکے از دوستان من است مالک متحیر گشت و شرمندہ شد بامداد برخاست و بدر او آمد گفت کجا آمدہ گفت بمعذرت آمدہ ام چون جوان نیز شب چیزے دیدہ بود دل اہل خانہ خود درون خانہ رفت و بیرون آمد و گفت من از میان شما و شہر شما میروم و روئے بصحرا نہاد بعد مدتے او را در خانہ کعبہ دید طواف میکرد و اثر اولیائے حق بر جبہہ او میتافت عرض میدارد کاتب حروف بر انجملہ کہ این جوان در حالے کہ پیش ازین بود البتہ چاشنئے از عشق و محبت در جبلت او مجبول بود ہمان چاشنی باعث سعادت او گشت و از برکت آن محبت گذشتہا ہیچ مضرت نکرد باز آیم بر سر حرف ذکر محبت مولانا حسام الدین ملتانی خلیفہ حضرت سلطان المشائخ بارے میفرمود کہ از خدائے تعالی باندازہ حال خود چیزے مے باید خواست محبت باری تعالی از احوال است کسے کہ در مقام مقامات مستقیم نباشد او را محبت خواستن از باری تعالی مستحیل است چون این سخن بسمع مبارک سلطان المشائخ رسید فرمود ہمچنین نیست بلکہ ہمہ وقت از خدائے عزوجل محبت حضرت حق مے باید خواست و این دعا بسیار باید خواند اللھم انی اسالک حبک وحب من یحبک والعمل الذے تادّی الی حبک اللھم اجعل حبک احب الی من نفسی واھلی ومالے من الماء البارد للعطشان یعنی یا بار خدایا بدرستی کہ سوال مے کنم ترا دوستی و ترا دوستی کسے را کہ دوست میدارد آنکس ترا و سوال مے کنم عملے را کہ برساند آن عمل بسوے دوستی تو اے بار خدایا بگردان دوستی خود را دوست تر از ذات من و از خویشان من و از مال من و از آب بارد یعنے سرد کہ دوست تر است مر تشنگان را این دعا از حضرت رسالت صلے اللہ علیہ وسلم

مرویست در ملفوظات شیخ الاسلام شیخ معین الدین سنجری بنشتہ دیدہ ام
از شبلی پرسیدند محبت غالب است یا شوق گفت کہ محبت زیرا چہ شوق از
محبت متولد مے شود **نکتہ** دربیان اشتیاق وشوق سلطان المشائخ
قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود من اشتاق الی اللہ اشتاق الیہ کل شیئ و مے فرمود
حق تعالیٰ وحی کرد داؤد پیغمبر علیہ السلام راکہ اے داؤد بگو مر جوانان بنی اسرائیل
راچرا مشغول گردانیدہ اید نفسہائے خویش را بغیر من ومن مشتاق شما ام این چہ جفا
است و شیخ ابوالقاسم قیشری مے نویسد ہر گاہ کہ آتش اشتیاق در درونہ مشتاق
شعلہ زند از روشنائی آں نور آنچہ درمیان آسمان وزمین است منور گردد و دلے
کہ بنور الٰہی منور شد مشتاق آنحضرت گشت او را بر جملہ ملک و ملکوت جلوہ دہند و در
کونین ندا کنند کہ ایں قوم کہ دلہائے ایشاں بنور اشتیاق ما منور است و مشتاقان
حضرت ما اند شما را گواہ گرفتیم کہ من مشتاق تر از ایشانم سوئے ایشاں قال
واحدٌ من الاولیاء ؎ ما من شی عند الرحمان اعلیٰ منزلۃ + من
الشوق والشوق المحمود + وبخط مبارک حضرت سلطان المشائخ بنشتہ دیدہ
ام وللمؤمن عشرۃ انوار نور الروح ونور العقل ونور المعرفۃ ونور العلم ونور الیقین ونور
التوفیق ونور البصر ونور الحیا ونور المحبۃ ونور الشوق **شعر** شوقی الی وجنات وجھک
سیدی + شوق المریض الی الباب العافیہ + شوق من سوئے روئے تست
چنانکہ شوق بیمار سوئے صحت نفس **نکتہ** دربیان عشق حضرت سلطان المشائخ
قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود العشق آخر درجات المحبۃ والمحبۃ اول درجات
العشق و مے فرمود کہ عشق از عشقہ گرفتہ اند و ایں عشقہ گیاہ است کہ در باغہا روید
و بدرخت بر رود و اول بیخ خویش در زمین سخت کند پس شاخہا برآرد و بر درخت بپیچد
ہمچنیں میرود تا جملہ درخت را فراگیرد و چنانش در شکنجہ کشد کہ نمے درمیان رگہائے
درخت نماند ہر بادے کہ بواسطہ آب وہوائے آں بداں درخت میرسد تاراج
میکند تا آنگاہ کہ درخت خشک مے شود **بیت** تاراج خوبروے در ملک جان

درآمد + آں دل کہ بود وقتے گوئی نبود مارا + وے فرمود چوں عشق در آدمی بپیچد
از وے جدا نشود تا انسانیت را باطل نکند چنانکہ عشقہ بر درخت بپیچد درخت را
خشک کند عشق بر آدمی ہماں کند کہ عشقہ بر درخت قال واحدٌ من الاولیاء
شعر عشق وتجلد وصبر وسکوت + ما اظفر بالمراد والعمر یفوت + قالوا افتتہ قلت
لایمکنی + قالوا فتموت ہکذا قلت اموت + بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ
نبشتہ دیدہ ام قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم العشق من غیری ربہ کفارۃ الذ
نوب یعنی عشقے کہ جز عشق باری تعالیٰ است کفارت از گناہان عاشق بیچارہ
است اے عزیز ازیں حدیث بس امیدواریست بقلم مبارک حضرت سلطان
المشایخ نبشتہ دیدہ ام چوں عشق مخلوقے کفارت از گناہان عاشق میگردد
تواں دانست کہ عشق آنحضرت چہ عمل کند تا بتوانید ایں در بگویید اگرچہ گفتہ اند
کہ عشق آمدنی بود نہ آموختنی فاما جہد واجتہاد وجہد باید کرد شیخ سعدی گوید
بیت حیف بود مردن بے عاشقی + تا نفسے داری نفسے بگوش + تا مستوجب
دعاے گردید کہ آں متضمن بیتے است کہ بر زبان سلطان المشایخ گذشتہ است
بیت اینست بیت بر روئے زمیں بہر کجا برنائیست + عاشق بادا کہ عشق
خوش سودائے است + خاکپائے عاشقاں را سرمۂ جہاں بین خود سازید
خواجہ حکیم سنائی خوش گوید بیت بخ بخ اے عاشقان خوش رفتار + خہ خہ
اے عارفان شیر نیکار + در جہاں شاہدے و ما غافل + در قدح جرعۂ و ما ہشیار
پس ازیں دست ما و دامن دوست + بعد ازیں گوش ما و حلقۂ یار + دست
در دامن عاشق صادقے بزن چنانکہ حضرت سلطان المشایخ دریں معنی
مے فرمود بیت فتراک یکے ز عاشقاں گیر + پس تیغ برآور د جہانگیر + و نیز ایں
بیت بر زبان مبارک میراند و مے فرمود کہ گفتۂ شیخ ابوسعید ابوالخیر است
بیت با عاشقاں نشین و غم عاشقی گزیں + با ہر کہ نیست عاشق کم کن از و قرین
تا مگر بوئے از گلستان عشق ایشاں گل دل شما بیچارگاں را بشگفاند امیر خسرو

ترک الله خوش گوید بیت صبا نسیم تو آورد و تازه شد دل خسرو ✤ گلے
چنیں نشگفته است ہیچ باد صبا را ✤ و قصۂ حضرت رسالت صلی الله
علیه وآله وسلم با زینب بنت جحش که در روح الارواح مے نویسد در نظر
آورید که حضرت عزت جل وجلاله در باب عاشقان چه کرمها فرموده است
و چه ترغیب ها نموده اللهم ارزقنا حلاوة الحب فی محبت الله
و بنلسیه وحبیبه واولیائه و ابن قصه بریں جمله است که پیش حضرت
رسالت صلے الله علیه وسلم در شب معراج دنیاے غدار بزیور
آراسته مے گفت اگر سید عالم بما نظر کند عیب ما همه هنر گردد و زہر ما
همه شکر گردد رسول علیه السلام جواب داد الیتها السں نیا الدینه
یعنی اے دنیاے فرومایه ایں چه طمع خام است امشب فردوس
اعلیٰ یاراے آں ندارد که گرد سراے پردۂ عزت ما گردد اے درویش
عجب سیریست در شب معراج زینت ملک وملکوت در پیش دیدۂ او درآوردند
التفات نکرد چوں بدر زید آمد شورے پیدا آمد قول کلبی رحمة الله علیه بریں جمله است
که حضرت رسالت صلے الله علیه وسلم در خانه زید از براے دیدن او
آمد نظر مبارک رسول علیه السلام بر زینب بنت جحش افتاد که منکوحه
زید بود و درآنحالت زینب ایستاده بود رسول علیه السلام راخوش آمد
و ایں سخن بگفت سبحان الله مقلب القلوب چوں ایں سخن زینب شنید
بنشست بعده زید در خانه آمد ایں حکایت بپیش زید گفت زید دریافت و بخدمت
رسول رب العالمین صلی الله علیه وسلم آمد و گفت مرا فرمان دِه تا زینب
را طلاق دہم زیرا چه او متکبّر است و مرا بزبان انچه میخواهد مے گوید رسول
علیه السلام فرمود امسك علیك زوجك و در خاطر مبارک رسول علیه السلام
غیر ایں جواب بود برخود چیزے پوشیده کرد حق تعالی آنرا پیدا ساخت
و دریں قولها ست اول آنکه رسول علیه السلام اول ایں سخن نہاں

داشت از زید بسبب آنکه چوں زید طلاق بگوید او را من خواہم خواست پس
ظاہر کردن چہ حاجت است وقول دیگر آنکه حضرت عزت جل جلالہ حضرت
رسالت را صلی اللہ علیہ وسلم دادہ بود کہ زینب بنت جحش از زنان تو خواہد
بود و پیش از آنکه زینب را بخواہد از زبان مردمان ترسید فرمان آمد واللہ
احق ان تخشاہ چوں زید زینب را طلاق گفت رسول علیہ السلام
زید را بخواند و فرمود کہ برو زینب را بیار زیرا چہ خدائے تعالیٰ مرا خبر دادہ
است کہ ما بتزویج زینب را بتو دادیم زید در خانہ آمد و در پیش زینب
گفت تو کیستی زید گفت منم زینب گفت تو مرا طلاق گفتہ از من چہ
مے طلبی زید گفت مرا بر تو رسول علیہ السلام فرستادہ است زینب
گفت مرحبا برسول آمد صلی اللہ علیہ وسلم بعد ازاں زینب سجدہ شکر
بجا آورد وقول قتادہ رحمۃ اللہ علیہ این است کہ زینب تا آخر عمر بر ہمہ زنان
پیغمبر فخر کردے و گفتے کہ شما را پدراں شما بزنی دادہ اند ما مرا حق تعالیٰ بزنی
دادہ است اما خلاصۂ ایں سخن آنست کہ سید کونین بدر خانۂ زید آمد و آں
نظر افتاد و آں نظر اول بود و مرد بنظر اول مواخذ نیست ولیکن برآں نظر
اول خرمن اصطبار بر باد شد ندا آمد اے محمد نظرے کہ از تو بغیر ما افتادہ ما
قادر بودیم کہ آں نظر و آں خطرہ از ساحت سرا پردۂ دل و دیدہ تو برداریم ولیکن
مارا دراں رازے ولطیفہ ایست و آں لطیفہ اینست کہ دل مفلساں و شکستگاں
خوش کردیم کہ محمد علیہ السلام باوجود جلالت ومنصب رسالت وقوت نبوت
دل نگاہ داشتن نتوانست مشتے خاک بیچارہ کے تواند کہ دل و دیدہ نگاہ دارد چنانکہ
شیخ سعدی گوید قطعہ نظر بر نیکواں رسمے است معہود * نہ ایں بدعت من آوردم
بعالم * حدیث عشق اگر گوئی گناہ است * گناہ اول زحوا بود و آدم * اگر دعوی
کنی پرہیزگاری * مسلم دارست واللہ اعلم * وگر گوئی کہ میل خاطرم نیست * من ایں
دعوی نمیدارم مسلم * وکاتب حروف از مسافر عزیزے سماع دارد کہ دیوانۂ بود

در تبریز اگر خوب صورتے دیدے بایستادے ویک نظر تیز در روے دیدے و بروئے دلفریب او نظر کردے بعدہ بگریستے وگذشتے **بیت** ایں چہ نظر بود کہ خونم بریخت ویں چہ نمک بود کہ ریشم بخت + و باز ہماں عاشق صادق گوید **بیت** سرشک یار کہ در میرسد از عالم غیب + بردل ریش عزیزاں نمکے مے پاشد + و باز ہماں صاحبدل گوید **قطعہ** در تواے خواجہ اگر صبر وشکیبائی ہست + در من اینست کہ صبرم زنیکورویاں نیست + اے کہ مطبوع بہ بینی وتامل نکنی + گرترا قوت آں ہست مرا امکاں نیست + و سلطان المشائخ مے فرمود بعضے مے گویند مارا نظر در صنع خدا است نہ آنکہ حسن مصنوع معشوق ماست براں نظر مے کنم وعراقی داماد شیخ بہاؤ الدین زکریا گفتے کہ مارا در صنع او نظر است شیخ سعدی گوید **بیت** مرد باریک نظر در ملخ و مور کند + آں تامل کہ در زلف و بنا گوش کنی + حاصل ایں کار آنست کہ عشق ورع را نپوشد آں نظر ہیچ نباشد مادام کہ ورع برخاست عشق را اعتبار است و مے فرمود ہر کہ بصحبت کودکاں ماند ازیں راہ بماند ودیگر آنکہ ہر کہ ازیں راہ افتاد از صحبت زناں افتاد و مے فرمود درویش باید کہ از درد لذت گیرد وایں اندازہ ایست مارا اگر زحمتے مے شود جملہ جہان وجملہ چیز فراموش مے شود و بعدہ فرمود لیس بصادق فی دعواہ من لم یتلذذ بضرب مولاہ کاتب حروف در رسالہ امام ابو القاسم قیشری رحمۃ اللہ علیہ دیدہ است کہ ابو سعید خراز رحمۃ اللہ علیہ ابلیس را در خواب دید وگفت بیا ابلیس گفت من چہ کار دارم باشما کہ شما دور کردہ اید از نفس خویش چیزے را کہ من بداں خداع کنم ابو سعید خراز گفت کہ آں چیست ابلیس گفت دنیا ایں جواب گفت وپشت گردانید وروان شد بعدہ سرپس کرد وجانب من دید وگفت جز یک لطیفہ کہ مرا در شما است ابو سعید گفت آں لطیفہ چیست گفت صحبت احداث ونیز مے نویسد کہ صعب ترین آفات دریں طریق صحبت احداث است وہر کہ مبتلا شد بچیزے ازیں او باجماع مشائخ بندۂ باشد کہ خداے تعالیٰ اورا خوار گردانیدہ است ونیز مے نویسد

کہ فتح موصلی رحمۃ اللہ علیہ گفت گفتہ است کہ من سی شیخ آدم کہ ایشاں ابدال بودند بوقت وداع ہر ہمہ گفتند کہ بپرہیز از صحبت احداث ہر کہ دریں باب لقا مے کند آنرا حالت فسق و عشق اشارت مے کند کہ ایں بلائے روح است و آں مضرت نے کند و دریں باب شواہد و حکایات مشایخ مے آرد و بہتر است کہ بر ہفوات و آفات ایشاں سر کنند امام قیشری مے نویسد کہ آں نظر شرک است خواجہ سنائی گوید ابیات

شاہد ہیچ ہیچ را چہ کنی	اے کم از ہیچ ہیچ را چہ کنی
چہ کنی یاد خوبی خوباں +	عمر خود ہر زہ نکو رویاں +
شاہداں زمانہ خورد و بزرگ	چشم را گوسفند دل را گرگ
گرچہ از چشم عالم افروزند	از مژہ دل برند و جاں سوزند
آں نگارے کہ سوئے او نگری	او دلت بردا زو تو در دبری

پس واجب است بر سالک کہ حذر کند از مجالست احداث شیخ سعدی خوش گوید بیت خدنگ غمزۂ خوباں خطا نے افتد + اگرچہ طایفہ زہد را اسیر کند + عرض میدارد کاتب حروف برآنجملہ کہ معشوق مے باید کہ بادشاہ باشد و عاشق گدائے بادشاہ ہمت اگرچہ میان بادشاہان و گدایان مناسبتے نیست امیر خسرو گوید بیت بتم سلطان ملک حسن و ما در سلک درویشاں + دلا دامن فراہم کن کجا ما و کجا ایشاں + فاما عاشق در پنہاں نظرے نے کند چنانکہ شیخ سعدی گوید بیت سعدی نہ حریف غم او بود و لیکن + با رستم دستاں بزند ہر کہ سر انداخت + مناسب اینعنی سلطان المشایخ مے فرمود کہ من از شیخ بدر الدین غزنوی قدس اللہ سرہ العزیز شنیدہ ام کہ او مے گفت پدر من از مریدان پیش قدم شیخ محمد اجل شیرازی بود رحمۃ اللہ علیہ انو شنیدم کہ مے گفت شیخ بایزید بسطامی قدس اللہ سرہ العزیز در سفر حج برابر خود چہل یار رواں کردہ بود اگر آبے غرقابی پیش آمدے بر روئے آب پا نہادندے و بگذشتندے

در خاطر او گذشت کہ از یاران خواجہ محمد اجل یکے منم چوں ہیچی مرا میسر نیست کہ بر روے آب توانم گذشت و دیگراں را ہم نخواہد یا در شیخ ما نقصانی است و یا یار را قابلیت آں نیست تا روزے آنچہ بر خاطر او گذشتہ بود پیش خواجہ محمد اجل عرض داشت خواجہ جواب داد کہ یاران شیخ بایزید قدس اللہ سرہ العزیز یک سوارہ کرامتے بودند و یاراں ما شاہان ہمت اند ازیں اشارت او را حقیقت شاہان ہمت معلوم نشد تا در حضرت دہلی آمد روزے در تذکیر قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ علیہ حاضر شد و خود را در حجاب ستون مسجد از قاضی حمید الدین پنہاں داشت و کاغذے بنشتہ بدست قاضی رسانید کہ شاہان ہمت کیانند چوں قاضی ایں کاغذ بخواند بر دست گرفت پدر من در خاطر گذرانید ایں ریش سیاہ من در زیر پاے تست شاہان ہمت کیانند بمجرد خطرۂ او قاضی از بالاے منبر گفت ایں ریش سفید من ہمہ در زیر قدم تست شاہان ہمت کسانند کہ در گلخن تابی باشند و سوداے عشق بادشاہان در سر ایشاں باشد ایں ضعیف گوید بیت شاہان ہمت اند ہمہ دوستان ما * اندر خرابہ ساکن و مالک جہاں بدست * و در روح الارواح مے نویسد کہ بادشاہ زادۂ در غایت صباحت و در نہایت لطافت و ملاحت کہ در عصر خویش مثل نداشت بیت گوئے ملاحت ربود زلف تو در دلبری * زیب اگر ملک حسن زیر نگیں آوری * لالہ رخ و نوش لب و خوب خط و مشک خال * سرو قد راستیں عشوہ دِہ دلبری * و ایں بادشاہ زادہ در سواری و چالاکی و شکالی بے نظیر زمانہ بود قطعہ تو بدیں شوخی و چالاکی و شکالی و ناز * تو بدیں غمزۂ دلدوز و شکارے انداز * قصد جاں کردہ و دل دوختہ و دیں بردہ * گشتہ تاراج ز تو جملہ مسلمانان باز * ایں بادشاہزادہ چنانکہ رسم شاہزادگاں باشد گاہ گاہ گوے باختن در میدان رفتے و گوے دل عاشقاں را در خم چوگاں زلف خود آوردے

الغرض درویشے عارفے را نظر بر جمال جہاں آرائے آں بادشاہزادہ افتاد دل از دست داد چنانکہ نظم اے متقی گر اہل دلی دیدہ ہا بدوز * کیناں بدل ربودن مردم مقید اند * یا بر قعے بچشم تامل فروگذار * یا دل بنہ کہ پردہ ز کارت برافگنند * و ہر روز آں درویش جانباز بر سر میداں گوے بازئے دلربای خود بایستادے و برآں آشوب دلہا نظر کردے شیخ سعدی گوید قطعہ نظرے مباح کردہ زہزار چوں معطل * دل عارفاں بردند و قرار ہوشمنداں * مگر آنکہ ہر دو چشمش ہمہ عمر بستہ باشد * بورع خلاص یابد ز فریب چشم بنداں * وچوں بادشاہ زادہ در گوے باختن در آمدے از غایت لطافت و شکالی او بے ہوش شدے چوں بہوش آمدے دعا کردے و ایں بیت خواندے بیت گوئے بر تن زخم از چوگاں خورد * ایں فدائے دل شدہ بر جاں خورد * شیخ سعدی گوید بیت در حلقۂ صولجان زلفش * بیچارہ دلم فتادہ چوں گوست * می سوزد و ہیچناں نکو خواہ * مے میرد و ہیچناں دعا گوست * خون دل عاشقان مسکیں * در گردن و دیدۂ بلا جواست * چوں حکایت عشق آں درویش فاش گشت و بگوش خاص و عام رسید و آفتاب عشق را کہ بر دلہاے سوختگاں و عارفاں میتابد پردۂ صبر پوشیدن نتوانست چنانکہ امیر خسرو ترک اللہ گوید سر پنجۂ عقلم را بپیچید و بروں شد دل * اے صبر ہمیں بودہ است بازوے توانائی * محرماں بادشاہزادہ حکایت درویش بخدمت او رسانیدند و بادشاہزادہ تبسم کرد و بکرشمہ اغماض فرمود روز دوم از محرماں پرسید کہ آں درویش را اسپ نشناسم مرا بنمائید کہ آں از سر جاں خاستہ کیست باہیچو منے دست در میاں دارد گفتند مسکینے است کہ نوِ عاشقاں بر جبین او میتابد چوں شاہزادہ بر سر میداں رود آں درویش را بنمائیم الغرض بادشاہزادہ ایں معنی در خاطر گرفت و خود را بیار است و کلاہ خسروانی بر سر نہاد و کمر سلطنت در میاں بست بیتے بر زبان مبارک شیخ شیوخ العالم فرید الحق والشرع والدین گذشتہ است مناسب ایں معنی است بیت قبایش را شدم بندہ کہ چوں بکشاد بنشیند * ولے خصم کمر بندم کہ چوں بر پشت بر خیزد

ع من سروِ اقبانه شنیدم که کمر بست	بر فرقِ آفتاب ندیدم کلاه را
گر صور نے چنیں بقیامت بر آورند	فاسق ہزار بار بگوید گناه را
قبا را باز پوشیدی بصد ناز	بر آں بندے کمر بستی باعزاز
کلاهِ نازنیں برسر نهادی	ترا زیبد که داد حسن دادے
بدورِ آں کلهٔ لہاست گرداں	فدائے آں کمر جانہاے مرداں
خیال جعد پیچا پیچت اے یار	بگرد اگرد دل پیچد چوں مار
دو دیده منتظر دارم براحت	فتاده درمیانِ خاک راہت
مگر وقتے نہد بر دیده ها پائے	سمند نازنین بادپیمائے

ما ہوالمقصود بادشاہزاده بقصدِ شکار جان آں درویش سوئے میدانِ دلربائی رواں شد چوں بر سر میداں رسید از ہر ہنر ہائے درگوئے باختن در روزہائے دیگر مے کردے درآں روز بیشتر کردن گرفت در اثنائے ایں حال محرمانِ خود را گفت که آں درویش کیست احل او بر سر رسیده است گفتند آنکه درمیان نظارگیان جوان زرد روئے و ژنده پوشے نزار گشته و انگشت حسرت بدندان تفکر گرفته استاده متحیر است بادشاہزاده شکار خود دریافت و ازیں جانب تغافل کرد خدمت امیر خسرو گوید **بیت** تغافل کردنت بے فتنهٔ نیست * فریبے مرغ باشد خواب صیاد * بعده بزخم چوگاں گوے بجانب او انداخت چنانکه گوے بیش او آمد و **اقبال** بادشاہزاده چالاک بیک تکِ اسپ نزدیک گوے رسید و بکرشمهٔ جانستاں که داشت جانب آں درویش اشارت کرد که ایں گوے بمن ده آں درویش جانباز گوے از زمیں برگرفت و بتعظیم پیش بادشاہزاده داشت شاہزاده گوے از کف درویش بداں ید بیضا و ساعد سیمیں بستد فی الحال ایں درویش که گوے جاں درمیداں انداخته بود بجاناں داد ع بسیم ساعدت جانا بجز کالاے جانم را * توسیم از آستیں برکش من از تن برکشم کالا * چوں شاہزاده دید که درویش جاں بجانان خود داد از سمند ناز

فرو دآمد سر مبارک آں عاشق درویش صادق کہ بادشاہ دین است در کنار
گرفت چنانچہ عزیزے گوید **بیت** جز تو دریں زمانہ فلک باہزار چشم + ہر گز ندیدہ
است کہ درویش بادشاہ + آب در دیدہ کرد و بر غریبی او تاسّفہا خورد بعدہ
گفت ایں شہید عشق را کہ بادشاہِ دین است در حظیرۂ آبا و اجداد من کہ
بادشاہان دنیا بودہ اند دفن کنند تا از برکت او ہمہ آمرزیدہ شوند عرض بہ بدارد کاتب
حروف بریں جملہ مے باید کہ عاشق تا بتواند اسرار معشوق کہ ہر روز اشارت درمیان
آمدہ باشد اظہار نکند وقتے دارد تا شایان اسرار گردد والا محویت معشوق باشد
اگرچہ در عشق انیمعنی میسّر نخواہد شد شیخ سعدی گوید **رباعی** گر بگویم کہ مرا با تو سر
کارے نیست + در و دیوار گواہی بدہد کارے ہست + عشق سعدی نہ حدیثے
است کہ پنہاں ماند + داستانے است کہ بر ہر سر بازارے ہست + **فاما** مرتبہ
کمال عشق آنست کہ حضرت **سلطان المشائخ** فرمودہ است کہ حوصلۂ
وسیعے در عشق مے باید تا اسرار دوست را شاید و نیز حضرت رسالت صلی اللہ
علیہ وسلم فرمودہ است مَنْ عَشِقَ وَعَفَّ وَكَتَمَ وَمَاتَ فَقَدْ مَاتَ شَهِيْدًا یعنی
کسیکہ فریفتہ شد و پرہیز گاری کرد و پوشید فریفتگی را و مُرد پس تحقیق مرد شہید درجۂ
کاملان و مرتبۂ واصلاں اینست خواجۂ **فرید عطار** گوید **ع** گر مئی وصلش چو
دریا در کشد + مست لایعقل مشو مخمور باش + کنج وحدت گیر چوں عطار پیش +
بس بکنجے در شو و مستور باش + و آنکہ سرے از اسرار دوست بیروں دادہ است
از سر جان خود ساختہ است **حکایت** عین القضات ہمدانی را تجلی خاص
واقع شد درانحالت مناجات کرد کہ آرزو دارم کہ مرا بسوزند و توبہ بینی **ع** من
خس را کہ بسوزند بکویت غم نیست + غم اینست کہ بیش در تو در دکنند + تا او را
بخلل اعتقاد منسوب کردند خواجۂ احمد غزالی او را گفت در اعتقاد چیزے بنویس
تا رہا شوی گفت من ایں روز بدعا خواستہ ام و در آں ایام عین القضاۃ
قدس اللہ سرہ العزیز بیست و پنج سالہ بود چوں او را زندہ در آتش انداختند

در عین سوختن آہے بکرد با او گفتند نہ تو مے گفتی کہ بدعا خواستہ ام گفت آہ من از آن
نیست کہ مے سوزم بلکہ از آنست کہ زود میسوزم ایں ضعیف گوید ؎ غمم از سوز
تنم نیست از اں مے سوزم * کہ من سوختہ پیش تو رواں مے سوزم * سوختن نبود
آں گونہ کہ ساکن سوزی * تا بہ پیش رخ تو شعلہ زناں مے سوزم * قا ماانچنیں
ہم گویند کہ بعد از آنکہ عین القضات را سوختند در مقام او حقہ بیروں آمد مہر کردہ
بیت مسکین دلم کہ حقہ راز نہان تست * ترسم کہ باز در کف نامحرم او فتد *
الغرض آں حقہ بکشادند ایں رباعی بنشتہ بیروں آمد رباعی ما مرگ شہیدے
زخدا خواستہ ایم * از حق دو سہ چیز کم بہا خواستہ ایم * گر یار ہماں کند کہ ما خواستہ
ایم * ما آتش و نفت و بوریا خواستہ ایم * او را ہم بوریا بپیچیدند و نفت انداختند
و آتش درزدند و قاضی حمید الدین ناگوری فرماید رباعی ای یار عشقت چو بیا
سوختم * پیراہن محنت و غم دوختم * حاصل عشق ایں سہ سخن بیش نیست * سوختم
و سوختم و سوختم * و در روح الارواح مے نویسد چوں منصور حلاج را بکشتند شبلی
گفت من آں شب پیش حق تعالی مناجات کردم تا سحرگاہ سر بسجدہ نہادم
و گفتم خدایا ایں بندہ بود از آں تو مومن و موحد و معتقد از اعداد اولیا چہ
بلا بود کہ با وے کردی بخواب درشدم ندائے حضرت عزت بسمع من رسید کہ
ھذا عبد من عبادنا اطلعناہ علی سر من اسرارنا فافشاہ فانزلنا بہ
ما تری یعنی ایں بندہ ایست از بندہ ہائے من خبردار کردیم من او را بر سرے
از اسرار خودپس ظاہر کرد آں سر را پس نازل کردیم ما بر وانچہ مے بینی تو بیت
گر زبان تو راز دار ستی * تیغ را با سرت چکار ستے * فاما دریں معنی کہ خواجہ
منصور را کہ پیش آمد بر زبان مبارک شیخ شیوخ العالم ایں رباعی بارہا
گذشتہ رباعی از نور جلال مرد مطلق خیزد * و از شوق خدا اگرچہ
رونق خیزد * ایں خاطر مرداں چہ عجایب بحرے است *
چوں موج زند ہمہ انا الحق خیزد * حضرت سلطان المشایخ

مے فرمود صلواۃ العاشقین چہار رکعت نماز آمدہ است در ہر رکعتے بعد فاتحہ ایں ذکر است در رکعت اول یا اللہ صد بار و در رکعت دوم یا رحمن صد بار و در رکعت سوم یا رحیم صد بار و در رکعت چہارم یا ودود صد بار و مے فرمود نماز درود ہمچو نماز تسبیح است بجاے تسبیح صلواۃ گوید آں نماز براے برآمدن حاجات ہم آمدہ است و حضرت سلطان المشائخ مے فرمود کہ قاضی حمید الدین کہ پیشواے عاشقان خدا بود در مولفات خود آوردہ است کہ ہر کرا حاجتے دینی و دنیاوی پیش آید غسل تازہ کند دو رکعت نماز بگذارد و بگوید الہی بحرمت آں ساعت کہ خواجہ احمد نہاوندی آشتی کردے ایں حاجت من رواں گرداں اگر آں حاجت او روا نشود فرداے قیامت چنگل او در دامن من باشد و او آنچناں بود کہ بادشاہ عراق شیخ ابو احمد اسحاق را اول برسالت فرستادہ و ملک نہاوند بر دست عورت ترسا بچہ آفت دین و دنیا افتادہ بود و اساس ملکداری بر خود ہمچو مرداں نہادہ خواجہ ثنائی خوش گوید ابیات

زنگیاں زلف و چو تاب دہند	چینیاں نقش خود بر آب دہند
حلقۂ زلف او معما گوے	نقش سوداے او ہویدا جوے
قد او در دو دیدۂ دل جوی	ہمچو سرو روانست بر لب جوی
عاشق از دست آں لب خنداں	سر انگشت ماندہ در دنداں

چوں ابو احمد اسحاق در نہاوند رسید آں ملکہ در صفۂ ناز پردہ بربستہ بود شیخ را بطلبید چوں شنید کہ از اہل صلاح است فرمود تا پردہ از میاں بر دارند شیخ سعدی گوید بیت روے کشادہ اے صنم طاقت خلق مے بری * چوں پس پردہ میشوی پردہ صبر میدری * چوں خواجہ در مجلس در آمد نظر خواجہ بر جمال دلفریب آں مایۂ حسن و آشوب دین و دنیا افتاد بیت اے یسا غارت دیں کردہ نمیدانم چیست * چشم شوخ تو کہ از مستی خود بیخبر ست

حکایت

عقل خواجہ از پاے درآمد دل از دست رفت ایں ضعیف گوید **بیت** عقلش
زدست رفت ہمانجا نشستہ ماند + آں شیخ باکراست وآں صاحب نفس + چوں
قصہ معلوم شد گفت ترا با ما راست نیاید تو دیں مسلمانی داری اگر خواہی کہ با ما
آشتے کنی در کلیسیا درآ و ناقوس بقانون ترسایاں بزن **بیت** روزے
بکلیسیاے رویم بینی + ناقوس بیبینی و ببوسی دستم + شیخ ہمچناں کرد از دیں
اسلام برگشت وزنار کفر بر میاں بست و در دین معشوق درآمد **بیت** مجنوں
عشق را دگر امروز حالت است + کاسلام دین لیلی و دیگر ضلالت است ہم شیخ را ایشاں
بجہت قبول مصاہرت میعاد بستند مریدانے کہ برابر شیخ بودند در عالم تحیر و انکار
افتادند شیخ ہمیں گفت **بیت** گر ہمہ دین عاشقاں وارید + بعد ازیں پیش بیت نماز
کنید + بدیں یک حرکت کہ شیخ کرد ہمہ یکبارگی ترک شیخ دادند وآیہ فرار برخواندند
شیخ سعدی گوید **بیت** منکر حال عارفاں بسماع شود + زمزمہ بیار خوش تا
بروند ناخوشاں + مریدے خوب اعتقاد در صحبت شیخ بماند از و پرسیدند کہ چہ دیدی
کہ برابر مریداں دیگر نرفتی گفت من خود ایں پیر را در نظر پیر او دیدہ بودم کہ ایں نظرے
اثر نماند و عاقبتش بخیر گرداند کہ پیراں را اثر ہاست وشجرہ قبول ایشاں را ثمرہاست الغرض
چوں موعد عقد رسید آں مرید شایستہ حضرت رسالت را صلی اللہ علیہ وسلم در خواب دید
کہ مے فرماید کہ من آمدم تا ابو اسحاق را با خدا آشتی دہم چوں از خواب بیدار شد
مے بیند کہ ابو اسحاق جامہ ترسایاں دور کردہ است و لباس آشنایاں پوشیدہ
و عہد ایماں از سر تازہ کردہ و انابت آوردہ والحمد للہ علی ذالک عارفے خوش گوید
قطعہ گر توئی یار مرا سن نکنم یار دگر + گوشہ گیرم و در گوشہ نہم کار دگر + نقش زیباے
تو آورد مرا بر در تو + فارغم کرد ز نقش در و دیوار دگر + وحکایتے کہ از حضرت
سلطان المشائخ کردہ اند مناسب انیمعنی است کہ وقتے درویشے بود او را نظر بر
دختر پادشاہے افتاد دختر پادشاہ را نیز با وے میلے شد زیرا کہ در عشق درویشی
و پادشاہی منظور نیست چنانکہ میان ہر دو معاشقہ شد دختر کس را برآں درویش

فرستاد و گفت تو مرد درویشی ترا با من مواصلت دشوار مے نماید اما یک طریق
ہست اگر آں بکنی بر تو توانم رسید طریق آنست کہ تو خود را مرد متعبد سازی و مسجد
لازم گیری و در طاعت و عبادت مشغول شوی تا ذکر تو شایع شود من از پدر
اجازت طلبم و دیدن تو بیایم آں درویش بر حکم فرمان معشوق ہمچنیں کرد مسجدے
لازم گرفت و بطاعت و عبادت حق مشغول شد چوں ذوق طاعت دریافت
بکلی دل در حق بست و چوں ذکر او در افواہ افتاد دختر بادشاہ از پدر اجازت طلبید
و بزیارت او آمد درویش ہماں و جمال ہماں امّا آں دختر در وے ہیچ حرکتے و میلے
ندید گفت آخر من ترا ایں حیلہ آموختہ ام اکنوں چہ باشد کہ التفات بما نکنی ہر چند
ازیں باب بیش گفت آں درویش نگفت تو کیستی من ترا نشناسم ہمچناں اعراض کرد چوں
حضرت سلطان المشایخ بریں حرف رسید چشم پر آب کرد و فرمود کسے کہ آں ذوق
دریافت با غیرے چہ الفت گیرد ایں ضعیف گوید **بیت** کسیکہ روے تو بیند
حدیث گل نکند * کسیکہ مست تو باشد حدیث مُل نکند * و حضرت سلطان
المشایخ مے فرمود کہ خواجہ عبد اللہ مبارک قدس اللہ سرہ العزیز در ایّام جوانی
بازنے عشق داشت در زیر دیوار آمدہ از اوّل شب تا وقت سحر با یکدیگر حکائیت
مے کردند تا بانگ نماز بامداد شد عبد اللہ چناں دانست کہ مگر بانگ نماز خفتن است
چوں نیکو نگاہ کرد صبح دمیدہ بود **نظم** مؤذّن حی علی گویان من از بہر تبے در خوں *
نمازے اینچنیں آلودہ یعنی ہم روا باشد * دریں میاں ہاتفے آواز کرد کہ اے
عبد اللہ در عشق زنے از اول شب تا آخر بیدار بودہ ہیچ شبے از براے
حق چنیں کردۂ چوں ایں سخن بشنید تائب شد و بکلی بحق مشغول گشت و در
انوار المجالس خواجہ محمد نبیرہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس
اللہ سرہ العزیز ہم ملفوظات حضرت سلطان المشایخ نبشتہ است و نقل از
حضرت سلطان المشایخ کردہ کہ در بداؤں پسر شحنۂ بود جمال با کمال
داشت ہر گاہ کہ او از خانہ بیروں آمدے چندیں خلق مبتلاے او بودندے

من نیز دراں ایام نظرے داشتم حق تعالی اوراچناں جمالے دادہ بودکہ ہرکہ او
دیدے برجائے نماندے ونخواستے ازو بگذرد یک روز از خانۂ خود بیروں آمدم
تا بہ بینیم بااو ملاقات نشد گفتم تااو از خانۂ خود بیروں آید باز خواہم آمد باز گشتم
درخانہ آمدم بیقرار گشتم باز بعزم ملاقات بطرف خانہ محبوب رواں شدم رسیدم
بیافتم باز در خاطر افتاد تااو از خانہ بیروں آید من از خانۂ خود باز خواہم آمد باز گشتم
بیتاب شدم میان خانہ وخانۂ محبوب چہار یا پنج کروہ بود بار سیوم نیز بعزم
ملاقات وے بیروں آمدم باز ملاقات نشد از خانۂ او باز گشتم درخانہ آمدم
قریب بیست کروہ چیزے در رفتن وآمدن شد از بے قوتی خواب گرفت
ونزدیک غروب در خواب شدم چوں بیدار شدم بیخود گونہ گشتم وجامہ ہا
بدریدم ازینجاست کہ گفتہ اند کہ بعد از نماز دیگر خواب نباید کرد بعدہٗ والدہ علیہا
الرحمۃ مرا گرد آورد وجامہ پوشانید. ومرا از غایت محبت آں جواں کیفیتے
شد روز دیگر در راہے مے گذشتم ناگاہ رایحۂ در دماغ آمد معطر شدم
اندیشیدم نزدیک ایں محل سوختن عود نبود بعد از اندیشۂ بسیار یاد
آمد کہ ایں آں کوچہ بود کہ من وآں محبوب یکجا ایستادہ حکایت با
یکدیگر گفتہ بودیم ایں رایحہ نشان وصال او بود الغرض مدتے
شیفتہ وفریفتہ وے بودم خلق بسیار دنبال او رفتے ومن نیز بودمے
بیت کس نیست نہانے نظرے باتو ندارد * من نیز برآنم کہ ہمہ خلق
برآنند * یک روز مرا گفت یا فلاں چندیں خلق مرا زحمت میدہند و
لیکن ہر وقت کہ ہست من از آں تو ام ازیں سخن فرحت ومحبت من
زیادہ شد کاتب حروف از والد خود سید مبارک محمد علوی کرمانی سماع
دارد کہ دانشمندے بود در غیاث پور کہ او را مولانائے یمنی خطاط گفتندے
خطے داشت کہ خوش نویساں از لطافت خط او در رشک بودند وعطائے
کہ دبیر فلک است سر خط او نہادندے ابیات عطاردے کہ دبیرے

فلک ہمیگوید * بہ پیش خط تو گشتہ است عاجز و ملجا * از خون دو چشم خویش ہر دم
نقش خط تو بدل نویسم * و عثمان کاتب حروف و خوش خطان دیگر شاگرد او بودند
و او مرید سلطان المشائخ بود و آں مولانا کنیزکے داشت کہ باو میل خاطر بود
ناگاہ بسببے مولانا کنیزک را بفروخت بعد فروختن عشق کنیزک دامنگیر او شد
بر خصم کنیزک رفت و از بہائے کہ فروختہ بود با ضعاف آں طلبید چون خصم رواج
کالا دید امتناع آورد چنانچہ شیخ سعدی گوید ؎ بایوسف خود نمے فروشم
تو قلب سیاہ خود نگہ دار * قیمت کنیزک یکے بدہ کشید خصم رضا نمیداد
آخر الامر تحقیق شد کہ خصم کنیزک یکے از بندگان معتقد سلطان المشائخ
است چوں اینمعنے مولانا را روشن شد دانست کہ ایں درد را دوائے
پیدا گشت مولانا باوجود معلوم کردن دوائے درد خود از غلبہ سلطان
عشق در دل خود دعوی کرد کہ روا نباشد در راہ محبت دوست را بسیم سیاہ
بفروشم الغرض باستیلائے شوق محبوب و زور آوردن اشتیاق وصال
یار مولانا از دار القرار صبر و شکیبائی از پا درآمد و از جائے بجائے مبدل
گردید کہ خواب و خور از مولانا برفت و گریہ و نالہ مستولی شد و کار بدیوانگی
کشید بیت روئے مپوش اے قمر خانگی * تا نکشد عقل بدیوانگی * آخر
مولانا را بیاد آمد کہ دوائے درد ما جناب مرشد برحق سنت مولانا
گریہ کناں و جامہ دراں پیش حضرت سلطان المشائخ آمد و کیفیت
خود ظاہر ساخت سلطان المشائخ فرمود ہر وقت کہ خصم کنیزک برمن
بیاید تو ہم بیائی مولانا بدیں اشارت معتکف آستانہ سلطان المشائخ شد

بیت رقیب گفت بریں چہ میکنی شب و روز	چہ میکنم دل گم گشتہ باز مے جویم
اگر نصیحت دل مے کنم کہ عشق مباز	سیاہی تن زنگی بآب مے شویم

تا روزے خصم کنیزک را بخدمت سلطان المشائخ سعادت
پائے بوس حاصل شد مولانا نیز درآمد و سر بر زمین نہاد

حضرت سلطان المشایخ فرمود مولانا سر برکن ایسد است کہ خاطر توجمع گردد
خصم کنیزک دریافت سلطان المشایخ روے مبارک خود بجانب خصم کنیزک
کرد وحکایت فرمود کہ مردے بود کنیزک داشت آں مرد را باآں کنیزک محبتے
بود کنیزک را بسببے فروخت بعد فروختن عشق غالب آمد آنمرد بر مشتری کنیزک
رفت ہرچند عجز وزاری کرد وقیمت بیفزود میسر نشد چوں دوست بر دوست نیاید
جامہ پارہ کرد و روے سیاہ کرد وخاک بر سر انداخت در بازار درآمد وایں سخن
مے گفت کہ اے مسلماناں سزاے آنکس بہتر ازیں کہ دوست را بسیم فروشد
چہ باشد ہمینکہ ایں حکایت سلطان المشایخ تمام کرد خصم کنیزک را روے
بر زمیں آورد و گفت من صدقہ حضرت سلطان المشایخ آں کنیزک
را بدیں مولانا بخشیدم سلطان المشایخ خوش شد و در باب خصم کنیزک دعا
ہاے خیر کرد خصم کنیزک را بمولانا ارزانی داشت ومولانا بمقصود رسید الحمد للہ
علی ذالک نکتہ در بیان ولولہ عشق حضرت سلطان المشایخ کہ در باطن
ایں ضعیف است اگرچہ ایں دعوی بس بزرگ است مثل گفتہ اند لقمہ پیلان در
حوصلہ کنجشکان نگنجد ما العصفور فلحمہ وما البق فشحمہ یعنے چمقدار کنجشک پس
گوشت او چہ بعد چہ چیز است پشہ پس چربی او چہ خواہد بود بیت لاف وفات
میزنم در قدم سگان تو * خاک چرانمے شوم خاک بریں وفاے من * حق علیم
وعلام است کہ چہ در سماع وچہ در غیر سماع در خاطر مے گذرد کہ از سوز عشق آتش
در خان ومان ننگ وناموس زنم شیخ سعدی گوید فرماید بیت روزے
بدر آیم من ازیں جامۂ ناموس * ہرجا کہ بتے چوں تو ببینم بپرستم * اے خواجہ
بگذارم سر وسامان را وآتش زنم خان ومان را وراہ صحرائے بگیرم وشورے برآورم بیت
چند پنہان غم عشق تو خورم طاقت نیست * وقت آں شد کہ بروں آیم وصد
شور کنم * داشت دلم طاقت صبر بودم شکیبائی * چوں کار بجان آمد زیں بس
من ورسوائی * وسر در بیابان عشق نہم قطعہ صید بیابان عشق خوش بخورد تیر او *

سر نتواند کشید پاے ز زنجیر او * خواہم از آسیب عشق روے بعالم نہم * عرصۂ عالم گرفت حسن جہان گیر او * و بیاباں لا از آب چشم شور انگیز خود دریا گردانم بیت
خوشا آب دو چشم من ہمہ روے زمیں گیرد * نباید گرد غیرے دامن آں نازنیں گیرد * و دریا را از آہ سینہ بیاباں خشک گردانم امیر خسرو گوید بیت
دریا ز آہ سینۂ من خشک شد چنانکہ * ہرگز بچشم خویش نہ بیند کسے نمے * و چوں ازیں باز آیم زنجیر سگان سلطان المشائخ در سر بندم امیر خسرو گوید

بیت
زنجیر سگان در خود بر سر من بند * اکنوں سر ایں نیست کہ دستار بہ بندم * بقیۂ عمر عزیز کہ مایۂ عاشقاں است بے مزاحم در یاد آنحضرت بگذرانم

بیت
لعمرم ہماں است انچہ کنم یاد روے تو * جانم ہماں است انچہ نہم زیر پاے تو * و عمر گذشتہ را بواسطۂ محبت آنحضرت باز آرم کیست کہ آرد انچہ رفت از عمر باز ایں ہم امروز کار لعل تست مگر در نفس آخر بریاد آنحضرت روم اگر جنازۂ سعدی بکوے او * دوست برند * زہے حیات نکو و زہے کمال سعادت

نکتہ در بیان حقیقت عشق

دلبر جاں رباے عشق آمد
سر بسر رہنماے عشق آمد

عشق با سر بریدہ گوید راز
زانکہ داند کہ سر بود غماز

خیز و بنماے عشق را قامت
کہ بوقت است گفت قد قامت

عشق گویندۂ نہاں سخن است
عشق پوشندۂ برہنہ تن است

آب آتش فروز عشق آمد
آتش آب سوز عشق آمد

عقل مردے است خواجگی آموز
عشق دردے است بادشاہی سوز

خطۂ خاک لہو و بازی ماست
عالم پاک پاکبازئے ماست

نیست در عشق خطۂ موجود
عاشقاں را چکار با مقصود

عشق مقصود کارے باشد
عشق را خود نگارے باشد

عشق را رہنما و رہ نبود
در طہر نقش سر و کلہ نبود

عشق با عقل ناتمام بود *
عشق با کفر و دین کدام بود *

پیش آنکس کہ عشق بہرۂ اوست
کفر و دین ہر دو بندۂ رہِ اوست

ہر چہ در کائنات جزو و کل اند *
در رہِ عشق طاقہائے بلند *

ہر چہ از تو ز دور گردون است *
از سر ضرب عشق بیرون است

عشق برتر ز عقل و زجان است
لی مع اللہ وقت مردان است *

کاں ملاقات وصل یزدانی است *

دل خریدار نیست جز غم	آں نشینندہ تخت آدم را
غم علمش سوئے جہاں آورد	بار عشقش بخاکداں آورد *
چون رہِ خلد رفت عریاں شد	چون رہِ عشق رفت سلطاں شد
گرچہ جانت ز عقل فرزانہ است	عقل بگذار کو ہم از خانہ است
قدم عقل نقد خالی داں *	شعلۂ عشق لاابالی داں
بالغ عقل را بسے یابی	بالغ عشق کم کسے یابی *
عشق را جاں بو العجب داند	زانکہ شیون شہد لب داند
ہر کجا عشق چہرہ بنماید	دل و جانش بجملہ برباید
چون ترسی ہمی ز مردن خویش	عاشقی باش تا نمیری ہیش
عاشقاں سر نہند بر سر دار	تو بر آئی کہ چون بری دستار
صفت عاشقاں ز من بشنو	ور ندانی تو این مرا بد و جو

نکتہ در بیان ترغیب در عشق و معذرت بیدردان

نکتہ

خداوندا بخود ده آشنائی
نمیرانم چراغ روشنائی

بعشق خود دلم معمور گردان
زنور دوستی پر نور گردان

بزلف و خال خوباں داده پیوند
دل عشاق را لطف خداوند

برواے جاں بکار عشق میکوش
زجام عشق خوں ہا دمبدم نوش

اگر خواہی حیات جاودانی
براه عشق میرارے توانی +

شہید عشق را مرده نگویند
براه عشق جز زنده نگویند

دریں عالم ز ایجاد تو مقصود
رضاے حق تعالی دوستی بود

وگرنه من کیائے آں که جاں را
دہم از دیده و دل نیکواں را

بعشق زلف شاں گردم ہوسناک
کنم دل را زغم ہا چاک در چاک +

تواے زاہد زعشق خوبرویاں
مشو منکر مرو لاحول گویاں

شدی غافل ز درد دردنوشاں
گدا محروم شد از حسن سلطاں

کرشمه کردن خوباں نظر کن
بعشق شکل شاں جاں در خطر کن

بکنج مسجدے منشیں گرفتار
بکار خود پرستی نیک ہوشیار

ز مانع صنع حق را در نظر آر +
حیواة بے نظر را ہیچ مشمار

کمال زاہداں از عشقبازیست
نشان عافیت در جاں گدازیست

صلواة عاشقاں از دیده بگذار
نماز زاہداں را خشک انگار

نظر کردن بخوبان مذہب ماست
مرا از ہر دو عالم ایں تمناست

که من بارے زمذہب برنگردم
اگر گردم ازیں مذہب نه مردم

به لعل دلفریب خوبرویاں +
برغبت مے کنم اینک دل و جاں

بزاری مے کنم زاں لب گدائی
تواے زاہد دریغینی کجائی +

ترا گر عقل ہست اے مرد ہشیار
ہمیں جا گیر ذوقے از لب یار

که فردا ذوق لب ہرگز نیابی
اگرچه جنت الفردوس یابی

نکتہ

نکتہ در بیان رویت باری تعالیٰ وتقدس حضرت **سلطان المشائخ** قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود مولانا **فخر الدین** رازی رحمۃ اللہ علیہ کتابیست خمسین نام از اربعین موجز تر بعضے سخنان او را آوردم کہ در بعضے کتب آں را اثبات کردہ است و در بعضے کتب دیگر نفی و ابطال نمودہ یکے از آنہا ایں سخن است وگفتہ اند کہ اثبات رویت باری تعالیٰ وتقدس بدلیل عقلی مقصور نیست و انچہ **ابو منصور ماتریدی** در کتاب خود آوردہ است و رویت بدلیل عقلی اثبات کردہ است درست نیست دلیل **ابو منصور ماتریدی** رحمۃ اللہ علیہ بریں نمط است کہ جسم مرئی است وحرکت او ہم مرئی است پس رویت صفتے است مشترک میان جسم وحرکت علت جواز رویت ہم مشترک باشد فنقول انچہ مشترک است میان جسم وحرکت وجود است یا حدوث وحدوث نمے شاید زیرا چہ او عبارت است از وجود مسبوق بعدم وعدم نہ علت مے شاید و نہ جز علت پس وجود متعین شد از بہر علت جواز رویت وحق تعالیٰ وجود ہست پس درست شد کہ حق تعالیٰ مرئی باشد اعتراض مولانا فخر الدین رازی رحمۃ اللہ علیہ اینست کہ مخلوقیت ہم مشترک است میان جسم وحرکت ازیں لازم مے آید کہ وے مخلوق باشد بعین ایں نکتہ وایں اعتراض بغایت محکم است ایں را جوابے نگفتہ اند بعدہ فرمودہ اند کہ اہل سنت وجماعت دریں مسئلہ چنیں تاویل کردہ اند کہ حق تعالیٰ گفتہ است فان استقر مکانہ فسوف ترانی یعنی پس اگر ثابت شود جائے او پس قریب است کہ بہ بینی رویت معلق باستقرار جبل است واستقرار جبل ممکن ومعلق بممکن من حیث ہو ممکن باشد بریں دلیل ہم اعتراض کردہ است آنہم لطیف است ومحکم وبیان اینست کہ جواز رویت کہ معلق بشرط استقرار جبل است کدام استقرار است در حال استقرار جبل یا در حال تحویل جبل اگر در حال استقرار است پس ما ہو الشرط متحقق نباشد والمعلق بالتحقیق متحقق تحقیق فی الحال نیست واگر در حال تحویل جبل استقرار جبل در حال تحویل ممتنع پس دانستم کہ ایں نکتہ حقیقتۂ ضعیف است قاضی محی الدین

کاشانی رحمۃ اللہ علیہ از سلطان المشائخ سوال کرد کہ در قصۂ مہتر موسیٰ علیہ
السلام بعد از سوال رویت و جواب لن ترانی قرآن چنیں خبر مید ہد فلما تجلی ربہ
للجبل جعلہ دکاً وخر موسیٰ صعقا یعنی پس ہر گاہ روشن گردانید پروردگار موسیٰ
مر کوہ را گردانیدن کوہ را پارہ پارہ وافتاد موسیٰ بے ہوش کوہ خدائے را
دید یا نہ فرمود ند ظاہر آیت دلالت مے کند کہ دیدہ باشد و آنچہ مفسراں در تفسیر
نوشتہ اند تجلی نور ربہ تجلی ملکوت ربہ عدول است از ظاہر بے ضرورتے
چہ اتفاق اہل سنت و جماعت است بر جواز رویت فی الجملۃ لان کون الباری
سبحانہ وتعالیٰ مرئیا للنفس ولغیرہ من صفات الکمال واللہ جل جلالہ
موصوف بجمیع صفات الکمال اگر گویند بدلیل معلوم شدہ است کہ در دنیا ہیچکس را
رویت نیست زیرا چہ قوے کہ بداں رویت حق تعالیٰ را احتمال تواں کرد در دنیا
کسے نشان نداد جواب گویم ایں حکم در جنس انس آمدہ است ازیں لازم نیامد
کہ جبل را نباشد شاید کہ در آں قوت نہند وا و را سمع و بصر و عقل دہند تا بہ بیند
و بعد از دیدن باقی نماند و طاقت احتمال بقاش نباشد از ہیبت پارہ پارہ
گردد و مہتر موسیٰ علیہ السلام اندازۂ کار روشن کرد از سوالے کہ میکرد باز
گشت حضرت سلطان المشائخ مے فرمود کسانیکہ رویت حق جل وعلیٰ
را منکر اند بارے بر چہ وجہ میرند و مردم کہ خوش اند بامید وعدہ فردا خوش اند و
حلاوت رویت ہر کسے را براندازۂ شوق آنکس باشد تا شوق نباشد چہ ذوق
و لذت یابد بعضے ازینجا مشتاق میروند و بعضے را ہمانجا شوقے پیدا شود تا ذوقے
یابند فاما ایں کرامت دیگر است کہ ازینجا مشتاق میروند حضرت سلطان
المشائخ مے فرمود مرا مشکلے بود کسانیکہ از دنیا میروند پیش از آنکہ بہشت
رسند ایشاں را رویت خواہد بود یا نہ تا شبے رئیس نام خادم شیخ نجیب
الدین متوکل را در خواب دیدم و اینمعنی ازو در خواب پرسیدم جواب گفت از
کجا و استبعادی قوی نمود از دیدن ایں خواب مشکل من زیادہ تر شد

تا شبے عورتے زیبا نام کہ اومرا خواہر زادہ خواندہ بود بعد از نقل اورا
در خواب دیدم ہمیں معنی از و سوال کردم گفت آرے بعضے مردمان
مے بینند و من نیز دو بار دیدہ ام اورا پرسیدم کہ از کدام عمل ایں دولت
یافتی گفت چند نان من از مخدومان خود مے یافتم ہر روز از اں یکتائے
نان بدرویشاں میدادم حضرت سلطان المشائخ مے فرمود درویشے
بود سر درخرقہ میکرد ہر ساعت و بر مے آورد و ایں سخن مے گفت عجب
است کہ موسیٰ علیہ السلام با کمال نبوت اورا دیدار میسر نشد و طاقت نماند
کہ او را بہ بیند پس ہر کرا نماید او بیند حضرت سلطان المشائخ مے فرمود
امام احمد حنبل رحمۃ اللہ ہزار بار حضرت عزت را در خواب دید بعد ازاں
پرسید بندہ بدیں دولت بکدام عمل رسد فرمان آمد بتلاوت قرآن باز
عرضداشت کرد تلاوتے کہ با فہم معانی باشد یا غیر آں فرمان آمد بہر شکل
کہ بخواند مے فرمود شاہ شجاع کرمانی قدس اللہ سرہ العزیز چہل سال
شب نخفت یک شب حضرت عزت را در خواب دید بعدہٗ ہر جا کہ رفتے جامۂ
خواب برابر خود بردے تا نخسپد بامید آنکہ ایں دولت را باز در خواب
بیند تا آنگاہ کہ آوازے شنید کہ ایں دولت ثمرۂ آں بیداریہا بود
مے فرمود در قوت القلوب آوردہ است کہ شیخ الاسلام علی موفق
قدس اللہ سرہ العزیز گفتہ است در خواب دیدم کہ بہ بہشت رفتہ ام چوں
پیشتر شدم در حظیرۂ قدس رسیدم مردے را دیدم در سرادقات عرش کشادہ
و نظر بر حضرت عزت داشت پلک برہم نمیزد پرسیدم کہ ایں مرد کیست گفت
خواجہ معروف کہ خدا را نہ از خوف دوزخ پرستیدہ است و نہ بامید بہشت
بل حُبًّا لِلّٰہِ شَوْقًا اِلٰی لِقَائِہٖ یعنی برائے دوستی خدا و شوق دیدار او پرستیدہ
است باریتعالیٰ عز اسمہ دیدار خود او را مباح گردانیدہ است تا روز قیامت
حضرت سلطان المشائخ پرسیدند کہ حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم

شب معراج حضرت عزت را دید فرمودند دریں سخن بسیار است اما مذہب
مختار آنست کہ در رویت شب معراج تحقیقے نیست سائل ادلہ زیادہ کرد و
گفت ابو ذر دا گفتہ است حضرت رسالت را صلے اللہ علیہ وسلم پرسیدند
هَلْ رَأَيْتَ رَبَّكَ نُورٌ قَالَ اِنِّيْ اَرَاهُ یعنی آیا دیدی پروردگار خود را گفت
پیغمبر بدرستی کہ من دیدم او را فرمودند احادیث دیگر بر خلاف ایں آمدہ پس
رویت شب معراج تحقیق نباشد حضرت سلطان المشائخ فرمود کہ حضرت
امام جعفر صادق رضی اللہ عنہ از فرزندان حضرت مرتضیٰ علی علیہ السلام
وکرم اللہ وجہہ است و یک شعبۂ خرقۂ حضرت امیر المومنین مرتضیٰ علی علیہ السلام
از آنجانب میرود وقتے کسے پیدا شد کہ خدائے را بمن بنمای گفت میدانی تو کہ
قوم موسیٰ علیہ السلام دیدار خواستند عذاب آمد قَالُوْا اَرِنَا اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْهُمُ
الصَّاعِقَةُ و موسیٰ علیہ السلام دیدار خواست جواب لَنْ تَرَانِيْ شنید چرا گستاخی
میکنی گفت آں عہد موسیٰ بود اما ایں دولت عہد حضرت محمد است صلی اللہ
علیہ وسلم کمترین چاکران او بایزید بود او گفت لَيْسَ فِيْ جُبَّتِيْ سِوَى اللّٰهِ و
ہمچنیں چند نظیر دیگر آورد امام غلاماں را فرمود کہ او را بگیرند و در آب غرق
کنند او را در آب انداختند و غوطہ مے دادند او فریاد میکرد یا ابن رسول اللہ
الغیاث الغیاث او ہمچناں مے فرمود کہ در آب غوطہ دہند تا گفت الٰہی
الغیاث در حال گفت اے غلاماں ترک او گیرید چوں او را بگذاشتند بیامد
و سر در پیش حضرت امام جعفر صادق علیہ السلام بر خاک نہاد و گفت حق
دیدم فرمود چگونہ دیدی گفت از تو فریاد خواستم نرسیدی گفتم اکنوں
فریاد از خدا تعالیٰ خواہم در حال روزنے از درون سینۂ من پیدا شد
در و نگریستم ہر چہ میخواستم معائنہ کردم زہے سوال آں مرد و زہے جواب امام
جعفر صادق رضی اللہ عنہ کہ بکمال عقل او را چہ طریق جواب داد وے
فرمود صیفورا حرم مہتر موسیٰ علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام بود پیش موسیٰ علیہ السلام

آمد وگفت آرزو دارم کہ جمال تو بہ بنیم موسیٰ علیہ السلام فرمود نتوانی دید ہر چند کہ مانع مے شد صیفورا باز نمے ایستاد بضرورت برقعہ برداشت امیر خسرو خوش گوید بیت بردن آں از درون دیوانہ گرداں ہوشیاراں را ✽ ولیکن خسرو دیوانہ را دیوانہ تر گرداں ✽ چوں صیفورا نظر بر آں جمال انداخت نابینا شد سہ کرت وبروایتے ہفتاد کرت برقعہ دور میکرد وصیفورا نابینا مے شد وبدعاے مہتر موسیٰ چشم باز مے یافت دریں میاں ہاتفے آواز داد اے موسیٰ محبت از عایضہ آموز کہ چندیں کرت نابینا شد وباز دیدار میخواہد وتو بیکبارگی اِنِّیْ تُبْتُ اِلَیْکَ یعنی تحقیق کہ توبہ کردم من بسوئے تو مے گوئی مہتر موسیٰ علیہ السلام را بدیں سخن حیرتے بیفزود وحضرت سلطان المشائخ بخط مبارک خود در قلم آوردہ است چوں اہل بہشت جمع شوند بہشتیاں آرزوے بقاے پروردگار ذو الجلال لایزال کنند در دار الضیافت جمع آیند ابرے سفید گرد بر گرد ایشاں برآید وکوشکہاے آں ابر مرصع بہ در وجواہر پس مکلل مشک باریدن گیرد چنانکہ ہواے بہشت ہمہ کافور ومشک گردد پس حضرت ذو الجلال جمال خود بنماید ہشتاد ہزار سال در لذت رویت بمانند یَوْمَ یَقُوْمُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِیْنَ یعنے روزیکہ قایم شوند مردم نزد پروردگار عالمیاں ودر تفسیر حقایق آوردہ است چوں ایستادہ بمانند خطاب آید کہ در دنیا امتثال اوامر ونواہی شرع نمودہ آید نشستہ جمال ذو الجلال مارا مشاہدہ کنید از براے رعایت ادب بنشینند حق سبحانہ تعالیٰ فرشتہا پیدا آرد تکیہ کنند بر آں فرشتہا وحضرت عزت را بہ بینند چوں مدتے بگذرد آرزوے لقاے پدراں ومادراں کنند حضرت عزت ہمہ را جمع کند چنانچہ در روز جمعہ خلق جمع شوند یکدیگر را بینند بعد ازاں فرماں صادر شود کہ دیگر چہ آرزو دارید ہر آرزو کہ باشد یابید وَلَکُمْ فِیْہَا مَا یَشْتَہِیْہِ الْاَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْاَعْیُنُ وَاَنْتُمْ فِیْہَا خَالِدُوْنَ اللّٰہم ارزقنا لقاءک بکرمک یعنی وخاص شمار است اے مومناں چیزیکہ بخواہد نفسہاے شما ولذت یابند چشماں وشمایاں در آں بہشت ہمیشہ باشید

اے بارخدایا روزی گرداں مرا دیدار خود بکرم خود شیخ خوش گوید ؎ شادی
بروزگار گدایان کوی اوست ❊ برخاک ره نشسته بامید رویت اند ❊ امیر حسن
شاعر بخدمت حضرت سلطان المشایخ عرضداشت کرد که نعمت رویت که مومنان
را وعده ست فردا خواهد بود بعد از حصول آں از نعمت ها دیگر چه بینند بر لفظ
مبارک راند که سخت کوتاه نظری باشد که بعد ازاں بچیزے دیگر نظر کنند درین محل
باز عرضداشت کرد که شیخ سعدی گفته است ؎ افسوس برآں دیده که روئے
تو ندیده است ❊ یا دیده که بعد از تو بروئے نگریده است ❊ حضرت سلطان
المشایخ ایں بیت را استحسان کرد و فرمود که نیکو گفته است کاتب حروف در ملفوظ
حضرت شیخ الاسلام معین الدین سنجری قدس الله سره العزیز نبشته دیده است
که یکے از بزرگان طریقت که از اهل عشق بود در مناجات مے گفت الهی اگر تو
ز من هفتاد سال را حساب خواهی من از تو هفتاد هزار سال را حساب بخواهم
زانکه امروز هفتاد هزار سال است که نداء الست بربکم گفتهٔ و جمله را در شور آورده
پاے کوفتن گرفت و گفت اینجمله شورها که در زمین و آسمان است از شوق
لست است همینکه آں بزرگ ایں سخن گفت ندا آمد که جواب شنو روز شمار
هفت اندام ترا ذرّه ذرّه گردانم و بهر ذرّه دیدار نمایم و گویم اینک حساب هفتاد
هزار سال کفارت نهادیم **باب نهم** در سماع و وجد و رقص و غیر ذلک
تکلمه در بیان سماع حضرت سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز
مے فرمود سماع بر چهار قسم است حلال و حرام مکروه و مباح اگر صاحب
وجد را میل بسوے حق بیشتر است آں مباح است و اگر میل بمجاز بیشتر است
مکروه است اگر میل بکلّی طرف مجاز است آں حرام است و اگر میل بکلّی
طرف حق است آں حلال است پس مے باید که صاحب ایں کار حلال
و حرام و مکروه و مباح بشناسد و مے فرمود که چندیں چیز مے باید تا سماع
مباح شود مُسمِع و مُستَمِع و مَسمُوع و آلهٔ سماع مسمع یعنی گوینده مرد تمام

اے بارخدایا روزی گردان مرا دیدار خود بکرم خود شیخ خوش گوید ؎ شادی
بروزگار گدایان کوی اوست ٭ برخاک ره نشسته بامید روئیت اند ٭ امیر حسن
شاعر بخدمت حضرت سلطان المشایخ عرضداشت کرد که نعمت روئیت که مومنان
را وعده است فردا خواهد بود بعد از حصول آن از نعمت ها دیگر چه بینند بر لفظ
مبارک راند که سخت کوتاه نظری باشد که بعد ازاں بچیزے دیگر نظر کنند درین محل
باز عرضداشت کرد که شیخ سعدی گفته است ؎ افسوس بر آن دیده که روئے
تو ندیده است ٭ یا دیده که بعد از تو بروئے نگریده است ٭ حضرت سلطان
المشایخ این بیت را استحسان کرد و فرمود که نیکو گفته است کاتب حروف در ملفوظات
حضرت شیخ الاسلام معین الدین سنجری قدس الله سره العزیز نبشته دیده است
که یکے از بزرگان طریقت که از اهل عشق بود در مناجات مے گفت الهی اگر تو
زمن هفتاد سال را حساب خواهی من از تو هفتاد هزار سال را حساب بخواهم
زانکه امروز هفتاد هزار سال است که نداء الست بربکم گفته و جمله را در شور آورده
پاے کوفتن گرفت و گفت اینجمله شور ها که در زمین و آسمان است از شوق
الست است همینکه آں بزرگ این سخن گفت ندا آمد که جواب شنو روز شمار
هفت اندام ترا ذره ذره گردانم و بهر ذره دیدار نمایم و گویم اینک حساب هفتاد
هزار سال کفارت نهادیم **باب نهم** در سماع و وجد و رقص وغیر ذلک
نکته در بیان سماع حضرت سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز
مے فرمود سماع بر چهار قسم است حلال و حرام مکروه و مباح اگر صاحب
وجد را میل بسوے حق بیشتر است آں مباح است و اگر میل بمجاز بیشتر است
مکروه است اگر میل بکلی طرف مجاز است آں حرام است و اگر میل بکلی
طرف حق است آں حلال است پس مے باید که صاحب این کار حلال
و حرام و مکروه و مباح بشناسد و مے فرمود که چندین چیزے مے باید تا سماع
مباح شود مُسمِع و مُستمِع و مَسموع و آلهٔ سماع مسمع یعنی گوینده مرد تمام

خبث و دناوت آں نتواں کرد سیوم آنکہ مستمع سماع بر احوال نفس خود
حمل کند تقلیب حوالے کہ با خدا یتعالیٰ دارد و ایں سماع مریدانست
خاصہ مریدان مبتدی زیرا کہ مریداں را لا محالہ مراد است و مراد ایشاں
معرفت باریتعالیٰ و وصول الی الحق و ایشاں را در سلوک احوال پیش مے
آید از قبول و ردّ و وصل و ہجر و طمع و نومیدی و آنچہ مشتمل است بر صفت
اشعار چہارم آنکہ سماع مستمع عین حق باشد بحدیکہ در حالت سماع در عین
شہود باشد ہمچو حال زنانے کہ در مشاہدہ مہتر یوسف علیہ السّلام
دستہا بریدند و از خود خبر نداشتند اہل ایں مقام عبور کردند بچیز بکلی فانی
گشتند از ہمہ چیز مگر از حق جلّ و علی و اینمقام واصلان و کاملان است

نکتہ در بیان آداب سماع حضرت سلطان المشائخ

قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود سماع راچند چیزے باید اما زمانے
خوش کہ در آں فراغ دل باشد و خاطر متردد نباشد اما مکان دلکش
چنانکہ از دیدن آں روح پیدا آید اما اخوان باید کہ ہم از یک جنس باشند
یعنی ہر کہ حاضر میشود از اہل سماع باشد و مے فرمود بوقت در سماع
نشستن بوے خوش کند و جامہ پاکیزہ پوشد مولانا فخر الدین
زرّادی رحمۃ اللہ علیہ در رسالہ خود آوردہ است کہ آداب دیگر
آنکہ سماع بگوش ہوش شنود و قلیل الالتفات و محترز باشد از
نظر بجانب مستمعان و تنخنح و تثاوب و سر فرو افگندہ باشد
در فکرے کہ مستغرق باشد و دل او متماسک از تصفیق و رقص
و سایر حرکات و مرادات و آداب دیگر آنکہ تا تواند نخیزد و گریہ بآواز بکند و ایں
جائے است کہ او را قدرت بر ضبط نفس خود باشد و اگر رقص و گریہ کند او را مباح باشد اگر قصداً
نباشد زیرا چہ گریہ حزن را ببرد و رقص سبب تحریک سرور است و کل سرور مباح است و آداب دیگر
آنکہ موافقت قوم کند در قیام اگر یکے از قوم ایستادہ در وجد صادق یا آنکہ ایستادہ بنیت اظہار وجد

قَلّاَ بُدَّ مِن مُوَافِقَۃٍ چوں شیخ بدرالدین سمرقندی رحمۃ اللہ علیہ برحمت حق پیوست
او را در سنکولہ دفن کردند روز سیوم سلطان المشائخ حاضر شد مجلس عالی منعقد
شد سماع در دادہ بودند سلطان المشائخ بیشتر رسیدند و در حظیرہ دیگر نشستن چوں
الشاں در سماع برخاستند سلطان المشائخ نیز برخاستند بعضے گفتند میان
شما و ایشاں بعد مسافت است شما بنشینید سلطان المشائخ فرمود
موافقت شرط است کاتب حروف از والد خود سماع دارد کہ شیخ بدر الدین
سمرقندی سخت بزرگ بود خلیفہ شیخ سیف الدین باجرزی بود و شیخ
نجم الدین کبریٰ را دریافتہ بود و سید زائر الحرمین و حافظ و دانشمند بود در بیے
کمال کسے کہ در دے ایں ہمہ فضائل است و در سماع غلو تمام داشت سبے
سلطان المشائخ سماع نشنیدے و بغایت خوبصورت و نیکو سیرت بود علیہ
الرحمۃ و ادب دیگر آنکہ در رقص در نیاید کہ سبکبار گراں نماید بر قوم کہ دلہا را مشوش
گرداند نقل کذا فی العوارف عن ممشاد علو دینوری رحمۃ اللہ علیہ ایت قال
رایت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی المنام فقلت یا رسول اللہ ھل تنکرھن ا
السّماع شیئاً فقال ما اُنکرہُ ولکن قل لھم یفتحون قبلہ بالقرآن ویختمون بعدہ بالقرآن
فقلت یا رسول اللہ انھم یوذوننی ویبسطون علیّ فقال احتملھم یا ابا علی
ھم اصحابک وکان ممشاد یفخر و یقول کنا فی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

نکتہ

نکتہ در بیان تحمیل الفاظے کہ میان شعر مصطلع شدہ و در اوصاف معشوق
سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود از زلف قرب خواہد قولہ
تعالیٰ لیقربونا الی اللہ زلفی یعنے تا اینکہ مقرب گردانند ما را بسوے خدا نزدیک
گردانیدن و از لون جنت و از چشم نظر رحمت او ولتصنع علی عینی یعنی و از
برائے نظر رحمت بر من و کفر پوشیدن باشد و زلف را ازاں کافر گویند
کہ او دانہ خال در پوشد مصرع کافر نشوی قلندری کار تو نیست * یعنی تا
ہستی و اعمال و صدق بر تو پوشیدہ نشود دعوی عشق از تو درست نیاید

وتا از نفس مرتد نشوی کار نکنی فاما کاتب حروف در رسالۂ سماع کہ تالیف مولانا
فخر الدین زرادی است رحمۃ اللہ دیدہ است مراد وقت چیزے خواہد بود
کہ حائل باشد میان بندہ وطاعت حق تعالیٰ و از بیاض وجہ نور ایمان و سواد
حال ظلمت معصیت وجز آں معانی کہ نقصان مقام وحال است پس
تحمیل الفاظ اوصاف حق کسے است کہ مستقل شود فہم از ظواہر الفاظ سوے
چیزیکہ مناسب از الفاظ است از امور حق جل وعلی پس الفاظ اشعار ہمچو الفاظ
امثالی است مراد ازاں امثال چیزے باشد کہ مناسب باشد ومصرف امثال
غیر آنکہ ظواہر آں امثال بر انمعنی است پس ایں واقع تر است در نفوس و
موثر تر است در قلوب زیرا کہ مے نماید ترا چیزیکہ در خیال بستہ در صورت تحقیق
وآنچہ مداں وہم گماشتہ در معرض یقین و غائب در لباس حاضر و براے انمعنی
است کہ حق جل وعلی امثال را بشیتر آوردہ در کتاب مبین وکتب منزلہ ہمچنیں
در کلام رسول صلی اللہ علیہ وسلم وکلام سائر انبیا صلواۃ اللہ علیہم وصحابہ رضی
اللہ عنہم اجمعین تلك الامثال نضربہا یعنی آں مثال ہا مے آرم ملن براے
مردماں ب یارو اتعست ومایعقلہا الا العالمون یعنے درنمے یابند آں امثال
را مگر عالماں وحضرت سلطان المشایخ مے فرمود وہر حرف کہ در سماع
شنیدہ ام صفتے شنیدہ ام از صفات حق عز وجل وعلے تا ایں غائیت آں
حرف با وصاف حمیدہ شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر فرید الحق والدین حمل
کردہ ام تا روزے در حالت حیات شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہ
العزیز از جمعے گوئیندہ ایں بیت شنیدم بیت مخرام بدیں صفت مبادا + کز
چشم بدت رسد گزندے + مرا اخلاق پسندیدہ واوصاف گزیدہ وکمال
بزرگی وغایت لطافت ایشاں یاد آمد چناں در گرفت کہ بدیں حرف رسید
چشم پر آب کرد بعدہ بسے بر نیامد کہ برحمت حق بپیوستند و مے فرمود کہ فردا ے
قیامت فرمان در رسد کہ ہر بیتے کہ مے شنید آں را بر اوصاف ما حمل

میگر دید گویند آرے فرماں رسد کہ اوصاف حادث و ذات ما قدیم حمل اوصاف حادث بر قدیم چگونہ روا باشد گویند خداوندا از غایت محبت مے گردیم فرمان رسد چوں از محبت میگر دید بر شما رحمت کردیم بعدہ سلطان المشائخ چشم پر آب کرد و فرمود یا کسے کہ مستغرق محبت حق است ایں عتاب است با دیگراں چہ خواہد کرد دریں محل امیر حسن شاعر عرضداشت کرد کہ بندہ را ہیچ وقت آنچناں ذوق پیدا نمے شود کہ در سماع فرمود کہ اصحاب طریقت محبت را و مشتاقاں را ہماں ذوق آ کہ در آتش میزنند و گرنہ آں بودے بقا کجا بودے و در بقا ذوق بودے در آتشا آں مقام چشم پر آب کرد و نفسے از سینۂ مصفا بر آورد و فرمود کہ مرا وقتے در خواب چیزے نمودند من ایں مصراع گفتم ~ اے دوست بدست انتظام کشتی * و باز ایں مصراع را ہم در خواب اعادہ کردم * اے دوست بہ تیغ انتظارم کشتی * چوں بیدار شدم یادم آمد کہ ایں مصراع ہمچنیں است اے دوست بزخم انتظارم کشتی * بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام ربما یسمع السالک صوتاً من البراغیث ویفھم کلاماً مفھوماً من ذوق الباب وکذا من الذباب واصوات الطیر وسمع علی رضی اللہ عنہ صوت ناقوس قال اتدرون ما یقول قالوا لا فقال یقول سبحان اللہ حقاً حقاً ان المولیٰ فنٰی یبقی

نکتہ

نکتہ دربیان وجد اہل سماع حضرت سلطان المشائخ قدس سرہ العزیز مے فرمود از نود و نہ نام اسم الواجد است و واجد از وجد است چنانچہ بمعنی بخشندۂ وجد آمدہ و بمعنی صاحب وجد آمدہ و بمعنی در حق باریتعالیٰ درست نیاید پس اینجا بمعنی معطے الوا جد است فاما مولانا فخر الدین زرادی در رسالۂ خود مے نویسد کہ خواجہ عثمان مکی در حقیقت وجد مے گوید کہ عبارت از وجد ممکن است زیرا کہ وجد سریست از اسرار الٰہی عند المومنین الموقنین یعنی نہادہ است نزد مومنان صاحب یقین ابو سعید خراز گفتہ است اَلْوَجْدُ رَفْعُ الْحِجَابِ وَمُشَاهِدَةُ الرَّقِيْبِ وَحُضُوْرُ الْفَهْمِ وَمُجَادَثَةُ السِّرِّ وَاَسَاسُ الْمَقْصُوْدِ

از بعضے پرسیدند از وجد صحیح فرمود قبول وجد اوست متواجدان اما حکما گویند
کہ وجد چیست یعنے وجد در دل فضل است شریفہ کہ متعذر ست نطق برآں
و اخراج آں بلفظ پس بیروں مے آرد آنرا نفس بالحانات و نغمات ہرگاہ کہ او
ظاہر شود سرور و حرکت جوارح پیدا آید نکتہ در بیان احوالے کہ در سماع پیدا
مے شود حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز بمفرمود ایں
ہر سہ قسم است انوار است و احوال است و آثار ست و آں از سہ عالم نازل
مے شود و آں سہ عالم ملک و ملکوت و ما بینہما جبروت یعنے در حالت سماع
انوار نازل مے شود از عالم ملکوت بر ارواح بعد ازاں در دل پیدا آید آنرا
احوال گویند آں احوال از عالم جبروت است بر قلوب بعد ازاں بکائی و
حرکت ظاہر مے شود کہ آنرا آثار گویند آں از عالم ملک است و مے فرمود کہ وقتے
حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم از غزا آمد فرمود کسے باشد کہ دف زند
ام المومنین عایشہ رضی اللہ عنہا دف برداشت و بنواخت و ایں شعر
مے گفت شعر اتینا کم اتینا کم فحیونا نحیا کم + اتینا کم اتینا کم یحیونا یحیبکم
ولولا التبرۃ الحمراء ماکنا لوادیکم + ولولا دعوۃ الرحمن ماکنا بوا دیکم + فقال
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قوے یا عایشہ و میفرمود وقتے رسول علیہ
الصلوٰۃ والسلام میاں یاراں نشستہ بود جبرئیل علیہ السلام ایں آیۃ آورد
واذا سمعوا ما انزل اللہ الی الرسول تری اعینہم تفیض من الدمع مما عرفوا
من الحق رسول از وحشت برخاست حجلہ بکرد و بنشست چنانچہ از فرحت بسیار ردا مبارک از کتف
مبارک درمیان جمع افتاد ایں حکایت معروف است کہ در انجلس جمعے از اصحاب بودند یکاں قطعہ
کردند و بردند و مے فرمود کہ در عہد رسول علیہ السلام شخصے بود کہ او را کعب زہیر گفتندے در
جاہلیت بیتے چند در ہجو رسول علیہ السلام گفتہ بود بعدہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فتح مکہ کرد او در
مکہ بود او را خبر شد کہ رسول علیہ السلام صحابہ را فرمودہ است ہر جا کہ زہیر را بیابند بکشند ایں خبر بو
رسید از بیم صحابہ لباس زناں پوشیدہ سر در پیچیدہ نزد رسول علیہ السلام آمد ایمان آورد و شعرے آغاز کرد

رسول علیہ السلام پرسید کہ تو کیستی گفت من کعب بن زہیرم از ہیم اصحاب تو
ایں لباس پوشیدہ ام شصت بیت در ہجو رسول علیہ السلام گفتہ بودم ایں زماں
صد و بیست اضعاف آں در مدح گفتہ ام رسول علیہ السلام گفت بخواں خواندن
گرفت تا بدیں بیت رسید شعر نُبِّئتُ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰہِ اَوْعَدَنِیْ وَالْعَفْوُ عِنْدَ
رَسُوْلِ اللّٰہِ مَامُوْلُ رسول علیہ السلام فرمود اعادت کن اعادت کرد و در سماع
از ینجاست کہ اعادت مے فرمایند رسول علیہ السلام جامہ بر داد و عنایت کرد از ینجا
کہ درویشاں بقوالاں خرقہ مے دہند چوں رسول علیہ السلام وفات یافت
معاویہ گفت صد دینار بتو مید ھم آں بردمن دہ تا بدہ ہزار رسانید او نداد چوں
خلافت بمعاویہ رسید کعب بن زہیر وفات یافتہ بود بفرزنداں اوکس فرستاد
کہ آں بردمن دہید بیست ہزار دینار بایشاں داد و آں بردرا از ایشاں بستد
شیخ الشیوخ در عوارف آوردہ است کہ ایں زماں در خزانہ خلیفہ ناصر الدین
است و مے فرمود کہ وقتے رسول علیہ السلام بباغے رفت و ابو موسیٰ
اشعری را فرمود کہ تو بر در باغ باش اگر کسے آید بے اذن من نگذاری و درون
باغ چاہے بود ابو موسیٰ پایے ہاے مبارک خود درمیان آں چاہ فروہشتہ
ونشست دراں حال امیر المومنین ابو بکر صدیق آمد ابو موسیٰ اشعری حضرت
رسالت را از آمدن ابو بکر صدیق رضی اللہ عنہ خبر کرد رسول صلی اللہ علیہ و
سلم فرمود کہ او را بگذار تا بیاید ابو بکر آمد بر استاے حضرت رسالت صلی اللہ
علیہ وسلم ہم برآں ہیئت پایے ہا در چاہ فروہشتہ ونشست بعد امیر المومنین
عمر رضی اللہ عنہ آمد از آمدن او نیز خبر کرد با آں بشارت درون طلبید آمدہ
جانب چپاے رسول علیہ السلام ہم برآں ہیئت بنشست بعدہ امیر المومنین
عثمان آمد بعد از رخصت در آمد و بہماں ہیئت مقابل رسول علیہ السلام
آمدہ بنشست بعدہ امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ آمد بعد از اذن در آمد و برآں
ہیئت بنشست بعدہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ہمچنیں کہ امروز یک

جائیم موت ہم یکجا خواہد بود و بعث ہم یکجا خواہد بود بعدہ حضرت سلطان
المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز فرمود حالے کہ درویشان اہل دل را پید امیشود
ازینجاست وے فرمود موسیٰ علیہ السلام از چیزے متوحش شدے عصاے
او تسبیح گفتے واو ازاں اُنس گرفتے وے فرمود کہ شیخ احمد غزالی چنیں آوردہ
است کہ بعد از آنکہ موسیٰ علیہ السلام بشرف مکالمت حق تعالیٰ مشرف شد
ہر کرا نظر بر جمال وے افتادے مے سوخت فرماں شد کہ برقع پیش روے
خود گیر برقع گرفت از نور روے موسیٰ علیہ السلام آں برقع مے سوخت برقعے
از پشم کرد آں نیز بسوخت بعد ازاں از آہن گرفت آں ہم بسوخت موسیٰ
علیہ السلام متحیر ماند حضرت جبرئیل علیہ السلام آمد و گفت یا نبی اللہ طلب جامہ کہ درویش
از سر حالت آں خرقہ کردہ باشد برقع بساز موسیٰ علیہ السلام طلب کرد نشاں
یافت فلاں جا درویشانند پریشاں باشد برفت پریشاں یافت ازاں برقع
ساخت و بر روے خود انداخت نسوخت و سالم ماند وے فرمود حضرت
موسیٰ علیہ السلام را حالے غالب بود تا حدے کہ روزے آہے زد کلاہ قلنسوہ
او بسوخت و بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام کہ
بعضے را حالے در سماع غالب مے باشد کہ تمیز نمے ماند و بعضے را اگرچہ حالے
مے باشد فاما مغلوب نمے شود و کمال در آنست کہ در سماع مغلوب نشود
و بعضے در سماع از خود بیخبر گردند کہ اگر میخ آہنی در پاے ایشاں روند ندانند و
بعضے در سماع با خداے چناں حاضر شوند کہ اگر برگ گلے در زیر پاے ایشاں
باشد دانند و ایں مرتبہ کاملانست وے فرمود کہ شیخ بدرالدین غزنوی
از شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہما العزیز سوال کرد کہ بیہوشی اہل سماع از
کجاست حضرت شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز فرمود از آنکہ ندائے
الست بربکم شنیدند بیہوش گشتند ازاں روز باز بیہوشی در ایشاں مرکوز است
چوں سماع شنوند آں بیہوشی در ایشاں اثر کند حیرت و حرکت در ایشاں

ظاہر شود سلطان المشائخ میفرمود سماع بر دو نوع است ہاجم و غیر ہاجم ہاجم آنست کہ دل
سماع ہجوم مے آرد و اینکس در جانش مے شود و این را شرح نتوان داد اما غیر ہاجم آنست
بعد از آنکہ سماع اثر کند آنکس آن را تحمیل کند بر حضرت حق سبحانہ یا بر پیر خود دیا جاے کہ در
دل او بگذرد وے فرمود کہ فارابی حکیم بود روزے در مجلس خلیفہ درآمد با جامہ مختصر
و صورتے مختصرے پیش خلیفہ سماع آغاز کرد چنگ بستد و بنواخت آن حکیم سماع را سہ
قسم کردہ اول مُضحِکات یعنے خندہ آرندہ و دوم مُبکی یعنے گریہ آرندہ سیوم مغمی یعنے بیہوش
گردانندہ القصہ چوں چنگ آغاز کرد اول ہمہ مجلس بقہقہہ خندیدند باز چناں
نواخت کہ ہمہ در گریہ شدند باز چناں نواخت کہ بیہوش شدند آنگاہ او در جاے
چیزے نوشت و برفت کہ فارابی قَدْ حَضَرَ ہٰہُنَا وَ غَابَ یعنی تحقیق ظاہر شد
اینجا و پوشیدہ شد چوں اہل مجلس از سماع بہوش باز آمدند سخنے در جاے نوشتہ
دیدند دریافتند کہ حکیم فارابی بود وے فرمود کہ ہمیں حکیم بود کہ خلیفہ را بد عقیدہ
کردہ بود کہ شیخ شہاب الدین ازیں مذہب گردانید و بمذہب اہل سنت
و جماعت باز آورد در باب دہم در نکتہ حکایات تحریر یافتہ است وے فرمود روزے
خواجہ خضر علیہ السلام بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین
قدس اللہ سرہ العزیز آمد و درویشاں سماع آغاز کردند شیخ شیوخ العالم
بر سر سجادہ نشستہ بود ہر دو دست مبارک خود برآورد و این بیت بلند
خواند بیت صاحب دردے کجاست تا بنمایم ✤ صد گریہ زار زیر ہر خندۂ
خویش ✤ وے فرمود کہ از شیخ ضیاالدین رومی شنیدہ ام کہ گفت
مرا یارے بود او را در سماع حالے و شوقے و ذوقے بودے بعد از نقل
او در خواب دیدم کہ در بہشت مقامے رفیع یافتہ است فاما مغموم تہنیت
آں مقام رفتم و گفتم چرا مغمومی گفت اینمقام یافتہ ام اما لذتے و ذوقے کہ در
سماع بودے نمے یابم وے فرمود جنید نام قوالے بود من از وے شنیدم
کہ شیخ شرف الدین کرمانی ساکن قصبۂ سرستی بود در سماع

جان دادہ است بایں بیت **بیت** ہر روز زند جان من آواز مرا + زنہار براہ دوست در باز مرا + **شیخ شرف الدین** گفت در باختم و جان دادم در زماں جان داد و بجاناں رسید الحمد للہ علی ذلک و مے فرمود از قاضی حمید الدین ناگوری بمارسیدہ است کہ مجلس سماع بود و قوالان کامل حاضر بودند درنے گرفت صاحب سماع شبانہ گفت بیائید اگر کسے را با کسے تفاوت حالے باشد با یکدیگر صفا کنید صفا کردند ہم موثر نیامد باز گفت نباید کہ بیگانہ درآمدہ باشد تفحص کردند نبود ترک سماع کردند باستغفار مشغول شدند در اثنائے آں درویشے رسید ایں بیت خواند **بیت** کس را چو تو معشوق مبارک پے نیست + اے جان جہاں مثل تو در رے زمیں نیست + باستماع ایں بیت اثرے ظاہر گشت و عزیزے درآں مجلس جاں داد دیگراں آں درویش را منع کردند کہ دیگر بار ایں بیت در سماع مگوئی و میفرمود کہ در خانقاہ خواجہ **یوسف چشتی** قدس اللہ سرہ العزیز عزیزان چشت سماع در دادند قوال ایں بیت گفت **بیت** عاشق ہموارہ مست و مدہوش بود وز یاد محب خویش بیہوش بود + فردا کہ ہمہ بحشر حیران باشند + نام تو درون سینۂ و گوش بود + ایں دو بیت سخت بگرفت دو نفر از درویشاں چناں مدہوش شدند کہ خرقۂ ایشاں برقرار ماندہ بود و ایشاں ناپیدا شدہ بودند حضرت سلطان المشائخ مے فرمود کہ وقتے قاضی منہاج الدین جوزگانی را شیخ بدر الدین غزنوی رحمت اللہ علیہ طلبید و آں روز دوشنبہ بود وعدہ کرد کہ چوں از تذکیر فارغ شوم بیایم بعد از آمدن قاضی سماع آغاز کردند قاضی منہاج الدین را ایں بیت بگرفت **بیت** نوحۂ میکرد بر من ایں نوحہ گر دو مجمعے + درد دل سوزم برآمد نوحہ گر آتش گرفت + دستار و خرقہ کہ پوشیدہ بود پارہ پارہ کرد امیر خسرو خوش گویدبیت خوش آں حالے کہ باشم گرد کویت + رخنے پر خوں گریباں پارہ پارہ + و مے فرمود قاضی منہاج الدین مردے صاحب ذوق بود

روز دوشنبه در تذکیر او میرفتم این رباعی خواند رباعی لب بر لب دلبران خوش
کردن + آهنگ سر زلف مشوش کردن + امروز خوش است و لیک فردا خوش
نیست + خود را چو خسے طعمهٔ آتش کردن + چون این بیت شنیدم بیخود شدم
و ساعتے گذشت تا بخود باز آمدم ومے فرمود شیخ نظام الدین ابوالمؤید را
رحمة الله علیه دیدم بر در مسجد بر در پاے نعلین داشت از پاے کشیده بدست
گرفت و مسجد در آمد و دوگانه بگذارد بر هیئتے که من هیچکس را در نماز بر آن هیئت ندیدم
بعده بر بالاے منبر رفت مقربے بود خوش خوان آیتے خواند بعده شیخ
نظام الدین ابوالمؤید آغاز کرد که بخط باباے خود نبشته دیده ام هنوز سخن
دیگر نگفته بود که این سخن در حاضران درگرفت انگاه این دو بیت بگفت

بیت نه از تو نه از عشق تو جان خواهم برد	جان از غم تو زیر و زبر خواهم کرد +
پر درد دلے بخاک در خواهم شد	پر عشق سرے زگور بر خواهم کرد

ومے فرمود که وقتے حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز
خواست که سماع بشنوند گوینده حاضر نبود مولانا بدرالدین اسحاق را
فرمود که آن مکتوب که قاضی حمید الدین ناگوری فرستاده است بیار
مولانا بدرالدین خریطه که در آن مکتوبات بود آورد و دست در خریطه انداخت
همان مکتوب بدست آمد شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر قدس الله سره العزیز فرمود
که بایست و بخوان مولانا بدرالدین ایستاده خواندن گرفت در آن مکتوب
این نبشته بود فقیر حقیر ضعیف نحیف محمد عطا که بندهٔ درویشانست و از سر
و دیده خاک قدم ایشان شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر را از استماع این کلمات
حالے و ذوقے پیدا شد و بعده در آن مکتوب این رباعی بود خواند بیت

آن عقل کجا که در کمال تو رسد	وان روح کجا که در جلال تو رسد
گیرم که تو پرده برگرفتی زجمال	وان دیده کجا که در جمال تو رسد

ومے فرمود وقتے من عرضداشت بخدمت حضرت شیخ شیوخ العالم

شیخ کبیر نبشته بودم ایں رباعی در قلم آورده بودم رباعی زاں روے که بندهٔ تو دانند مرا * بر مردمک دیده نشانند مرا * لطف عامت که عنایتے فرموده است * ورنه نه کیم و چه ام چه خوانند مرا * بعده بخدمت حضرت شیخ شیوخ العالم آمدم ایں رباعی یاد کردم فرمود که تو ایں رباعی را که نبشته بودی یاد گرفتم وے فرمود وقتے شیخ شیوخ العالم ایں بیت خواندے بیت نظامی ایں چه اسرار است کز خاطر عیاں گردی * کسے سرش نمیداند زباں درکش زباں درکش * هر بارکه ایں بیت بر لفظ مبارک میراند تغیرے پیدا میشد چوں شب شدے نیز ایں بیت مے فرمود و حالے پیدا مے شد بعده حضرت سلطان المشائخ فرمود که چه بود در خاطر مبارک ایشاں که ایں بیت مے گویانید وے فرمود شیخ سیف الدین باخرزی رحمة الله علیه گفتے که من مسلمان کردهٔ ایں بیت ثنائی ام عزیزے حاضر بود بیتے خواند چناں نمود که ایں بیت است بیت بر طور هوا طنبور شهوت میزنی * عشق میر دلبن ترانی را بدیں خواری مجو * بعده حضرت سلطان المشائخ فرمود بیت خاکپائے راه عیاران ایں درگاه را * بر کف دست عروس عهد عماری مجو * امیر حسین عرضداشت کرد که عماری چیست فرمود که مردم آں را که عماری گویند عماری نیست عمار نام مردے بود که ایں عماری ساخته اوست و نیز سیف الدین باخرزی بارها گفتے که کاش مرا آنجا ببردندے که خاک ثنائی است تا من آنرا سرمهٔ چشم خود کنم وے فرمود که شیخ الاسلام بهاؤالدین زکریا وصیت کرد که فخری نامه یاد گیرند که در آں فوائد بسیار است وے فرمود که در بداؤں بزرگے بود که مثل او بزرگے نبود او گفتے که دریغا فخری نامه در پیرانه سالی بدست من افتاد اگر در جوانی بدست من افتادے بقوت او کارهاے شگرف کردمے نکته در بیان رقص و تخریق ثوب حضرت سلطان المشائخ قدس سره العزیز مے فرمود که تحریکے که بیاد حق باشد مستحب است و اگر میل بنفسا

بود حرام امّا آنکه در سماع رقص و حرکت کند و جامه دراند هرچه در آں بنده مغلوب است
ماخوذ نباشد و هرچه باختیار کند تا بمردم نماید حرام باشد و مے فرمود درویشے چوں
در سماع دست زند شهوت که در دست باشد میریزد و چوں پاے بزمین زند
شهوت پاے میریزد و چوں نعره زند شهوت در دل میریزد و میفرمود که حضرت
رسالت صلی الله علیه وسلم امیرالمومنین حضرت امام حسن و حضرت امام حسین
علیهما السلام را در رقص مے آورد و ایں کلمات مے گفت حرقه حرقه عین لغته
حراق شیءٌ صَغِیرٌ یعنی سوخت او را سوختگی چشم گزید او را سوختگی شے خورد و مے
فرمود که بعضے گویند که در وقت بیخبری بر ضرب قوال چگونه رقص مے کنند بدانکه
چوں مرد از خیالات نفس و خواهشهاے شهوت دور تر گردد علامت قرب
اوست و میفرمود در اَلَستُ بِرَبِّکُم قَالُو بَلٰی بعضی بزباں گفتند و بعضی باشارت
دست و بعضی باشارت سر در سماع از وہماں حرکت بوجود آید و مولانا فخرالدین
زرّادی در رساله خود نوشته است که از بعضے پرسیدند که سبب حرکت اطراف بالطبع
بروزن الحان چیست فرمود آں عشق عقلی است و عشق عقلی محتاج نیست بسخن
گفتن معشوق و حکایت و تبسم و ملاحظه و حرکات لطیفه بچشم و ابرو و باشارت
کفایت است و ایں را نواطق روحانی گویند. امیر خسرو گوید بیت آں چشم
سخن گو نگر و آں لب خاموش ✻ و آں تلخی گفتار و شکرخنده
چو یوسف ✻ گفتم بابرو و شنیدم بچشم ایں ضعیف گوید ۵ اشارات تو پنهاں
نیست اے یار ✻ دل و جاں مے بری جاناں بگفتار ✻ بچشم نازنیں کردی
حکایت ✻ بخوں ریزی ما دادی روایت ✻ و مے فرمود پندگوئی بود در
بداؤں از و پرسیدند که در سماع و رقص چگوئی گفت ایں مقدار میدانم
که بے خود بر تابه تافته میجهد و مے فرمود که مولانا بدرالدین اسحاق
گفتے که حضرت شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس الله سره
العزیز در رقص آمده بود و دست مبارک خویش در تنعت من نهاده

ازیں فخرو مباہات کردے وپیش ازآنکہ درآں مجلس سماع گرم نبود محمود پٹوہ کہ
از مریدان حضرت شیخ شیوخ العالم بود اوراگفت اے محمود مردہ یا زندہ بعدہ
محمود در رقص آمد کاتب حروف از والد خود سماع دارد کہ ازاں تاریخ کہ شیخ شیوخ
العالم نفس فیض بخش کہ درباب خواجہ محمود پٹوہ فرمود خواجہ محمود تا آخر عمر در ہر
مجلسے کہ بودے پیش از ہمہ در سماع شدے و فرمود کہ درآں ایام ماضی قاضی
بود دراجودہن دائم بخدمت شیخ شیوخ العالم منازعت کردے از غایت
خصومت بہ ملتان رفت باصدور وائمہ ملتان گفت کہ کجا روا باشد کہ
یکے در مسجد نشیند وآنجا سماع فرماید وگاہگاہ در رقص ہم باشد ایشاں گفتند
اینکہ تو میگوئی واقعہ کیست او گفت شیخ شیوخ العالم گفتند ما اوراہیچ نتوانیم
گفت منقول است محمد بیرم نام قوال بود کہ شیخ اوحد الدین کرمانی قدس
اللہ سرہ از وسماع کرا نارہ [illegible] بخدمت شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز
فرمود کہ سماع در دہن گویندگاں سماع درداند شیخ بدرالدین غزنوی
وشیخ جمال الدین ہانسوی در رقص شدند قوالاں ایں قصیدہ مے گفتند
خواجہ نظامی فرماید قصیدہ ملامت کردن اندر عاشقی لاست * ملامت کے
کند آنکس کہ بیناست * نہ ہر تردامنے را عشق زیبد * نشان عاشقاں از
دور پیداست * نظامی تا توانی پارسا باش * کہ نور پارسائی شمع دلہاست *
وحضرت سلطان المشائخ مے فرمود کہ شیخ بدرالدین بسیار معمر شدہ بود
مسافراں اوراگفتند کہ شیخ بدرالدین پیر شدہ چہ شکل مے رقصد شیخ فرمود کہ او
نے رقصد عشق مے رقصد ہر کرا عشق است در رقص است و مے فرمود کہ شیخ
بدرالدین غزنوی از پیری جنبیدن نتوانستے چوں سماع شدے چناں
مے رقصیدے کہ گوئی دہ سالہ کودک میرقصد و بیفرمود کہ وقتے شیخ بدرالدین
غزنوی مراگفت بیا من ترا اجازت نامہ سماع نویسم من گفتم مرا ایں مقدار قابلیت
نیست ہرچہ در من بود شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ در من دیدہ مرا فرمود

وآنچہ باقی ماندہ نفرمودہ است بنابراں ناقابل باشم وآں تقصیر من باشد
این سخن مراد شوار نمود بخانہ آمدم وروز دوم بزیارت شیخ شیوخ العالم آمدم
وے فرمود ہیچ وقتے یاد ندارم کہ در سماع اول من برخاستہ باشم مگر یکبار در جمعے
بودم سماع آغاز کردند در من قوی درگرفت بیخود شدم چوں بخود باز آمدم خود را
ایستادہ دیدم ہر کہ در سماع اول برخیزد ہرچہ در آں سماع بگذرد ازو پسند
بزرگے خوش گوید ۵ رقص آں نبود کہ ہر زماں برخیزی * بی دردچو گرد
از میاں برخیزی * رقص آں باشد کز دو جہاں برخیزی * دل پارہ کنی
وز سر جاں برخیزی * وبخط مبارک حضرت سلطان المشایخ نبشتہ دیدہ
ام اگر کسے درمیاں افتد چنانکہ پشت او بر زمیں آید او درمیان باشد جامۂ خود
فدا کند چندانکہ جامۂ او را از میان جمع بکس بخرد تا خود را بشکرانہ باز خرد واگر
کسے خود را در آتش اندازد یا از بلندی او را باز اندازد اگر ایں سماع حقیقی باشد
او را ضررے نرسد واگر تکلفی باشد سوختہ ومردہ بہ وے فرمود کہ کافور نام خواجہ
سرائے بود در دارالاماں دہلی دو تنکہ پیش من آورد من آنرا قبول کردم
او گفت مرا فرمان است کہ ہر جمعہ بروح سلطان غیاث الدین بلبن
چیزے میدہم اگر فرمان شود از توجہ ہر جمعہ چیزے بخدمت شما در غیاث پور
برسانم من آنرا قبول کردم واو میرسانید تا در یک جمعہ سماع بود بیتے مرا
گرفت من در رقص در آمدم دست بالا کردم در دل من گذشت کہ چہ رقص
میداری سبب آنکہ ہر جمعے دو تنکہ معین بتو میرسد باز گشتم بامقام خود بایستادم
وتوبہ کردم کہ بار دیگر از وآں دو تنکہ قبول نکنم بعدہ سماع در آمدم شیخ سعدی
خوش گوید بیت رقص وقتے مسلمت باشد * کاستیں کرد وعالم افشانی *
عرض میدارد کاتب حروف برآنجملہ کہ وقتے امیر خسرو رحمۃ اللہ علیہ در
رقص در آمد ودستہا بالا کرد حضرت سلطان المشایخ۔ امیر خسرو را
پیش خود طلبید وفرمود کہ تو تعلق بدنیا داری ترا نشاید کہ دستہا بالا کردہ

در رقص در آئی امیر خسرو دستہا گرد آورد و مشت بستہ رقص کردے
کراتب کاتب حروف اینمعنی از امیر خسرو در رقص معائنہ کردہ است
بیت رقص گر ہمیکنی رقص عارفانہ کن * دنیا زیر پاے نہ دست بر آخرت
فشاں * و مے فرمود کہ رقص مستحسن نیست مگر باضطرار و خروج از اختیار تا آنکہ
سلطان عشق استیلا یابد بجدیکہ اگر وجد نکند او را مضرت کند شیخ الشیوخ
شہاب الحق والدین سہروردی قدس سرہ العزیز در عوارف آوردہ است
بعضے صادقاں رقص بر الحان ووزن کردہ اند من غیر اظہار وجد و حال
ونیت ایشاں موافقت فقر است و رقص ایشاں از قبیل مناجات باشد
چنانکہ ضحک وملاعبہ با اہل و اولاد و مے فرمود کہ رقص ناموزوں رفتن
میان درویشاں عیب است قاضی حمید الدین ناگوری قدس اللہ
سرہ العزیز در سماع ہا یکے راگفتے تا ہر کہ در رقص بے اصول رود او را از
در من بیروں کنید وقتے در مجلس مردے بے اصول میرفت آنکس بیامد
و دست بر سینہ نہادہ از رقص باز داشت چوں سماع آخر شد آنمرد بے اصول
بطلب انصاف برخاست و پیش قاضی حمید الدین ناگوری در آمد و گفت
سماع در من اثر کردہ بود و درہاے آسمان کشادہ گشتہ پاے در بہشت
نہادہ بودم تا دروں بروم در اثناے آں فلاں کس آمد و مرا باز داشت
من ازاں نعمت محروم شدم قاضی حمید الدین روے سوے ایں
رقاص بے اصول کرد و گفت بہشت جاے بے اصولاں نیست
نکتہ در بیان استماع سماع وبکا و رقص حضرت سلطان المشائخ
قدس اللہ سرہ العزیز را بجہت سماع اگر راست عامیکردند دو روز پیش از آں
از طعام معہود کہ بوقت افطار مے آوردند نقصاں کردے و آنچہ معہود بود
معلوم است چہ مقدار در نکتہ مجاہدہ تحریر یافتہ است العرض بعد از اداے
اشراق در مجلس سماع در صدر بر سجادہ محبت و عشق نشستے شاعرے

سماع

گوید شعر فیا حسن الزمان وقد تجلّی ۔ بهذا الغرّ والاقبال صدرہ ۔ یعنی پس
اے نیکو زمانہ درحالے کہ جلوہ کردہ بایں خوبی و بایں پیش آمد بالا را و از مشائخ
کبار آنوقت چوں شیخ ضیاء الدین رومی و مولانا شمس الدین دامغانی جد
مادرین کاتب حروف و مولانا حسام الدین اندپتی و مولانا نظام الدین پانی
پتی و شیخ علی زنبیلی و سجادہ داران زمانہ چوں در یگانہ معنی و سراں حلقہ
حیدریاں و قلندریاں و مسافران بحر و بر کہ در شہرے بودند دراں جمع حاضر
مے شدند بزرگے خوش گوید شعر طوبیٰ لاعین قوم انت بینهم ۔ فهو من
نعمة من وجهک الحسن ۔ چوں طعام نہاری خرج شد قوالان خوش گوے کہ
ملازم آنحضرت بودند چوں حسن پیہدی کہ بصورت و سیرت صوفیاں بود و صامت
قوال در مجلس بنوبت سماع مے گفت و حسن پیہدی عجب قوالے بود کہ بمجرد آنکہ آغاز
کردے آتش بدلہاے عاشقاں درزدے و سنگدلاں را از جاے بجنبانیدے
چوں آسیا بگردانیدے بزرگے خوش گوید بیت از صوت خوش تو خرقہ پوشاں
چوں صبح دریدہ اند گریباں ۔ بعدہ صامت کہ ناطق معانی بود میان علم
موسیقی بیتے در سماع گفتے الغرض چوں سماع آغاز کردے در حضرت سلطان
المشائخ اثر کردے فاما چوں صاحب سماع نشدے چنانچہ در نکتہ رقص تحریر
یافتہ است بعدہ عزیزے مسافرے کہ دریں کار بودے صاحب سماع
شدے و درویشاں و عزیزاں در رقص مے آمدند حضرت سلطان المشائخ
در مقام خود بر سجادۂ کرامت یک ساعت نیکو ایستادہ در گریہ بودے
چوں [1] رومال آستیں بگریہ تر شدے ہنگامۂ سماع کن برگشتی بموافقت
ایشاں با سکونت تمام و اطرافے فراہم در رقص درآمدے و دو رعاشقانہ
بکردے و باز در مقام خود بایستادے و گریہ چناں غالب آمدے کہ
[2] چہار گز دستار چہ [3] باب چشم مبارک تر شدے و آب چشم مبارک
نوعے پاک مے کردند کہ قطرۂ از آب چشم مبارک در نظر کسے در نیامدے

خوش گوئے درست ... ماسیاں ... قوبانی ... ہر پیدا ... ا ست ...

[1] یعنے رومالیکہ بر آستین کردے

[2] یعنے رومال

مگر آنکہ ہمیں دستار چہ تر گشتے بیشتر چناں بودے کہ از کف دست مبارک خود آب چشم پاک کردے چنانکہ حضرت سلطان المشایخ بخط مبارک خود در قلم آوردہ است کہ حق تعالیٰ در توریت یاد کردہ است کہ اے پسر آدم چوں بگرید چشمہاے تو پس مسح مکن بجامۂ خویش ولیکن مسح کن بکف دست زیرا کہ آں آب چشم رحمت است ایں آب رحمت را باعضاے خود بمال عجب نیست کہ از آتش اماں یابی ایں ضعیف گوید بیت زعشق چشم تو از چشم من شد چشمۂ پیدا * ولے زاں چشمہ ہا دایم رواں خون جگر باشد * و بوقت گریہ در روے مبارک ایشاں ہیچ تغیر ظاہر نشدے چنانکہ خلق را مے باشد و ہر گز نعرہ و آہے از حضرت سلطان المشایخ ظاہر نشدے مگر نفس سرد از سینۂ مصفاے پُر درد بر آوردے و ہیچ قوال را مجال نبودے کہ در آنمجلس از مقام سماع کہ آغاز کردہ است بجنبیدے مگر آنکہ درویشے سوختہ از غایت شوق قوال را بگرفتے از مقام خودش بجنبانیدے در گریہ و جنبش در آمدے مصرع ز ذوق عشق تو در جملہ ذوق عشق گرفت * از منکراں سماع بعضے فقہا و فحول علما در مجلس حاضر بودندے و از ذوق گریہ حضرت سلطان المشایخ کمر محبت بستہ در پاے مبارک حضرت سلطان المشایخ افتادندے شیخ سعدی گوید بیت ہمہ سرو ہا را بباید خمید * کہ در پاے آں سرو بالا رود * و ازاں کار کہ انکار مے آوردند بلب اقرار زمیں بوس آنحضرت مے کردند بیت سرکہ نہ در پاے عزیزاں رود * بار گران است کشیدن بدوش * امیر خسرو گوید بیت خسروا ز بخت خوشت یاری کند انجا رسی * ہم برزمیں نہ دیدہ را گستاخئے با ما مکن * و اگر در عین سماع و حال وقت چاشت در آمدے از مجلس بروں آمدے

وبدل فارغ نماز چاشت ادا کردے باز در سماع آمدے وبیشتر حال این بود
کہ بوقت سماع عزیزاں جامہ ہا و دستار ہا بقوالاں میدادند و بازنمے ستدند
کسے را از قوالاں قوتے نبود کہ آں دستار ہا وجبہ ہا بیروں آوردے وقتے
چند کورے از دستار مبارک باز شدے بایستادے وآں دستار را
باز بستے وبیشتر عطاے حضرت سلطان المشائخ دستار چہ بود کہ
آں باآب چشم تر بودے امّا چوں حضرت سلطان المشائخ در خانہ بودے
شب و روز در سماع الست وگریہ مشغول بودے مصرع عشق را مطرب
از دروں باشد* شیخ سعدی گوید بیت مطرباں رفتند وصوفی در سماع*
عشق را آغاز ہست انجام نیست* اگر در خطیرہ ویاد رجاے دیگر ویا در باغے
دل مبارک کشیدے حضرت بدولت برفتے امیر خسرو گوید بیت رفتم
بسوے باغ وبیادت گریستم* بر ہر گلے وگرنہ گرا یاد باغ بود* در اثنائے
راہ اقبال خادم عبداللہ کولی چپ وراست گرد ڈولہ حضرت
سلطان المشائخ شدہ باآواز نرم ومُرق بیتے گویاں باجگر سوزاں گریہ کناں
میرفتند وحضرت سلطان المشائخ چوں مستی طافح در ڈولہ گریہ کناں رفتے
عجب تاثیرے بود سماع سلطان المشائخ را در آں ایام ہر بیتے وصوتے
کہ حضرت سلطان المشائخ را در سماع ذوق دادے آں صوت وآں
بیت ہفتے مدید درمیان خلق مشہور شدے خورد وبزرگ و وضیع وشریف
در مجمع ہا ومحلت ہا ومحفل ہا وکوچہ ہا ذوقہا از صدقہ حضرت سلطان
المشائخ ے گرفتند وکار محبت وعشق را رونق بازارے در جہاں پیدا
آمدے شیخ سعدی خوش گوید بیت پادشاہاں بگنج وجند خوش اند*
عارفان در سماع ہا یا ہوے* وخلق را در آں زماں راحت جز حکایت
سماع وا خلاص ونیازمندی وشفقت ولینت ودل دریافتن وسر در
زیرپاے اہل دلاں نہادن کارے دیگر نبود وخوب طبعان عالم از

شعرائے بے نظیر و ندیماں دلپذیر و جوانان لطیفہ گوئے ہمہ سر بر آستان
حضرت سلطان المشائخ نہادہ بودند و از دولت او ہر کسے باندازۂ
طبع خویش در سر قسم کہ مے بودند ذوقہا در سینۂ خود احساس مے کردند
و قوالان خوشگوئے کہ چاکران آنحضرت بودند و سائر قوالان شہر
نظر بر لطافت طبع آں بادشاہ عشق واضع علم موسیقی گشتہ دمبدم غزلے
جدید و صوت نوے آوردند و کار سرود در العلوم علوی میرسانیدند
ایں ضعیف گوید بیت خلق شادی کناں بہر کوئے * مطرباں در سماع
ہر سوئے * زہرہ بنگر بدست دف کردہ * از خوشی خویش را صرف کردہ *
ایں ثمرۂ ذوق و محبت حضرت سلطان المشائخ بود کہ با حق تعالی
داشت نکتہ در بیان بعضے مجالس سماع حضرت سلطان المشائخ
قدس اللہ سرہ العزیز کاتب حروف از والد خود سماع دارد کہ روزے
حضرت سلطان المشائخ در دہلیز خانہ نشستہ بود و صامت قوال
پیش حضرت سلطان المشائخ مے گفت در سلطان المشائخ اثر
کرد و گریہ و حالے غالب شد کسے از یاران آنجا حاضر نبود کہ در رقص
در آید حاضران بدانسبب در تفکر شدند دریں اثنائے مردے از بیرون
در آمد و سر بر زمیں نہادہ در رقص شد حضرت سلطان المشائخ
نیز در رقص با و موافقت کردند ساعتے ذوق سماع بگرفتند چوں
سماع فرو داشت شد آں مرد بیروں آمد حضرت سلطان المشائخ
فرمود ایں مرد غیب را بطلبید ہر دم متصل بطلب آنعزیز بیروں آمدند
چپ و راست بدیدند نیافتند عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ کہ
ایں مرد از مردان غیب بود چوں محبے و عاشقے کہ در دریائے محبت
غرق باشد خواہد کہ با یاد دوست در بحر آشنائی شنا کند و دست و
پائے زند و بانوار تجلی مخصوص گردد ہر آئینہ از عالم غیب مردے

مجلس ۸۳

باور سانند مجلس دیگر کاتب حروف از والد خود رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد
کہ روزے در خانہ برادر سید حسین در خانہ چہار ستون مجمعے بود حضرت
سلطان المشائخ در آں جمع حاضر بود و قوال جگری از مو .نا وجیہ الدین
بصوتی مرق مے گفت و غالب ظنّ من آنست کہ ایں جگری بود (بِنّتا بن
بھاجی اَیا سُکھ سَین بَاسُون) حضرت سلطان المشائخ را ایں ہندوی
اثر کرد عزیزے صاحب سماع شد حضرت سلطان المشائخ در رقص در آمد
گریۂ و حال غالب شد چوں ساعتے گذشت سماع فرود داشت کردند اما
ہنوز سماع حضرت سلطان المشائخ در سر بود و گریہ باقی بود چوں قوالان
ایں حال دیدندے فی الحال ہماں سماع آغاز کردندے بنا براں باز ہماں
سماع شروع نمودند دریں اثنا حضرت سلطان المشائخ انگشت مبارک
خود بر زانوے مبارک بطریق قلم راند والد کاتب حروف و ملک السادات
سید کمال الدین احمد عمّ کاتب حروف و اقبال خادم و امیر خسرو ملک الشعرا
دریں حال مقابل حضرت سلطان المشائخ ایستادہ بودند سید کمال الدین
احمد اشارت راندن انگشت مبارک بر زانوے مبارک دریافت و اقبال را
گفت کہ حضرت سلطان المشائخ دوات و قلم و کاغذ میخواہد اقبال دریں محل
نازک پارۂ کاغذ پیش برد کہ حضرت سلطان المشائخ بدست مبارک نہادہ
و دریں جانب خواجہ محمود نبیرۂ حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
رقص اشارت کرد خواجہ محمد برقص برخاست حضرت سلطان المشائخ
دریں محل آں کاغذ بالا کرد کرا مجال آں کہ آں کاغذ از دست مبارک
حضرت سلطان المشائخ بستاند بضرورت اقبال پیش رفت و آں
کاغذ از دست سلطان المشائخ بستد بعضے کہ محل داشتند خواجہ اقبال را
مزاحم شدند کہ بہ بینند کہ سلطان المشائخ در آں کاغذ چہ نبشتہ است
چوں اقبال از اثر نظر سلطان المشائخ بہرہ یافتہ بود و پختہ گشتہ ہیچکس را

برسر سلطان المشایخ واقف نساخت فی الحال آں کاغذ را در دہن انداخت و فرو برد و بعضے از خواجہ اقبال روایت کنند کہ در آں کاغذ ایں نوشتہ بود مصرع از دست تو بستدم وبدست تو دہم ۞ اما چوں خدمت مولانا شمس الدین دامغانی جد مادری کاتب حروف کہ یار غار سلطان المشایخ بود بدیدن سلطان المشایخ آمد بعضے بخدمت مولانا از حال سماع وکیفیت کاغذ تمام گفتند والتماس کردند کہ ایں مشکل از شما حل خواہد شد شمارا مے باید کہ از سلطان المشایخ کیفیت آں کاغذ پرسند چوں خدمت مولانا را با سلطان المشایخ ملاقات شد مولانا از کیفیت سماع وآں کاغذ پرسید سلطان المشایخ آب در چشم مبارک گردانید وآہے سرد از سینۂ مبارک برآورد و فرمود کہ مولانا مصرع نامہ نوشتن چہ سود چوں نرود سوے دوست مجلس دیگر کاتب حروف از والد خود سماع دارد کہ روزے حضرت سلطان المشایخ در حجرۂ قدیم کہ درون صفہ ستون خورد ہست نشستہ بود و در مقام خلوت صامت قوال سماع آغاز کرد سلطان المشایخ در عالم بسط شد تجرید فرمود ہرچہ در خانہ بود ہمہ را بہ بندگان خداے دہانید در آخر والد ایں ضعیف در آمد سلطان المشایخ تجرید فرمودہ بود نظر کرد تا چیزے باشد بوالد کاتب حروف دہد سفرۂ چرمیں آویختہ در نظر آمد والد فقیر را فرمود تو در مطبخ برو چند نان گرم بیار والد امر سلطان المشایخ بجا آورد سلطان المشایخ فرمود کہ ایں نان ہا را دریں سفرہ بنہ ایں سفرہ با ایں نان ہا تو بستاں ہر آئینہ چوں ولی عاشقے از سر ذوق نعمت بدرویشے دہد امید است کہ آں نعمت در خاندان او باقی ماند و بفرزندان او توالد وتناسلوا برسد ایں ضعیف گوید رباعی ایں نعمتے است دینی ودنیا طفیل آں ۞ وایں ذوقہاے غیبی در خاندان ماست ۞ ہر روز نعمتے وبہر لحظہ راحتے ۞ ایں یاد دوست مونس جان وروان ماست ۞ مجلس دیگر کاتب حروف از والد خود سماع دارد در آنچہ ملک قیر بک بجدت

حضرت سلطان المشایخ ارادت آورد و قصر کرد و بعد چند گاه او را آرزوے
خلق شد و ترتیب جمیعتے شگرف کرد بہ نیت آنکہ حضرت سلطان المشایخ را در
آنجا خود طلبد و مخلوق شود بخدمت حضرت سلطان المشایخ آمد و عرضداشت
کرد کہ اگر خانۂ بندہ را بنور حضور منور گردانند شرف خلف و سلف این بیچارہ باشد
سلطان المشایخ قبول نمے کرد آخر چوں عجز و بیچارگی قیربک بسیار شد بغیر
انشراح خاطر قبول کرد قیربک جملہ مشایخ وصدور شہر را جمع کرد چوں حضرت
سلطان المشایخ بخانۂ او رفت بعد آنکہ طعام نہاری خرج شد سماع آغاز کردند
ہر چند قوالاں سماع آغاز کردند و از ہر نوع مے گفتند ہیچکس را اثر نمے کرد مجلس
ہمچناں بستہ بود تا آخر حسن بہدی قوال این بیت را در سماع گفت بیت
در کلبۂ درویشی در محنت بیخویشی ✤ بگذار مرا با من ہر سوے مکن افسانہ ✤ این
بیت در سلطان المشایخ اثر کرد گریۂ و حالے غالب شد عزیزان و درویشان
مجلس را از ذوق حضرت سلطان المشایخ ذوقے و حالتے درگرفت الغرض
بوقت طلب خیریکہ در خاطر سلطان المشایخ مے گذشت ہماں معنی از غیب
بدین بیت گویانیدند مجلس دیگر کاتب حروف را نیک یاد است کہ در عہد
سلطان غیاث الدین تغلق جمیعتے بود در بالاے بام جماعتخانۂ یاران و عزیزان
حاضر این مجلس بودند امیر خسرو استادہ بود سلطان المشایخ سبب
زحمت بالاے کہٹ نشستہ بود و حسن بہدی در سماع این بیت مے گفت
بیت سعدی تو کیستی کہ در آئی درین کمند ✤ چنداں فتادہ اند کہ ما صید لاغریم
حضرت سلطان المشایخ را این بیت اثر کرد و مستغرق گریہ شد و خواجہ
اقبال خادم سرآں کہٹ ایستادہ بود دستارچہ ہا از جامۂ باریک پارہ
مے کرد و بدست مبارک حضرت سلطان المشایخ میداد کہ سلطان المشایخ
بداں دستارچہ ہا آب چشم پاک مے کرد و بجانب حسن بہدی مے انداخت
شیخ سعدی خوش گوید قطعہ نادان چشم رنجوران عشق ✤ گر فرو ریزند بجول

مجلس دیگر

آید بجوے * شاد باش اے مجلس روحانیاں * تا خورند ایں مے کہ مس مستم
بوے * چوں ساعتے بریں حال گذشت سماع فرو داشت شد امیر حاجی
پسر امیر خسرو غزل خواندن آغاز کرد چوں بدیں بیت رسید **بیت** خسرو
تو کیستی کہ درآئی دریں شمار * کیں عشق تیغ بر سر مردان دیں زدہ است *
باستماع ایں بیت حضرت سلطان المشایخ را ہماں حال و ذوق پیدا
شد الغرض ہر بار کہ ایں بیت امیر حاجی مکرر کردے حضرت سلطان
المشایخ دستارچہ جانب امیر حاجی و دیگر دستارچہ جانب امیر خسرو مے انداخت
الغرض چوں حسن قوال سلطان المشایخ را دراں حال دید ہماں بیت
شیخ سعدی کہ در صدر مسطور است در صوت گرفت دریں حال حضرت
سلطان المشایخ بجہت رقص اشارت بخدمت خواجہ موسیٰ پسر مولانا
بدرالدین اسحاق نبیرہ شیخ شیوخ العالم کرد خواجہ موسیٰ سر بر زمین نہاد
و برقص برخاست چوں ساعتے تواجد کرد سر بر زمین نہادہ بنشست حضرت
سلطان المشایخ ہمچناں در گریۂ و ذوق سماع بود خداوندا آں چہ وقت
بود و چہ حال تا لب گور ذوق آں حال در سویداے دل کاتب حروف خواہد
بود جاں بارزوے آں ذوق کہ از سلطان المشایخ معاینہ کردہ است
بریاد حضرت سلطان المشایخ خواہد داد انشاء اللہ تعالیٰ ایں ضعیف گوید
بیت دل بزلف تو ہم عشق ابد دریابم * جاں بیاد تو دہم زندگی از سر
یابم * **مجلس دیگر** کاتب حروف را یاد است در خانۂ حضرت سید السادات
سید خاموش عم کاتب حروف کہ مناقب او در نکتۂ سادات تحریر یافتہ
است جمعیتے بود دراں جمع سلطان المشایخ حاضر بود حسن بہدی قوال
در سماع غزل شیخ اوحد کرمانی رحمۃ اللہ علیہ بصوت مرق مے گفت چوں
بدیں بیت رسید **بیت** گفتی از آن دیگراں او حد شدی دائم کنوں * تا
مہر تو بر جاں بود او حد کجا ئے دیگراں * حضرت سلطان المشایخ

۵۱۶

ایں بیت اثر کرد گریہ و حال غالب آمد و رقص در آمد و ذوق مے گرفت در
اثنائے ایں حال وقت فی الزوال در آمد سماع فرو داشت کردند و نشستند
فاما حضرت سلطان المشائخ را ذوق سماع هنوز در سر بود و آب در دیده
مبارک چوں مروارید غلطاں ہیچو ست طاقچہ نشست در میان امیر خسرو
غزل خواندن گرفت اول ایں بیت خواند بیت رخ جملہ را نمودم را گفت
تو مبیں * زیں ذوق ست بیخبرم کیں سخن چہ بود * ہمینکہ ایں بیت بسمع
مبارک حضرت سلطان المشائخ رسید سلطان المشائخ بگوشۂ چشم کہ
چشمۂ محبت بود سوے امیر خسرو دید باز ہماں حال و ہماں گریہ بر سلطان
المشائخ مستولی شد چند کرت امیر خسرو ایں بیت مکرر کرد حسن بہادری
دریافت کہ حضرت سلطان المشائخ را ذوق سماع شده باز ہماں بیت شیخ
اوحد کرمانی در صوت گرفت سلطان المشائخ بسیار تاثیر کرد چنانکہ عزیزانے
کہ در مجلس بودند از صدقہ حضرت سلطان المشائخ در ذوق شدند حق علیم
و علام ست کہ چوں کاتب حروف را ذوق سماع حضرت سلطان المشائخ
کہ دریں مجلس بود در خاطر بگذرد آتش شوق جمال و لایت پیر یعنی سلطان
المشائخ در دل شعلہ زدن گیرد ایں ضعیف گوید بیت ز آتش شوق تو
دل خواہم سوخت * جاں را بسوئے زلف تو خواہم داد * کاتب حروف عرض
میدارد کہ بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشتہ دیده ام کہ شیخ مجد الدین
بغدادی در وقت شہادت ایں بیت میگفت ع گہ گہ دل پر خوں شده
عمارت مے کن * ویں جان خراب را عمارت مے کن * بے ہیچ گناه
عاشقان را مے کش * وآنکہ سر خاک شاں زیارت مے کن * کہ واقعہ شہادت
شیخ مجد الدین بغدادی بسمع خلق رسیده کہ شیخ مجد الدین بغدادی
مرید شیخ نجم الدین کبرا ست قدس سره شیخ مجد الدین در سماع
غلوِ تمام داشت و بے سماع نتوانستی بود و قبول تمام یافتہ بود

چنانکہ اہل زمانہ مطیع و مُرید او بودند و خوارزم شاہ را از شہرت او و اطاعت خلق بد و عبرت بود الغرض شیخ مجد الدین را بارہا از کثرت سماع حضرت شیخ نجم الدین منع کردے چنانکہ روزے شیخ مجد الدین در سماع بود شیخ نجم الدین خادم را فرستاد کہ او را طلب خادم آمد دید کہ شیخ مجد الدین در عین سماع و رقص است او را طلبید ند شیخ مجد الدین در ذوق سماع بود نرفت خادم بخدمت شیخ آمد ماجرا گفت شیخ فرمود باز برو و دست او بگیر و او را از سماع باز دار و بیار چوں خادم باز آمد دیدہ کہ شیخ مجد الدین ہمچناں مستغرق ست و ایں سخن مے گوید مصرع ماز بالا آمدیم و باز بالا میرویم * خادم دست شیخ مجد الدین گرفت و خواست کہ از رقص باز دارد میسر نشد ہمچناں خادم باز گشت و ایں سخن کہ در رقص مے گفت بسمع مبارک شیخ نجم الدین کبرا رسانید شیخ نجم الدین فرمود کہ ما ہماں نفس کہ او در مجلس مے گفت در کار او کردیم الغرض چوں شیخ مجد الدین از سما فارغ شد در عالم صحو افتادہ دانست کہ نیاب نکردم جزاے ایں ایں حرکت طشت پر آتش بر سر مبارک برداشت و پیش شیخ نجم الدین کبرا در صف نعال بایستاد شیخ فرمود کہ ایں حاجت نیست ہماں نفس ماجراے تست الغرض در ایام سلطان خوارزم شاہ کہ بادشاہ بزرگ بود شش لک سوار داشت ترکستان و خراسان و اصفہان تا حد عراق و از طرف ہندوستان تا لب سندہ در ضبط او بود و ایں بادشاہ را مادرے بود از آل بادشاہ خفچاق کہ در ملک رانی و کفایت کاردانی مثل نداشت و خطاب او خداوند جہاں بود و ایں بادشاہ و مادر او ہر دو مرید شیخ نجم الدین کبرا بودند ہر دو را اتفاق خانۂ کعبہ شد بخدمت شیخ نجم الدین آمدند و گفتند کہ ما را اتفاق زیارت خانۂ کعبہ شدہ است اگر مخدوم شفقت کند

یارے از یاران خود نامزد حال ما کند تا پرا بر ما بیاید محض کرم باشد و بواسطۂ
او حج ما قبول افتد شیخ نجم الدین بعد از تامل بسیار شیخ مجد الدین را رداں
کرد یکبار دریا رسیدند خواستند کہ در جہاز خاص سلطان محمد خوارزم شاہ
و مادرِ ش و شیخ مجد الدین سوار شوند چنانچہ شیخ بخواہش ہر دو سوار شد شیخ
مجد الدین در جمال و خوبی و ملاحت و صباحت بے نظیر عصر بود قضارا نظر
مادر خوارزم شاہ بر جمال شیخ مجد الدین افتاد دل از دست داد و شیفتۂ
جمال شور انگیز او شد بیت تر اخود ہر کہ بیند دوست دارد ٭ گناہے نیست
بر سعدیِ مسکین ٭ و شیخ مجد الدین را در محبت حق تعالیٰ از خود خبر نبود
کیفیت از غیر خوارزم شاہ از نمیمی خبردار شدہ و غرور سلطنت خوارزم شاہ را
بر آں آورد کہ شیخ را ہلاک کند تا ایں شور عشق کہ برخاست فرو نشیند شیخ
مجد الدین را بسعادت شہادت رسانید و سر مبارک او را در طشتے نہادہ با
ہزار دینار بخدمت شیخ نجم الدین کبرا فرستاد و گفت کہ شیخ مجد الدین بسعادت
شہادت رسید و دینارہا ے زر خوں بہاے اوست و چوں پیغام
خوارزم شاہ بخدمت شیخ نجم الدین قدس اللہ سرہ العزیز رسید شیخ
فرمود کہ دیت مجد الدین ما و خوارزم شاہ و تمام مملکت خوارزم شاہ
است چوں ایں نفس بر زبان مبارک شیخ نجم الدین کبرا گذشت بعدہ فرمود
کہ آہ نفس خود را بیروں نمی آوردیم ہم در آں چند روز خروج چنگیز خاں شد
از جانب چین با لک لک سوار یک گلۂ اسپان و شتران و گوسپنداں وغیر
آں بناگاہ از بیاباں پیدا شدند و مملکت خوارزم شاہ خراب کردند خوارزم
شاہ را و چندیں ہزار علما و اولیا و خلائق دیگر از خورد و بزرگ از مرد و زن بزیر
تیغ آوردند و نام و نشان خوارزم شاہ و اعوان و انصار او بر روے زمین
نگذاشت چنانچہ در طبقات ناصری مسطور است الغرض بتاثیر قبول نفس
مبارک شیخ نجم الدین کبریٰ در آں ایام قہر خداے تعالیٰ نازل شد در شہر

خوارزم چوں چنگیز خان بخوارزم رسید ترکاں باتیغہاے برہنہ بخانقاہ
حضرت شیخ نجم الدین درآمدند دیدند کہ شیخ بر مصلّی مستقبل قبلہ نشستہ است
خواستند کہ شیخ را بہ تیغ زنند در حیرت افتادند شیخ فرمود کہ من چہل مرید را
در چہل حجرہ نشاندہ ام در مدت چہل روز سی و ہفت روز گذشتہ سہ روز
باقیماندہ کہ ایشاں بخدا رسند تا چہل روز تمام نشود شمارا با من دستے نیست
چوں سہ روز گذشت و چہل روز تمام گشت آں چہل مرید ہریک بمرتبہ کمال
رسیدند آں کافران ملعون باز تیغ ہا برہنہ کردہ بخانقاہ درآمدند اول شیخ
نجم الدین کبریٰ را بر سجادہ شہید کردند بعدہ آں چہل ولی را کہ نونیاز بودند با
لوازم و جواری شیخ را شہید کردند واقعۂ شہادت شیخ فرید الدین عطار
نیز دراں خروج کفار در نیشاپور بود حضرت سلطان المشائخ فرمود چوں کافراں
بہ نیشاپور درآمدند اول تیغ بیاراں شیخ عطار نہادند و ایشاں را کشتن گرفتند شیخ عطار مے گفت
ایں چہ قہاریست و ایں چہ جباریست چوں نوبت بشیخ رسید مے گفت ایں چہ کرم است و ایں
چہ لطف است قدس اللہ سرہ العزیز **نکتہ** در بیان فوائد بعضے مجالس حضرت
سلطان المشائخ در باب سماع مے فرمود کہ سکۂ سماع دریں شہر قاضی
حمید الدین ناگوری نشاندہ رحمۃ اللہ علیہ رحمۃ اللہ علیہ رحمۃ واسعۃ و قاضی
منہاج الدین جرجانی چوں او قاضی شد و صاحب سماع بود ایں کار
استقامت گرفت اما قاضی حمید الدین را باآنکہ مدعیاں با او منازعت و
خصومت بسیار کردند او براں حرف ثابت بود وقتے نزدیک کوشک
سفید در خانۂ یکے دعوت بود شیخ قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ
العزیز ہمانجا بود با عزیزان دیگر مولانا رکن الدین سمرقندی را خبر کردند
و او مدعی عظیم بود از خانۂ خود با خدمتگاران و متعلقاں رواں شد تا در
خانہ درآید و سماع را منع کند قاضی حمید الدین را ازیں معنی خبر کردند قاضی خصم
خانہ را گفت کہ برو جائے پنہاں شو چوں ترا طلبند پیدا نشوی صاحب خانہ

جمع جار
یعنی لونڈیاں

سیر

همچناں کرد بعد ازاں قاضی حمید الدین فرمود در خانه باز کنند و سماع در
دهند همچناں کردند رکن الدین سمرقندی با جمعیت خود بر در خانه رسید
پرسید که خصم خانه کجاست تاکید و تفحص بسیار کردند گفتند خصم خانه غائب
است حاضر نیست بازگشت حضرت سلطان المشایخ برین سخن تبسم میفرمود
و مے گفت که قاضی حمید الدین نیکو تدبیرے کرد که خصم خانه را غائب کرد
یعنی بے اجازت او اگر در آمدے مواخذ بودے بعد ازاں فرمود که بحریاں
را نیز با قاضی حمید الدین ناگوری منازعت شده بود تا وقتے مولانا
شرف الدین بحری رنجور شد قاضی حمید الدین از صفائے که درویشانرا
باشد بعیادت او بر در او رفت او را خبر کردند که قاضی حمید الدین آمده است
او گفت آنکه خدا برا معشوق مے گوید من روے او نه بینم درین مجلس
امیر حسن عرض داشت کرد که نه مقصود ازین معشوق محبوب است
سلطان المشایخ فرمود درین بحثها بسیار است مردم آنچه میدانند
مے گویند اما یکے در خانهٔ خود چیزے میگوید مردم جنگ کنند بعده فرمود چوں
ذکر سماع قاضی حمید الدین بسیار شد مدعیان آنوقت فتوی کردند
وجوابها ستدند و نوشتند که سماع حرام است فقیهے بود که با قاضی آمد
و شد داشت مگر او هم در آں چیزے نوشته بود و آں خبر بقاضی
حمید الدین رسانیدند در میاں آں فقیه بخدمت قاضی آمد قاضی
روے سوے او کرد و گفت تو هم جواب نوشته فقیه شرمنده شد
گفت آرے نوشته ام قاضی حمید الدین فرمود که آں مفتیاں که جواب
نوشته اند نزدیک من ایشاں هنوز در شکم مادر اند لیکن تو زاده امّا هنوز
طفلے درین مجلس یکے بخدمت حضرت سلطان المشایخ عرضداشت که درین
روزها بعضے از درویشاں آستانه دار در مجمعے که چنگ و رباب و مزامیر بود
رقص کردند فرمود نیکو نکرده اند آنچه نامشروع است ناپسندیده است بعد ازاں

یکے گفت چوں ایں طائفہ ازاں مقام بیروں آمدند بایشاں گفتند کہ
شما چہ کردید دراں جمع مزامیر بود سماع چگونہ شنیدید و رقص کردید ایشاں
جواب دادند کہ ما چناں مستغرق سماع بودیم کہ ندانستیم کہ اینجا مزامیر ست یا نہ
حضرت سلطان المشائخ فرمود ایں جواب ہم چیزے نیست ایں سخن
در ہمہ معصیتہا بیاید دریں میاں امیر حسن عرضداشت کرد کہ صاحب مرصاد
العباد در یمعنی نوشتہ و ایں دو مصراع عرضداشت کرد بیت گفتی کہ بنزد من
حرام ست سماع * گر بر تو حرام ست حرام ست بادا * حضرت سلطان
المشائخ فرمود کہ آرے و ایں رباعی بر زبان مبارک راند رباعی دنیا طلبا جہاں
بکامت بادا * و ایں جیفۂ مردار بدامت بادا * گفتی کہ بہ نزد من حرام ست سماع *
گر بر در تو حرام ست حرام ست بادا * باز امیر حسن عرضداشت کرد کہ اگر علماء دیں
دریں باب بحث کنند و در نفی سماع سخن گویند نیکو نماید اما آنکہ در خانۂ فقیر باشد
چگونہ نفی کنند اگر نزدیک او حرام باشد ایں قدر کند کہ خود نشنود اما با دیگراں خصومت
نکند کہ شنوید خصومت درویشاں نیکو نیست سلطان المشائخ تبسم کرد و ملائم ایں معنی
حکایت فرمود کہ چندیں علما ہستند چیزے میگویند و یکے نادر است غورے کند وقتے
متعلمے امامت کرد و جماعتے از علما برو اقتدا کردند و یک عامی بود او ہم اقتدا کرد مگر نماز جہل
گانے بود ایں متعلم را در قعدۂ اولی سہو شد سوم رکعت متصل دوم برخاست چوں
دانشمند بود دیدنیست کہ ایں نماز را چگونہ تمامے باید کرد و علما نیز ساکت بودند چوں
طریق اتمام آں میدانستند آں عامی بود غلبہ کردہ چنداں سبحان اللہ گفت کرد
کہ نماز خود باطل گردانید آں متعلم بعد از سلام نماز روے سوے آں عامی
کرد اے نادان احمق چندیں دانشمند حاضر بودند سخن نگفتند و خاموش بودند تو کیستی
کہ اینہمہ غلبہ کردی نماز خود باطل گردانیدی باز امیر حسن عرضداشت کرد کہ طائفہ کہ منکر
سماع اند بندہ نیکو میداند در مزاج ایشاں وقوف تمام دارد غرض آنکہ ایشاں سماع
نمے شنوند و میگویند ما ازیں نمے شنویم کہ سماع حرام است بندہ میگوید نمے خورد ما را است غرضے میدارد

کہ اگر سماع حلال بودے ایشاں نشنیدندے سلطان المشایخ بریں سخن
خندید امیر حسن گوید ؎ دراں ایام چو تو شکر لبے تا کے کشم تلخی * بزن یک خندہ
و داماں علیکشم شکریں گرداں * و فرمود کہ آرے چوں در ایشاں ذوق نیست
چگونہ شنیدندے و بر چہ شنیدندے بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ
نبشتہ دیدہ ام کہ منکر سماع از سہ حال خالی نیست یا جاہل است بسنن و
آثار و یا کسے است کہ او را عجبے از اعمال نیک شدہ در آں غرہ گشتہ و یا
کسیست کہ طبع وے بستہ است بداں سبب ذوق ندارد و مے فرمود مردے
بحسن صوت چند شتر بارگراں را در راہ دراز بمنزل میرسانید چوں
آں صوت بداشت ہمہ شتراں ہلاک شدند فرمود ؎ شتر را کہ شور و طرب
در سر است * اگر آدمی را نباشد خر است * جز خداوندان معنی را نغلطاند سماع *
اولت مغزے بباید تا بروں آید ز پوست * و ہم در مجلس حضرت سلطان
المشایخ شخصے تقریر کرد کہ اکنوں در فلاں موضع یاران شما جمعیتے کردہ اند
و مزامیر و محرمات درمیانست حضرت سلطان المشایخ فرمود کہ من منع
کردہ ام کہ مزامیر و محرمات درمیان نباشد نیکو نکردہ اند و دریں باب بسیار
غلو کرد تا بحدے کہ گفت اگر امامے در نماز باشد و جماعتے در عقب او
مقتدی شوند و در آں جماعت عورات ہم باشند پس اگر امام را سہو
افتد مردانے کہ اقتدا کردہ باشند بلفظ تسبیح اعلام دہد بگوید سبحان اللہ و اگر
زنے واقف شود او چگونہ امام را آگاہاند سبحان اللہ نگوید زیرا کہ نشاید آواز
آں شنودن پس چکند پشت دست بر کف دست زند و کف دست بر کف
دست نزند کہ آں بلہو میماند تا ایں غایت از ملاہے و امثال آں پرہیز آمدہ
است پس در سماع طریق اولے کہ ازیں بابت نباشد یعنے در منع دستک
چندیں احتیاط آمدہ است پس در سماع مزامیر بطریق اولے منع است
بعد ازاں فرمود کہ سماع مشایخ شنیدہ اند و آنانکہ اہل ایں کار اند و ہر آں کس

کہ صاحب درد و ذوق است کہ بیک بیت کہ از گوینده شنود او را وقتے پیدا
آید اگر مزامیر در میان باشد یا نباشد اما آنکہ از عالم ذوق خبر ندارد اگر پیش او
گویندگاں باشند و از ہر جنس مزامیر باشد چہ سود دارد چوں از اہل درد
نیست پس معلوم شد کہ ایں کار تعلق بدرد دارد نہ بمزامیر و غیر آں بعد ازاں
فرمود کہ مردم را ہمہ روز حضور کجا میسر شود اگر در روزے وقتے خوش دریافت
ہمہ اوقات متفرقۂ آں روز در پناہ آں وقت باشد و اگر در جمعے صاحب
ذوقے و صاحب نعمتے باشد جملہ اشخاص در پناہِ آں شخص باشند و میفرمود
کہ خواجہ جنید گفتے اگر بدانیم کہ نماز نفل گذاردن از مجلس سماع بہتر است
بنماز مشغول نگردم و سماع شنوم و مے فرمود کہ مولانا برہان الدین بلخی را
باوفور علم و کمال صلاحیت ہم بوده است چنانکہ بارہا گفتے کہ خدائے عزوجل
مرا از ہیچ کبیرہ نخواہد پرسید انگاه حضرت سلطان المشائخ تبسم کرد و فرمود
کہ ایں ہم گفتے مگر یکے از کبیره ازو پرسید ند کہ آں کبیره کدام است گفت
سماع چنگ کہ چنگ بسیار شنیدہ ام و ایں ساعت ہم بشنوم اگر باشد
بعده سخن در بزرگی مولانا برہان الدین بلخی افتاد فرمود کہ برہان
الدین حکایت کرد کہ من خورد بودم بقیاس پنج شش سالہ کم یا بیش برابر پدر
خود در راہے میرفتیم مولانا برہان الدین مرغینانی صاحب ہدایہ رضی
اللہ عنہ پیدا شد پدر من ازوے تحاشی کرد و در کوچۂ دیگر رفت مرا
بر جائے گذاشت چوں کوکبہ مولانا برہان الدین مرغینانی نزدیک
رسید من پیش رفتم و سلام کردم در من تیز بدید ایں سخن بگفت کہ من دریں
کودک نور علم مے بینم من ایں سخن شنیدم پیش رکابے او رواں شدم
باز مولانا برہان الدین بر لفظ مبارک راند کہ مرا خدائے چنیں میگوید
کہ ایں کودک در روزگار خود علامۂ عصر خواہد شد مولانا برہان الدین
مے گوید کہ من اینچنیں شنیدم ہمچناں پیش میرفتیم باز مولانا برہان الدین

مرعینائی فرمود کہ خدام اچنیں میگویاند کہ ایں کودک چناں بزرگ نشود کہ بادشاہاں بردرِ او بیایند و بازنیایند الغرض باز آئیم بر سرِ حرف کاتب حروف از والد خود سماع دارد کہ مجلسے بود در آں مجلس درویشاں و عزیزاں بودند و شیخ بدرالدین سمرقندی خلیفہ شیخ سیف الدین باخرزی رحمۃ اللہ علیہما ہم بود در آں مجلس سماع چنگ آغاز کردند شیخ بدرالدین در سماع رقص کرد و از غایت شوق و ذوق دستار مبارک خود کہ از صوف پوشیدہ بود بر سرِ چنگیے نہاد چوں مجلس آخر شد عزیزے بخدمت شیخ بدرالدین گفت چہ رقص کردید شیخ بدرالدین ایں سخن شنید ایں بیت خواند ؎ مارا بزدی و چنگ ما بشکستی * فردا بکشی خمار کہ امشب مستی * بذوق چند دعاہا بلند خواہی خواند * بدار کین طرف آواز چنگ مے آید * و مے فرمود کہ شیخ نجم الدین کبری قدس سرہ فرمود ہر نعمتے کہ در بشر ممکن است ہمہ را شیخ شہاب الدین سہروردی داد نا الاذوق سماع و مے فرمود کہ شیخ اوحد کرمانی شیخ شہاب الدین قدس سرہ آمد شیخ مصلی خود بپیچید و زیر زانو نہاد و ایں معنی نزد مشایخ غایت تعظیم باشد الغرض چوں شب در آمد شیخ اوحد کرمانی سماع طلبید شیخ شہاب الدین قوالاں را طلبید و فرمود کہ سماع مرتب گردانند و خود بگوشہ رفت و بطاعت و ذکر مشغول شد چوں بامداد شد خادم خانقاہ بخدمت شیخ شہاب الدین آمد و گفت چوں شب سماع بود آں جمع را نہاری بباید شیخ گفت امشب سماع بود خادم گفت آرے شیخ گفت من خبر ندارم بعدہ حضرت سلطان المشائخ فرمود کہ غایت استغراق شیخ شہاب الدین بنگرید در ذکر چناں مشغول بودہ کہ از غلبہ ذکر خبر از سماع نداشتہ و ہر بار کہ سماع فرو داشت میکردند و قرآن میخواندند شیخ قرآن مے شنیدند و سماع ایشاں باچنیں غلبہ نمے شنید باید دانست تا چہ حد مشغول بود کاتب حروف از خدمت مولانا شمس الدین

دامغانی که جد مادرین کاتب حروف بود سماع دارد که شیخ اوحد کرمانی خواست
که از خدمت شیخ شهاب الدین وداع کند در آن مجلس شیخ شهاب
الدین یک سراویل خود پیش شیخ اوحد کرمانی نهاد و شیخ اوحد کرمانی آن را
قبول کرد و آن را از میان چاک کرد و بالای پیراهن پوشید و هر دو دست از
جانب هر دو پای بیرون آورد و دست بوس شیخ شهاب الدین
کرد و گفت این اسفل عمل شیخ ماست باز آئیم بر سر سخن حضرت سلطان المشایخ
مے فرمود عزیزی بود که او را عبد الله رومی گفتندی او بخدمت شیخ
بهاؤالدین رحمة الله علیه آمد و گفت من وقتی بخدمت شیخ شهاب الدین
بودم و سماع گفته ام شیخ بهاءالدین گفت چون شیخ سماع شنیده ما را هم باید
شنید بعده این عبد الله را در حجره ببرد و بداشت تا شب در آمد چون شب
شد یکی را گفت عبد الله را در حجره ببرید با یک یار دیگر چنانکه ثالثی نباشد این
عبد الله میگوید مرا و یک مرد دیگر را بحجره بردند چون شب شد نماز کردند شیخ
از ادای نماز فارغ شد بحجره در آمد ما دو کس بودیم فحسب شیخ بنشست بیاد او را
مشغول شد مقدار نیم سیپاره خواند بعده در حجره زنجیر کرد و مرا گفت چیزی
بگوی من سماع آغاز کردم ساعتی گذشت جنبشی در شیخ پیدا شد برخاست
و چراغ بکشت حجره تاریک شد من همچنان سماع مے گفتم میدانستم که شیخ
میگردد چون نزدیک مے آمد دامن بمن میرسید میدانستم که شیخ را جنبشی هست
اما نمیدانستم که شیخ بر ضرب است یا بی ضرب الغرض سماع تمام شد شیخ
در باز کرد و بمقام خود رفت من و یار من همانجا ماندیم ما را نه طعام فرستادند
نه آب تا شب بگذشت بامداد خادم یکجامه جهین و بیست تنکه آورد که شیخ
فرستاده است نکته در بیان محضر سماع و بحث آن با حضرت
سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز کاتب حروف محمد
مبارک علوی المدعو بامیر خورد بر ضمیر شفقت پذیر عزیزان

صاحب سماع عرض میدارد برآنجملہ کہ درزمان قاضی حمید الدین ناگوری
قدس سرہ علماے شہر با او مدعی شدند و در حرمت سماع و بر کفر مستمع سوالہا
کردند و بیشتر علماے آنوقت بر حرمت سماع جوابہا نوشتند کاتب حروف
آں سوالہا دیدہ است ہر آینہ چنانکہ سوال کنند ہمچناں جواب باشد فاما
حق تعالی قاضی حمید الدین ناگوری را عشقے کامل و علمے وافر و کراماتے ظاہر
دادہ بود بایں ہمہ صدرجہان آں وقت قاضی منہاج الدین جرجانی
کہ در علم و فضل و لطافت طبع مثل نداشت صاحب سماع بود و با قاضی
حمید الدین و بزرگان دیگر کہ اہل محبت و عشق بودند سماع مے شنید چنانکہ
شمۂ ازآں حالت در نکتۂ اہل سماع تحریر یافتہ است مدعیان آنوقت
را جاے درآمد و سخن گفتن درباب سماع نماند فاما چوں آفتاب دولت و
کرامت و عظمت حضرت سلطان المشائخ بر جہانیاں طالع گشت
و شوق سماع در علما و فضلا و صدور و اکابر وضیع و شریف دور و نزدیک
کہ در جبلت ایشاں چاشنی عشق نہادہ بودند رسید و غلغلہ در عالم افتاد
و ولولۂ عشق در دلہاے ایشاں جنبید و کار عاشقی و عشقبازی و سماع
در جہاں از سر تازہ شد و عالم بوستانے گشت چنانچہ خواجہ ثنائی گوید

؎ زینجا نفیر ریزد و زانجا نواے نای	آنجا خروش عاشق و اینجا نشاط یار
بر ہر طرف بہشتے و در ہر بہشت حور	در ہر چمن نگارے و در ہر نگار یار
روے زمیں ز شاہد گل پُر ز رونگار	شاخ شجر چو گوش عروسان شاہوار
مرغے بہر درخت و نواے بہر طرف	شاہے بہر طریق و عروسے بہر کنار

خار حسد مدعیان ایں کار را چنانکہ موروث دارند از سر خلیدن گرفت و
مدتے ایں تعصب در دل داشتند کہ بدیدن نمے توانستن ایں ضعیف گوید
؎ مرا زیں عشق فیروزی است مطلق ٭ و نیز چوں بیشتر اکابر و علما
و صدور و اولیا و امرا و ملوک و مقربان بادشاہ عہد را بندہ و معتقد حضرت

سلطان المشائخ مے دیدند مجال دم زدن بنود چوں دیگے سر پوشیدہ میجوشیدند و دریند ایں مے بودند مگر پادشاہے دریں باب مخضرے کند تا جراحت حسد را بنوک زباں بترا وند اللہم اجعلنی من المحسودین ولا تجعلنی من الحاسدین یعنے اے بار خدا یا بگرداں مرا از حسد کردہ شدہ گان و مگرداں مرا از حسد کنندگاں باچندیں علوم گوی ایں دعا برزبان مبارک رسول رب العالمین گذشتہ بگوش ایشان سیدہ است الغرض درعہد سلطان علاء الدین و قطب الدین علیہما الرحمۃ اللہ ایشاں کار نیامد و باز نخواند چوں تخت سلطنت بغیاث الدین تغلق انار اللہ برہانہ رسید شیخ زادہ حسام الدین فرجام کہ پاتا بہ غریبی درخانۂ سلطان المشائخ کشادہ بود و بانواع تربیت و شفقت سلطان المشائخ پرورش یافتہ او را از جہت آنکہ سر شہرت داشت بسیار مجاہدہا و بلاہا کشید چوں در شوق و ذوق عشق نہادہ بودند میسر نمے شد بدیں بہانہ خود را خواست کہ مشہور کند بجہت غوغاے محضر او را پیدا کردند

بیت

بارے چو فسانہ میشوی اے بے خرد * افسانۂ نیک شو نہ افسانۂ بد * قاضی جلال الدین لواجی نائب حاکم مملکت در تعصب اہل عشق مشہور بود و دانشمندان دیگر شیخ زادۂ حسام را انگیختند و پیشواے خود ساختند تا پیش بادشاہ باز نماید کہ شیخ نظام الدین محمد مقتداے عہد است سماع کہ در مذہب امام اعظم حرام است مے شنود و چندیں ہزار خلق درینکار کہ در شرع ممنوع است متابعت او مے کنند شیخ زادۂ مذکور قربے پیش سلطان ہم یافتہ بود ایں سخن بسمع سلطان رسانیدہ سلطان غیاث الدین را از حل و حرمت سماع علم نبود از یں سخن متحیر شد کہ ایچنیں بزرگے کہ مقتداے عالم است نامشروع چگونہ کند نعوذ باللہ عما یقول الظالمون وسوالہا و فتواہاے وقت قاضی

حمید الدین ناگوری و روایات کتب شرعیه پیش بادشاه بردند سلطان فرمود
چون علماء دین در حرمت سماع فتوی کرده و بجهت اینکار مزاحم شده سلطان
المشایخ را حاضر کنند و جمله علماء شهر و صدور و اکابر را طلب کنند و محضر سازند
تا درین محل آنچه حق است پیدا شود بزرگے گوید ع اختراعے که بشب در نظرها
آیند * پیش خورشید محال است که پیدا آیند * همچنین پیش وجودت همه خوبان
عدم اند * گرچه در چشم خلایق همه زیبا آیند * الغرض این ماجرا که پیش سلطان
گذشته معتقدان بخدمت سلطان المشایخ رسانیدند سلطان المشایخ
هیچ بخود راه نداد بیت جهان اگر همه دشمن شود بدولت عشق * جز مدام
از ایشان که در جهان هستند * فاما علماے که اعلم وقت بودند بخدمتگارے
حضرت سلطان المشایخ منسوب چنانکه مولانا فخرالدین زرادی و مولانا
وجیه الدین پائلی وغیرهما در اباحت سماع آیتها ء آوردند و در مجلس حضرت
سلطان المشایخ درباب سماع دلایل اباحت اقامت میکردند بدین
نیت که پیش از محضر استحضارے حاصل شود حضرت سلطان المشایخ که درون
مبارک او از علم لدنی چون دریا موج میزد و هیچ بایشان التفات نمیکرد و
ازینباب سخن نمے فرمود ایشان متحیر ماندند اما بر تبحر حضرت سلطان المشایخ
اعتقادے تمام داشتند ازین ممر خوشدل بودند الغرض چون حضرت سلطان المشایخ
را در سراے بادشاه طلب واقع شد سلطان المشایخ از یاران خود کسے را طلبید فاما قاضی
محی الدین کاشانی که بوفور علم آراسته استاد شهر و علامه عصر بود و مولانا فخرالدین زرادی
که بزرگزاده و کریم الطبع تر از قاضی بود در جمیع علوم این هر دو بغیر طلب با بندگان سلطان
المشایخ در سراے بادشاه رفتند بعده پیش از آنکه محضر بود قاضی جلال الدین نایب حاکم
سلطان المشایخ را بطریق موعظت سخنان آغاز کرد و کلمات تعصب آمیز که نه لایق مجلس حضرت
سلطان المشایخ بودے گفت و تشنیع میکرد سلطان المشایخ حلمے ورزید و تحمل میکرد بعد از آنکه
سخن را باینجا رسانید که اگر بعد ازین دعوتے کنی و سماع بشنوی من حاکم شرع ام ترا بیازارایم

سلطان المشایخ ازیں سخن در غضب شد و فرمود که معزول باد ازیں شغل که
بقوت آں ایں سخن میگوئی بعد از دوازده روز از قضا معزول شد و عنقریب
سفر کرد آمدیم بر سر حرف چوں محضر شد در آنچناں محضر که جمله علما و اکابر و صدور
و امرا و ملوک حاضر بودند و توجه و تلطف بادشاه و غیره همه را بجانب سلطان
المشایخ بود دریں محل شیخ زاده حسام گفت که در مجلس شما سماع مے باشد
و رقص مے کنند و آه و نعره میزنند مثل ایں سخناں بسیار گفت سلطان
المشایخ روے مبارک خود بجانب او کرد و گفت غلبه مکن و بسیار مگو بیا بگو
سماع چه معنی دارد شیخ زاده حسام گفت من نمیدانم فاما علما مے گویند
که سماع حرام است سلطان المشایخ فرمود که چوں معنی سماع نمیدانی
مرا دریں باب با تو سخنے نیست و نباید گفت شیخ زاده حسام که مدعی بود ملزم
شد و شکسته خاطر گشت ع ترا است حجت قاطع بدست یعنی علم + چگونه
پیش رود دعوۀ من ناداں + بادشاه را گوش هوش با استماع سخن دلپذیر حضرت
سلطان المشایخ بود چوں در بحث سخن بلند مے کردند بادشاه همیں مے گفت
که غلبه مکنید بشنوید که شیخ چه مے فرماید از جملهٔ علما که حاضر بودند مولانا حمید الدین
و مولانا شهاب الدین ملتانی ساکت بودند و هیچ سخن و حشت ازیں دو عالم
زمانه بیروں نیامد بلکه مولانا حمید الدین فرمود چنانکه مدعیاں ذکر مجلس حضرت
سلطان المشایخ مے کنند چناں نیست بر خلاف آنست من ایں امر معاینه
کرده ام و دراں جمع همه پیراں و مشایخاں و درویشاں دیده ام دریں میاں قاضی
کمال الدین گفت که من جائے ایں روایت دیده ام قال ابو حنیفة السماعُ حرامٌ والرقص
فسق لل یه یعنی گفت ابو حنیفه رحمة الله علیه سرود شنیدن حرام است و گردیدن در سماع کار بد است
نزد ابو حنیفه ایں لفظ خواند حضرت سلطان المشایخ فرمود او را منع کردن نیامده است در اثنائے
ایں بحث مولانا علم الدین در آمد نبیرۀ شیخ الاسلام شیخ بهاؤ الدین زکریا بادشاه روے بجانب
مولانا علم الدین کرد و گفت تو هم دانشمندی هم مسافر امروز مسئله سماع پیش من بحث مے کنند

از تومے پرسم کہ سماع شنیدن حلال است یا حرام مولانا علیم الدین گفت من
دریں باب رسالہ مسئلہ مقصدہ نام نوشتہ ام وادلہ کہ در حِلّ و حرامتِ آں آمدہ است
دراں رسالہ کتابت کردہ ام آنانکہ بدل بشنوند ایشاں را مباح است وآنانکہ بنفس بشنوند
ایشاں را حرام باز مولانا علیم الدین را پرسید کہ تو در بغداد و شام و روم گشتہ
مشائخ آں دیار سماع بشنوند یا نے وایشاں را دریں کار کسے مانع بشود یا نے مولانا
علیم الدین گفت در ہمہ شہرہا بزرگان و مشائخ سماع مے شنوند و بعضے بادف
و شبانہ کسے ایشاں را مانع نمے شود و سماع در میان مشائخ از شیخ جنید و
شبلی موروث است بادشاہ کہ از مولانا علیم الدین چنیں شنید ساکت شد
و ہیچ نگفت مولانا جلال الدین گفت باید کہ بادشاہ بر حرمت سماع حکم کند و
مذہب امام اعظم را دریں باب مرعی دارد دریں محل حضرت سلطان المشائخ
بادشاہ را گفت نخواہم کہ دریں باب حکمے کنی بادشاہ ہمیں حکم حضرت سلطان
المشائخ را قبول کرد و دریں باب حکمے نکرد و دریں حرف دو روائیت است یکے
آنکہ مولانا فخر الدین زرّادی خلیفہ حضرت سلطان المشائخ در رسالۂ اباحت
سماع کہ تالیف اوست وکشف المفتاح من وجوہ السماع نام کردہ آوردہ
است کہ اصح ہمین است زیرا چہ آں بزرگ دراں محضر حاضر بود و بیشتر بحث
با قاضی کمال الدین صدر جہاں او کردہ و آں اینست وما قال المخالف
من الادلۃ فی تضلیل من تقول بالتحلیل لما کان ظاہر البطلان رجع البحث
الی الحرمۃ والحلّ ثم آل الی اولویۃ الترک والفعل وکان ذلک من اوّل الضحیٰ
الی آوان الفئ ثم قام اہل المجلس من عند السلطان فاما روائیت
دیگر آنست کہ بادشاہ حکم کرد کہ حضرت سلطان المشائخ سماع بشنود
و کسے ایشاں را منع نہ کنند و دیگراں را چنانکہ طایفہ قلندران و حیدریان و
انانکہ بنفس سماع بشنوند ایشاں را منع کنند و ایں روایت ضعیف است زیرا
چہ ایشاں دراں مجلس حاضر نبودند فاما معتبر و صحیح آنست کہ از مولانا

فخرالدین زرادی مروی است واللہ اعلم ہم درآں ایام یکے از حضرت سلطان
المشائخ پرسید کہ مگر دریں وقت حکم شدہ است کہ خدمت مخدوم ہر وقت کہ
بیایند سماع بشنوند او را حلال است حضرت سلطان المشائخ فرمود
اگر حرام است بگفتۂ کسے حلال نشود و اگر حلال است بگفتۂ کسے حرام نشود
آمدیم در مسئلہ مختلف کہ مثلاً ہمیں حکم استماع امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ مباح
مے دارد باد ف وشبابہ بر خلاف علماء ما اکنوں در ہر چہ حاکم حکم کند ہماں باشد
بعد فراغ بادشاہ حضرت سلطان المشائخ را با تعظیم و تکریم بسیار باز گردانید
اما مولانا ضیاءالدین برنی در سیرت نامۂ خود مے نویسد چوں حضرت
سلطان المشائخ از محضر مذکور در خانہ آمد بوقت نماز پیشیں مرا و مولانا
محی الدین کاشانی و امیر خسرو شاعر را طلب فرمود چوں سعادت پائے
بوس حاصل شد گفت کہ دانشمندان دہلی بعداوت و حسد من پر بودند میدان
فراخ یافتند و سخنہاے پر از عداوت ایشاں بسیار گفتند و عجبے امروز معائنہ
شد کہ در معرض حجت احادیث صحیح حضرت مصطفی صلی اللہ علیہ وسلم نمے شنوند
وہمیں میگویند کہ در شہر ما عمل بروائیت فقہ مقدم است بر حدیث و اینچنیں
سخناں کسانے گویند کہ ایشانرا بر احادیث حضرت رسالت پناہ صلی اللہ
علیہ وسلم اعتقادے نباشد ہر بار کہ حدیث صحیح حضرت مصطفی صلی اللہ علیہ وسلم
مذکور مے شد برمے آمدند و منع میکردند و مے گفتند ایں حدیث متمسک شافعی
است و او دشمن علماے ماست ما نمے شنویم و نمے دانیم با اعتقاد اند یا نہ کہ
بحضور اولی الامر مکابرہ برمے آیند و احادیث صحیح را منع مے کنند و ہیچ عالمے
ندیدم و نشنیدم کہ پیش او احادیث صحیح حضرت مصطفی صلی اللہ علیہ وسلم
روایت کردہ آمد و او گوید کہ من نمے شنوم من نمیدانم کہ ایں چہ روزگار است
در آں شہرے کہ اینچنیں مکابرہ کنند چگونہ آباداں ماند عجب است کہ خشت خشت
نشود بعد ازیں بادشاہ و امرا و خلق کہ از قاضی شہر و علماے شہر بشنوند کہ دریں

شہر عمل بر حدیث نیست چگونہ اعتقاد بر احادیث پیغمبر علیہ السلام راسخ ماند واز
انوقت باز کہ ایشاں روایت کردن حدیث منع کردند من ترسانم کہ شومت اینچنیں
بد اعتقادی کہ بر علماے شہر معاینہ شد از آسماں بلا و جلا و قحط و وبا بر سر شہر خواہد
بر پیدا زاں بود کہ در چہارم سال ازیں ماجرا تمامی علماے کہ دریں محضر بودہ اند
دیگر از اہم بسبب ایشاں در دیوگیر جلا کردند و بیشترے ازاں علما در دیوگیر
سر نہادند قحطے ہلک و وبائے سخت در شہر پیدا شد چنانکہ تا ایں غایت ایں
بلا ہا بکلی دفع نمے شود سبحان اللہ ہر سخنے کہ بزبان مبارک حضرت سلطان
المشائخ گذشتہ بود عین آں معاینہ و مشاہدہ شد واللہ اعلم **نکتہ** در بیان
استماع سماع اہل زمانہ مقر رصاجدلان عالم باد مُریدبتدی را باید کہ در سماع غلو کند تا نفس
را ریاضت انداز مجاہدہ ہاے سخت خو را نسوزد چنانکہ در نکتہ مجاہدات مشائخ تحریر یافتہ است اہل
سماع کسے بود کہ در نظر او خلق را وقرے و عظمے نبود و الا سماع او را در فتنہ اندازد و از اصل
کار باز ماند و نفس او را در غوغاے آرد کہ سر بالا نتواند کرد و در بیابان
حرص رشتہ تسبیح در گردن کردہ در بیاباں ہا بگردانید یک ساعت بخود
باز نتواند آمد و ذلت اہل سماع اینست کہ شب و روز سماع را کہ محک
مردان خداست و میدان معرکہ مجاہدان الٰہی طریق الغیّ ساختہ در پا ہا
کوفتن بود و شور و شغب بر آسماں رسانند و بدیں خود را مشہور گردانند
ے حلحک اندر چراغ چیست تری است ✤ شقشق اندر سماع چیست
بریست ✤ در طریقے کہ شرط جاے سیری است ✤ نعرۂ بیہدہ تری وخری
است ✤ وگریہ صلحا را کہ از روے درد و نعرہ ایشاں را کہ از شوق حق است
و شور و قص ایشاں پریشاں سازد یعنی بر طریق جواناں رقاص مایۂ خندۂ
نظارگیاں گردانند و ایں شہرت برایں شکل را سرمایۂ بودن قوت خود
سازد خواجہ حکیم سنائی گوید **ے** اے ہوا ہائے تو خدا انگیز ✤ واے
خدایا کہ تو جدائی ازاں ✤ **ے** سماع اے برادر بگویم کہ چیست ✤

نکتہ

ے
یعنی گمراہی

اگر مستمع را بدانم کہ کیست * اگر برج معنی پر دطیر او * فرشتہ فرو ماند از سیر او *
اگر مرد لہو است و بازی و لاغ * قوی تر شود دیوش اندر دماغ * و راہ و
روش پیران خود گذاشتہ در راہ ہوائے خود رود و بایں حرکات ناپسندیدہ
خواہد کہ جائے برسد باللہ نرسد و اللہ نرسد بزرگے خوش گوید ؎
ہرگز نرسی بکعبہ اے اعرابی * کیں رہ کہ تو میروی بہ ترکستانست * حسبۃ
للہ نظر در مناقب و راہ و روش مشایخ طبقہ معظمہ ما کہ در صدر ایں کتاب
تحریر یافتہ است بکنید کہ از ابتدا تا انتہا چہ مجاہدہ ہا و بلا اختیار کردہ
اند بکرات بجہت رضائے باری تعالیٰ از غایت مجاہدہ و مشغولی باطن
خود را در معرض تلف انداختہ اند و ہیچ آفریدہ برآں مطلع نگشتہ چوں
کار بجاں و کارد باستخواں رسیدہ است آنگاہ بسماع مشغول شدہ
اند و در بحر آشنائی دست و پائے زدہ اند ؎ دست و پائے بزنم
گرچہ نکو میدانم * کہ ترا بنیم و از دست غمت جاں نہ برم * زیرا چہ بخط
مبارک حضرت سلطان المشایخ نبشتہ دیدہ ام و نقل از عوارف
کردہ است کہ سماع حق مریداں و معتقداں و اصحاب ریاضت است
چوں نفس و تن ہلاک شود او را حقیست ان لنفسک علیک حقا
یعنی بدرستی کہ برائے نفس برابر تو حق است چوں زمانے از سماع بیا
سائد باز او را بر کارے بہ برند چوں قضیہ بریں جملہ است مے باید کہ اتباع
آں بزرگاں کند کہ از دنیا بیزار ماندہ کہ ظاہر او چرب و شیرینست و
باطن او زہر ہلاہل عنقریب رفتنیست و در نظر مشایخ قدس اللہ سرہ
ہم گذشتنی و پیش حق جواب دادنیست بہر طریق در ینکار در مے آئی حق
بر ضمیر تو مطلع است و باحوال تو شاہد امروز حیات و زندگانی بطریقہ پیران
خود بگذراں تا در زمرۂ ایشاں باشی حضرت سلطان المشایخ قدس
اللہ سرہ العزیز مے فرمود ؎ گر نیک آیم مرا از یشاں گیرندہ

ودر بد باشم مرا بدیشاں بخشند * کاتب حروف چند حرفے براستی واخلاص و
دردمندی در قلم آوردہ است چوں منظور نظر کیمیا اثر خواہد شد خواہند
دانست واگر کسے دعاے خیر کند ایں نویسندۂ بیچارہ را کہ باغواے نفس و
ہواے وخواہش شیطاں مبتلاست عاقبت او بخیر باد * الخ اکہ منم خصوصیتے
نیست * ور ہست میان تست من بیگنہم * ما نصیحت بجاے خود کردیم *
روزگارے دریں بسر بردیم * **باب دہم** در بیان بعضے ملفوظات ومکتوبات
حضرت سلطان المشائخ کہ در ابواب ما تقدم تحریر نیافتہ است وایں بیچارہ
حسب فہم خود بیان کردہ وایں باب مشتمل بر بیست وچہار نکتہ است **نکتہ**
در بیان علم وعلما بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام العلم
بالاکتساب والعقل بالغریزة ولهذا یقال عالم ومُعَلِّم ومُتَعَلِّم فی العلم ولا یقال
عاقل ومُعَقِّل ومُتَعَقِّل فی العقل کتب عمر بن عبد العزیز الی مکحول الشامی
تعلمت فصرت عزیزا عند الناس فاستعمل التصبر عزیزا عند الله تعالی عن
عثمان المغربی ذکر بین یدی الشافعی العلم علمان علم الابدان وعلم الادیان
وعلم الادیان علم الحقایق والمعارف وعلم الابدان علم الریاضیات والمجا
هدات قال ابن المبارک طلبت علم الدنیا فدلنی علمی ترکها روے
محمد بن الحسن فی المنام وسئل ما فعل الله بک قال غفر لی وسئل عن ابی
یوسف قال غفر الله لی وسئل عن ابی حنیفة رضی الله عنه قال انا مع الذین
انعم الله علیهم من النبیین والصدیقین والشهداء قیل لیحیی بن الرازی
مالنا لا نتشفع قال علماء ینال القائل عقبیها قال ابن المبارک بعد المائتین
لعرب بلا میزر ولم تجرد من الحجرة من کتبه مع عالمی قال احمد بن حنبل رضی الله
عنه من کان یؤمن بالله والیوم الاخر ولا یدخل الحمام الی ابشرک بالجنة
فرأیت تلک اللیلة کان قائل یقول فان الله تعالی قد غفر لک باتباع
السنة وجعلک اماما یقتدی بک قلت من انت قال انا جبرئیل قال الحسن

باب دہم

نکتہ

بن زیاد کالی یوسف بعد المباحثة ان طعام الخلیفه افد ذهنك فارجع
الی طعامك لیرجع ذهنك الیك قال لقمان افتن وابعلم العلماء ولا تقتدی
بفعلهم واقتن والزهاد بزهدهم ولا تقتدی واجیلهم الحسنة یرغاها
الجبار یرد فی الحدیث یحشر العلماء السوء فی صورة الجبار و القردة
والخنازیر غالب حضرت سلطان المشایخ مے فرمود کہ مقام علم عالی است
بزرگے گوید جل مقادیر اهل العلوم قد اوجب الله تعالی اجلالها و لهذا
بوقت حل یک مسئلہ مشکلہ عالم حلاوتے یابد کہ بادشاہ در بادشاہی خویش
نیابد فاما علمائے ازانچہ پیشتر است خبر ندارند و درویش را وقتے باشد کہ
از عبادت خود حلاوتے یابد کہ آں حلاوت علما از حل مسئلہ مشکلہ مے یابند
در جنب آں ہیچ بود بدیں حال درویش را چوں صفت تواں کرد وے فرمود
خواجہ ابو المؤید رحمۃ اللہ علیہ از پدر خود پرسید العلماء ورثة الانبیاء
کیانند او گفت ہمیں علما کہ تو مے بینی خواجہ ابو المؤید گفت حاشا کہ اینہا
باشند زیرا کہ انبیا را علم الکتابی نبود پدر او گفت الحمد للہ از کلماتے کہ اظہار
آں از حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم لامع بود یکے بر زبان شیخ ما
ماجاری شدہ وے فرمود کہ چوں کسے تعلم کند زود مشہور شود و تعلم از درویش
آساں تر است و اگر دو کس یکے عالم و دیگرے غیر عالم بر درویش رود انچہ
در درویش است بر لوح غیر عالم نقش اندازد و غیر عالم عالم شود و بجائے
برسد کہ عالم دیر تر رسد فاما اگر جاہل نباشد کامل و مکمل نگردد و حضرت
شیخ شیوخ العالم شہاب الدین سہروردی قدس اللہ سرہ العزیز در انچہ عوارف
تصنیف میکرد فرمودہ است لولا ان نکم العقل لضاق الوقت عن هذا التعلم
منه سبحانه تعالی ایضاً والا کسے را کہ با حضرت عزت شغلے باشد بدیں ہا
مشغول نتواند شد والمشایخ کانوا یأمرون المریدین بتحصیل العلم ولا یخرجون
لهم ترکه الی ان یشغلهم الحال عن العلم فاما الذین قنعوا بمقال الابرار فلهم

ان یطالعوا الکتب من ارسوا لعلوم الدینیۃ ومیفرمود مولانا برہان نسفی دانشمندے کامل الحال بود اگر شاگردے بخدمت او بیامدے تا چیزے بخواند او گفتے اول با من سہ شرط کن تا چیزے ترا بیاموزم شرط اول آنست کہ طعام یکوقت بخوری تا دعاے علم خالی باشد شرط دوم آنست کہ سبق ناغہ نکنی اگر یکروز ناغہ کردی روز دوم ترا سبق نگویم شرط سیوم آنست کہ چوں در راہے مرا پیش آئی سلام کنی و بگذری و دست و پاے افتادن و تعظیم بسیار کردن درمیان نباشد و ے فرمود در عہد قدیم چہارتن برہان نام در دہلی آمدند یکے برہان الدین بلخی دوم برہان الدین کاشانی سیوم و چہارم یاد نمے آیند الغرض میان ایشاں موافقت تمام بود چنانچہ طعام و آب یکجا میخوردند و تحصیل علوم بیکجاے کردند اول کہ دریں شہر رسیدند قاضی شہر قاضی نصیر الدین بود او برہان کاشانی را در محفل مسئلہ فرمود ایں برہان مردے ترک و کوتہ بالا بود چوں نکتہ آغاز کرد متعلماں گفتند ایں ریزہ چہ خواہد گفت او را عرف ہمیں ریزہ شد الغرض ایں برہان مردے بود در آخرہا از ابدالاں شد حضرت سلطان المشایخ فرمود کہ من او را دیدہ بودم ہر روز پگاہ آمدے اسپ ازدہ و خدمتگاراں از صد زیادہ بودند ہیچ خدمتگارے ہمراہ نہ بردے و او را پسرے بود نور الدین نام پسر پدر را گفت کہ ما دشمناں بسیار داریم و تو ہر روز تنہا از خانہ بیروں میروی اگر غلامے را برخود بری تا کوزۂ آبے بتو دہد نیکو باشد مولانا برہان الدین فرمود بابا نور الدین آنجا کہ من میروم غلام را مدخل نباشد ترا نخواہم کہ پسر منی بعارہ فرمود کہ من سہ دانشمند درویش صفت دیدہ ام یکے مولانا شہاب الدین از میرٹ بود دوم مولانا احمد حافظ سیوم مولانا احمد کیتھلی فرمود کہ مولانا احمد حافظ مردے خداے بود وقتے مرا عزیمت زیارت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز در حدود سرسی با من ملاقات شد

مرا گفت چوں بروضۂ متبرکۂ شیخ رسی سلام من رسانی ؎ رواے صبا وسلام
برآستانش رساں ؛ بصحن منظر و دیوار و نزد بانش رساں ؛ وبگوی کہ من
دنیائے طلبم طالبان آں بسیار اند و عقبےٰ نیز ہمیں حکم دارد من ہمیں میخواہم
کہ توفنی مسلماً والحقنی بالصالحین بعدہ حکایت مولانا احمد کیتھلی فرمود کہ
پیرے بود با برکت اگرچہ باکسے پیوند نداشت اما صحبت مردان حق بسیار
دریافتہ بود در لقیۂ اول کہ او را دیدم از ہیئت و تقریر او معلوم شد کہ یکے از
واصلان است چیزے در خاطر من بود از و پرسیدم جواب داد کہ آں
مرداں انچنیں باشند حضرت سلطان المشائخ چشم پر آب کردہ فرمود اگر ایں
مشکل از صد دانشمند پرسیدے حل نشدے و ہم از اخلاق او حکایت میکرد
کہ بر من آمدہ بود و بیشتر خدمتگاراں پیش من جمع شدہ بودند یکے ازاں بے ادبی
کردہ یکے چوب زدہ شدہ مولانا کیتھلی چناں در گریہ شد کہ گوئی آں چوب او را
زدند و گفت ایں شومیت من بود کہ ایں الم بدو رسید حضرت سلطان
المشائخ فرمود کہ مرا از رقت و شفقت او شکستگیے تمام در دل پیدا شد
بعدہ فرمود وقتے در حدود سرسے رسیدم شنیدم کہ دی روز دریں نزدیکی
دزداں راہ زدہ اند و مسلماناں کشتہ شدہ اند در میاں ایشاں دانشمندے
بود مولانا کیتھلی مے گفتند قرآں مے خواند تا آنکہ شہید شدہ رحمۃ اللہ علیہ
چوں روز دوم بر سر آں کشتگاں رسیدم تفحص کردم ہماں مولانا کیتھلی بود
کہ شہید شدہ غفر اللہ لہ و مے فرمود بعد از نقل امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ رجوع
خلق بامام احمد حنبل بود امام شافعی متحیر ماند امام حنبل روزے
بمکان امام شافعی رفت بعدہ رجوع بامام شافعی شد بدیں طریق
امام احمد حنبل خود را از میان خلق بیروں آورد و بحق مشغول شد
و مے فرمود مولانا فخر الدین زرادی مذہب امام شافعی داشتے
ہر بار کہ ذکر امام اعظم میکرد رحمۃ اللہ علیہ مے گفت خواجہ محمد اجل سنجری فرمود کہ

کہ اے مولانا تو قرآن خواندہ و چیزے خواندن میدانی او گفت آرے چندیں کتب تصنیف کردہ ام خواجہ محمد گفت خدائے عزوجل والذین اتبعوھم باحسان رضی اللہ عنہم و رضوعنہ در حق تابعین فرمودہ امام اعظم از تابعین بودہ است بعدہ حضرت سلطان المشایخ فرمود کہ ہفت صحابی دریافتہ بود مے فرمود یکے از خلفائے ملک الموت را در خواب دید از و پرسید کہ عمر من چند است و چند ماندہ است ملک الموت اشارت بہ پنج انگشت کرد چوں بیدار شد جملہ معتبران شہر را طلبید جملہ حکما و علما بقدر فہم و احتیاط خود چیزے مے گفتند یکے پنجاہ سال و دیگرے پنج سال و دیگرے پنج روز دل خلیفہ ہیچ یکے قرار نمیگرفت امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ فرمود مراد ملک الموت ازیں پنج انگشت نفی پنج علم است بدلیل آنکہ خدائے تعالیٰ در کلام مجید خود مے فرمایدان اللہ عندہ علم الساعۃ وینزل الغیث ویعلم ما فی الارحام وما تدری نفس ماذا تکسب غدا وما تدری بای ارض تموت یعنی بدرستی کہ اللہ تعالیٰ نزدیک آں اللہ تعالیٰ علم قیامت و فرود مے آرد باراں را و میداند خدائے تعالیٰ چیزے را کہ در رحمہا است از پسر و دختر و در نمے یابد ہیچ نفس بشر کہ چکار خواہد کرد روز دیگر و در نمے یابد بشر کہ در کدام زمین خواہد مرد امام فرمود ادراک جملہ خلایق را از دریافت ایں پنج علم کوتاہ گردانیدہ و علم آں بخود اضافت کردہ و مے فرمود بزرگے حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم را در خواب دیدہ پرسید کہ بر من رسیدہ است شما فرمودہ اید کہ در ہر عصرے مرداں باشند کہ عالم از برکت ایشاں قایم ماند حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم او را تصدیق کرد بعدہ او پرسید کہ دریں عصر آں کیست فرمود محمد ادریس کوفی اند طریق دیں کافی + شافعی در جہل را شافی + آں قریشی ز اصل و آں کوفی + او بہمت فقیہ و ایں صوفی + ہمہ نیک اند بے حکومت تو + تو بدی و سبک خصومت تو + و مے فرمود از مولانا مجد الدین حاجری روایت کنند کہ ہر شب پیش مولانا فخر الدین زرادی ستہ جزتای قطعہ کاغذ

سفید مے نہادند مع دوات وقلم بامداد نبشتہ وتصنیف کردہ مے یافتندے بسے
دریں ستہ جز شرح کلمۂ لا الٰہ الا اللہ نبشتہ یافتندے مولانا شہاب الدین اٰدہی
کہ ذکر او در باب مناقب یاراں اعلی التحریر یافتہ است حاضر بود گفت چنیں شنیدہ
ام کہ در کتاب خانہ قاضی برہان الدین بلخی نسخۂ اربعین رازی بخط مصنف است
دراں نسخہ دو صفحہ متصل از اول تا آخر ہمیں کلمہ اللہ نبشتہ بود چنیں آوردہ اندکہ در
وقت کتابت ایں کتاب ذکر حق جل وعلیٰ برو مستولی بود ہرچہ میخواست کہ
بنویسد ہمیں کلمہ اللہ نبشتہ مے شد بعدہ مے فرمود چوں علم بیاموزد اوراعلم درخت
نیک باقیمت است بے درد نیست در علم جز سعادت چوں سعادت چوں
طاعت کند کار او بہتر بود پس باید کہ ہر دو را یکشد یعنے علم وعمل از نظر فرو اندازد
تابعجب مبتلا نشود و مے فرمود چندیں علما و دانشمنداں کہ بودہ اند ہیچ کس پیدا نیست
کہ کجا بودہ اند وکہ بودہ چیزے کہ باقیماند حسن معاملہ است وایں حیات معنوی ست
آں را آساں مے تواں یافت شبلی وجنید تا ایں زماں زندہ اند و مے فرمود
کہ اول شب امام اعظم رضی اللہ عنہ نقلکردہ است وآخر شب امام شافعی
رحمۃ اللہ علیہ متولد شدہ در ینمعنی خاقانی فرماید **مثنوی**

چوں فلک عہد ثنائی در نوشت	آسماں چوں من سخن گستر نزاد
بو حنیفہ اول شب نقل کرد	شافعی آخر شب از مادر بزاد

حکیم ثنائی در بیان علم گوید

علم رہ جانب الٰہ برد	جہل رہ سوے نفس وجاہ برد
جاں کہ بے علم تن بمیراند	شاخ بے برگ میوہ کے راند
حلم از علم نیک پے گردد	سنگ بے اصل لعل کے گردد
علم داں خاصۂ خدا آمد	علم خواں شرح مصطفی آمد
کشت بے آب بار و بر ندہد	تخم بے مغز بس ثمر ندہد
درد بے علم تخم در شور است	علم بے درد سنگ ہر گور است
علم کز بہر حشمت آموزی	نیست جز رنج و محنت روزی

بدخوانی و لے بتر گردد ‌ ‌ ‌ ور بود نیک نیکتر گردد
سوے عالم بہ است از سوے ظن ‌ ‌ ‌ دانش جاں بہ از تو آتش تن
برگ دہ دوست را و دشمن را ‌ ‌ ‌ علم جاں را بہ عمل تن را +
کاو یک سالہ را بہا دو درم ‌ ‌ ‌ علم یک لحظہ را بہا عالم +
عالماں خود کنند در عالم ‌ ‌ ‌ بار عامل بیان عالم کم

نکتہ

نکتہ در بیان شب معراج حضرت رسول صلی اللہ علیہ وسلم از حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز سوال کردند کہ معراج چہ نوع بود فرمود کہ از مکہ تا بیت المقدس اسرا بود و از بیت المقدس تا فلک اول معراج بود از فلک اول تا قاب قوسین اعراج بود بعد ازاں زیادہ کردہ گفت قلب را اعراج و قالب را و روح را ہم چگونہ بودہ باشد در جواب او ایں مصرع بر زبان مبارک راند مصرع فظنّ خیراً ولا تسأل الخبر یعنے پس گمان کن نیکو و مپرس نیکو را انگاہ فرمود بدیں ہا ایماں باید آورد و در تحقیق و تفتیش آں غلو نباید کرد بعد ازاں فرمود بزرگے فرمودہ است ندانم کہ شب معراج حضرت رسول علیہ السلام را آنجا بردند کہ عرش و کرسی و بہشت و دوزخ بود و یا ہمانجا آوردند کہ رسول علیہ السلام بود در خصوص مرتبہ حضرت رسالت پناہ بالاتر بود ہ

برنہادہ زبہر باغ ارم ‌ ‌ ‌ پاے بر فرق عالم و آدم
دو جہاں پیش ہمتش بدو جو ‌ ‌ ‌ سرّ مازاغ و ماطغی بشنو
بازگردش سوے معراج پرواز ‌ ‌ ‌ گفتہ و ہم شنیدہ آمد باز +
جسم جاں کردہ در خزانہ راز ‌ ‌ ‌ پیش محراب آبروانش نماز
منہج صدق در دو ابرو داشت ‌ ‌ ‌ کشش عشق در دو گیسو داشت
عزتش لا نبی بعدے گوی ‌ ‌ ‌ ہمتش الرفیق اعلی جوی
قبہ بر فرق آفتاب زدہ ‌ ‌ ‌ راہ او جبرئیل آب زدہ

کے تواں زد زروے رحمت بیم	اینچنیں نوبتے بدور نسیم

نکتہ دربیان وفات حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود ہر پیغمبرے را وقت نقل مخیر میکردند تا وقت نقل حضرت محمد مصطفی صلی اللہ علیہ وسلم حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا در خاطر ایمعنی گذرانید کہ چہ خوش است کہ حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم چندگاہ دیگر درمیان اصحاب باشد و بعالم بقا نرود و سوے حضرت رسول صلی اللہ علیہ وسلم نگریستن گرفت حضرت رسول علیہ السلام بر لفظ مبارک راند کہ مع النبیین والصدیقین والشہداء والصالحین وسے فرمود نقل پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم از دار فنا بدار بقا در غرہ ربیع الاول بود و تا نہ روز دفن نکردند ہر نہ حرم رسول علیہ السلام طعام دادند و روز دہم حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ چنداں طعام داد کہ تمام خلق مدینہ را رسید منقول است کہ صحابہ کرام درآنچہ خواستند کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم غسل دہند متفکر شدند کہ با جامہ غسل دہند یا بغیر جامہ نخست آوازے شنیدند کہ بے جامہ غسل کنید حضرت امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ گفت توقف کنید ثانیاً آوازے شنیدند کہ با جامہ غسل کنید انگاہ با جامہ غسل دادند آواز اول از شیطان بود دوم از خضر علیہ السلام خواجہ حکیم سنائی گوید مثنوی ۔

در ترنم تبارک اللہ گوئی	بود مشتاق درگہ حضرت
زخمہا خوردہ و رحمہا کردہ	او عاقبت رفت در پس پردہ
چوں دم از حضرت شہود زدہ	آتش اندر ہمہ وجود زدہ
طوطی جانش چوں قفس بشکست	رفت بر فرق جبرئیل نشست
آنکہ در پیش خاق راز نہفت	زاں ہمی الرفیق اعلیٰ گفت
تنش نالاں و جانش فرخندہ	از دروں سوز و از بروں خندہ

نکتہ دربیان عقل بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز نبشتہ دیدہ ام العقل نور فطری یزین بالسمع والکسب و قال رسول اللہ علیہ السلام

العقل فی القلب والرحمة فی الکبد والرافة فی الطحال ویدرک الغلام لاربع عشر سنه وینتهی حلوله لاربع عشرین وعقله لثمان وعشرین وقال ابن عباس صلی الله یا امیر المومنین رائیت الرجل یقل قوامه ویکثر زاده ورجل یکثر قوامه ویقل زاده ایهما احب الیک قال سالت النبی صلی الله علیه وسلم ماسالتنی قال احسن هما عقل النشاط اعقل من اکثر الناس برحم فصاح الراعی من هولها وهو لایزجر ما الکسب للرسل العقل والقلوب سماویة وملکوتیة والنصوص والابدان ارضیة وملکیة وانک من النور وهذا ن من الظلمة والعقل مشتمل علی اصلین التقرب الی الله بالطاعة والنور والی الخلق بالابسه قال النبی صلی الله علیه وسلم اللهم جن عقلی قبل موتی ثلثه ایام قیل لم قال خوف ان تجری علی لسانی فی ذالک الوقت شی فیختم لے بالشقاوة وان لم یکن لی عقل رُفع عنّی القلم قال الامام جعفر الصادق رضی الله عنہ من سعادة الرجل ان یکون خصمه عاقلا ومن خصمی لاعقل له یعنی النفس خواجہ حکیم ثنائی گوید ؎

ہر چہ در زیر چرخ نیک و بد اند	خوشہ چینان خرمن خرد اند
عقل ہم گوہراست وہم کان است	درتن مرد عقل سلطانست
عقل طرار وحیلہ گر نبود	عقل غماز وکینہ ور نبود
عقل جز خواجہ محقق نیست	نفس جز کافر ومنافق نیست
عقل ہرگز بکذب راضی نیست	عقل ہرگز وکیل قاضی نیست
وآنکہ راضی بکذب وسالوسی است	آنکہ غماز وآنکہ ناموسی است
آنکہ او آبرو ونان طلب است	وآنکہ آئی می وآنکہ بوالعجب است
انہمہ عقلہاے عاریتے است	کز پے مال وجاہ وتربیتے است
درگذر این کیاست او باشش	عقل دین جوے وپس رو او باش
عقل دین جز او عطا نکنند	نانبردہ است بحق رہا نکنند

ملنی جر پے زبانی
بمعنی ابناے عالم

دایۂ زیر این کہن بنیاد ✢ نیست کس را چو عقل مادرزاد ✢
پدر و مادر و حیات لطیف ✢ نفس گویا شمار عقل شریف
زاین دو جفت شریف طاق مباش ✢ واندرین پیر و اصل عاق مباش

نکتہ در بیان دنیا و ترک دنیا حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز
مے فرمود یکے صورتاً و معناً دنیاست و یکے صورت دنیاست و معناً دنیا
نیست بعدہ بیان فرمود کہ آنچہ صورتاً و معنیً دنیاست آں زاید از کفاف و معصیت
است و آنچہ صورتاً و معنیً دنیا نیست آں طاعت با خلاص است و آنچہ صورتاً
دنیا نیست و معنیً دنیاست طاعت بریاست یعنی برائے دفع مضرت و
جلب منفعت و آنچہ صورت دنیاست و معنی دنیا نیست آں ادائے حق
حرم خود است یعنی با اہل خود فراہم آید بہ نیت آنکہ حق او بگزارد بعدہ فرمود اصل
دانائی آنست کہ از دنیا پرہیز کند اگر مردے وصیت کرد کہ ثلث مال من بعد
از من بمردے دہند کہ او اعقل الناس باشد حکم آں چگونہ است فرمود
حکم او آنست کہ ثلث مال او بکسے دہند کہ تارک الدنیا باشد یکے از حاضران
سوال کرد کہ چوں تارک دنیا باشد ثلث مال او چگونہ قبول کند فرمود سخن
در مصرف میرود و حکم ایں مسئلہ بعد ازاں فرمود دنیا سیم و زر و اسپان و اسباب
نیست بلکہ تعلق و محبت بایں ہاست اگرچند کہ نداشتہ باشد بعدہ فرمود کہ شکم تو
دنیائے تست اگر کمتر خوری از تارکان دنیا باشی و اگر سیر خوری نباشی بعدہ
فرمود بزرگے مصلّے بر روے آب انداختہ بود و نماز میکرد و مے گفت خداوندا
خضر کبیرہ ارتکاب مے کند او را ازاں توبہ دہ ہم دریں حال خضر حاضر شد
و گفت اے بزرگ کدام کبیرہ است کہ ارتکاب مے کنم آں بزرگ گفت
چوں درختے در بیاباں نصب کردہ و در سایۂ آں درخت مے نشینی و
آسایش مے گیری و مے گوئی کہ ایں درخت برائے خدا نشاندہ ام خضر در
حال مستغفر شد بعد ازاں آں بزرگ در ترک دنیا با خضر گفت کہ ہیچنیں باش

که من مے باشم خضر گفت تو چگونه مے باشی و چه میکنی گفت من ہمچنیں میباشم اگر
جمله دنیا بمن دہند و گویند که قبول کن که فردا بر تو حساب نخواہد بود و ایں ہم
گویند که اگر نخواہی ستد ترا بدوزخ خواہند برد من دوزخ قبول کنم نه دنیا خضر
گفت چرا قبول نکنی جواب داد که دنیا مبغوض حق ہست چیزیکه خدا او را دشمن
دارد بجاے آں دوزخ قبول کنم نه آں زیرا که دوزخ اولی تر از قبول دنیا و
مے فرمود که از شیخ شیوخ العالم شنیدم که ہر که ترک دنیا بگیرد حق جل وعلی
دنیا را با دنیا داراں در پاے او در آرد و مے فرمود حق جل وعلی چوں
بنده را عزیز گرداند دنیا را در نظر او خوار گرداند و ہر که را خوار گرداند دنیا را
در نظر او عزیز گرداند و مے فرمود ترک دنیا آں نیست که خود را برہنه کند و لنگوته
بندد ترک دنیا آنست که بخورد و بپوشد و بپوشاند و بخوراند و منفعتہا
بر دلہاے شکسته و مستحقاں رساند و دل خود متعلق دنیا ندارد و ہمت
باید که بلند گرداند و از سر شہوت باید خاست بعده ایں مصراع بزبان مبارک
راند مصراع یک لحظه ز شہوتے که داری برخیز ۞ بعده فرمود کیست که از سر خسیسے
برنخاست و بر شریفے اقدام نکرد و مے فرمود ہمه معاصی در حجره ہست کلید او حب
دنیا ست و ہمه طاعت در حجره ہست کلید او محبت فقر است و مے فرمود صاحب
دلے را مال بسیار میراث رسید مناجات کرد الہی من ایں را نگاه خواہم داشت
فاما دل بر وے باید گماشت ایں را بتو میسپارم بشرط آنکه مرا حاجت شود بمن
دہی ایں بگفت و جمله بدرویشاں داد بعده بر آں مقدار که او را حاجت بودے برخور
آں مقدار در آمدی که گوئی بحق امانت داده ہست که حقتعالی بہنگام طلب امانت
او میگذارد درین محل محی الدین کاشانی ایں آیت خواند رب المشرق والمغرب
لا اله الا ہو فاتخذه وکیلا یعنی پروردگار جاے برآمدن آفتاب نیست سزاوار
پرستش مگر او پس بگیرید او را کارو بار ساز نده خود حضرت سلطان المشائخ
را ایں معنی خوش آمد تحسین فرموده بود ۵ مردے حکیم پیش پسر ۞ داد چندیں

ہزار بدرۂ زر * روزے گفت ۵ گفت بابانصیبۂ من گو * گفت اے پور در خزانۂ ہو * قسم تو بلی وصی و بے انباز * من بحق دادم او دہد بتو باز * ۵ او بجز کارساز جان ہا نیست * بکن ظلم با تو زانہا نیست * و مے فرمود وقتے رسول علیہ السلام بایاراں گفت درویشے را مخیر کردند کہ دنیا و انچہ در دست اختیار مے کنی و یا انچہ در عقبیٰ است برائے تو مہیا کردہ اند او ہماں اختیار کرد چوں ایں حکایت تمام شد حضرت امیر المومنین ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ گریستن گرفت صحابہ پرسیدند کہ حال چیست گفت ایں درویش کہ حضرت محمد مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وسلم ازو خبر داد مصطفےٰ است صلی اللہ علیہ وسلم المخیر ہو المخیر و مے فرمود اگر کسے روزہا بصیام گزارد و شبہا بصیام و زایر الحرمین باشد اصل ایں باید کہ دوستی دنیا در دل او نباشد بعد ازاں فرمود ہر کرا دوستی و محبت دنیا در دل باشد او دنیا پرست است مثنوی

چکنی بار کاندریں فرسنگ *	بار بسیار بر سر و خر لنگ
خر لنگ و ضعیف و بار گراں	منزلت سنگ لاخ و تو حیراں
راہ تاریک و چراغ بے روغن	باد صرصر تو باد خانہ مکن *
ہر صور کز وجود طاؤس است	باد مسعود پائے منحوس است
ہست نقش ریا چو صورت شمع	شمع او راست تابش اندر جمع
ہست در نقش و شکلہ گرد و نعم	شکل ابلیس ابلہ و ابکم
نفس اعجاب ہست در سینہ	قبۂ بیر جسم در آئینہ * *
ہمہ در نفس ناسپاس تواند	ہمہ در پردۂ حواس تو اند
باش تا روے بند بکشاید	باش تا با تو در حدیث آید
تا کلیا نزانشا ندۂ بر در *	از پئے پنجرہ وزہ راہ گذر
گر بمیری نانشتہ ایشاں را	کم کنی ملک و ملک خویشاں را

نکتہ در بیان فقر و غنا و فضیلت فقر بر غنا بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام

قیل الفقر الانس بالمعدوم والوحشۃ بالمعلوم الفقر فی الدنیا مفتاح باب الغناء فی الآخرۃ وفی الحدیث من مات ولم یترک درھما ولا دینارا لم یدخل فی الجنۃ اغنی منہ قال ابن عباس رضی اللہ عنہ وقف رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یوما علی اصحاب الصفۃ فرای فقرھم وجھدھم وطیب قلوبھم فقال ابشروا یا اصحاب الصفۃ فمن بقی منکم علی النعت الذی انتم علیہ الیوم راضیا بما ھو فانہ من رفقائی یوم القیامۃ از شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز العلماء اشرف الناس والفقراء اشرف الاشراف الفقیر بین العلماء کالبدر بین الکواکب السماء وے فرمود درویشے کہ بعبادت وطاعت مشغول باشد اورا در بیت المال حقے نیست درویش را نان از زنبیل باید خورد و دریغا تا ایں ساعت زنبیل مشائخ نے گردد دراجودھن زنبیل حضرت شیخ شیوخ العالم بگشتے وے فرمود در فضیلت فقر وغنا میان علما اختلاف است خواجہ جنید و ابراہیم خواص واکثر علما گفتہ انہ الفقیر الصابر القایم بشرط ما علیہ افضل من الغنی الشاکر القایم ما علیہ و ابو العباس بن عطا مخالف ایشان است حجت او قولہ تعالی و وجدک عائلا فاغنی باری تعالی بر بندہ خود منت نہاد یعنی اگر غنا افضل نبودے منت نہادے وحجت ایشان ایں حدیث کہ لکل احد حرفۃ وحرفتی الفقر والجہاد من احب الفقراء فقد احبنی ومن ابغضھا فقد ابغضنی شیخ جنید بغدادی ابو العباس را دعاے کرد حق او را بغلو مال مبتلا کرد وے گفت با ایں بلا کہ مرا مبتلا کردند دعاے جنید است بعدہ از اں قول رجوع کرد اختلاف در صدر اول بود دنیا بر آنکہ غالب اموال خلق حلال بود اما در زمان ما غالب اموال حرام است وشبہ پس فقر بر غنا فضل باشد بلا اختلاف وبخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام الناس اربعۃ طبقات طبقۃ تارکۃ بحظوظ الدنیا والآخرۃ والطبقات مختلفۃ الاولی

هم السعداء على الاطلاق والثانية هم الاشقياء على الاطلاق والاحزان
اضافتيان ونبينا عليه السلام لقوله تعالى لولاك لما خلقت الافلاك
سيد الانبياء والانبياء من خلقته افضل ممن سواه فان قيل ابليس
الجمع بينهما كما تسليمان عليه السلام الا انه اطاعة الجن والانس والريح
ونبينا قال عليه السلام الفقر فخري وان الله خير قلنا للملك صورةً
وحقيقه الاستغناء والقدرة وهما كانا في نبينا عليه السلام خيرٌ فرد قال
لولا الدعوة والقدرة احببا لاصبح موسقا اشتكى عن صورة الملك
والجمع بينهما على قسمين احدهما ان يكون طرف اخرته ارجح على دنياه
والثاني على العكس وتسليمان من الثاني ولنبينا صلى الله عليه وسلم من
الاول ما نال تسليمان عليه السلام من الدنيا كان على سبيل السعة
الا ان الله خلق الدنيا لاجل النبي عليه السلام فعبر عنها بالخير والفتنة
كقوله الجع عرفه نکته دربیان طبقات حضرت سلطان المشائخ قدس
الله سره العزیز مے فرسود پیغمبر صلی الله علیه وسلم مے فرماید که امت من پنج
طبقه باشند ہر طبقه مدت چہل سال الطبقة الاولى طبقة العلم والمشاهدة
الطبقة الثانية طبقة البرّ والتقوى والطبقة الثالثة طبقة التواصل و
التراحم الطبقة الرابعة طبقة التقاطع والتدابر الطبقة الخامسة طبقة
الهرج والحرج فرمود که طبقه اول طبقه علم و مشاهده است و آں صحابه
کرام بودند دوم طبقه برّ و تقوی و آں تابعین بودند سیوم طبقه تواصل و تراحم
تواصل آں باشد که چوں دنیا ایشاں را اقدام نماید و اگر آں دنیا میان ایشاں
مشترک باشد ہر طرف دیگراں سہل و سست گذارند تراحم آں باشد که اگر دنیا
تمام با ایشاں روے آرد بے مشارکت غیر ایشاں آنرا نفقه کنند و در راه
حق بمصرف رسانند چہارم طبقه تقاطع و تدابر تقاطع آں باشد که اگر دنیا
روے بر ایشاں آرد بر سبیل مشارکت بقطع و خصومت بر آیند و اگر دنیا

خاص بایشاں پیوند دایشاں آنرا تمام گیرند وپشت بخلق دہند وہیچکس را
نصیب نکنند وطبقۂ پنجم حرج ومرج باشد یعنے درگوشت وپوست یک دیگر افتند
ومدت ایں پنج طبقہ دویست سال باشد بعد از دویست سال سالح برآید
چوں حضرت سلطان المشایخ بریں حرف رسید چشم پرآب کرد وفرمود
ایں حکم بعد از قول رسول صلے اللہ علیہ بدویست سال تمام شدہ است ایں
زماں خود مردم چگوید نکتہ دربیان نیت حضرت سلطان المشایخ قدس

نکتہ

اللہ سرہ العزیز مے فرمود اول نیت صالح مے باید زیراکہ نظر خلق بر عمل است
ونظر حق بر نیت چوں نظر خدا بر نیت باشد ترک عمل پسندیدہ است ونیت آں
نیست کہ مردے در دل گوید بیکنم ویا چنیں کارکنم ایں حدیث نفس است
نیت آنست کہ از دل چیزے مبعث شود وآں چیزے دینی باشد یا دنیاوی
جاری مجری فتوح است من اللہ تعالی وآں در دل بعضے میسر شود ودر دل
بعضے میسر نشود وہر کہ دل او سوے دنیا مایل شود اورا ایں اختیار نیست
در خیرات اکثر احوال ایمعنی میسر نشود مگر بجہد بعدہ حکایت فرمود کہ در مسجد
آدینۂ دمشق وقف بسیار است متولی آں مسجد بس قوی حال است
گوئی دوم بادشاہ ہست تا بغایتے کہ اگر بادشاہ را مالے حاجت باشد از متولی
قرض کند الغرض درویشے بطمع آں اوقاف در مسجد دمشق طاعت وعبادت
آغاز کرد کہ مگر شہرتے یابد وتولیت بدو دہند ومدتے بطاعت مشغول شد
ہیچ کس نام او را بر زباں نراند تا شبے از آں طاعت ریائی پشیماں شد
با خدا تعالی عہد کرد کہ ترا خاص براے تو خواہم پرستید نہ بطمع شغل وہماں عبادت
کہ مے کرد ہیچ از آں نقصاں نکرد وبہ نیت صالح در عبادت مشغول شد ہم در آں
نزدیکی او را بجہت شغل تولیت طلب کردند او گفت کہ من آنرا تارک
شدہ ام بسیار در طلب آں بودم اکنوں چوں ترک آں کردم بمن میدہند
الغرض ہمچناں بخدا مشغول شد وبراں شغل آلودہ نگشت نکتہ دربیان

صبر و رضا حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز میفرمود کہ صبر آنست کہ چوں مکروہے بدو رسد در آں صبر کند و بکائے نکند اما رضا آنست کہ ازاں بلا ہیچ کراہتے بدو نرسد گوئی آں بلا بدو نرسیدہ است و متکلمان این معنی را منکر اند چنانچہ در ادعیہ ماثورہ منقول است از حضرت سلطان المشائخ و بخط حضرت سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم کثیرا ما یقول اللہم انی اسالک الصحۃ والامانۃ وحسن الخلق والمحبۃ فی قلوب الناس وعنہ ومن التمس رضاء اللہ رضی اللہ عنہ وارضی الناس عنہ من التمس رضا الناس سخط اللہ علیہ واسخط علیہ الناس المومنون الصالحون فی الکافرین قلیل والصالحون فی المومنین والصادقون فی الصالحین قلیل والراضون فی الصابرین قلیل فاطلبوھم واغتنموا صحبتھم سئیل ابو عثمان المغربی عن قولہ علیہ السلام اسالک الرضا بعد القضا قال لان الرضا بعد القضا ھو الرضا قال نبی من الانبیاء یا رب کیف رضی المساکین عنک قال ابو حامد الوبلقاء ربکم لکنی اعرف کیف الرضا بقضاء اللہ تعالی حتی یورث یوما بسبیلک ملح فرائیت اعمی یقول اللہم اغفر لمن یاخذ بیدی ویبلغنی فاخذت بیدہ وقلت لہ این مصالک قال بیت اللہ تجہ بہ فحیلنئذ عرفت الرضا بقضاء اللہ فنودی فی سری ان لم یرض بما فعلت فاستعد لان یبق فی جنت بعدی فلیس فی الھوی واھل النجا یھوی وسھل النما یرضی ابیات

باش در حکم صولجانش گوی	ہم سمعنا و ہم اطعنا گوی ✤ ✤
بر در حق بباش و ور مگرد ✤	کہ بزاری شوی دریں رہ مرد
نہ بوے لیک نیست در کارے	تو کنی اندریں میاں بارے
آں اوی مکن ستیزہ باو	گر گریزی ازو گریز باو ✤
قدرش را بچشم خویشتن بیں	خواجہ آزادگی مباش ہمیں
جان و اسباب خویشتن درباز	بر رہ سیل ور و دخانہ مساز

چندپرسی کہ بندگی چہ بود	بندگی جز فگندگی نبود
آنکہ دلہاے آشنا داند	دل زخوردن چرا جدا ماند

نکتہ

نکتہ در بیان خوف و رجا بخط حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز نبشتہ دیدہ ام اذا اقشعر جلد العبد من خشیۃ اللہ انحطت ذنوبہ کما انحط عن الشجرۃ الیابسۃ ورقہا قال اللہ عزوجل یا موسیٰ تخاف من غیری قال نعم اخاف ممن لا یخاف منک قال رجل یا رسول اللہ اھو مومن وقت الذنب قال اھو یخاف اذا اذنب قال نعم خوفہ یدل علی ایمانہ سئل شاہ الکرمانی ما ثواب الخوف قال ان یخاف الحسنۃ قیل الذین امیر حرف الخوف بعد الذین یلبسون قال رجل لعارف انی اخاف من فلان قال لا تخفہ فان قلت من یخاف بین یرجوہ قال جبرئیل لمیکائیل انی اعجب من ھو ان اللہ تعالیٰ خلق الخلق وصورھم واعطاھم النعم وھو یعصی بہ اعجالھم لم ینقص من ملکہ فلم یعاقبہم قال میکائیل کما قال جبرئیل علیہما السلام و از حضرت سلطان المشایخ سوال کردند کہ مرجیان و ناجیان کدام اند فرمود ناجی آنرا گویند کہ ہم از جا سخن گویند انگاہ فرمود مرجی بر دو نوع است مرجی خالص و غیر آن مرجی خالص آنست کہ ہمہ از رحمت گوید

نکتہ

نکتہ در بیان ریا بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز نبشتہ دیدہ ام الریا لا یقبلہ الحق ولا یحمدہ الخلق قال الفضیل کانوا اقبلنا یراؤن الناس بما عملوا فصاروا الیوم یراؤن الناس بما لم یعملوا قال الجنید من خالط الناس دارھم ومن دارھم راياھم در مجلس حضرت سلطان المشایخ ذکرے افتاد کہ در ایام سابقہ در مسجد جامع دایم شب بیدار مے بود و ہمہ شب قیام میکرد بامید شغل شیخ الاسلامی دریں میان حکایت فرمود کہ بقالے مدت بیست سال صایم مے بود و ہیچکس را بر حال او اطلاع نبودے تا غایت اہل او را معلوم نبود کہ او صایم مے باشد اگر در خانہ

نکتہ

ے بودی چناں نمودے کہ مگر در دوکان چیزے خوردہ است واگر در دوکان
بودے چناں نمودے مگر در خانہ چیزے خوردہ باشد **نکتہ** در بیان توکل
حضرت **سلطان المشائخ** قدس اللہ سرہ العزیز ے فرمود کہ اعتقاد بر
حق باید کرد و نظر بر ہیچکس نباید گماشت بعد ازاں بر لفظ مبارک راند کہ ایمان
کسے تمام نشود تا ہمہ خلق در نزدیکی او ہیچو پشک شتر ننماید بعدہ گفت کہ
ابراہیم خواص رحمۃ اللہ علیہ در سفر حج رفتہ بود در اثنائے راہ او را با
کودکے ملاقات شد ابراہیم گفت اے کودک کجا میروی گفت بکعبہ
ابراہیم گفت زاد و راحلہ تو کو کودک گفت اے ابراہیم خدائے تعالی بے
اسباب بندہ را بدار دنمے تواند کہ مرا بے زاد و راحلہ بکعبہ رساند فی الجملہ
چوں ابراہیم خواص بکعبہ رسید آں کودک را دید کہ پیش از وے در کعبہ
رسیدہ است و طواف مے کند چوں نظر کودک بر ابراہیم افتاد گفت
اے ضعیف الیقین توبہ کردی از انچہ مرا گفتی دریں میاں فرمود کہ وقتے نباشی
بخدمت **خواجہ بایزید** آمد و ازاں فعل توبہ کرد خواجہ از وپرسید کہ تو چند
مردہ را کفن کشیدی او گفت ہزار کس را باز پرسید از انجملہ چند کس را
رو بقبلہ بود و چندیں کس را رو از قبلہ گردانیدہ گفت دو کس روئے بقبلہ
یافتم و دیگراں را روئے از قبلہ گردانیدہ حاضراں از خواجہ پرسیدند کہ سبب
توجہ دو کس بقبلہ و چندیں کس را روئے محول از قبلہ چہ باشد فرمود آں
دو کس را اعتماد بر حق بود و دیگراں را نہ بعدہ فرمود مشایخ رزق را
چہار قسم کردہ اند یکے رزق مضمون و رزق مقسوم و رزق مملوک و رزق
موعود رزق مضمون آنست کہ انچہ بدو رسد از طعام و شراب وانچہ او را
کفاف است آنرا رزق مضمون گویند یعنے خدائے تعالی ضامن آنست
وما من دابۃ فی الارض الا علی اللہ رزقھا یعنی از گرد ندہ بر زمین مگر بر
اللہ تعالی است رزق آں گرد ندہ و رزق مقسوم آنست کہ اول قسمت

شدہ است در لوح محفوظ نبشتہ است بیت زدنیا رزق ماغم خوردن آمد * نشاید خورد الا رزق معلوم * و رزق مملوک آنست کہ ذخیرۂ او باشد از درم و دینار و اسباب دیگر و رزق موعود آنست کہ حق تعالی وعدہ کردہ است ومن یتق اللہ یجعل لہ مخرجا و یرزقہ من حیث لا یحتسب یعنی و کسے کہ بترسد از خدا بگرداند برائے او خرجے و رزق دہد اورا از جائیکہ نمیداند بعدازاں فرمود توکل در رزق مضمون است نہ در رزقہائے دیگر زیراکہ آنچہ مقسوم است دراں توکل نیست و مے آید و آنچہ مملوک است در توکل نیست و مے آید و آنچہ موعود است بالقطع خواہد رسید بعدہ فرمود توکل ۳ مرتبہ دارد مرتبہ اول آنست کہ یکے بجہت دعوی وکیل گرفتہ کہ ہم عالم است آں وکیل وہم دوست موکل پس آں موکل ایمن باشد کہ وکیلے دارم کہ ہم در کار جواب داناست و دوست من است درینصورت ہم توکل باشد وہم سوال چنانکہ گاہ گاہ وکیل راہم گوید کہ در دعوی جواب چنیں گوئی کہ آں ہمہ را آخر رسانی مرتبہ دوم توکل آنست کہ طفلے باشد شیر خوارہ مادر او را شیر میداد او را ہم ہمیں توکل باشد و سوال نباشد طفل نگوید کہ مرا شیر دہ او را در دل وثیقہ باشد بر شفقت مادر مرتبہ سیوم توکل آنست کہ مردہ باشد در دست غسال آں مردہ را ہیچ تصرفے و حرکتے نیست ہر گونہ کہ غسال خواہد میگرداند و مے شوید و ایں مرتبہ بلند و اعلی است نکتہ در بیان حلم و عفو و غضب و حیا حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ تعالی سرہ العزیز مے فرمود کہ میان صحابۂ رضی اللہ عنہم حضرت امیر المومنین ابی بکر صدیق رضی اللہ عنہ مشہور بود تا نجاشی با او چیزے گفت او عیبے طعنہ کرد ابوبکر گفت اے خواجہ از چنداں عیب ہا کہ در من است ترا اسہل چیزے روشن شدہ است بعدازاں فرمود امام عاصم کہ صاحب قرات است وقتے جانب صحرائے رفتہ بود سفیہے با او سفاہت کردن گرفت و ناسزا ہا مے گفت

امام عاصم هیچ نگفت تا آنگاه که نزدیک شهر رسید آن سفیه همچنان می‌گفت
قرین آن سفاهت مردمان رسیدند عاصم روے سوے او کرد و گفت
نباید که درینجا بدگوئی زیرا چه مرا دوستان و آشنایان بسیار اند به پیش گفتن
تو انگیتے رسانند و بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشته دیده ام
العلم عینه والحلم زینة و لهذا قال النبی صلی الله علیه وسلم اللهم اغننی بالعلم
وزینی بالحلم او علیه ضعیف قال یا کریم انی اتیت الیک وان عاقبتنا فنحن
اهل لعقوبة وان عفوت عنّا فانت اهل عفو قال قد عفوت عنکم و فی
روایة کما قال یوسف لاخوته لا تثریب علیکم الیوم یغفر الله لکم وهو
ارحم الراحمین قال حکیم اذا غضبت فانظر الی السماء ثم الی الارض ثم
الی خالقهما زال عنک الغضب عمران الحکیم کما ادم صلوات الله علیه
یکون نبیا قال لا نسب من بنیک ولکن اجعل ذلک فرضا لیوم الجزاء قال علیه
السلام لا یزء الحیاء الامن دار حیضه او رتیت الحیاء علی ضربین حیاء
الرب من الکرم وحیاء السائل من الندم وے فرمود العفو خیر من الکظم یعنی
اگر عفو نکند و خشم فرو خورد وبیم آن باشد که در دل حقد بندد و کینه درین محل ذکر
در عرصه قیامت حق تعالی فرمان دهد که ندا کنید که هرکه بر ما حقے دارد بیاید حق
خود بستاند جمله انبیا سر فرو اندازند و کسے را مجال آن نباشد که دعوے کند
که من حقے دارم بعده ندا آید که کجا اند آن قوم که عفو کردند از زیردستان
و نیز در حدیث است که از بنده هر روز هفتاد گناه عفو کند بعده اگر گناه
کند او بکند کم کسے است که هفتاد گناه عفو کند بخط مبارک حضرت
سلطان المشائخ قدس الله سره العزیز نبشته دیده ام قال علیه
السلام لا تضربوا اماءکم علی کبیرانکم فان لها
آجالا کآجالکم حکایت مردے را در جماعت خانه حضرت
سلطان المشائخ با کارد گرفتند و الله اعلم

ازآں حال حضرت سلطان المشائخ خبر یافت نگذاشت کہ کسے اوراایے وایذائے رساند بعدہٗ او راپیش خود طلبید و فرمود کہ تو عہد کن کہ بعدازیں کسے را ایذائے نرسانم چوں او عہد کرد او راخرچے فرمود کہ دہند بعدہ درباب خصومت حضرت سلطان المشائخ فرمود کہ جفا را تحمل کند بہتر از آنکہ تحمل کرد مکافات یاد بعدہ ایں بیت برزبان مبارک راند بیت ہر کہ ما را رنجہ دارد راحتش بسیار باد + وآنکہ ما را خوار دارد ایزد او را یار باد + ہر کہ او خارے نہد در راہ من از دشمنی + ہر گلے کز باغ عمرش بشگفد بیخار باد + انگاہ فرمود آنکہ یکے درمیان راہ خار نہد تو ہم خار نہی ایں خار خار باشد دراثنائے ایں کلمات فرمود میان مرداں ہمچنیں است اما میان درویشاں ہمچنیں است کہ درویشاں بانغزاں نغزند و بابداں ہم نغزند و کاتب حروف از والد خود و والدم از حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہما العزیز ایں رباعی در معنی سماع دارد رباعی گیرم کہ نماز ہائے بسیار کنی + وز روزہٗ دہر بیشمار کنی + تا دل نکنی زغصّہ وکینہ تہی + صد من گل بر سر یک خار کنی + وے فرمود کہ آدمی را نفس است و قلب ہرگاہ کہ کسے بنفس پیش آید اینکس باید کہ بقلب پیش آئد یعنی در نفس ہمہ خصومت وہمہ فتنہ و غو غاست و در قلب ہمہ سکونت وملاطفت و صفاست پس چوں بنفس پیش آید وایں کس بقلب پیش آید نفس او مغلوب شود واگر کسے در مقابلہ نفس بنفس پیش آید خصومت و فتنہ زاید انگاہ در فضیلت تحمل و حلم ایں بیت برزبان مبارک راند بیت زہر بادے چو کاہے گر نلرزی + اگر کوہی بکاہے مے نیرزی + یکے از حاضراں تقریر کرد کہ بعضے شما را بر سر منبر و بعضے در موضع دیگر بدمے گویند و ما نمے توانیم شنید حضرت سلطان المشائخ فرمود کہ من آں ازہمہ عفو کردم چہ جائے آنست کہ کسے بعداوت مردم مشغول شود وہر کہ مرا بد گفت از و عفو کردم اکنوں باید کہ شما عفو کنید وایں نوع مذاکرہ دیگر بار مکنید بعدازاں فرمود چنانچہ کہ ساکن اندیشہ بود پیوستہ مرا بد گفتے و بد خواستے بد گفتن اندک است اما بد خواستن ازاں بدتراست

الغرض چوں او ہم در روز سیوم بر سر گور او رفتم و دعاے خیر کردم خداوندا ہر چہ
ایں شخص در حق من بد گفت و بد اندیشید من از و عفو کردم تو نیز بکرم خویش
بیامرزی ہمدریں معنی فرمود اگر میان دو کس آزارے باشد سبیل آنست کہ ایں کس
از طرف خود درونہ خود صاف کند چوں ایں کس درونہ خود از عداوت پاک
کند البتہ از جانب او ہم آزار کم شود بعدہ فرمود مردم ازیں بد گفتنہا چہ رنجند چوں
گفتہ اند کہ صوفی آنست کہ مال او سبیل است و خون او مباح است چوں ہیچنیں
است از بد گفتن چہ باک است چرا خصومت بیاید کرد بعد ازاں فرمود کہ
وقتے ازیں پریشان گویاں آمدند و ناگفتنیہا بسیار گفتند من ہیچ جواب ندادم
آنگاہ گفت ایں احتمال شما بعدہ فرمود معاملہ تعلق بر خلق سہ قسم است قسم
اول آنست کہ ازیں کس بدیگرے نہ منفعت برسد و نہ مضرت حکم اینکس
حکم جماد باشد قسم دوم ازیں بہتر کہ بدیگرے منفعت برسد نہ مضرت قسم سیوم
از ہر دو خوشتر است کہ ازیں کس بدیگرے منفعت رسد و اگر او را مضرت رسانند
او مکافات نکند و تحمل کند و حلم ورزد و ایں کار صدیقانست بعدہ فرمود
بادشاہے بود کہ او را تارانی گفتندے مگر او را بغوغا کشتند و ایں تارانی را
با شیخ سیف الدین باخرزی عظیم محبت بود بعد ازاں کہ بجاے او
دیگرے را بادشاہ کردند پیش آں بادشاہ کہ بجاے او نشست ساعئے مقرب شد
و ایں ساعی با شیخ سیف الدین باخرزی رحمۃ اللہ علیہ خصومت داشت
مگر ایں ساعی پیش او محل سخن یافت با آں بادشاہ گفت کہ اگر تو خواہی کہ
ایں ملک ترا مقرر باشد پس شیخ سیف الدین را از میان بردار کہ تبدیل
و تحویل ملک از و شود بادشاہ چوں ایں سخن بشنید ہماں ساعی را گفت
کہ ہم تو برو ہر گونہ کہ تو دانی شیخ را بیار مگر آں ساعی برفت و شیخ را بے ادبانہ پیش
بادشاہ برد شاید دستار در گردن کردہ یا استخفاف دیگر الغرض چوں شیخ در
آمد ہمیں کہ نظر بادشاہ بر شیخ افتاد تا او را چہ نمود در حال او از تخت فرود

آمد معذرت دست بر پاے شیخ نہاد و بوسید و خدمتے دیگر پیش آورد و
عذر خواست که من ہیچنیں نگفته بودم فی الجمله شیخ در خانه آمد دوم روز آں پادشاه
ساعی را دست و پاے بسته بخدمت شیخ فرستاد و گفت که من حکم کرده ام
که ایں ساعی کشتنی ہست اکنوں بر شما فرستاده ام ہر نوعے که بدانند او را بکشند
شیخ ہمچو دیکه ساعی را دید دست و پاے از بند باز کرد و جامهٔ خود پوشانید
و گفت امروز در برابر من در تذکیر بیا آں روز دوشنبه بود وعده تذکیر شیخ در مسجد
در آمد و ساعی را برابر خود آورد آنگاه بالاے منبر بر آمد و ایں بیت میگفت
بیت آنہا که بجاے ما بدی ہا کردند * گر دست رسد بجز نکوی نکنم * بعده
فرمود ہر فعل که از بنده در وجود مے آید از خیر و شر خالق آں خداوند ہست
جلّ و علی انچه میرسد از انجا میرسد از کسے چه باید رنجید ملایم ایں معنی حکایتے فرمود
که خواجه ابو سعید ابو الخیر در راہے میرفت سفیہے از عقب در آمد و دست
بر قفاے او فرود آورد شیخ سر پس کرد و جانب او دید آں سفیه گفت در من
چه مے بینی نه شما مے گوید که ہر چه و انچه ما را مے رسد از انجاست شیخ فرمود
ہیچنیں است ولیکن مے بینم که کدام بدبخت را نامزد ایں کار کرده اند نکته
در بیان صحبت حضرت سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز
نے فرمود که محل صحبت اینست که مردم چوں باکسے مصاحب شود
که آنکس چه قدر اثر آرد دریں باب حکایت فرمود که شیخ الاسلام
بہاؤ الدین زکریا قدس الله سره العزیز در سفر بود در بیابانے درویشے
را دریافت از و پرسید که مردم شخصے را دریابد که زیّ صلحا دارد مثلاً
حلوق و سجاده بردوش نه و شعار صلاحیت در تن او و تحقیق
شیطان بوده باشد بکدام چیز تواں دانست حقیقت حال او گفت
آرے در باطن خود سیرے باید کردن که بعد از ملاقات او در باطن خود چه
حالے یابد ہماں چیز از حقیقت حال او حاکی است بعده ایں بر زبان مبارک

نکته

خود راند بیت با ہر کہ نشستی ونشد شاد دلت * وز تو نرمید زحمت آب وگلت * باو منشیں جان عزیزم زنہار * زیرا کہ کند جان عزیزان بحلت پ
وے فرمود اخوت دوست واخوت نسبت واخوت دین اخوت دین قوی تر ہست زیرا کہ اگر دو برادر باشند یکے کافر ویکے مسلمان میراث برادر مومن
را نرسد پس دریں اخوت ضعیف باشد اما اخوت دین قویست زیرا کہ پیوند کہ میان دو برادر دینی باشد در دنیا وآخرت برقرار ماند دریں میاں ایں آیت
خواندند الاخلاء یومئذٍ بعضہم لبعض عدو الا المتقین یعنی دوستان امروز بعضے از ایشاں دشمن اند مر بعض را مگر پرہیزگاراں وخدا ترساں
با یارانے کہ دوستی ہست از پے رستنی انہ برائے جاں بعدہ فرمود صحبت صلحا را اثرے تمام است بعدہ ایں حکایت فرمودند کہ چوں خلافت با میر المومنین
حضرت عمر بن الخطاب رسید رضی اللہ تعالی عنہ او را با بادشاہ عراق مصاف شد بادشاہ عراق گرفتار گشت او را پیش آوردند حضرت امیر المومنین عمر فرمود
اِمَّا الاسلام اِمَّا السیف یعنی اسلام قبول کن والا ترا بکشیم حضرت عمر فرمود تا تیغ بیاورند وسیّاف را بخواندند ایں بادشاہ عظیم کلیش بود چوں حال
معاینہ کرد روے سوے حضرت عمر کرد وگفت من تشنہ ام بگو تا مرا آب دہند انگاہ حضرت عمر بکسے فرمود تا آب بیارند در آوند شیشہ کردہ
آوردند نخورد حضرت عمر فرمود خیر بادشاہ بودہ است در آوند زر آب آرند آوردند نخورد حضرت عمر فرمود در آوند گلیں کردہ بیارند در کوزہ گلیں
آب بدو دادند او روے سوے حضرت عمر کرد وگفت کہ من تشنہ ام بگو تا مرا آب دہند انگاہ حضرت عمر فرمود آب دہند
چوں آب پیش آوردند او گفت با من عہد کن تا ایں آب نخورم مرا نکشند حضرت عمر فرمود من عہد کردم
تا تو ایں آب نخوری ترا نکشم آں بادشاہ کوزہ بر زمین زدہ وبشکستہ

صاحب کیاست ۱۲

وآب بر بخت انگاہ حضرت عمر را گفت کہ من این آب نخوردم کہ تو عہد کردۂ الکنون مرا امان شد حضرت عمر رضی اللہ عنہ از کیاست او متعجب شد و فرمود امان دادم بعدہ حضرت عمر رضی اللہ تعالی عنہ فکر کرد صحبت او یاری فرمود کہ این یار در غایت صلاحیت بود و بہ دیانت مشہور چون بادشاہ عراق در خانہ آن یار شد چندگاہ برآمد صلاح صحبت او اثر کرد پیغام بر امیر المومنین فرستاد کہ مرا پیش خود بطلب تا ایمان آرم حضرت عمر رضی اللہ عنہ پیش خود طلبید و اسلام عرض کرد او مسلمان شد الحمد للہ چون اسلام آورد حضرت عمر فرمود اکنون مملکت عراق بتو میدہم بادشاہ گفت مرا ملک عراق کار نمے آید یک دیہہ از عراق بدہ کہ وجہ معاش من باشد و کفاف شود حضرت عمر قبول کرد کہ بدہیم آں بادشاہ گفت مرا دیہے خراب مے باید داد تا من آبادان کنم عمر کساں در ولایت عراق فرستاد ہیچ دیہہ خراب نیافتند حضرت عمر رضی اللہ عنہ بادشاہ را ایں حال گفت کہ در عراق ہیچ دیہے خراب نیست بادشاہ گفت مقصود ازیں حرف آنست کہ من عراق آباداں بتو تسلیم نمودم اگر اکنوں موضع خراب شود عہدہ جواب او فردا ے قیامت تو باشی حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ تعالی سرہ العزیز چشم پر آب کرد و بگریست و بر کیاست و دیانت با دشاہ عراق استحسان بسیار فرمود و مے فرمود چوں با سلطان قطب الدین مرا ملاقات شد ایں حدیث یا او گفتم پیغامبر صلے اللہ علیہ وسلم فرمودہ است ما من صاحب یصحب صاحبۃ واو ساعۃ من لیل او نہار الا یسال اللہ عن صحبتہ ھل اقیمت فیہا حق اللہ ام لا فردا از من و تو براے ایں صحبت خواہند پرسید کہ بچہ نیت بود و حقوق صحبت چگونہ رعایت یافت و مے فرمود شیخ جنید رحمۃ اللہ علیہ فرمودہ است وجدت ربی فی سلک المدینۃ یعنی حق را در کوچہ ہاے مدینہ یافتم پرسیدند چگونہ یافتی گفت روزے در بازار مدینہ میرفتم شکستگاے

دیدم از غایت شکستگی که صفت نتواں کرد بر ایشاں رحم آمد خواستم که با ایشاں با ہم ومواانست بگیرم در صحبت ایشاں بودم پنداشتم که خدا با شکستگان است حق تعالیٰ مے فرماید انا عند المنکسرۃ قلوبھم یعنی که من نزدیک دل شکستگانم خواجہ حکیم ثنائی گوید

آنکہ خود را شکستہ دل بیند
اوست شایستۂ خدائے کریم

مردم از زیر کاں درم نشود
مہر گر عقل بود کم نشود

مہر جاہل چو مہرہ گرداں است
مہر گر عقل بود مہر آنست

تو توئی ومنم نزدیک آنست
تو چناں من چنیں سر جنگ است

باخودی ہر دو دیو وش باشم
بے سن و تو من و تو خوش باشیم

دوستی تا فگندہ او را باش
یا مکن یا چو کردی او را باش

دوستاں گنج خانہ وادارند
رنج بردار و گنج بردارند

باید آں حکمت از علی آموخت
دوست ناداں بود بباید سوخت

تا نباشی حریف بخرداں
کہ نکو کار بد شود زیداں

ہیچ صحبت مباد با عامت
کہ چو خود مختصر کند نامت

ہر کہ تنہا روی کند عادت
ہمچو خورشید شب کند غارت

جفت باشی خدائے بد ہد یار
فرد باشی خدائے باشد یار

گرد توحید گرد با تفرید
چکنی صحبتے کہ ایں تقلید

بیدے از تو اندر آویزد
ایں بیاری کہ او تو بگریزد

ایں زماں دوستاں بہ اینساں اند
ہمہ از بیم جاں ہراساں اند

من بعالم دروں نمے دانم
دوستی زاں ہمیشہ میرانم

نکتہ در بیان محاسن اخلاق حضرت سلطان المشایخ فرمود قدس اللہ سرہ العزیز حسن الخلق ان لا یتاثر القلب بجفاء الخلق بمطالعۃ فعل الحق یعنی خلق نیکو آنست کہ متاثر نشود دل بجفائے خلق بدیدن فعل حق و بیفرمود

خواجہ حسن بصری از امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ روایت میکند کہ
حسن الخلق ثلث احسن الحلال والتوسعۃ علی العباد میفرمود حضرت محمد مصطفےٰ
صلی اللہ علیہ وسلم حضرت امام حسنؓ و حضرت امام حسینؓ را بر کتف کردہ
طریق اشتر آواز کناں در صحن خانہ مے گشت حضرت امیر المومنین علی رضی
اللہ عنہ معاینہ کرد گفت زہے حسن خلق و بیشاں گفت نعم الجمل لہما یعنے
نیک شتر است برائے امام حسنؓ و امام حسینؓ حضرت محمد مصطفےٰ صلی
اللہ علیہ وسلم فرمود قل لہما نعم الراکبان انتما بگوای علی حسن و حسین
انیکو سوار اید شما ہر دو میفرمود شیخ ابو سعید ابو الخیر رحمۃ اللہ علیہ
بو علی سینا با ہمدیگر ملاقات کردند و از یکدیگر جدا شدند بو علی صوفی را
کہ ملازم شیخ بودند بدراہ کرد کہ چوں از خدمت شیخ برگردم انچہ شیخ در حق من
بگوید برمن بگوئی چوں بو علی باز گشت شیخ ابو سعید ہیچ ذکر او بر زبان
نراند نہ بہ نیکی و نہ بہ بدی آں صوفی یک روز از شیخ پرسید کہ بو علی
سینا چگونہ مردے است شیخ فرمود حکیم ست و طبیب است و علم بسیار دارد
اما مکارم اخلاق ندارد صوفی صورت حال بر بو علی نبشت بو علی بخدمت
شیخ چیزے در قلم آورد و انیمعنی نبشت کہ من چندیں کتاب در مکارم اخلاق
نبشتہ ام و شیخ درباب من میگوید کہ او مکارم اخلاق ندارد شیخ تبسم کرد
و فرمود من نگفتہ ام کہ بو علی مکارم اخلاق نمیداند فاما گفتہ ام کہ مکارم
اخلاق ندارد نکتہ در بیان قبول فتوح ورد آں حضرت سلطان المشائخ
قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود بعضے مشائخ سیم قبول نے کنند و رستدن و خرج
کردن آں شرائط بسیار ست و آں اینست کہ آں ستانندہ مے باید کہ
ہر چہ مے ستاند بحق ستاند درینمعنی فرمود یکے سیم پیش یکے مے آرد
مثلاً آں ستانندہ را علوی مے بیند یا گیسو کردہ بداں اعتقاد مے آرد کہ آں
فرزند رسول ست علیہ السلام و آں ستانندہ علوی نباشد پس ہر چہ ستاند

نکتہ

حرام بودے باید کہ نخواہد نہ بزبان و نہ باندیشہ کہ ہر چیزے برسد رد نکند دریں
بیان حکایت فرمود کہ وقتے حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم بحضرت عمر بن الخطاب
چیزے میداد حضرت عمر رضؔ گفت یا رسول اللہ من چیزے دارم ایں بدیگرے
بدہ با اہل آں حضرت محمد مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ہر کہ ترا چیزے بدہد بغیر
خواستہ بخور و صدقہ کن و بیفرمود شیخ ابو سعید تبریزی پیر شیخ جلال الدین
تبریزی قدس اللہ سرہ العزیز از کسے چیزے فتوح نگرفتے بدیں سبب بیشتر
حال او را و یاراں او را فاقہ بودے بعد دوم فاقہ بخور یزہ و ہندوانہ افطار
کردی ازیں معنی پادشاہ عہد را روشن شد فتوحے بخدمت شیخ فرستاد شیخ
آنرا رد کرد بعدہ آں پادشاہ حاجب را کہ فتوح بردہ بود گفت کہ آں سیم بہ برو
بخادم شیخ تسلیم کن چنانکہ شیخ را معلوم نباشد تا خادم ازاں وجہ ترتیب طعام
کند خادم بوقت افطار ترتیب طعام کرد چوں شیخ ازیں طعام بوقت افطار
تناول کرد آں شب شیخ ہیچ حلاوت عبادت نیافت خادم را طلبید و پرسید
کہ افطار شبانہ از کدام وجہ بود خادم مخفی داشتن نتوانست صورتِ حال
باز گفت شیخ فرمود آں حاجب کہ سیم آوردہ بود قدم او کجا ہا رسیدہ
ازانجا گل بکاوند و بیروں اندازند بعدہ آں خادم را از پیش خود دور
کرد خواجہ ثنائی گوید بیت میوۂ ایں و آں چو درختاں میوہ دار ٭ دست
در کر درخت خویش دار ٭ نکتہ در بیان ہمت حضرت سلطان
المشایخ مے فرمود ان اللّٰہ یحب معالی الامور و یبغض سفافہا یعنی
کہ بدرستی کہ اللہ تعالیٰ دوست میدارد برتریں کارہا را و دشمن میدارد پست
تریں کارہا را آدمی در انسانیت عالی ہمت میباید تا مرد بمرتبۂ مردی
رسد و عالم در بدائت علم عالی ہمت مے باید تا بدرجۂ حکمت رسد حقیقت ہمت
آں ہست کہ ہر ایک را حق تعالیٰ در خور فعل او خاصیتے و اہلیتے دادہ ہست تا مستعد
باشد قبول حق خود را بر حسب آں اہلیت ہر حقے را از حقوق ارواح غایتے ست تا بداں غایت رسد

سعادت نیابد پس چوں حق تعالیٰ خواہد کہ آدمی بغایت منصب خود برسد
استعداد طلب او مدد کند تا باثر قوت ایں مدد حرکت کند در طلب غایت خویش
ازآں اثر مددے چوں از حضرت عزت امر بروے صادر شود توفیق خوانند
وچوں در طلب قرار گرد ہمت گویند وہمت جز راہ سعادت نیست اگر کسے
طالب باشد در عالم دنیا بغائیت ولایت برسد وکمال مابر در حشمت کہ
نعمت ومال بسیار حاصل کند او را حریص خوانند نہ صاحب ہمت حقیقت
اہل علم وصحاب عہد راست کہ در حقیقت علم ودرمایہ عمل خویش نہایت ہمت
طالب عالی بر ہیچ مطلوبے از ایزد تعالیٰ عزیز تر نیست پس طالبان جمال وعالمان
وجود از عالی نقصان مطلق اند وایشاں انبیا اند وبعد از ایشاں اولیا اند بعدہ
فرمود ہمت مختلف است بزرگے بود او را پسرے بود ویک غلام در غلام
ارشادے تمام بود آں بزرگ ہر دو نفر را بنشاند اول از پسر پرسید کہ ہمت
تو در چیست او گفت ہمت من در آں است کہ مرا اسباب باشد وبندگا
نیک بعدہ از غلام پرسید کہ ہمت تو در چیست غلام گفت ہمت من در
آنست کہ ہرچند بردہ کہ مرا باشد آزاد کنم وآزاداں را بندہ سازم آنگاہ فرمود
کہ مردم را ہمہ انواع است یکے را ہمت در آں باشد کہ دنیا طلبد ویکے را ہمت
در آنست کہ دنیا گرد او نگردد در آں ہر دو قسم آں بہتر کہ اگر ہرچہ برسد مرحبا واگر
نرسد صبر در ہر دو حال خوش باشد آنکہ مے گوید کہ مرا نمے باید کہ دنیا باشد
ایں نابائیست ہم بایست اوست مے باید کہ بر خواست حق خوش باشد
دریں اثنا عزیزے از فرزندان مشایخ بخدمت حضرت سلطان المشایخ
ذکر کرد کہ فلاں ہمت بلند دارد مبلغ دویست تنکہ نقرہ پیش من آورد در
دوسہ مجلس ایں ذکر ہم بدیں عبارت کرد حضرت سلطان المشایخ
را در باطن ایں سخن گراں نمود درینمعنی حکایت فرمود کہ ملکے بود بس
معظم وایثارے داشت بعد ہرچند روز دعوتے کردے جمیع علما ومشایخ

ودرویشاں رابطلبیدے وطعامہاے مکلف گوناگوں خورانیدے پوشش
ہریکے مبلغہا وتنکہ ہا گرہ بستہ بیاوردے چنانچہ در ہر ہفتہ دو وسہ بار جمعیت
دادے روزے حرم آں ملک بخدمت ملک گفت کہ تمامی مشائخ وعلماے
شہر را ضیافت مے کنی ودرویشانرا انواع خدمت مے کنی ولیکن یک
درویشے است کہ سالہا گذشتہ واو در جوار شما ساکن است اورا گاہے نمے
طلبی واو بفقر وفاقہ قانع مے باشد وروزگار خود ہمیشہ در غربت مے گذراند
اورا یاد نمے کنی اینمعنی کجا روا باشد آں ملک گفت راست میگوئی مرا غفلت
افتاد بعد ازیں بطلبم چوں بریں سبب جمعیت کرد آں درویش را نیز
طلبید درویش گفت ایں ضعیف را معذور دارید من جاے نمیروم
آں ملک گفت من خانہ خود بشما بخشیدم آں درویش گفت ایں ضعیف
را خانہ بے متاع وزر ونقرہ بکار نمے آید آں ملک گفت خانہ ومتاع
وزر ونقرہ آنچہ درآں خانہ است بتمام بشما بخشیدم آں درویش گفت
کہ در تملیک قبض شرط است آں ملک گفت خانہ با جمیع املاک واسباب
در قبض خود آرید آں درویش درآنخانہ رفت واسباب واملاک بخشیدہ را در
قبض خود آورد ملک وحرم محترم او مجرد ازآں خانہ برفت وگفت ہرچہ جز
آں محترمہ ہست در ملک آں درویش است درویش دید کہ حرم
آں ملک مجرد از خانہ بروں آمد آں درویش برخاست وگفت کہ ایں
خانہ با جملگی اسباب ومتاع وزر ونقرہ وجز آں کہ بمن بخشیدہ اند من بدیں
حرم بخشیدم ایں سخن بگفت وازاں خانہ بروں آمد باز در کلبۂ درویشی
درآمد وقرار گرفت بعدہ حضرت سلطان المشائخ روے سوے
آں عزیز کرد وگفت کہ درویش را ہمت بلند مے باید چنانکہ در کونین
نظر نکند تکملہ در بیان عدل وظلم حضرت سلطان المشائخ میفرمود
قدس اللہ سرہ العزیز کہ معاملہ حق کہ با خلق

است یا فضل ہست اما معاملۂ خلق با ہمدیگر عدل فضل و ظلم اگر خلق با ہمدیگر
ظلم کنند حق تعالی با ایشان عدل کند ہر کہ خداے با او عدل کند او بعذاب
ماخوذ گردد اگرچہ پیغمبر وقت باشد بریں حرف سوال کردند کہ ہمچنیں گویند کہ
رسول علیہ السلام فرمودہ ہست کہ اگر فرداے قیامت خدایتعالی مرا و برادرم
عیسے را علیہ السلام در دوزخ دارد عدل کردہ باشد فرمود آرے ہمہ عالم
در ملک اوست آنکہ در ملک خود تصرف کند ظالم نباشد ظالم آں باشد کہ
در ملک غیرے تصرف کردہ باشد بعد ازاں فرمود در مذہب اشعری ہمچناں است
کہ روا باشد کہ حق تعالی حضرت موسیٰ علیہ السلام را در دوزخ برد و جاوداں بدارد
و کافرے را در بہشت برد و جاوداں بدارد بر حکم اینمعنی کہ در ملکِ خود تصرف
میکند زیرا کہ حق تعالی در قرآں فرمودہ است دانا برابر ناداں نیست و بینا
برابر نابینا نیست ہمچنیں چند مثل فرمودہ ہست اکنوں ایں سخن واجب باشد
کہ مومن را در دوزخ برد و لیکن جاوداں ندارد زیرا کہ او حکیم ہست کار بر اقتضاے
حکمت مے کند چنانچہ باشد ہر چگونہ کہ ہست صرف میکند اما اگر بدارد از حکمت
نباشد بعد ازیں فرمود اگر مومنے بے توبہ از دنیا برود اینجا احتمال سہ چیز دارد
روا باشد کہ خداے تعالی ببرکت ایمان او را بیامرزد و اگر خواہد در دوزخ برد
بمقدار گناہ او را عذاب کند بعدہ بہشت برد اما جاوداں ندارد نکتہ
در بیان روح و نفس حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ
سرہ العزیز مے فرمود کہ روح را ہیئتے و صورتے نیست فاما چوں
حق تعالی خواہد کہ بندہ را بنماید و مکاشف روح گرداند ایں تمثیل
برآں بندہ بنماید ؎ روح انساں عجایبے است عظیم * آدم از روح یافت
ایں تعظیم * جان پاکاں خزینۂ فلک ہست * چشم نیکاں نشیمن ملک ہست *
و مے فرمود کہ کسے گفتہ است در مبداے حال جملہ ارواح یکے بودہ ہست ا
بعد د اشخاص متعدد شدہ است و مے فرمود نفس را نیز مردے

برصورت و ہیئت خود مصلے در خانہ خود نشستہ دید متعجب شد کہ بر شکل من کیست کہ در خانہ من و بر مصلی من چہ مے کند ازو پرسید کہ تو کیستی جواب داد کہ من نفس توام باز پرسید کہ اینجا چہ کنی گفت از تو بسیار در رنج بودہ ام گفت ترا بخواہم زد گفت زدن من اینچنیں نباشد زدن من خلاف من باشد ایں بگفت و ناپیدا شد ۵

نفس حبیں بخوردن ارزا نیست — غذاے جاں زخوان یغما نیست
بس ربیعے بصورت بنگر — نیست در گل کفن چوں تو دگر
چلنی پیش مدبرے پر درد + — درچنیں کنج گنج باد آورد +
کلبۂ ہیچو دیو کس نرود + — کرد از عکس روے زلا بردد
ایں بود بعد و خلق امیرانرا — کہ اسیراں کنند اسیراں را
ایں چہ حالے کہ از جہاں بیں است — گفت خود عالم از جہاں انیست
کہ عمارت سراے رنج بود + — در خرابہ مقام گنج بود +
جاے گنجست موضع ویراں — برد او را بجاے آباداں
کشور شش روز و شب فزایندہ — او وہرچہ اندر وست پایندہ
ہرچہ در حصر او مکاں دارد — پا بسنگ و کلوخ جاں دارد
جاں اگر گوئمش کہ سر خداے — جاے جان است و جاندارد جاے
اجل از دست آں بلب خنداں — سر انگشت ماند در دنداں +
مرکبے گوبزیر راں دارد + — آخر از راہ کشتگاں دارد
جاں ما والہ جلالت او — مدبرکس نگشتہ حالت او
عشق در کوے غیب حالت او — صدق در راہ دیں مقالت او
روح را کردہ از جواہر نور + — گوش و گردن چو گوش و گردن حور
نیست بے رنج راحت دنیا — خنک آنکس کہ کرد بہر دو رہا

نکتہ در بیان الہام و وسوسہ در بیان خطرہ و عزیمت و مجرد بودن و متاہل شدن

حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ میان الہام و وسوسہ کسے فرق نتواند کرد مگر کسے کہ لقمۂ او از غیب باشد و مے فرمود کہ خناس دیویست و آں بر دل فرزند آدم باشد ہر گاہ فرزند آدم بذکر حق مشغول شود وسواس را دفع گرداند بعد ازاں فرمود مولانا علاؤالدین ترمذی در نوادر الاصول مے آرد روزے حوّا تنہا نشستہ بود ابلیس بیامد و خناس را بیاورد و حوّا را گفت ایں فرزند من است ایں را پیش خود بداری ایں بگفت و برفت چوں مہتر آدم علیہ السلام آمد از حوّا پرسید کہ ایں کیست گفت ایں را ابلیس آوردہ است کہ فرزند من است پیش خود بداری گفت چرا قبول کردی او مارا دشمن است پس آدم خناس را چہار پرکالہ کرد و بر چہار کوہ بنہاد ابلیس چوں ایں بشنید آواز داد یا خناس در زماں ہمانئیت اولی بیامد چوں ابلیس بازگشت آدم آمد باز خناس را دید از حوّا پرسید حوّا صورت حال باز گفت آدم خناس را بکشت و بسوخت و در آب رواں کرد چوں آدم غائب شد باز ابلیس آمد حوّا را پرسید کہ خناس چہ شد حوّا صورت حال باز گفت ابلیس باز خناس را آواز داد خناس پیدا شد او را بحوّا سپرد چوں آدم آمد خناس را دید کہ پیش حوّا است ایں بار آدم خناس را کشت و بریاں کرد و بخورد چوں ابلیس آمد آواز داد خناس از دل آدم آواز داد ابلیس گفت اکنوں ہمانجا باش مقصود من ہمیں بود و مے فرمود اول خطرہ است یعنے اول چیزے کہ در دل مردم بگذرد بعد ازاں عزیمت است کہ آں خطرہ را بفعل رساند بعد ازاں فرمود عوام را تا بہ فعل مقروں نکنند نگیرند اما خواص را ہم در خطرہ عزیمت است مواخذ باشد باید کہ مردم بہر حال رو بخدا آوردہ وانہ جوید کہ خطرہ و عزیمت ہماں آفریدۂ اوست دریں محل سوال کردند کہ مجرد بودن بہتر است یا متاہل فرمود عزیمت تجرید است و رخصت تاہل و اگر کسے نتواند کہ چناں مشغول

باشد ہیچ ازاں احوال درخاطر نگذارد و ہرآئینہ جوارح ہماں اثر کند و چوں نیت او دگرگوں باشد در جوارح ہماں اثر پیدا آید و بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ بنشتہ دیدہ ام الخطرۃ الالہامیۃ تقیل لہا النفس والشیطان طوعا وکرھًا والقلبیۃ والروحیّہ والملکیۃ لایتغیر بعضہا عن بعض فی الابتداء والخطرۃ النفسانیۃ یصیر علی شیئ معین ولایسکن الا بعد استیفاء المشتھی والشیطانی لایسکن بلا مرادہ شغل اللہ تعالیٰ فاذا یئس العد وعن العدّو وعن الوسوسۃ کما فی الحدیث و ایں ادعیہ ماثورہ و اوراد مقبولہ در نکتۂ طہارت نیز بنشتہ دیدہ ام بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز قال اللہ تعالیٰ ما ایتہا النفس المطمئنۃ الا بہ صیقل عن الطبع والطبع فیہ حقیقت القلب کانت نفسًا فصارت قلبًا **نکتہ** دربیان فضیلت مکان برمکان و زمان بر زمان وحقیقت زمان ومکان حضرت سلطان المشایخ مے فرمود قدس اللہ سرہ العزیز ہر روزے بعضے بقعہ از بعضے بزبان حال باز پرسیدند کہ امروز بر تو ذاکرے و یا ہیچ غم ناکے گذشتہ اگر گوید گذشتہ آں بقعہ کہ برو گذشتہ باشد شرف کند برآں بقعہ کہ برو نگذشتہ باشد و مناسب اینمعنی ایں بیت بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ بنشتہ دیدہ ام ؎ آسماں سر نہد پیش زمینے کہ برو یک دو کس بہر خدا یک نفسے بنشینند * ہمچنیں زماں از زمان دیگر اختصاص کند چنانکہ روز عید کہ از جملہ روزہا مخصوص است و بسیارے عام را ہمچنیں مکانے نیز باشد کہ در و راحتے تواں یافت کہ در مکان دیگر نباشد فاما درویش چناں باشد کہ از زمان و مکاں بیروں آمدہ باشد نہ از ہیچ شادی شادماں گردد و نہ از ہیچ غمے غمگین گردد و آں کسے باشد کہ از ملک دنیا گذشتہ باشد و مے فرمود درآنچہ حضرت شیخ شیوخ العالم شہاب الدین

نکتہ

سہروردی قدس سرہ درحجاز میرفت درتہ درختے فرود آمد وسر برہنہ کرد پرسیدند کہ حکمت چیست فرمود کہ بزرگے درتہ ایں درخت نشستہ بودند نظر او بدیں درخت افتاد سر برہنہ کردہ نشستہ وگفت شاید از نظر آں بزرگ مرا نصیب باشد عرض میدارد کاتب حروف روزے جملہ یاران حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز در شہر بدعوت رفتہ بودند چوں بازگشتند میاں باغ ساختے زیر درخت سایہ دار نشستند در اثنائے آں ایشان را ذوقے پیدا شد در سماع ورقص شدند بسطے وفرحتے حاصل گشت ہمچناں بخدمت حضرت سلطان المشائخ رسیدند وایں معنی عرض داشتند فرمود کہ وقتے صاحبدلے درسایہ آں درخت نشستہ باشد ایں ہمہ تاثیر آنست ومناسب ایں معنی بیتے است کہ بر زبان گہر بار حضرت سلطان المشائخ گذشتہ است ایں است ؎ وبحنی کل ارض سکنوہا + کانہم فی بقاع الارض امطار + یعنی ومیوہ میدہد ہر زمینے پوشیدگی بودن آں زمیں گویا کہ ایشاں در مکانہائے زمین باراں ہا ہستند یعنے درویشاں فی خط مبارک حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز نوشتہ دیدہ ام الحمد للہ الذی لا الہ لمکانہ ولا حین از زمانہ جمیع ثنا وصفت وحمد ثابت است مر اللہ را کہ نیست اللہ را مکانے وزمانے قال اللہ تعالی واذا سالک عبادی فانی قریب ونحن اقرب الیہ من حبل الورید ونحن اقرب الیہ منکم ولاکن لا تبصرون یعنی گفتہ است اللہ تعالی وقتیکہ سوال کنند ترا اے محمد بندہ ہائے من از جائے بودن من پس بدرستی کہ من نزدیکم بایشاں ومن نزدیک ترم بسوئے آں بندہ از شہرگ آں بندہ ومن نزدیکترم بسوئے آں بندہ از شمایاں ولیکن نمے بینید شما ہرچہ وہم بداں رسد وعقل آنرا صورت کند وخیال آنرا بگیرد وفہم آنرا دریابد ذات وصفات او ازاں منزہ است وبا ایں ہمہ از رگ جاں تو بتو نزدیک تر است

واوا زبینائی و دانائی چشم تو بتو نزدیکتر و از شنوائی گوش تو بتو نزدیک تر از
گویائی و دانائی الی آخرہ و قرب حقیقی قرب حق تعالی است زیرا چہ قرب صفت
اوست وصفت او جز حقیقت نباشد قرب حقیقی آں باشد کہ ہیچ حال در رو
بعد نباشد قال اللہ تعالی وھو معکم اینما کنتم ونحن اقرب الیہ من حبل الورید
مایکون من نجوی ثلثۃ الایہ معلوم یعنی حق تعالی باشماست ہر جا کہ باشید
شما و من نزدیک ترم بسوے آں بندہ از شہ رگ نیست از صاحب راز
مگر حق تعالی است ظاہر آنست کہ حق تعالی باہم در آں موجودات موجود است
اما معیت او نہ چوں معیت اجسام است با جسام و نہ معیت او چوں معیت
جوہر است با جوہر و نہ چوں معیت عرض است با عرض معیت روح با جسم معیت
حق است با کل کائنات نہ خارج قالب است و نہ داخل و نہ متصل و نہ منفصل
عوارض با جسام جاے نیست و با اینہمہ ہیچ ذرہ قالب انسانی از و خالی نیست
من عرف نفسہ ہمیں معنی دارد قالب در مکان او در مکانے کہ لایق اوست
فاما اخبار قال علیہ السلام قال اللہ تعالی وعزتی وجلالی و وحل انتی
وحاجۃ خلقی الی وعلو عرشی وارتفاع مکانی الی استحی من عبادی
وامتی اشیبان فی اسلام ثم اعنہما وعلے وثوبان از رسول اللہ
صلے اللہ علیہ وسلم روایت کردند قال موسی علیہ السلام یا رب
اقریب انت فاناجیک ام بعید فاناد یک فانی احس حسن صوتک
ولا اریک فاین انت فقال اللہ تبارک وتعالی خلفک وامامک
وعن یمینک وعن شمالک انا جلیس عبدی حین یذکرو انا معہ
اذا دعانی مکان بر سہ قسم است اول مکان جسمانیات و دوم مکان
روحانیات سیوم مکان اللہ تعالی اول بر سہ قسم است اینست
مقام جسمانیات کثیف زمین است و سزا حمست
مضائقت در ظاہر است تا سیکے فراتر نشود۔

و دیگرے بیشتر نشود و بجائے او نشیند قرب و بعد درو معلوم این نزدیک است
و او دور در یں مکان از جائے بجائے شدن ممکن نبود الا بتقیید دوم مکان
جسمانیات لطیف مکان باد است دریں ہم زحمت است و دلیل آنکہ بادے
کہ در خانہ است تا آنکہ از منفذے بیروں نشود بادے دیگر نتواند آمد اگر در خانہ
است فہم نشود ابنا ر آں ہرچہ در آں مکاں بماہے تواں رفت دریں مکان لیساعے
آوازہا را ہمچنیں فرض کند اما مکان جسمانیات الطف مکان انوار صوریست
آفتاب و ماہتاب در حال بمشرق و مغرب نرسند دریں حال نور بمغرب برسد
اما چوں بمکان بودے جز مدتے بمغرب نرسیدے کہ نور مکاں دیگر ندارد و
بز مکان باد در خانہ برودے آنکہ بیروں رود نور شمع از خانہ پس معلوم
شد کہ نور را در خانہ مکانیست لطیف تر از مکان باد دیگر بدانکہ حقیقت آتش
حرارت و خاصیت آں احتراق داشتہ ضد آنست و اجتماع ضدین محال پس
بدانکہ دریں مکاں در آب گرم آتش ہست پس آتش را مکانیست در آں غیر مکان
آب الا اجتماع ضدین باشد چوں آں دانستی بدانکہ دریں مکان مزاحمت و
مضایقہ نیست دلیل آنکہ اگر شمعے را در خانہ در آری نور او در ہمہ دیوار خانہ برسد و اگر
چند شمع دیگر در آری نور او ہم در یک مکاں جمع نشودے آنکہ نور شمع اول بیروں
رود قسم دوم مکان روحانیات ہرچند ایشاں لطیف تر مکان شان لطیف
تر روحانیات سہ قسم اند روحانیات ادنی چنانکہ ملائیکہ زمین و دوزخ و دریاہا و
کوہ ہا روحانیات اوسط چنانکہ ملائیکہ آسمانہا و ایں ہر دو روحانیات سر انگشتے
از مکان خود بیشتر نشوند و ما منا الا ولہ مقام معلوم یعنی و نیست از ما ہیچ یکے
مگر کہ او را جائے است معین اما روحانیات اعلیٰ کہ مقربان حضرت اند و ایشانرا
لطایف بید است اگر خواہند بر ملا ئکہ ادنی بگذرند کس ایشاں را نہ بیند از غایت
لطافت از دیوار ہمچناں در آیند کہ از در و در سنگ صخرہ در روند و در اہلیسیت
ایشاں نوعیست از بعد و ایشاں را حاجت است اما روح انسانی از

ہمہ لطیف تراست حاجت نیست زیراکہ متصل خارج است نہ داخل و نہ ساکن
است و نہ متحرک و بلحظہ از عرش تا ثریٰ برسد و آنکہ اگر روح بمبالغت بدولت
ریاضت قوت گیرد تواند کہ قالب کثیف را بگذار د بجسمانیات لطیف رساند کہ
یک ساعت دوم ماہی راہ برد و اگر قوتش بیشتر باشد بمکان جسمانیات الطف
برسد و او اگر در آب رود تر نشود زیراکہ او در مکان آتش سیر و آنجا آب نیست
و بیک نفس او بمشرق و مغرب برود و لے ہنوز از آبگینہ جسمانیات نگذشتہ
باشد و اگر بمکان روحانیات برسد در آتش نسوزد زیراچہ در مکان روحانیات
آتش نیست و آنکہ دوزخ نسوزد ہمین معنی است ہیچناں اندیشۂ تو میان آتش بروں
و بروں آید ع لقد اسمعت او نادیت حیاً ٭ و لکن لا حیاۃ لمن انادی ٭
بنار لو نفخت بھا اضاءت ٭ و لکن کنت تنفخ فی الرماد ٭ زمان بر سہ نوع
است زمان جسمانیات و زمان روحانیات و زمان حق تعالیٰ اول بر دو قسم است
زمان جسمانیات و زمان حق تعالیٰ کہ از حرکات افلاک خیزد چنانچہ دی و امروز
و فردا دریں زمان ماضی و حال و مستقبل ست در زمان مضائقہ نے باشد و
اجتماع ہر سہ محال دوم جسمانیات لطیف و ایں زمان بزمان آنچہ کار جسمانیات
کثیف است ہزار سال ایشاں را بیک نفس باشند و دریں زمان مضائقے
نیست و ماضی آں جز ازل نیست و مستقبل ایں جز ابدیہ و دریں زمان ہزار سال
گذشتہ با ہزار سال آیندہ برابر است چنانکہ شب و روز فرمود رایت یونس
بطن الحوت چند ہزار سال بود و فرمود رایت عبد اللہ الرحمن بن خلد
الجنۃ و ایں بعد ہزار سال خواہد بود بزمانے رسیدہ بود کہ ہزار سال آیندہ
یک حالت او بود بدانکہ روح انسانی را ہزار قالب بزمان جسمانیات
کند تا روزے چند آں کار تواں کرد دیگر بابے خضر
گیاہے را از باغ بکند ہمین معنی بود گفت یک شب
ما را از ما بستند و جملہ او را د بر ما برفت چوں باز آمدیم

ہنوز موے روے ما از آب وضو تر بود و از یاران ما کسے نیست کہ
تنگ نفس صد بار فراتر حرف ایں آیت برخواند یکے اصحاب جنید
در دجلہ در رفت درے پیدا شد از اں طرف شہ بہندوستان رفت
آنجا زن کرد و فرزنداں زاد و سالہا بماند پس خود در آب در آمدہ چوں
سر بر آورد جامۂ خود را دید کنارۂ نہادہ نکتہ در بیان لطایف حضرت شیخ

نکتہ

سید سلطان المشایخ قدس سرہ العزیز مے فرمود مردے بخدمت حضرت
رسول صلی اللہ علیہ وسلم آمد و اسلام آورد بعدہ پرسید حال پدر من چیست
پیغمبر فرمود در آتش دوزخ آں مرد نگراں شد مے خواست باز گردد او را
باز طلبید فرمود ان ابی و اباک فی النار باستماع ایں خبر آں مرد بیارامید
وے فرمود وقتے عبد اللہ بن عباس و امیر المومنین حضرت علی
علیہ السلام و یک اصحابی دیگر رضی اللہ عنہم در راہے میرفتند و امیر المومنین
علی درمیاں بود و ایشاں ہر دو طرف بودند و عبد اللہ و آں اصحابی دیگر
دراز بالا بودند و امیر المومنین علی کوتاہ بالا دریں میاں عبد اللہ و آں صحابی
گفتند یا علی انت بیننا کان النون بین لنا یعنی اے علی تو درمیان مایاں
ہستی مانند حرف نون درمیان کلمہ لنا بعدہ امیر المومنین علی رضی اللہ
عنہ در جواب او ایں فرمود لولم یکن النون فی لنا لصار لا یعنی اگر نباشد
حرف نون در کلمہ لنا ہر آئینہ گردد آں کلمہ لنا لا وے فرمود شیخ محمد اجل
سرزی رحمت اللہ علیہ از غزنیں در بلخ آمدے گذشت مولانا برہان الدین
بلخی در بازار ایستادہ بود در منظر شیخ بدید مردے دراز بالا
بمن پشت دست گرفتہ بیاید مولانا برہان الدین در دل
گذرانید کہ اولیاے حق ہم بریں رنگ گوشت و پوست
باشند چوں ایں خطرہ گذشت بندگی شیخ محمد سر بیں
کرد و فرمود میراث پدر خود خریدہ ام کہ چنیں خریدہ شدہ ام

این سخن چون مولانا برہان الدین شنید پیشتر شد و قدمبوس کرد و بر سر عقیدۂ پاک باز آمد و شیخ را دریافت و مے فرمود کہ وقتے قاضی کبیر الدین و مولانا برہان الدین بلخی و قاضی حمید الدین ناگوری ہر سہ یکجا میرفتند قاضی حمید الدین بر اشتر سوار بود و ایشان ہر دو بر اسپان مہیب و پاکیزہ القصہ قاضی حمید الدین را قاضی کبیر الدین گفت اسپ شما صغا است ولے بہ از کبیر است بعدہ حضرت سلطان المشایخ فرمود کہ بہ بینید چگونہ جواب داد کہ بر و ہیچ اعتراضے نیامد و مے فرمود شمس الملک را رسمے بود اگر شاگردے ناغہ کردے یا وقتے از براے او دیرے آمدے گفتے چہ کردیم کہ نمے آئی و اگر کسے مطالعہ کردے گفتے چہ کردیم بگو تا ہمان کنیم و اگر ناغہ شدے و یا بعد از دیرے رفتے در خاطر من گذشتے کہ در باب من ہم ازین بابت خواہد گفت با من این گفتے

آخر کم از انکہ گاہ گاہے * آئی و بما کنی نگاہے *

بعد ادائے این بیت چشم پر آب کرد چنانکہ در ہمہ حاضران ذوق آن اثر کرد بنا بر آنکہ حضرت پیش شمس الملک مقامات حریری تلمذ کردہ بود و حقوق آن نگاہ میداشت بعدہ فرمود مستوفی الملک ہندوستان شدہ بود تاج ریزہ در مدح او این بیت گفتہ است بیت صدر اکنون بکام دل دوستان شدی * مستوفی الملک ہندوستان شدی * عجب لطافتے و طبعے لطیف داشت کہ در شہر مثل او نبود وقتے دوستے بجانب شمس الملک رقعہ نوشت بخط مشوش چنانکہ مطالعۂ آن بغایت دشوار بودے بر فور بر ظہر ان رقعہ نوشتہ انا فیکم خط کخطہ بطہ فی الشط فلا تکتب لنا کاتب حروف عرضمیدارد حکایت دانشمندے مذکر از مریدان خوب اعتقاد سلطان بود و او خطے مشوش نوشتہ چنانچہ مطالعہ آن بغایت دشوار بودے

روزے ایں مولانا بخط خود نوشته بخدمت حضرت سلطان المشائخ آورد
حضرت سلطان المشائخ را در مطالعهٔ آں درنگے شد حضرت سلطان المشائخ
فرمود مولانا ایں خط شما است مولانا بمعذرت پیش آمد و گفت آرے مخدوم
خط بنده طبعی است حضرت سلطان المشائخ تبسم کرد و گفت زہے طبع وقتے
جمعے از یاراں بخدمت حضرت سلطان المشائخ نشسته بعضے را در سایه جاے
نبود در آفتاب نشستند ایشاں را ہم فرمود که در سایه بنشینید و دیگرانرا فرمود که
شما اینجانب بنشینید تا ایشاں را ہم در سایه جاے باشد که ایشاں در آفتاب
نشستند من مے سوزم حکایت وقتے دو صوفی در خدمت حضرت سلطان
المشائخ آمدند ایشاں را تعظیم کرد و پرسید از کجا مے آئید ایشاں گفتند از اوچه مے
آئیم شیخ فرمود شیخ جمال الدین اوچه چوں است سلامت ہست گفتند آرے
حضرت سلطان المشائخ دانستند که ایشاں پارسی نمیدانند بعده فرمود امام
محمد حسن شیبانی رحمة الله علیه رحمت پاے دراز کرده نشسته بود متعلّمے
در آمد سلام کرد امام جواب سلام داد و پاے گرد آورده نشست او سوال
کرد ہم در شب چنانچه اشارت شیخ بود ہمچناں کرد و براں سمت شارع نبود
بیابان و جنگل بود چوں بحکم اشارت شیخ رواں شد چند کروہے برفت کوہے
بلند پیش آمد بر سر آں کوه پیرے منور مستقبل قبله نشسته بود چوں بدو
رسیدم آں پیر دو گرده نان گرم یک کوزه آب سرد پیش آورد چوں آنرا بخوردم
مرا بجانب کوہے اشارت کرد گفت دریں سمت برو براں کوه رسیدم
آنجا نیز پیرے را دریافتم بانورے تمام او ہم دو گرده نان گرم و یک کوزه
آب سرد پیش آورد چوں آنرا تناول کردم او نیز اشارت کرد بکوہے دیگر
فی الجمله ہمچنیں کوه در کوه میرفتم و ہر کوہے که در آمدے یک پیرے منور
مے یافتم دو گرده نان گرم و یک کوزه آب سرد پیش مے آوردند بار سیوم
بر سر کوہے که مردے را دریافتم آنمرد گفت بر سر آں کوه حصار بلند کالیور است

بدہ ہفت ماہ باشد کہ سلطان شمس الدین آں قلعہ را گرد گرفتہ است
و ہیچ وجہ فتح نمے شود و او بدین سبب منغص میباشد تو برو پیش در سرای
او و بگوی بفرست لشکرے در فلاں ماہ و فلاں روز و فلاں وقت این حصار
فتح خواہد شد مولانا شمس الدین فرمود چوں من بر حکم اشارت آں مرد خدا
پیش در سرای سلطان شمس الدین آمدم این سخن بر دست حجاب گفتہ
فرستادم حجاب پیش سلطان گفتند سلطان گفت برو بپرس کہ از کجا میگوی
کہ فلاں روز و فلاں وقت حصار فتح خواہد شد گفت شما را حصار مطلوب است
تا آنوقت مرا نگاہدارید اگر ہمچناں نباشد کہ من میگویم پس خون من مباح
باشد فرمود کہ او را بمحافظت تمام نگاہدارید ہمچناں کردند چوں وعدہ فتح رسید
مرا بر سلطان بردند گفتم البتہ سوار و پیادہ را فرمائید تا شروع کنند بعدہ مے
گفت اینچنیں حصارے باستحکام در مملکت ہند چگونہ خواہد شکست کہ بطرفۃ
العین فتح شد و ہفصد مقدم گراں سوار از سراں و راوتاں و میواں پیش
درگاہ سلطانی بسیاست پیوستند سلطان شمس الدین مرا بداں اعزاز
واکرام بسیار فرمود و چہار دیہ در بداؤں بوجہ انعام مسلم داشت حضرت
سلطان المشائخ مے فرمود درانچہ شیخ جلال الدین تبریزی در شہر آمد
خواست کہ از شہر طرف ہندوستان رود مے فرمود چوں در شہر درآمدم زر
صرف خالص بودم و ایں زماں نقرہ ام بعدہ بیشتر تا چہ خواہم شد باقی
مناقب شیخ جلال الدین تبریزی و سبب قبض روح شیخ الاسلام شیخ
نجم الدین صغری در باب ادعیہ ماثورہ و اوراد مقبولہ در نکتہ صلوٰۃ نفل
تحریر یافتہ است نکتہ در بیان بزرگی حیدر زاویہ حضرت سلطان
المشائخ مے فرمود قدس اللہ سرہ العزیز کہ سرکیبچہ بود درویشے صاحب
جمال و حال بود درانچہ خروج کفار چنگیز خاں شد کفار روے جانب خراسان
نہادند دراں ایام شیخ حیدر زاویہ روے سوے باراں کرد و گفت کہ از

مغل بگریزد که ایشاں غالب خواہند بانا رسید چگونه خواہند آمد گفت درویشے را برابر خود مے آرند وخود در پناهِ آں درویش مے آیند من در سرا ازاں درویش گشتی گرفتم او مرا بر زمین زد اکنوں حقیقت حال آنست که او غالب خواہد آمد شما بگریزید وخود بر غارے رفت ونا پیدا گشت عاقبت ہمچناں شد که او گفته بود میر حسن عرضداشت که میگویند که طوق ودستکله آہنی بر دست او موم مے شد فرمود آرے ولیکن اورا حالے بود که آہن گرم از کوزۂ آہنگران برمے گرفت ہچنانکه گیاہے وگاہے را حلقه مے کنند طوق مے کرد ودر گلو مے پوشید وگاہے دستکله میساخت وبر دست او آہن بر طریق موم مے گشت ایں طائفه نسبت باو مے کنند طوق ودستکله دارند اما آں حال در ایشاں کجاست در بیان بزرگی ایشاں نکته در بیان بزرگی بی بی فاطمه سام رحمة الله علیها حضرت سلطان المشائخ مے فرمود که عورتے بود در اندپت که او را بی بی فاطمه سام مے گفتند در غایت عفت وصلاحیت چنانچه بر لفظ گہربار حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز رفته بود که آں زن مرد است او را بر صورت زناں فرستاده اند بعد ازاں فرمود درویشاں که دعا مے کنند بحرمت نیک زناں ونیک مرداں اول نیک زناں را یاد مے کنند باعتبار آنکه نیک زناں عزیز تر باشند بعد ازاں فرمود که شیرے از بیشه بروں آید کسے نه پرسد که ایں شیر نر است یا ماده یعنی مے باید که فرزند آدم بطاعت وتقوی بیروں آید خواه مرد باشد خواه زن بعده در مناقب حضرت بی بی فاطمه سام غلو فرمود که در غایت صلاحیت وکبر سن شده بود من او را دیده ام بس عزیز عورتے بود و او را حضرت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر فرید الحق والدین وحضرت شیخ نجیب الدین متوکل قدس الله سرہما العزیز

نکته

برادر خواندگی و خواہر خواندگی بودہ است بیت ہا بر حسب حال ہر چیزے
گفتے چنانکہ این دو مصراع مے فرمود من ازو یاد دارم * بیت * ہم عشق طلب
کنی و ہم جان خواہی * ہر دو طلبی و لے میسر نشود * نکتہ در بیان شفقت
و نیت حضرت سلطان المشائخ قدس سرہ العزیز مے فرمود حضرت امیر المومنین
عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالی عنہ عورتے را دید کہ گاہوارہ بر سر گرفتہ
میرفت ازو پرسید کہ این گہوارہ کیست و درین چیست عورت گفت گہوارہ
من است و درین گہوارہ پدر من است بر سر کردہ میگردانم تا بعضے حق او
ادا کردہ باشم حضرت امیر المومنین عمر فرمود کہ حق پدر تمام کردہ و حق مادر
ازان زیادہ است آن عورت گفت خیر در اعمال نیت است او بار من
خود کردہ پروردہ و در پرورش من چندان کوشش نمودہ بودہ کہ من
وقتے کہ بہ پیری رسم و عمر دراز یابم تیمار داشت من بواجبی بکند و ہمت و نیت
من ہم در آنست کہ تیمار داشت مادر کنم بر پدر ہمچنان نیست بلکہ ہمچنین است
بارے تا کہ زندہ است حقوق مے گذارم چون بمیرد از عہدہ بیرون آمدہ باشم
این نیت قریب بدرجۂ پیامبری باشد حضرت امیر المومنین عمر رضی اللہ
عنہ در عہد خلافت خود یارے را بہ ولایتے امیر گردانیدہ بود و مثالے
بنام او در قلم آوردہ بدو تسلیم کردہ او در اثنائے آن حضرت امیر المومنین
عمر رضی اللہ تعالی عنہ خوردکے را در کنارہ گرفتہ بود مراعات مے
کرد و شفقت مے نمود آن یار روے سوے حضرت عمر رضی اللہ
تعالی عنہ کرد و گفت کہ دہ فرزند دارم ہیچکس را چنین دوست نمیگیرم کہ دوست
میداری حضرت امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالی فرمود مرا مثال بازدہ
آن مرد مثال بحضرت امیر المومنین عمر رضی اللہ
تعالی عنہ باز داد حضرت امیر المومنین رضی اللہ تعالی عنہ
عنہ آن کاغذ را ازو ستد و در حال پارہ کرد و گفت

ترا بر خوردگاں چوں شفقت نیست بر بزرگاں کجا خواہد بود بعدہ در باب طائفہ
کہ در ستدن خراج زیادتی کنند حکایت فرمود کہ در حدود لاہور دیہے بود
در آں دیہ درویشے ساکن بودہ است و کشت میکاشت و زراعت میکرد
و روزگار خود مے گذرانید چنانکہ ہیچکس از وے چیزے نمے ستد تا وقتے کہ آں
دیہ را شحنۂ بے مہر نصیب شد حصۂ آں کشت طلبیدن گرفت چندیں گاہ باشد
کہ حصہ نداد ہ بے مہا یا غلہ بردہ یا کرامت بنما یا حصہ ما بدہ درویش گفت کرامت
چہ باشد چوں درویش دید کہ بغیر ایں نخواہد گذشت بعد ازاں روے سوے
شحنہ کرد و گفت چہ کرامت مے طلبی بخواہ قضا را ہما نجا نزدیک دیہ آبے
رواں بود شحنہ گفت اگر ترا کرامتے ہست بر روے آں آب بگذر درویش
فی الحال نظر بر حق کرد و قدم بر روے آب نہاد چنانکہ بر خشکی بروند ہیچنان
رفت گذارشد بعد ازاں کشتی خواست باز او را گفتند اے درویش چنانکہ
رفتہ باز بیا درویش کامل بود گفت خیر نفس من فریہ شود کہ چیزے شدہ ام

نکتہ در بیان امرا و خلفاے خوب اعتقاد حضرت سلطان المشائخ
قدس اللہ سرہ العزیز فرمود خلیفۂ از خلفاے بغداد جوانے را در حبس کرد
مادر آں جواں بیامد پیش خلیفہ زاری و نالہ مے کرد تا پسر او خلاص شود
خلیفہ گفت کہ من حکم کردہ ام تا آنگاہ کہ اولاد من باشد پسر تو پیوستہ
در حبس باشد زال چوں ایچنیں سخن ہائل از خلیفہ بشنید آب در دیدہ کرد
و بعدہ روے سوے آسماں کرد و گفت خدا وندا خلیفۂ تو ایں حکم کرد تو چہ
حکم مے کنی و چہ حکم خواہی کرد خلیفہ ایں سخن بشنید دلش بگشت و نرم شد فرمان
داد تا پسر او را خلاص دہند بعد ازاں پسر را سوار کردند و سواراں را جمع کرد
و گفت در بغداد ایں پسر را گردانید و ندا کنید کہ ہذا عطاء اللہ علی رغم
الخلیفہ یعنی ایں بخشش خدا تعالی است بر خلاف خو است خلیفہ نکتہ در بیان تغیر
مزاج ملوک حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ بیکے از کا

قدسیہ آنست کہ قلوب الملوک ونواصیھم بیدی یعنی کہ دلہاے بادشاہان
وموئہاے سر ایشاں بدست من است روایت مے کنند کہ حق تعالےٰ
مے فرماید کہ دلہاے بادشاہاں بدست من است ومن گردانندۂ ایشانم
کہ ہرگاہ خلق باحق راست باشند دلہاے بادشاہاں را مہرباں برخلق گردانم
وہرگاہ کہ خلق باحق راست نباشد من دلہاے بادشاہاں را بے مہر گردانم
بعد ازاں بر لفظ مبارک راند کہ نظر آنجا باید داشت وہمہ چیزہا ازانجا باید دید
بعدہ درین معنی حکایت فرمود در آنچہ قباچہ ملتان داشت وسلطان
شمس الدین در دہلی بود میان ایشاں مخاصمتے ظاہر شد شیخ بہاؤ الدین
رحمۃ اللہ علیہ وقاضی ملتان ہر دو بجانب سلطان شمس الدین مکتوبات
نوشتند آں کتابت ہر دو بدست قباچہ افتاد متغیر شد قاضی را کشت
وشیخ را بدر سراے طلبید شیخ بہاؤ الدین بدر سراے رفت چنانکہ ہر بار
رفتے بے دہشت بر حکم معہود بر راست قباچہ نشست قباچہ مکتوب او
بر دست او داد شیخ مکتوب مطالعہ کرد وگفت آرے ایں نامہ من
نبشتہ ام وخط من است قباچہ گفت چرا نبشتہ شیخ گفت من ہرچہ
نبشتہ ام از حق نبشتہ ام ہرچہ توانی بکن تو خود چہ توانی کرد وبدست
تو چیست قباچہ چوں ایں بشنید در تامل شد اشارت کرد کہ طعام
بیارید معہود ایں بود کہ شیخ در خانۂ کسے طعام نخوردے ومقصود قباچہ
ایں بود کہ چوں شیخ طعام نخواہد خورد دراں حال آں را مضرت رسانم شیخ
بضمیر باطن دریافت چوں طعام پیش آوردند شیخ گفت بسم اللہ الرحمن الرحیم
ودست بطعام برد وخوردن گرفت قباچہ چوں ایں حالت بدید تمامی غضب
او فرونشست وہیچ نتوانست کرد گفت شیخ سلامت بمقام خود آمد
بعدہ فرمود کہ بعضے را مزاج زود تر متغیر مے شود مناسب ایں معنی دو بیتے
بر زبان مبارک راند وفرمود کہ مولانا فخر الدین رازی راست ع آنم کہ بہر ذرہ

ناخوش گردم * و زنیمهٔ نیم ذره دلکش گردم * از آب لطیف تر مزاجے دارم * ور تیز
مرا و گرنه آتش گردم * و بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ قدس الله سره
العزیز نوشته دیده ام قیل یا رسول الله صلی الله علیه وسلم اخبرنی و بحکمه
فی نفس اقدامها هو الذی یجمع بین الشرک فیختار القتل ان الجنة
للحکمین و روی بالکسر و المصنف من نفس حکمه السیم کلها یحکم و لذی سبب
این حکایتے فرمود که بادشاهزاده بود در غایت جمال و صفا کشف روزے در منظر
نشسته بود درین بادشاهزاده نظر جانب آسمان کرد و سوے چشم بر آن طرف
داشت بعد ازان طرف دیگر دید باز نظر جانب بالا کرد وقتا دیرے نظر طرف آسمان
گماشته بعد ازان دور تر نظر جانب حرم خود کرد آنگاه بگریست حرم او گفت
این چه بود که در طرف آسمان دیدی و باز جانب من دیدی و گریستی شاهزاده
گفت ازین سوال بگذر حرم او چون الحاح بسیار کرد بعد ازان گفت بدان و
آگاه باش که این ساعت نظر من بلوح محفوظ بود آنجا دیدم که نام من از زندگانی
پاک کردند از لوح و دانستم مراد تنی است باز دیدم که بر جاے من حبشی است در پیش
بارگاه او خواهد بود و تو در حبالهٔ او خواهی بود این بود که دیدم حرم چون این روایت بشنید
گفت اکنون تو چه حکم میکنی شاهزاده گفت من چه توانم کرد حکم همان باشد که خدا
تعالی کرده است آنگاه بادشاهزاده حبشی را طلب فرمود جامهٔ خود پوشانید
و ولیعهد خود کرد و لقبے نام زد فرمود آن حبشی بحکم فرمان لشکر را با امراء
ملوک و تیغ داران روان کرد همچنان به برکت آن حکم کارها تمام رسانید
و بخدمت بادشاه پیوست دوم روز آن بادشاهزاده وفات یافت
در آنکه حبشی بلشکرگاه رفته بود چنان با خلق زندگانی خوب
کرد که دلها همه بمحبت او مائل شد چون آن بادشاهزاده
نقل کرد آن ملک بر آن حبشی قرار گرفت و حرم محترم او را
بحکم شرع در حبالهٔ خود آورد و نفس آن بادشاهزاده

درکار شد تکملہ دربیان مردانے کہ ایشان مستغرق باشند و از خواب و خور ایشان را یاد نباشد سلطان شمس الدین در سنہ ثلث و ثلثین و ستمایہ از دار فنا بدار بقا رحلت فرمود و درہمین سال حضرت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی قدس اللہ سرہ العزیز وفات یافت گویند بعد از نقل سلطان شمس الدین در مدت دہ سال چہار فرزند سلطان را بر تخت نشاندند بعد از گذشتن دہ سال پادشاہی چہارم فرزند سلطان ناصر الدین پسر خورد سلطان شمس الدین را بر تخت نشاندند و این سلطان ناصر الدین کہ طبقات ناصری بنام اوست پادشاہ حلیم و کریم بود و متعبد بیشتر وجہ معاش خود از وجہ کتابت مصحف ساختے و مدت بیست سال پادشاہ بود و درین مدت عہدہ ملک جہانبانی بسلطان غیاث الدین بلبن بود و درآن ایام او را الغخان گفتندے بعد از و در شہور سنہ اثنی و ستین و ستمایہ سلطان غیاث الدین بلبن کہ بندہ از بندگان شمسی بود بر تخت حضرت دہلی جلوس فرمود او را دو پسر بود پسر بزرگ او کہ خان ملتان و ولی عہد او بود در شہور سنہ اربع و ثمانین و ستمایہ درمیان لاہور و دیپالپور با مغل محاربہ کرد و شہید شد و بیست سوار کار آمد و آن حرب شہادت یافت و از ان تاریخ خان ملتان را خان شہید میخوانند و امیر خسرو درآن حرب اسیر مغل شدہ بود بنوعے از دست ایشان رہائی یافتہ و این خان شہید را یک پسر بود کیخسرو نام و پسر دوم سلطان غیاث الدین را بغراخان و محمود نام بود ملقب بناصر الدین و او را یک پسر بود کیقباد نام ملقب بمعز الدین و آنچہ از خان شہید ماندہ بود بہ پسر او کیخسرو تفویض کرد و کیخسرو را اگرچہ در عنفوان شباب بود در نظر سلطان پرورش مے یافت با مراد وزراء کار کنان جدید از دہلی بملتان فرستاد

وعمر سلطان از ہشتاد گذشتہ بود و بعد از شہادت پسر روز بروز در ملک بلبنی
فتور پیدا مے آمد و از غم پسر شکستہ تر مے شد و صاحب تاریخ فیروز شاہی
مے گوید کہ من از ثقات معمر شنیدہ ام کہ در عصر بلبن چند بزرگ از بقایاے
شمسی ماندہ بود و عہد سلطان بلبن از آں بزرگاں آراستہ شدہ بود چنانکہ
از سادات کہ بزرگ ترین امت اند سید قطب الدین شیخ اسلام شہر جد
بزرگوار قاضیان بداؤں و سید منتخب الدین و سید جلال الدین پسر
سید مبارک و سید عزیز الدین و سید معین الدین بیانہ و سادات کرام جداں
سید پاچھو و سادات عظام کیتھل و سادات کجستہ و سادات بیانہ و سادات
بداؤں و چندیں سادات دیگر کہ از حادثہ چنگیز خان ملعون دریں دیار آمدہ
بودند و در صحت نسب و بزرگی عدیم المثال بودند و بکمال تقوی و تدین آراستہ
ہر ہمہ در قید حیوۃ بودند و ہم در عصر بادشاہی سلطان بلبن چندیں علماے سرآمد
از نوادر استاداں بودند و بر صدر افادت سبق مے گفتند چنانچہ مولانا برہان
الدین بلخی و مولانا برہان الدین بزاز و مولانا نجم الدین دمشقی شاگرد
مولانا فخر الدین رازی و مولانا سراج الدین سنجری و قاضی شرف
الدین لوالجی و صدر جہاں منہاج الدین جورجانی و قاضی رفیع
الدین کازرونی و قاضی شمس الدین درمراجی و قاضی رکن الدین
سامانہ و قاضی جلال الدین کاشانی پسر قاضی قطب الدین کاشانی
و قضاۃ لشکر قاضی سدید الدین و قاضی ظہیر الدین و قاضی
جلال الدین و چند استادان و مفتیان و سرآمدگان و از شاگردان
و پسران علماے شمسی در گفتن سبق و نوشتن جواب فتوی متعین
بودند و از مشائخے کہ مثل ایشاں در روزگارے پیدا آید عہد بلبنی زیب
و زینتے گرفتہ بود چنانکہ در اوائل عصر بادشاہی او حضرت شیخ شیوخ
العالم فرید الحق والدین مسعود کہ قطب عالم و مدار جہاں بود

واہالی ایں دیار را زیر بار گرفتہ زماں زماں کرامت او ظاہر مے شد
واز آثار قرب و محاسن انفاس نفیسۂ او خلقے از بلاہاے دین و دنیا نجات
مے یافت و قابلاں از ارادت او بدرجات عالیہ ترقی میکردند و شیخ
صدرالدین پسر شیخ الاسلام بہاؤالدین زکریا و شیخ بدرالدین غزنوی
خلیفہ حضرت قطب الاقطاب شیخ الاسلام والمسلمین شیخ قطب الدین
بختیار کاکی اوشی چشتی و شیخ ملکیار پرّاں و حضرت بی بی فاطمہ سام
و سید مولہ و چندیں مشایخ دیگر بودند و میامن و برکات ایشاں در عہد
سلطان بلبن فیض رحمت آسمان متواتر بریں زمیں نازل مے شد و ہمچنیں
حکما و اطبّا در عہد بلبنی در حکمت و طب نظیر نداشتند مثل حمیدالدین مطرز
و مولانا بدرالدین دمشقی و مولانا حسام الدین ماریکلہ الی غیر ذلک
از نوادر ملوک در آں عصر ملک علاؤالدین کشلیخاں برادر زادہ
سلطان بلبن بود کہ در کثرت بذل و جود گوے سبقت از حاتم طائی
ربودہ بود و من از بسیارے از اہل اعتبار خاص از امیر خسرو شنیدہ
ام کہ ہیچو ملک علاؤالدین کشلیخاں در بخشش و جود و تیر اندازی و
گوے بازی و شکار انداختن مادر نزاید و ہم در آں ایام بجاے پدر خود
کشلیخاں برادر سلطان بلبن باربک شد و چوں سلطان بلبن از
واقعہ خاں شہید شکستہ شد و از حزن بسیار رنجور گشت بغراخاں پسر
خود را از لکھنوتی در دہلی طلبید و او را گفت کہ فراق برادر تو مرا صاحب
فراش گردانید اے پسر ایام آں نیست کہ از من دور باشی جز تو پسرے ندارم
کہ جاے من تواند داشت و کیخسرو و کیقباد کہ پسران
شمایاں اند من ایشاں را پرورش دادہ ام خورد اند گرم و سرد
روزگار نچشیدہ اند کہ اگر بعد از من ملک بدیشاں رسد از غلبہ عرض و ہواے
نفس خود بادشاہی نتوانند کرد و باز ملک دہلی ہمچناں شود

که بعد از سلطان شمس الدین در مدت شده بود اگر تو در لکهنوتی باشی
و در تختگاه دهلی دیگرے نشیند ترا پیش او چاکری باید کرد این سخن بپسند
و از پهلوے من دور مشو و تمنا در رفتن لکهنوتی مکن بغراخان بادشاهے
عجول بود دو سه ماه که در دهلی ماند پدر صحت یافت بهانه انگیخت و بے رضاء
پدر جانب لکهنوتی مراجعت کرد کیقباد پسر بغراخان نزد سلطان
ماند بغراخان هنوز بلکهنوتی نرسیده بود که سلطان باز رنجور شد وارکان
دولت خود را طلبیده وصیت کرد که بعد از من کیخسرو را بر تخت
نشانند اگرچه او خورد سال است و حق جهانداری نتواند گذارد لیکن
چاشنم محمود که از و کارے آید و مردمان از و چشم داشتند لکهنوتی رفت تا
او را طلبید صد کاسه بدانگے شده است و تخت بادشاهی برباد خواهد
شد بعد از وصیت روز سیوم بجوار رحمت حق پیوست همان روز از برائے
کیخسرو که پسر خان شهید بود ملتان کس فرستادند و کیقباد پسر
بغراخان را سلطان معز الدین خطاب داده بر تخت ملک دهلی
نشاندند سلطان بلبن را در آخر شب از کوشک لال بیرون آوردند
در دار الامان دفن کردند و سلطان غیاث الدین بلبن مدت
بیست و سه سال بادشاهی کرد و سلطان معز الدین کیقباد در شهور
سنه خمس و ثمانین و ستمائه بر تخت بلبنی دهلی متمکن شد و در آن وقت هفده
ساله بود و این سلطان زاده صاحب مکارم اخلاق و طبع موزون و خلق
پسندیده و جمال نیکو داشت و آرزوهاے کامرانی و تمناے استیفاے
هوا و شوق تنعم و تلذذ در سینه او هجوم آورده بود ترک سکونت شهر کرده
و از دار السلطنت کوشک لال بیرون آمد و در کیلوکهری بر کناره
آب جون کوشکے بس بے نظیر و باغے دلکشا بنا فرمود و با ملوک و امراء
و معتبران و معارف و کارداران نزدیک کوشک خانها ساختند و چون دیدند

کہ بادشاہ بسکونت کلوکہری راغب است قصرہا و بناہا و محلہا ساختند و سران
ہر طایفہ از شہر در کلوکہری رفتند و ساکن شدند و کلوکہری آبادان و معمور
گشت القصہ سلطان معزالدین لیلاً و نہاراً در عیش و عشرت مشغول
مے بود و ملک نظام الدین داماد برادر زادۂ ملک الامرا کوتوال در پیش
تخت سلطان خرید و در ظاہر داد یک سلطان و در سر نائب ملک شدہ
پرداخت امور عظام ملک داری بود و باز گشت و ملک نظام الدین در
جلب ملک دندان تیز کرد کہ پیرے گرگ کہنہ بود و شصت سال ملک
دہلی ضبط کردہ بود و اہل مملکت را بانواع ملائمت بجانب خود کشیدہ بود
بخاطرش رسید کہ پسرے کہ قایل جہانداری بود در حیات پدر شہید
شد و بغراخان در لکہنوتی فرو ماندہ سلطان معزالدین از غلبۂ ہوا
پرستی سر جہانداری ندارد اگر کیخسرو پسر خان شہید را از میان
بردارم و چند کس دیگر از ملوک قدیم را از سلطان معزالدین دفع کنانم
ملک دہلی مرا بآسانی بدست آید پس مصلحت اینست کہ کیخسرو
را باید طلبید و در راہ او را دفع باید کرد باین اندیشہ بطلب
کیخسرو بملتان کس فرستادند و ملک نظام الدین در حالت
مستی از سلطان معزالدین برائے قتل کیخسرو رخصت
ستد و از درگاہ کسان نامزد کرد و در قصبۂ رہتک کیخسرو
را بقتل رسانیدند و از قتل کیخسرو کل سران بلبنی کہ ارکان
و اعوان معزالدین گشتہ بودند از ملک نظام الدین
خایف شدند و ہرہمہ ہراسان گشتند و بعد از مدتے معزالدین
رنجور شد و بزحمت فالج و لقوہ درماندہ روز بروز نبتر مے شد
چون امید صحت نماندہ بندگان بلبنی از ملوک و امراء و معارف
و سر خیلان و سرہنگان جمع شدند و اتفاق کردند

کہ پسر سلطان معزالدین را با آنکہ خورد سال بود از حرم بیرون آوردند و بر تخت
نشاندند تا ملک در خاندان بلبنی بماند و او را سلطان شمس الدین خطاب
دادند و سلطان معزالدین را در کوشک کلوکهری تداوی مے کردند و سلطان
جلال الدین با جماعت خلجیاں با انبوہ قرابتیاں در بہاپور فرود آمد و تفحص
لشکر و عرض لشکر مے کرد و چوں اصلے دیگر داشت نہ او را با ترکاں استواری و نہ
ترکاں را با او و ترکاں او را پسر از خود میدانستند ایتمر کچھن و ایتمر کلدر اتفاق
کردند کہ چند امرائے بیگانہ مے نمایند از میاں بردارند و تذکرہ بنام ایشاں کردند
و سر این تذکرہ نام سلطان جلال الدین نوشتہ اند سلطان جلال الدین
خبر یافت و ہوشیار شد و مردم خود را گرد آورد و امرائے خلج را یکجا جمع کرد و
لشکر گاہ در بہاپور ساختہ و بعضے امرائے بزرگ با او یار شدند و ایتمر کچھن
با سوارے چند رفت تا از بہاپور سلطان جلال الدین را بغربت بیارد
و در سرائے شمسی کار او بآخر رساند سلطان جلال الدین را حال روشن شدہ
بود بمجرد آنکہ ایتمر کچھن بار بک بطلب او رفت در زماں او را از اسپ فرود آوردند
و تیغ در حلق او زدند و پسران سلطان جلال الدین کہ ہر یکے ہمچو شیر نر بودند
با پنجاہ سوار در بارگاہ سلطان درآمدند و پسر سلطان معزالدین را از تخت
ربودند و بہ پدر رسانیدند و ایتمر سرخہ دنبالِ پسران جلال الدین آمد در میان
راہ تیر زدند و غلطانیدند و پسران ملک الامرا در بہاپور بردند و گردنگاہ داشتند
در شہر شغب شد و خواص و عوام و خورد و بزرگ شہر از دروازہ منصرت بپسر
سلطان معزالدین بیروں آمدند و راہ بہاپور گرفتند و جماعہ شہر را سرداری
خلجیاں بغایت دشوار نمود کوتوال جمعیت عام را بواسطۂ پسران خود
فرونشاندند و مردم شہر را باز گردانیدہ و بسیارے از ملوک و امرا کہ از اصل ترکان
نبودند با سلطان جلال الدین یار شدند و در لشکرگاہ او رفتہ فرود آمدند و
جمعیت انبوہ شد و بعد دو روز از ماجرائے مذکور ملک لالہ کہ پدر او را

سلطان معزالدین کشته بود فرستادند بکلوکهری بقتل سلطان معزالدین
چون وبقصر کلوکهری رفت سلطان معزالدین را که دمے ونفسے مانده بود در جامه خوابه بپیچید ولگدے
چندے زده در آب جون روان کرد و ملک چهجو مدت سه سال بعد معزالدین بادشاهی کرد له برادرزاده
سلطان بلبن را که وارث ملک بود اقطاع کرده دادند و بجانب کره فرستادند
ومخالفان وموافقان با سلطان جلال الدین بیعت کردند واز بهاپور
سلطان جلال الدین با جمعیت بسیار سوار شد و در قصر معزی در
کلوکهری فرود آمد وآنجا بر تخت بادشاه بنشست واز هراس شهر واز ترس سلاطین بلبن
ماضیه در دولتخانه فرود نیامد و بر تخت قدیم بنه نشست پوشیده نماند که در شهور سنه
ثمان ثمانین وستمایه سلطان جلال الدین فیروز خلجی در کوشک
کلوکهری بر تخت بادشاهی نشست و مدت سیزده سال عصر جلال الدین
بود و کلوکهری را شهر نو نام کرد وحصارے از سنگ در غایت رفعت بنا
کرد امیر خسرو گفته است ع شها در شهر نو کردی حصارے * که رفت
از کنگرا و تا قمر سنگ * وسلطان علاؤالدین برادرزاده و داماد و مربای
سلطان جلال الدین بود در هفدهم ماه مبارک رمضان سنه خمس و
تسعین وستمایه سلطان علاؤالدین عم خود سلطان جلال الدین
را شهید کرد و بر تخت سلطنت نشست بدانکه از مشایخ عصر علائی سجاده
شیخی که نیابت پیغمبر است علیه الصلوة والسلام بشیخ الاسلام نظام الدین
وشیخ الاسلام علاؤالدین نبیره شیخ فریدالدین وشیخ الاسلام شیخ
رکن الدین نبیره شیخ بهاء الدین زکریا آراسته بود وجهانے از انفاس
متبرکه ایشان منور مے شد وعالمے دست بیعت ایشان مے گرفت حضرت
شیخ نظام الدین در آن هنگام در غیاث پور بودند وشیخ علاء الدین
بن شیخ بدرالدین سلیمان بن شیخ فریدالدین در تمامی عصر علائی در
اجودهن متمکن بودند وشیخ رکن الدین بن شیخ صدرالدین بن شیخ

بہاؤالدین زکریا در ملتان مستقیم بودند و در ہمہ عہد علائی شیخ رکن الدین
داد طریقت میداد و تکمیل مریدان میکرد و سجادۂ پدر را منور میداشت و ہمہ
اہالی دیار سندہ و ملتان و اوچہ وغیرہم باستانۂ مبارک شیخ رکن الدین
نشستہ بودند در کشف و کرامت شیخ رکن الدین کسے را شبہ و شکے نماندہ
بود و ماثر آں خاندان بزرگ از وصف بیرون است و شیخ بہاؤالدین زکریا
را درمیان سالکاں و خدا طلباں باز سپید گفتندے اعنیے ہر کہ خود را بجناح
او بند د بخدا رسد و شیخ صدرالدین باوصاف کمال و تکمیل و سخاوتے
در غایتے افراط داشت و با آں چنداں مال کہ او را ازمیراث پدر رسیدہ
واز محصول دیہا رسیدے از وفور اعطا بیشتر ایام آں بزرگ در قرض گذشتے
و در عصر علائی شعرائے بودند کہ بعد از ایشاں بلکہ پیش از ایشاں چشم روزگار
ندیدہ و لاسیّما امیر خسرو کہ خسرو شاعران سلف و خلف بودہ است و در اختراع
معانی و کثرت تصنیفات غریبہ نظیر نداشت و مع ذلک الفضل و الکمال و الفنون
و البلاغ صوفی مستقیم الحال بود و بیشتر عمر او در صیام و قیام و تعبد و تلاوت
گذشتہ است و از مریدان خاصۂ حضرت سلطان المشائخ شیخ شیوخ العالم
سید نظام الحق و الدین محمد احمد بداونی البخاری الچشتی قدس اللہ سرہ
العزیز بود و آنچناں مرید و معتقد من دیگرے را ندیدم و از عشق و محبت نصیبے
تمام داشت و صاحب سماع و وجد و صاحب حال بود و در علم موسیقی کمال
داشت و ہرچہ نسبت طبع لطیف و موزون کند باریتعالی او را درآں ہنر
سرآمد گردانیدہ بود و وجودے عدیم المثال آفریدہ و در قرون متاخر از
نوادر اعصار پیدا آوردہ و دوم شاعرے از شعرائے یگانۂ عصر علائی امیر حسن
سنجری بود و او را التفاتے بنظم و نثر بسیار است و در سلاست ترکیب و روانی
سخن آیتے بود و از بس غزلہائے وجدانی در غایت روانی گفتے او را
سعدی ہندوستان خطاب شدہ بود و امیر حسن مذکور باوصاف و

اخلاق مرضیہ متصف بود و سالہا مرا با امیر خسرو و امیر حسن تودد و یگانگی بودہ است و نہ ایشاں بے صحبت من توانستن بود و نہ من توانستمے بے مجالست ایشاں گذرانم و از غایت اعتقاد کہ امیر حسن بحضرت شیخ داشت آنچہ در مدت ارادت خود در مجلس شیخ از انفاس متبرکہ شیخ شنیدہ بود عین ملفوظ شیخ را جمع کردہ است آنرا فوائد الفواد نام نہادہ و اودریں ایام دستور صادقان ارادت شدہ است و امیر حسن را نیز دیوان است صحایف نثر و مثنویات بسیار است و چناں شیریں مجالس و ظریف و خوش مزاج و مؤدّب و مہذب بود کہ راحتے و اُنسے کہ من از مجالست اومے یافتم در مجالست غیر اوئے یافتم بدانکہ مقصود از ایراد مقدمۂ مذکورہ است کہ دل سلطان علاؤالدین را چہ دل تواں گفت و اور اچہ بے باک و بے التفات تصور تواں کرد کہ از ہزار دو ہزار فرسنگ مسافراں و طالباں و آرزو ملاقات حضرت سلطان نظام الدین سلطان المشائخ محبوب الٰہی میرسیدند و او را ہیچ بخاطر نگذشت کہ بملازمت شیخ الشیوخ محبوب الٰہی آید و یا جناب اقدس اعلی را نزد خود طلبد و ملاقات کند و در کدام وہم در آمد زیرا کہ چوں امیر خسرو کہ نادر عالم بود اگر در عہد محمودی و سنجری بودے اورا مکرم و مبجل داشتندے سلطان علاؤالدین اورا ہزار تنکہ دادہ بود و تکریم و تبجیل او بجا نیاوردہ و ہرگز حق احترام و احتشام او محافظت نکردہ بود و آنہمہ عجایب در عصر او آراستہ بود در حق او مکر و استدراج بود سلطان علاؤ الدین را زحمت استسقا شد و در آں زحمت وفات یافت و مدت سلطنت او بیست سال بود و بعضے گویند کہ ملک نایب پیش بریدہ بس دریدہ کار سلطان را در حالت غلبۂ زحمت تمام کرد در شہور سنہ خمس عشر و سبعمائۃ و شب ششم شوال آخر شب سلطان علاؤالدین را از کوشک سیری بیروں آوردند

و در مسجد جمعه در مقبرهٔ او بردند و دفن کردند و در همیں سال سلطان قطب الدین
پسر سلطان علاؤ الدین بر تخت نشست بعد از قتل ملک نائب که بعد
از سی و پنجروز که از نقل سلطان علاو الدین گذشته بود و در شهور سنه
ثمان عشر و سبعمائة و بواسطه آنکه دیوگیر از دست رفته بود بجانب دیوگیر
لشکر کشید و بفتح و ظفر ازاں لشکر باز گشت چنانچه سلطان علاو الدین
فریفتهٔ ملک نائب شده بود سلطان قطب الدین فریفته و آشفته
خسرو خاں شد و آں سراو یچه حرامخوار مایون چتردار و سردار لشکر گردانید
و ازاں مایون مفعول بر خانمان و فرزندان او چه گذشت و از جمله بدیہای
سلطان قطب الدین آں بود که با حضرت شیخ سلطان المشائخ
نظام الدین اولیا که قطب عالم بود از جهت آنکه خضر خاں را
مرید شیخ میدانست با شیخ عداوت بنیاد نهاده و زباں به بدگفتن
شیخ بکشاد و در بند آں شد که بشیخ کلفت رساند و چند بدخواه او
که خود را پیش او نیکوخواه نموده بودند سلطان را در بدخواهی و ایذائے
شیخ باعث مے گشتند و از آنجهت بر افتادن او نزدیک رسیده
بود زباں به بدگفتن شیخ بکشاد و عداوت ظاهر مے کرد و ملوک و وزرائے
معارف در سرائے را فرمود که کسے بزیارت شیخ در غیاث پور نرود
و بارها مے گفت که هر که سر شیخ بیارد هزار تنکهٔ زر او را بدهم
و روزے در حظیرهٔ شیخ ضیاء الدین رومی سلطان را با حضرت
شیخ ملاقات شد خدمت شیخ را ملاقات نکرد و سلام شیخ را جواب
نداد و التفات نفرمود به نیت آنکه با شیخ در اندازد شیخ زاده حسام را که مخالف
شیخ شده بود مقرب درگاه خود ساخت و شیخ الاسلام رکن الدین
را از ملتان طلب کرد القصه سلطان قطب الدین را بعد از چهار سال
خسرو خاں باجمعے اتفاق کرده در بام هزار ستون سر از تن جدا کردند

وتن بے سر سلطان را از بام در صحرا انداختند و خلقے آنرا بدیدند و گوشہ خزیدند
و از جان خود نومید شدند ہر کرا کہ کشتنی بود کشتند و در بازار کردند ہم در آں نیم
شب ملک عین الملک ملتانی ملک حیدالدین قریشی و ملک فخرالدین
جونا یعنے سلطان محمد بن تغلق شاہ وغیرہم را طلبیدند و بر بالاے بام
ہزار ستون نگاہ داشتند تا روز شود چوں روز شد خسرو خاں وزیر
حبیب خود را ناصرالدین خطاب داد و برادر خود را خان خاناں و
ہر کس خطابے و منصبے تعین فرمود و از ہیچ کس ملاحظہ نداشتند مگر از غازی
ملک یعنے تغلق شاہ کہ در دیپال پور بود تغلق شاہ کہ ایں خبر شنید
چوں مار بر خود پیچید از براے آنکہ پسر سلطان محمد تغلق نزد سلطان
قطب الدین قرب تمام داشت از قبل ولی نعمت خود خون مے خورد و دم
نمے توانست زد و تغلق شاہ لشکر کشیدہ بدہلی آمد و بخسرو خاں
جنگ کرد و خسرو خاں را شکست داد خسرو خاں گریختہ
روز دوم او را گرفتہ آوردند و گردن زدند و مدت چہار ماہ خسرو خاں
سلطنت دہلی داشت و شہور سنہ عشرین و سبعمائۃ سلطان غیاث
الدین تغلق شاہ انار اللہ برہانہ در کوشک سیری جلیس فرمود و
بادشاہی بذات ہمایوں او زیب و زینت گرفت و در شہور سنہ خمس
و عشرین و سبعمائۃ سلطان تغلق شاہ برحمت حق پیوست و سلطان
محمد بن تغلق شاہ کہ ولیعہد او بود بر سریر سلطنت دارالملک تغلق آباد
جلوس فرمود و از بادشاہی او ممالک اسلام آراستہ شدند بدانکہ سلطان
محمد شنید کہ تغلق شاہ از لکھنوتی جریدہ امروز بتغلق آباد مے رسد فرمود
کہ در سہ کروہے تغلق آباد نزدیک افغان پور کوشکے مختصرے بنا کنند
کہ شب پدر او انجا نزول کنند و پگاہ با کوکبہ بادشاہی در آید
تغلق شاہ وقت نماز دیگرے در کوشک نو رسید

در فرود آمد پسر او و اکابر و اشراف استقبال کردہ بپابوس مشرف گشتند مائدہ خاص طلبیدند و طعام خوردند و ملوک و امرا بجہت دست شستن بیرون آمدند صاعقہ بلا از آسمان بر زمین افتاد و سقف خانہ بالا بتغلق افتاد و با پنج و شش کس دیگر زیر سقف ماندند و بجوار رحمت حق پیوست و سلطان محمد بر تخت بادشاہی در دہلی جلوس فرمود و مدت سلطنت سلطان محمد بن تغلق شاہ بیست و ہفت سال بود و بدانکہ سلطان محمد تغلق در لشکر مریض شد مرض او امتداد یافت روزے بکنار آب سندہ نزدیک تہتہ رسید سلطان محمد در جوار رحمت حق پیوست در لشکر شور و شغب برخاست نزدیک بود کہ خلق بایکدیگر در افتد در بیست و چہارم ماہ محرم سنہ اثنین و خمسین و سبعمایہ باجماع خواص و عوام سلطان العہد و الزمان فیروز شاہ سلطان در لشکر بر تخت بادشاہی جلوس فرمود بدانکہ شیخ نصیر الدین محمود و مشایخ و علما و ملوک و امرا و معارف و اکابر و معتبران و سران جمع شدند و باستغاثت عام در سراے آمدند و فیروز شاہ را گفتند کہ تو ہم ولے عہد و ہم وصی سلطان محمدی و ہم برادر زادہ اوی سلطان محمد را پسرے نبود و دیگرے از و در شہر و لشکرے چنان نماندہ است کہ قابلیت بادشاہی داشتہ باشد از براے خدا خلق درماندہ را الفریاد رس و بر تخت جلوس فرما و چندین ہزار آدمی و این ہمہ لشکر را از دست مغل باز خر ہر چند فیروز شاہ عذرے گفت دست از و باز نمیداشتند و میگفتند کہ در لشکر و تختگاہ دہلی لایق سلطنت و شایان بادشاہی جز سلطان فیروز شاہ نیست کہ اگر امروز بر تخت سلطنت نشیند و مغلان را معلوم شود کہ او بادشاہ نشد فردا یکے مار ا مغلان ہمیان سلامت نگذارد و ہمہ را بقتل رسانند بضرورت بر تخت سلطنت جلوس فرمود و مردم از محنت و اندوہ آسودہ شدند تاریخ وفات سلطان فیروز شاہ فوت فیروز است کہ ہفصد و ہشتاد و نہ است و مدت سلطنت او سی و ہفت سال بود تم بعونہ و ہو العلی العظیم

تمام شد

در آخر کتاب منقول عنہ عبارت ذیل مرقوم بود بنا بر ینکہ احوال سعی خود در نقل این
نسخہ متبرکہ محرر ساختہ در ذیل منقول نیز بتحریر میرسد تا بر ناظران وضوح پذیرد و آن
عبارت اینست باتمام رسید کتاب مستطاب حضرت سید الاولیا برمطالعہ
فرا بندگان این صحیفہ شریفہ مخفی و محتجب نماند کہ در سنہ ۱۱۵۰ یکہزار و یکصد و پنجاہ ہجری
نبوی صلی اللہ علیہ وسلم و سنہ بیستم جلوس محمد شاہ بادشاہ سید عبد اللہ جیو را
نسخہ بخط قدیم بسیار دیرینہ وکہنہ مرقومہ سید محمد حسن بن سید فضل اللہ کہ یکے
از اجداد ایشانند و بدین طریق با ایشان میرسند سید عبد اللہ بن سید خیر اللہ
بن سید نعمت اللہ بن سید محمود بن سید عبد السمیع بن سید حسن بن سید
فضل اللہ بن مولانا سید دولت بن مخدوم سید احمد بن مولانا سید عبد الرشید
بن مولانا سید کمال الدین بن مولانا خواجہ عزیز الملۃ والدین بن خواجہ سید
ابابکر کہ بلا واسطہ ہمشیرہ زادہ حقیقی حضرت سلطان المشائخ سید نظام الحق
والشرع والدین محمد احمد بداونی قدس اللہ سرہ العزیز اند بن سید عبد اللہ
بن مولانا سید عبد الرحمن بن مولانا سید موسیٰ بخاری بن مولانا سید عبد اللہ
بخاری بن سید حسن بن سید علی بن سید احمد بن سید ابی عبد اللہ بن
سید علی اصغر بن سید جعفر بن امام علی ہادی نقی بن امام محمد الجواد بن
امام علی موسیٰ رضا بن امام موسیٰ کاظم بن امام جعفر صادق بن امام محمد باقر
بن امام زین العابدین بن امام المغارب والمشارق حضرت امام حسین
شاہ شہیدان بن امام الارض والسماء حضرت امیر المومنین اسد اللہ الغالب
علی ابن ابیطالب کرم اللہ وجہہ علیہم السلام بجہتے از کتاب خانہ گم شدہ بود
بعد از مدتے بسیار بحسب اتفاق از بازار بدست آمد تیمناً و تبرکاً بخواہش تمام
بے تکلم و کلام بہر وجہ کہ کتابدار خواست یعنے کتاب فروش بہر قیمت کہ داد گرفتند
چون در دریافت الفاظ احتیاج بسوے تامل و تفکر بسیار مے افتاد خواستند
کہ نسخہء دیگر بخط واضح نویسانند شیخ نور محمد کہ پارہء از محاورہء پارسی نظم و نثر

زبدة الواصلین حضرت مولانا فخر الملة والشرع والدین نظامی چشتی و قادری و
سہروردی و نقشبندی و جملہ شعبہ ہاے ہر چہار خاندان عظیم الشان دست بیعت
بخلائق ہفت اقلیم دادہ مسند فیض رسانی و کامروائی مشائخین کبار را زینت آرائے
مے فرمودند و خلفاے کرام و یاران عظام جناب مقدس حضرت فخر العالم مولانا
محمد فخر الدین رضی اللہ تعالیٰ عنہ در اطراف و اکناف عالم فیض بخشی ہمگی طرق
مے فرمایند و محرر ایں کتاب مستطاب مسمی بشیخ بدر الاسلام یکے از کمترین غلامان
جناب معلی القاب فخری نظامی است سمت تسطیر و رقم تسوید و تحریر پذیرفت بموجب
فرمایش برادر دینی و طریقتی کہ بصلاح و تقوے و ذکر قلبی آراستہ و پیراستہ اند مسمے
بمیان جان محمد کہ از یاران حضرت شاہ علی حلیم صاحب علیہ الرحمة والرضوان
بن حضرت صاحب زادہ عالم مرشد زادۂ سلسلتے شاہ حامد صاحب خلف الصدق
حضرت شیخ الشیوخ حضرت شاہ کلیم اللہ صاحب کہ پیران پیر حضرت مولانا فخر
صاحب محب نبی ہستند علیہم الرحمة والرضوان و بکمال خوبیہاے دینی و دنیوی از
راقم سطور اخلاص اخوت دینی دارند سلمہ اللہ تعالیٰ والمستعان رجا از ناظران ایں
صحیفہ شریفہ آنکہ اگرچہ نسخۂ منقول عنہ بموجب سعی محررش بکمال صحت است و ایں
عاصی نیز بقدر وسع امکان در صحیح نویسی کوشیدہ و جائیکہ در اصل نسخہ سقمے بود در
نقلش ناچار بنہیم بعض جا پا از حد ادب بیروں نہادہ بدرستی ارقام پرداختہ اما
بمقتضاے اینکہ ہیچ نفس بشر خالی از خطا نبود البتہ سہو و خطا بظہور آمدہ باشند
نا قلان و ناظران بریں کلام بزرگاں کہ الانسان مرکب من الخطاء والنسیان
نظر فرمودہ طرف سہو نگاہ نظر ہایند و بذیل عفو و کرم بپوشند و باصلاح کوشند والسلام
والاکرام ۵ تاریا برمن مکن قہر و عتاب * گر خطاے رفتہ باشد در کتاب *
آں خطاے رفتہ را تصحیح کن * از کرم واللہ اعلم بالصواب * الحمد للہ رب
العالمین والصلوٰة والسلام علی خیر خلقہ محمد والہ واصحابہ اجمعین و اولیاء
امتہ المکرمین برحمتک یا ارحم الراحمین الٰہی بحرمت حضرات پیران چشت و قادریہ

سلسلهٔ مولانا فخر صاحب علیهم الرحمة این کمترین مریدان فخر صاحب را عاقبت
بسلامتی ایمان بخیر گردان آمین آمین یارب العالمین ❊ ❊ ❊ ❊ ❊ ❊ ❊ ❊